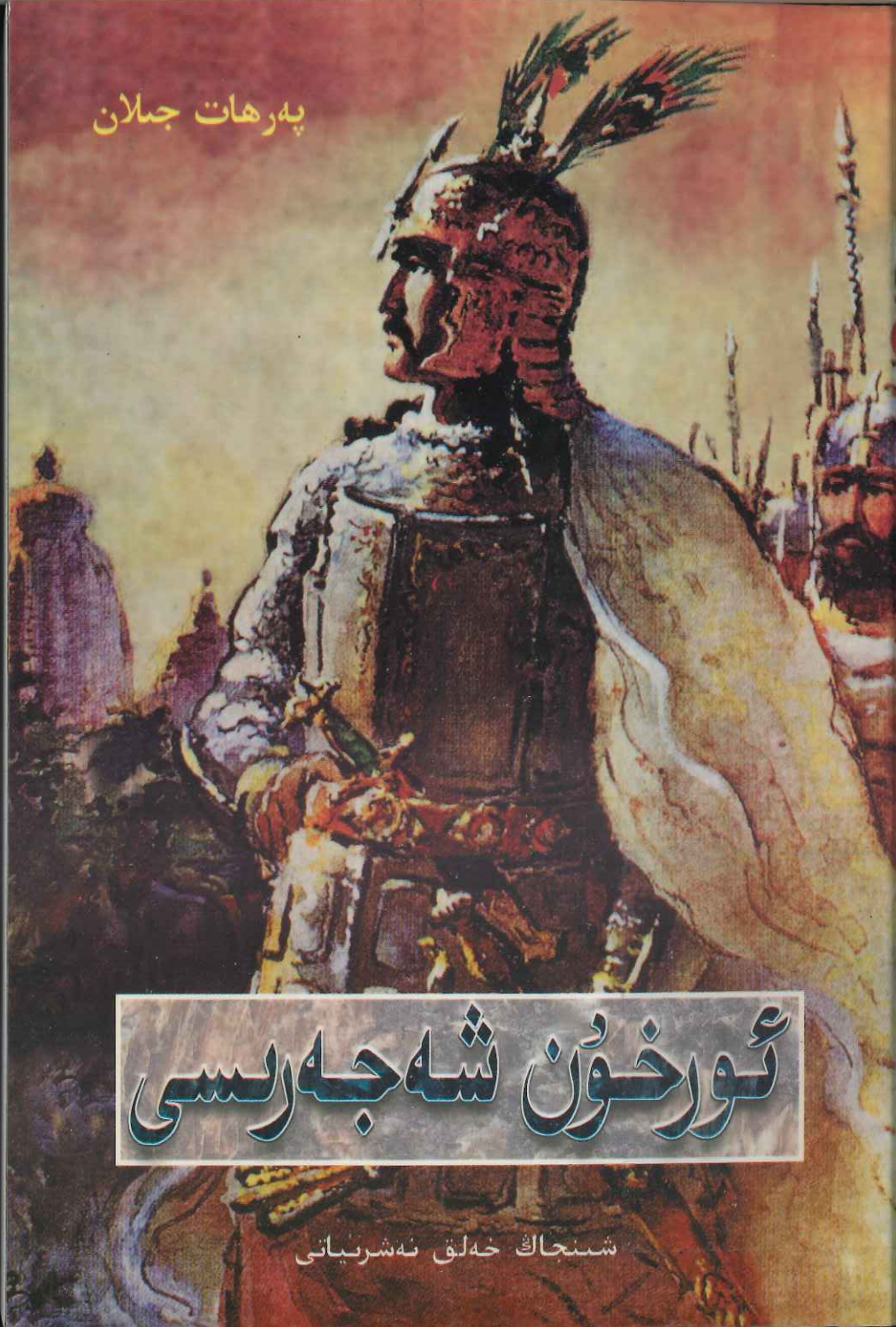
پەرهات جلان

ئورخۇن شەجەرىسى

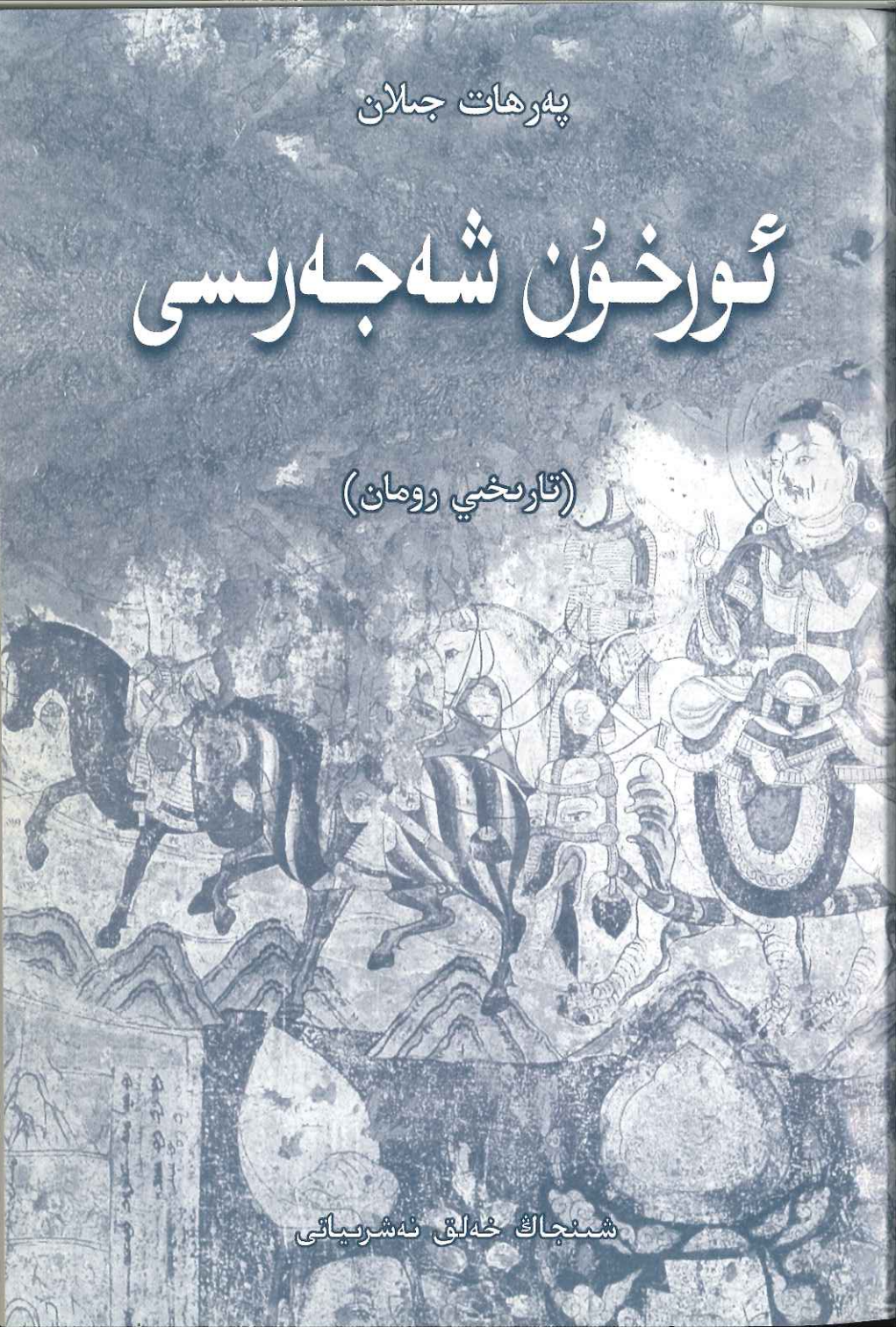
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

پەرھات جىلان

ئورخۇن شەجەرىسى

(تارىخىي رومان)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

鄂尔浑世谱:维吾尔文/法尔哈德·吉兰著. —乌鲁木齐:新疆人民出版社,2000.11

ISBN7—228—06142—X

Ⅰ.鄂… Ⅱ.①法…②德… Ⅲ.长篇小说—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言)Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2000)第55826号

责任编辑:买买提依明·艾拉
责任校对:伊力亚斯·热依祢
封面设计:艾克拜尔·萨里

鄂尔浑世谱(维吾尔文)
法尔哈德·吉兰 著

新疆人民出版社出版发行
(乌鲁木齐市解放南路348号 邮政编码830001)
新疆《工人时报》印刷厂印刷
850×1168毫米 32开本 15.375印张2插页
2000年11月第1版 2000年11月第1次印刷
印数:1——3,000

ISBN7—228—06142—X/I·2266 定价:24.00元

مۇندەرىجە

بىرىنچى قىسىم

بوتاسۇن بۇقا ۋە ئىنەچۈك تاي
ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ تىكلىنىشى

بىرىنچى باب چۆلدىكى كارۋان 3
ئىككىنچى باب يايلاقتىكى خانلىق 11
ئۈچىنچى باب كۆك تۇركلەرنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى 22
تۆتىنچى باب كۆك تۇركلەر كەتكەندىن كېيىنكى ئىشلار 43
بەشىنچى باب قەدىناسلار قايتا كۆرۈشتى 69
ئالتىنچى باب ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان 86

ئىككىنچى قىسىم

قۇتادمىش ، ئادارقىز ۋە ئايتولۇننىڭ قىسمىتى
بۆرە بايرىقى لەپىلدىمەكتە

بىرىنچى باب ئۆتۈكەندە پەيدا بولغان قارا كۆلەڭگە 107
ئىككىنچى باب ئوغۇل بالا سەپەردە چېنىقىشى كېرەك 123
ئۈچىنچى باب دالادىكى توقۇنۇش 134
تۆتىنچى باب سۇيىقەستچىنىڭ ھىيلىسى 156
بەشىنچى باب قوردانلىق پەرىزات 163
ئالتىنچى باب بۇ ئىش ئەسلى مۇنداق بولغان 187
يەتتىنچى باب لوياڭغا يۇرۇش 196
سەككىزىنچى باب فەنياڭدىكى پاجىئە 212

توققۇزىنچى باب ياڭ جەمەتىنىڭ ئاقىۋىتى 228
ئونىنچى باب ئاخىرقى ئۈمىد ئورخۇندا 241
ئون بىرىنچى باب كۆك بۆرە ئىزىدىن 261
ئون ئىككىنچى باب ئوخشاشمىغان تەقدىرلەر 279
ئون ئۈچىنچى باب ئىككى ئاستانىدىكى ئىشلار 306
ئون تۆتىنچى باب قۇدىلاشماق 316
ئون بەشىنچى باب بۆگۈ قاغان ۋە مانى روھانىيلىرى 333
ئون ئالتىنچى باب مانى ۋە شامان 352

ئۈچىنچى قىسىم

بۇ يوللار ئۇزۇن يوللار
ئېتىم ئۆلسىمۇ قىلىچىم سۈنمىدى

بىرىنچى باب تاپار بوۋاينىڭ ھېكايىسى 379
ئىككىنچى باب بۇ يۇرتلارغا كۆز تەگدىمۇ ؟ 384
ئۈچىنچى باب تاغ ـ دالالار ئىگىرىماقتا 392
تۆتىنچى باب ئاپەت ئۈستىگە پاراكەندىچىلىك 400
بەشىنچى باب بۇيۇك قاغان بۇيۇك ئەمەس 410
ئالتىنچى باب ئالتۇن تەختتە ئۆسمۈر قاغان 424
يەتتىنچى باب قىرغىز ئاتلىرى كىشنىمەكتە 437
سەككىزىنچى باب ئاخىرقى جەڭلەر 446
توققۇزىنچى باب ئۈپۈقتا تەڭرىتاغ بوستانلىرى 466
ئورخۇن ھەققىدە سۆھبەت (خاتىمە ئورنىدا) 486

بىرىنچى قىسىم

بوتاسۇن بۇقا ۋە ئىنەچۇك تاي ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ تىكلىنىشى

بىرىنچى باب

چۆلدىكى كارۋان

مىلادىيە 741 ـ يىلى ياز پەسلىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى ئىدى . سەددىچىدىن سېپىلىنىڭ ھەيۋەتلىك چوڭ دەرۋازىسىدىن چىققان كارۋان ئاستا قەدەملەر بىلەن شىمال تەرەپكە يول ئالدى . كارۋاننىڭ بۇنداق ئالدىرىماي مېڭىشىدىكى سەۋەب شۇكى ، قاتار تىزىلغان ئېگىز چاقلىق كىبىلەڭسىز ھارۋىلارغا دۆۋە ـ دۆۋىلەپ ئېغىر يۈكلەر بېسىلغان ۋە ئۇلار-نىڭ ئۈستى كالا تېرىلىرى بىلەن يېپىلىپ ، قىل ئارقانلار بىلەن چىڭ تارتىپ باغلانغان بولغاچقا ، ئېسىل نەسىللىك ئارغىماقلارغا مىنىشكەن بەش يۈز نەپەر قوراللىق چەۋەندازمۇ سۈرئەتنى تېزلەتمەي سالماق ھە-رىكەت قىلىشقا مەجبۇر ئىدى .

تاڭ سۇلالىسى ئوردىسىنىڭ بىر نەپەر يۇقىرى دەرىجىلىك ئە-مەلدارى بىر توپ قورۇقچى چېرىكلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا كارۋاننى ئۇزۇ-تىپ چىقتى .

ـــ سەپىرىگلار قۇتلۇق بولسۇن ! ئورخۇن بويلىرىغا تىنچ ـ ئامان بېرىشىگلارغا تىلەكداشمىز ! ـــ دېدى ئەمەلدار ئالدىغا سوزۇلغان ئىككى قولىنى جۇپلەش بىلەن خوشلىشىش ئىشارىسى قىلىپ .

ـــ تەشەككۇر ، جانابلىرى ! سالامەت بولۇڭلار ! ـــ دېدى كارۋان بېشى ۋە ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ، ئەدەپ بىلەن ئېگىلىپ قويدى .

ئۇزاتقۇچىلار كەينىگە يېنىپ ، سېپىل دەرۋازىسىدىن كىرىپ كې-تىشتى . كارۋان بېشى ئېتىنى چاپتۇرۇپ بېرىپ ، سەپەرداشلار سېپىنىڭ

ئالدىغا ئۆتتى .

بۇ ئېگىز چاقلىق ھارۋىلارنى قاتار تىزىپ كېتىۋاتقان كارۋان ئەھلىنىڭ تەقى ـ تۇرقى بايىقى ئۇزۇنتىپ چىققان ئۇزۇن يىپەك تونلۇق ئەمەلدارغىمۇ ، ئۇنى قورۇقلاپ چىققان ھېلىقى ساۋۇت ۋە دۇبۇلغا كىيىشكەن تابغاچ ① ئەسكەرلىرىگىمۇ زادى ئوخشمايتتى . كارۋانچى چەۋەندازلارنىڭ ھەممىسى ئۇچىسىغا ئۇزۇنلۇقى يوتىسىنىڭ يېرىمىغا كەلگۈدەك يۇڭ توقۇلما يەكتەك ، خۇددى شۇنداقلا يۇڭ توقۇلما شىم ، پۇتلىرىغا يۇمران مەسە كىيىشكەن بولۇپ ، ئۇزۇن ئۆسۈپ كەتكەن چاچلىرى شامالدا ئۇچۇپ ، چېچىلىپ تۇراتتى . ھەممىسىنىڭ چىرايلىرى ئاپتاپتا كۆيۈپ قارايغان بولۇپ ، كۆچمەن يايلاق خەلقىگە خاس قەيسەرلىكى روشەن ئىپادىلىنىپ تۇراتتى . پەقەت ھېلىقى كارۋان بېشىنىڭ سەل ئۆزگىچە بولۇپ ، ئاق بۆز يەكتەك ئۈستىدىن قارا ـ سېرىق يىلپىز تېرىسىدىن تىكىلگەن كالتە جىلىتكە ۋە يەنە شۇنداقلا يىلپىز تېرىسىدىن تىكىلگەن شىم كىيگەنىدى . ئۇنىڭ سۇس قوڭۇر ئۇزۇن چاچلىرى كەينىدىن قىزىل شەلپەز بىلەن چىگۈبلىنىغانىدى . قويۇق ئۆسكەن ساقال ـ بۇرۇتىغا ئاندا ـ ساندا ئاق سانجىشقا باشلىغان ، ئۆسكىلەڭ قاشلىرى ئاستىدىكى كۆزلىرىدە جەڭچىلەردە بولۇشقا تېگىشلىك جەسۇرلۇق ۋە ئاقىللاردا بولۇشقا تېگىشلىك ئويچانلىق ئالامەتلىرى ئارىلىشىپ كەتكەنىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ قاۋۇل جەدە ئېتىنى دېۋىتىپ ، باشقىلاردىن خېلى ئالدىغا ئۆتۈپ يېراقلىشىپ كەتتى .

ـــ ھاي ، ھاي ، بوتاسۇن بۇقا ! ـــ كىمدۇر بىرىنىڭ ئۇنى ئۇزۇن لۇك توۋلاپ چاقىرغىنى ئاڭلاندى .

كارۋان بېشى ئېتىنىڭ يورغىسىنى ئاستىلىتىپ ئارقىغا قارىدى .

ـــ ھە ، نېمە بولدى ، ئىنەچۇك تاي ؟ نېمىگە شۇنچە ۋارقىرايسەن ؟ ـــ دېدى ئاشۇ بوتاسۇن بۇقا ئىسىملىك كارۋان بېشى ئۆزىنىڭ كەينىدىن ئاق بوز ئېتىنى تېز چاپتۇرۇپ يېتىشىپ كەلگەن چەۋەندازغا

① ئەينى دەۋردە تۈركىي تىللىق خەلقلەر خەنزۇلارنى « تابغاچ »دەپ ئاتايتتى .

كۆز تىكىپ .

ئىنەچۇك تاي ئىسىملىك بۇ چەۋەندازمۇ قارىماققا كارۋان بېشى بوتاسۇن بۇقا بىلەن تەڭ دېمەتلىك كىشى بولۇپ ، ئۇمۇ يىلپىز تېرىسىدىن جىلىتكە ۋە شىم كىيگەنىدى ، ئۇمۇ ئوخشاشلا ئۇزۇن قارا چاچلىرىنى كەينىدىن قىزىل شەلپەر بىلەن چىگىۋالغانىدى . لېكىن ئۇ بوتاسۇن بۇقىدەك قامەتلىك بولماستىن ، قورساق سىلىپ قالغان خام سېمىز ئادەم ئىدى . شالاڭ ئۆسكەن ساقال ـ بۇرۇتلىرىدىمۇ ئاق رەڭ بىرقەدەر كۆپرەك ئىدى .

ـــ ھاي ، هاي ، بوتاسۇن بۇقا ! ـــ دەپ تەكرار توۋلىدى ئىنەچۇك تاي كارۋان بېشىغا يانداشقاندىن كېيىن ، ـــ قېرىغاندا ياش يىگىتلەردەك شوخلۇقۇڭ تۇتۇپ كەتتىمۇ نېمە ؟ ئېتىگىنى نېمانداق تېز چاپتۇرسەن ؟

بوتاسۇن بۇقا ئۇنىڭغا قاراپ ياش يىگىتلەردەك جاراڭلىق ئاۋازدا كۈلۈپ كەتتى . ئىنەچۇك تايمۇ جاۋابەن خىرىلداپ كۈلگىلى تۇردى .

ـــ ئانا يەرنى سېغىنىدىم ، بۇرادەر ئىنەچۇك تاي ، ـــ دېدى كارۋان بېشى يەنە كۆتۈرەڭگۈ ئاۋازدا ، ـــ ئورخۇن ، سېلېنگا ، تۇغلا دەريالىرىنىڭ يېقىملىق شاۋقۇنلىرى قۇلاقلىرىمغا ئاڭلانغاندەك بولۇۋاتىدۇ ؛ ئۆتۈكەن تاغلىرىنىڭ ساپ سالقىن ھاۋاسى دىماغلىرىمغا ئۇرۇلۇۋاتقاندەك بىلىنىۋاتىدۇ ...

ـــ ھەي ، توغرا دەيسەن ، بوتاسۇن بۇقا ، ـــ دەپ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى قۇۋۋەتلىدى ئىنەچۇك تاي ، ـــ بىز تېخى تاغ قاپتاللىرىدىكى قارلار ئېرىپ بولمىغان چاغدا يۇرتىمىزدىن ئايرىلغانىدۇق . تابغاچ ئېلىگە بىر بېرىپ قايتقۇچە مانا كۆزمۇ كىرىپ قالدى .

ئىككى چەۋەنداز ئىختىيارسىز تۇردە ئارقىغا بۇرۇلۇپ قاراشتى . سەددىچىدىن سېپىلى ئەمدى خېلى ئارقىدا قالغان بولۇپ ، يىراقتا خۇددى تاغ ـ ئېدىرلار تۆپىسىدە تولغىنىپ ياتقان غايەت زور ۋە ھەيۋەتلىك سېرىق ئەجدىھادەك گىرىمسەن سۇرەتلىنىپ كۆرۈنەتتى .

ئېگىز چاقلىق ھارۋىلاردىن سەپ تارتىپ تۇزۇلگەن چوڭ كارۋان

ۋە بۇ ھارۋىلارنى قوغدىغۇچى قىلىچ ، ئوقيالار بىلەن قوراللانغان ئاشۇ چەۋەندازلار ئۆزلىرىنىڭ شىمال تەرەپتىكى ئانا ماكانىغا ، يەنى قۇدرەتلىك كۆك تۈرك خانلىقىغا تەۋە يايلاقلارغا قاراپ قەدەممۇ قەدەم ، مەنزىلمۇ مەنزىل ئىلگىرىلەپ بارماقتا ئىدى . چەۋەندازلار ئىچىدىن كىمدۇر بىرى يۇقىرى ئاۋازدا ناخشا باشلىدى . ناخشا تېكستىدە باتۇركۆل تېگىن ① ۋە دانىشمەن تونيوقۇقلارنىڭ ② قەھرىمانلىق روھى مەدھىيىلىنەتتى . ناخشىغا يەنە بىر نەچچە ياش چەۋەندىز قوشۇلدى . كارۋان ئەھلى بىراقلا جانلىنىپ كەتتى . ناخشىنىڭ جۇشقۇن ، مەردانە ئاھاڭى گويا كىشىلەرنىڭ كۆچىگە كۆچ ، غەيرىتىگە غەيرەت قوشۇۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى . ھەش - پەش دېگۈچە بۇ ئۇزۇن چاچلىق كۆك تۈرك جەڭچىلىرىنىڭ ھەممىسى ناخشىچىغا ئايلاندى . يۈزلىگەن كۆكرەكلەردىن ئۇرغۇپ چىقىۋاتقان ھەيۋەتلىك ناخشا ساداسى بۇلۇتسىز تىنىق ئاسمانغا ئۆرلەپ چىقىپ ، پۈتۈن ئەتراپنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتتى .

ۋەھالەنكى ، كارۋان بېشى بوتاسۇن بۇقا ناخشىدىن ھۇزۇرلانمىغاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇ ئىختىيارسىز تۇردە ئېگەردىن كۆتۈرۈلۈپ ، تۆت ئەتراپقا تېز - تېز كۆز يۈگۈرتكىلى تۇردى .

— ھاي يىگىتلەر ! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ئاخىر بىر قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، — بولدى قىلىڭلار ، ناخشا ئېيتماڭلار ! ناخشىنى توختىتىڭلار !

— ھە ، نېمە بولدى ، بوتاسۇن بۇقا ؟ — دەپ سورىدى ئۇنىڭغا داۋاملىق ياندىشىپ كېلىۋاتقان ھېلىقى ئىنەچۇك تاي دېگەن كىشى ، — ناخشا ئېيتساق نېمە بولدۇ ؟

بوتاسۇن بۇقا ئۇنىڭغا قارىماستىن ، چەۋەندىز يىگىتلەرگە قولىنى شىلتىپ يەنە سۆزلەشنى داۋاملاشتۇردى :

---

① كۆل تېگىن — كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ VIII ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئۆتكەن قەھرىمان خانزادىسى .

② تونيوقۇق — كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ VIII ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا ئۆتكەن داڭلىق ۋەزىرى .

ـــ كارۋان چۆلده يۈرگەنده تەرتىپنى ساقلاش كېرەك . ناخشا ئېيتىشقا بولمايدۇ ، بۇلاڭچى ، قاراقچىلارغا ئۇچراپ قېلىشىمىز مۇمكىن . ئەگەر يېقىن ئەتراپتا شۇنداق يامان نىيەتلىك تائىپىلەر بولسا ، ناخشا ئاۋازىنى ئاڭلاپ بىزنىڭ يېيىمىزگە چۈشىدۇ .

يىگىتلەر ناخشىنى توختاتتى . پايانسىز چۆلده يەنه جىمجىتلىق هۆكۈم سۈردى . پەقەت ئات تۇياقلىرىنىڭ تۇتۇق دۈپۈرلەشلىرى ۋە هارۋا چاقلىرىنىڭ غىچىرلاشلىرىلا بۇ ئۆزۈن كارۋان يولىدا ئادەملەرنىڭ كېلىۋاتقانلىقىدىن بېشارەت بېرىپ تۇراتتى . سەددىچىن سېپىلى ئاللىقاچان ئۇپۇق سىزىقىنىڭ كەينىده قېلىپ ، كۆزدىن غايىب بولغانىدى . كارۋاننىڭ ئالدى تەرىپىدىمۇ تۆزلەڭ چۆل بىلەن كۆك ئاسمان جىپسلىشىپ كۆرۈنەتتى .

ئىنەچۈك تاي كارۋان بېشىدىن يەنه سوراشتۇرغىلى تۇردى :

ـــ بوتاسۇن بۇۋا ، مۇشۇنداق ئادەمزاتسىز چۆلدىمۇ قاراقچىلار بولۇشى مۇمكىنمۇ ؟ سەن نېمىنى ئويلاپ شۇنداق دېدىڭ ؟

ـــ كارۋان يوللىرىدا هەر ۋاقىت هۇجۇمغا ئۇچرىشىمىز مۇمكىن ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇۋا ، ـــ قىتانلار①، تاتابىلار② ۋە يەنه هەر خىل تائىپه ، قەبىلىلەرنىڭ ئولجا ئىزلەپ تىمىسقىلاپ يۈرگەن هارام تاماقلىرى كېلىپ قېلىشى ئېهتىمالدىن يىراق ئەمەس .

ـــ هه ، شۇ قىتانلاردىن قورقۇۋاتامسەن ؟ ـــ دەپ كۈلدى ئىنەچۈك تاي ۋە ئۇنىڭ ئەتىلىك يۈزىده مەنىستەمسىلىك هەم مەغرۇرلۇق ئالامەتلىرى ئىپادىلەندى ، ـــ ئۇ قىتان ، تاتابى دېگەنلىرىڭ باشقا ئەلەرنىڭ كارۋانلىرىغا هۇجۇم قىلىشى مۇمكىن ، ئەمما بىزدەك كۆك تۇرك-لەرگه چېقىلىشقا ئەسلا جۈرئەت قىلالمايدۇ ، خاتىرجەم بولغىن !

بوتاسۇن بۇۋا ئۇنىڭغا قايىل بولمىغان تەرىزده بېشىنى چايقاپ قويدى .

---

① قىتان ـــ ئەينى دەۋرلەردىكى بىر تائىپه . كېيىنكى دەۋرلەرده « خىتاي » ياكى « قارا خىتاي » دەپ ئاتالغان .

② تاتابى ـــ ئەينى دەۋرلەردىكى بىر تائىپه .

ـــ سەپەر ئۇستىدە ھەر خىل ئويلىمىغان ئىشلار يۈز بېرىشى مۇمكىن . يەنىلا ئېھتىياتچان بولغان تۈزۈك ، ـــ دېدى ئۇ .

ئىنەچۈك تاي سېمىز گەۋدىسىنى ئېگەر ئۇستىدە بىر يانغا قىيسايتىپ ئولتۇرۇپ ئۆزىچە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشكە باشلىدى :

ـــ ئاڭلىشىمچە ، بۇ يوللاردا سوغدىلارنىڭ [1] كارۋانلىرى تولا قاتنايدىكەن . لېكىن ئۇلار تىجارەتتىن باشقىنى ئويلىمايدىغان مۆمىن خەلق . قىتانلار ئادەتتە بۇ تەرەپلەرگە كېلەلمەيدۇ . مېنىڭچە ، ھازىر ھەممىدىن بەكرەك قۇتراپ كېتىۋاتقانلار ئۇيغۇر قەبىلىلىرى . لېكىن ، بوتاسۇن بۇقا ، سەنمۇ ئۇيغۇر بولغاچقا ، ئۇلاردىن قورقمىساقمۇ بولىدۇ .

ـــ ئۇيغۇرنى تىلغا ئالغۇچى بولما ! ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا سۆھبەتدىشىغا تىكىلىپ قاراپ كەسكىن تەلەپپۇزدا ، ـــ بۇلاڭچىلىق قىلىدىغانلار كۆك تۈركلەردە يوقمۇ ؟ مانا مەن بىر پېشقەدەم كارۋانچى ، شۇنچە يىللاردىن بېرى سوغدى سودىگەرلىرىنىڭ مالىلىرىنى مۇشۇ يوللار بىلەن توشۇپ جان بېقىۋاتىمەن . تېخى بىرەر قېتىممۇ ئۇيغۇر قاراقچىلارنى ئۇچرىتىپ باقمىدىم ...

ـــ ھەي بولدى ، بولدى ، بۇرادەر ، ـــ ئىنەچۈك تاي كارۋان بېشىنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى ۋە خىرىلداپ كۈلۈش بىلەن ئۇنىڭغا دوستانە رەۋىشتە قارىدى ، ـــ بولدى ، بۇرادەر ، نېمىگە بۇنچىلىك كايىپ كېتىسەن ؟ بىز سېنىڭ بىلەن كىچىكىمىزدىن تارتىپلا بىر يايلاقتا پادا بېقىپ ، بىللە ئويناپ چوڭ بولغان كونا ئاداشلارغۇ [2] ، ماڭا نېمانچە ھويلىپ قارايسەن ؟

ـــ مەنغۇ ئادەتتىكى بىر يالالنما كارۋانچى ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا ، ـــ لېكىن سەن قاغاننىڭ [3] ئىشەنگەن ئادىمى . قاغان بەرگەن ئىككى مىڭ ئاتنى تاباغاچ ئېلىگە ھەيدەپ ئاپىرىپ ، مانا ئەمدى بۇ ھارۋىلارغا يېپەك رەختلەرنى بېسىپ قايتتۇق . بۇ مالنى سەن ئۆز قولۇڭ

---

① سوغدى ـــ ئەينى دەۋرلەردە ئۆتكەن پارسىي تىللىق خەلق .

② ئاداش (قەدىمكى تۈركىي تىللاردا) ـــ دوست .

③ قاغان ـــ خاقان .

بىلەن قاغانىڭلارغا تاپشۇرۇپ بېرىشىڭ كېرەك .

ـــ ئەلۋەتتە ، شۇنداق ، ـــ دەپ تەستىقلىدى ئىنەچۈك تاي ۋە بېشىنى ئىرغىتتى .

ـــ شۇنداق بولغاچقا ، كارۋاننىڭ بىخەتەرلىكىگە مەندىن بەكرەك سەن كۆڭۈل بۆلۈشۈڭ كېرەك ، ـــ دېدى يەنە بوتاسۇن بۇقا .

ـــ شۇنداق ، شۇنداق ! توغرا دەيسەن ، ـــ ئىنەچۈك تاي تېز ـ تېز بېشىنى ئىرغىتىپ كەتتى .

شۇ ئەسنادا چەۋەندەز يىگىتلەردىن بىرى ئۇنلۈك خىتاب قىلدى :

ـــ قاراڭلار ، بۆرە !

كارۋاننىڭ قىيپاش ئۇدۇلىدىكى يىراق يەردە يالغۇز بىر بۆرە ئاران كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئۇ چۆلدە تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ قالغان شۇنچە كۆپ ئات ـ ئۇلاغ ۋە ئادەمىلەرنىڭ ھەربىكىتىنى بىر پەس كۆزىتىپ جىم تۇرغاندىن كېيىن ئۇچقاندەك يۈگۈرگىنىچە بىردەمدىلا كۆزدىن غايىب بولدى .

چەۋەندازلار ئالاھىدە جانلانغان ھالدا شادلىق ۋە تەنتەنىلىك تەلەپپۇزى بىلەن خىتاب قىلىشتى :

ـــ كۆردۈڭلارمۇ ؟ بۆرە !

ـــ ئالدىمىزغا بۆرە چىقتى !

ـــ بۇ ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى .

ئىنەچۈك تاي كارۋان بېشىغا غالىبانە قىياپەتتە قايتىدى .

ـــ كۆردۈڭمۇ ، بوتاسۇن بۇقا ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ خۇددى قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنى كۆك بۆرە نىجاتلىق يولىغا باشلاپ ماڭغاندەك ئىش بولدى .

ـــ شۇنداق ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا ، ـــ كۆك تەڭرى بىزگە شاپائىتىنى كۆرسەتتى .

ـــ ئەمدى سەپىرىمىزنىڭ قۇتلۇق بولۇشىدا شەك يوق .

ـــ شۇنداق ، شۇنداق .

تۈركىي خەلقلەرنىڭ بۆرىگە بولغان ئېتىقاد كۈچى كارۋان ئەھـ

لىنى تەڭداشسىز دەرىجىدە روھلاندۇرۇۋەتتى .

دەرۋەقە ، بۇ زور كارۋانلىڭ سەددىچىن سېپىلىدىن تارتىپ تاكى ئورخۇن ۋادىسىغا يەتكۈچە بولغان پۈتۈن سەپىرى تىنچ ـ ئامان ۋە ئو- ڭۇشلۇق بولدى .

ئىككىنچى باب

يايلاقتىكى خانلىق

بولۇق ئۆسكەن يېشىل ئوت ـ چۆپلەر بىلەن قاپلانغان گۈزەل يايلاق ئورخۇن دەرياسى بويلىرىدىن باشلىنىپ ، ئۆزىنىڭ خاسىيەتلىك قۇچىقىنى كەڭ يايغانىدى . يىراقتىكى ئېدىرلاردا توپ ـ توپ يىلقىلار ئوتلاپ يۈرەتتى . ئېدىرغا يانداشقان تۈز جايلاردا چوڭ ـ كىچىك ۋە كونا ـ يېڭى كىگىز ئۆيلەر چوقچىيىپ كۆرۈنەتتى .

ئېدىرلار ئارىسىدىن يىگىرمىچە ياش چەۋەنداز نەسىلىك ئارغىماقلىرىنى قۇيۇندەك چاپتۇرۇپ چىقىپ كەلدى . كىگىز ئۆيلەر ئەتراپىدا ئىت ۋە موزايلار بىلەن ئويناپ يۈرگەن ئۇششاق بالىلار ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلىشىپ ، ئۇلار تەرەپكە يۈگۈرۈشتى . تاش ئوچاقلاردا سۈت قايناتىۋاتقان ئاياللارمۇ قوللىرى بىلەن ئاپتاپنى توسۇپ ، ئاتلىرىنى شۇنچە تېز چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقان چەۋەندازلارنىڭ ئارقىدىن قاراپ قالدى . چىملىقتا يانپاشلاپ ياتقان ئەركەكلەرمۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ شۇ ياقتا نەزەر سالدى .

ـــ بۇ قاغانىنىڭ چاپارمەنلىرى ، ـــ دېدى بىر ئاق ساقالىق بوۋاي .

ـــ شۇنداق ، قاغانغا خەۋەر يەتكۈزۈشكە كېتىۋاتىدۇ ، ـــ دېدى يەنە بىر چار ساقاللىق كىشى .

ـــ يەنە ئۇرۇش بولارمۇ ؟ ـــ دېدى ئۇچىنچى بىرى خاۋاتىرلەنگەن ھالدا .

باشقىلارمۇ سۆز قېتىشتى :

ـــ ھەي ، ھەي ، ھازىر جاھان تىنچ ئەمەس ...

ـــ ھەر قايسى قەبىلىلەر ئۆزئارا چىقىشالمايدىغان بولۇپ قالدى ، ھەممە يەردە پاراكەندىچىلىك .

ـــ كۆك تۈركلەرنىڭ ئۆز ئىچىدىكى بەزى ئۇرۇقلارمۇ قاغانغا بويسۇنمايۋاتامدۇ ...

دېمىسمۇ ، يېقىنقى ۋاقىتلاردىن بېرى كەينى - كەينىدىن يۈز بېرىۋاتقان مالىمانچىلىقلار كۆك تۈرك خەلقىنى ئەنسىزچىلىككە سېلىپ قويغانىدى .

ئەمدى گەپنى ئېدىرلىقلار ئارىسىدىن ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ كەلگەن ھېلىقى چاپارمەنلەرگە يۆتكەيلى . ئۇلار قاغانىنىڭ يازلىق بارگاھى قۇرۇلغان جايغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن كۆزلىرى قىزىرىپ ، قارا تەرگە چۆمگەن ئارغىماقلىرىدىن يەرگە سەكرەپ چۈشتى . ئەڭمۇ ئەڭ ياۋا گۈللەر بىلەن قاپلانغان تۆپىلىكتىكى تۈز يەرگە چوڭ - چوڭ ئۈچ يېپەك چېدىر تىكىلگەنىدى . ئۇتتۇرىدىكى چېدىرنىڭ يېنىغا تىكىلگەن ئالتۇن ئەڭلىق بۆرە بېشىنىڭ شەكلى چۈشۈرۈلگەن كۆك بايراق سەلكىن شامالدا ئاستا لەپىلدەپ تۇراتتى . باش چاپارمەن « قايسى چېدىرغا كىرىشىم كېرەك ؟ » دەپ ئويلاپ تۇرۇپ قالدى . شۇ ئەتراپتا كۆزەتچىلىك قىلىپ ئايلىنىپ يۈرگەن نۆكەرلەردىن بىرى قولى بىلەن سول يانىدىكى گۈللۈك چېدىرنى كۆرسەتتى . باش چاپارمەن قاغانىنىڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرىدىن بولۇپ ، بۇ چېدىرلارغا دائىم كىرىپ - چىقىپ تۇرىدىغان بولغاچقا ، ئۇنى ھېچكىم توسمىدى . ئۇ گۈللۈك چېدىرنىڭ ئىشىكىگە تارتىلغان ئەڭدار يۈڭ توقۇلما يوپۇقنى قايرىپ ئىچكىرىگە كىردى .

چېدىر ئىچىگە بىر كەلتۇرۇپ ئوتقاشتەك ئەڭدار گىلەملەر سېلىنغان ، چېدىرنىڭ تېرەك ۋە تۈۋرۈكلىرى ئالتۇن ئەڭدە سىرلانغان ، تۆت ئايىغى توز شەكلىدە يونۇپ ياسالغان ئازادە كات ئۈستىگە قاپلان ۋە ئېيىق تېرىلىرى سېلىنغان بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۈستىدە كۆك تۈركلەرنىڭ قاغانى كەشتىلەنگەن يوغان تەكىيىگە يۆلەنگەن ھالدا يانپاشلاپ ياتاتتى . ئۇ ئۇچسىغا قىزىل ئەڭلىك ئۇزۇن يېپەك تون كىيگەن ۋە قويۇق

ئۆسكەن ئۈزۈن چاچلىرى ئۇستىدىن يەنە شۇنداق قىزىل ياغلىق چىگىۋالغانىدى .

باش چاپارمەن بوسۇغىدا توختىدى ۋە ئوك قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ، چوڭقۇر تەزىم قىلدى .

ـــ تەڭرىدە قۇت بولمىش[1] ئۈزمىش قاغانىغا مەلۇم بولسۇنكى ، تابغاچ ئېلىگە كەتكەن كارۋان قايتىپ كەلدى ، ـــ دەپ مەلۇمات بەردى ئۇ .

ئۈزمىش قاغان ئالدىراپ كاتتىن چۈشتى ۋە ئاق كىگىز پايپاقلىرى بىلەن يۈمشاق گىلەمگە دەسسەپ چاپارمەننىڭ ئالدىغا كەلدى .

ـــ قېنى ئۇلار ؟ ئىنەچوك تاي دەرھال ئالدىمغا كىرسۇن ! ئوتتۇرىدىكى چوڭ چېدىرغا باشلاپ كىر ، ـــ دەپ بۇيرۇق بەردى ئۇ . ئۇنىڭ قىياپىتى ۋە گەپ قىلىشلىرىدىن شۇ كارۋاننى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتقانلىقى ئېنىق بىلىنىپ تۇراتتى .

ـــ باش ئۈستىگە ، بۇيۇك قاغانىم .

چاپارمەن ئېگىلگەن پېتى كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى .

هايال بولماي هېلىقى ئېگىز چاقلىق هارۋا كارۋىنى ئۈزمىش قاغانىڭ بارگاهىغا كېلىپ توختىدى . بايىقى چاپارمەن ئىنەچوك تاي بىلەن بوتاسۇن بۇقىنى قاغانىڭ بۇيرۇقى بويىچە ئوتتۇرىدىكى چوڭ چېدىرغا باشلاپ كىردى . بۇ چاغدا ئۈزمىش قاغان مۇشۇ چېدىرغا يۆتكىلىپ چىقىپ ، تۆردىكى ئالتۇن تەختتە چاڭا قۇروپ ئولتۇرغانىدى . كىرگۈچىلەر تەزىم بەجا كەلتۇرگەندىن كېيىن ئۇ يەنىلا تەقەززالىقى چىقىپ تۇرغان سىياقتا ئىككى قولىنى تەڭلا ئالدىغا سوزۇپ :

ـــ كېلىڭلار ، ئولتۇرۇڭلار ، ـــ دەپ تەكلىپ قىلدى .

ئىككىيلەن ئالتۇن تەختىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، گىلەمگە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشتى . ئىنەچوك تاي چاڭئەن[2] شەھىرىدە بولۇپ ئۆتكەن

---

① تەڭرىدە قۇت بولمىش ـــ تەڭرىنىڭ خاهىشى بىلەن بەختلىك بولغان .

② چاڭئەن ـــ تاڭ سۇلالىسىنىڭ غەربىي ئاستانىسى . هازىرقى شىئەن شەهىرىنىڭ ئورنىدا بولغان .

ئاتىقا يىپەك تېگىشىش سودىسىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى بىرمۇ بىر سۆزلەپ بەردى .

ـــ تابغاچلار بىر ئاتقا ئاران ئون بەش توپ يىپەك بەردى ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ئازراقمۇ قوشقىلى ئۇنىمىدى .

ـــ ئۇلارنىڭ قاغانى بىلەن كۆرۈشتۈڭلارمۇ ؟ ـــ ئوزمىش قاغان سەل جىددىيلىشىپ سورىدى .

ـــ يوقسۇ ، كۆرۈشەلمىدۇق ، ـــ دېدى ئىنەچۇك تاي ، ـــ بىز تابغاچ ئەمەلدارلارغا كۆپ قېتىم ئىلتىماس قىلدۇق . ئۇلار بىزگە زادىلا ئېنىق جاۋاب بەرمىدى . ئۇلار بىزنى ياخشى كۆتتى ، مېھمان قىلدى ، قىممەتلىك سوۋغا ـ سالاملارنى بەردى ، چىرايلىق گەپلەرنى كۆپ قىلىشتى ، لېكىن بىزنى ئۆزلىرىنىڭ قاغانى بىلەن كۆرۈشتۈرمىدى . بىردەم « تەڭرى ئوغلىنىڭ[1] تاۋى يوق » دېسە ، بىردەم « تەڭرى ئوغلى سەلەرنى كۆيىن ئايرىم قوبۇل قىلماقچى » دېيىشتى . ئىشقىلىپ ، نېمە ئۈچۈندۇر ئۇلارنىڭ قاغانى بىز بىلەن كۆرۈشۈشنى خالىمىدى .

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئوزمىش قاغانىنىڭ بېشى ساڭگىلاپ كەتتى .

ـــ دېمەك ، ھېچقانداق ئۈمىد يوق ئىكەن ـ دە ، ـــ دېدى ئۇ بوغۇق ئاۋازدا .

قاغانىنىڭ بۇنداق ئۈمىدسىزلەنگەن ھالىنى كۆرۈپ ، ئىنەچۇك تايمۇ بېشىنى ساڭگىلاتتى .

ـــ بولدى ، چىقىپ كېتىڭلار ، ـــ دېدى قاغان ھېچكىمگە قارىماستىن .

ـــ مەن ۋەزىپەمنى ياخشى ئورۇندىيالمىدىم ، ـــ دېدى ئىنەچۇك تاي روھى چۈشكەن ھالدا ۋە سېمىز گەۋدىسىنى تەستە رۇسلاپ ئۆرە قويۇتى .

ئوزمىش قاغان ئۇنچىقمىدى . ئۇنىڭ غەمكىن كۆزلىرى گىلەم ئۈستىدىكى نامەلۇم بىر نۇقتىغا تىكىلگەنىدى .

ئىنەچۇك تاي بىلەن بوتاسۇن بۇقا چوڭقۇر ئېگىلىپ تەزىم

---

① تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھلىرى « تەڭرى ئوغلى » دەپ ئاتىلاتتى .

قىلغاچ كەينىگە مېڭىپ چىقىپ كەتتى .

كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ ئالتۇن تەختى قويۇلغان ھەيۋەتلىك يەر پەك چېدىر ئىچىنى سۈرلۈك ۋە كۆڭۈلسىز جىمجىتلىق باستى . ئوزمىش قاغان تەخت ئۈستىدە ئۇزاقتىن ئۇزاق خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ كەتتى . كېيىن ئۇ ئاستا قوپۇپ سىرتقا چىقتى . كۈز كۈنلىرى كېلىپ ھاۋا خېلى سالقىنلاپ قالغان ، يىراق ـ يېقىندىكى ئوت ـ چۆپلەر سارغىيىشقا باشلىغان مەزگىل ئىدى . لېكىن ، قاغان گويا ئىسسىقتىن دېمى سىقىلىپ كېتىۋاتقاندەك بولۇپ ، ئوڭ ياندىن ئېتىلىدىغان ئۇزۇن تونىنىڭ ياقىسىنى كەڭ ئېچىۋەتتى ؛ بېشىغا چىگىلگەن قىزىل تاۋار ياغلىقىنى يۇلۇپ ئېلىپ ئىككى قولى بىلەن مىجىلغىلى تۇردى . يېقىن ئەتراپتا يۇرگەن ئەمەلدار ۋە نۆكەرلەر قاغاننىڭ خوددى بۇلۇت باسقان ئاسماندەك تۇتۇلۇپ كەتكەن چىرايىغا قاراپ ، ئۇنىڭغا يېقىنلىشىشقا جۈرئەت قىلالماي ئىلاجى بار ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىشقا تىرىشتى .

ئوزمىش قاغان بۇ گۈزەل يايلاق مەنزىرىسىنى خوددى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك ئۇياق ـ بۇياققا كۆز يۈگۈرتۈپ قاراپ چىقتى . ئاندىن خوددى باش ـ بويۇنلىرى تېلىپ كەتكەن ئادەمدەك بېشىنى كەينىگە تاشلاپ ئاسمانغا نەزەر سالدى . ئاستا لەيلەپ ئۆتۈۋاتقان ئاق بۇلۇتلارنىڭ ئارقىسىدا يالغۇز بىر گۆشخور قۇش قاناتلىرىنى كەڭ يېيىپ پەرۋاز قىلماقتا ئىدى .

« بۇ شۇڭقارمۇ ، بۈركۈتمۇ ؟ » شۇقەدەر چوڭ خانلىقنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانى بولغان ئوزمىش قاغان شۇ تاپتا ئۆزىنى ئاشۇ بېگانە قۇشتەك ھېس قىلدى .

بۈيۈك كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى كۈندىن ـ كۈنگە ئوساللاشماقتا ئىدى . بىرقىسىم ئۇرۇق ـ قەبىلىلەر خانلىقتىن بۆلۈنۈپ چىقىپ كەتتى . يەنە بىر قىسىملىرى تېخى رەسمىي بۆلۈنمىگەن بولسىمۇ ، ئوزمىش قاغانغا ئىتائەت قىلمايدىغان بولۇۋالدى . بولۇپمۇ توقۇز ئوغۇز[1] خەلقى خانلىقنى مەنسىتمەي : « بىز ئۇيغۇرلار ئۆزىمىزنىڭ

① توققۇز ئوغۇز ـــ ئۇيغۇر قەبىلە ئىتتىپاقىنىڭ ئاساسىي قىسمى .

خانلىقىمىزنى تىكلەيمىز » دەپ داۋراڭ سېلىپ يۈرۈۋاتىدۇ . ئۇلار يەنە باشقا قەبىلىلەرنىمۇ ئۆز يېنىغا تارتىپ ، كۈچ توپلاپ ، ئوردىغا ئالۋان ـ سېلىق تۆلەشنى ئاشكارا رەت قىلدى . كۆك تۈركلەر ئۇلارغا جازا يۈرۈشى قىلسا ، قوشۇن چىقىرىپ قارشىلىق كۆرسەتتى . ئۇلار يەنە تابغاچ ئېلىگە ئەلچىلەرنى ئەۋەتىپ ، ئۇلار بىلەن سودا مۇناسىۋىتى ئورنىتىپ كۈندىن ـ كۈنگە بېيىپ كېتىۋاتىدۇ . ئەكسىچە ، كۆك تۈركلەر ئۇزاقتىن بۇيان تابغاچلار بىلەن دۈشمەنلىشىش هالىتىنى ساقلاپ كەلمەكتە ئىدى . بۇنداق ۋەزىيەتتە مۇبادا قەبىلىلەر ئارا ئۇرۇش بولۇپ قالسا ، كۆك تۈركـ لەرنىڭ ئۇستۈنلۈكنى داۋاملىق ساقلاپ تۇرالمىشى تەس بولىدۇ ، چۈنكى تابغاچلار ۋە ئورخۇن ، سېلېنگا يايلاقلىرىدىكى بەزى قەبىلىلەر ئۇيـ غۇرلارغا مەدەت بېرىشى مۇمكىن .

ئوزمىش قاغاننىڭ بېشى قاتتى . ئۇ ئۇيان ئويلاپ ، بۇيان ئويلاپ ، ئاخىر ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى ئەمەلدارلىرىدىن بىرى بولغان ئىنەچۈك تاي باشچىلىقىدىكى زور كارۋاننى تابغاچ ئېلىگە ئەۋەتتى . قاـ غان بۇ كارۋاننى مۇنداق ئىككى مەقسەتنى كۆزلەپ تەييارلىغانىدى : بـ رىنچىدىن ، كارۋان بىلەن ئەۋەتىلگەن ئىككى مىڭ تۈياق خىللانغان ئاتقا تابغاچ ئېلىنىڭ ئېسىل يىپەك رەختلىرى ۋە باشقا قىممەتلىك بۇـ يۇملارنى تېگىشىپ ، ئىچكى ماجىرالار تۈپەيلىدىن قۇرۇقدىلىپ قېلىۋاتـ قان خەزىنىنى تولۇقلاش ؛ ئىككىنچىدىن ، تابغاچ ئېلى بىلەن مۇناسـ ۋەتنى ياخشىلاش ۋە مۇمكىن بولسا ئىككى تەرەپ ھەمكارلىق ئىشلىرىنى يولغا قويۇشى كېرەك ئىدى . ئەپسۇسكى ، ئوزمىش قاغان تاڭ سۇلالىسى پادىشاھىغا ئۆز قولى بىلەن مەكتۇپ يېزىپ ، ئىنەچۈك تاي ئارقىلىق ئە ـ ۋەتكەن بولسىمۇ ، تەكرى ئوغلى بۇنىڭغا جاۋاب قايتۇرمىدى . بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى خۇلاسىلىگەندە ، ئىچكى جەھەتتىمۇ ھەم تاشقى جەھەتتىمۇ ئۇزۇل ـ كېسىل يېتىم قالغانلىقنى مۆلچەرلىگىلى بولاتتى .

ئوزمىش قاغان يۈرىكىنىڭ قىسىلىپ ئاغرىغانلىقىنى سەزدى . ئۇـ نىڭ كۆكرىكىدىن خۇددى قايغۇلۇق يىغىغا ئوخشاش بىر خىل بوغۇق سادا ئېتىلىپ چىقتى .

× × ×

ئارىدىن بىر نەچچە كۈن ئۆتتى .

ئىنەچۈك تاينىڭ يېپەك چېدىرى قاغان بارگاھىدىن ئانچە يىراق بولمىغان يەردىكى تۈزلەڭ ئوتلاققا جايلاشقانىدى . چېدىر ئەتراپىدا بىر نەچچە ئىنەڭ ۋە موزايلار ئوتلاپ يۈرەتتى . يوغان ئىككى قارا ئىت چېدىر يېنىدا سۆگەك غاجىلاپ ياتاتتى . سەل نېرىدىكى ئاپتاپ ئوبدان چۈشىدىغان يەرگە كىگىز سېلىنغان بولۇپ ، ئۇنىڭ ئۈستىدە ئىنەچۈك تاي يانپاشلاپ ياتاتتى . ئۇنىڭ گۈللۈك تاۋار كۆڭلەك كىيگەن ئايالىمۇ شۇ يەردە يىڭنە ئىشى قىلىپ ئولتۇراتتى .

ئىنەچۈك تاي بويلۇق جەدە ئېتىنى يورغىلىتىپ كېلىۋاتقان بوتاسۇن بۇقىنى يىراقتىنلا تونۇۋالدى .

ـــ ئايھاي ، قەدىناس ئاداش ! ـــ دەپ توۋلىدى ئۇ ئورنىدىن قوپۇپ ، ـــ تىنچ تۇردۇڭمۇ ؟ تېنىڭ ساقمۇ ؟

بوتاسۇن بۇقا ئېتىدىن چۈشۈپ ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلاشتى .

ـــ ئۆي ئىچىڭ تىنچ بولسۇن ، بالا ـ چاقاڭ ئامان بولسۇن ، ـــ دېدى ئۇ ۋە ئېتىنىڭ چۈلۈۋرىنى يەرگە قېقىپ قويۇلغان تۆمۈر قوزۇققا باغلاپ قويۇپ ، كىگىزگە ئولتۇردى .

ئىنەچۈك تاينىڭ ئايالى ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىپ قۇرۇت ، سېرىق ماي ، قورۇلغان تېرىق ، بۇغدايلارنى قويدى ۋە سۇمۇرغ سۇرىتى چۈشۈرۈلگەن تابىغاچ چىنىلىرىگە بوزا قۇيدى .

ـــ بالىلار قوي باققىلى كەتتى ، ـــ دېدى ئىنەچۈك تاي ، ـــ زېرىكىپ ئولتۇراتتىم ، كەلگىنىڭ ياخشى بولدى .

ـــ مېنىڭمۇ ئىچىم پۇشۇپ سېنىڭ بىلەن بىردەم پاراڭلىشاي دەپ كەلدىم ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا .

بۇ ئىككىيلەن بىر يەرگە كېلىپ قالسىلا گۈلقەلىرى ئېچىلىپ ، گېپى تۈگىمەيتتى . بۇ قېتىمۇ شۇنداق بولدى . بوزا ئىچكەچ نېرى ـ

بىرىدىن ئۇزاق مۇڭداشقاندىن كېيىن بوتاسۇن بۇقا مۇنداق دېدى :

— تـابـغاچلارنىڭ شەھەرلىرى نېمىدېگەن ھەيۋەتلىك ، نېمىدېگەن كۆركەم ! ئېسىڭدىمۇ ؟

— ئېسىمدە بولمايچۇ ، — دېدى جاۋابەن ئىنەچۈك تاي ، — ئىككىمىز چاڭئەندە تۇرغان ۋاقتىمىزدىمۇ ھەم كارۋان بىلەن قايتىپ كېلىۋاتقاندىكى يول ئۈستىدىمۇ بۇ ھەقتە كۆپ سۆزلەشكەنغۇ .

— شـۇنداق ، — دېدى بوتاسۇن بۇقا ، — لېكىن مەن چاڭئەندىن باشقا شەھەرلەرگىمۇ بارغان . بىزگە سېلىشتۇرغاندا ، تابغاچلار راھەتتە ياشايدىكەن . ھەممە ئادەمنىڭ ئىسسىق ئۆيى بار . ئۇلار ئۆيلىرىدە ، قورۇلىرىدا ھۇنەرۋەنچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن ، شەھەرلەرنىڭ سىرتىدا دېھقانچىلىق قىلىپ ئاشلىق يېغىدىكەن ... ئىشقىلىپ ئۇلار ياشاشنى بىلىدىكەن .

ئىنەچۈك تاي بېشىنى ئىرغىتىپ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تەستىقلىدى . بوتاسۇن بۇقا سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ :

— بۇگۈن سەن بىلەن مەخسۇس مۇشۇ ھەقتە بىر سۆزلىشىپ باقاي دەپ كەلدىم ، — دېدى .

ئىنەچۈك تاي سۆھبەتدىشىنىڭ بۇ گېپىنى چۈشىنەلمەي ئۇنىڭغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى .

— تابغاچلار ھەققىدە سۆزلىشەي دەمسەن ؟ — سورىدى ئۇ .

— ياق ، شەھەر ھەققىدە ، — دېدى بوتاسۇن بۇقا .

ئىنەچۈك تاي بۇ گەپنىمۇ چۈشىنەلمىدى ۋە بۇ قەدىناس بۇرادىرىنىڭ چۈشەندۈرۈپ سۆزلىشىنى كۈتۈپ ئۇنچىقمىدى .

— بىزمۇ تابغاچلاردەك شەھەر بىنا قىلساق بولمامدۇ ! — دېدى بوتاسۇن بۇقا قانداقتۇر ئالاھىدە ھېسسىياتلىق تەلەپپۇزدا .

ئىنەچۈك تاي بۇرادىرىنىڭ ئېيتقانلىرىنى ئەمدى تېخىمۇ چۈشىنەلمەي قالدى .

— شەھەر بىنا قىلساق دەمسىنا ؟ — دېدى ئۇ ھەيران بولۇپ .

— ھـەئە ، شۇنداق . تابغاچلار قۇرغاندەك شەھەرلەرنى بىز نېمە

ئۇچۇن قۇرالمايمىز ؟

ـــ ھەي ئاداش ، بۇ گېپىڭ قاملاشماي قالدى . شەھەر قۇرۇپ نېمە قىلاتتىڭ ؟ ـــ دېدى ئىنەچۇك تاي نەسىھەت قىلغان قىياپەتتە ، ـــ بىز دېگەن چارۋىچى كۆچمەن خەلق . بىزگە شەھەرنىڭ نېمە كېرىكى ؟ شەھەردە يىلقا باققىلى بولامدۇ ؟ چارۋىچىلىق قىلغىلى بولامدۇ ؟ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن تارتىپ يايلاقلاردا ياشاپ كېلىۋاتىمىز . ئەمدى كۆچمەنلىك قىلمايلى تاباغاچلارنى دوراپ شەھەرلەردە ، يېزىلاردا يېتىۋالساق ئەجدادلىرىمىزنىڭ مۇقەددەس روھلىرى قورۇنامدۇ ! قوي بۇنداق گەپ پىڭنى .

بوتاسۇن بۇقا تىت ـ تىت بولۇپ سۆزلىدى :

ـــ ھەي ئاداش ، سەن ئۆزۈڭمۇ چاڭنەندە تۇرۇۋاتقان چېغىمىزدا « شەھەر تۇرمۇشى جەننەتكە ئوخشاش بولىدىكەن » دېگەنىدىڭغۇ .

ئىنەچۇك تاي يەنە ئۆز سۆزىدە چىڭ تۇردى :

ـــ ھەي ئاداش ، شەھەر دېگەن ھەر قانچە ياخشى بولسىمۇ ، بىزگە ياراشمايدۇ . شەھەر قۇرۇش ، ئاشلىق تېرىش دېگەن تاباغاچلارنىڭ ئىشى . بىز تاباغاچلارنى دورىساق بولمايدۇ . ئۇلارمۇ ئۆزلىرى بىلگەنچە ياشاۋەرسۇن . بىزمۇ ئۆزىمىزنىڭ ئەنئەنىمىز ، ئۆرپ ـ ئادەتلىرىمىز بويىچە ياشايمىز .

ـــ مەن مۇشۇ پىكرىمىنى ئوزمىش قاغانىغا ئېيتىپ باقاي دەيمەن ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا .

ـــ نېمە ؟ ـــ دەپ تەئەججۇپ ئىچىدە خىتاب قىلدى ئىنەچۇك تاي ، ـــ كاللاڭنىڭ كېتىشىدىن قورقمامسەن ؟ خانلىقنىڭ ئەنئەنىۋى تۇرمۇش ئادەتلىرىنى ئۆزگەرتمەن دېسەڭ ، قاغان ساڭا ماقۇل دەمدۇ ؟

ـــ نېمە بولسىمۇ قاغان بىلەن بىر كۆرۈشۈپ باقاي . سەن مېنى ئۇنىڭ يېنىغا باشلاپ ئەكىرگىن ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا ۋە يېلىنىش ئىپادىسىنى بىلدۈرۈپ بۇرادىرىنىڭ قولىنى قىسىپ تۇتتى .

ـــ ھەي ، ھەي ، ھەي ! بولماسمىكىن ، بوتاسۇن بۇقا ، ئوبدان ئويلاپ ئىش قىل جۇمۇ .

— سەندىن ئۆتۈنۈپ قالاي ، ئىنەچۈك تاي ، مۇشۇ تەلىپىمنى رەت قىلمىغىن . يامىنى كەلسە ، ھەممە گەپنى ئۆز ئۈستۈمگە ئالىمەن ، سېنى بالاغا قويمايمەن .

ئىنەچۈك تاي ئۇزاققىچە ئىككىلىنىپ ، پۇشۇلداپ ئولتۇردى . ئاخىر ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ دوستىغا قارىدى .

— ماقۇل ئەمسە ، — دېدى ئۇ ، — قارىغاندا ، بۇ نىيىتىڭدىن يانمايدىغان ئوخشايسەن .

ئىككى دوست ئاتلىرىغا مىنىپ بارگاھ تەرەپكە ماڭدى .

ئۇزمىش قاغان ھېلىقى چوڭ يىپەك چېدىر ئىچىدىكى ئالتۇن تەختتە ئولتۇرۇپ ، ئۆزىنىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشقان ئىككى دوستقا غەمكىن كۆزلىرى بىلەن سىنچىلاپ قارىدى . بۇ ئىككىسى قانداق تۇر يەنە بىر كۆڭۈلسىز خەۋەرنى يەتكۈزۈشكە كەلدىمۇ ؟ يەنە قانداقتۇر ئىسيان توغرۇلۇق ، يەنە قانداقتۇر مەغلۇبىيەتلەر توغرۇلۇق سۆزلىمەكچىمۇ ؟ ھالبۇكى ، ئۇزمىش قاغان بوتاسۇن بۇقىنىڭ شەھەر قۇرۇش توغرىسىدىكى گەپلىرىنى ئاڭلاپ غايەت زور تەئەججۇپ ئىچىدە تېڭىرقاپ قالدى .

— نېمە ؟ شەھەر ؟ بۇ قانداق گەپ ؟ — دېدى قاغان ، — شەھەرنىڭ بىزگە نېمە كېرىكى ؟ نېمە پايدىسى ؟

— تەڭرىدە قۇت بولمىش بۇيۇك قاغانىم ، — دېدى بوتاسۇن بۇقا ، — شەھەر قۇرۇشنىڭ پايدىسى كۆپ . ئادەملەر يازدا سالقىن ، قىشتا ئىسسىق ئۆيلەردە تۇرىدۇ . شەھەر ئەتراپى ئېگىز ۋە مەزمۇت سېپىللار بىلەن قورشالسا ، ياۋ قوشۇنلىرى ئاسانلىقچە بېسىپ كىرەلمەيدۇ .

ئۇزمىش قاغانىنىڭ كۆزلىرىدە مەنىستەمسلىك ۋە مەسخىرە ئالامەتلىرى ئۇچقۇنلىدى .

— سەن بۇ ئەقىلىنى نەدىن تاپتىڭ ، ئەي بىلەرمەن كارۋانچى ؟ — دېدى ئۇ ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ تەنبىھ بەرگەن تەلەپپۇزدا ، — سەن بىزگە تابغاچ خوتۇنلىرىدەك تۆت تامنىڭ ئىچىگە سولىنىپ ئولتۇرۇشنى ئۆگەتمەكچىمۇ ؟ ئۇنداق قىلىش ئۆزىنى ئۆزى ھالاك

قىلىش ئەمەسمۇ . كىمنى ئەخمەق قىلىمەن دەيسەن ، قاباق باش !

بوتاسۇن بۇقا قورقۇپ كەتتى ۋە ئۆزىنى ئاقىلماقچى بولۇپ ئالدىراپ ، دۇدۇقلاپ سۆزلەپ كەتتى :

ـــ بۇيۇك قاغانىم ! مەن پۇتۇنلەي ياخشى كۆڭلۈم بىلەن ... دېمەكچىمەنكى ، خانلىقىمىزنىڭ قۇدرەت تېپىشى ئۇچۇن ... مەسىلەن ، تابغاچلار ناھايىتى كۆپ شەھەرلەرنى قۇرۇپ چىققاچقا ، بېيىپ ، كۆچمەيىپ كەتتى ...

ـــ ئاغزىڭنى يۇم ، ئاسىي مۇناپىق ! ـــ ئۇزمىش قاغان دەرغەزەپ بولۇپ قاتتىق ۋارقىرىدى ، ـــ تابغاچ دېگەن تابغاچ ، بىز دېگەن تۇرك . بىزنىڭمۇ ئۆزىمىزنىڭ تۇتقان يولىمىز بار . بىزنىڭ ئېتىقادىمىز باشقا . تابغاچلار كۆك تەڭرىگە سىغىنمايدۇ ، يەر ـ سۇ ئىلاھلىرى ۋە مۇقەددەس ئانىمىز ئۇمايىنى[1] تونۇمايدۇ ، ئۇلارنىڭ شامان ، باخشىلىرى يوق . كۆك تەڭرى بىزنى كەڭ يايلاق ، ئېگىز تاغلاردا ياشاش ئۇچۇن ياراتقان !

بوتاسۇن بۇقا گەپ قىلالماي قېتىپ قالدى . ئىنەچۇك تايمۇ قورققىنىدىن سوغۇق تەرگە چۆمۈپ غال ـ غال تىترەپ كەتتى .

ـــ يوقال كۆزۈمدىن ! ـــ ئۇزمىش قاغان قولىنى كەسكىن شىلتىپ يەنە ۋارقىرىدى .

قاغانىنىڭ غەزەپلىك ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئىككى قورۇقچى جەڭچى چېدىر ئىچىگە ئېتىلىپ كىرىپ ، بوتاسۇن بۇقىنى دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە سىرتقا ئاچىقىپ تاشلاشتى . ئىنەچۇك تايمۇ ئالمان ـ تالمان تەزىم قىلىپ قېچىپ چىقىۋالدى .

---

① ئومايى ـــ قەدىمكى تۇركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ دىنىي ئېتىقادىدىكى ئانا ـ بالىلار ۋە سۆيگۈ ـ مۇھەببەتنى قوغدايدىغان ئايال سۈرىتىدىكى ئىلاھە .

ئۇچىنچى باب

كۆك تۇركلەرنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى

مىلادىيە 742 ـ يىلى ياز .

بوتاسۇن بۇقا ئۆزىنىڭ كەڭ تۇزلەڭگە ئىككى قاتار قىلىپ تىزىپ قويۇلغان ئېگىز چاقلىق كۆتەك هارۋىلىرىنى قاراشتۇرۇپ سۇنغان ، بۇ-زۇلغان يەرلىرىنى جۆندەش بىلەن ئاۋارە ئىدى . ئۇ قولىدىكى يوغان پال-تىسى بىلەن هارۋىلارنىڭ بوشاپ قالغان جايلىرىغا شىنا قېقىپ ، چاقلار-نىڭ تۆمۈر چەمبەرلىرىنى يېڭىدىن مىخلاپ خېلى ئۇزاققىچە هەپىلەشتى . ئۇنىڭ توققۇز ياشلىق ئوغلى قۇتادمش ئاتىسىغا ياردەملىشىپ ، كىچىك-لىك سايمانلارنى ئەكېلىپ بېرىپ ۋە بەزىدە هارۋىنىڭ ئۈستىدىن يەرگە سەكرەپ ، شوخلۇق قىلىپ ئويناقتا ئىدى . بوتاسۇن بۇقا تۇرۇپ ـ تۇرۇپ ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قوياتتى ، ئوغلى يېقىن كەلگەندە ئامراقلىقى تۇتۇپ ، ئۇنىڭ ئاق بۆز كۆكلىكىنى تۇزەشتۇرۇپ قوياتتى ياكى ئۇنىڭ دولقۇنسىمان بۇدۇرلىشىپ كەتكەن سارغۇچ ـ قوڭۇر چاچ-لىرىنى سلاپ ، ئەركىلىتىپ قوياتتى .

ـــ هە ، قۇتادمش ، سەن چوڭ بولغاندا نېمە ئىش قىلى-سەن ؟ ـــ دەپ سورايتتى بوتاسۇن بۇقا ئوغلىنى گەپكە سېلىپ .

ـــ مەن چوڭ بولغاندا ئادارقىزنى ئالىمەن ، ـــ دەيتتى قۇتادمش جىددىي قىياپەتتە .

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئاتىسى قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى .

ـــ ئەمىسە تېزرەك چوڭ بول ، ـــ دەيتتى ئۇ ، ـــ مەن ئىنەچۇك تاي بىلەن سۆزلىشىپ ، ئادارقىزنى كېلىن قىلىۋالاي .

گـېپى بولۇۋاتقان ئادارقىز بىزگە تونۇشلۇق بولغان ھېلىقى ئـ
ـەچۈك تاينىكى قىزى بولۇپ ، قۇتادمىشتىن ئىككى ياش كىچىك ئىدى .
بۇ ئىككى ئائىلە ئوتتۇرىسىدا يېقىن بېرىش ـ كېلىش مۇناسىۋىتى بول
ـغاچقا ، قۇتادمىش بىلەن ئادارقىزمۇ كىچىكىدىن تارتىپلا بىللە ئويناپ
ئۆسكەنىدى ، بەلكى ئۇلار بارغانسېرى بىر ـ بىرىگە ئىچەكىشىپ كېتىۋا
تاتتى .

ـــ ئاتا ، ئادارقىزلارنىڭ ئۆيىگە بارايلىچۇ ، زېرىكىپ كەتتىم ، ـــ دېدى قۇتادمىش ئاتىسىنىڭ قولىدىن تارتىپ .

دەل شۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ئارقا تەرىپىدىن ئايال كىشىنىڭ :

ـــ قۇتادمىش ! ـــ دەپ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى .

ئاتا ـ بالا كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراشتى . ئانچە يىراق بولمىغان يەردىكى كىگىز ئۆينىڭ ئالدىدا ، قۇتادمىشنىڭ ئانىسى قولىنى پۇلاڭلىتىپ ئۇلارنى چاقىرماقتا ئىدى :

ـــ قۇتادمىش ، تاماق پىشتى ، ئاتاڭ بىلەن بىللە كېلىڭلار . تېز بولۇڭلار !

بـوتاسۇن بۇقا قۇتادمىشنى ئەگەشتۇرۇپ كىگىز ئۆينىڭ ئالدىغا كەلدى . قۇتادمىشنىڭ ئانىسى ئۇلارنى ئالدىراتقىلى تۇردى .

ـــ بۇگۈن سوغدى سودىگەرلىرى دەريا بويىدا يايما بازار ئېچىپـ تۇ ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ھەممە خەق شۇ ياققا كېتىۋاتىدۇ ، بىزمۇ تاماقنى يەپ بولۇپ شۇ يەرگە بارايلى .

ئۇلار قـوي گۆشى بىلەن شورپا ئىچىپ ، قورساقنى توقلىغاندىن كېيىن بوتاسۇن بۇقا ئېگىز چاقلىق كۆتەك ھارۋىغا قوي ، كالا ، ئات ، جەرەن ، تۈلكە ۋە توشقان تېرىلىرىنى باستى .

ـــ سوغدىلاردا بىزگە كېرەكلىك مال بولسا ، مۇشۇ تېرىلەرگە تېگىشىۋالايلى ، ـــ دېدى ئۇ .

ئۇلار ئۇچەيلەن ھارۋىدىكى تېرىلەر ئۈستىگە ئولتۇرۇپ يولغا چىقتى .

قىرغاقلارغا تولۇپ ئېقىۋاتقان تىنىق ئورخۇن دەرياسىنىڭ ساھـ

لىدىكى يېشىل ئوتلاقتا هارۋىلىق ، ئاتلىق ۋە پىيادە ئادەملەر مەشغۇلداپ يۈرەتتى . هەر قېتىم سوغدى سودىگەرلىرى كەلگەندە ، بۇ يەردە مۇ-شۇنداق قايناق بازار بولۇپ كېتەتتى .

بوتاسۇن بۇقا هارۋىنى بىر چەتكە توختىتىپ ، ئاتنىڭ پۇتلىرىغا چۈشەك سالدى . ئۇلار ئۇچەيلەن كىشىلەر توپى ئىچىگە قىسىلىپ كىردى . بۇ يەردە قىممەت باهالىق لىباسلارنى كىيىشكەن بەگ سۈپەت بايلارمۇ ۋە تاشلانمىغان قوي تېرىسىدىن ئىشتان ـ چاپان كىيىپ ، تەر-لەپ ـ پىشىپ يۇرۇشكەن ياللانما پادىچىلارمۇ ئارىلىشىپ كەتكەنىدى . يالتىراپ تۇرغان تاۋار ـ دۇردۇنلارغا پۈركەنگەن سالاپەتلىك سوغدى سودىگەرلىرى بولۇق ئۆسكەن ئوت ـ چۆپلەر ئۈستىگە گىلەملىرىنى كەڭ يېيىپ ، تۇرلۇك ـ تۇمەن ئېسىل ماللارنى دۆۋىلەپ تىزىۋەتكەنىدى . رەڭگا رەڭ يىپەك رەختلەر ، نەپىس ئىشلەنگەن جانان چىنىلەر ، ساپال ئىدىشلار ، مىس قازانلار ، ئالتۇن ـ كۈمۈشتىن ياسالغان ئۇزۇك ، سىرغا ، بىلەزۈكلەر ، قاشتاش بۇيۇملىرى ۋە يەنە باشقا تۇرلەردىكى نۇرغۇنلىغان قىممەتلىك ماللار بۇ يەرگە توپلانغان يايلاق خەلقىنىڭ كۆزلىرىنى چاق-نىتاتتى . كىشىلەر ئۇنى ـ بۇنى كۆرەتتى ، تۇتۇپ باقاتتى ، سودىلىشاتـ تى . سوغدىلار مۇلايىم كۈلۈمسىرەپ ، شېرىن سۆزلەر بىلەن خېـ رىدارلارغا جاۋاب قايتۇراتتى :

ـــ بۇ ئاسان تاپقىلى بولمايدىغان مال ، چاڭئەندە ئىشلەنگەن ، مانا ھىندىستاننىڭ مېلى ، مانا بۇنىڭغا قاراڭلار ، بۇنى مەن ئەرەب سو-دىگەرلىرىدىن سېتىۋالغان ... ياق ، بۇرادەر ، بۇنى قوي ، كالىغا تېگىشـ كىلى بولمايدۇ . بۇ ماللار ئالتۇن ياكى كۈمۈشكە سېتىلىدۇ . ھە ، نېمە ؟ ئالتۇن يوقمۇ ؟ ئۇنداق بولسا ئاتقا تېگىشەيلى ، ئاتقا ! قېنى ، ئاتلىرىڭلار بولسا ئەكېلىڭلار ، قانچىلىك بولسا ئالىمىز ، سىلەرمۇ زىيان تارتـ مايسىلەر ...

بىرقىسىم هاللىق كىشىلەر سوغدى سودىگەرلىرىنىڭ قوللىرىغا ئالتۇن ، كۈمۈش تەڭگىلەرنى ساناپ تۇتقۇزۇپ ، ئونلاپ ـ يىگىرمىلەپ نەسىللىك ئاتلارنى ئۆتكۈزۈپ ، ئۇلاردىن ئالغان تاۋار ، كىمخاپ قاتارلىق

هەر خىل ماللارنى ئات ـ ئۇلاغلىرىغا ئارتىپ ياكى ھارۋىلىرىغا بېسىپ ئېلىپ كېتەتتى . ئۇنداق قىلىشقا قۇربى يەتمىگەنلەر سوغدىلار بىلەن تولا سودىلىشىپ ، تالىشىپ ـ تارتىشىپ ئاۋازلىرى پۈتۈپ كېتەتتى .

ـــ بىر ئاتقا نەچچە توپ يىپەك بېرىسەن ؟ ـــ پۇتلىرىغا چورۇق تارتىۋالغان ساقاللىق بىر تۈرك سودىگەرلەرنىڭ كۆزىگە كىرىۋېلىپ ، يېنىشلاپ سورىغىلى تۇردى .

ـــ ساڭا ئېيتتىمغۇ ، بىر ئاتقا ئىككى توپ يىپەك بېرىمەن ، ـــ دەپ جاۋاب قايتۇراتتى سوغدى سودىگەر يەنىلا مۇلايىم كۈلۈمسىرەش بىلەن .

ـــ ھەي ئىنساپسىز ! ـــ دەپ ۋارقىرايتتى ھېلىقى ساقاللىق تۈرك ، ـــ سىلەر تابغاچلاردىن بىر ئاتقا يىگىرمە توپ يىپەك تېگىشىپ ئەكېلىسىلەرغۇ ؟

ـــ ھەي بۇرادەر ، ـــ دەيتتى سوغدى سودىگەر ئاۋازىنى سىلىق چىقىرىپ ، ـــ سەن قاچانقى گەپلەرنى قىلىۋاتىسەن ؟ ھازىر ئاتنىڭ باھاسى چۈشۈپ كەتتى . تابغاچلارمۇ يىپەكلەرنى ئۇنداق ئاسانلىقچە بەرمەيدىغان بولۇۋالدى .

ـــ شۇنداق بولسىمۇ ئىنساپ بىلەن گەپ قىلمامسەن !

ـــ ماقۇل . ئىككى توپ يىپەككە يەنە ماۋۇ ساپال كوزىنى قوشۇپ بېرەي ...

شۇ تەرىقىدىكى تالاش ـ تارتىشلاردىن پۈتۈن ئەتراپ ئۇزۇلمەس ۋاراڭ ـ چۇرۇڭغا تولغانىدى . بوتاسۇن بۇقا كىشىلەر ئارىسىدا قىستىلىپ ، ئىتتىرىلىپ يۇرۇپ ، بىر سوغدىنىڭ ئالدىدا توختىدى .

ـــ مۇنۇ بىر يۇرۇش كۈمۈش قاچىلارنى ماڭا بەرگىن ، ئاۋۇ ھارۋىدىكى تېرىلەرنىڭ ھەممىسىنى ساڭا بېرەي ، ـــ دېدى ئۇ قولى بىلەن ئۆزىنىڭ تېرە بېسىلغان ھارۋىسىنى كۆرسىتىپ .

ـــ بولمايدۇ ، بۇرادەر ، ـــ دېدى سودىگەر ئىغىر ـ بېسىقلىق بىلەن ئاۋازىنى سوزۇپ ، ـــ ياخشى ئاتلىرىڭ بولسا ئەكەلگىن .

ئۇلار بىر ھازاغىچە سودىلاشتى . بوتاسۇن بۇقا ئاخىر ئەكەلگەن

ھەممە تېرىلىرىنى سوغدىنىڭ ئالدىغا تۆكۈپ بېرىپ ، بىر تۈچ قازان بەلەن بىر نەچچە غېدىر ، كومزەكلەرنى ئېلىپ ھارۋىسىغا سالدى .

ـــ ھەي ئىنساپسىز كاززاپلار ، ـــ دېدى ئۇ بېشىنى چايقاپ ، ـــ بىر دانە كۈمۈش كاسىنىمۇ بەرمىدى ـ ھە !

ـــ ھاي بوتاسۇن بۇقا ، نېمىگە خاپا بولىسەن ؟

بوتاسۇن بۇقا ئارقىغا بۇرۇلۇپ ، كۈلۈپ تۇرغان ئىنەچۈك تايىنى كۆردى . ئۇلار ئىككىسى خۇشال بولۇپ قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى . ئاندىن بازار قالايمىقانچىلىقىدىن يىراقراق يەرگە بېرىپ ، ئوت ـ چۆپلەر ئۈستىگە چىزا قۇرۇپ بەھۇزۇر ئولتۇرۇشتى ، ھال ـ ئەھۋال سورىشىپ بولغاندىن كېيىن بوتاسۇن بۇقا مۇنداق دېدى :

ـــ كۆردۈڭمۇ ، بۇ سوغدىلارنىڭ ھەددىدىن ئېشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى . بىزدىن ئىككى ـ ئۈچ توپ يېپەككە بىر ئاتنى تېگىشۋالىدۇ ، ئاندىن بۇ ئاتلارنى تابىغاچ يېرىگە ئاپىرىپ ، بىر ئاتقا يېگىرمە ـ ئوتتۇز تۇپتىن يېپەك تېگىشۋالىدۇ . ئارىدا ئون ھەسسە پايدا تاپىدۇ . بىزدە پەقەن قاغان ئوردىسىلا تابىغاچلار بىلەن ئاتقا يېپەك تېگىشىش سودىسىنى قىلىدۇ . ئادەتتىكى پۇقرالار ئىچىدە سودىگەرچىلىك قىلىدىغان كىشى يوق . چارۋىچىلىقتىن باشقا ئىشنى بىلمەيمىز . ئاشۇ سوغدىلار قىلىۋاتقان ئىشنى بىز قىلالمامدۇق ؟

ئىنەچۈك تاي بۇ گەپلەرگە ئانچە پەرۋا قىلمىدى .

ـــ بۇ سوغداق[1] دېگەن خەقنىڭ بارمايدىغان يېرى يوق ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ئۇلارنىڭ يەنى تەكرىتاغ ئەتراپلىرىغا ، ئۇنىڭدىنمۇ يىراقتىكى يەرلەرگە ، پارسلار ، ئەرەبلەرنىڭ يۇرتلىرىغىمۇ بارىدۇ ، دېيىشىدۇ .

ـــ بىزمۇ شۇنداق قىلساق بولىدىغۇ ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا ئىچى قاينىاپ ، ـــ مانا مەن ئاز ـ تولا ئات يېغىپ ، ئۆز ئالدىمغا سودا قىلىپ باقايمىكىن دەپ ئويلاۋاتىمەن .

ئىنەچۈك تاي كۈلۈپ كەتتى .

ـــ ئۆتكەندە شەھەر قۇرىمەن دەپ يۈرەتتىڭ ، ئەمدى سودا

---

① سوغداق ـــ سوغدى .

قىلىمەن دەيسەن . نېمانداق غەلىتە ئويلار كىرىۋالىدۇ سېنىڭ كاللاڭغا ؟

ـــ بىزگە شەھەرمۇ كېرەك ، سودىمۇ كېرەك ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا قوشۇمسىنى تۇرۇپ ، ـــ شەھەر ئىچىدە سودا دۇكانلىرى دائىم ئوچۇق تۇرسا ، مال باھاسى تۆۋەنلەيدۇ ، تۇرمۇش ئاۋاتلىشىدۇ .

ـــ بولدى ، قويغىنا ئۇنداق گەپلىرىڭنى ، ـــ دېدى ئىنەچۈك تاي ۋە يەنە كۈلۈپ كەتتى ، ـــ قارىغىنا ، باللارنىڭ خۇشال بولۇشۇپ كەتكىنىنى .

قۇتادمش بىلەن ئادارقىز ئادەملەر ۋە ئات ـ ئۇلاغلار ئارىسىدىن بىر ـ بىرىنى قوغلىشىپ ، شادىيانە كۈلكە ساداسىنى ياڭرىتىپ ئويناپ يۈرەتتى .

ـــ مېنى تۇتالمايسەن ، تۇتالمايسەن ، ـــ دەپ ۋارقىرايتتى ئادار-قىز ۋە زىل ئاۋازى بىلەن قاقاقلاپ كۈلگىنىچە قاچاتتى .

ـــ سېنى تۇتۇۋالىمەن ، ھازىرلا تۇتۇۋالىمەن ، ـــ دەپ ۋار-قىرايتتى قۇتادمش ۋە ئۇمۇ جاراڭلىق ئاۋازدا كۈلۈپ ، بۇ زەر گۈللۈك ھال رەڭ تاۋاردىن ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىپ ، چاچلىرىنى ئۇششاق ئۆ-رۈۋالغان ئاق يۇمىلاق قىزچاقنى تېز قوغلايتتى .

سوغدىلارنىڭ يايمىسىدىن يىراقراق بىر يەردىكى يالغۇز ئۆسكەن ئاق قېيىننىڭ تۈۋىدە بۇ ئىككى شادىمان ئۆسمۈرنىڭ ئانىلىرىمۇ تاۋار - دۇردۇنلارغا پۈركەنگەن ھالەتتە بىر ـ بىرىگە يېقىن تۇرۇپ ، قىزغىن سۆھبەتكە چۈشۈپ كەتكەنىدى .

ـــ ئەي بۇرادەر ئىنەچۈك تاي ، ـــ دەپ مۇراجىئەت قىلدى بو-تاسۇن بۇقا ، ـــ قارىغىنا ، باللىرىمىز بىر ـ بىرىگە بەك ئامراق ، ئۇلار-نىڭ ئانىلىرىمۇ يېقىن دوست . بىز ئىككى ئائىلە تازا كۆڭۈلدىكىدەك قۇدا بولالايمىز ـ ھە ؟ قانداق دەيسەن ؟

ـــ ياخشى ئويلاپسەن ، بوتاسۇن بۇقا ، ـــ دېدى ئىنەچۈك تاي ئاۋۋالقىدەكلا دوستانە رەۋىشتە كۈلۈمسىرەپ ، ـــ بىراق ، باللىرىمىز تېخى كىچىك ـ تە .

ـــ شۇنداق ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا ، ـــ بىز ئالدى بىلەن شا-
مان ، باخشىلارنى چاقىرىپ ، قارا قوچقار ، قىزىل خورازنى بو-
غۇزلاپ ئەل ـ جامائەت ئالدىدا قۇتادمىش بىلەن ئادارقىزنىڭ باشلىرىنى
باغلاپ قويايلى . كېيىن ئۇلار چوڭ بولغاندا ئات ـ كالا سويۇپ رەسمىي
توي قىلىمىز .

ـــ بولدى ، كېلىشتۇق ! ـــ دېدى ئىنەچوك تاي .

ـــ كېلىشتۇق ! ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا .

ئۇلار ئىككىسى بىر ـ بىرىنىڭ قوللىرىنى مەھكەم قىسىشتى .

شۇ ئەسنادا بازار بولۇۋاتقان ئورۇننىڭ ئاياغ تەرىپىدە قانداقتۇر
ئالتوپىلاڭ كۆتۈرۈلدى . كىشىلەرنىڭ قالايمىقان ۋاراڭ ـ چۇرۇڭلىرى ،
ئات تۇياقلىرىنىڭ شىددەتلىك دۇپۇرلەشلىرى ئاڭلاندى . ھايال بولماي ،
ساۋۇت ـ دۇبۇلغا كىيىپ ، يانلىرىغا ئەگرى قىلىچلىرىنى ئاسقان بىر توپ
چەۋەندازلار ئاتلىرىنى چاپتۇرغان پېتى كېلىپ ، يايما بازارغا پېقىن جايدا
توختىدى .

ـــ ئەي خالايىق ، تەييارلىنىڭلار ، جەڭگە تەييارلىنىڭلار ! ـــ
دەپ ۋارقىرىدى ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرەيلەن ، ـــ ئۇيغۇرلار بۇيۇك خان-
لىقىمىزنىڭ ئالتۇن تەختىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن ئۆكتە قوپتى . كۆك
تۇركلەرنىڭ باتۇر ئەزىمەتلىرى ئۇلار بىلەن جەڭ قىلىۋاتىدۇ . تەڭرىدە
قۇت بولمىش ئوزمىش قاغان بارلىق پۇقرالارغا چاقىرىق قىلدى . ئەي
كۆك تۇرك نەسلىدىن بولغان باتۇرلار ، ئۇزۇن نەيزە ، ئۆتكۈر قىلىچلە-
رىڭلارنى ئېلىپ ، ئۇچقۇر ئارغىماقلىرىڭلارغا مىنىپ ئوردىمىزنى قوغداشقا
تەييار بولۇڭلار !

شۇ گەپ بىلەن چەۋەندازلار يەنە ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ ئۆتۈپ
كەتتى . بازارغا توپلانغان خالايىق ئۆرە ـ تۆپە بولۇشۇپ كەتتى .
سوغدى سودىگەرلەر ماللىرىنى ھارۋىلىرىغا بېسىپ ، تۆگە ۋە ئاتلىرىغا
ئارتىپ ، بۇ يەردىن تېزرەك كېتىۋېلىشقا جابدۇندى . بازارغا يىغىلغان
كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى ئاتلىرىغا مىنىشىپ ، بەزىلىرى ھارۋىلىرىنى ھەي-
دىشىپ ، ئالدىراپ تارقىلىشقا باشلىدى .

ئۇيان ـ بۇياندىن كىشىلەرنىڭ ئەنسىز خىتابلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى :

ـــ ئۇرۇش باشلىنىپتۇ ، ئۇرۇش !

ـــ ئۇيغۇرلار ئۆزمىش قاغانغا قارشى چىقىپتۇ .

ـــ ئۇيغۇرلار بۇ تەرەپكە بېسىپ كېلىۋېتىپتۇ !

ـــ ئەي كۆك تەڭرى ، بىزگە مەدەت بەرگەيسەن !

تېخى ھېلىلا باس ـ باس بازار بولغان جاي بىردەمدىلا چۆلدەرەپ قالدى . ئىنەچۇك تايمۇ جىددىيلەشكەن ھالدا نەرسە ـ كېرەكلىرىنى يىغىشتۇرۇپ ھارۋىسىغا چىقتى .

ـــ ئوردىغا بارىمەن ، ـــ دېدى ئۇ بوتاسۇن بۇقىغا قاراپ ، ـــ ئۆزمىش قاغانىنىڭ يېنىدا بولۇشۇم كېرەك .

بوتاسۇن بۇقا گەپ قىلالماي ئىز ـ جايىدا قاققان قوزۇقتەك تۇرۇپ قالدى . قۇتادمىش بىلەن ئۇنىڭ ئانىسى خۇددى قورقۇپ كەتكەن كىيىكلەردەك كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ، شۇ يەردە جىم تۇراتتى . ئىنەچۇك تاي مۇھىم بىر گەپنى ئۇنتۇپ قالغاندەك يەنە ھارۋىسىدىن چۈشۈپ ، بوتاسۇن بۇقىنىڭ ئالدىغا كەلدى .

ـــ سەن ئۆيۈڭگە قايتىپ ، مالىمانچىلىققا ئارىلاشما ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ سەن ھارۋىكەشلىك قىلىمەن دەپ ئۆز قەبىلەڭدىن ئايرىلىپ ، جاھان كېزىپ ، ئاخىر مۇشۇ يەردە تۇرۇپ قالدىڭ . بۇ يەردىكىلەرنىڭ تولىسى سېنىڭ ئەسلىڭنى بىلمەيدۇ . ئۆزۈڭنىڭ ئۇيغۇر ئىكەنلىكىڭنى چاندۇرۇپ قويما . بىز پات ئارىدا ئەلنى تىنچىتىپ قايتىپ كېلىمىز .

بوتاسۇن بۇقا يەنە جاۋاب قايتۇرمىدى . ئىنەچۇك تاي خوتۇن ـ بالىسىنى ھارۋىغا ئولتۇرغۇزۇپ كېتىپ قالدى . بوتاسۇن بۇقا خىيالچان كۆزلىرى بىلەن بىر ھازاغىچە ھارۋىنىڭ كەينىدىن قاراپ تۇردى .

ـــ ئۇيغۇرلار باش كۆتۈرۈپ چىققان بولسا ، ئۇلارنى ئۇنداق ئاسان باستۇرالمايسىلەر ! ـــ دېدى ئۇ بوش ، لېكىن چوڭقۇر ئىشەنچ بىلەن سۇغۇرۇلغان ئاھاڭدا .

× × ×

ئوزمش قاغانىنڭ يىپەك چېدىرلىرى ئەتراپىدا ساۋۇت ـ دۇبۇلغا كىيىپ ، قىلىچ ، قالقانلار بىلەن قوراللانغان ئاتلىق نۆكەرلەر سانجاق ـ سانجاق بولۇپ تىزىلىپ كەتكەنىدى . ئىنەچۇك تايمۇ ئۆزىنىڭ گەۋدەلىك قۇلا ئېتىنى مىنىپ ، سۆسۈن شايى پەشمىتى ئۇستىدىن باغلانغان كەڭ كەمىرىگە ئەگرى قىلىچىنى ئېسىپ ، دەل ۋاقتىدا ئولگۇرۈپ كەلگەنىدى . ئۇ خۇرۇم ئۆتۈكلىرىنىڭ قاتتىق ئۆكچىسى بىلەن ئېتىنىڭ بەقىنلىرىغا نەقتاپ ، نۆكەرلەر سەپلىرى ئارىسىدىن تەستە قىستىلىپ ئۆتۈپ ، ئالدىنقى قاتارغا كىرىپ توختىدى .

ئوزمش قاغان ئۆزىنىڭ ئەڭ چوڭ چېدىرىنىڭ ئالدىغا توختىتىپ قويۇلغان ئېگىز چاقلىق كۆتەك ھارۋىنىڭ ئۇستىدە تۇرۇپ ، ۋەزىر ۋە قورۇقچى نۆكەرلەرگە نۆتۈق سۆزلىمەكتە ئىدى . ئۇ ئەمدى ئۆزۈن يىپەك تونلىرىنى سېلىۋېتىپ ، كالتە شايى پەشمەت ۋە ئۇنىڭ ئۇستىدىن پولات قاسراقلىق ساۋۇت كىيگەنىدى ، لېكىن ئاقىرىشقا باشلىغان ئۆزۈن قارا چاچلىرى ئۇستىدىن يەنە بۇرۇنقىدەكلا قىزىل تاۋار ياغلىق چىگىۋالغانىدى . كۆتەك ھارۋىنىڭ يېنىغا تىكلەپ قويۇلغان ئۆزۈن ۋە تۇز شادىلىنىڭ ئۇچىدا ئالتۇن رەڭلىك بۆرە بېشىنىڭ شەكلى چۈشۈرۈلگەن كۆك بايراق ئىزغىرىن شامالدا يېنىك لەپىلدەپ تۇراتتى . قاغان چىڭ تۇغۇلگەن مۇشتلىرىنى پۈلاڭلىتىپ ، غەزەپلەنگەن ھالدا ئۇنلۇك سۆزلىدى :

ـــ ئەي شەۋكەتلىك بەگلەر ، ئەي باتۇر جەڭچىلەر ! ھەممىزنىڭ بېشىمىزغا ئېغىر كۈنلەر كېلىۋاتىدۇ . ئۇيغۇرلار بىزگە قارشى ئاتلىنىپ چىقتى ، باسمىل ۋە قارلۇق قەبىلىلىرىمۇ ئۇلارغا قوشۇلدى . بۇ مەلۇم دۈشمەنلەر بىرلىشىپ ، بىزنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن مىراس قالغان ئالتۇن تەختىمىزنى تارتىۋالماقچى ، ئۆزۈن نەيزە ، ئۆتكۈر قىلىچلىرىمىز بىلەن تىكلىگەن خانلىقىمىزنى يوقاتماقچى ، كۆك تۇركلەرنىڭ سەلتەنىتىنى ئاغدۇرۇپ ، ئۆزلىرىنىڭ سۇلالىسىنى تىكلىمەكچى . ئەي تەڭداشسىز باتۇر ئەزىمەتلەر ، ئۆزىمىزنىڭ سۇلالىمىزنى قوغداش ئۈچۈن مۇقەددەس جەڭگە ئاتلىنايلى ! كۆك تەڭرى بىزگە مەدەت بېرىدۇ ! كۆك بۆرە بىزنى

يېڭىش يولىغا باشلايدۇ !

ئۇنىڭ جەڭگىۋار چاقىرىقىنى ھۆرمەت ۋە ئىتائەت بىلەن تىڭشاپ تۇرۇۋاتقان كۆك تۇركلەر گويا كى شاۋقۇنلۇق دېڭىزدەك دەۋرەپ كەتتى . ھەر تەرەپتىن غەزەپلىك چۇقان ـ سۇرەن كۆتۈرۈلدى :

ـــ ئۇيغۇرلارنى يوقىتايلى !

ـــ باسمىللارنى ئۆلتۈرەيلى !

ـــ قارلۇقلارنى قىرىپ تاشلايلى !

ئۇزمىش قاغان يەنە ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، خالايىقنى جىم بولۇشقا ئۇندىدى .

ـــ ئوبدان ئاڭلاڭلار ، باتۇرلىرىم ، ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ، ـــ بىز ئۇيغۇر ، باسمىل ، قارلۇق ئىتتىپاقىنى يەڭگەندىن كېيىن سىلەرنى ئۇچ كۈنگىچە ئۇلارنىڭ مال ـ بايلىقىنى بۇلاشقا قويۇپ بېرىمەن ! ئۇلارنىڭ خوتۇن ـ قىزلىرىنى سىلەرگە قۇل قىلىپ تەقسىملەپ بېرىمەن !

كۆك تۇركلەر خۇشاللىقىدىن ئەس ـ ھوشىنى يوقاتتى ۋە ئەسەبىيلىشىپ ، ئاۋازلىرى بوغۇلۇپ كەتكۈچە ۋارقىراشتى :

ـــ ئاتلىنايلى !

ـــ جەڭگە چىقايلى !

ـــ قاغانىمىزغا ئۆكتە قويۇشقا پېتىنغانلارنى تېزرەك يوقىتايلى !

ئۇزمىش قاغان كۆتەك ھارۋىدىن چۈشۈپ ، يالى ۋە قۇيرۇقى قىرقىپ چىرايلىق ياسالغان ئاق ئېتىغا مىندى . قوشۇننىڭ بايراقدارى بۆرە بېشى چۈشۈرۈلگەن بايراقنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، ئېتىنى كەڭ دالاغا قاراپ چاپتۇردى . ئۇزمىش قاغان كۆك تۇرك قوشۇنىنى باشلاپ بايراقدارنىڭ كەينىدىن ئات سالدى . ئىنەچۈك تايمۇ ئىلاجى بار قاغاندىن بەك يىراقتا قالماسلىققا تىرىشىپ ئېتىنى قامچىلىدى .

× × ×

ـــ ئەمدى بۇ يەردىن كەتمەسەك بولمايدۇ ، ـــ دېدى بوتاسۇن

بۇقا بازاردىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ـــ ئۆزىمىزنىڭ ئۇيغۇرلىرىمىز تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىمىز .

ئۇلار تۇن نىسپى يېتىپ كەلگۈچە كىگىز ئۆيىدىن چىقماي جىم ئولتۇرۇشتى . ئەلنىڭ ئايبغى بېسىقىپ ، ھەممە خەلق قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەندە بوتاسۇن بۇقا ئايالى بىلەن ئاستا سىرتقا چىقىپ ، سۇ ۋە قىمىز تولدۇرۇلغان تورسۇقلارنى ئىككى ئاتقا ئارتىپ تاغدى ، خۇرجۇن ۋە خالتىلارغا پىشلاق ، تالقان ۋە سېرىق مايلارنى سېلىپ ، يەنە بىر ئاتقا غانجۇغىلىدى .

ئىنچىكە كۈمۈش ئورغاقتەك يېڭى ئاي ۋە سانسىزلىغان يورۇق يۇلتۇزلار تىنىق ئاسماندا چاراقلاپ تۇرغان يېرىم كېچە پەيتىدە ئۇلار بىر ئائىلىدىكى ئۈچ كىشى ئاتقا مىنىپ ، ئېھتىيات بىلەن يولغا چىقتى . كىچىك قۇتادمىشىمۇ ئۆزى ئايرىم بىر ئاتقا مىندى . ھەقىقەتەن ، « تۈرك باللىرى ئات ئۈستىدە تۇغۇلۇپ ، ئات ئۈستىدە ئۆلىدۇ » دېگەن گەپ توغرا ئېيتىلغان ـ دە .

ئۇلارنىڭ كىگىز ئۆيى ، ھارۋىلىرى ھەتتا بىر نەچچە ئاتلىرىمۇ ئۆز جايىدا قالدى . يېقىن ئەتراپتىكى كۆك تۈرك چارۋىچىلىرىدىن ھېچكىمۇ ئۇلارنىڭ كەتكىنىنى تۇيماي قالدى . ئانا يەر باغرىدىكى تونۇش يايلاقلاردا تولۇق بىر كېچە ـ كۈندۈز توختىماستىن يۈرگەندىن كېيىن ئىككىنچى كۈنى گۈگۈم چۈشكەن مەھەلدە ئۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ چارلىغۇچى چېرىكلىرىگە ئۇچرىدى . چېرىكلەرنىڭ قىلىچلىرىنى قىنلىرىدىن سۇغۇرۇپ ئالغاندىكى شاراق ـ شۇرۇق قىلغان ئاۋازى ئاڭلاندى .

ـــ توختاڭلار ! كىم سىلەر ؟ ـــ دەپ ۋارقىراپ سورىدى ئۇلارنى .

ـــ بىز ئۇيغۇر ، ئىسمىم بوتاسۇن بۇقا ، ھارۋىكەشلىك قىلىمەن ، كارۋانچى مەن .

ـــ ئەمىسە ھارۋىلىرىڭ قېنى ؟

ـــ ھەممىنى تاشلاپ ، كۆك تۇركلەر ئارىسىدىن قېچىپ چىقتۇق . شۇنداق قىلىپ ، ئۇلار تىغ كۆتۈرۈپ ئاتلىنىپ چىققان ئۇيغۇرلار

ئىچىگە ئامان ـ ئېسەن كېلىۋالدى . كىچىك قۇتادىمش ئانسى بىلەن ئۇيغۇر قوشۇنلىرىنىڭ ئارقا سېپىدىكى مەخسۇس قوغدىلىدىغان جايغا ئاپىرىپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى . بوتاسۇن بۇقا « ئەل قوزغالغاندا مەن چەتتە قاراپ تۇرسام بولمايدۇ » دەپ ، ھايات ـ ماماتلىق جەڭلەر بولۇۋاتقان ئالدىنقى سەپكە پىدائىي بولۇپ كەتتى . ئۇ ئۇزاق يىللار داۋامىدا كارۋان-چىلىق قىلىپ ، يىراق ـ يېقىندىكى تاغ ـ دەريالارنى ، تۈركىي تىللىق خەلقلەر ماكان قىلغان ھەممە يەرنىڭ ئوي ـ دۆڭلىرىنى پىششىق بىلىدىغان بولغاچقا ، تەكلىپ بويىچە بىر ھۇجۇمچى قوشۇنغا يول باشلىغۇچى بولۇپ خىزمەت قىلدى .

كۆك تۈرك قەبىلىلەر ئىتتىپاقى بىلەن ئۇيغۇر ، قارلۇق ، باسمىل ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش بارغانسېرى كەسكىنلىشىپ ، كەڭ كۆلەملىك مۇنتىزىم ئۇرۇشقا ئايلاندى . بۇ ئۇرۇشقا سەددىچىن سېپىلىنىڭ شىمالىدىكى پايانسىز يايلاقلاردا كۆچمەن چارۋىچىلىق قىلىپ يا-شايدىغان تۈركىي تىللىق ئۇرۇق ۋە قەبىلىلەرنىڭ ھەممىسى تولۇق قاتناشتى .

ئوزمىش قاغان كۆك تۈركلەرگە مەدەت بېرىپ :

ـــ كۆك تەڭرى بىزنى قوللايدۇ ، كۆك بۆرە بىزنى يېڭىشكە باشلايدۇ ، ئالغا ! ـــ دەپ ئىشەنچ بىلەن ئۇنلۇك توۋلايتتى .

ئۇيغۇرلارنىڭ رەھبىرى قۇتلۇغ بويلا باغلاقار شادمۇ خۇددى شۇنداقلا قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ :

ـــ كۆك تەڭرى بىزگە كۈچ بېرىدۇ ، كۆك بۆرە بىزگە مەدەت بېرىدۇ ، ئالغا ! ئالغا ! ـــ دەپ تولۇپ تاشقان غەيرەت بىلەن ۋار-قىرايتتى .

شۇنىڭ بىلەن ھەر ئىككى تەرەپنىڭ قوشۇنلىرى كۆك تەڭرىدىن مەدەت كۈتۈپ ۋە بۆرە بېشىنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن بايراقلارنى كۆ-تۈرۈشۈپ ، بىر ـ بىرىگە غەزەپ بىلەن ئېتىلاتتى . جەڭ مەيدانلىرىدا ئا-دەملەرنىڭ جەسەتلىرى ۋە ئۆلۈك ئاتلار چېچىلىپ ياتاتتى .

كەينىدىن ئۇزۇلمەي داۋاملاشقان قانلىق جەڭلەر ئۇدا

ئىككى يىلغىچە سوزۇلۇپ ، مىلادىيە 744 ـ يىلىغا كەلگەندە يايلاقتىكى ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى كىمنىڭ قولىدا بولىدىغانلىقى مۇقىملىشىپ قالدى . ھالاكەتلىك تەقدىر گويياكى ئۆزىنىڭ قارا قانا تلىرىنى كەڭ يېيىپ ، كۆك تۇركلەر ئۈستىگە تەدرىجىي يېقىنلىشىپ كەلمەكتە ئىدى .

بوتاسۇن بۇقا ئۇيغۇر قوشۇنلىرىنىڭ ھەر قېتىمقى غەلىبىلىك ھۇجۇملىرىدىن كېيىن ئەسىرگە چۈشكەن كۆك تۇرك ئەسكەرلىرىنى بىرمۇبىر كۆرۈپ چىقاتتى . ئۇ ھامان ئۆزىنىڭ يېقىن دوستى ئىنەچۇك تاينى ئەسلەيتتى . ھالبۇكى ، ئۇ ئىنەچۇك تاينى ئەسىرلەر ئىچىدىنمۇ تاپالمىدى ، چەك مەيدانلىرىدىمۇ ئۇچرىتالمىدى .

بۇ چاغدا ئىنەچۇك تاي پولاتتەك مۇستەھكەم ساداقەتمەنلىكى بىلەن ئوزمىش قاغانىنىڭ قارارگاھىدا ئىدى . ئۇ باشتىن ـ ئاياغ قاغانىنىڭ يېنىدا بولدى . ئوزمىش قاغان ئۆزى بىۋاستە قوماندانلىق قىلغان جەڭ لەرنىڭ ھەممىسىگە جان پىدالىق بىلەن قاتناشتى . ئۇنىڭ نۇرغۇن سەپداشلىرى ، يېقىن سىرداش بۇرادەرلىرى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ئۇيغۇرلار ياكى قارلۇق ، باسمىللارنىڭ قىلىچ ، نەيزىلىرىدىن ئەجەل تاپتى . كۆك تۇركلەر كەينى ـ كەينىدىن مەغلۇپ بولماقتا ئىدى . بىر قىسىم ئۇرۇق ـ قەبىلىلەر بۇنداق تۇگىمەس مەغلۇبىيەتلەردىن ئۈمىدسىزلىنىپ ، ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمى يەتمەيدىغان چەت ـ ياقا جايلارغا قېچىپ كەتكىلى تۇردى . يەنە بىر قىسىم ئۇرۇق ـ قەبىلىلەر بولسا ، ئوزمىش قاغاندىن يۈز ئۆرۈپ ، ئۇيغۇرلار تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىشكە باشلىدى ، ھەتتا بەزى يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدار ۋە سانغۇنلارمۇ ئۇرۇشنى توختىتىپ تەسلىم بولۇش ھەققىدە سۆز ئاچىدىغان بولۇپ قالدى . لېكىن ، ئوزمىش قاغان بۇنداق پىكىرلەرنى ھەرگىز قوبۇل قىلمايتتى . ئۇ رەقىبكە تەسلىم بولۇپ باش ئېگىشتىن قىلىچ تۇتۇپ ئۆلگەننى مەڭ ئەۋزەل كۆرەتتى .

ـــ بىزنىڭ قاغانىمىز تەسلىم بولمايدۇ ! ـــ دەيتتى ئىنەچۇك تاي مەغرۇرلۇق بىلەن ، ـــ ئوزمىش قاغان بىزنى ھامان غەلىبىگە باشلايدۇ .

ئەنە شۇنداق ئىشەنچ ۋە ئېتىقاد ئۇنىڭغا زور غەيرەت ۋە كۈچ ئاتا

قىلاتتى .

تىنجىق ياز كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى . ئېگىز تۆپىلىككە ئو-رۇنلاشقان ئوزمىش قاغانىنىڭ قارارگاھىدا جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى . ئەمەلدار ۋە ئاقساقاللار بىر - بىرىگە يېقىن قىلىپ تىكىلگەن چېدىر ۋە كىگىز ئۆيلەردە سالقىنلاپ ئارام ئالماقتا ئىدى . توختاۋسىز يۈرۈشلەردە چارچىغان ئەسكەرلەرمۇ چۈشەك سېلىنغان ئاتلىرىنى ئوتلاشقا قويۇپ بېرىپ ، ئۆزلىرى مەخمەلدەك يۇمشاق چىمىلىقتا راھەتلىنىپ ياتماقتا ئىدى .

پەقەت ئىنەچۈك تايلا چېدىردا ئۇخلىيالماي سىرتقا چىقتى ۋە ياپيېشىل ئوت - چۆپ قاپلىغان تۆپىلىكتە ئالدىرىماي مېڭىپ ، ئەڭ ئېگىز بىر جايدىكى چوقچىيىپ تۇرغان يوغان قورام تاشنىڭ ئۈستىگە كېلىپ ئولتۇردى . تۇرۇپ - تۇرۇپ غۇيۇلداپ ئۆتۈپ كېتىدىغان مەيىن شامال ئۇنىڭ يەلكىلىرىگە چېچىلىپ چۈشكەن ئۇزۇن چاچلىرىنى يېنىككىنە ئۇچۇرۇپ قويياتتى . ئىنەچۈك تاي ساپ ھاۋادىن چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ ، ئەتراپقا نەزەر تاشلىدى . بۇ قورام تاش ئۈستىدىن تۆۋەندىكى تۈز كەتـ كەن يېشىل يايلاق تاكى ئۈپۈققا تاقاشقان چېكىگىچە ئالىقاندەكىدەك كۆرۈنۈپ تۇراتتى . لېكىن ، ئىنەچۈك تاينىڭ يىراقلارغا تىكىلگەن كۆز-لىرى ھېچنېمىنى كۆرمەيتتى . ئۇ نېمە ئۈچۈندۇر غېرىبلىق ھېس قىلدى . ئۇنىڭ تىنچسىز قەلبى ساداقەتمەنلىك ، باتۇرلۇق ، غەمكىنلىك ۋە يەنە قانداقتۇر تەشۋىشلىك ھېس - تۇيغۇلارغا تولغانىدى . شۇ تاپتا ئۇ ئوز-مىش قاغان توغرۇلۇق ، كۆك تۇرك خانلىقىنىڭ تەقدىرى توغرۇلۇق مۇلاھىزە يۈرگۈزمەكچى بولاتتىيۇ ، ھېچنېمىنى ئويلىيالمايتتى . كۆك تۇركلەرنىڭ مەغلۇبىيەتلىرى ، تاغ - دالالاردا داۋاملىق چېكىنىپ ، قېـ چىپ يۈرۈشلەر ئۇنى جىسمانىي جەھەتتىن ئەمەس ، روھىي جەھەتتىن چارچاتقانىدى .

ئۇ ئىختىيارسىز تۇردە قەدىناس دوستى بوتاسۇن بۇقىنى ئېسىگە ئالدى . ئۇ قوشۇنغا كېيىن كېلىپ قوشۇلغان بەزى تونۇش كىشىلەردىن بوتاسۇن بۇقىنىڭ ئۆي ۋە مال - مۈلكىنى تاشلاپ ، يېرىم كېچىدە خۇپـ

يانه هالدا قېچىپ كەتكەنلىكىنى ئۇققاندى . لېكىن ، ئۇنى ھېچ يەردە ئۇچرىتالمىدى ، ئۇنىڭ كېيىنكى ئەھۋالى توغرۇلۇقمۇ ھېچقانداق ئۇچۇر ئالالمىدى .

« ئۇ ئۇيغۇرلار تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى ، ـــ دەپ ئويلىدى ئىنەچۇڭ تاي ، ـــ بەلكىم ئۇيغۇر قوشۇنىغا قاتنىشىپ ، بىزگە قارشى جەڭ قىلىۋاتقاندۇر . توغرا ، ئۇ چوقۇم شۇنداق قىلىدۇ . شۇنچە يېقىن دوست ئىدۇق ، قۇدا بولۇشماقچىدۇق . ئەمدىچۇ ؟ ئەمدى دۇشمەن بولۇپ قالـ دۇقمۇ ؟ ئاقىۋىتىمىز قانداق بولار ؟ »

ئۇشتۇمتۇت ئىنەچۇڭ تايىنىڭ خىياللىرى بۆلۈنۈپ كەتتى . يىراق ـتىن بىر توپ چەۋەندازلار ئاتلىرىنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ كېلىۋاتاتتى . ئىنەچۇڭ تاي ئىختىيارسىز تۇردە ئولتۇرغان يېرىدىن ئۆرە قوپۇپ ، دىقـ قىتىنى شۇلارغا مەركەزلەشتۇردى . بۇ چەۋەندازلار ئوزمىش قاغانىنىڭ چارلىغۇچى چېرىكلىرى ئىدى . ئۇلار قارا تەرگە چۆمگەن ئاتلىرىغا ئارام بـەرمەي چاپتۇرغان پېتى قارارگاھ جايلاشقان بۇ دۆڭلۈككە چىقىپ ، ئۇدۇل قاغانىنىڭ يېنىڭ چېدىرى ئالدىغا كەلگەندە توختىدى .

بۇ چاغقىچە ئات تۇياقلىرىنىڭ دۇپۇرلەشلىرىنى ئاڭلاپ قارارگاھـ تىكى بارلىق ئادەم ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەنىدى . ئوزمىش قاغانمۇ جىدـ دىيلەشكەن ھالدا ئالدىراپ چېدىردىن چىقتى . ئۇزۇن چاچلىرى تەرـ لەشكەن پېشانىسىگە چاپلىشىپ كەتكەن چارلىغۇچىلار باشلىقى ئېتىدىن سەكرەپ چۈشۈپ ، قاغانغا تەزىم قىلدى .

ـــ تەڭرىدە قۇت بولمىش بۇيۇك قاغانىمغا مەلۇم بولسۇنكى ، بـاسمىللارنىڭ چوڭ قوشۇنى ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتىدۇ ! ـــ دەپ مەلۇـ مات بەردى ئۇ .

ئوزمىش قاغان ئۆز يېنىدا توپلىشىپ تۇرغان سانغۇنلارغا ئوت چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن قاراپ قاتتىق ۋارقىرىدى :

ـــ دەرھال جەڭگە تەييارلىنىڭلار !

قارارگاھتىكىلەر خۇددى ئۇۋۇسى بۇزۇۋېتىلگەن ھەرىلەردەك ھەر تەرەپكە چېچىلىپ ، يۇگۇرۇشۇپ كەتتى . كۆپ ئۆتمەي ھەممەيلەن

جەڭگە تەييار بولۇپ ، سەپ تارتىپ تۇرۇشتى .

قىممەت باھالىق تابغاچ تاۋىرىدىن تىكىلگەن يەكتەك ئۇستىگە پولات قاسراقلىق ساۋۇت كىيگەن ئوزمىش قاغان چەبدەسلىك بىلەن ئاق بوز ئېتىغا مىنىپ ، ئەگرى قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى .

ـــ ئەزىمەتلەر ، ـــ دەپ ئۇنلۇك خىتاب قىلدى ئۇ قىلىچىنى بىر شىنىك ئۇستىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ ، ـــ ئەجدادلىرىمىزنىك مۇقەددەس روھلىرى بىزنى قوللايدۇ . پېشۋايىمىز ئۇلۇغ ئىستەمى① قاغانىنىك نۇرلۇق روھى بىزنى غەلىبىگە باشلايدۇ ! ئالغا !

مىڭلىغان جەڭچىلەرنىك كۆكرەكلىرىدىن خۇددى گۈلدۈرمامە دەك ئېتىلىپ چىققان ئۇنلۇك چاقىرىقلار كەڭ دالالارنى تىترىتىۋەتتى :

ـــ ئايھاي ، ئىستەمى قاغان !

ـــ ئايھاي ، كۆك بۆرە !

شۇنىك بىلەن ئوزمىش قاغانىنىك بۇاستە قوماندانلىقى ئاستىدىكى كۆك تۈركلەرنىك زور قوشۇنى باسمىللارنىك ھۇجۇمىنى قايتۇرۇش ئۈچۈن تولۇپ تاشقان جاسارەت بىلەن قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى . كۆك تۈرك قارارگاھىدىن ئانچە يىراق بولمىغان جايدىكى كەڭ دالادا ئىككى قوشۇن توقۇنۇشتى .

بۇ كۆك تۈرك خانلىقىنىك تارىخىدىكى تەقدىر بەلگىلەيدىغان ھەل قىلغۇچ جەڭ بولدى .

كۆك تۈرك جەڭچىلىرى بەجايىكى چۆل قاپلانلىرىدەك جەسۇرلۇق بىلەن ئېلىشتى . شەخسەن ئوزمىش قاغان ئۆزىمۇ بارلىق كۈچ ۋە ماھارىتىنى ئىشقا سېلىپ ، ئوڭ ۋە سول يانلىرىغا شىددەتلىك قىلىچ ئۇرۇپ ، باسمىل ئەسكەرلىرىدىن بىرمۇنچىسىنى يەرگە يىقىتتى . شۇنداقتىمۇ ، باسمىللارنىك زەربىسى بارغانسېرى كۈچەيگىلى تۇردى . كۆك تۈركلەرنىك نۇرغۇن پالۋانلىرى ۋە سانغۇنلىرى ئات ئۇستىدىن قارا يەرگە دومىلاپ چۈشۈپ مەڭگۈلۈككە كۆز يۇمدى . ھەر ئىككى تەرەپ قايتىماس ئىرادە بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىۋاتقان بولغاچقا ، جەڭ بەك

---

① ئىستەمى ـــ كۆك تۈركلەرنىك VI ئەسىردىكى بىر قاغانى .

ئۇزاق داۋاملاشتى . ئوزمىش قاغان توختىماي قىلىچ ئۇرىۋېرىپ ، بارا - بارا بىلەكلىرى تالدى . باسمىل جەڭچىلىرى كۆك تۈرك قاغانىنى قولغا چۈشۈرۈش ئۈچۈن قىيقاس - چۇقان سېلىپ ، كەينى - كەينىدىن باس- تۇرۇپ كېلىۋەردى . كۆك تۈركلەرنىڭ سەپلىرى بارغانسېرى شالاڭلاپ ، ئوزمىش قاغانىنىڭ ئۆپچۆرىسىدە ئۆز كىشىلىرى قالمىدى . ھەر ياندىن يوپۇرۇلۇپ كەلگەن باسمىللارنىڭ قىلىچ ، نەيزىلىرىنى ئەمدى توسۇۋې- لىشقا ئامال بولمىدى . قاغان مىنگەن ئاق بوز ئاتنىڭ باش ، بويۇنلىرى قىيقىزىل قانغا بويالدى . ئاق قۇ سۈپەت چىرايلىق ئارغىماق يېشىل چە- مەن بىلەن قاپلانغان يۇمشاق يەرگە « گۈپ » قىلىپ يىقىلدى . ئوزمىش قاغانىنىڭ بىر پۇتى ئاتنىڭ ئاستىدا بېسىلىپ قالدى . قاغان پۇتىنى چە- قىرىۋېلىپ ، ئۆرە قوپۇش ئۈچۈن جان - جەھلى بىلەن يۇلقۇنۇپ ، كۈ- چەپ باقتى . ئامال بولمىدى . باسمىل جەڭچىلىرى ئۇنى غەزەپ بىلەن قىلىچلاپ ، ئاتلىرىغا دەسسىتىپ ، مىلىق - سىلىق قىلىۋەتتى . ئاندىن بەستىلىك كەلگەن بىر ساقاللىق باسمىل ئېتىدىن چۈشۈپ ، قولىدىكى قانغا بويالغان قىلىچى بىلەن يەردە سوزۇلۇپ ياتقان ئوزمىش قاغانىنىڭ بوينىغا بىر چاپتى . قاغانىنىڭ بېشى « چورتلا » ئۇزۇلۇپ تېنىدىن ئاي- رىلدى . ساقاللىق باسمىل قاغان بېشىنى ئۆزۈن چاچلىرىدىن سقىملاپ تۇتۇپ ، غالىبانە تۇستە ئېگىز كۆتۈردى . باسمىللار كۆك تۈرك قاغانـ- نىڭ قانغا مىلەنگەن بېشىنى ئۆز ئادىمىنىڭ قولىدا كۆرۈپ ، تەنتەنە بـ- لەن كۈچلۈك چۇقان سېلىشتى . ئۇلارنىڭ غەيرىتىگە غەيرەت قوشۇلدى . ئەكسىچە ، كۆك تۈركلەرنىڭ روھى چۈشۈپ كەتتى ، ئۇلارنى ۋەھىمە باستى .

باسمىللار پۇتۈن سەپ بويىچە ئومۇمىي ھۇجۇمغا ئۆتتى ۋە جان قايغۇسىغا قېلىپ ، دالادا قالايمىقان چېچىلىپ كەتكەن كۆك تۈركلەرنى بىرمۇبىر قوغلاپ يۇرۇپ قىرىشقا باشلىدى .

كۆك تۈركلەردىن ئاز بىر قىسىم كىشىلەرلا شۇ قېتىمقى قىرغىن- چىلىقتىن قېچىپ قۇتۇلالىدى . تەلىيى ئوڭدىن كېلىپ قۇتۇلۇپ قالغانلار ئىچىدە ئىنەچۇك تايمۇ بار ئىدى . ئۇيغۇر ئىتتىپاقى بىلەن ئۇرۇش

باشلانغان ئىككى يىلدىن بېرى ئۇ تالاي ـ تالاي مەغلۇبىيەتلىك جەڭ-لەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بولسىمۇ ، بۇ قېتىمقى زەربە ئۇنىڭغا ناھايىتى كۈچلۈك تەسىر قىلدى . ئات ئۈستىدە ئۆتكەن ئىككى يىللىق ھاياتىدىكى بارلىق خەۋپ ـ خەتەر ۋە جاپا ـ مۇشەققەتلەر گويا ئەمدىلا ئۇنىڭغا پۈ-تۈن ئېغىرلىقىنى ئارتقاندەك تۇيۇلدى . ئۇ ئىچ ـ ئىچىدىن ھارغىنلىق ھېس قىلدى . گېلىدىن غىزا ئۆتمەيدىغان ، كېچىلىرى ئۇخلىيالمايدىغان بولۇپ قالدى .

« تەڭداشسىز قۇدرەتلىك كۆك تۇرك خانلىقى شۇنىڭ بىلەن تۈگىشەمدۇ ؟ ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ دەرمانسىز غەزەپ ۋە ئاچچىق ئەلەم بىلەن مۇشتلىرىنى مەھكەم تۈگۈپ ، ـــ ياق ! كۆك تۇركلەر ئۆز تار-خىدا تابغاچلار ، تۇبۇتلەر[1] ، سىر ـ تاردۇشلار[2] ، ئەرەبلەر ۋە يەنە تۇرلۇك ـ تۇرلۇك خەلقلەر بىلەن جەڭ قىلىپ ئۆتكەن . ھېچكىمۇ كۆك تۇركلەرنى يېڭەلمىگەن ! شۇنداق ، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ھېچكىم بىزنى يېڭەلىيدۇ . ئۇزمىش قاغان ئۆلگەن بولسا ، بىز يەنە ئۆزىمىزگە يېڭىدىن بىر قاغان سايلىۋالىمىز ، خانلىقىمىزنىڭ شەرىپى يەنە داۋاملىشىدۇ » .

ئىنەچۇك تاي ئەنە شۇنداق غۇۋا چاقناپ تۇرغان ئۇمىد ئۇچقۇن-لىرى بىلەن ھەسرەتلىك دىلىنى يورۇتۇشقا تىرىشىپ ، كۆك تەڭرىنىڭ دەرگاھىغا ئۇچۇپ كەتكەن ئۇزمىش قاغاننىڭ قالدۇق قىسىملىرى بىلەن تاغ ـ دالالارنى كېزىپ تېنەپ يۈردى .

ئۇزاق ئۆتمەي جاي ـ جايلاردا تاسقىلىپ ، پىتىراپ كەتكەن كۆك تۇركلەر قايتىدىن يىغىلىپ ، بىر يەرگە جەم بولدى .

ـــ بىزگە باش بولىدىغان قاغان كېرەك . يېڭىدىن قاغان سايلايلى ، ـــ دېدى ئاقساقاللار كېڭەش ئۆتكۈزۈپ .

قاغان جەمەتى ۋە بەگ ـ سانغۇنلارنىڭ بىردەك ئاۋاز قوشۇشى بىلەن مەرھۇم ئۇزمىش قاغاننىڭ ئىنىسى بولمىش تېگىن[3] ۋەيران بو-

---

① تۇبۇت ـــ تىبەت ، زاڭزۇ .

② سىر ـ تاردۇش ـــ ئەينى دەۋردىكى بىر تائىپە .

③ تېگىن ـــ خانزادە .

لـۇپ ، ھېچقانچە ھالى قالمىغان كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ يېڭى قاغانى بو-
لـۇپ سايلاندى . كۆچمەلىك ئۇنى ئاق كىگىزدە كۆتۈرۈپ ، ئوزمىش قا-
غـان ئىككى يىلدىن بېرى يېنىدىن ئايرىماي بىللە ئېلىپ يۈرگەن ئالتۇن
تەختكە ئولتۇرغۇزدى . ئاقساقاللار نەسىھەتلەر بىر شامان ئايالنى تېپىپ
كېلىشتى . تەخت ئالدىغا گۈلخان يېقىلىپ ، ئەتراپىغا تۇغ - ئەلەملەر
تـىكىلەندى . كۆچمەلىك شامانىنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىپ ، چىملىق ئۈستىدە
ئۇن - تىن چىقارماي ئولتۇرۇشتى .

شامان ئايال گۈلخاننى ئايلىنىپ ئۈسسۈل ئويناپ ، سەكرەپ ،
ئالـلىقانداق چۈشىنىكسىز بىر نېمىلەرنى دەپ زىكىر سوقۇپ ، « ھۇم !
ھـۇم ! » دەپ توۋلاپ ، پېرىخۇنلۇق قىلىشقا باشلىدى . ئۇ ھەر قېتىم
سىلكىنگەنده ياكى سەكرىگەنده ئۇزۇن تونىنىڭ كۆكرەك ۋە يەڭلىرىگە ،
شۇنداقلا بەلۋىغىغا ئېسىلغان قوڭغۇراق ، تەڭگە ، يارماق ۋە ھەر خىل
قاداقلار جىرىڭلاپ ، شاراقلاپ ئەتراپتىكى تاماشىبىنلارنىڭ سېھرلەنگەن
دىـللىرىغا تېخىمۇ سىرلىق تەسىر كۆرسىتەتتى . گۈلخانغا يېقىن ئولتۇر-
غان بىر توپ باخشىلار داپ ـ دۇمباقلارنى جېنىنىڭ بارىچە گۈمبۈرلىتىپ
ئۇرۇپ ، ھە دېسە « ھۇم ! ھۇم ! » دېيىشىپ ئۇن سېلىپ ، شامانغا ماس-
لىشىپ بېرەتتى .

شامانىنىڭ ھەربىر ئەتلىرى بارغانسېرى جىددىيلىشىپ ، ئەسەبىيـ
لەشمەكتە ئىدى . ئۇ ئاقىرىشقا باشلىغان چاچلىرىنى چۈۋۈپ ، كۆزلىرىنى
چەكچەيتىپ ، قوللىرى بىلەن ئاللىقاياقلارنى كۆرسىتىپ ، بار ئاۋازى بـ-
لەن ۋارقىراپ كەتتى :

— كۆرۈۋاتسەن ، كۆرۈۋاتسەن ! ئەنە ، مىڭ يىللىق ، تۇمەن
يىللىق ئەجدادلىرىمىزنىڭ مۇقەددەس روھلىرى كېلىۋاتىدۇ ! كېلىۋاتـ-
دۇ ! مانا كەلدى ، كەلدى . ئۇلار بىزگە گەپ قىلىۋاتىدۇ . ئۇلار كۆك
تۈرك خەلقىگە ئېسىنلىك تىلەۋاتىدۇ .

بۇ يەردە توپلاشقان كۆك تۈركلەر چوڭقۇر ئېتىقاد كۈچى بىلەن
خىتاب قىلىشتى :

— ئەي ئىستەمى قاغان ، كۆل تېگىن ، تونيوقۇقنىڭ پاك روھـ

لىرى ! ئاھ ئەجدادلىرىمىزنىڭ مۇقەددەس روھلىرى ، بىزگە مەدەت بې-
رىڭلار !

ـــ بىزگە كۈچ بېرىڭلار !

ـــ بىزگە غەلىبە ئاتا قىلىڭلار !

شامان تېخىمۇ ئەسەبىيلەشتى . ئۇ بىر چەتتە « ھۇم ! ھۇم ! »
دەپ زىكىر سوقۇپ ئولتۇرغان بىر باخشىنىڭ قولىدىكى نەيزىنى ئېلىپ ،
ئۇياق ـ بۇياققا پۇلاڭلاتقىلى تۇردى .

ـــ ئەي ياۋۇز دۈشمەنلەرنىڭ روھلىرى ! ئەي قارا نىيەت پاسىق
ئالۋاستىلار ! ـــ دەپ ۋارقىرايتتى ئۇ ، ـــ سىلەر ھەممىڭلار كۆك تۈرك-
لەرنىڭ ئارىسىدىن كېتىڭلار . يىراق ـ يىراقلارغا كېتىڭلار ! سۇسىز
چۆللەرگە ، تۈۋىسىز ھاڭلارغا بېرىڭلار ! يالغۇز دەرەخلەرگە ، غالجىر
ئىتلارغا بېرىڭلار ! بۇ يەرگە كەلمەڭلار ، ھەرگىز كەلمەڭلار !

ئېتىقادىنىڭ قۇدرىتى بىلەن سېھىرلەنگەن كۆك تۈركلەر ئورۇنلە-
رىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كېتىشتى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى شامانىنى دوراپ
قىلىچ ، نەيزىلىرىنى پۇلاڭلاتقىلى تۇردى . يەنە بەزىلىرى ئوقيادىن ھەر
تەرەپكە ئوق ئۇزدى . پۈتۈن سورۇندىكىلەر ، جۈملىدىن بولمىش قاغانمۇ
شامانغا ئوخشاش سەكرەپ ، ئاۋازلىرى بوغۇلۇپ كەتكۈچە ۋارقىراشتى :

ـــ ئەي پاسىق ئالۋاستىلار ، كېتىڭلار !

ـــ ئەي دۈشمەنلەرنىڭ ياۋۇز روھلىرى ، كېتىڭلار !

ـــ بىز سىلەرنى قوغلايمىز !

ـــ بىز سىلەرنى يوقىتىمىز !

شامان خۇددىنى يوقاتقان ھالدا چىرقىراپ كەتتى :

ـــ كەتتى ! قاچتى ! ياماڭ روھلار قاچتى ! ئالۋاستىلار قاچتى !
مۇقەددەس روھلار بولمىش قاغانىنى يۆلەۋاتىدۇ ... ئاڭلاۋاتمەن ... بول-
مىش قاغان بارلىق دۈشمەنلەرنى يوقىتىدۇ . كۆك تۈركلەر مەڭگۈ يوقال-
مايدۇ ... ئاڭلاۋاتمەن ، مۇقەددەس روھلار شۇنداق دېدى ...

شامانىنىڭ چىرايى دەھشەتلىك تۈس ئالدى . ئۇنىڭ كۆزلىرى
تېخىمۇ يوغان ئېچىلىپ كەتتى ، ئاغزىدىن كۆپۈك ئۆرلەپ ، پۈت ـ قول-

لىرى تارتىشىپ ، تىترەپ كەتتى . ئۇ ئەس - ھوشىنى يوقتىپ يىقىلدى ۋە گۈلخان يېنىدا دومىلاپ تىپىرلاشقا باشلىدى . باخشىلار داپ - دۇمباقلىرىنى تېخىمۇ كۈچەپ ئۇردى . كۆك تۈركلەر خۇشاللىقىدا ئۆزىنى ئۇنتۇپ قىيقاس - چۇقان سېلىشتى ، ناخشا ئېيتىپ ، ئۇسسۇلغا چۈشتى .

تۆتىنچى باب

كۆك تۇركلەر كەتكەندىن كېيىنكى ئىشلار

شامان ئېيتقان بېشارەتلەر خاتا بولۇپ چىقتى . يېڭىدىن سايلانغان بولمىش قاغانغا ئەگىشىپ ماڭغان كۆك تۇركلەر ئۇيغۇر قوشۇنى بىلەن بولغان بىر نەچچە قېتىملىق جەڭلەردە يەنە قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى .

ئاي دالادا ئۆتكۈزۈلگەن بىر قېتىملىق كېڭەشتە كۆك تۇركلەرنىڭ چوڭلىرى بىر - بىرىنىڭ گېپىنى ئاڭلماي ، بىر - بىرىگە يول قويماي كەسكىن مۇنازىرىلەشتى .

ـــ ئەمدى يەنە ئۇرۇش قىلىشنىڭ پايدىسى يوق ، ـــ دەيتتى بەزىلەر .

ـــ ياق ، ئاخىرغىچە ئۇرۇش قىلىمىز ! كۆك تۇركلەر ئەزەلدىن تەسلىم بولغان ئەمەس ، ـــ دەپ ئېتىراز بىلدۈرەتتى يەنە بەزىلەر .

بولمىش قاغان قول ئاستىدىكىلەرنىڭ روھىنى كۆتۈرۈشكە ئۇرۇنۇپ باقتى .

ـــ كۆك تەڭرىگە ئىشىنەيلى ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ مۇقەددەس روھلىرىغا ئىشىنەيلى ، ئۇلار ھامان بىزنى قوللايدۇ . كۆك بۆرىگە ئەگىشكەن خەلق مەغلۇپ بولمايدۇ ، ـــ دەپ ۋەز ئېيتتى ئۇ .

ۋەھالەنكى ، يېڭى قاغانىنىڭ بۇ سۆزلىرىگە تەنتەنە قىلىپ ، ئاۋاز قوشىدىغانلار ناھايىتى ئاز بولدى .

ـــ ئۇيغۇر ، قارلۇق ، باسمىللارمۇ كۆك تەڭرىگە سېغىنىدۇ ، ئۇلارمۇ كۆك بۆرىنى ئۇلۇغلايدۇ ، ـــ دېيىشتى بەزىلەر قاغانىنىڭ سۆزلىرى

رىگە ئىشەنمىگەن ھالدا ئارىسالدى بولۇپ .

ئەتىسى تېخى تاڭ يورۇماي تۇرۇپلا كۆك تۇركلەرنىڭ زور بىر قىسمى بالا ـ چاقىلىرىنى ئېلىپ ، ئات ـ ئۇلاغلىرىنى ھەيدەپ ، بولمىش قاغان قارارگاھىدىن كېتىپ قالدى . ئۇلار ئانچە يىراق بولمىغان جايدىكى باسمىل قارارگاھىغا كەلدى ۋە باسمىللارنىڭ رەھبىرى ئىلتەرىش قاغاننى ئۆزلىرىنىڭ ئالىي ھۆكۈمدارى دەپ ئېتىراپ قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشـتى . ئىلتەرىش قاغانمۇ ئۆزىگە ئەل بولۇپ كەلگەن بۇ كۆك تۇركلەرنى قارشى ئالدى ۋە « بۇلار بۇنىڭدىن كېيىن مېنىڭ پۇقرالىرىم بولىدۇ » دەپ جاكارلىدى .

بولمىش قاغان كۆك تۇركلەرنىڭ ئۆزىگە سادىق بولغانلىرىنى باشلاپ غەرب تەرەپكە كۆچۈپ كېتىش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلاندى . ئۇ ئۆتـۈكەن تاغلىرىدىن ۋە ئورخۇن ، سېلېنگا ، تۇغلا دەريالىرىدىن ۋاز كېچىپ ، ئۇرۇش ئوتلىرىدىن چەتتەرەك بولغان تەڭرىتاغ ئەتراپلىرىغا بېرىپ ماكانلىشىشنى كۆزلىگەنىدى .

× × ×

ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي باسمىل ، ئۇيغۇر ، قارلۇق ئىتتىپاقى ئۆز ئىچىدىن پارچىلىنىشقا يۈزلەندى .

مىلادىيە 745 ـ يىلى ياز .

نەسىلىك ئارغىماقلارغا مىنگەن بىرمىڭ ئۇيغۇر چەۋەنداز تۇز-لەڭلىك ۋە ئېدىرلىقلارنى ئارىلاپ تېز ئىلگىرىلەپ كەلمەكتە ئىدى . ئۇلار ئېگىز ۋە كەڭ تۆپىلىككە چىققاندا توختىدى .

ـــ ئـاتـتىن چۈشـۈپ چېدىر تىكىڭـلار ، مۇشۇ يەردە دەم ئا-لىمىز ، ـــ دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى ئۇلارنىڭ باشلىقى ۋە ئۆزىمۇ ئاتتىن چۈشتى .

بوتاسۇن بۇقا ئېتىنىڭ تىزگىنىدىن يېتىلەپ ، باشلىقنىڭ ئالدىغا كەلدى .

ـــ ئـجـازەت بولـسا بـسـر گـبـپـم بار ، ئـنانچۇ تون باغا تار-
قان[1] ، ـــ دېدى ئۇ باشلىققا تەزىم قىلغاندىن كېيىن .

مەزكۇر مىلك كىشىلىك ئۇيغۇر قوشۇننىڭ باشلىقى ئىنانچۇ تون باغا تارقان كۆزلىرىدىن قەيسەرلىكى چىقىپ تۇرىدىغان ياش ھەم كېـ لىشكەن كىشى ئىدى . ئۇنىڭ بوي ـ بەستى ئانچە ئېگىز بولمىسمۇ ، يۇرۇش ـ تۇرۇشلىرىدىن ساغلاملىقى ۋە كۈچلۈكلۈكى چىقىپ تۇراتتى . ئۇ دولقۇنسىمان بۇدۇرلىشىپ تۇرغان ئۇزۇن قوڭۇر چاچلىرى ئۇستىدىن قىزىل تاۋار ياغلىقنى چىڭ تارتىپ چىگىۋالغان ، قىسقا كىمخاپ يەكتەك ئۇستىدىن پولات قاسىراقلىق ساۋۇت ۋە ئاستىغا قاپلان تېرىسىدىن تـ كىلگەن چىپار شىم ، قارا خۇرۇم ئۆتۈك كىيگەن بولۇپ ، پۇتۇن قو- شۇندىكىلەردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇراتتى ، چۈنكى باشقا جەڭچىلەر- نىڭ ھەممىسى ھالقىسىمان تۆمۇر ساۋۇت ۋە دۇبۇلغا كىيىشكەنىدى .

ـــ خوش ، نېمە گېپىڭ بار ، ئەي بوتاسۇن بۇقا ؟ ـــ دەپ سو- رىدى مىڭبېشى ئىنانچۇ تون باغا تارقان .

ـــ گېپىم شۇكى ، شەۋكەتلىك باغا تارقان ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا ، ـــ مەنزىلىمىز يىراق ئەمەس . قۇتلۇغ بويلا ياغلاقارشادنىڭ قارار- گاھىغا ئاز قالدۇق . بۇ يەردە چېدىر تىكمەستىن يولىمىزنى داۋاملاشتۇر- ساق بولمامدۇ ؟

ـــ بولمايدۇ ، ـــ دېدى ئىنانچۇ تون باغا تارقان ، ـــ قاراڭغۇ چۈشۈشكە ئاز قالدى . ھازىر يايلاقلار تىنچ ئەمەس ، دوستمۇ بار ، دۈش- مەنمۇ بار دېگەندەك . ئەگەر كېچىدە كۈتۈلمىگەن ۋەقە بولۇپ قالسا ، بۇ مۇداپىئەلىنىشكە ئەپلىك جاي ئىكەن .

ـــ خوپ ، چۈشەندىم ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا ، ـــ ئەمىسە ئېـ تىمنىڭ ئېگەر ـ جابدۇقلىرىنى چۈشۈرۈپ ، چېدىر تىكىشكە تۇتۇش قىلاي .

ـــ توختا ، ـــ دېدى باغا تارقان ، ـــ چېدىرنى باشقىلار تىكـ ۋەرسۇن . سەن دەرھال ئۆزۈڭ خالىغان ئون ئەسكەرنى تاللىۋېلىپ ، بۇ

---

① تارقان ـــ تارخان ، بىر خىل يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ئۇنۋان .

ئەتراپىنى چارلاپ كەلگىن .

ـــ باش ئۇستىگە ، شەۋكەتلىك ئىنانچۇ تون باغا تارقان ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا ۋە چوڭقۇر ئېگىلىپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن ئېتىغا مىنىپ ، چارلىغۇچى ئەسكەرلەر توپلىشىپ تۇرغان جايغا يۈرۈپ كەتتى .

ئىنانچۇ تون باغا تارقان تۆپىلىكنىڭ چېتىگە كېلىپ ، بوتاسۇن بۇقا باشچىلىقىدىكى بىر توپ چارلىغۇچىلار پەستىكى ئېدىرلار ئارىسىدا غايىب بولغانغا قەدەر ئۇلارنىڭ كەينىدىن قاراپ تۇردى . قارىغاندا ، ئۇ بۇ قېتىمقى چارلاش ئىشىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىۋاتقاندەك قىلاتتى . دەر-ۋەقە ، بۇنداق بولۇشنىڭ مۇھىم سەۋەبلىرى بار ئىدى .

ئاخىرقى كۈنلەردە ئۇيغۇرلارنىڭ رەھبىرى قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شاد بىلەن باسمىللارنىڭ يېڭىدىن تەختكە چىققان قاغانى ئىلتەرىش ئۇتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەر جىددىيلىشىپ قالغانىدى . باسمىللار ئوز-مىش قاغانىنى ئۆلتۈرۈپ ، ئۇنىڭ بېشىنى چاكىنەنگە ئەۋەتىپ بەردى . شۇنىڭ بىلەن بىللە ئىلتەرىش قاغان تاڭ سۇلالىسى پادىشاھىنىڭ ئۆزىنى بارلىق تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ بىردىنبىر قانۇنلۇق ھۆكۈمدارى دەپ ئېتىراپ قىلىشنى سورىدى . تابغاچ كاتتىلىرى ئۆزلىرىنىڭ كونا دۈشمىنى بولغان كۆك تۈركلەرنىڭ ئەجەللىك مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقىدىن خۇش بولۇپ ، ئىلتەرىشنى سەددىچىن سېلىپىنىڭ شىمالىدىكى يايلاقلار-نىڭ ئالىي ھۆكۈمرانى ، دەپ ئېتىراپ قىلدى ۋە ئۇنىڭ بىلەن ھەر جە-ھەتتىن ھەمكارلىشىشقا تەييار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈشتى . شۇنىڭ بىلەن ئىلتەرىشنىڭ كىبىرى ئۆسۈپ ، نىيىتى بۇزۇلۇشقا باشلىدى . ئۇ تەڭرى ئوغلىنى ، يەنى قۇدرەتلىك تاڭ پادىشاھىنى ئۆزىنىڭ مۇستەھكەم ئارقا تىرىكى بولدى دەپ ھېسابلايتتى . يەنە بىر تەرەپتىن ئېيتقاندا ، مەغلۇپ بولغان كۆك تۈركلەرنىڭ كۆپ قىسمى ئىلتەرىش قاغانغا ئەل بولدى . شۇنىڭ بىلەن باسمىللارنىڭ ئەمەلىي كۈچى زور دەرىجىدە ئۇلغايدى .

« ئەمدى ئۇيغۇرلارنى باستۇرۇشىمىز كېرەك ، ـــ دېدى ئىلتە-رىش قاغان قول ئاستىدىكىلەرگە ، ـــ ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ يېتەكچى ئورۇندا تۇرۇۋاتقان ياغلاقار ئۇرۇقىنى قىرىپ تاشلايمىز . ئاندىن قالغان

پۇقرالىرىنى ئۆزىمىزگە ئەل قىلىمىز » .

« لېكىن ، بىز ئۇيغۇرلار بىلەن ئىتتىپاق تۇزگەنگۇ . كۆك تۇركـ لەرگە قارشى ئۇرۇشتا ئۇيغۇرلار باشلامچى بولغانغۇ » دېدى ۋەزىرلەردىن بىرى .

« شۇنداق ، ـــ دېدى ئىلتەرىش قاغان ، ـــ كۆك تۇركلەرگە قارشى ئۇرۇشنى شۇلار باشلىغان . كېيىن ئۇلارغا قارلۇقلار قوشۇلدى ، ئاخىردا بىزمۇ قوشۇلدۇق . ئەمدى ئۇلار چوقۇم بىزدىن ئۈستۈنلۈك تالـ شىدۇ . ياغلاقار شاد هامان قاغان بولۇشنى ئويلايدۇ . شۇڭا ، بىز قارـ لۇقلار بىلەن بىرلىشىپ ، ئۇيغۇرلارنى بويسۇندۇرۇشىمىز كېرەك » .

شۇ گەپ بىلەن ئىلتەرىش قاغان قارلۇق يابغۇسىغا① ئەلچى ئەۋەتتى . ئەمما ، قارلۇقلار ياغلاقار شاد بىلەن قارشىلىشىنى خالىمىدى . باسمىل ئەلچىلىرى كۆزلىگەن مەقسەتكە يېتەلمەي قايتىپ كەتتى . قارلۇق يابغۇسى ئۆز نۆۋىتىدە بۇ ئىشنى قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شادقا مەلۇم قىلدى .

ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭ ئاقساقاللىرى جىددىي كېڭەش ئۆتكۈزۈپ ، باسمىللار بىلەن ئۇرۇش قىلىش قارارىنى ماقۇللىدى . قۇتلۇغ بويلا ياغلاـ قار شاد ئۆز قول ئاستىدىكى ئەمەلدارلاردىن مەرتىۋىسى ئەڭ يۇقىرى بولـ غان ئىنانچۇ تون باغا تارقانىنى قارلۇقلار بىلەن سۆزلىشىشكە ئەۋەتتى . قارلۇق يابغۇسى باسمىللار بىلەن بولىدىغان ئۇرۇشتا ئۇيغۇرلار تەرەپتە تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى .

ئىنانچۇ تون باغا تارقان بۇ سۆھبەتنىڭ نەتىجىسىنى ياغلاقار شادقا تېزرەك يەتكۈزۈش ئۈچۈن دەرھال ئاتلىنىپ قايتتى . ئۇ نۆۋەتتىكى ۋەزىيەتنىڭ جىددىيلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ ، ئۆزىنىڭ بىۋاسىتە قوماندانـ لىقى ئاستىدىكى بىرمىڭ قورۇقچى چەۋەندازنى باشلاپ ماڭغانىدى . بۇنداق ئېھتىيات چارىسىنىڭ ناهايىتى ئورۇنلۇق بولغانلىقى ئەمەلدە ئىسـ پاتلانىدى .

---

① يابغۇ ـــ قاغاندىن تۆۋەن تۇرىدىغان يۇقىرى دەرىجىلىك ئۇنۋانلاردىن بىرى .

باغا تارقان بوتاسۇن بۇقا باشلىق چارلىغۇچىلارنى يولغا سېلىـ
ۋەتكەندىن كېيىن ھەش - پەش دېگۈچە تىكىلىپ بولغان چاققانغىنا يەـ
پەك چېدىرنىڭ ئالدىغا كەلدى . بۇ يەردە بىر ياش جەڭچى چىرايلىق بىر
شۇڭقارغا ئوزۇق بېرىۋاتاتتى . باغا تارقان شۇڭقارغا قاراپ بىردەم سۆـ
كۈتتە تۇردى .

ـــ شۇڭقارغا ئوبدان قارا ، قاچۇرۇپ قويما ، ـــ دېدى ئۇ ياش جەڭچىگە .

ـــ قېچىپ كېتەلمەيدۇ ، مەن تالاي شۇڭقارلارنى كۆنـــ
دۈرگەن ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى ياش جەڭچى ئۆزىگە ئىشەنگەن قىياـ
پەتتە .

ئىنانچۇ تون باغا تارقان ئارتۇق سۆزلىمەي چېدىرغا كىرىپ ئۆزى ئۇچۇن ھازىرلاپ قويۇلغان ئېيىق تېرىسىگە يانپاشلىدى .

« بۇ شۇڭقارنى ئۆز قولۇم بىلەن ياغلاقار شادقا تاپشۇرۇپ بېرىـ
شىم كېرەك ، ـــ دەپ ئويلىدى ئۇ ، ـــ بۇ ئىنتايىن مۇھىم ھەم ئەھمىـ
يەتلىك ئىش . بۇ شۇڭقار ئۇيغۇر - قارلۇق ئىتتىپاقلىقىغا ۋەكىللىك قىـ
لىدۇ » .

شۇنداق ، قارلۇق يابغۇسى شەخسەن ئۆزى ئوۋغا چىققاندا ئىشلـ
تىدىغان مۇشۇ شۇڭقارنى ئۆز قولى بىلەن ئىنانچۇ تون باغا تارقانغا تۇتـ
قۇزۇپ ، قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شادقا يەتكۈزۈپ بېرىشنى ھاۋاله قىلغاـ
نىدى .

چوغدەك قىزىرىپ كەتكەن قۇياش غەربكە قىيسىيىپ ئۇپۇق بىـ
لەن تۇتىشاي دەپ قالغانىدى . كەچكى شەپەقنىڭ قىزىل نۇرىدا تاۋلانـ
غان كۆك ئاسماندا پارچە - پارچە لاله‌رەڭ بۇلۇتلار خۇددى ئۇستا رەسـ
سامنىڭ نادىر ئەسىرىدەك سۇرەتلىنىپ كۆرۈنەتتى . جەڭچىلەر گۈلخان يېقىپ ، غىزا تەييارلاشقا تۇتۇش قىلدى .

شۇ ئەسنادا بوتاسۇن بۇقا باشچىلىقىدىكى چارلىغۇچىلار قايتىپ كەلدى . باغا تارقان ئات تۇياقلىرىنىڭ دۈپۈرلەشلىرىنى ئاڭلاپ چېدىرـ
دىن چىقتى .

ـــ تـۆۋەندىكى ئىدىرلار ئارىسىغا باسمىل قوشۇنى كىلىپ ئو-
رۇنلاشتى ، ـــ دەپ مەلۇمات بەردى بوتاسۇن بۇقا تارقانلىقى ئالدىدا
ئاتتىن چۈشۈپ .

ـــ بولىدۇ ، سىلەر ئارام ئىلىڭلار ، ـــ دېدى باغا تارقان ۋە بو-
تاسۇن بۇقىنىڭ يەلكىسىگە دوستانە رەۋىشتە يېنىك ئۇرۇپ قويدى .

چارلىغۇچىلار كەتكەندىن كېيىن باغا تارقان بارلىق يۈز بە-
شىلارنى ئۆز چېدىرىغا چاقىرتتى .

ـــ تۆپىلىكنىڭ ھەممە يېرىدىكى كۆزەتچىلەر كۆچەيتىلسۇن ، ـــ
دەپ بـۇيرۇق بەردى ئۇ ، ـــ باشقا جەڭچىلەر ئاتلىرىنى ئېگەرلەپ ، يە-
شىنمەستىن يېتىپ ئۇخلىۋالسۇن . ھەممىڭلار ھوشيارلىقنى بوشاشتۇر-
ماي ، جەڭگە تەييار ھالەتتە تۇرۇڭلار .

شـۇنداق قىلىپ ، تۆپىلىككە ئورۇنلىشىۋالغان مىڭ كىشىلىك
ئۇيغۇر قوشۇنى « باسمىلار سۆزلىشىشكە ئادەم ئەۋەتىشى ياكى ئاشكارا
ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن » دېگەن پەرەز بىلەن كېچىچە تۆۋەندىكى ئې-
دىرلىقلارنى كۆزىتىپ چىقتى . لېكىن ، باسمىلاردىن ھېچقانداق شەپە
بولمىدى . پەقەت تاڭ يورۇغاندىن كېيىنلا ئېدىرلىقلار ئارىسىدىن باسمىل
قوشۇنى سەپ تارتىپ چىقىشقا باشلىدى .

ـــ ئالاھازەل بەش مىڭدىن ئارتۇق چىقىدۇ ، ـــ دەپ مۆلچەرلىدى
باغا تارقان تۆپىلىكتىن ئۇلارغا قاراپ .

ـــ قاراڭلار ، ئۇلارنىڭ ئەلچىلىرى كېلىۋاتىدۇ ، ـــ دېدى بوتا-
سۇن بۇقا قولى بىلەن پەس تەرەپنى كۆرسىتىپ .

ئۇنىڭ ياندىن ئىزمىلىنىدىغان زەرباپ تون كىيگەن ۋە باشلىرىنى
يالتىراق تاۋار ياغلىقلار بىلەن تېڭىۋالغان ئۈچ نەپەر دۆلەتمەن باسمىل
تۆپىلىككە چىقىپ كەلگەندىن كېيىن ئېگەر - جابدۇقلىرى ئالتۇن - كۈ-
مۈشلەر بىلەن بېزىتىلگەن غاز بويۇن ئارغىماقلىرىدىن چۈشۈپ ، ئىنانچۇ
تون باغا تارقانلىقىنىڭ ئالدىغا كېلىشتى .

ـــ تەڭرى ياراتمىش ئىلتەرىش قاغان بىزنى سىز بىلەن كۆرۈ-
شۈشكە ئەۋەتتى ، ـــ دەپ سۆز باشلىدى ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى خام سېمىز

كەلگەن مويسپىت كىشى .

ـــ ئىلتەرىش قاغانىنىڭ ئىلتىپاتىغا تەشەككۇر ، ـــ دېدى باغا تارقان ۋە باسمىل ئەلچىلىرىنى چېدىرغا باشلىدى .

ئەلچىلەر جەرەن ۋە قوي تېرىلىرىگە چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن ھېلىقى خام سېمىز مويسپىت يەنە سۆزلىدى :

ـــ تەڭرى ياراتمىش ئىلتەرىش قاغان سىز ئىززەتلىك ئىنانچۇ تون باغا تارقاننى ئوردىمىزدا مېھمان بولۇپ كېتىشكە تەكلىپ قىلدى . ھازىر قاغانىمىزنىڭ قارارگاھىمۇ بۇ يەردىن ئانچە يىراق ئەمەس . تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ ، بىز بىلەن بىللە قەدەم تەشرىپ قىلغايسىز .

ـــ ئىلتەرىش قاغانغا مېنىڭ نامىمدىن ئۆزرىخاھلىق ئېيتىپ قويغايسىز . باشقا بىر مۇڭاپىق پەيتتە مەن خۇشاللىق بىلەن قارارگاھىمىزلارغا بارىمەن . لېكىن ، ھازىر ۋەزىپە ئىجرا قىلىۋاتىمەن . تەكلىپىڭىزلارنى قوبۇل قىلىشقا ئامالسىزمەن .

ـــ بۇ ۋەزىپىڭىز بەك مۇھىممۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى خام سېمىز مويسپىت . باغا تارقان ئۇنىڭ بۇ سوئالىدىن قانداقتۇر تەنە قىلغاندەك ئالامەتنى سەزدى .

ـــ شۇنداق ، ۋەزىپەم بەك مۇھىم ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ رەھبىرىمىز قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شاد شەخسەن ئۆزى تاپشۇرغان ۋەزىپە .

ـــ قارلۇقلار بىلەن كېلىشىم تۇزۇش ۋەزىپىسىمۇ ؟ ـــ باسمىل ئەلچىسى يەنە سورىدى .

ـــ مېنى سوراق قىلىۋاتمايدىغانسىز ؟ ـــ دېدى باغا تارقان ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ .

ـــ يوقسۇ ، يوقسۇ ، ھۆرمەتلىك ئىنانچۇ تون باغاتارقان ، ـــ دېدى ئەلچى چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ ، ـــ بىز سىزنى بەك چوڭ كۆرىمىز . قاغانىمىز سىزنى ئۇيغۇر ئىلىگە رەھبەر بولۇشقا تېگىشلىك دەپ ھېسابلايدۇ .

باغا تارقاننىڭ قوشۇمسى تۇرۇلدى .

ـــ بولدى ، بەس ! ـــ دېدى ئۇ ، ـــ بىزنىڭ رەھبىرىمىز بار .

هەممەيلەن بىر دەقىقە جىم بولۇپ قالدى .

ـــ سىز ئىلتەرىش قاغانىنى ئېتىراپ قىلامسىز ؟ ـــ ئورۇقراق كەلگەن يەنە بىر ئەلچى تارقانىنىڭ كۆزلىرىگە مىختەك قادىلىپ سورىدى .

باغا تارقانمۇ ئۇنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ قارىدى .

ـــ ئېتىراپ قىلمۇاتىمىزغۇ .

ـــ ئۇنداق بولسا ، قاغانىنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلىشقا بولمايدۇ .

ـــ سىلەرنىڭمۇ ماڭا ئېسىم ئىشلىتىشىڭلارغا يول قويۇلمايدۇ .

ئەلچىلەرنىڭ چىرايلىرى ئۆڭۈپ كەتتى . ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدە باغا تارقانغا قارىتا « خەپ توختاپ تۇر ! » دېگەندەك ئالامەت روشەن ئىپادىلىنىپ تۇراتتى . باغا تارقانىنىڭ كۆزلىرىدىن بولسا ، « سەنلەردىن قورقىدىغان ئادەم مەن ئەمەس » دېگەن مەنە چىقىپ تۇراتتى . ئەلچىلەر « ئەمدى قىلىشقۇدەك گەپ قالمىدى » دېگەندەك زۇۋان سۇرمەي چېدىرىدىن چىقىشتى . ھازىرغىچە ئاغزىنى ئېچىپ باقمىغان ئۇچىنچى ئەلچى چېدىرىنىڭ يېنىدىكى يوغان ياغاچ قوزۇققا بىر پۇتىدىن باغلاپ قويۇلغان شۇڭقارنى كۆرسىتىپ سورىدى :

ـــ بۇ قارلۇق يابغۇسى بەرگەن شۇڭقارمۇ ؟

ـــ شۇنداق ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى باغا تارقان ، ـــ بۇنى قانداق ئۇقتۇڭلار ؟

خام سېمىز ئەلچى خۇددى قارا مۇنچاقتەك كىچىككىنە دۇگىلەك كۆزلىرىنى قىسىپ مۇغەمبەرلەرچە كۈلۈپ قويدى .

ـــ بىزنىڭ ھەممىمىزنىڭ تىلىمىز بىر ، ھەممە يەردە ئۆز ئادەملىرىمىز بار ، ـــ دېدى ئۇ .

باغا تارقان : « قارلۇقلار ئىچىدە ئۇلارنىڭ ئايغاقچىلىرى بار ئىكەن ـ دە » دېگەننى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى .

ـــ بۇ شۇڭقارنى بىزگە بەرسىڭىز بوپتىكەن ، ـــ دېدى ئىكىنچى ئەلچى باغا تارقانىنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇپ .

ئەمدى باغا تارقان ئاچچىقىنى يوشۇرالماي قالدى .

ـــ سىلەر بىزنىڭ غۇرۇرىمىزنى دەپسەندە قىلماقچىمۇ ؟ ـــ دېدى

ئۇ كەسكىن تەلەپپۇز بىلەن ، ـــ بۇ قارلۇقلار رەھبىرىنىڭ قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شادقا ئۆز قولى بىلەن تەقدىم قىلغان سوۋغىتى . بۇ شۇڭقارغا ھېچقانداق ئادەم كۆزىنى قىزارتمىسۇن !

ـــ ئەمما لېكىن ، بۇ شۇڭقارنى بىزگە بەرمىسىڭىز ، بىزنىڭ غۇرۇرىمىز دەپسەندە بولىدۇ ، ـــ دېدى يەنە خام سېمىز ئەلچى ھەربىر سۆزىنى ئالاھىدە مەنىلىك چىقىرىپ .

ـــ بىر تائىپىنىڭ باشلىقى بولغان كىشىنىڭ شۇڭقار تەقدىم قىلىشى ئادەتتىكى ئىش ئەمەس ، ـــ دېدى ئىككىنچى ئەلچى .

ـــ شۇڭقار تەقدىم قىلىش قارشى تەرەپنى قاغان ئورنىدا كۆرگەنلىك بولىدۇ ، ـــ دېدى ئۈچىنچى ئەلچى ، ـــ ۋەھالەنكى ، ياغلاقار شاد قاغان ئەمەس . ئەجەبا ، قارلۇقلار ئىلتەرىش قاغاننى ئۇنتۇپ قالغانمىدۇ ـ ھە ؟

باغا تارقانىنىڭ سىياقىدا تەكەللۇپ ئىپادىسى پۈتۈنلەي يوقالدى . ئۇ بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئەلچىلەرگە ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن تىكىلىپ قارىدى .

ـــ ئۆزئارا قانداق سوۋغا ئالماشتۇرۇش ئۆزىمىزنىڭ ئىشى . سىلەر بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوق ، مەقسىتىڭلارنى بىلىپ تۇرۇۋاتىمەن . سىلەر « بۇ شۇڭقارنى ئۇيغۇرلار بىزگە تاپشۇرۇپ بەردى » دەپ ئىغۋا تارقىتىپ ، قارلۇقلار بىلەن بىزنىڭ ئارىمىزغا زىددىيەت سالماقچى بولۇۋاتىسىلەر . بولدى ، قايتىپ كېتىڭلار ، ئەلچىلەرنى قوبۇل قىلىش تامامىلاندى .

شۇ گەپ بىلەن ئىنانچۇ تون باغا تارقان كەينىگە بۇرۇلدى ـ دە ، ھېچكىمگە قارىماستىن چېدىرغا كىرىپ كەتتى . باسمىل ئەلچىلىرىنىڭ ئىچىدىكى ياشراق كەلگەن بىرى قېنى قىزىق ئادەم بولۇپ چىقتى . ئۇ ئۆزىنى بېسۋالالماي شۇڭقارغا قولىنى ئۇزاتقانىدى ، چېدىر ئالدىدا تۇرغان قاراۋۇل ئۇنىڭ بىلىكىدىن « كاپ » قىلىپ تۇتۇۋالدى ـ دە ، قاتتىق سىلكىپ ئىتتىرىۋەتتى . يەنە بىر ئەسكەر قىلىچىنى قىنىدىن « شارت » قىلىپ سۇغۇرۇپ ئالدى . ئەلچىلەر تېز ـ تېز مېڭىپ ، تۆپە-

لىكتىن چۇشۇپ كەتتى . بۇ قېتىمقى غەيرىي دوستانە سۆھبەتنىڭ بىر تېمىسىغا ئايلانغان ھېلىقى شۇڭقار بولسا ، بەخىرامان ھالەتتە ئالدىدىكى بىر پارچە خام گۆشنى ئۆتكۈر تىرناقلىرى بىلەن قاماللاپ ، ئىلمەك تۇمشۇقى بىلەن يۇلۇۋېلىپ ، ئالدىرىماي يۇتماقتا ئىدى .

باسمىل قوشۇننىڭ سەركەردىسى ئەلچىلەرنىڭ مەلۇماتلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قول ئاستىدىكىلەرگە تۆۋەندىكى كۆرسەتمە ، ھۇجۇم قىلىش بۇيرۇقىنى چۈشۈردى . ئۇستۇبشى پولات ـ تۆمۇر بىلەن نەقابلانغان بەش ـ ئالتە مىڭ ئاتلىق ئەسكەر قىلىچ ـ نەيزىلىرىنى پۇلاڭلىتىپ ، چۇقان سېلىپ ، ھەيۋە قىلىپ ، تۆۋەلىككە تاشلاندى .

ئىنانچۇ تون باغا تارقان ئۆزىنىڭ بويلۇق جەدە ئېتىغا مىنىپ ، قىلىچىنى يالىڭاچلىدى ۋە ئۆز ئەتراپىغا يىغىلغان يۇزبېشىلىرىغا ياڭراق ئاۋازدا بۇيرۇق بەردى :

ـــ جەڭگە تەييارلىنىڭلار !

ئۇيغۇر جەڭچىلىرى ئاللىقاچان تەييار ئىدى . باسمىللار تۆۋەلىككە يامراپ چىقىشقا باشلىدى . تۆۋەلىكتىكىلەرمۇ ئاتلىرىنى دېۋىتىپ ، ئۇلارغا ئۇدۇلدىن قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى . ئىككى تەرەپنىڭ ئالدىنقى سەپلىرى توقۇنۇشتى . ئۇيغۇرلار يۇقىرىدىن چۈشۈۋاتقان بولغاچقا ، ئىگىلىگەن ئورنى جەھەتتە بەلگىلىك ئەۋزەللىككە ئىگە ئىدى . باغا تارقانىنىڭ مۇشۇ تۆۋەلىكنى قوناڭغۇ قىلىشقا تاللىغانلىقى ، ھەقىقەتەنمۇ ، ئاقىلانە تەدبىر بولغانىدى . جەڭ باشلىنىش بىلەنلا باسمىللارنىڭ قۇلايسىز ئورۇنغا چۈشۈپ قالغانلىقى مەلۇم بولدى . تۆۋەندىن يۇقىرىغا قارىتىپ قىلىچ ئۇرۇشمۇ ، نەيزە سانجىشمۇ ئەپسىز ئىدى . ئەكسىچە ، ئۇيغۇرلار ئۇلارنىڭ راسا كېلىشتۇرۇپ ، ئەپچىللىك بىلەن قىلىچتىن ئۆتكۈزەتتى . باسمىللار چېكىنىدى . باغا تارقانىنىڭ ئەسكەرلىرى بولسا پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي ھۇجۇمنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ قىستاپ كېلىۋەردى . باسمىللارنىڭ ئالدىنقى سەپتىكى ھۇجۇمچى ئەسكەرلىرى ئەمدى ئالدى ـ ئارقىغا قارىماي قالايمقان قاچقىلى تۇردى .

ـــ ئالغا ! توختىماي ئالغا ! ـــ دەپ ۋارقىرايتتى ئىنانچۇ تون باغا

تارقان قارشى تەرەپنىڭ ئۆزىنى ئوڭشۇبلىشىغا پۇرسەت بەرمەسلىك ئۈچۈن .

ھەر قايسى يۇزبېشىلارمۇ بۇ پايدىلىق ۋەزىيەتتىن تولۇق پايدىلىنىشقا ئالدىراپ ، ئۆز جەڭچىلىرىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ، دۈشمەننى قىرىشتا ئۈلگە كۆرسەتتى . تۆپىلىكنىڭ قاپتاللىرىدا باسمىلارنىڭ جەسەتلىرى تېزكۆپىيىشكە باشلىدى .

ئۇيغۇر قوشۇنى باغا تارقانىنىڭ يول باشلىشى بىلەن باسمىلارنىڭ سەپلىرىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ كەڭ دالاغا چىقتى . باسمىلارنىڭ سەركەر-دىسى ئۆز قوشۇنىنىڭ سان جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكىگە ئارتۇقچە ئىشىنىپ كەتكەنىدى . ئۇ تۆپىلىكتە قونالغۇغا توختىغان ئۇيغۇرلارنى بىر ھۇجۇم بىلەنلا تىرىپەرەن قىلىۋېتىشنى ئويلىغانىدى . بىراق ، ئەھۋال ئۇنىڭ ئويلىغىنىدەك بولمىدى . ئۇيغۇر قوشۇنىنىڭ چاقماق تېزلىكىدە قاتتىق زەربە بېرىشى نەتىجىسىدە باسمىلارنىڭ سەپلىرى قالايمىقانلىشىپ كەتتى . بەزىلىرى جېنىنى قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن ئاتلىرىنى قامچىلاپ قاچقىلى تۇردى ، بەزىلىرى قانداق قىلىشىنى بىلمەي ، بىر تۇرۇپ قېچىپ كېتىۋاتقان سەپداشلىرىنىڭ كەينىدىن ئىسەنكىرەپ قارىسا ، يەنە بىر تۇرۇپ مىڭلىغان ئات ۋە ئادەملەرنىڭ مالىمانچىلىقى ئىچىدىن ئۆز قوماندانلىرىنى ئىزلەپ ئۈياق - بۇياقتا كۆز تاشلايتتى .

بۇ چاغقىچە ئۇيغۇرلار ئىنانچۇ تون باغا تارقانىنىڭ بىر تۇتاش قوماندانلىقى ئاستىدا جەڭ مەيدانىدىن تەرتىپلىك چېكىنىپ چىقىپ ، ئاتلىرىنى خۇددى چۆل شامىلىدەك تېز چاپىتۇرۇپ كەتىتى . باسمىلار ئەس - ھوشىنى يىغۇبلىپ ، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلىدى . ئۇيغۇرلار قىلىچلىرىنى قىنلىرىغا سېلىپ ، ئوقيالىرىنى ئىشقا سېلىشتى . ئۇلارنىڭ كەينىگە قارىتىپ ئاتقان ئوقلىرى قوغلىغۇچىلارنى يەنە بىر - بىرلەپ يىقىتقىلى تۇردى . باسمىلار ئاخىر ئۇيغۇرلارنىڭ چوڭ قوشۇنىغا ئۇچراپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ قوغلاشتىن توختىدى .

قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شاد ئۆزىنىڭ ئازادە يىپەك چېدىرىدا ئىنانچۇ تون باغا تارقانىنى قوبۇل قىلدى ۋە ئۇنىڭدىن بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنى

ئاڭلاپ دەھشەتلىك غەزەپكە كەلدى . ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ تاشقىرىغا چىقتى . چېدىر ئالدىدا قۇشچى يىگىت ھېلىقى شۇڭقارنى بىلىكىگە قوندۇرۇپ كۈتۈپ تۇرغانىدى . ياغلاقار شاد شۇڭقارنىڭ قانات ـ قۇيرۇقلىرىنى سىلاشتۇرۇپ قويدى .

ـــ قارلۇقلارنىڭ يابغۇسى تەقدىم قىلغان شۇڭقار مۇشۇ ، ـــ دېدى ئىنانچۇ تون باغا تارقان .

ـــ ياخشى ، ـــ دېدى ياغلاقار شاد بېشىنى رازىمەنلىك بىلەن لىڭشىتىپ ، ـــ دېمەك ، قارلۇقلارغا ئىشەنسەك بولىدىكەن .

ئىككى كۈندىن كېيىن قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شاد ئۇيغۇرلارنىڭ زور قوشۇنىنى باشلاپ باسمىللارغا يۈرۈش قىلدى .

« بۇ نېمە ئۇچۇن ؟ ـــ دەپ ئويلايتتى بوتاسۇن بۇقا يۈرۈشكە ئاتلانغان توقۇز ئوغۇز قوشۇنى ئىچىدە ئېتىنى يورغىلىتىپ كېتىۋېتىپ ، ـــ بىز ھەممىمىزنىڭ تىلىمىز بىر ، ھەممىمىز بۆرە بايرىقىنى كۆتۈرۈپ يۈرىمىز . شۇنداق تۇرۇپ نېمە ئۇچۇن سوقۇشىمىز ؟ بىز بۇرۇن سىر ـ تاردۇشلار بىلەن ئۇرۇشقان ، كېيىن كۆك تۇركلەر بىلەن ئۇرۇشتۇق . مانا ئەمدى باسمىللارغا يۈرۈش قىلىۋاتىمىز . بەزىدە باشقىلار بىزگە ھۇجۇم قىلدى ، بەزىدە بىز باشقىلارغا ھۇجۇم قىلدۇق . تىنچ ، ئىناق بولۇپ ياشاشنى زادى ئۆگىنەلمىدۇق . بىزگە نېمە كەم ؟ نېمە كېرەك ؟ كۆل تېگىن ، تونيوقۇق ، بىلگە قاغان مەڭگۈ تاشلىرىدىكى يانلاردىن قارىغاندا ، بىز خەق بۇرۇندىنلا بىر ـ بىرىمىزنىڭ گېپىگە كىرمەي ئۇرۇق ـ قەبىلە سۈرۈشتۇرۇپ ، يۇرت سۈرۈشتۇرۇپ ، جېدەل ـ ماجىرادىن خالىي بولالماي ئۆتكەنىكەنمىز . مانا ھازىرمۇ شۇنداق بولۇۋاتىدۇ . بىزنىڭ پۇتۇن زېھنىمىز ، كۈچىمىز تۇغىمەس ئۇرۇشلارغا سەرپ قىلىنىپ ئىسراپ بولۇۋاتىدۇ . بىزمۇ تابغاچلارغا ئوخشاش چوڭ شەھەرلەرنى قۇرۇپ ، كارخانا ـ دەستىگاھلاردا تۇرلۇك ئېسىل بۇيۇملارنى ئىشلەپ چىقىرىپ ، ئاشلىق ۋە مېۋە ـ چېۋە ئۆستۈرۈپ ، تۇرمۇشىمىزنى تېخىمۇ بېيىتساق ياخشى بولماسمىدى ؟ »

بوتاسۇن بۇقا ھەمىشە مۇشۇنداق خىياللار بىلەن بەند بولۇپ

ئىچى قاينايتتى . خۇسۇسەن مۇشۇنداق ئۇزۇن سەپەرگە ماڭغان چاغلاردا ئۇنىڭ خىيالىي مەنزىللەرنى كېزىشىگە يېتەرلىك ۋاقىت چىقاتتى . تۇ- رۇپلا ئۇ يەنە ئۆزىنىڭ قەدىناس دوستى ئىنەچۇك تايىنى ئەسلەپ قالدى . « ئۇ ھازىر نەدە يۈرىدىغاندۇ ؟ ئۇ ھازىر ھايات‌مىدۇ ؟ ياكى بولۇپ ئۆت- كەن جەڭلەرنىڭ بىرىدە ... » بوتاسۇن بۇقا ئىچىدىكى بىر يەرلىرى ئېـ- چىشقاندەك بولۇپ ، بېشىنى چايقىدى . ئۇ ئىشنىڭ يامان تەرىپىنى ئويلاشنى خالىمايتتى ، ئويلىيالمايتتى .

« مەن ئايالىم بىلەن ئوغلۇم قۇتادمىشنى پات ـ پات كۆرۈپ تۇ- رىمەن ، ـــ بوتاسۇن بۇقا باشقا تەرەپتىن ئويلاشقا كىرىشتى ، ـــ ئۇلار باشقا بىرمۇنچە ئائىلىلەر بىلەن بىرلىكتە ئېگىز چاقلىق ھارۋىلارغا يۈك ـ تاقلىرىنى بېسىپ ، ئۇيغۇر قوشۇنىنىڭ ئارقىدىن ئەگىشىپ يۈرىدۇ . توققۇز ئوغۇزلار ھازىرغا قەدەر ئوگۇشلۇق جەڭ قىلىپ كېلىۋاتىدۇ . شۇڭا ، خوتۇن ـ بالىلارغا خەۋپ يەتمىدى . لېكىن ، كۆك تۇركلەر ئا- رىسىدا يۈرگەن ئىنەچۇك تايىنىڭ ئائىلىسى قانداق بولغاندۇ ؟ مېنىڭ بولغۇسى كېلىنىم ئادارقىز ھازىر ئامان ـ ئېسەنمۇ ؟ »

ـــ توختاڭلار ! بارگاھ قۇرۇلسۇن ! ـــ شامالدەك ئارغىماقلارغا مىنىشكەن چاپارمەن يىگىتلەر قوشۇنىنىڭ ئۇ چېتىدىن بۇ چېتىگە چېپىپ يۈرۈپ ، ياغلاقار شادلىنىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزدى .

بوتاسۇن بۇقا خىيالىرىنى بۆلۈپ ، ئۆپچۆرىسىگە كۆز يۈگۈرت- تى . تۇپتۇز يېشىل ئوتلاق تاكى ئالدى تەرەپتە ھەيۋەتلىك قەد كۆتۈ- رۈپ تۇرغان ئۆتۈكەن تاغلىرىنىڭ ئېتەكلىرىگىچە كەڭ يېيىلغانىدى . ئۆتۈكەن باغرىدىكى جىرالاردىن بالقىپ چۈشكەن سۈزۈك تاغ سۈلىرى- دىن ھاسىل بولغان شوخ دەريا ئۇيغۇر قوشۇنىنىڭ ئالدىدىن ئۇيناقلاپ ئېقىپ ئۆتمەكتە ئىدى . كۆك ئاسماندا پارچە ـ پارچە ئاق بۇلۇتلار لەززان لەيلەپ يۈرەتتى .

« ئىلتەرش قاغانىنىڭ تۇرالغۇسىغا يېقىن كەپتۇق ـ تە » دەپ ئويلىدى بوتاسۇن بۇقا ئېتىدىن چۈشۈپ . ئۇ باسمىلار ئۆتۈكەن باغ- رىغا ، يەنى سابىق كۆك تۈرك خانلىرىنىڭ يازلىق تۇرالغۇسى بولغان

يەرگە ئۆز قارارگاھىنى قۇردى ، دەپ ئاگلىغاندى . مانا ئەمدى توققۇز ئوغۇز خەلقىنىڭ ياغلاقار ئۇرۇقىدىن چىققان ۋە شاد ئۇنۇۋانى بىلەن تو- نۇلغان رەھبىرى شۇ يەرگە قوشۇن تارتىپ كەلدى .

قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شادنىڭ قوشۇنى دالاغا كەڭ يېيىلىپ بار- گاھ قۇردى . چېدىرلار تىكىلدى ، گۈلخانلار يېقىلىپ ، قازانلار ئېسىل- دى . خىللانغان نەسىللىك ئارغىماقلارغا مىنگەن چېۋەر چارلىغۇچىلار تەرەپ ـ تەرەپلەرگە چېپىپ كېتىشتى . باسمىللارنىڭ چارلىغۇچىلىرىمۇ ھېلى ئۇياندىن ، ھېلى بۇياندىن پەيدا بولۇپ ، ئۇيغۇرلارغا كۆز يەتكۈ- دەك ئارىلىققىچە كېلىپ ، يەنە ئاتلىرىنى ئويناقلاتقىنىچە قۇيۇندەك ئۇ- چۇپ كېتىپ قالاتتى .

قاراگۇغۇ چۈشتى . ھەر ئىككى تەرەپنىڭ بارگاھلىرىدا سانسىز گۈلخانلارنىڭ يالقۇنلىرى پىلىلداپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى . كۆك ئاسماندىكى نۇرلۇق يۇلتۇزلار بىلەن قوگۇر يەردىكى ئوت ئۇچقۇنلىرى ئاي قاراگۇغۇ- سىدا گويا ئۆزئارا تۇتىشىپ ، ھەر ئىككى تەرەپتىكى جەڭچىلەرنىڭ ئۇي- قۇسىز كۆزلىرى ئالدىدا ئاجايىپ سىرلىق مەنزىرىنى نامايان قىلاتتى . ھەر ئىككى تەرەپتىكى جەڭچىلەردىن تارتىپ سەردارلارغىچە ھەممە ئادەم ئەتىكى كۈننىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەيدىغان كۈن بولىدىغانلىقىغا ئىشىنەتـ تى .

بوتاسۇن بۇقا گۈلخان ئەتراپىدىكى جەڭچىلەر قاتاردا ئېگەرنى بېشىغا قويۇپ ، سوزۇلۇپ ياتتى ۋە قايسى ۋاقىتلاردا ئۇخلاپ قالغىنىنى ئۆزىمۇ ئۇقماي قالدى . ئىشقىلىپ ، ئۇ كۆزلىرىنى ئاچقاندا تاڭ قۇياشىنىڭ دەسلەپكى نۇرلىرى ئۇپۇق سىزىقىنى يورۇتۇشقا باشلىغانىدى .

جەڭچىلەر جەرەن ۋە قۇلان گۆشلىرىدىن پىشۇرۇلغان كاۋاپ ھەم تالقان بىلەن ناشتا قىلغاندىن كېيىن ئاتلىرىنى ئېگەرلەپ ، قىلىچ ، نەيزىلىرىنى تەخ قىلىپ قويۇشتى . قىزىل قۇياش ئاسمانىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىن گويا كى ھېكمەتلىك نۇر چېچىپ ، ئالاھىدە بىر خىل تەنتەنە بىلەن ئۆرلەۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى . سۇس ۋە نېپىز تۇمان پەردىسىگە ئورالغان ئۆتۈكەن تاغلىرىنىڭ قوينىدىن كېلىۋاتقان سالقىن ھاۋا دىماغقا

ئۇرۇلۇپ ، كۆكۈللەرگە ھۇزۇر بېغىشلايتتى .

ـــ ئاتلىنىڭلار ! ـــ سانغۇنلارنىڭ بۇيرۇقلىرى بۇ تەنتەنىلىك جەمجىتلىقنى بۇزۇپ ، تەقدىر بەلگىلەيدىغان ھەل قىلغۇچ پەيتنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى جاكارلىدى .

جەڭچىلەر چەبدەسلىك بىلەن ئاتلىرىغا مىنىپ ، قاتار ـ قاتار سەپ تارتىپ تىزىلدى . ئۆتۈكەن تەرەپتىكى تۇمان ئىچىدىنمۇ قاتار ـ قاتار تىزىلغان باسمىل چەۋەندازلىرى چىقىشقا باشلىدى . توققۇز ئوغۇز قوشۇنى ئۆزلىرىنىڭ قارارگاھىغا تەبىئىي پاسىل بولغان تېبىز دەريانى كېسىپ ئۆتۈپ ، باسمىللارنىڭ ئالدىغا قاراپ ئىلگىرىلىدى . ئىككى تەرەپنىڭ قوشۇنلىرى بىر ـ بىرىنىڭ چىرايلىرىنى پەرق ئېتەلىگۈدەك ئارىلىقتا كېلىپ توختىدى . ھەر ئىككى تەرەپنىڭ سەپ ئالدىدا ئالتۇن رەڭلىق بۆرە بېشىنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن كۆك بايراق سەلكىن شامالدا لەپىلدەپ تۇراتتى .

بارلىق سانغۇن ، جەڭچىلەرگە ئوخشاشلا ساۋۇت ، دۇبۇلغا كىيگەن ئاق ساقاللىق ، ئاق چاچلىق قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شاد ئېتىنى دېۋىتىپ سەپنىڭ ئالدىغا چىقتى . ئۇ ئۆزىنىڭ يالى ۋە قۇيرۇقى تەكشى قىرقىلىپ ، سىلىق تارالغان چىرايلىق ئاق بوز ئېتىدا ئۆزىگە ياراشقان سالاپەت بىلەن مەغرۇرانە قىياپەتتە ئولتۇراتتى . باسمىللار تەرەپتىنمۇ چار ساقاللىق ئىلتەرىش قاغان سىلىق يۈگلىرى پارقىراپ تۇرىدىغان تۇم قارا ئېتىنى مىنىپ سەپ ئالدىغا چىقتى . ئۇلار ئىككىسى بىر ـ بىرىگە ئۇنلۇك سۆزلىسە ئاڭلىغۇدەك ئارىلىققا كېلىپ ئاتلىرىنىڭ تىزگىنلىرىنى تارتىشتى .

ـــ ئەي توققۇز ئوغۇزلارنىڭ بىچارە خوجايىنى ، ـــ دەپ مەسخىرە قىلىپ قاتتىق ۋارقىرىدى ئىلتەرىش قاغان ، ـــ جاھانغا پاتمىغان ئۇزمىش قاغانىنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ تابغاچلارغا تەقدىم قىلغان پالۋانىنىڭ ئالدىغا تىغ كۆتۈرۈپ كېلىشكە قانداق پېتىندىڭ ؟

ـــ ئەي باسمىللارنىڭ يارىماس خوجايىنى ، ـــ دەپ جاۋابەن ۋارقىرىدى ياغلاقار شاد ، ـــ توققۇز ئوغۇز باتۇرلىرىنىڭ ئالدىدا شۇنچە

كۆرەڭلەپ كەتكۈدەك قانچىلىك نېمىدىگ سەن ؟

ئىلتەرىش قاغان مۇشتىنى پۇلاڭلىتىپ يەنە ۋارقىرىدى :

ـــ مېنىڭ كىملىكىمنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ ـ ھە ؟ مەن سەددىچىن سېپىلىنىڭ شىمالىدىكى تاغ ـ دەريا ، چۆل ـ يايلاقلارنىڭ بۈيۈك قاغانى بولىمەن . بۇنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ ، ئەي ئەخمەق ياغلاقار !

ياغلاقار شادمۇ مەھكەم تۇڭۇلگەن مۇشتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ۋارقىرىدى :

ـــ كىم سېنى قاغان دېدى ، ئەي كارغا كەلمەس مۇتتەھەم ؟ قاغان دېگەن مانا توققۇز ئوغۇز خەلقىنىڭ ياغلاقار ئۇرۇقىدىن چىقىدۇ . بۇنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ ، تەنتەك باسمىل ؟

ئىلتەرىش قاغان قولىنى شىلتىپ ھەيۋە قىلدى :

ـــ سېنىڭ كاللاڭنىمۇ تەڭرى ئوغلىغا ئەۋەتىپ بېرىمەن !

ياغلاقار شادمۇ ئۇنىڭدىن قېلىشماي ھەيۋە قىلدى :

ـــ تەڭرى ئوغلىغا مانا مەن سېنىڭ دۆت كاللاڭنى ئەۋەتىپ بېرىمەن !

ئەمدى ئىلتەرىش قاغانىنىڭ زەردىسى قاينىدى .

ـــ بىرگە بىر چىقىدىغان باتۇرۇڭ بارمۇ ؟ ـــ دەپ جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىدى ئۇ تۆكۈرۈكلىرىنى چاچرىتىپ .

ـــ بىرگە بىر ! ـــ دەپ تېخىمۇ قاتتىق ۋارقىرىدى ياغلاقار شاد .

ـــ مەن چىقاي ! ـــ دېدى ئىنانچۇ تون باغا تارقان ۋە ئېتىنى دېۋىتىپ ، ياغلاقار شادنىڭ يېنىغا كەلدى .

ـــ ياق ، مەن چىقىمەن ! ـــ دېدى ياغلاقار شادنىڭ ئوغلى بايانچۇر ئاتسىنىڭ يەنە بىر يېنىغا كېلىپ .

شۇ تاپتا قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شاد بىر دەقىقە ئىككىلەنگەندەك بولۇپ ، ئوغلى بىلەن باغا تارقانغا نەزەر سالدى . خانزادە بايانچۇر بوي ـ بەستى ئانچە ئېگىز بولمىسىمۇ ، تېنى چىڭ ، دىققاق كەلگەن قارا بۇرۇتـ لۇق ئەزىمەت ئىدى . ئۇ يىرىك بىر تارماق قوشۇننىڭ قوماندانى بولۇپ ، بىر قاتار ئەسكىرىي يۇرۇشلەردە ئاتسىغا ۋاكالىتەن ھەربىي ـ مەمۇرىي

ئىشلارغا يېتەكچىلىك قىلغان تەجرىبىلىك ئەرباب ئىدى . ئىنانچۇ تون باغا تارقان گەرچە ياغلاقار ئۇرۇقىدىن بولمىسىمۇ ، ئۇيغۇر قەبىلىلەر ئىتتىپاقىدىكى ئەڭ مۇھىم شەخسلەرنىڭ بىرى ئىدى . ئادىز ئۇرۇقىدىن چىققان بۇ زېھنى ئۆتكۈر تارقان كۆك تۈركلەر بىلەن ئۇرۇش باشلىنىش-تىن خېلى بۇرۇن قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شادىنىڭ ئەڭ يېقىن يارەمچىسى بولۇپ قالغانىدى .

قوشۇننىڭ ئالدىنقى قاتاردا تۇرغان بارلىق سانغۇنلار بۇ قېتىمقى بىرگە بىر ئېلىشىشقا كىمنىڭ چىقىدىغانلىقىنى كۈتۈپ ، ئۇنچىقماي تۇ-رۇشاتتى . قۇتلۇغ بويلا شاد ئوغلى بايانچۇر تەرەپكە بۇرۇلدى .

— سەن چىق ، ئوغلۇم ، — دېدى ئۇ .

— مەنچۇ ؟ — دەپ خىتاب قىلدى باغا تارقان .

— ماڭا ۋاكالىتەن ئوغلۇم چىقسۇن ، — دېدى شاد .

بايانچۇر ۋالىلداپ تۇرغان ئەگرى قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئېلىپ ، ئېتىنى دېۋىتتى . قارشى تەرەپتىنمۇ ئىلتەرىش قاغانىنىڭ ئوغلى قىلىچىنى ئوينىتىپ چىقىپ كەلدى . شاد ئوغلى بىلەن قاغان ئوغلى ئات ئۈستىدە قىلىچۋازلىق قىلىپ ئۇزاق ئېلىشتى . ئاخىر بايانچۇرنىڭ پۇتۇن كۈچى بىلەن قىيپاش ئۇرغان قىلىچى باسمىل خانزادىسىنىڭ بېشىدىكى پولات دۇبۇلغىسىنى يەرگە چۈشۈرۈۋەتتى . ئارقىدىنلا ئىككىنچى قېتىم يەنە چاقماق تېزلىكىدە ئۇرۇلغان قىلىچ ئۇنىڭ باش - كۆزىنى قىپقىزىل قانغا بويىۋەتتى . ياش باسمىل ئات ئۈستىدىن موللاقلاپ چۈشۈپ كەتـ-تى . ئىگىسىز قالغان ئات قورقۇپ كەتكەنلىكتىن قاتتىق كىشنەپ ئاللىقا-ياقلارغا قېچىپ كەتتى .

ئىلتەرىش قاغان ئوغلىنىڭ قازا تاپقانلىقىنى كۆرۈپ ، جان ئاچـ-چىقىدا تىپىرلاپ ۋارقىراپ كەتتى :

— ئالغا ! ئالغا ! توققۇز ئوغۇزلارنىڭ ھەممىسىنى قىرىپ تاشلاڭلار ! بىرىنىمۇ قويماڭلار ! رەھىم قىلماڭلار !

قۇتلۇغ بويلا ياغلاقارشادىمۇ ئۆز قوشۇنىغا بۇيرۇق بەردى :

— ھۇجۇمغا ئۆتۈڭلار ! ئالغا !

مىڭلىغان ، ئون مىڭلىغان ئاتلىق ئەسكەرلەر ئىككى تەرەپتىن بىر - بىرىگە ئېتىلدى . ھەر ئىككى تەرەپىنىڭ جەڭچىلىرى « كۆك تەڭرى ! » « كۆك بۆرە ! » دەپ ئۇران توۋلايتتى . تىلى بىر ، قېنى بىر قوۋملارنىڭ يەنە بىر قېتىم ئۆزئارا كەڭ كۆلەمدە قىرغىن قىلىش ئۇرۇشى باشلىنىپ كەتتى . ھەر ئىككى تەرەپتىن نۇرغۇنلىغان جەسۇر جەڭچىلەر ۋە ئاقسۇل سەردارلار پولات تىغلارنىڭ ئەجەللىك زەربىسىدە قانغا مىلىنىپ جان ئۈزدى .

توققۇز ئوغۇز قوشۇنى ئىچىدە ئىنانچۇ تون باغا تارقانىنىڭ قەيسەرلىكى كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ خۇددى كارامەت كۈرسىتىۋاتقاندەك چەبدەسلىك بىلەن قىلىچ ئۇرۇشلىرى ئالدىدا باسمىللارنىڭ پولات زەنجىرلىك ساۋۇتلىرىمۇ ، كۆن بىلەن قاپلانغان قالقانلىرىمۇ كار قىلمىدى . ئۇ ئاجايىپ پەم بىلەن قارشى تەرەپنىڭ يۈز ، بوينى ياكى بىلەك ، يوتىلىرىدەك نىقابلانمىغان جايلىرىغا قىلىچ ئۇراتتى ۋە ياكى سول قولى بىلەن رەقىبىنىڭ قالقىنىنى چەتكە تارتىپ ، ئوڭ قولىدىكى ئېغىر قىلىچىنى كۈچ بىلەن ئۇرۇپ تۆمۈر هالقىلار بىلەن زەنجىرسىمان توقۇلغان ساۋۇتلىرىنى چۈۋۈپ تاشلايتتى ۋە يەنە بەزىلىرىنىڭ ئاتلىرىنى نابۇت قىلىپ يىقىتاتتى .

باسمىللار بەرداشلىق بېرەلمەي پۈتۈن سەپ بويىچە ئۆتۈكەن تەرەپكە چېكىنىشكە باشلىدى . ئەگەر ئۇلار شۇ چېكىنگىنىچە ئوڭۇشلۇق هالدا تاغلارغا چىقىۋالسا ، ئۇلارغا داۋاملىق زەربە بېرىش تەس بولاتتى . شۇڭا ، قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شاد ئۆز قوشۇنىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ، سانغۇنلارغا جىددىي ۋارقىرىدى :

ـــ تېز قوغلاڭلار ! هۇجۇمنى كۈچەيتىڭلار !

توقۇز ئوغۇزلار تېخىمۇ تېز قوغلىدى ، هۇجۇم تېخىمۇ كۈچەيدى . ئىنانچۇ تون باغا تارقان ئېتىنى قارا قۇيۇندەك چاپتۇرۇپ كېلىپ ، ئارقا - ئالدىغا قارىماي قېچىپ كېتىۋاتقان ئىلتەرىش قاغانغا يېتىشۋالدى . قاغانىنىڭ خاس قورۇقچىلىرى توققۇز ئوغۇز جەڭچىلىرىنىڭ كەينى - كەينىدىن قىستاپ زەربە بېرىشى نەتىجىسىدە ئۆلگىنى ئۆلۈپ ،

قالغانلىرى تىرىپىرەن بولۇپ تارقىلىپ كەتكەنىدى . باغا تارقانىنىڭ ئۇ-
رۇلغان قىلىچىنى ئىلتەرىش قاغان ئۆز قىلىچى بىلەن توسۇۋالدى . ئۇلار
ئىككىسى يەككىمۇ يەككە قىلىچۇازلىقتا چۇشۇپ كەتتى . ئىككىسىنىڭ
ئاتلىرىمۇ ئىگىلىرىگە ئوخشاش قېنى قىزىپ تىپىرلايتتى ، پىرقىرايتتى ،
يۇلقۇنۇپ سەكرەيتتى ، ئۇنلۇك كىشنەپ بىر ـ بىرىگە كۆكرەكلىرى بە-
لەن سوقۇلاتتى . تارقان بىلەن قاغان بولسا بار كۈچى بىلەن بىر ـ بە-
رىگە ئېتىلىپ ، قاتتىق كۈچىگەنلىكتىن « ھە ! ھۇ ! » دەپ ئۇن سېلى-
شىپ قىلىچ ئۇرۇشاتتى . ئاخىر ياش ھەم كۈچلۈك باغا تارقان ئۇتۇپ
چىقتى . ئىلتەرىش قاغانىنىڭ ئاق ئارىلاشقان قويۇق ھەم ئۇزۇن چاچلىق
بېشى « چورتلا » ئۇزۇلۇپ ، ئات تۇياقلىرى بىلەن تىلغىنىپ ، يۇ-
شاقلاشقان قارا تۇپراققا چۇشۇپ كەتتى .

شۇ ھامان ياش بىر ئۇيغۇر جەڭچى ئېتىدىن سەكرەپ چۇشتى ـ
دە ، يەردە ياتقان باشنى چېچىدىن تۇتۇپ ، تەنتەنىلىك قىياپەتتە ئېگىز
كۆتۇردى .

شۇنىڭدىن كېيىن جەڭمۇ تېزلا ئاياغلاشتى . باسمىل سانغۇنلىرى
ئاتلىرىدىن چۇشۇپ ، قىلىچلىرىنى يەرگە تاشلاپ ، ساداقلىرىنى بويۇنلا-
رىغا ئاسقان ھالدا ياغلاقار شادلىقىغا كېلىپ تىزلاندى .

ـــ بىر قوشۇق قېنىمىزنى تىلەيمىز ، ـــ دېدى ئۇلار ، ـــ بىزنى
جىن ـ ئالۋاستىلار ئازدۇرۇپ كېتىپتۇ . ئەمدى نۇرلۇق روھلار بىزگە
تۇغرا يولنى كۆرسەتتى . بىز ھەممىمىز ئەمدى ئۇيغۇر بولىمىز ، سىزگە
ئەل بولىمىز .

قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شادمۇ ئېتىدىن چۇشۇپ ، ئۇلارنىڭ دۇبۇلا-
غىسى ئېلىۋېتىلگەن ئۇزۇن چاچلىق باشلىرىنى سىلىدى (بۇ ئۇلارنى
كەچۇرگەنلىكنى بىلدۈرەتتى) .

ـــ ئەمدى مېنىڭ ئېلىم بولۇڭلار ، ئۇيغۇر ئېلىنىڭ بىرلىكىنى
بۇزماڭلار ، ـــ دېدى ئۇ تەمكىنلىك بىلەن ھەربىر سۆزىنى ئېنىق ئاڭلا-
تىپ .

باسمىل قوشۇنىدىكى بارلىق جەڭچىلەرمۇ ئاتلىرىدىن چۇشۇپ

ئىتائەتمەنلىك بىلدۇردى . قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شاد بىلەن ئىنانچۇ تون باغا تارقان توققۇز ئوغۇز ۋە باسمىل قوشۇنلىرىنى بىرلەشتۇرۇپ ، ئۆتۈ-كەن تاغلىرى تەرەپكە باشلاپ ماڭدى .

× × ×

بۇرۇن ئۆتۈكەن تاغلىرى كۆك تۈرك خانلىرىنىڭ تۇرالغۇسى ۋە ئاساسلىق قارارگاھى بولۇپ كەلگەنىدى . شور پېشانە ئوزمىش قاغان ئۆلتۈرۈلۈپ ، بولمىش قاغان باشچىلىقىدىكى كۆك تۈركلەر كۈنپېتىش-تىكى ئالتاي تاغلىرى تەرەپكە كۆچۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۆتۈكەندە باسمىللارنىڭ ھۆكۈمدارى ئىلتەرىش قاغان ئۆزىنىڭ قارارگاھىنى قۇر-دى . مانا ئەمدى بۇ مەشھۇر تاغدا توققۇز ئوغۇز قەبىلە ئىتتىپاقىنىڭ ھۆكۈمدارى قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شاد ماكانلاشتى .

ھەيۋەتلىك ئۆتۈكەن تېغىنىڭ ئېتىكىدىكى رەڭگا رەڭ ياۋا گۈل-لەر ئېچىلىپ كەتكەن بولۇق ئوتلاققا يېپەك چېدىرلار ۋە چوڭ ـ كىچىك كىگىز ئۆيلەر تىكىلدى . تاش ئوچاقلارغا ئوت يېقىلىپ ، چويۇن قازان ۋە مىس كورىلاردا قوي ۋە ئات گۆشلىرى قايناشقا باشلىدى .

قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شاد تېخى تۇزۇك ھاردۇقىنى چىقارماي تۇرۇپلا ئوتلاققا سورۇن ھازىرلاپ ، تارقان ۋە سانغۇنلارنى كېڭەشكە چاقىردى . ھەممەيلەن كىگىز ۋە گىلەملەرگە قاتار تىزىلىپ ئولتۇرۇشتى . قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شاد كېڭەش ئىشتىراكچىلىرىغا بىر قۇر كۆز يۈ-گۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن سۆزلىدى :

ـــ كۆك تۈرك خانلىقى ئاغدۇرۇلدى ، باسمىللارنىڭ ھۆكۈمرا-نلىقى يوقىتىلدى . بۇرۇنقى زامانلاردا ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز قان تۆكۈپ ، قۇربان بېرىپ بەرپا قىلغان ئۇيغۇر خانلىقىنى كۆك تۈركلەر يوقاتقان-دى . بىز بۈگۈن ئەنە شۇ خانلىقىمىزنى شەرەپ بىلەن ئەسلىگە كەلتۈر-دۇق . ھازىر توققۇز ئوغۇز خەلقىنى ئاساس قىلغان ، ياغلاقار ئۇرۇقىنىڭ يېتەكچىلىكىدىكى يېڭى ئۇيغۇر خانلىقى بارلىققا كەلدى !

كېڭەش ئىشتىراكچىلىرى شادلىق ۋە ھاياجاندىن ئۆزىنى بېـ سىۋالالماي قالدى . بەزىلىرى بىر ـ بىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ كەتتى ، بەزىلىرى كۆزلىرىدىن ئاققان ئىسسىق ياشلىرىنى توختىتىۋالالماي قالدى ، يەنە بەزىلىرى ئاسمانغا قوللىرىنى سوزۇپ خىتاب قىلىشتى :

ـــ كۆك تەڭرى بىزنى قوللىدى ! كۆك تەڭرى بىزگە مەدەت بەردى ! مېھرىبان ئانىمىز ئۇماي بىزگە كۈچ بەردى !

ئىنانچۇ تون باغا تارقان ئۇرنىدىن دەس تۇردى ۋە قول ئىشارىسى قىلىپ ، كۆپچىلىكنى جىم بولۇشقا ئۈندىدى :

ـــ ئەي دانىشمەن بەگ ـ تارقانلار ! ئەي باتۇر سانغۇنلار ! ـــ دەپ سۆز باشلىدى ئۇ ، ـــ ئۆزىمىزنىڭ خانلىقىمىز تىكلەندى ، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرى ئەمەلگە ئاشتى . ئەمدى ئۆزىمىزنىڭ رەھبىرىمىز قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شادنى قاغان قىلىپ تىكلىشىمىز كېرەك !

كۆپچىلىك بىردەك ئاۋاز قوشتى :

ـــ توغرا ! باغا تارقان توغرا گەپ قىلدى .

ـــ قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شاد بىزگە قاغان بولىدۇ !

ـــ قېنى ، بۇرادەرلەر ، شامانىنى چاقىرايلى ، باخشىلار كەلسۇن .

چەبدەس چاپارمەنلەر شامالدەك ئۇچۇپ بېرىپ ، بىر چاڭگا سا ـ قاللىق شامانىنى ۋە يەنە بىر توپ باخشىلارنى باشلاپ كەلدى (ئۇ دەۋر ـ لەردە ھۆكۈمدارلار سەپەرگە چىققاندا ياكى ھەربىي يۈرۈشكە ئاتلانغاندا شامان ۋە باخشىلارنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرەتتى) . ھەش ـ پەش دېگۈچە گۈلخانلار يېقىلدى . قارا قوتاز ، قارا قوچقارلار بوغۇزلىنىپ ، قان ئاققۇزۇپ قۇربانلىق قىلىندى . سورۇن ئەتراپىغا تۇرلۇك لاتا ـ پۇرۇچ ۋە قوتاز قۇيرۇقىدىن ياسالغان تۇغ ـ ئەلەملەر تىكلەندى ، باخشىلار داپ ـ دۇمباقلىرىنى داراڭلاتقىلى تۇردى . ئالىيىشىل ئۇزۇن تونى ئۇستىگە چوك ـ كىچىك مىس قاداق ۋە كۈمۈش قوڭغۇراقلارنى ئېسىۋالغان سۆر ـ لۈك شامان كۆپچىلىكنىڭ ئوتتۇرىدا بوش قالدۇرۇلغان مەيداندىكى گۈل ـ خانىنىڭ يېنىغا كېلىپ ، ئادەمنى ئىختىيارسىز تۇردە سۆر باستۇرىدىغان

هەربىر كەتلىرى بىلەن ئۇسسۇل ئويناشنى باشلىدى . ئۇ لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان گۈلخان ئەتراپىنى ئايلىنىپ ، جىن - ئالۋاستىلارنى قوغلايتتى :

ـــ ئەي پاسىق سۆزەك ئالۋاستىلار ، بۇ يەردىن كېتىڭلار ، يىراققا كېتىڭلار ! چۆل ـ جەزىرىلەرگە بېرىڭلار ! چوڭقۇر ھاڭلارغا بېرىڭلار ! بۇ يەرگە زادى كەلمەڭلار !

شامانىنىڭ ھەربىر كەتلىرى بارغانسېرى ئەسەبىيلىشىپ ، كۆزلىرى چەكچىيىپ ، چىرايى دەھشەتلىك تۈس ئالدى . ئەمدى ئۇ ئەجدادلارنىڭ پاك روھلىرىنى چاقىرىشقا باشلىدى :

ـــ ئەي مۇقەددەس روھلار ، تېز كېلىڭلار ! چۆلدىكى شامالدەك ئۇچۇپ كېلىڭلار ! خاسىيەتلىك كۆك بۆرىدەك يۇگۇرۇپ كېلىڭلار ! بىزگە مەدەت بېرىڭلار ! ئۇيغۇر ئېلىگە مەدەت بېرىڭلار ! قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شادنى قوللاڭلار ، ئۇنى ئەزىز قىلىڭلار ، ئۇنى ھەممىدىن بۈيۈك قىلىڭلار !

مەيدانىنى چۆرىدەپ ئولتۇرغان باخشىلار ئۇنىڭغا دوست تارتىشىپ ، ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا « ھۇم ! ھۇم ! » دەپ زىكىر سوقاتتى ۋە قوللىرىدىكى داپ ـ دۇمباقلىرىنى گۈمبۈرلىتىپ ئۇرۇشاتتى . شامان ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراپ ، تەلۋىلەرچە تولغىنىپ ، ئەس ـ ھوشىنى يوقاتتى . ئۇ چاچ ـ ساقاللىرىنى يۇلۇپ ، ياقىسىنى يىرتىپ ، يەرگە يىقىلدى ۋە دومىلاپ تىپىرلاشقا باشلىدى .

مەيدانىنى چۆرىدەپ ، قىستىلىشىپ تۇرغان جامائەت دېمىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، ئۇنىڭ يەنە قوپۇشىنى كۈتۈپ تۇرۇشاتتى .

بىر ھازادىن كېيىن شامانىنىڭ تىپىرلاشلىرى بېسىقتى . ئۇ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ، ئۇدۇل ئاسمانغا باقتى . ئاندىن قوللىرىغا تايىنىپ ، سەنتۇرۇلۇپ ئورنىدىن قوپتى .

ـــ كۆرۈۋاتىمەن ! ـــ دەپ خىتاب قىلدى ئۇ ، ـــ مۇقەددەس روھلار كەلدى ! مەن بايا ئۇلار بىلەن سۆزلەشتىم . ئۇلار ماڭا « ئۇيغۇر ئېلىنى قوللايمىز » دېدى ! « ياغلاقار ئۇرۇقىنى قوللايمىز ، قۇتلۇغ بويلا شادنى قوللايمىز » دېدى !!! ئەنە ئۇلار ! ئەنە ، بىزنى قۇتلۇقلاۋاتىدۇ ،

سىلەرنى ھېچكىم يېگەلمەيدۇ ، دەۋاتىدۇ . ئەنە ئۇلار ...

ئۆتۈكەن يېنىدىكى بۇ كەڭ ئوتلاققا يىغىلغان مىڭلىغان ، ئون مىڭلىغان كىشىلەرنىڭ ھاياجانغا تولغان كۆكرەكلىرىدىن تەنتەنىلىك چۇقان ـ سۈرەنلەر ئېتىلىپ چىقتى . ھەممەيلەن باخشىلارنىڭ داپ ـ دۇمباقلىرىغا كەلتۈرۈپ ئوسسۇلغا چۈشۈپ كەتتى .

بىر پەدە ئوسسۇل ئىياغلاشقاندىن كېيىن ئىنانچۇ تون باغا تارقان ئوتتۇرىغا چىقتى ۋە كۆپچىلىكنى جىم بولۇشقا ئۈندەپ ، بىرقولىنى ئېگىز كۆتۈردى .

ـــ ئەي خالايىق ، ئاڭلاڭلار ! ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ھەممىمىز كۆر-دۇق ، شامان ھازىر ئەجدادلىرىمىزنىڭ مۇقەددەس روھلىرى بىلەن سۆز-لەشتى . پاك روھلار جىن ـ ئالۋاستىلارنى قوغلاپ ، بىزنى قوللىدى . كۆك تەڭرىنىڭ ئىرادىسى بىلەن ، يەر ـ سۇ ئىلاھلىرىنىڭ رازىلىقى بە-لەن ، مېھرىبان ئانىمىز ئومايىنىڭ ئىللىق شاپائىتى بىلەن بىز ئۇيغۇر قە-بىلىلىرى ئۆز خانلىقىمىزنى تىكلىدۇق . ئەمدى ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن كېلىۋاتقان ئۆرپ ـ ئادىتىمىزگە ئاساسەن رەھبىرىمىز قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شادنى قاغان قىلىپ ، ئاق كىگىزدە كۆتۈرەيلى !

ئون مىڭلىغان كۆكرەكلەردىن ئۇرغۇپ چىققان چاقىرىق ۋە ئۇران سادالىرى كۆك ۋە يەرنى لەرزىگە سالدى :

ـــ ياغلاقار شاد قاغان بولسۇن !

ـــ ياغلاقار شادنى ئاق كىگىزدە كۆتۈرەيلى !

ـــ قاغانىمىزغا قۇتلۇق بولسۇن !

چاچ ـ ساقاللىرى چۈۋۈلۈپ ، چاڭگىلىشىپ كەتكەن شامان ئوستۇبشىدىكى قاداق ۋە قوڭغۇراقلارنى جىرىڭلىتىپ ياغلاقار شادنىڭ ئالدىغا كەلدى .

ـــ ئەي ئۇلۇغ ئىنسان ! ـــ دەپ خىتاب قىلدى ئۇ ، ـــ ئەجدادلارنىڭ پاك روھلىرى سېنى قاغان قىلىپ تاللىدى . ئەمدى قاغا-لىق نام ـ ئۇنۋانىڭنى نېمە دەپ ئاتايمىز ؟

قۇتلۇغ بويلا ياغلاقار شادنىڭ بۇ جەھەتتە ئاللىقاچان كۆڭلىگە

پۇكۇپ قويغان تەييارلىقى بار ئىدى . شۇڭا ، كۆپ ئويلانمايلا جاۋاب قايتۇردى :

ـــ بىلمىلىك ئادەم ياخشى قاغان بولالايدۇ . كۆك تەڭرى ماڭا مول بىلىم ئاتا قىلغاي . مېنى « بىلمى كۆلدەك كەك » دېگەن مەنىدىكى نام بىلەن « كۆل بىلگە قاغان » دەپ ئاتىغايسىلەر .

شامان ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ۋە ېيشنى كەينىگە تاشلاپ كۆك ئاسمانغا كۆز تىكتى .

ـــ كـۆل بىلـگە قاغان ! ـــ دەپ يەنە ئۇنـلۈك خىتاب قىلدى ئۇ ، ـــ كـۆك تەڭرى شۇنى خالىدى ! كۆك بۆرە گۈۋاھ بولغايسەن ! مۇقەددەس روھلار ئاڭلاپ تۇرۇڭلار ! ئۇيغۇر ئېلىنىڭ رەھبىرى بۇگۈن- دىن ئېتىبارەن كۆل بىلگە قاغان دەپ ئاتالدى .

بۇ پەۋقۇلئاددە تەنتەنىلىك سورۇندا جەم بولغان تۆمەنلىگەن كىشىلەرنىڭ يۈقىرى ئاۋازدا توۋلىغان ئۇرۇن ۋە شوئارلىرى كۆك ئاسمان- نىڭ قەرىدە پەرۋاز قىلاتتى ، ئۆتۈكەن تاغلىرىنىڭ قاپتاللىرىدا ئەكس سادا پەيدا قىلاتتى :

ـــ كۆل بىلگە قاغان قۇتلۇق بولسۇن !

ـــ كۆل بىلگە قاغان ئاي ۋە كۈندەك ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرسۇن !

قولمۇقول كۆتۈرۈپ كېلىنگەن يوغان ئاق كىگىز ئوتتۇرىدىكى مەيدانغا قويۇلۇپ كەڭ يېيىلدى . كۆپچىلىك ئاق ساقاللىق كۆل بىلگە قاغانىنى يەنە تۇشمۇ تۇشتىن شۇ ئاق كىگىزگە ئولتۇرغۇزدى . تارقان ۋە سانغۇنلار كىگىزنىڭ گىرۋەكلىرىدىن تۇتۇپ كۆتۈرۈشتى ھەمدە باخ- شىلارنىڭ داپ ـ دۇمباق سادالىرى ئاستىدا يالقۇنلاپ ، چاراسلاپ كۆ- يۈۋاتقان گۈلخانىنىڭ ئەتراپىدىن توققۇز قېتىم ئايلاندى .

بـۇ رەسمىيەت ئادا قىلىنىپ بولغۇچە جەڭچىلەر ئالتۇن تەختنى كۆتۈرۈپ كېلىپ ، گۈلخانغا يېقىن جايغا قويۇشتى . بۇ ئالتۇن تەختتە كـۆك تۈركلەرنىڭ بىر نەچچە ئەۋلاد قاغانلىرى ئولتۇرغانىدى ، كېيىن باسمىللارنىڭ ھۆكۈمدارى ئىلتەرىش قاغان ئولتۇردى . ئەنە شۇ تەۋەر- رۈك تەخت ئەمدى كۆل بىلگە قاغانىنىڭ ئىگىدارچىلىقىغا ئۆتتى .

تارقان ۋە سانغۇنلار كۆل بىلگە قاغاننى شۇ ئالتۇن تەختىنىڭ ئالدىغا ئەپكېلىپ ئاق كىگىزدىن چۈشۈردى . ئاق ساقاللىق كۆل بىلگە قاغان سالماق قەدەملەر بىلەن كېلىپ تەختكە ئولتۇردى . ئۇنىڭ ئوغلى بايانچۇر تېگىن ۋە ئەڭ يېقىن يارەمچىسى ئىنانچۇ تون باغا تارقان سەلـ تەنەت نىشانىسى بولغان بۇ ئالتۇن تەختىنىڭ ئىككى يېنىغا ئۆتۈپ تۇردى .

لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان گۈلخان يالقۇنلىرى بۇ يېڭى قاغانىنىڭ ئۇچىسىغا كىيىلگەن ساۋۇتنىڭ پولات قاسراقلىرىدا ئوت چاقنىتاتتى . شۇ تاپتا ئاق چاچلىرى شالاڭلاپ ، ئاق ساقىلى مەيدىسىگە چۈشۈپ تۇرغان بۇ تەخت ساھىبىنىڭ چىرايى ئالاھىدە ئۇلۇغۋار تۇس ئالغانىدى .

بەشىنچى باب

قەدىناسلار قايتا كۆرۈشتى

ئاربدىن بىر يىل ئۆتتى .

كـۆل بىلگە قاغان خۇددى بۇرۇنقى كۆك تۇرك قاغانلىرىغا ئوخـشاش ئۆتۈكەن تاغلىرىغا يېقىن جايغا ئۆچ چوڭ يىپەك چېدىر تىكتۇردى . ھەممىدىن چوڭراق بولغان ئوتتۇرىدىكى چېدىرنىڭ يېنىغا ئالتۇن رەڭلىك بۆرە بېشىنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن كۆك بايراق تىكلەندى . شۇ چېدىرنىڭ ئىچىگە غەنىيـمەت ئېلىنـغان ھېـلىقى ئالتۇن تەخت قويۇلدى .

كـۆل بىلگە قاغان شۇ ئالتۇن تەختتە ئولتۇرۇپ ، ئوغلى بايانچۇر تېگىن بىلەن ئىنانچۇ تون باغا تارقانىنى ئالدىغا چاقىرتتى .

ـــ مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىش بار ، ـــ دېدى ئۇ تەخت ئالدىدىكى قېلىن ۋە يۇمشاق گىلەمدە چازا قۇرۇپ ئولتۇرغان ئىككىيلەنگە قاراپ .

بايانچۇر تېگىن بىلەن باغا تارقان قاغانغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ باشلىرىنى ئەگدى .

ـــ دېمەكچى بولغىنىم شۇكى ، ـــ دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى قاغان ، ـــ ئوردا ئايغاقچىلىرىنىڭ مەلۇماتلىرىدىن قارىغاندا ، بىزگە قوشۇلمىغان بىرقىسىم باسمىللار كۈنېپتىش تەرەپكە قېچىپ ، ھازىر بەشبالىق[1] دىيارىدا ماكانلىشىپتۇ . كۆك تۈركلەرنىڭ بىزگە قوشۇلمىغانلىرىمۇ شۇ تەرەپكە كەتتى . ئۇلار ھامان پاراكەندىچىلىك سالىدۇ . بىر كۈنى

---

① بەشبالىق ـــ ھازىرقى جىمسار ناھىيىسىنىڭ ئورنىدا بولغان شەھەر .

بولمسا بىر كۈنى كۈچ توپلاپ بىزگە قارشى ئاتلىنىپ كېلىدۇ . شۇڭا ، ئۇلارنىڭ ئۆزىنى ئوڭشۇۋلىشىغا يول قويماي ، ئۆزىمىز يۇرۇش قىلىپ ، ئۇلارنى تولۇق بويسۇندۇرۇشىمىز كېرەك .

— توغرا ! — دېدى بايانچۇر قەتئىيلىك بىلەن .

— دانا پىكىر ، — دەپ ئىپادە بىلدۈردى باغا تارقان .

كۆل بىلگە قاغان بۇ مەسىلىنىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى ئىپادىلەيدىغان مەكچى بولۇپ ، ئالتۇن تەختە ئۇستىدىن ئۇلار تەرەپكە سەل ئېگىلىپ سۆزلىدى :

— مەن قېرىدىم ، ئات ئۇستىدە ئۇزاق ئولتۇرالمايدىغان بولۇپ قالدىم . شۇڭا ، كۈنپېتىش تەرەپكە يۇرۇش قىلىدىغان زور قوشۇنغا ئوغلۇم بايانچۇر قوماندان بولسا دەيمەن .

— باش ئۇستىگە ، قاغان ئاتا ، — دېدى بايانچۇر تېگىن .

— خوپ ، شۇنداق بولسۇن ، — دەپ قوشۇلدى باغا تارقانمۇ .

قاغان ئۇلاردىن رازى بولغان ھالدا بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى .

— ئەمدى يەنە بىر گەپ بار ، — دېدى ئۇ ، — بايانچۇر كۈنپېتىش تەرەپلەرگە بېرىپ باقمىغان . شۇڭا ، ئۇنىڭغا كۆزى پىشقان ، تەجرىبىلىك بىر يول باشلىغۇچى كېرەك . بۇ ئىشقا كىمنى تاللىساق بولار ؟

— بۇ ئىشتىن خاتىرجەم بولۇڭ ، بۆيۈك قاغانىم ، — دېدى باغا تارقان ، — بىزنىڭ بۇ يەردىكى قوشۇنىمىزدا بوتاسۇن بۇقا ئىسىملىك بىر كارۋانچى بار . ئۇ ئۆز ۋاقتىدا كۆك تۈرك ئوردىسىنىڭ ۋە سوغدى سودىگەرلىرىنىڭ مالىلىرىنى توشۇپ ، چاڭئەن ، لوياڭلاردىن تارتىپ تەڭرىتاغ ئەتراپلىرىغىچە ھەممە يەرگە كۆپ قېتىم بارغان . شۇنى يول باشلىغۇچى قىلساق بولىدۇ .

— ئۇ ئىشەنچلىك ئادەممۇ ؟ — قاغان سوئال نەزىرى بىلەن تارقانغا قارىدى .

— ئىشەنچلىك . كۆك تۈركلەرگە قارشى ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن ئۇ بارلىق مال ـ مۈلكىنى ، ھەتتا شۇنچە كۆپ ئات ـ ھارۋىلىرىنىمۇ

تاشلاپ ، خوتۇن ـ بالىسى بىلەن بىز تەرەپكە قېچىپ كەلگەن . شۇنىڭ-دىن بۇيان ئۇ مېنىڭ قوشۇنۇمدا خىزمەت قىلىۋاتىدۇ . جەڭلەردە پىدا-كارلىق ۋە باتۇرلۇقنى كۆرسەتتى .

كۆل بىلگە قاغان بېشىنى لىڭشىتتى ۋە :

ـــ ھىم ، ئەمىسە ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ باقاي ، ـــ دېدى .

ئىنانچۇ تون باغا تارقان چېدىردىن چىقىپ ، ياش بىر جەڭچىگە بوتاسۇن بۇقنى چاقىرىپ كېلىشنى بۇيرۇدى . ئۇزاق ئۆتمەي بوتاسۇن بۇقا كىرىپ ، چېدىر ئىچىدىكى ئۇلۇغلارغا تەزىم بەجا كەلتۇردى ، ئاندىن قاغاننىڭ ئىجازىتى بىلەن پەگادا يۇكۇنۇپ ئولتۇردى .

ـــ سېنى كارۋانچىلىق قىلىپ كۆپ يەرلەرگە بارغان دەپ ئاڭلىدىم ، ـــ دېدى قاغان ئۇنىڭغا سىناق نەزىرى بىلەن قاراپ .

ـــ شۇنداق ، بۇيۇك قاغانىم .

ـــ ئالتاي تەرەپلەرگىمۇ بارغانمۇ سەن ؟

ـــ شۇنداق ، بۇيۇك قاغانىم . ئۇنىڭ نېرىسىدىكى يەرلەرگىمۇ بارغان .

ـــ ئوغلۇم بايانچۇر تېگىن شۇ ياقلارغا قوشۇن تارتىپ بارماقچى . سەن ئۇنىڭغا يول باشلىغۇچى بولالامسەن ؟

ـــ باش ئۈستىگە ، بۇيۇك قاغانىم . بايانچۇر تېگىنگە جان پىدا-لىق بىلەن خىزمەت قىلىمەن .

قاغان ئۇنىڭغا تېخىچە سىناق نەزىرى بىلەن تىكىلىپ قاراپ ، بىردەم سۈكۈت قىلدى .

ـــ سېنىڭ قانداق تەلەپلىرىڭ بار ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ .

ـــ ھېچقانداق تەلىپىم يوق .

ـــ ماڭا دەيدىغان گەپ ـ سۆزلىرىڭمۇ يوقمۇ ؟

ئەمدى بوتاسۇن بۇقا گەپ قىلالماي بىر پەس جىمىپ قالدى .

ـــ قانداق گېپىڭ بولسا تارتىنماي سۆزلەۋەر ، ـــ دېدى قاغان ئۇنىڭ بىر نېمە دېمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى پەملەپ .

ـــ ئۇزاقتىن بېرى بۇيۇك قاغانىم بىلەن كۆرۈشۈپ ، كۆڭلۈم-

دىكى بىر گەپنى دەپ بېقىشنى ئويلاپ يۈرگەنىدىم ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا .

ـــ سۆزلە .

ـــ سۆزۈم شۇكى ، ـــ بوتاسۇن بۇقا سەل قورۇنۇپ سۆزىنى قانداق باشلاشنى بىلمەي قالدى ، ـــ دېمەكچىمەنكى ... ھە ، مەن دانىشمەن ۋەزىر ئەمەس ، ئوردا ئەمەلدارى ئەمەس ... لېكىن شۇنداقتىمۇ ، خانلىقىمىزغا پايدىسى بولامدىكىن دەپ بىر مەسلىھەت بېرىشنى ئويلاپ يۈرەتتىم ...

ـــ ياخشى گەپ ، دادىل سۆزلە .

ـــ مەن ئويلايمەنكى ، بىزمۇ تابغاچلارغا ئوخشاش سېپىل سوقۇپ ، شەھەر بىنا قىلغان بولساق ياخشى بولاتتى .

قاغان بۇ ھاڑۇنكەشنىڭ ئاغزىدىن بۇنداق گەپلەرنىڭ چىقىشىنى زادى ئويلىمىغانىدى . شۇڭا ، ئۇ تەئەججۇپلەنگەن ھالدا ئۇنىڭغا قىزىقىپ قاراپ قالدى .

ـــ نېمە ؟ ـــ دەپ خىتاب قىلدى ئۇ ، ـــ شەھەر دەمسىنا ؟ شەھەرنىڭ بىزگە نېمە كېرىكى ؟

ـــ شەھەرنىڭ پايدىسى كۆپ ، بۇيۇك قاغانىم . شەھەر ئېگىز ھەم مۇستەھكەم سېپىللار بىلەن قورشالغان بولغاچقا ، دۈشمەنلەر خالىغانچە ئۇسۇپ كىرەلمەيدۇ . كىشىلەر ئۇياقتىن بۇياققا كۆچۈپ يۈرمەي ، ئىسسىق ئۆيلەردە ياشايدىغان بولىدۇ . ھۈنەرۋەن ، سودىگەرلەر دۇكان ئېچىپ ، تۇرمۇش ئاۋاتلىشىدۇ . شەھەر ئىچىدە ھەم شەھەر سىرتىدا باغۋەنچىلىك ، تېرىقچىلىق ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرساق يېمەك ـ ئىچمەكتىن غەم قىلمايدىغان بولىمىز .

ـــ قىزىق گەپ قىلىدىغان ئادەم ئىكەنسەن ، ـــ دېدى قاغان ۋە كۈلۈپ كەتتى ، ـــ بىز سېپىل سوقمىساقمۇ قايسى دۈشمەن بىزگە تەڭ كېلەلەيدۇ ؟ تار ئۆيلەردە بۇرۇقتۇرما بولۇپ ياشىغاندىن كۆرە ، كەڭ يايلاقلاردا ئات چاپتۇرۇپ ياشىغان ياخشى ئەمەسمۇ ! تاغ ـ دالالاردا كۆچۈپ يۈرگەنىنىڭ نېمە يامىنى بار ؟ ھۈنەرۋەنلىرىمىز دالالاردا يۈرۈپمۇ

قىلىچ ـ نەيزىلەرنى ، دۇبۇلغا ـ ساۋۇتلارنى ياساۋاتقىنىغۇ . سوغدى سو-دىگەرلەر بىز نەدە بولساق ، كەينىمىزدىن ئىزلەپ بېرىپ مالىلىرىنى سې-تىۋاتقىنىغۇ . بىز گۆش يەيمىز ، سۈت ـ قىمىز ئىچىمىز . كۆكتات ، مې-ۋىلەرنى ئازراق يېسەك نېمە بوپتۇ ؟ ياق ، بۇ گېپىمىك قاملاشمىدى ، هار-ۋىكەش . بۇنداق بولمىغۇر ئىشلارنى ئويلاپ يۈرمە .

بوتاسۇن بۇقىنىڭ روهى چۈشۈپ كەتتى .

ـــ خوپ ، بۇيۇك قاغانىم ، ـــ دېدى ئۇ بوغۇق ئاۋازدا .

ـــ لېكىن ، گەپلىرىڭدىن قارىغاندا سەممىي ئادەم ئىكەنسەن ، ـــ دېدى قاغان يەنە ، ـــ ئۇنىڭ ئۈستىگە ، تەجرىبىلىك كارۋانچى ئىكەن-سەن . شۇڭا ، دەرهال تەييارلىقىڭنى پۈتتۈر . بايانچۇر بىلەن يۈرۈشكە چىقسەن .

ـــ باش ئۈستىگە ، بۇيۇك قاغانىم .

× × ×

بايانچۇر تېگىن قوماندانلىقىدىكى ئون مىڭ كىشىلىك ئۇيغۇر قوشۇنى كۈنپېتىش تەرەپكە قاراپ كەڭ دالادا كېتىۋاتقىنىغا يەتتە ـ سەككىز كۈن بولۇپ قالغانىدى . ياز كۈنلىرى كېلىپ قالغان بولۇپ ، يايلاقلاردا ئوت ـ چۆپلەر بولۇق ئۆسۈپ كەتكەنىدى . كۈنلەر ئۇزارغان ، هاۋا تېخى ئانچە قىزىپ كەتمىگەن چاغلار بولغاچقا ، قوشۇنىڭ ئىلگە-رىلىشى ناهايىتى تېز بولماقتا ئىدى .

بوتاسۇن بۇقا قوشۇنىڭ ئالدىدا يول باشلاپ كېتىۋاتاتتى . ئۇ-نىڭغا بۇ كارۋان يوللىرىدىكى هەممە تاغ ـ دەريالار ، هەربىر ئوي ـ دۆڭىمۇ ئوبداق تونۇشلۇق ئىدى . ئۇ ئۆزىمۇ مۇشۇنداق ئۇزۇن سەپەر-لەردە يۈرۈشنى ياخشى كۆرەتتى . ئۇ ئىلگىرى كۆك تۈرك ئوردىسىنىڭ ، سوغدى سودىگەرلىرىنىڭ ۋە يەنە باشقا تائىپە كىشىلىرىنىڭ مال ـ دۇنيا-لىرىنى ئۇياق ـ بۇياقلارغا توشۇپ تىرىكچىلىك قىلاتتى . ئاشۇ داڭقى چىققان هارۋىكەش مانا ئەمدى ئۆز قوشۇنىغا ، ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ قوشۇ-

نـىغا يول باشلاپ كېتىۋاتماقتا . شۇنى ئويلىسا ، بوتاسۇن بۇقا پەخىرلەنىش تۇيغۇسىغا چۆمۈلۈپ ، كۆڭلى يايراپ كېتەتتى .

« يەنە ئىككى - ئۈچ يىلدىن كېيىن ئوغلۇم قۇتادمىشنى سەپەر ۋە يۇرۇشلەرگە بىللە ئېلىپ چىقىپ ، كارۋانچىلىق كەسپىنى ئۆگەتمەن ، ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ ، ـــ ئۇنىڭغا ھەر قايسى تائىپىلەر ياشايدىغان يەرلەرنى ، چۆللەرنى ۋە بوستانلىقلارنى ، شەھەرلەرنى ۋە يېزا - قىشلاقلارنى كۆرسىتىمەن . ئۇمۇ بۇ دۇنيانىڭ كەڭلىكىنى كۆرۈپ ئەقىل تاپسۇن . »

بوتاسۇن بۇقا ئوغلى قۇتادمىشنى بەك ياخشى كۆرەتتى . ئۇنىڭ دىن زور ئۈمىدلەرنى كۈتەتتى . « ئەگەر مەن ئۆز ئۆمرۈمدە ئۇيغۇر يايلاقلىرىدا شەھەر قۇرۇش ئىشلىرىنىڭ باشلانغانلىقىنى كۆرەلمىسەم ، بۇ ئارزۇيۇمنى قۇتادمىشقا ۋەسىيەت قىلىپ قالدۇرىمەن » دەيتتى ئۇ ئۆز ئىچىدە .

ھالبۇكى ، قۇتادمىش تېخى كىچىك . بوتاسۇن بۇقىنىڭ ئۇنىڭ دىن بۇرۇن تۇغۇلغان ئىككى پەرزەنتىنى كۆك تەڭرى ئۆز دەرگاھىغا ئېلىپ كەتتى . پەقەت مۇشۇ قۇتادمىشلا ئەي بولۇپ ، قاتارغا قوشۇلۇپ قېلىۋاتىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ، بوتاسۇن بۇقا بۇ يالغۇز ئوغلىدىن دائىم ئەنسىرەپلا يۈرەتتى . ئۇ ئۆيدە بولغان چاغلىرىدا قۇتادمىشنى يېنىدىن ئايرىمايتتى . سىرتلارغا چىقىپ كېتىدىغان ۋاقىتلىرىدا ئايالىغا ئۇنى ياخشى بېقىشنى يېنىش - يېنىشلاپ تاپىلايتتى .

ئۇلار بىر ئائىلىدىكى ئۈچ جان كۆك تۇركلەرئارىسىدىن قېچىپ چىقىپ ، توققۇز ئوغۇز قوشۇنىغا قوشۇلغاندىن كېيىن ئۇزاق ئۆتمەي بۇ كۆيۈمچان ھارۇنكەش ئايالى بىلەن ئوغلىنى ئورخۇن دەرياسىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى يىراق يەرلەرگە ، يەنى كۆك تۈرك ۋە باسمىللارنىڭ ئايىغى يەتمەيدىغان سېلېنگا ۋادىسىغا كۆچۈرۈلگەن باشقا ئۇيغۇر ئائىلىلىرى توپىغا قوشۇپ قويدى . باسمىللار تارمار قىلىنغاندىن كېيىن قوتادمىش ئانىسى بىلەن بىللە يەنە ئۆتۈكەن باغرىغا قايتىپ كېلىپ ، ئانىسى بىلەن جەم بولدى .

« مانا ئەمدى يەنە ئايرىلدۇق » دەپ ئويلىدى بوتاسۇن بۇقا پا-
يانسىز دالادا كېتىۋېتىپ .

ئۇشتۇمتۇت ئالدى تەرەپتىكى دۆڭلۇكنىڭ نېرىقى تەرىپىدىن بىر توپ چەۋەندازلار ئاتلىرىنى ئۇچقاندەك چاپتۇرۇپ چىقىپ كەلدى .

ـــ بىزنىڭ چارلىغۇچىلار ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقىغا ياندىشىپ كېلىۋاتقان بايانچۇر تېگىن ئالىقىنى بىلەن ئاپتاپنى توسۇغان ھالدا شۇ ياققا قاراپ .

چارلىغۇچىلار باشلىقى شەيتاندەك ئۇيناقلاپ تۇرغان غاز بويۇن ئارغىماق ئېتىنى بايانچۇر تېگىن بىلەن بوتاسۇن بۇقىنىڭ ئالدىدا توخ-
تاتتى .

ـــ باسمىللار بىزگە تەسلىم بولۇپ بۇ ياقىقا كۆچۈپ كې-
لىۋاتىدۇ ، ـــ دەپ مەلۇمات بەردى ئۇ .

بۇ بىر كۈتۈلمىگەن خەۋەر بولدى . بايانچۇر تېگىن باسمىللار بىلەن بۇنداق تېز ئۇچرىشىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى . ئىلتەرىش قاغان قازا تېپىپ ، ئۇنىڭ بىۋاستە قوماندانلىقىدىكى باسمىللار ئۇيغۇرلارغا ئەل بولغاندىن كېيىن ئۆتۈكەن تاغلىرىنىڭ كۈنپېتىش تەرەپلىرىدىكى باس-
مىللار تەڭرىتاغنىڭ غەربىي ئۇچى يېنىدىكى جايلارغا كۆچۈپ كەتكە-
نىدى .

ـــ قانداق قىلىمىز ؟ ـــ سورىدى بوتاسۇن بۇقا بايانچۇر تېگىن-
دىن ، ـــ ئۇلارنى مۇشۇ يەردە كۈتەمدۇق ؟

ـــ ياق ، ـــ دېدى تېگىن ، ـــ سەپەر ئۇستىدە توختاپ قېلىش ياخشىلىقتىن بېشارەت بەرمەيدۇ . ئۇلارنىڭ ئالدىغا بارايلى .

قوشۇن داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلىدى . قۇياش غەربكە قىيسىيىپ ، ئۇپۇقنى قىزارتىشقا باشلىغان مەزگىلدە ، يېقىنلاپ كېلىۋاتقان باسمىللار كۆرۈندى . مىڭلىغان ئات ـ ئۇلاغ ، قاتار تىزىلىپ ماڭغان ئېگىز چاقلىق كۆتەك ھارۋىلار ... قىلىچ ئاسقان ، نەيزە تۇتقان ياش جەڭچىلەر ئاتلارغا مىنىشكەن ، بوۋاي ـ مومايلار ، ئاياللار ۋە بالىلار ھارۋىلارغا ئولتۇ-
رۇشقان .

باسمىللار ئۇيغۇر قوشۇنىغا يېقىن كەلگەندىن كېيىن توختىدى . تـوققۇز نەپەر ئاقساقال ھارۋىلاردىن چۈشۈپ ، بايانچۇر تېگىنىنىڭ ئالدىغا كـەلـدى . توققۇز ئادەمنىڭ كەلگەنلىكى قارشى تەرەپكە كۆرسىتىلگەن ئەڭ ئالىي ھۆرمەت ئىپادىسى ئىدى .

ـــ جـىن ـ ئالۋاسـتـىلار بىزنى ئازدۇرۇپـتۇ . گۇناھىمىزنى تو-نۇدۇق ، ـــ دېدى ئۇلارنىڭ چوڭى تىزلىنىپ ۋە باش ئېگىپ ، ـــ بىز ئەمـدى سىلەرگە ئەل بولىمىز ، ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ سادىق پۇقرالىرى بو-لىمىز .

ـــ پاك روھلار سىلەرنى ھەق يولغا باشلاپتۇ ، ـــ دېدى بايانچۇر تېگىن ، ـــ كۆل بىلگە قاغان سىلەرنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىدۇ . ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىڭلار .

ئوتلاقتا كىگىز ، گېلەملەر سېلىنىپ ، داستىخان تارتىلدى . قويلار سويۇلۇپ ، قازانلار ئېسىلدى . بايانچۇر تېگىن باسمىللارنىڭ چوڭلىرىنى مېھمان قىلدى ، ئۇلاردىن ھال ـ ئەھۋال سورىدى .

باسمىللارنىڭ يولباشچىسى بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنى سۆزلەپ بەردى :

ـــ بـىز ئۆتۈكەن تاغلىرىدىن چېكىنىپ ، غەربكە كۆچكەندىن كـېيىن بىزنىڭ ئاقساقلىمىز بەشبالىق شەھىرىگە ئورۇنلاشتى . لېكىن كۆپ ئۆتمەي بىزگە قارلۇقلار ھۇجۇم قىلدى . بىزنىڭ ئاقساقال ئۆز جە-مەتى ۋە يېقىنلىرىنى باشلاپ تابغاچلار تەرەپكە قېچىپ كەتتى . بىز ئۇ-نىڭغا ئەگەشمەي ، بۇياقتا قايتىپ كېلىشنى قارار قىلدۇق .

ـــ مەرھابا ، قېرىنداشلار ، مەرھابا ، ـــ دېدى بايانچۇر تېگىن خۇشال بولۇپ ۋە ئۇلارنى مەي ئىچىشكە تەكلىپ قىلدى .

شـۇنداق قىلىپ ، بايانچۇر تېگىن قوشۇنى بىلەن باسمىللار بۇ كەڭ دالادا بىرلىكتە بىر كېچىنى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن ئەتىسى تاڭ سـەھەردە خوشلىشىپ ، ھەر قايسىسى ئۆز يوللىرىغا راۋان بولدى : باسـ-مىللار ئۆتۈكەن تەرەپكە ، ئۇيغۇرلار داۋاملىق غەربكە .

ـــ بـاسمىللارنىڭ ئىشى تىنچلىق بىلەن بىر تەرەپ قىلىندى ،

ئەمدى نەگە بارىمىز ؟ ـــ دەپ سورىدى بوتاسۇن بۇقا ئات ئۈستىدە باـ
يانچۇر تېگىنگە يانداشىپ كېتىۋېتىپ .

ـــ ئەمدى ئالتايدىكى كۆك تۈركلەرگە يۈرۈش قىلىمىز ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى تېگىن .

ـــ ھە ، ئۇنداق بولسا ، شىمال تەرەپكىرەك بۇرۇلۇپ ، ئەنە ئاۋۇ ئېدىرلارنى كېسىپ ئۆتەيلى .

قوشۇن ئالتاي دىيارىغا يېقىنلاشقانسېرى ، ياز قۇياشى كۆيدۈرۈپ تۇرغان ئىسسىق دالا ھاۋاسىغا سالقىن تاغ ھاۋاسى سىڭىپ كىرىشكە باشلىدى . ھەر ئىككى كۈندە دېگۈدەك ھاۋا گۈلدۈرلەپ ، چاقماق چېـ قىپ ، شارىلداپ يامغۇر يېغىپ كېتەتتى . لېكىن ، تاغلىق جايلاردا بولـ ىدىغان بۇنداق يېغىنلار تېز باشلىنىپ ، تېز توختايتتى ـ دە ، بىردەمدىلا ئاسمانىنىڭ تىنىق كۆك يۈزى ئېچىلىپ ، قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرلىرى گۈل ۋە يـاپـراقلاردىكى شەبنەملەردە خۇددى ھېكمەتلىك جاۋاھىرلاردەك چاقـ ناپ ، يايلاقنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىگە دىللارنى مەھلىيا قىلىدىغان يېڭى گۈزەللىك بەخش ئېتەتتى .

بوتاسۇن بۇقا ئۆزىگە باللىق چاغلىرىدىن تارتىپ خۇددى ئاي ۋە كۈندەك تونۇشلۇق بولغان بۇ دالا مەنزىرىسىگە قاراپ كېتىۋېتىپ ، ئىخـ تىيارسىز تۇردە ئۆزىنىڭ كىچىكىدىن بىللە ئويناپ ئۆسكەن قەدىناس بـۇرادىرى ئىنەچۇك تايىنى ئەسلەپ قالاتتى . « ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشمـ گەنگە توپتوغرا ئىككى يىل بولۇپ قاپتۇ . ئۇ ھازىر ھاياتمىدۇ ؟ ھايات بولسا نەلەردە يۈرىدىغاندۇ ؟ كۆك تۈرك خانلىقى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن كۆك تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ كۆپ قىسمى ئۇيغۇرلارغا قوشۇلدى ، ئاز بىر قىسمى سەددىچىن سېپىلىدىن كىرىپ ، تابغاچلار ياشايدىغان يەرلەرگە كۆچۈپ كەتتى . ئۇلارنىڭ يەنە خېلى زور بىر قىسمى ئالتاي ئەتراپلىرىغا كېتىپ قالدى . ئىنەچۇك تاي ئۇيغۇرلارغا ئەل بولغان كۆك تۈركلەرنىڭ ئىچىدىن تېپىلمىدى . بوتاسۇن بۇقا ئۇنى كۆپ ئىزلىدى ، كۆپ سۇـ رۇشتۇردى ، لېكىن ھېچ يەردىن ۋە ھېچكىمدىن ئۇنىڭ دېرىكىنى ئالالـ مىدى . دېمەك ، ئۇ بىر بولسا تابغاچلار تەرەپكە قېچىپ كەتتى ، يەنە بىر

بولسا هازىر ئالتايدا ، ئەگەر ئۆلۈپ كەتمىگەنلا بولسا ...

بوتاسۇن بۇقا ئويلاپ شۇ يەرگە كەلگەندە ، ئۇنىڭ كۆڭلى غەش بولاتتى . « شۇنداق قىلىپ ، بىز ئۇنىڭ بىلەن دۇشمەن بولۇپ قالدۇق-مۇ ؟ — ئۇ ئۆز - ئۆزىگە سوئال قويياتتى ، — مۇبادا ئۇ هازىر ئالتايدىكى تۇركلەرنىڭ ئىچىدە بولسا ، بىز بىلەن يەنە سوقۇشامدۇ ؟ ئەگەر شۇنداق بولۇپ ، ئۇنىڭ بىلەن جەڭ مەيداندا ئۇچرىشىپ قالسام قانداق قىلىشىم كېرەك ؟ دوستلۇقمىزنىڭ يۈز - خاتىرىنى قىلىپ ئۇنى ئايىاپ قويۇشۇم كېرەكمۇ ؟ ئۇ مېنى ئايىاپ قويامدۇ ؟ ياق ، قانداقلا بولمىسۇن ، بۇ ئىشتا كۆڭۈلچەكلىك قىلىشقا بولمايدۇ . مەن ئۆز خانلىقىمىزنىڭ مەنپەئىتىنى قوغداشتەك مۇقەددەس ۋەزىپىنى ئورۇنداشقا كېتىۋاتىمەن . بۇ مۇقەددەس ئىش دەخلىسىزدۇر . ئۇ هەرقانداق شەخسىي دوستلۇق ، هەر قانداق ئۇ-رۇق - تۇغقانچىلىق مېهرىبانلىمۇ ئۇستۇن » .

بوتاسۇن بۇقىنىڭ بۇ جەهەتتىكى كۆز قاراشلىرى ئېنىق ، ئىرا-دىسى مۇستەهكەم ئىدى . لېكىن ، ئىنەچۇك تاينى ئويلىسلا ، كۆڭلى يېرىم بولاتتى . هەي تەقدىر ! ئادەمنىڭ تەقدىرى نېمىدېگەن مۇرەكـ كەپ !

— قاراڭلار ، چارلىغۇچىلار قايتىپ كەلدى ، — بىر جەڭچىنىڭ يۇقىرى ئاۋازدا توۋلىشى بوتاسۇن بۇقىنىڭ خىيالىلىرىنى بۆلۈۋەتتى .

— ئالدىمىزدىكى تاغدا قارلۇقلار بار ئىكەن ، — دەپ مەلۇمات بەردى چارلىغۇچىلار باشلىقى بايانچۇر تېگىننىڭ ئالدىغا ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ .

— ئۇلار بىلەن كۆرۈشتۇڭلارمۇ ؟ — سورىدى بايانچۇر .

— كۆرۈشتۇق . ئۇلارنىڭ ۋەكىللىرى ئارقىمىزدىن كېلىۋاتىدۇ .

تېگىن قوشۇننى دەم ئېلىشقا بۇيرۇدى . شۇ ئەسنادا قارلۇقلارنىڭ ئۈچ نەپەر ۋەكىلىمۇ ئاتلىرىنى يورغىلىتىپ يېتىپ كەلدى . بايانچۇر ئاتـ تىن چۈشۈپ ، ئۇلار بىلەن سالاملاشتى . قارلۇقلار ئوتلاققا سېلىنغان گېلەمگە ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ چوڭى سۆزنى باشلىدى :

— كۆك تۇركلەر بۇ ئەتراپقا كەلگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئاقسا-

قاللىرى بولمىش بىلەن بىرلىكتە بەشبالىق شەھىرىگە ئورۇنلاشتى . ئۇلار بۇ ئەتراپتىكى ئۇرۇق - قەبىلىلەرنىڭ تۆرىلىرىنى يىغىنغا چاقىرىپ ، ئۇيغۇر - قارلۇقلارغا قارشى ئىتتىپاق تۈزۈشنى چاقىرىق قىلدى . بىز بۇ ئىشتىن خەۋەر تېپىپ ، ئۇلارغا ھۇجۇم قىلدۇق . بىر نەچچە كۈندىن بېرى ئۇرۇش داۋاملىشۋاتىدۇ . ئالتايدىكى بىر قىسىم قەبىلىلەر ۋە بەشبالىقنىڭ يەرلىك ئاھالىسى ئۇلار بىلەن بىرلىشۋالدى . شۇڭا ، ئەھۋال مۇرەككەپلىشىپ كەتتى .

ـــ ئۇنداق بولسا ، بىزمۇ بىرلىشىپ ھۇجۇم قىلايلى ، ـــ دېدى بايانچۇر تېگىن .

شۇنىڭ بىلەن ئۇيغۇر قوشۇنى بىلەن قارلۇق قوشۇنى ئالتاي تاغلىرىنى يانداپ ئۆتۈپ ، بەشبالىق شەھىرىگە ئىككى يانىدىن قىستاپ ھۇجۇم قىلدى . بىرىنچى قېتىملىق جەڭدىن كېيىن ئالتايلىق ئۇرۇق - قەبىلىلەر كۆك تۈركلەردىن يۈز ئۆرۈپ ، ئۆز ئاۋۇللىرىغا قايتىپ كەتتى . ئىككىنچى قېتىملىق جەڭدە كۆك تۈركلەر قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى . بولمىش قاغان جەڭدە ئۆلدى . بارلىق كۆك تۈركلەر شەھەرنى تاشلاپ قاچتى .

كۆك تۈركلەر گەرچە قېچىۋاتقان بولسىمۇ ، ئىنتايىن قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى . ئۇلار ئۇچقۇر ئارغىماقلارغا مىنگەن زەربىدار قىسىملىرىنى چىقىرىپ ، ئائىلە - تاۋابىئاتلىرىنىڭ چېكىنىش يوللىرىنى قوغدايتتى . ئۇيغۇر ۋە قارلۇق قوشۇنلىرىغا ھېلى ئۇياقتىن ، ھېلى بۇياقتىن ھۇجۇم قىلىپ ، قارشى تەرەپ قوغلىسا ، يەنە دەرھال تۆتۈق بەرمەي قېچىپ كېتىپ ، قوغلىغۇچىلارنى خېلى ئاۋارە قىلدى . كۆك تۈركلەرگە قوغلاپ زەربە بېرىش جېڭى ئۇچىنچى كۈنىگە قەدەم قويغاندا ، قارلۇقلار ئۆزلىرى ئىگىلەپ تۇرغان ئالتاي ئەتراپىدىكى جايلاردىن يىراقلاپ كېتىشنى خالىمايى كەينىگە يېنىپ كەتتى .

بايانچۇر تېگىننىڭ قوشۇنى قوغلاپ زەربە بېرىشنى داۋاملاشتۇردى . لېكىن ، كۆك تۈركلەرنىڭ قېچىشى بارغانسېرى تېزلىشىپ ، ئۇلارنىڭ قوغلاپ يېتىش تەس بولۇپ قالدى . بۇ چەكسىز چۆللەر ، ھەر

سابسز ئېدىرلار ۋە چوڭ ـ كىچىك تاغلار ئارىسىدا ئۇلارنىڭ زادى نەگە كەتكەنلىكىنى ، قايسى تەرەپكە ماڭغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى . ئۇلار جەڭ بولۇپ بەشىنچى كۈنىگە كەلگەندە بەئەينى چۆلدىكى ئېزىنتقۇلاردەك جىمجىتلا غايىب بولدى .

بايانچۇر تېگىن قىلىچىنى زەردى بىلەن قىنىغا سېلىپ ، ئەلەملىك ئاھاڭدا خىتاب قىلدى :

ـــ ھەي ئىسىت ! ئاخىر تۇتالمىدۇق ـ تە !

ئۈيغۇر قوشۇنى كەينىگە ياندى .

ـــ ئەمدى نەگە بارىمىز ؟ ـــ دەپ سورىدى بوتاسۇن بۇقا .

ـــ ئامال يوق ، ئەمدى قايتىمىز . ئۆتۈكەنگە ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى تېگىن ، ـــ لېكىن ئالدى بىلەن بەشبالىقتا بىر نەچچە كۈن دەم ئالايلى .

قوشۇن بەشبالىقنىڭ ئۆزىگە كىرمىدى ، بەلكى كۆچمەن خەلقـ لەرنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتى بويىچە شەھەر سىپىلىنىڭ سىرتىغا چېدىر تىـ كىپ ئورۇنلاشتى . شەھەر ئىچىگە پەقەت ئاشلىق ۋە باشقا لازىمەتلىكـ لەرنى سېتىۋېلىش ئۈچۈنلا كىرىپ ـ چىقىپ تۇرۇشتى . شۇ تەرىقىدە ئۈچ كۈن ئۆتتى . جەڭچىلەر ئاتلىرىنى ئوبدان ئوتلىتىپ ، يۇيۇپ ـ تاراپ ، ئۆزلىرىمۇ ھاردۇق چىقىرىپ ، قايتىش سەپىرىگە ئاتلىنىشقا تەييار بولۇشتى .

بايانچۇر تېگىن قول ئاستىدىكى مىڭبېشىلارنى يىغىپ باش قوشتى .

ـــ ئەتە سەھەردە يولغا چىقايلى ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ بۇگۈن بارـ لىق تەييارلىقلارنى پۈتتۈرۈپ تەخ بولۇڭلار .

ـــ باش ئۇستىگە ، ـــ مىڭبېشىلار تېگىنگە تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ ئۆز قىسىملىرىغا تارقىلىپ كېتىشتى .

شۇ ئەسنادا بىر چارلىغۇچى ئېتىنى چاپتۈرۈپ كەلدى ـ دە ، قولى بىلەن شەرقىي جەنۇب تەرەپنى كۆرسىتىپ مەلۇمات بەردى :

ـــ بايانچۇر تېگىنگە مەلۇم بولسۇنكى ، ئاۋۇ تەرەپتىن بىر بۆلۈك

كۆك تۇركلەر كېلىۋاتىدۇ .

ـــ كۆك تۇركلەر ؟ ـــ بايانچۇر تېگىن دەرھال ياندۇرۇپ سو-رىدى ، ـــ قانچىلىك ئادەم ؟ قانداق كېلىۋاتىدۇ ؟

ـــ ئادەم سانى ئىككى ـ ئۈچ مىڭغا يېتىدۇ . بەزىلىرى ئاتلىق ، بەزىلىرى ھارۋىلاردا ، ئايالار ـ بالىلارمۇ ، قېرى ـ چۈرىلەرمۇ بار . ئۇ-رۇش قىلغۇچى قوشۇنغا ئوخشىمايدۇ .

بايانچۇر مىڭبېشىلاردىن بىرىنى چاقىرىپ ، كېلىۋاتقان كۆك تۇركلەرنىڭ ئالدىغا چىقىشقا بۇيرۇدى .

ھايال بولماي شۇ كۆك تۇركلەر ئۇيغۇر قوشۇنىنىڭ تۇرالغۇسىغا يېتىپ كەلدى . دېگەندەك ، بۇلارنى ئۇرۇش قىلغۇچى قوشۇن دېگىلى بولمايتتى . ئۇلارنىڭ ئىچىدە ياش بېجىرىم جەڭچىلەرمۇ ، ئەمەلدار سۈ-پەت ئاقساقاللارمۇ ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلە ـ تاۋابئاتلىرىمۇ بار ئىدى . ئۇلار-نىڭ تۇرقىدىن ھېچقانداق جەڭگىۋارلىق ئالامىتى كۆرۈنمەيتتى . ئادەم-لەرنىڭ ھەربىتى سۇس ، چىرايلىرى سولغۇن ، ئات ـ ئۇلاغلىرى ئو-رۇقلاپ ھالى قالمىغان ، ھەتتا ھارۋىلىرىمۇ كونىراپ ئەبجىق چىقىشقا باشلىغان ...

ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر مويسىپىت ئاپئاق ساقىلىنى تىترىتىپ ۋە ھاسا تايىنىپ ھارۋىدىن چۈشتى ـ دە ، بايانچۇر تېگىننىڭ ئال-دىغا كېلىپ تىزلاندى .

ـــ سىلەرگە ئەل بولايلى دەپ قايتىپ كەلدۇق ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ گۇناھىمىزدىن ئۆتۈپ ، بىزنى قوبۇل قىلغايسىلەر . يۇرت ـ ماكا-نىمىزدىن ئايرىلىپ ، سەرگەردان بولۇشنى خالىمايمىز . كىندىك قېنىمىز تۆكۈلگەن يەرلەرنى سېغىنىدۇق .

بايانچۇر تېگىن مويسىپىتنى يۆلەپ تۇرغۇزدى ۋە ئىلتىپات كۆر-سىتىپ ، ئۆز چېدىرىغا تەكلىپ قىلدى . تېگىن چېدىرغا كىرىپ كې-تىۋاتقاچ قول ئاستىدىكىلەرگە بۇيرۇق قىلدى :

ـــ مېھمانلارنى ئوبداق كۈتۈڭلار ، قورسىقىنى تويغۇزۇڭلار . قوي ، قوتازلار بوغۇزلاندى . تاش ئوچاقلارغا ئوت يېقىلىپ ،

داش قازانلار ئېسىلدى . كۆك تۈركلەرمۇ ئات ـ ھارۋىلىرىدىن چۈشۈپ ، ئۆزلىرىنىڭ چېدىر ۋە كىگىز ئۆيلىرىنى تىكىشكە باشلىدى .

بوتاسۇن بۇقا كۆك تۈركلەرنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ، ئۇنىڭدىن ـ بۇنىڭدىن سوراشتۇرغىلى تۇردى :

ـــ ئىنەچۇك تاينى تونۇمسىلەر ؟ ئاراڭلاردا ئىنەچۇك تاي ئېسىملىك ئادەم بارمۇ ؟

ـــ بار ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى ئۇنىڭغا ھارۋىدىن يۇك ـ تاقلىرىنى چۈشۈرۈۋاتقان بىر ئوتتۇرا ياشلىق كىشى ۋە قولى بىلەن نېرىقى بىر چەتنى كۆرسەتتى ، ـــ ئەنە ئاۋۇ يەردە .

بوتاسۇن بۇقا ئۇ كۆرسەتكەن تەرەپكە ماڭدى .

يان ياغاچلىرى سۇنۇپ كەتكەن بىر كونا ھارۋىنىڭ يېنىغا چەتلىرى تىتىلىپ ، كىرلىشىپ كەتكەن تەڭلىمات سېلىنغان بولۇپ ، ئىنەچۇك تاي شۇ تەڭلىمات ئۈستىدە بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ ئايالى ھارۋىدىن بوپا ـ تۇگۈنلىرىنى چۈشۈرۈۋاتاتتى . ئۇلارنىڭ قىزى ئادارقىز تېخى ھارۋىدىن چۈشمىگەنىدى .

بوتاسۇن بۇقا نەچچە ۋاقىتلاردىن بېرى بۇ قەدىناس بۇرادەرلىرىنى كۆرۈشكە شۇنچە تەقەززا بولغانىدى . ئەمدى ئۇنى ئۆز ئالدىدا كۆرگەندە ئۇنىڭ بىلەن قانداق كۆرۈشۈشنى ، نېمە دېيىشنى بىلەلمەي ، بىر ئەسناغىچە ئۇنىڭغا قاراپ تۇرۇپ قالدى . شۇ ئارىدا ئىنەچۇك تاي بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۇنى كۆردى . ئۇمۇ ئوخشاشلا زۇۋان سۈرمەستىن ، غەمكىن كۆزلىرى بىلەن بوتاسۇن بۇقىغا تىكىلىپ قارىدى .

ـــ قۇت بولسۇن① ، ئىنەچۇك تاي ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا ئۇنىڭغا بېشىنى ئېگىپ ، ئاندىن ھارۋا تەرەپكە بۇرۇلۇپ ئۇنىڭ ئايالى ۋە قىزىغىمۇ ئېگىلدى ، ـــ سىلەر گىمۇ قۇت بولسۇن ، قېرىنداشلار.

ئىنەچۇك تاينىڭ ئايالى خۇددى ئۇۋچىنىڭ قولىغا چۈشكەن كېيىكتەك قورقۇپ كەتكەن قىياپەتتە ئۆز ئائىلىسىنىڭ كونا دوستىغا قاراپ

---

① قۇت بولسۇن ـــ قەدىمكى تۈركىي تىللاردا « بەخت يار بولسۇن » دېگەن مەنىدە .

گەپ قىلماقچى بولدىيۇ ، ھېچنېمە دېيەلمەي كۈلۈمسىرەشكە تىرىشىپ ، يېپەك رومال چىگىلگەن بېشىنى ئىتتىك ـ ئىتتىك لىڭشىتىپ قويدى ، ئادارقىز بولسا ، ئەكسىچە شادلىنىپ :

ـــ بوتاسۇن تاغا ! ـــ دەپ توۋلىدى ۋە ھارۋىدىن سەكرەپ چۈشۈپ ، ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى .

ـــ پاھ ، مېنىڭ قىزىم چوڭ بولۇپ كېتىپتىغۇ ، ـــ دېدى بوتا-سۇن بۇقا ۋە ئۇنىڭ چاچلىرىنى سىلاپ ، ماڭلىيىغا سۆيۈپ قويدى .

ئىنەچۈك تاي قولاشمىغان ھەركەتلىرى بىلەن ئورنىدىن تەستە قوپتى .

ـــ قۇت بولسۇن ، بوتاسۇن بۇقا .

ئىككىيلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى ، ئاندىن تەڭلىماتقا ئولتۇ-رۇشتى .

ـــ ھەر نېمە بولسا ئامان ـ ئېسەن تۇرۇپسىلەر ، ساق ـ سالامەت كۆرۈشتۇق ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا .

ـــ شۇنداق ، ـــ دېدى ئىنەچۈك تاي ۋە ئىچ ـ ئىچىدىن چوڭقۇر بىر تىنىۋالدى ، ـــ ئۆي ئىچىڭ تىنچلىقمۇ ؟ قۇتادمىش ياخشى تۇردىمۇ ؟

ئۇلار ئۆزئارا ھال ـ ئەھۋال سورىشىپ بولغاندىن كېيىن يەنە جىد-مىپ قالدى .

ـــ سىلەر ئاخىر يەڭدىگلار ، ـــ دېدى ئىنەچۈك تاي خورسىنغان ئاھاڭدا .

ـــ « سىلەر » دېگىنىڭ نېمىسى ؟ ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا ، ـــ بىز ھەممىمىز تاغ ۋە يايلاقلاردا بىللە ياشاپ ئۆتكەن خەلقتۇ . ھۆ-كۈمدارلار ئالماشتى شۇ . بۇ گەپنى قويۇپ ، ئۆزۈڭلار توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرسەڭچۇ . قانداق بولۇپ بۇياقتا قايتىپ كەلدىڭلار ؟ باشقىلار قاياقتا كەتتى ؟

ـــ ماقۇل سۆزلەپ بېرەي ، ـــ دېدى ئىنەچۈك تاي يەنە چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ ، ـــ بولمىش قاغان ئۆلگەندىن كېيىن چوڭلىرىمىزنىڭ ئە-

چىدە پىكىر ئىختىلاپى تۇغۇلدى . بەزىلەر ئۇرۇشنى توختىتىپ ، ئۇيغۇر خانلىقىغا ئەل بولۇشنى لايىق تاپتى . يەنە بەزىلەر تابغاچلارغا ئەل بولۇشنى ، كېيىن قايتا كۈچ توپلاپ ئۇيغۇرلارغا ھۇجۇم قىلىشنى پىلانلىدى . ئاقساقاللار تالاش ـ تارتىش قىلىپ ، ئاخىر تابغاچلارغا ئەل بولۇش قارارىغا كېلىشتى . مەن بەك قىينالدىم ، تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يەرلەر-دىن زادى كەتكۈم كەلمىدى . شۇنىڭ بىلەن ماڭا ئوخشاش كۆز قاراش-تىكىلەر بىرلىشىپ قايتىپ كەلدۇق .

ـــ يېخشى قىپسىلەر ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا ، ـــ يەنە ئۆزىمىزنىڭ ئورخۇن بويلىرىدىكى يايلاقلىرىمىزغا قايتىپ بېرىپ بىللە ياشايمىز .

بۇ چاغدا ئادارقىز يۈگۈرۈپ كېلىپ ، تەڭلىماتقا تىزلىنىپ ئولتۇردى .

ـــ بوتاسۇن تاغا ، ـــ دېدى ئۇ ئۆزىنىڭ زىل ۋە جاراڭلىق ئاۋازىدا ، ـــ قۇتادمىش ئاكام نەدە ؟ ئۇ سىز بىلەن بۇ يەرگە كەلمىدىمۇ ؟

بوتاسۇن بۇقا ئۇنىڭ چۈچۈك سۆزلىرىدىن سۆيۈنۈپ كۈلۈپ كەتتى .

ـــ ياق ، ئۇ بۇ يەرگە كەلمىدى . ئۇنى كۆرگۈڭىز كەلدىمۇ ، ئاپئاق قىزىم ؟

ـــ ھەئە ، بەك كۆرگۈم كېلىپ كەتتى .

ئىنەچۈك تاينىڭ ئايالىمۇ ئەمدى بوپا ـ تۇغۇنلىرىنى قويۇپ ، ئۇلارغا يېقىن كەلدى . ئۇنىڭ بايىقى ھودۇقۇشلىرى بېسىلغانىدى .

ـــ ئادارقىز دائىم قۇتادمىشنىڭ گېپىنى قىلىدۇ ، ـــ دېدى ئۇ مۇلايىملىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ ، ـــ ئۇ دائىم « قۇتادمىش ئاكاملار نېمە ئۈچۈن بۇ ياققا كەلمەيدۇ ؟ بىز قاچان قۇتادمىش ئاكاملارنىڭ يېنىغا كېتىمىز ؟ » دەپلا يۈرىدۇ .

ـــ مانا ئەمدى قۇتادمىش ئاكىڭىزنىڭ يېنىغا بارىمىز ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا قىزچاقنىڭ قولىنى تۇتۇپ ، ـــ سىلەر يەنە بۇرۇنقىدەك بىللە ئويناپدىغان بولىسىلەر .

ئادارقىز خۇشال بولۇپ چاۋاك چېلىپ كەتتى . ئاندىن ئۇ ئانىسى بىلەن بىرلىكتە يەنە ھارۋىدىكى ئۇششاق ـ چۈششەكلەرنى يىغىشتۇرغىلى ماڭدى .

ـــ قارا ، ئۇلارنىڭ خۇشال بولۇپ كەتكىنىنى ، ـــ دېدى بوتا-سۇن بۇقا .

ـــ شۇنداق ، ـــ دەپ قويدى ئىنەچۈك تاي .

ـــ بىز قۇدا بولۇشقا كېلىشكەن ، ئۇنتۇمىغانسەن ؟

ـــ ئەلۋەتتە ، ئۇنتۇمىدىم .

ئۇلار ئىككىسى شوخ ، جۇشقۇن كۈلۈشۈپ كەتتى .

ئەتىسى سەھەردە بايانچۇر تېگىننىڭ قوشۇنى بىلەن ئەل بولغان كۆك تۈركلەر بىرلىكتە سەپەرگە چىقتى . ھەيۋەتلىك ئۆتۈكەن تاغلىرى ، تىنىق ئورخۇن ، تۇغلا ، سېلېنگا دەريالىرى ، شۇنچە گۈزەل ، سۆيۈملۈك يايلاقلار كەڭ قۇچاق ئېچىپ ئۇلارنى كۈتمەكتە ئىدى .

ئالتىنچى باب

ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان

ئاق ساقاللىق كۆل بىلگە قاغان بىتاپ بولۇپ يېتىپ قېلىپ ، قـ
شچە ئوڭشىلالمىدى . ئەتىياز كىرىشى بىلەن ئۇنىڭ كېسىلى تېخىمۇ ئېـ
غىرلىشىپ كەتتى . بايانچۇر تېگىن ، ئىنانچۇ تون باغا تارقان ۋە باشقا
يـۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ھەر تەرەپتىن ئىزلەپ يۇرۇپ ئۇيغۇر ،
تابغاچ ، سوغدى تېۋىپلىرىنى تېپىپ كېلىشتى ؛ باخشى ، پېرىخۇنلارنى
چاقىرىپ جىنلارنى قوغلاش ، مۇقەددەس روھلاردىن شىپالىق تىلەش
ئۇدۇملىرىنى بەجا كەلتۈرۈشتى . ئەمما ، قاغاننىڭ ئەھۋالى كۈندىن ـ
كۈنگە ئوساللىشىپ كېتىۋەردى . قار ـ مۇزلار ئېرىپ ، ھاۋا ئىللىپ قالغان
كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ ئۆزىنىڭ خاس مەھرىمىنى يېنىغا چاقىردى .

ـــ تېز بېرىپ باغا تارقانغا خەۋەر قىل ، توققۇز بۇيرۇقنىڭ ①
ھەممىسى كەلسۇن ... بايانچۇرمۇ كەلسۇن ، ـــ دېدى ئۇ .

بايانچۇر تېگىن كېچىچە ئاتىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان بولۇپ ، تاڭ
ئاتقاندا ئۆز چېدىرىغا چىقىپ ئۇخلاپ قالغانىدى . مەھرەم ئۇنى ئويغـ
تىپ ، قاغان ئەمرىنى ئاڭلاتقاندىن كېيىن ئۇ دەرھال ئورنىدىن تۇردى ـ
دە ، ئۇيقۇلۇق كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ قاغان چېدىرىغا كىردى . كۆل بىلگە
قاغان ئورۇقلاپ ، ئاقشال بولۇپ قالغان قولىنى ئاران مىدىرلىتىپ ، ئۇـ
نىڭغا يېقىن كېلىشنى ئىشارەت قىلدى . بايانچۇر تېگىن گېلەمگە ئاستا
دەسسەپ كېلىپ ، ئاتىسى ياتقان كاتىنىڭ چېتىگە ئولتۇردى . ئۇنىڭغىچە
ئىنانچۇ تون باغا تارقان باشلىق توققۇز بۇيرۇق قاغان چېدىرىغا

---

① بۇيرۇق ـــ ۋەزىر (قەدىمكى تۈركىي تىللاردا) .

كىرىپ ، گېلەم ئۇستىگە تىزلىنىپ ئولتۇرۇشتى .

كۆل بىلگە قاغان مەھرەم ۋە ئوغلى بايانچۇرنىڭ ياردىمى بىلەن ئاستا قوزغىلىپ ، توزغاق بىلەن چىڭ تولدۇرۇلغان يوغان مەخمەل تەكىيگە يۆلىنىپ ئولتۇردى .

ـــ گېپىمگە قۇلاق سېلىڭلار ، ـــ دېدى ئۇ زەئىپلەشكەن ئاۋازى بىلەن ، ـــ ئەرۋاھلار مېنى چاقىرىپ كەلدى ... چۈشۈمدە كۆردۈم . ساناقلىق كۈنلىرىم قالدى . تېنىم قوڭۇر يەردە چىرىپ تۈگەيدۇ ، روھىم ئەرشكە چىقىپ ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ پاك روھلىرى بىلەن كۆرۈشىدۇ . روھىم تېنىمدىن ئايرىلغان شۇ كۈندىن باشلاپ ئوغلۇم بايانچۇر مېنىڭ ئورنۇمدا قاغان بولسۇن . ئەي دانىشمەن بۇيرۇقلىرىم ، ئۇنى قەدىرلەڭلار ، ئىززەتلەڭلار . ئۇنى ئاق كىگىزدە كۆتۈرۈپ ، ئالتۇن تەختكە ئولتۇرغۇزۇڭلار .

ـــ باش ئۇستىگە ، ـــ دەپ جاۋاب بېرىشتى بۇيرۇقلار ، ـــ ھۆكۈمدارىمىز كۆل بىلگە قاغاننىڭ ۋەسىيىتىنى ئەينەن ئىجرا قىلىمىز .

كۆل بىلگە قاغان ئۆز ئالدىدا سۈكۈت قىلىپ ئولتۇرغان بۇيرۇقلارغا بىرقۇر قاراپ چىقىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

ـــ قۇلاق سېلىڭلار ، سىلەر مەن بىلەن ئۆزاق يىللاردىن بۇيان ئىسسىقتىمۇ ، سوغۇقتىمۇ بىللە بولدۇڭلار ، جەڭ مەيدانلىرىدا باھادىر سانغۇن ، ئەلنى سوراش ئىشلىرىدا دانىشمەن مەسلىھەتچى بولدۇڭلار . بايانچۇر قاغان بولغاندىن كېيىن سىلەر داۋاملىق بۇيرۇق بولسىلەر . ئەنانچۇ تون باغا تارقان يەنە بۇرۇنقىدەكلا ئۇلۇغ بۇيرۇق① بولسۇن . ئۇنىمۇ قەدىرلەڭلار ، ئىززەتلەڭلار . سىلەر ئىنتىپاق بولساڭلار ، خانلىقىمىز رونەق تاپىدۇ .

بۇيرۇقلار بىر ئېغىزدىن قەسەم قىلىشتى :

ـــ ئېيتقىنىڭىزدەك قىلىمىز ، بۇيۇك ھۆكۈمدارىمىز . ئۇيغۇلتاشتەك ئىنتىپاق بولۇپ ، بايانچۇر تېگىننى قوغدايمىز ! ئىنانچۇ تون باغا تارقاننى ئىززەتلەيمىز !

---

① ئۇلۇغ بۇيرۇق ـــ باش ۋەزىر .

كۆل بىلگە قاغان « مېنىڭ دەيدىغانلىرىم تۈگىدى » دېگەندەك قىلىپ ، يەنە كات ئۈستىگە ئاستا سوزۇلۇپ ياتتى .

ـــ بولدى ، ئەمدى قايتىڭلار ، ـــ دېدى ئۇ تېخىمۇ بەكرەك زەـ ئىپلەشكەن ئاۋازدا ۋە گويا خوشلىشىش ئىشارىسى قىلغاندەك بىر قولىنى بىلىنەر ـ بىلىنمەس سىدىرلىتىپ قويدى .

بۇيرۇقلار ئېگىلگىنىچە چىقىپ كەتتى .

بۇ مىلادىيە 747 ـ يىلى بولغان ئىش . كەڭ ياياقلار ئەمدىلا يېـ شىل رەڭگە كىرىشكە باشلىغان ئىللىق كۆكلەم كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ، تاـ رىختا مەشھۇر ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ تۇنجى ھۆكۈمدارى كۆل بىلگە قاغان مەڭگۈلۈككە كۆز يۇمۇپ ، ئەسرلەر مۇقەددەم ئەرشكە چەـ قىپ كەتكەن ئەجدادلىرىغا قوشۇلدى .

قاغانلىقنىڭ تۇرالغۇسى ماتەم قايغۇسىغا تولدى . كۆل بىلگە قاغانـ لىقنىڭ ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرى ، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ۋە ئوردىدىكى ئەـ مەلدار ، مەھرەملەر ياقىلىرىنى يىرتىپ يىغلاشتى . ئات ، كالا ، قويلار بوغۇزلىنىپ ، نەزىر قىلىندى ۋە قاغانلىقنىڭ جەسىتى ياتقۇزۇلغان ئاق كەـ گىز ئۆينىڭ ئەتراپىغا تىزىپ قويۇلدى . شامان ۋە باخشىلار گۈلخانلار ئەتراپىدا پىرە ئويناپ ، داپ ـ دۇمباقلىرىنى داراڭلىتىپ ، جىن ـ ئالۋاسـ تىلارنى قوغلاشتى ، پاك روھلارنى چاقىرىشتى .

شۇ تەرىقىدە يەتتە كۈن ئۆتكەندە بۇ دۇنيا بىلەن مەڭگۈلۈككە خوشلاشقان كۆل بىلگە قاغاننى ئاق كىگىز بىلەن كۆتۈرۈپ ، يوغان ياـ غاچ ساندۇققا ياتقۇزۇشتى . توققۇز بۇيرۇق مىيىت ساندۇقىنى مۇرىلىرىگە ئېلىپ كۆتۈرۈشتى .

كەڭ تۈزلەڭلىكتە خېلى ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان بىر دۆڭ بوـ لۇپ ، يىراقتىنلا كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى . دۆڭنىڭ چوققىسىغا گۆر كولانغانىدى . شامانىنىڭ يول باشلىشى بىلەن توققۇز بۇيرۇق مىيىت ساندۇقىنى شۇ چوققىغا ئېلىپ چىقىشتى . مىيىتنى ئۇزاتقۇچىلار كىيىم ـ كېچەكلىرىنى يىرتىپ ، چاچلىرىنى يۇلۇپ ، داد ـ پەريات سېلىپ ، ئۇلارنىڭ كەينىدىن توپلىشىپ كېلىشتى . ھازىدارلارنىڭ يىغىسى ، شامان

ۋە باخشىلارنىڭ زىكىر سوقۇشى ۋە دۇمباق سادالىرى ئىچىدە مىيىت ساندۇقى گۆرگە چۈشۈرۈلۈپ ، قولمۇقول كۆمۈلدى ، قەبرە تۇرغۇزۇلدى . قەبرە ئەتراپىغا ئادەم شەكلىگە كەلتۈرۈپ يونۇپ ياسالغان بىر نەچچە تاش بالبال① تىك قىلىپ ئورنىتىلدى .

يەتتە كۈن ھازا تۇتۇلغاندىن كېيىن مەرھۇم قاغانىنىڭ ئۆتۈكەن باغرىدىكى قارارگاھىدا ھەر قايسى قەبىلىلەرنىڭ تۆرىلىرى جەم بولدى . شامان ، باخشىلار تەكلىپ قىلىندى . گۈلخانلار يېقىلدى . توققۇز بۈيرۇق بايانچۇر تېگىننى ئاق كىگىزدە كۆتۈرۈپ ، گۈلخان ئەتراپىدىن توققۇز قېتىم ئايلاندۇردى . ئاندىن ئۇنى ئېگىز تىكلەنگەن بۆرە بايرىقىنىڭ يېنىدىكى ئالتۇن تەختكە ئولتۇرغۇزدى . بايانچۇرنىڭ خانىشى تەختىنىڭ ئوڭ يېنىغا كېلىپ تۇردى ، ئۇچ ئوغلى سول تەرەپتىن ئورۇن ئالدى .

ـــ بۈيۈك بايانچۇر قاغان قۇت بولسۇن ! ـــ دېدى ئىنانچۇ تون باغا تارقان تەخت ئالدىدا تىز پۈكۈپ .

ـــ قۇت بولسۇن ! ـــ توققۇز بۈيرۇق ئاۋاز قوشتى .

بايانچۇر ئۇچسىغا قاغانلارغا خاس قىزىل تاۋار تون كىيگەنىدى . بېشىغا چىگىلگەن قىزىل تاۋار ياغلىقنىڭ تېگىدىن ئۇنىڭ ئۇزۇن قوڭۇر چاچلىرى يەلكىلىرىگە چېچىلىپ تۇراتتى .

ـــ قاغانلىق نام ـ ئاتىقىڭىزنى نېمە دەپ ئاتايمىز ، بۈيۈك قاغانىم ؟ ـــ دەپ سورىدى باغا تارقان .

بايانچۇر ئالتۇن تەختتە قەددىنى رۇسلاپ ئولتۇرۇپ ، ئۆز ئالدىدا ئىتائەت بىلدۈرۈپ تۇرۇشقان توققۇز بۈيرۇققا بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقتى . ئۇنىڭ تۇرقىدىن ئالىي ھۆكۈمدارلارغا خاس ئۇلۇغۋارلىق ۋە ھايات ـ ماماتلىق ئۇرۇشلاردا چىنىققان ئەزىمەتلەرگە خاس قەيسەرلىك ئالامەتلىرى ناھايىتى روشەن ئىپادىلىنىپ تۇراتتى .

ـــ بۇنىڭدىن كېيىن مېنىڭ ھۆكۈمدارلىق نام ـ ئاتىقىم ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان دەپ ئاتالسۇن ، بالىلىرىمنىڭ ئانىسى ئەل بىلگە

---

① بالبال ـــ قەبرە ئالدىغا تىكلىنىدىغان تاش ھەيكەل .

قاتۇن[1] دەپ ئاتالسۇن ، ـــ دېدى ئۇ ھەممە ئادەم تولۇق ئاڭلىغۇدەك ياڭراق ئاۋازدا .

ھەممەيلەن قىزغىن تەنتەنە قىلىشتى :

ـــ ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان قۇت بولسۇن !

ـــ ئەل بىلگە قاتۇن قۇت بولسۇن !

ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان ئالتۇن تەختتە ئولتۇرغىنىچە غالىبانە قىياپەتتە بىر قولىنى يۇقىرى كۆتۈردى . كۆپچىلىك جىم بولۇپ ، ئۇنىڭغا كۆز تىكتى . قاغان يەنە شۇنداقلا ئالاھىدە تەنتەنىلىك ئاۋاز بىلەن خىتاب قىلدى :

ـــ كۆك تەڭرى بىزنى ئەزىز قىلدى ! كۆك بۆرە بىزنى غالىبلار يولىغا باشلىدى ! قۇياشتەك نۇرلۇق ئوماي ئانىمىز بىزنى بالا ـ قازادىن يىراق قىلدى ! شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇيغۇر بۇدۇنى[2] يوقالمايدۇ ، مەڭگۈ بۇدۇن بولۇپ ياشايدۇ . تۆپىمىزدە كۆك تەڭرى ، ئاستىمىزدا قوڭۇر يەر بىزنى قوللايدۇ .

كەڭ دالاغا كىگىزلەر سېلىنىپ ، داستىخان تارتىلدى . قاغان ، قاتۇن ۋە تېگىنلەر سورۇنغا كېلىپ ئولتۇرۇشتى . ئاندىن باشقىلارمۇ داستىخانىنى چۆرىدەپ ئورۇن ئېلىشتى . كۆپچىلىك بىرلىكتە ئوچۇق دالالاردا قاپقانغا چۈشكەن جەرەنلەر ، ئېگىز تاغ ـ ئورمانلاردا ئوۋلاپ كېلىنگەن بۇغا ـ مارالالارنىڭ گۆشلىرىنى ، دەريا ـ كۆللەردىن تۇتۇپ كېلىنگەن غاز ـ ئۆردەكلەرنىڭ كاۋاپلىرىنى يەپ ، چاڭئەن ، لوياڭلاردىن كەلتۈرۈلگەن ئېسىل شارابلارنى ئىچىشتى . شىر كەيپ بولغان جەڭچىلەر شوخ ، جۈشقۇن ناخشىلارنى ئېيتىشتى . نۇرلۇق كۆزلىرىدە سۆيگۈ ئوتى يېنىپ تۇرغان يىگىت ـ قىزلار بىر ـ بىرىنى تارتىشىپ ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتتى ...

يېڭى قاغاننىڭ تەختكە ئولتۇرۇش مۇراسىمى مىسلىسىز شاد ـ خۇراملىق بايرام تۈسىنى ئالدى .

---

① قاتۇن ـــ خانىش (قەدىمكى تۈركىي تىللاردا) .

② بۇدۇن ـــ خەلق (قەدىمكى تۈركىي تىللاردا) .

× × ×

ئۆتـۈكەن تاغلىرىغا ئانچە يىراق بولمىغان يەردىكى تەز دەريا سـ
ىنىڭ يۇقىرى ئېقىندا خۇددى كۆك تۈرك دەۋرىدىكىگە ئوخشاشلا بۇيۇك
قاغانىنىڭ يوغان ـ يوغان ئۇچ چېدىرى تىكىلگەنىدى . ھەر قايسى بۇيـ
رۇقلارنـىڭ چېدىرلىرى ۋە بىر قىسىم قارا بۇدۇنلارنىڭ① كىگىز ئۆيلـ
رىمۇ ئۇ يەر ـ بۇ يەردە بىردىن ـ ئىككىدىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئۇدۇم
بويىچە بارلىق چېدىر ۋە كىگىز ئۆيلەرنىڭ ئىشىكلىرى كۈنچىقىش تە
رەپكە قارىتىلغان بولۇپ ، ئىشىك بېشىغا بۇركۈت قاناتلىرىنىڭ چوڭ
پەيلىرى قاداپ قويۇلغانىدى . ئەتراپتىكى قويۇق ئۆسكەن ئوت ـ چۆپلەر
بـىلەن قاپلانغان تۈزلەڭ ۋە ئېدىرلاردا ئات ۋە كاللار ئوتلاپ يۈرەتتى .
بەزەن ئەركەكلەر ئاتلىرىنى مىنىپ ، ئۇيان ـ بۇيان ئۆتۈپ تۇراتتى . ئا
يالار تاش ئوچاقلارغا ئېسىلغان قازان ۋە كورىلاردا غىزا تەييارلىماقتا ،
كىچىك بالىلار موزايلارنىڭ قۇيرۇقلىرىغا ئېسىلىپ ، ئىتلار بىلەن قوغلـ
شىپ ئويناشماقتا ئىدى .

بايانچۇر ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان ئىككى مەھرەمنىڭ ھەمراھلـ
قىدا سول تەرەپتىكى چېدىردىن چىقىپ ، ئوتتۇرىدىكى ئەڭ چوڭ چې
دىرغاكىرىدى ۋە ئىشىككە ئۇدۇل قويۇلغان ئالتۇن تەختكە ئولتۇردى .

ـــ ئۇچ ئوغلۇمنىڭ ھەممىسى كىرسۇن ، ـــ دېدى ئۇ بىر مەھـ
رەمگە قاراپ .

ـــ خوپ ، بۇيۇك قاغانىم .

ـــ ئۇلۇغ بۇيرۇق ئىنانچۇ تون باغا تارقانمۇ كىرسۇن ، ـــ دېدى
ئۇ يەنە بىر مەھرەمگە .

ـــ خوپ ، بۇيۇك قاغانىم .

ھەر ئىككى مەھرەم چىقىپ كەتتى . ھايال بولماي چاقىرىلغانلار
قاغان چېدىرىغا كىرىپ ، تەخت ئالدىدا تىز چۆكتى .

ـــ ئولتۇرۇڭلار ، ـــ دېدى قاغان قول ئىشارىسى بىلەن گېپىنى

---

① قارا بۇدۇن ـــ ئاۋام خەلق (قەدىمكى تۈركىي تىلاردا) .

كۆرسىتىپ .

ئۇچ خانزادە ۋە ئۇلۇغ بۇيرۇق قاتار تىزىلىپ ئولتۇرۇشتى .

ـــ ھەممىڭلارغا مەلۇم ، ـــ دەپ سۆزلىدى ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان ، ـــ بىزنىڭ بۇ يېڭىدىن قۇرۇلغان خانلىقىمىزغا قارىتىلغان ئاغـ دۇرمىچىلىقلار ۋە پاراكەندىچىلىكلەر تېخىچە بېسىقمايۋاتىدۇ . بۇرۇن بـزنىڭ ئوردىمىزدا خىزمەت قىلغان تاي بىلگە تۇتۇق تەخت تالىشىپ ئىسيان كۆتۈردى . يەنە بىر قاتار ئۇرۇق ۋە قەبىلىلەر ئۇنىڭغا قوشۇلدى .

ـــ بىزگە ھەممىدىن بەكرەك دۇشمەنلىك قىلىۋاتقانلار كۇنچـ قىشتىكى قىتانلار ، ـــ دېدى چوڭ خانزادە قۇتلۇغ يابغۇ ، ـــ قاغان ئاتا ، ماڭا ئىجازەت بېرىڭ ، مەن قوشۇن تارتىپ ، ئۇ قىتان دېگەنلەرنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىمەن !

بۇ گەپلەرنى دېگەندە ئۇنىڭ چىرايى شۇنداق قەھرى ـ غەزەپلىك تۇس ئالدىكى ، خۇددى ھازىرلا قىلىچىنى يالىڭاچلاپ چىقىپ كېتىدىـ غاندەك بىلىنىپ كەتتى .

ئەل ئەتمىش بىلگە قاغانىنىڭ بۇ چوڭ ئوغلى ئادەتتە كەم سۆز ، ئېغىر ـ بېسىق بولسىمۇ ، جەڭ ئىشلىرىدا ھېچنېمىدىن قورقمايدىغان قاپلاندەك يىگىت ئىدى . شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى ، بوي ـ بەستى ئانچە قامەتلىك بولمىغان بۇ خانزادە پات ـ پاتلا مەي ـ شارابنى ئارتۇقچە ئىـ چىۋېلىپ ماجىرا چىقىراتتى . بىر بولسا ، ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن قوشۇن تـارتىپ ، يات قەبىلە ياكى ئۇرۇقلارغا ھۇجۇم قىلىپ ، ئۇلارنىڭ ئات ـ ئۇلاغلىرىنى ھەيدەپ كېلەتتى ؛ يەنە بىر بولسا ، توسۇن ئاتقا يۈگەنسىز مىنىپ ياكى قۇتىرىغان قوتاز ۋە بۇقىلار بىلەن ئېلىشىپ ، يۇز ـ كۆزىنى يارا قىلىپ ، نەچچە كۈنگىچە ئاقساقلاپ يۇرەتتى .

بايانچۇر قاغان بەزىدە ئۆزىنىڭ بۇ تۇنجى ئوغلىغا قاراپ سۆيۈنۈپ كېتەتتى . « ئوغۇل بالا دېگەن مۇشۇنداق بولۇشى كېرەك ! » دەيتتى ئۇ يېقىنلىرىغا . لېكىن ، بەزىدە بېشىنى ئەلەم بىلەن چايقاپ ھەسرەتلىنەتتى ۋە : « بۇ كاساپەت بېشىمغا بالا تېپىپ بەردى . يات ئۇرۇق ، چەت قەبـ لىلەرنىڭ ئاقساقاللىرى نارازىلىق بىلدۈرۈپ ، كۆڭلۈمنى پاراكەندە قـ

لمؤاتىدۇ » دەپ زارلىناتتى .

چوڭ خانزادە قۇتلۇغ يابغۇ قىتانلارغا قوشۇن تارتىش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويغاندا ، ئالتۇن تەختتە چازا قۇرۇپ ئولتۇرغان قاغان ئۇنىڭغا سىنچىلاپ بىر قارىۋالدى . بۇ قاراشتىن قاغانىڭ « ئۇ يەنە شاراب ئىچىۋالدىمۇ ، قانداق ؟ » دېگەن گۇمانىنى سەزگىلى بولاتتى . ياق ، بۇ گۇن قۇتلۇغ يابغۇ شاراب ئىچمىگەنىدى . قاغان ئۇنىڭ ئىچمىگەنلىكىگە ئىشەنگەندىن كېيىن رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى ئىرغىتىپ قويدى .

ـــ يارايسەن ، ئوغلۇم ! ـــ دېدى ئۇ ، ـــ سەن قىتانلارنىڭ دەككىسىنى بېرەلەيسەن ، بۇنىڭغا ئىشىنىمەن .

ئىككىنچى خانزادە ئىدىگەن قۇتلۇغ بىلگە تارقان سۆز قىلدى :

ـــ ھازىر كۈنچىقىشتىن قىتانلار ، كۈنپېتىشتىن ئاسىي قارلۇقلار قېستاپ كېلىۋاتىدۇ . ئاكام قىتانلارغا يۇرۇش قىلسا ، مەن قارلۇقلارغا قارشى چىقاي .

ـــ يارايسەن ، ئوغلۇم ! ـــ دېدى بايانچۇر قاغان ئۇنىڭغىمۇ دەرھال ئىپادە بىلدۈرۈپ .

ئىدىگەن قۇتلۇغ بىلگە تارقان ئۆزىنىڭ يېزىقچىلىق ئىشلىرىغا ھېرىسمەنلىكى بىلەن قېرىنداشلىرى ئىچىدىمۇ ۋە ئومۇمەن ئوردا ئىچىدىمۇ ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇراتتى . قاغانىنىڭ تۇرلۇك يازما بۇيرۇق ۋە يارلىقلىرىنى ، يېراق جايلارغا ، چەت ئەللەرگە ئەۋەتىدىغان مەكتۇپلىرىنى دەل مۇشۇ ئىككىنچى خانزادە يازاتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان ئۇنىڭ نام شەرىپىگە « بىلگە » دېگەن ئاتاقنى قوشۇپ ئېيىتىشقا ئەمر قىلغانىدى .

بۇ خانزادە بىر قارىماققا ياۋاش ، مۇلايىم ، كەمتەر كۆرۈنەتتى . ئادەتتىكى تالاش ـ تارتىشلاردا بەك قىزىپ كەتمەي ، چوڭلارغا يول قوياتتى . نۇرغۇن ئىشلاردا ئۇ باشقىلارنىڭ كۆز قاراشلىرىنى ۋە مەسلىھەتلىرىنى ئاڭلاشنى ياخشى كۆرەتتى . ھالبۇكى ، ئۇنىڭ ئىچكى دۇنياسىنى ئاتىسى بايانچۇردىن باشقا ھېچكىم دېگۈدەك تازا چۈشىنىپ كەتمەيتتى . ئۇ ئادەتتە كىشىلەرنىڭ كۆڭلىگە ئازار بەرمەيدىغان ، مۇرەسسەچىلىككە

مايىل يۇمشاق تەبىئەتلىك تارقان بولغىنى بىلەن ئۆزىنىڭ بىر يۈرۈش تەۋرەنمەس كۆز قاراشلىرى بار ئىدى . ئۇ بىرەر ئىشتا توغرا يولنى ۋە ئۆزىنىڭ مۇستەقىل كۆز قارىشىنى تىكلىۋالغۇچە مەسلىنىڭ باش ـ ئاخىرىنى تولۇق چۈشىنىۋېلىش ئۈچۈن باشقىلارنىڭ تۈرلۈك پىكىرلىرىنى سەۋرچانلىق بىلەن ئاڭلايتتى ، مەسلىھەتلىشەتتى . ئەمما ، ئۆزى توغرا دەپ تونۇغان يولنى تاللىۋالغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ كۆز قاراشلىرىنى ئېگىلمەس ئىرادە بىلەن قوغدايتتى ، ئۇنى ئۆز ئىرادىسىدىن ھېچقانداق ئادەم تايدۇرالمايتتى . ئۇ خانلىققا مۇناسىۋەتلىك چوڭ ئىشلارنى تەھلىل قىلغاندا شەيئىلەرنىڭ ئۆتمۈشى ، ھازىرى ۋە كەلگۈسىنى ئىنچىكە ۋە پۇختا ئويلىشىپ تەپەككۇر قىلاتتى . ئوردا دانىشمەنلىرى قىسمەن مەسىلىلەر ئۈستىدە ئۇنىڭ بىلەن تالىشىپ باقسىمۇ ، لېكىن قۇتلۇغ بىلگە تارىخ قانۇنىڭ ئاساس ۋە دەلىللىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن جىمىپ قالاتتى ـ دە ، باش قاتۇرۇپ ئويلاپ بېقىپ ئۇنىڭغا قايىل بولاتتى .

ئەل ئەتىمىش بىلگە قاغان ئۆزىنىڭ بۇ ئوغلىدىن زور ئۈمىدلەرنى كۈتەتتى . « ئىدىگەن ياراملىق ھۆكۈمدار بولىدۇ » دەيتتى ئۇ بۇيرۇقلارغا . بۇيرۇقلارمۇ ئىدىگەن قۇتلۇغ بىلگە تارقانىنى چىن دىلىدىن ھۆرمەت قىلاتتى ، ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلىشىشنى ياخشى كۆرەتتى .

شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈنمۇ ، بۇ ئىككىنچى خانزادە قارلۇقلارغا قارشى چىقىش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويغاندا ، بايانچۇر قاغان ھېچ ئىككىلەنمەيلا رازىلىق بىلدۈردى .

ئۇلۇغ بۇيرۇق ئىنانچۇ تون باغا تارقان سۆز ئالدى :

ـــ ھازىر يەنە قىرغىز ، چىگىل ، تاتار[1] قەبىلىلىرىمۇ ئىسيان كۆتۈرۈپ چىقتى . سىر ـ تاردۇشلارمۇ سىلىق تۆلەشتىن باش تارتىۋاتىدۇ . تابغاچلار ئارىسىغا قېچىپ كەتكەن كۆك تۈركلەر چەت ـ ياقا يەرلىرىمىزگە داۋاملىق ھۇجۇم قىلىپ تۇرۇۋاتىدۇ . ئەھۋال مۇرەككەپ ، مەسىلە ئېغىر . شۇڭا ، ئەلنى تىنجىتىش ئۈچۈن كۈچنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ ، ھەممىمىز ئاتلىنىپ چىقىشىمىز كېرەك . ئەڭ ئالدى بىلەن باش

① تاتار ـــ موڭغۇللارنىڭ ئەجدادلىرى (ھازىرقى تاتار مىللىتى ئەمەس) .

ئىسيانكار تاي بىلگە تۇتۇقنى يوقىتىشىمىز كېرەك .

ـــ تـوغرا ، ھەممىمىز بىراقلا چىقايلى ! ـــ دېيىشتى توققۇز بۇيـ
رۇق ، ـــ ھازىر بىر ـ ئىككى سانغۇن ، تارقانلارنىڭ چىقىشى بىلەنلا
ئەلنى تۇزەپ كەتكىلى بولمايدۇ .

ـــ شۇنداق ، ـــ ئەل ئەتمىش بىلگەن قاغان بۇيرۇقلارنىڭ سۆزـ
لىرىگە قوشۇلدى ، ـــ ھازىر ئەھۋالىمىز چاتاق . كۈنچىقىشتا قىتانلار بـ
ەن تاتارلار ، كۈنپېتىشتا قارلۇقلار بىلەن چىگىللەر ، شىمالدا قىرغىزلار ،
جەنۇبتا كۆك تۈركلەر نىيىتىنى بۇزۇپ چىقىشتى . ئۇلار بىزنى « كۆك
تۈركلەر ۋە باسمىللار بىلەن ئۇزاق مۇددەت ئۇرۇش قىلىپ ھالسىرىدى ،
ئەمدى ئۇلارنـى يەنىتىش ئاسان » دەپ ئويلاۋاتىدۇ . لېكىن ، ئۇلار بىزـ
نىڭ كۈچىمىزنى خاتا مۆلچەرلىدى . بىز ئۇلارغا ئۆزىمىزنى يەنە بىر قېتىم
تونۇتۇپ قويايلى .

ـــ قـاغان ئاتا ، پەرمان چۈشۈرۈڭ ، مەن ھازىرلا ئاتلىناي ! ـــ
دەپ خىتاب قىلدى چوڭ خانزادە قۇتلۇغ يابغۇ .

ـــ قـاغان ئاتا ، مەن تەييار ! ـــ دېدى ئىككىنچى خانزادە ئىددـ
گەن قۇتلۇغ بىلگە تارقان .

ـــ قاغان ئاتا ، مەنمۇ بار ! ـــ دەپ ھەممىدىن ئۇنلۇكرەك خىتاب
قـىلدى كەنجى خانزادە ئالپ ئۇلۇغ تۇتۇق ياغلاقار مەيدىسىگە مۇشتلاپ .

ـــ بـىز ھەممىمىز تەييار ! ـــ دەپ تەرەپ ـ تەرەپتىن ئاۋاز
قوشتى بۇيرۇقلار .

قاغان بىر قولىنى كۆتۈرۈپ ، كۆپچىلىكنى جىم بولۇشقا ئۈنـ
دىدى .

ـــ سۆزۈمنى ئاڭلاڭلار ، ـــ دېدى ئۇ رەسمىي بۇيرۇق تەلەپپۇزى
بىلەن ، ـــ يېڭى قۇرۇلغان خانلىقىمىز ئېغىر تەھدىت ئاستىدا تۇرۇۋاـ
تـىدۇ . شۇڭا ، توققۇز بۇيرۇقلىرىم ئېيتقاندەك ، ھەممىمىز بىرلىكتە ئىسـ
يانچىلارغا قارشى جازا يۇرۇشى قىلىشىمىز كېرەك . ئوغلۇم ئالپ ئۇلۇغ
تۇتۇق ياغلاقار كەنجى خانزادە بولۇش سالاھىيىتى بىلەن ئاتا ئۆيىگە ئىـ
گىدارچىلىق قىلىپ ، ئۆتۈكەن تاغلىرى بىلەن ئورخۇن دەرياسى ئارىلـ

قىدىكى مۇقەددەس جايلارنى باشقۇرۇپ مۇشۇ يەرلەردە قالىدۇ . قالغانلىرىمىز كۆچنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ ، ئالدى بىلەن قىتانلار ۋە تاتارلارنى باستۇرىمىز . ئاندىن ، بىزگە ئەل بولۇشتىن باش تارتقان باشقا قەبىلىلەرنى نۆۋەت بىلەن تىنجىتىمىز .

— باش ئۇستىگە ، قاغان ئاتا .

— باش ئۇستىگە ، بۇيۇك قاغان .

× × ×

قاغان چېدىرىدا ئۆتكۈزۈلگەن كېچىشتە ئەنە شۇنداق قارار قوبۇل قىلىنغاندىن كېيىن ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان توققۇز ئوغۇز خەلقىنىڭ زور قوشۇنىغا بىۋاستە ئۆزى باش قوماندان بولۇپ ، ئىككى ئوغلى ۋە توققۇز بۇيرۇقنىڭ ھەمراھلىقىدا يۈرۈشكە ئاتلاندى .

بۇكەگۈك دېگەن يەرگە كەلگەندە باش ئىسيانكار تاي بىلگە تۇتۇق قوشۇنى قىتان ۋە تاتارلار بىلەن بىرلىشىپ ، قاغان قوشۇنىغا بىرىنچى بولۇپ ھۇجۇم قىلدى . ئىككى كۈنلۈك جەڭ نەتىجىسىدە توققۇز ئوغۇز قوشۇنى زور غەلىبىگە ئېرىشتى . قىتان ۋە تاتارلار قاچتى . لېكىن ، ئىسيانكار ئۇيغۇر قوشۇنى بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندە قاغان قوشۇنىغا قايتا ھۇجۇم قوزغىدى . ئۇزۇنغا سوزۇلغان قىرغىنچىلىق جېڭىدە ئىسيانچىلار ئەجەللىك زەربىگە ئۇچرىدى . باش ئىسيانكار تاي بىلگە تۇتۇق ۋە ئۇنىڭ يېقىنلىرى ئۆلتۈرۈلدى . ئىسيانغا قاتناشقان ئادەتتىكى پۇقرالارغا كەڭچىلىك قىلىندى ۋە ئۇلار ئەل ئەتمىش بىلگە قاغانىنىڭ قوشۇنىغا قوشۇۋېلىندى .

ئاربىدىن بىر ئاي ئۆتۈپ ، سېلېنگا دەرياسىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى بىر جايدا توققۇز ئوغۇز قوشۇنى قىتانلار ۋە تاتارلارنىڭ بىرلەشمە قوشۇنى بىلەن يەنە توقۇنۇشتى . ئۇيغۇرلار ئۇلارنى قوغلاپ ، سېلېنگا دەرياسىنىڭ بويلىرىغىچە قىستاپ كەلدى . قىتانلار بىلەن تاتارلار ئەھۋالىنىڭ چاتاق بولۇۋاتقانلىقىغا كۆزى يېتىپ ، بىر - بىرىدىن ئايرىلدى

ھەمدە ھەر قايسىسى ئۆز يوللىرىغا قاراپ چېكىندى . ئاخىر ، قىتانلار ئا-مان - ئېسەن قۇتۇلۇپ قېچىپ كەتتى . تاتارلارنىڭ تەخمىنەن يېرىمى ئەل ئەتمىش بىلگە قاغانغا ئەل بولدى ، قالغان يېرىمى پىتىراپ ، ھەر جايلارغا تارقىلىپ كەتتى .

ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان ئۆزىگە ئەل بولغان ئۇيغۇر ۋە تاتار ئىسيانچىلىرىغا مېھرىبانلىق كۆرسەتتى ۋە ئۇلارنى يېغىپ نۇتۇق سۆز-لىدى :

ـــ سىلەر ، ئەي مېنىڭ پۇقرالىرىم ، قارا كۆڭۈل ئىسيانچىلارغا ئەگىشىپ ، ئۆلۈم ۋە ئاپەت يولىغا ماڭدىڭلار . لېكىن ، ئاداشقانلىق ئەيىب ئەمەس ، گۇناھىنى تونۇش ساۋاب . كېلىڭلار ، ماڭا قوشۇلۇڭلار ، بىز يەنە بۇرۇنقىدەكلا ئۆم ـ ئىناق بولۇپ ، خاتىرجەم ياشايلى .

ۋەھالەنكى ، 750 ـ يىلى كىرىشى بىلەنلا پاراكەندىچىلىكلەر يەنە باشلاندى . شۇ يىلى ئەتىيازدا ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان يېنىسەي دەريا-سىنىڭ يۇقىرى ئېقىندا چىڭ قەبىلىسىنى تارمار قىلدى . شۇ يىلى كۈزدە ئۇ يەنە تاتارلارنىڭ قالدۇقلىرىنى بويسۇندۇردى .

ئارىدىن يەنە بىر يىل ئۆتكەندە قىرغىزلار چىكلەر بىلەن بىرلە-شىپ ، توققۇز ئوغۇزلارغا قارشى ئاتلىنىپ چىقتى . دەل شۇ چاغدا ئالتاي ئەتراپىلىرىدىكى قارلۇقلارمۇ چىڭ ۋە قىرغىزلارغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن جەڭگە ئاتلاندى . ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان مىڭ كىشىلىك بىر كىچىك قوشۇننى ئەۋەتىپ چىكلەرنى تىنجىتتى . قاغاننىڭ يەنە بىر تارماق قو-شۇنى قىرغىزلارنىڭ ھۇجۇمىنى چېكىندۇردى . توققۇز ئوغۇزلارنىڭ ئا-ساسلىق قوشۇنى قاغاننىڭ بۇاستە قوماندانلىقىدا ئىرتىش دەرياسىنى كېسىپ ئۆتۈپ ، قارلۇقلارنى قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتتى .

مىلادىيە 753 ـ يىلى قارلۇقلار باسمىلار بىلەن بىرلىشىپ يەنە بىر قېتىم ئىسيان كۆتۈردى . ئۇيغۇر قوشۇنى ئۇلارنى يەنە بىرقېتىم مەغلۇپ قىلدى ھەمدە سائۇر ۋە تارباغاتايدىكى قارلۇق يايلاقلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ ، خانلىقنىڭ چېگرىلىرىنى پەچەنەكلەرنىڭ① يەرلىرىگىچە

① پەچەنەك ـــ ئەينى دەۋردىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەردىن بىرى .

تۇتاشتۇردى .

× × ×

مەخمەلدەك يۇمران ئوت ـ چۆپلەر قاپلاپ كەتكەن تۇپتۇز يايلاقتا ئىككى چەۋەنداز يانمۇيان كەلمەكتە ئىدى . ئۇلار قانداقتۇر چوڭقۇر خيالغا بېرىلىپ كەتتىمۇ ياكى ئەتراپتىكى گۈزەل مەنزىرىنى ھەۋەس بىلەن تاماشا قىلىۋاتامدۇ ، ئىشقىلىپ ، ئۇلار ئۇياققا ـ بۇياققا قاـ رىغاچ سۈكۈت ئىچىدە كەلمەكتە ئىدى . ئاتلىرىمۇ خۇددى ئۇلارغا ماسلاشماقچى بولغاندەك يۇمران كوكاتلارنى قېلىن كالپۇكلىرى بىلەن يالماپ ئوتلىغاچ ئالدىرىماي ، ئاستا قەدەم تاشلايتتى . ئاتلارنىڭ ھەر ئىككىسىلا خۇددى ئاق قۇلاردەك ئاپئاق ۋە بويۇنلىرى ئۇزۇن بولۇپ ، يىراقتىن قارىغاندىلا ئۇلارنىڭ ئېسىل نەسىللىك ئارغىماقلاردىن ئىكەنـ لىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . چەۋەندازلار قىممەت باھالىق تاۋاردىن قىسقا يەكتەك ، قاپلان تېرىسىدىن شىم ، سېرىق گۈللۈك قارا ئۆتۈك كىيگەن ۋە ئۇزۇن چاچلىرى ئۇستىدىن قىزىل تاۋار ياغلىق چىگىۋالغان بولۇپ ، بىر قاراشتىلا ئۇلارنىڭ ئالىي ھۆكۈمدارلار تەبىقىسىنىڭ ئەزالىرى ئىكەنـ لىكىنى بىلگىلى بولاتتى .

ئۇلار ئاتلىرىنىڭ رېتىملىق ئاستا مېڭىشىنى ئۆزگەرتمەي بىر كەڭرى تۆپىلىككە چىقتى . تاقىر تۆپىلىكتە چوقچىيىپ تۇرغان بىر تاش تـۇۋرۇك ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى . چەۋەندازلار شۇ تاشنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاتلىرىنى توختاتتى . بۇ ئادەم بويى ئېگىزلىكىدىكى تۆت قىرلىق سىلىقلانغان تاش ئابىدە بولۇپ ، باشتىن ـ ئاخىرغىچە رەتلىك قۇرمۇقۇر خەتلەر چېكىلگەنىدى . بۇ مۇشۇ يايلاقلاردا ياشايدىغان خەلقلەر ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە قوللىنىپ كېلىۋاتقان ئورخۇن ـ يېنىسەي تۈرك يېزىقى ئىدى .

ـــ مانا بۇ « بىلگە قاغان مەڭگۈ تېشى » ، ـــ دېدى چاچ ۋە ساـ قاللىرىغا ئاق سانجىلىشقا باشلىغان سالاپەتلىك چەۋەنداز .

بۇ چەۋەنداز بايانچۇر ئەل ئەتمىش بىلگەن قاغان ئىدى .

ـــ شۇنداق ، ـــ دەپ تەستىقلىغان تەرىزدە بېشىنى لىڭشىتتى قارا بۇرۇتلۇق ياش چەۋەنداز .

بۇ ـــ بايانچۇرنىڭ ئوتتۇرانچى ئوغلى ئىدىگەن قۇتلۇغ بىلگە تارقان ئىدى .

ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان بەجايىكى زامانلار ھېكمەتلىرىنى ئاخ-تۇرۇپ مۇلاھىزە قىلىۋاتقاندەك بۇ مەڭگۇ تاشقا خىيالچان كۆزلىرى بىلەن قاراپ ئالدىرىماي سۆزلىدى :

ـــ ئوغلۇم ، ئىككىمىز نۇرغۇن مەڭگۇ تاشلارنى تاۋاپ قىلىپ كېرۇپ چىقتۇق . ئىستەمى قاغان ، كۆل تېگىن ، تونيوقۇق مەڭگۇ تاش-لىرىنى كۆردۇق . ئۇلار ھەممىسى ئۆزلىرىنىڭ شەرەپلىك ئىش ئىزلىرى-دىن خاتىرە قالدۇرغان . كۆردۇڭمۇ ، ئوغلۇم ، شۇنچە كۆپ دەۋرلەر ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ ، بۇ مەڭگۇ تاشلار قاغانلار ۋە قەھرىمانلارنىڭ ناملىرىنى ئەبەدىيلەشتۈرۈپ ساقلاپ كەلمەكتە .

ـــ دانا گەپ قىلدىڭىز ، قاغان ئاتا ، ـــ دېدى بىلگە تارقان ، ـــ قىلىچ ، نەيزە بىلەن تىكلەنگەن شان ـ شەرەپ ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئاستا ـ ئاستا ئۇنتۇلۇپ كېتىدۇ . لېكىن ، قەلەم بىلەن يېزىلغان پۈتۈك ئەۋلادتىن ئەۋلادقا ئۆتۈپ كىشىلەرگە ئىلھام بېرىدۇ .

ـــ تۇغرا دەيسەن ، ئوغلۇم ئىدىگەن ، ـــ دېدى قاغان ، ـــ ئەمدى بىزمۇ مەڭگۇ تاش تىكلەپ ، خانلىقىمىزنىڭ نامىنى ئەبەدىيلەش-تۈرۈشىمىز كېرەك .

ـــ يازايلى ، قاغان ئاتا ، ئۆز ئابىدىمىزنى تىكلەيلى .

ـــ مەن كۆڭلۈمگە پۈككەنلىرىمنى ساڭا سۆزلەپ بېرەي . سەن شۇلارنى رەتلەپ ، ئوبدان بىر پۈتۈك يېزىپ چىققىن .

ـــ باش ئۈستىگە ، قاغان ئاتا .

ئىككى چەۋەنداز ئاق ئارغىماقلىرىنى يانمۇيان ماڭغۇزۇپ ، شۇ ئەتراپتىكى جايلارنى ئۇزاق ئايلاندى . قاغان مەڭگۇ تاشقا يېزىشقا تې-گىشلىك مەزمۇنلارنى ئوغلىغا ئەستايىدىللىق بىلەن تەپسىلىي سۆزلەپ

بەردى .

× × ×

ئىدىگەن قۇتلۇغ بىلگە تارقان ئۆز چېدىرىدا تەنھا ئولتۇرۇپ ئۇزاقىقچە ئويلاندى . ئۇ ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان شەرپىگە ئورنىتىلماقچى بولغان مەڭگۇ تاشقا قايسى مەزمۇنلارنى يېزىش ھەققىدە باش قاتۇرۇپ ، تەپەككۇر ئۇنچىلىرىنى چوڭ ۋەقەلەر يېپىغا بىرمۇبىر ئۆتكۈزۈپ تىزماقتا ئىدى .

ئۇ تۆت بۇرجەك قىلىپ كېسىپ تەييارلاپ قويۇلغان ئاق يېپەك رەختنى ئېلىپ ، ئالدىدىكى شىرە ئۈستىگە يايدى . « ئالدى بىلەن ئاتامنىڭ ئېيتقانلىرىنى يازاي » دەپ ئويلىدى ئۇ ۋە يۈڭ قەلەمنى قارا سىياھقا چىلاپ ، ئاق رەختكە ئورخۇن تۈرك يېزىقىنىڭ ھەرپ بەلگىلىرىنى رەتلىك يېزىشقا باشلىدى :

« مەن تەڭرىدىن بولغان ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان بىلەن تەڭرىدىن بولغان ئەل بىلگە قاتۇن ، قاغان ۋە قاتۇن ئاتاقلىرى بىلەن ئاتىلىپ ، ئۆتۈكەننىڭ غەربىي چېتىدە ، تەز دەريا سىنىڭ بېشىدا بارگاھ قۇرغۇزدۇم ... »

بىلگە تارقان يەنە بىر ئاز ئويلۇغالىدىن كېيىن يېزىشنى داۋاملاشتۇردى :

« ... مىڭ يىللىق ، تۇمەن كۈنلۈك پۈتۈكۈمنى ، تامغامنى شۇ يەردە سىلىق تاشقا ئويدۇردۇم . يۇقىرىدا كۆك تەڭرىنىڭ بۇيرۇشى ، تۆۋەندە قوڭۇر يەرنىڭ بېقىشى بىلەن ئېلىمنى قۇردۇم ، تۈزۈملىرىمنى تىكلىدىم . ئالدىمدا كۈنچىقىشتىكى خەلقلەر ، ئارقامدا ئاي چىقىشتىكى خەلقلەر ، تۆت تەرەپتىكى خەلقلەر ماڭا قوشۇلدى ، ئۆزلىرىنىڭ كۈچلىرىنى ماڭا بەردى » .

ئىدىگەن قۇتلۇغ تارقان پۈتۈكىنىڭ ھەربىر سۆز ، جۈملىلىرىنى پۈختا ئويلاپ ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا يازماقتا ئىدى :

« تەڭرى ياراتمىش ئەل بىلگە قاغانىم ئەل ئىچىدىكى بارلىق قە-
بىلىلەرنى بىرلىككە كەلتۈرۈشنى بۇيرۇدى » .

شۇ جۇملىنى يېزىپ بولغاندىن كېيىن قۇتلۇغ بىلگە تارقان قە-
لەمنى شىرەگە قويدى ۋە خىيالچان كۆزلىرى بىلەن بەلگىسىز بىر نۇقتىغا
تىكىلىپ ئۇزاققىچە جىم ئولتۇرۇپ كەتتى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا تېخى يې-
قىندىلا بولۇپ ئۆتكەن جەڭ مەنزىرىلىرى سۈرەتلىنىپ كۆرۈنۈشكە باش-
لىدى .

قايسى زامانلاردىن باشلانغان ئىدىكسىن ، ئىشقىلىپ ، بۇ كەڭ
ياپيلاقلار ۋە ئېگىز تاغلارنى ماكان قىلغان ھەر قايسى ئۇرۇقلار ، قەبىلىلەر
ئوتلاق تالىشىپ ، ئۇستۈنلۈك تالىشىپ ، ئۆزئارا جېدەللىشىپ ، كىچىك
كۆلەمدىكى جەڭلەر ۋە كەڭ دائىرىدىكى ئۇرۇشلاردىن خالىي بولالماي
كەلدى . مانا ھازىرمۇ شۇنداق بولۇۋاتىدۇ . قايسىكى بىر ئۇرۇق ياكى
قەبىلە ھۆكۈمرانلىق ئورنىغا چىقسا ، باشقا ئۇرۇق ـ قەبىلىلەر دەرھال ئۇ-
نىڭغا ئۆكتە قويىدۇ ، بىرلىشىشنى خالىمايدۇ ، بۆلۈنۈپ چىقىپ ئۆزىنىڭ
كىچىك ئائىلىسىنى قۇرۇشقا تىرىشىدۇ . « يالغۇز ئاتنىڭ چېڭى چىق-
ماس » دېگەن تەمسىلنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ ، لېكىن ئۆز ئەھلىيىتىدە
بۇنىڭغا ئەھەل قىلمايدۇ . « كۈچ ئۆملۈكتە » دېگەن ھەقىقەتنى ھەممە
قەبىلىنىڭ دانىشمەنلىرى ئېغىزدىن چۈشۈرمەيدۇ ، لېكىن يەنە « سەن ئۇ
تاغلىق ، مەن بۇ تاغلىق » دەپ بىر ـ بىرىگە قىيا باقىدۇ .

« بۇنداق ئىناقسىزلىق گۇناھلىرى قايسى زامانلاردىن باشلانغان ؟
بۇنى بىلمەيمەن ، ـــ دەپ ئويلىدى ئىدىگەن بىلگە تارقان ، ـــ ئىشقە-
لىپ ، مەن ئۆزۈمنى بىلگەندىن تارتىپ مۇشۇنداق جېدەل ـ ماجىرالار
بىسىقماي كېلىۋاتىدۇ . مانا ، ئۇيغۇر ئىلىنىڭ قاغانلىرى ياغلاقار ئۇرۇقە-
دىن چىققانىدى ، باشقا ئۇرۇقلار چىدىماي قالدى . توققۇز ئوغۇز خەلقى
خانلىقىنىڭ ئۇلىنى تەشكىل قىلىپ ، ئۆز قۇدرىتىنى كۆرسەتكەنىدى ،
باشقا قەبىلىلەر نوچىلىق تالىشىپ ، تىغ كۆتۈرۈپ چىقىشتى ، ھەتتا كۆك
تۈركلەر بىلەن بولغان ئۇزۇن مۇددەتلىك ئۇرۇشلاردا بىز بىلەن بىر-
لەشكەن باسمىل ، قارلۇق قەبىلىلىرىمۇ ياخشى كۈنلەرگە ئېرىشكەندە

بىزگە دۇشمەن بولدى . ئۇلارغا نېمە كەم ؟ ئۇلار يەنە بۇرۇنقىدەكلا ئۆز-لىرىنىڭ يايلاق ، تاغلىرىدا تىرىكچىلىك قىلىپ ئۆتىۋېرىدىغۇ . توققۇز ئوغۇزلار بىلەن باسمىل ، قارلۇق ، كۆك تۇركىلەرنىڭ ئوخشىمايدىغان نەرى بار ؟ مۇشۇنداق ئىناقسىزلىقلارنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولار ؟ »

ئىدىگەن تارقان ئويلىغانسېرى ئىچى قايناپ ئولتۇرالماي قالدى . ئۇ شىرە يېنىدىن قوپۇپ ، چېدىر ئىچىدە ئۇياقتىن بۇياققا مېڭىپ كەتتى .

« بۇنداق ئارازچىلىق ، ئۆچمەنلىكلەر قاچان تۈگەيدۇ ؟ بۇنداق بولۇۋەرسە ، ئاخىرقى ھېسابتا ھېچقانداق قەبىلە ، ھېچقانداق خەلقمۇ پايدىغا ئېرىشەلمەيدۇ . قاچانمۇ ئىنسانلار ئۆچمەنلىك ، دۇشمەنلىك ئۇرۇقلىرىنى ئۈزۈل - كېسىل يوقىتىپ ، ئىناق ، ئىتتىپاق تۇرمۇشنىڭ قەدىرىگە يېتىپ ، ھەقىقىي بەختلىك كۈنلەردە ياشايدىغان بولار ؟ »

ئىدىگەن بىلگە تارقان بۇ ئېغىر خىيالىلاردىن قۇتۇلماقچى بولغاندەك بېشىنى چايقاپ قويدى - دە ، قايتا شىرە يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى . پۈتۈكىنى يېزىپ تامامىلاش كېرەك . ئۇ قولىغا قەلەمنى ئالدى .

« ئەمدى خانلىقىمىزنىڭ ئۇلۇغ بۈيرۇقلىرىنى تونۇشتۇرۇپ يازاي . ئاندىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئەجدادلىرى تىكلىگەن بۇرۇنقى خانلىقلارنىڭ تارىخىي بايانلىرىنى يېزىش كېرەك » .

شىرە ئۈستىگە يېيىلغان ئاق يىپەك رەختكە قارا سىياھ بىلەن يېزىلىۋاتقان ھەرپ شەكىللىرى كەينى - كەينىدىن رەتلىك تىزىلىپ كۆپەيىۋەردى .

پۈتۈك يېزىلىپ بولغاندىن كېيىن بىلگە تارقان چاپارمەننى چاقىردى .

— تاشچى ۋە ئويمىچىلاردىن ئەڭ ئۈستىلىرىنى چاقىرىپ كەل ، — دېدى تارقان .

— باش ئۈستىگە ، بىلگە تارقان .

تاشچى بىلەن ئويمىچى كېلىپ ، تارقانغا تەزىم قىلدى .

ـــ مەڭگۈ تاش ياساش كېرەك ، ـــ دەپ ئەھۋالنى چۈشەندۈردى تارقان .

ـــ خوپ ، ـــ دېدى پىشقەدەم تاشچى ئۇستا ، ـــ مەن ھەر خىل تاش پۈتۈكلەرنى كۆپ ياسىغان . تاش چوقۇش ھەم تاشنى سىلىقلاش ھۈنىرى مېنىڭ ئاتا كەسىپم .

ـــ سىلىق تاش ئۈستىگە خەت چېكىشمۇ مېنىڭ ئاتا كەسىپم ، ـــ دېدى ئويمىچى ئۇستا .

ـــ ياخشى ، ئەمسە دەرھال ئىشنى باشلاڭلار .

ئىش دەرھال باشلاندى ۋە بىر نەچچە كۈندىلا تاماملاندى .

تىنىق كۆك ئاسماندا ئالتۇن قۇياش ئۆزىنىڭ يارقىن نۇرىنى سېخىيلىق بىلەن تۆكۈپ تۇراتتى . كۆكلەم پەسلىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى بولۇپ ، تاغ ـ دالالار يېشىللىقتا ئورالغان ، ياۋا گۈللەر پورەكلەپ ئېچىلىشقا باشلىغانىدى . چوڭ ـ كىچىك ۋە رەڭمۇرەڭ كېپىنەكلەر ۋە يىڭناغۇچ ، بوغۇنلار گۈل ـ گىياھلار ئۈستىدە ئويناشماقتا ئىدى .

ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان ، ئۇنىڭ سۆيۈملۈك خانىشى ئەل بىلگە قاتۇن ، خانزادىلەر ۋە ئۇلۇغ بۇيرۇقلار تۆت مىڭ نۆكەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ياپيېشىل تۆپىلىككە چىقىپ كەلدى . ئاندىن قۇللار ۋە چاكارلار شامان ۋە باخشىلارنىڭ يول باشلىشى بىلەن بىر توپ ئات ۋە قويلارنى شۇ تۆپىلىككە ھەيدەپ چىقىشتى . ھېلىقى مەڭگۈ تاش تۆپىلىكنىڭ ئەڭ ئېگىز جايىغا تىكلەپ قويۇلدى . ئۇنىڭ ئەتراپىغا گۈلخانىلار يېقىلدى . ئات ۋە قويلار بوغۇزلاندى . شامان ۋە باخشىلار مەڭگۈ تاش ۋە گۈلخانىلارنى ئايلىنىپ ، جىن قوغلاش ئۇسسۇللىرىنى ئويناشتى .

تەڭرى ياراتمىش ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان ۋە ئەل بىلگە قاتۇن شەرىپىگە بەرپا قىلىنغان مەڭگۈ تاش ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ سىمۇۋولى سۈپىتىدە شۇ يەردە قەد كۆتۈرۈپ ئەسرلەر ، دەۋرلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزدى .

ئاردىدىن 1200 يىل ئۆتۈپ ، تارىخ چاقى ئايلىنىپ ، 20 ـ ئەسىرگە كەلگەندە بۇ مەڭگۈ تاش دەۋرىمىزدىكى ئالىملار تەرىپىدىن شەرتلىك ھالدا « تېرخىن[1] مەڭگۈ تېشى » دەپ ئاتالدى .

[1] تېرخىن ـــ شۇ مەڭگۈ تاش ئورنىتىلغان جايغا يېقىن بولغان بىر دەريانىڭ نامى ، ھازىرقى موڭغۇلىيىدە .

ئىككىنچى قىسىم

قۇتادغۇ ، ئادارقۇ ۋە ئايتولۇننىڭ قىسمىتى

بۆرە بايرىقى لەپىلدىمەكتە

بىرىنچى باب

ئۆتۈكەندە پەيدا بولغان قارا كۆلەڭگە

بۇ كەڭ دالا بىلەن ئۇدۇل جەنۇبقا ماڭسا ، دۇنياغا مەشھۇر سەد-دىچىن سېپىلغا بارغىلى بولىدۇ . بۇ يولدا ئېدىرلىق ۋە دۆڭلۈكلەر ناھا-يىتى كۆپ . ئەنە شۇنداق دۆڭلەرنىڭ بىرىگە يېگىرمىدىن ئارتۇق چە-ۋەندىز ئاتلىرىنى ئويناقلىتىپ چىقىپ كەلدى . ئۇلار يىراق جايلارغا قاتـ-نايدىغان سودىگەرلەرگە ئوخشىمايتتى ، چۈنكى بۇ كارۋان ئەمەس ، بىر توپ ئاتلىقلار ئىدى . ئۇلار قاغانىنىڭ ياكى باشقا بىرەر بەگنىڭ چېرىكـ-لىرىمۇ ئەمەس ، چۈنكى چەۋەندازلاردىن بىرەرسىمۇ ساۋۇت ياكى دۇبۇلغا كـىيىشمىگەن ، بەلكى ھەممىسى يۇڭى تېشىغا قىلىپ تىكىلگەن قوي تې-رىسىدىن كېپىنەك تون يېپىنچاقلاشقانىدى . بۇنداق قېلىن كېپىنەك تونلار ئۇزۇن سەپەرگە چىققاندا بەك ئەسقاتىدۇ ، كۈندۈزى چاپىانىنىڭ ئورنىدا ، كېچىسى يوتقان ـ كۆرپىنىڭ ئورنىدا خىزمەت قىلىدۇ ياكى بوران ، يامغۇردا قالغاندا پاناھلىنىدىغان يېپىنچا بولىدۇ .

شۇنداق قىلىپ ، بۇ چەۋەندازلار دۆڭ ئۈستىدە ئاتلىرىنى توختـ-تىپ ، جەنۇب تەرەپكە ئۇزاق تىكىلىپ قاراشتى .

ـــ ئەنە ، قاراڭلار ، كېلىۋاتىدۇ ! ـــ دەپ تەقەززالىق بىلەن ۋار-قىرىدى ياش بىر چەۋەنداز قولى بىلەن يىراقنى كۆرسىتىپ .

ئېيتقاندەك ، ئۇيۇقتا تاقاشقان دالانىڭ جەنۇبىي چېكىدە ئات ۋە تۆگىلەردىن تەركىب تاپقان كىچىكرەك بىر كارۋانىنىڭ قارىسى كۆ-رۈندى . چەۋەندازلار خۇشال بولۇپ ، ئۆزلىرىنى بېسىۋالالماي قالدى .

ـــ مانا ، مال ـ دۇنيا كەلدى ! بايلىق كەلدى !

ـــ ئەمدى باي بولىدىغان بولدۇق !

يالىڭاچلانغان قىلىچلار ئاپتاپتا يالتىراپ كەتتى . چەۋەندازلار ئـ چىدىن قارا بۇرۇتلۇق ، چىرايى سۇرلۇك ۋە قامەتلىك بىر يىگىت ئېتىنى دېۋىتىپ توپنىڭ ئالدىغا ئۆتتى ۋە بىر قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، بۇيرۇق ئاھاڭىدا خىتاب قىلدى :

ـــ توختاڭلار ، ئالدىرىماڭلار !

بۇيرۇق بەرگەن بۇ يىگىت مۇشۇ توپنىڭ ئاتامانى ئىكەنلىكى بىر قاراشتىلا روشەن بىلىنىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ چىرايى ، ئۆزىنى تۇتۇشلىرى ھـەممىدىن مەغرۇر ئىدى . ئۇنىڭ مىنگەن ئالا ئېتىمۇ باشقا چەۋەندازلار-نىڭ ئاتلىرىدىن قاۋۇل ھەم ئېسىل ئىدى . توپتىكى ھەممەيلەن ئۇنىڭ بۇيرۇقىغا ئىتائەت قىلىپ ، ۋاراقراشلىرىنى توختاتتى ۋە قىلىچلىرىنى قايتىدىن قىنلىرىغا سالدى .

ـــ ماقۇل ، ئالدىرىمايلى . ئەمىسە قانداق قىلىمىز ؟

ـــ بۇ كارۋاننى مۇشۇ يەردە ساقلاپ تۇرغىنىمىزغا ئىككى كۈن بولدى . ئەمدى نېمە قىلىمىز ؟ تېز گەپ قىلمامسەن .

ـــ تېزرەك بۇيرۇق بەرگىن ، ماسمادار ، ـــ توپتىكى چەۋەندازلار ھەر تەرەپتىن چۇقان سېلىشتى .

ماسمادار ئىسسىلىك ئاشۇ ياش ئاتامان بۇ تەرەپكە يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان كارۋاندىن كۆزىنى ئۈزمەي ، ئۆزىگە يارىشىپ تۇرغان قارا بۇرۇتىنى قولىنىڭ ئۇچى بىلەن سىلاپ تۇزەشتۇرۇپ قويدى .

ـــ قانداق قىلىشنى ئويلاۋاتىدۇ ، ـــ دېدى چەتتە تۇرغان چەـ ۋەندازلاردىن بىرى ئاتامانغا قاراپ .

باشقا چەۋەندازلارمۇ « شۇنداق » دېگەن مەنىدە باشلىرىنى ئىر-غىتىپ قويۇشتى . ئۇلار ئاتامان ماسمادارنىڭ بىرەر ئىشنى باشلاشتىن بۇرۇن بۇرۇتىنى مۇشۇنداق سىلاپ قويىدىغان ئادىتىنى بىلەتتى .

ـــ پەسكە قايتىپ چۈشەيلى ، ـــ دېدى ماسمادار ، ـــ كارۋان يېقىن كەلگۈچە يوشۇرۇنۇپ تۇرايلى .

چەۋەندازلار بۇ دۆڭگە قانداق تېز چىققان بولسا يەنە شۇنداق

تېزلىكته پەستكە چۈشۈپ كەتتى .

ھېلىقى كارۋان تۆگىلەرنىڭ سالماق قەدەم ئېلىشلىرى بىلەن ئاستا ئىلگىرىلەپ كەلمەكتە ئىدى . ماسمادار ئۆزىنىڭ بويلۇق ئالا ئېتىدىن سەكرەپ چۈشتى ــ دە ، ئالدى تەرەپتىكى قويۇق ئۆسكەن چاتقاللار ئىچىگە كىرىپ ، كارۋانىنى كۆزەتكىلى تۇردى .

ــ ئون تۆگە ، ئون چەۋەندار ، ــ دەپ سانىدى ماسمادار .

كارۋان يېقىنلا كېلىپ قالدى . تۆگىلەردىكى ھەربىر تېگىش ۋە ھەتتا چەۋەندازلارنىڭ پىڑغىرىم ئاپتاپتا تەرلىشىپ كەتكەن ھارغىن چىرايلىرىمۇ بۇ يەردىن ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى . « چوڭ كارۋان ئەمەس ئىكەن ، ھۇجۇم قىلساق بولغۇدەك » دەپ ئويلىدى ماسمادار . ئەگەر بۇ قېرىق ــ ئەللىك چەۋەندار قوغداپ ماڭىدىغان چوڭ كارۋان بولسا ، ئەلۋەتتە تەۋەككۈلچىلىك قىلىشقا بولمايتتى .

ماسمادار يۈگۈرۈپ قايتىپ كېلىپ ، ئالا ئېتىغا سەكرەپ مىندى ۋە « ئالىغا ! » دېگەن بۇيرۇقنى ئېيتىلەپ ، ئوڭ قولىنى ئالدىغا قارىتىپ كەسكىن شىلتىدى . چەۋەندازلار دەرھال ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ ، ئۆزلىرى يوشۇرۇنۇپ تۇرغان دۆڭنىڭ كەينىدىن ئېتىلىپ چىقتى ــ دە ، قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ كارۋانغا ھۇجۇم قىلدى .

كارۋان ئەھلى ئۇلارنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتتى ۋە ئاتلىرىنى ئارقىغا بۇراپ قاچقىلى تۇردى . ماسمادارنىڭ چەۋەندازلىرى ھەش ــ پەش دېگۈچە ئۇلارنى قوغلاپ يەتتى . كارۋانچىلارنىڭ بەزىلىرى جان ئاچچىقىدا قارشىلىق كۆرسىتىپ باقتى ، بەزىلىرى ئاتلىرىدىن چۈشۈپ ، يەرگە باش ئۇرۇپ « بىر قوشۇق قېنىمىزنى تىلەيمىز » دەپ يالۋۇرۇشتى .

ماسمادار بىر چەتتە داڭقىتىپ تۇرۇپ قالغان چار ساقاللىق سوغدى سودىگەرنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئېتىنى توختاتتى .

ــ بۇ كارۋان سېنىڭمۇ ؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ .

ــ شۇنداق ... مېنىڭ ، ــ دېدى چىرايى تاتىرىپ كەتكەن سودىگەر .

ــ جانغا تۇرامسەن ، مالغىمۇ ؟ ــ يەنە سورىدى ماسمادار .

ـــ مېنى ئۆلتۈرمىگىن ... مېلىمنى ئال .

ماسمادارنىڭ چەۋەندازلىرى ھەر ياقلارغا قېچىپ چېچىلىپ كەتكەن تۆگىلەرنى قوغلاپ يۈرۈپ بىر يەرگە يىغىشتى ۋە خۇشاللىقىدىن ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلىشىپ ، ئاتامانىنىڭ بۇيرۇقىنى كۈتتى .

ماسمادار سودىگەرنى مازاق قىلىپ كۈلدى .

ـــ ماقۇل ئەمىسە ، خوجايىن ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ساڭا جان كېرەك ، ماڭا مال . بۇنچىلىك مالنى سەن يەنە تېپىۋالسەن ، لېكىن بىزنىڭ تاغلىرىمىزدا بۇندىق ياخشى نەرسىلەرنى ئاسان تاپقىلى بولمايدۇ . گېپىمىزنى تۇرۇپ سېنى ئۆلتۈرمىدىم . كېيىنكى قېتىمدا بۇ يەرلەرگە تېخىمۇ كۆپ مالالارنى ئەكەلگىن .

بۇلاڭچى چەۋەندازلار قاتتىق قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى .

ـــ ئەمدى بۇ يەردىن كېتىڭلار ، ـــ دەپ بۇيرۇق قىلدى ماسمادار سودىگەرگە .

سودىگەر ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى ئاتلىرىغا مىنىپ ، يەنە جەنۇب تەرەپكە قايتىپ مېڭىشتى .

ـــ ئۇلار نەگە بارىدۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى ماسمادارنىڭ قاراقچىلىرىدىن بىرى .

ـــ سوغدىلارنىڭ سودىگەرلىرى تابغاچلارنىڭ شەھەرلىرىدە تۇرىدۇ ئەمەسمۇ ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى ئىككىنچى بىر قاراقچى .

ماسمادار ئۇلارنىڭ گېپىنى بۆلدى :

ـــ ماڭايلى ، تۆگىلەرنى ھەيدەڭلار .

قاراقچىلار ئولجىغا چۈشكەن ئون تۆگىنى ھەيدەپ شىمال تەرەپكە يول ئالدى .

شۇ مېڭىشتا يەتتە ـ سەككىز كۈن ئۆتكەندە ئۇلار تاغ سۇلىرى شارقىراپ ئېقىپ تۇرغان چىمەنزار يايلاققا كېلىپ قالدى . تەتۇر ئۆرۈلگەن قوي تېرىسىدىن جىلىتكە كىيگەن بىر ياشانغان يىلقىچى يىگىرمە ـ ئوتتۇزچە ئاتنى ئوتلاتقاچ ھەيدەپ كېلىۋاتاتتى . يوغان بىر قارا ئىت يىلقىچىنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ ، ئوينىقلاپ كېتىۋاتاتتى . نەچچە كۈندىن

بېرى ئادەمزات كۆرمەي كېلىۋاتقان قاراقچىلار بۇ كۆكۈللۈك مەنزىرىگە قاراپ توختاپ قېلىشتى .

ـــ بۇ قېرىنىڭ ئاتلىرى ياخشىكەن ، ـــ دېدى قاراقچىلاردىن بىرى .

ـــ شۇنداق ، ياخشىكەن ، ـــ دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلىدى ماسمادار ، ـــ بۇ ئاتلارنى سوغدى سودىگەرلەرگە بەرسەك نۇرغۇن قىمەتلىك نەرسىلەرگە تېگىشكىلى بولىدۇ .

ـــ توغرا ، ياخشى گەپ ! ـــ قاراقچىلار خۇشال بولۇشۇپ كەتتى .

ـــ قېنى ئەمىسە ، بۇ ئاتلارمۇ بىزنىڭ بولدى . ھەيدەپ مېڭىلار ! ـــ دەپ بۇيرۇق بەردى ماسمادار .

قاراقچىلار قالايمقان ۋارقىراشقان ھالدا ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ ، يىلقىلارنى ئۆزلىرى ماڭىدىغان تەرەپكە ھەيدىگىلى تۇردى . يىلقىچى غەزەپكە كېلىپ :

ـــ ھاي ئىنساپسىز قاراقچىلار ، توختاش ! ـــ دەپ ۋارقىرىغىنىچە ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئات سېلىپ كەلدى .

ماسمادار ئۇنى قامچىسى بىلەن ئىككى - ئۈچنى ئۇرۇپ ، يەرگە يېقىتۇەتتى ھەمدە ئۆزىگە ئەگىشىپ كېلىۋاتقان ئىككى قاراقچىغا قاراپ ۋارقىرىدى :

ـــ باغلاڭلار بۇ قېرىنى !

شۇ ئاردا يىلقىچىنىڭ ھېلىقى قارا ئىتى قاتتىق قاۋاپ ئېتىلىپ كەلگەنىدى ، ماسمادار ئۇنى ئۆتكۈر قىلىچى بىلەن بىرنى چېپىپ ئىككى پارچە قىلىۋەتتى . قاراقچىلار ئاتتىن چۈشۈپ ، يىلقىچىنى قىل ئارقان بىلەن باغلاشتى .

ـــ ئۇنى بۇنداقلا تاشلاپ كەتسەك بولمايدۇ ، ـــ دېدى قاراقچىلاردىن بىرى ، ـــ بۇ ئىشنى ئۇنىڭ ئۇرۇقداشلىرى بىلىپ قالسا كەينىمىزگە چۈشۈپ قوغلايدۇ .

ـــ بۇ گېپىڭمۇ توغرا ، ـــ دېدى ماسمادار ، ـــ ئەمسە ئۇنى

دەريانا تاشلۇۋېتىڭلار .

قاراقچىلار چەمبەرچاس باغلۇۋېتىلگەن يىلقىچىنى سۆرەپ كېـ لىپ ، شىددەتلىك ئېقىۋاتقان كىچىك دەريانا تاشلۇۋېتىشتى .

قاراقچىلار يېڭىدىن ئولجا ئېلىنغان يىلقىلارنى ۋە ئىلگىرىكى ئون تۆگىنى ھەيدەپ ۋارقىرىشىپ ، كۈلۈشۈپ يولغا راۋان بولۇشتى .

بۇ قاراقچىلار ئۆز ئاتامانى نەگە باشلىسا ، شۇ يەرگە كېتىۋېرىشـ كە ، نېمىنى بۇيرۇسا ، شۇنى قىلىشقا كۆنۈپ كەتكەنىدى . نەگە بارىمىز ، نېمە قىلىمىز دەپ سوراشمايتتى . بۇنداق بولۇشتا بىرىنچى سەۋەب : ئۇلار ماسمادارغا يېقىندىن ئەگەشسە پايدا كۆرىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى ؛ ئىكـ كىنچى سەۋەب ، ئۇلار بۇ قارام ۋە ئۆز سۆزلۈك ئاتاماندىن قورقاتتى . ئەگەر كىمدە كىم ئۇنىڭغا شەرتسىز بويسۇنمىسا ، ئۇنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش ماسمادار ئۈچۈن ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى . ئۆزگىنىڭمۇ ھەم ئۆز ئادەملـ رىنىڭمۇ يۈرەكلىرىگە قورقۇنچ سېلىپ يۈرىدىغان بۇ قارام ۋە باشباشتاق ئاتـامان ئادەتتە ئۆزىنىڭ نۆۋەتتىكى مەقسەت ـ مۇددىئالىرىنى ۋاقتى كەلـ مىگۈچە ئاشكارىلىمايتتى . قاراقچىلارمۇ بۇنىڭغا كۆنۈك ئىدى . ئۇلار ئۆز ئىختىيارلىرىنى ئەنە شۇ قارا بۇرۇتلۇق ، قاپىقى يامان يولباشچىسىغا تاپـ شۇرغانىدى . شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈنمۇ ، ئۇلار بۇ قېتىم ماسمادارنىڭ ئۆزلۈكىدىن سۆزلەپ كەتكىنىگە قاراپ ھەيرانلىق ھېس قىلىشتى .

ئۇلار تـۆپتۇز دالادا قونالغۇغا توختىغانىدى . تۆگىلەر چۆكتۈرۈـ لۈپ ، ئاتلارنىڭ ئالدى پۇتلىرىغا چۈشەك سېلىنىدى ، گۈلخان يېقىلدى . كـىگىز ۋە پالاسلار يېيىلىپ ، ھەممەيلەن گۈلخان ئەتراپىدا يانپاشلاشتى .

ـــ بـىز ئەمدى ئۆتۈكەن تاغلىرىغا بېرىپ ماكانلىشىمىز ، ـــ دېدى ماسمادار يالقۇنلاپ كۆيۈۋاتقان ئوتقا قاراپ ئولتۇرۇپ .

قاراقچىلار ئۇن ـ تىن چىقارماستىن ئۇنىڭغا تىكىلىشتى . ئۇلار ئاتامانىنىڭ داۋاملىق سۆزلىشىگە تەقەززا ئىدى . ئەتراپ شۇنداق جىمجىت ئىدىكى ، ھەتتا ئاسماندىكى يېرىم ئاي ۋە يوروق يولتۇزلارمۇ يەر يۈزىدە نېمە ئىش ، نېمە گەپلەر بولۇۋاتقانلىقىنى ۋە يەنە قانداق جىنايەتلەرنىڭ بولىدىغانلىقىنى بىلگۈسى كېلىپ زارىقىپ تىكىلىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى .

ـــ بىز ھەممىمىز يىراق چەت جايلاردىن تېرىلىپ مۇشۇ يەرلەر-گىچە كەلدۇق ، ـــ دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ماسمادار ، ـــ ئۆتۈكەن ئەتراپلىرىدىكى كىشىلەر بىزنى تونۇمايدۇ . ھەممىمىز ئالتۇن ـ كۈمۈش ، تاۋار ـ دۇردۇن ، ئات ـ تۆگە دېگەندەك مال ـ مۈلۈكلەرگە ئىگە بولدۇق . ئەمدى شۇ بايلىقىمىزنى دەسمايە قىلىپ كىگىز ئۆيلەردە تىنچ ياشايلى . مەن ئەمدى بايلار قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ ، تۈزۈكرەك بىرەر ئادەمنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىپ ، ئائىلە تۈرمۈشىدىن ھۇزۇرلىنايى دەيمەن .

ـــ لېكىن بۇ بايلىقىمىزنى تۈگىتىپ بولغاندىن كېيىن قانداق قىلىمىز ؟ ـــ دەپ سورىدى بىر چوقۇر قاراقچى .

ئاتامان جاۋاب بەرمىدى . ئۇنىڭ ئوت يالقۇنلىرىغا تىكىلگەن كۆزلىرىدە قانداقتۇر تېگىگە يەتكىلى بولمايدىغان بىر خىل ئىپادە ئەكس ئېتىپ تۇراتتى . ئۇ خىيال سۈرۈۋاتامدۇ ؟ مۇڭدەپ قالدىمۇ ؟ بۇنى بىلىپ بولمايتتى .

ئۇزۇن ساقىلى چىگىشلىشىپ كەتكەن كۆرۈمسىز بىر قاراقچى ھېلىقى چوقۇرنىڭ سوئالىغا جاۋاب قايتۇردى :

ـــ ھەي نادان چوقۇر ، بايلىقىمىزنى تۈگىتىپ بولغاندىن كېيىن يەنە دالالارنى كېزىپ ، كارۋانلارنىڭ ئىزىغا چۈشمەمدۇق ، چەت ـ ياقا جايلاردىكى يىلقىلارغا تېگىش قىلمامدۇق . شۇمۇ سورايدىغان گەپمۇ ؟

باشقا قاراقچىلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ كۆز قاراشلىرىنى سۆزلىگىلى تۇردى :

ـــ ھەي بۇرادەرلەر ، چۆل ـ جەزىرىلەردە تېنەپ يۈرۈپ چار-چاپتۇق . ئەمدى بىزمۇ خەققە ئوخشاش كىگىز ئۆيلەرنى تىكىپ ، يىلقا بېقىپ قىمىز ئىچىپ ، راسا بىر ھۇزۇرلىنىپ باقايلىچۇ !

ـــ مېنىڭ ئايال كىشى بىلەن بىر ئۆيدە تۇرۇپ باققۇم بار . ھەممە ئىشلارنى بىر چەتتە قويۇپ تۇرۇپ بىر خوتۇن ئالاي دەيمەن .

ـــ قىمىز ئىچىپ تويىسەن ، خوتۇندىنمۇ زېرىكسەن . يەنىلا ئۆزىمىزنىڭ كەڭ دالالاردىكى ئەركىن ھاياتىمىز ياخشى .

ـــ توغرا دەيسەن . بىر ئۆينىڭ قۇلى بولۇپ ياشاش ئەزىمەتىنىڭ

ئىشى ئەمەس .

ـــ ھەي ئاغىنىلەر ، ئۇنداقمۇ دەيسىلەر ، بۇنداقمۇ دەيسىلەر ، لې-كىن ھەر كىمنىڭ كۆڭلى باشقا . تال ـ سۆگەتلەر ئاپتاپنى خالايدۇ ، ئارچا ـ قارىغايلار قار ـ مۇزنى .

ـــ ھەي بولدى ، ئۇخلايلى .

ئەتىسى تاڭ سەھەردە ئۇلار يەنە سەپرىنى داۋاملاشتۇردى . ئۇ-تۇكەن تاغلىرى ئۇلارنىڭ ئالدىدا قەدەممۇ قەدەم يېقىنلاشماقتا ئىدى .

× × ×

ـــ قۇت بولسۇن ، ئىنەچۇك تاي .

ـــ قۇت بولسۇن ، بوتاسۇن بۇقا .

ئىككى قەدىناس دوست قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى .

ـــ كەل ، بوتاسۇن بۇقا ، ئولتۇرغىن .

ئىككىيلەن چېدىر ئالدىدىكى قويۇق ئۆسكەن ئوت ـ چۆپلەر ئۈستىگە سېلىنغان تەڭلىماتقا ئولتۇرۇشتى . ئۇلار خۇددى ياش چاغلا-رىدىكىگە ئوخشاشلا ئۆزئارا ببرىش ـ كېلىش قىلىشىپ تۇراتتى . بۇ قې-تىم بوتاسۇن بۇقا ئىنەچۇك تايىنى يوقلاپ كەلگەنىدى . ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى قېرىشقا باشلىغانىدى . چاچلىرى شالاڭلاپ ، ساقال ـ بۇرۇتلا-رىغا ئاق ئارىلاشقان ، كۆزلىرىنىڭ ئەتراپلىرىغا قورۇق چۈشكەن ۋە كۆزلىرىنىڭمۇ ئىلگىرىكىدەك شوخ چاقناشلىرى يوقالغانىدى . ئوخشىمايـ دىغان يېرى شۇكى ، ئىنەچۇك تاي بۇرۇنقىغا سېلىشتۇرغاندا تېخىمۇ بەكرەك سەمرىپ كەتكەن ، بوتاسۇن بۇقا ئەكسىچە ، ئورۇقلاپ ، چىرايى سۇلغۇن كۆرۈنەتتى .

ـــ سالامەتلىكىم ياخشى بولماي قېلىۋاتىدۇ ، بۇرادەر ئىنەچۇك تاي . كۈندىن ـ كۈنگە ماغدۇرسىزلىنىپ كېتىۋاتىمەن .

ـــ قارا پاقلاننىڭ گۆشىنى يەپ ، شورپىسىنى ئىچىپ بەرگىن ، بوتاسۇن بۇقا . كەپتەر ، قۇشقاچلارنىمۇ كاۋاپ قىلىپ يېگىن .

ـــ يېدىم ، بۇرادەر ، ئاڭلىغانلىرىڭ ھەممىنى قىلىپ باقتىم . بۇغا مۇڭگۈزىنىڭ قېنىنىمۇ ئىچىپ باقتىم ، كۆك قوچقارنىڭ تېرىسىگە يۆگىنىپ باقتىم ، ئېيىق ، غاز مايلىرىدا ئۇگىلىرىمنى مايلاپ باقتىم .

ـــ شامانىنى چاقىرىپ مەسلىھەتىنى ئالغىن ، قارا قوچقارنى بوغۇزلاپ قان ئاققۇزۇپ قۇربانلىق قىلغىن . باخشىلار پېرە ئويناپ ، جىن ـ ئالۋاستىلارنى قوغلىسۇن .

ـــ ئۇنىمۇ قىلدىم ، يەنە قىلاي دەڭاتىمەن .

ئىنەچۇك تاي چېدىر تەرەپكە بۇرۇلدى .

ئادارقىز يۈگۈرۈپ چىقىپ ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سالدى .

ـــ قۇت بولسۇن ، بوتاسۇن تاغا .

ـــ قۇت بولسۇن ، قىزىم .

ئادارقىز ئىككى ھېجىر ۋە ياغاچ چۆمۈچنى داستىخانغا قويدى ، ئاندىن قىمىز تولدۇرۇلغان كىچىكرەك بىر تورسۇقنى ئاتىسىنىڭ يېنىغا قويۇپ يەنە چېدىرغا كىرىپ كەتتى .

ـــ بۇ يالغۇز بالام ئەقىللىق ، ئىنساپلىق قىز بولدى ، ـــ دېدى ئىنەچۇك تاي ، ـــ ئانىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۆيدىكى ھەممە ئىشنى قولىغا ئالدى . مېنىڭ ھالىمدىن ئوبدان خەۋەر ئالىدۇ .

بوتاسۇن بۇقا چوڭقۇر بىر تىنىۋالدى .

ـــ قېرىپ قالغاندا بويتاقچىلىق ئادەمگە تەس كېلىدىكەن . مانا مەنمۇ ئىككى يىلدىن بۇيان يالغۇز ئۆتۈۋاتىمەنغۇ ، ـــ دېدى ئۇ غەمكىنلىك بىلەن بېشىنى لىڭشىتىپ .

ئىنەچۇك تاي تورسۇقتىكى قىمىزنى ياغاچ چۆمۈچ بىلەن خېلى ئۇزاق چالغىتقاندىن كېيىن ئىككى ھېجىرغا تولدۇرۇپ قۇيدى . ئىككىيلەن قىمىزنى ئالدىرىماي ئوتلاشقا باشلىدى .

ـــ بالىلىرىمىز چوڭ بولۇپ قالدى ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا ، ـــ بىزنىڭ قۇتادىمىشمۇ ياخشى يىگىت بولۇپ چىقتى .

ـــ شۇنداق ، قۇتادىمش ياخشى بالا بولدى ، ـــ دېدى ئىنەچۇك تايمۇ تەستىقلىغان تەرىزدە بېشىنى لىڭشىتىپ .

شۇ ئەسنادا تاغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان بىر ئاتلىق ئادەم كۆرۈنـ دى . بـۇ ئادەم ئۇدۇل مۇشۇ يەرگە كەلمەكتە ئىدى . شۇنىڭ بىلەن ئىككى بوۋاينىڭ سۆھبىتى ئۈزۈلۈپ قالدى . ئۇلار سۆكۈت ئىچىدە شۇ يېگانە چەۋەندازغا كۆز تىكتى .

بـۇ چەۋەنداز سۈرلۈك كۆرۈنىدىغان قارا بۇرۇتلۇق ياش كىشى ئىدى . ئۇ قىمىز ئىچىشىپ ئولتۇرغان مويسپىتلارنىڭ ئالدىغا كەلگەندە بويلۇق ئالا ئېتىدىن چۈشۈپ سالام بەردى :

ـــ قۇت بولسۇن ، ھۆرمەتلىك تاغىلار .

ـــ قـۇت بولسۇن ، پالۋان يىگىت ، ـــ دەپ جاۋاب قايتۇردى ئـ ىمەچۈك تاي ، ـــ قېنى ، ئولتۇر ، مېھمان بولغىن .

يـاش چەۋەنداز چىدىرغا يېقىن جايدىكى مەخسۇس ئات باغلاش ئۈچۈن يەرگە قېقىپ قويۇلغان تۆمۈر قوزۇققا ئېتىنىڭ چۈلۈۋرىنى باغلاپ قـويۇپ ، تەڭلىماتقا ئولتۇردى . ئۇچەيلەن تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشتى .

ـــ مېنىڭ ئىسمىم ماسمادار ، ـــ دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇردى ياش چەۋەنداز ، ـــ بۇ يەرگە تېخى يېقىندىلا كۆچۈپ كەلدىم ، تاغ ئىچىدە تۇرۇۋاتىمەن .

مـاسمادار ئاخىرقى سۆزلىرىنى قىلغاندا يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئۆتۈكەن تاغلىرىنى قولى بىلەن كۆرسەتتى .

ئىنەچۈك تاي چىدىر تەرەپكە بۇرۇلۇپ توۋلىدى :

ـــ ئادارقىز ، يەنە بىر چىنە بەرگىن ، مېھمان كەلدى .

ئادارقىز چىدىردىن چىقىپ ، ماسمادارغا ئېگىلىپ سالام بەردى ۋە قولىدىكى ھېجىرنى ئاتىسىنىڭ ئالدىغا قويدى . ماسمادار قىز قايتىپ چې ـ دىرغا كىرىپ كەتكۈچە كەينىدىن زەن سېلىپ قارىۋالدى . ئىنەچۈك تاي قـىمىز قۇيۇلغان ھېجىرنى قوش قوللاپ مېھمانغا سۇندى . ماسمادار خۇددى بايا‌ۋاندا چاڭقاپ كەتكەن مۇساپىردەك قىمىزنى توختاتماستىن گۇپۇلدىتىپ ئىچىۋەتتى ـ دە ، ھېجىرنى ساھىبخانىغا قايتۇرۇپ بەردى . ئىنەچۈك تاي ھېجىرغا يەنە قىمىز قۇيۇپ بەردى . ئۇ ئەدەپ يۈزىسىدىن مېھماننىڭ تېگى ـ تەكتىنى سۈرۈشتۈرمەستىن ، ئۇنى قىمىز ئىچىشكە

زورلايتتى . قائىده بويىچه ماسمادار بۇ ھەقتە ئۆزى سۆزلىدى .

ـــ مەن بۇ يەرگە كۈنچىقىش تەرەپتىن كۆچۈپ كەلدىم ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ قىتانلارغا يېقىن جايلاردىكى يايلاقتا ياشايتتۇق . بىر ياق-تىن قىتانلار ، يەنە بىر ياقتىن تابغاچ ئېلىدە پاناھلىنىۋاتقان كۆك تۈرك-لەر ھە دېسىلا باستۇرۇپ كېلىپ ، بۇلاڭچىلىق قىلىپ بىزگە كۈن بەر-مىدى . شۇنىڭ بىلەن كىندىك قېنىم تۆكۈلگەن يايلاقنى تاشلاپ ، ئۆ-تۈكەن تاغلىرىدا ماكان تۇتتۇم . ئاز ـ تولا يىلقا ـ چارۋام بار ، ئوتتۇز-دەك چاكار ـ قورۇقچىلىرىم بار . ۋاقتىلار يەتسە مېھمان بولۇپ بە-رىڭلار . خىزمىتىڭلاردا بولىمەن .

ـــ تەشەككۈر ، قەدىرلىك مېھمان ، ـــ دېدى ئىنەچۈك تاي ، ـــ پۇرسەت بولسا ، ئەلۋەتتە كۆرۈشۈپ تۇرىمىز .

ـــ چوقۇم بېرىڭلار . سىلەرنى چىن كۆڭلۈمدىن تەكلىپ قى-لىۋاتىمەن . ئۆي ئىچىدىكى ھەممىڭلار بېرىڭلار ، بىزنىڭ ھۈزۈرىمىزدا بىر نەچچە كۈن تۇرۇپ كېلىڭلار .

ـــ تەشەككۈر ، قەدىرلىك مېھمان ، تەشەككۈر .

ئۇچىيلەن ئالدىرىماي قىمىز ئىچىشكەچ پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى . ماسمادار ئىككى مويسپىتقا تۈيدۇرماستىن بىرنەچچە قېتىم چېدىر ئىشى-كىگە مىختەك قادىلىپ قارىۋالدى .

بىر ئەسنادىن كېيىن چېدىر ئىچىدىن ئادارقىز چىقتى ، قىز ئە-مەس گويياكى نۇرلۇق ئاي چىقتى . ماسمادارنىڭ ئوغلىغا كۆزى چۈش-كەنلىكى بىكار ئەمەس ئىدى . ئادارقىز يوتىلىرىنىڭ يېرىمىغا كەلگۈدەك ئۇزۇنلۇقتىكى بېغىررەك مەخمەل چاپان ، ھال رەڭ تاۋار ئىشتان ۋە قون-چىلىرىغا گۈل چېكىلگەن قىزغۇچ ـ سېرىق ئۆتۈك كىيگەنىدى . چاچ-لىرى ئۇششاق ئۆرۈلگەن بولۇپ ، ئوستىدىن چاقماقنىمۇ ھال رەڭ تاۋار ياغلىق چىگمۇالغانىدى . ئوغلىڭ ئىككى مەڭزىمۇ خودىدى ئاشۇ ھال رەڭ تاۋاردەك سۇزۇك بولۇپ ، قېنىق قىزىل لەۋلىرى ھەم سىزىپ قويغاندەك قاش ـ كۆزلىرى بىلەن قوشۇلۇپ ، ئومايدەك پاك رۇخسارنى تەشكىل قىلاتتى .

ـــ ئاتا ، مەن چاتقاللىققا بېرىپ قارىقات تېرىپ كېلەي ، ـــ دېدى قىز ۋە قولىدىكى كىچىكرەك بوۋز خالتىنى يېنىككىنە پۇلاڭلىتىپ قويدى .

ـــ ماقۇل ، قىزىم ، بېرىپ ئويناپ كەلگىن ، ـــ دېدى ئىنەچۇك تاي .

ئادارقىز يېنىك قەدەملەر بىلەن ئىتتىك ـ ئىتتىك مېڭىپ يىراقلاشتى . ماسمادار قىزنىڭ تال چۇمقىتەك ئەۋرىشىم بەدىنىنىڭ ھەربىر چامدىغانلىكى ھەربىر كەلتىشلىرىگە يوشۇرۇن ھەۋەس ۋە يەنە مۇرەككەپ ھېسسىياتلار ئارىلاشقان نەزىرى بىلەن قاراپ ئولتۇردى . ئىككى مويسىپەت ئۇنىڭ كۆزلىرىدىكى بۇ خىل غەيرىي ئالامەتلەرنى سەزمىگەن ھالدا ئۆزلىرىنىڭ گەپلىرىنى قىلىشىپ ئولتۇراتتى . ئادارقىزنىڭ بېغىر رەڭ ۋە ھال رەڭ تاۋارلارغا پۈركەنگەن زىلۋا بويى ئانچە يىراق بولمىغان يەردىكى يېشىل دۆڭنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ غايىب بولدى .

« ئۇنىڭ قارىقات تەرگىلى بارىمەن دېگىنى يالغان ، ـــ دەپ ئويلىدى ماسمادار ، ـــ قارىقات تەرگىلى بارسا ئۇنداق ئېسىل كىيىملەرنى كىيىپ ، ياسىنىپ بارامتى » .

شۇ تاپتا ئىككى مويسىپتىنىڭ ئۆزئارا نېرى ـ بېرىدىن قىلىشۋاتقان پاراڭلىرى بۇ ياش قاراقچىنىڭ قۇلقىغا كىرمەيتتى . ئۇ خاتىرجەم ئولتۇرالماي قالدى ۋە ئالدىدىكى قىمىز تولدۇرۇلغان ھېجىرنى ئېلىپ بىر كۆتۈرۈشتىلا توختاتماي ئىچىۋەتتى ـ دە ، ئورنىدىن تۇردى .

ـــ قىزغىن كۈتۈۋالغىنىڭىزغا رەھمەت ، مۆھتەرەم ساھىبخانا ، ـــ دېدى ئۇ ئىنەچۇك تايغا ئېگىلىپ ، ـــ مېنىڭ يەنە قىلىدىغان ئىشلىرىم بار . مەن خوشلىشاي . ئامان بولۇڭلار .

ـــ يول بولسۇن ، قەدىرلىك مېھمان . ۋاقتىڭ يەتسە يەنە كېلىپ تۇرغىن .

ماسمادار ھەر دائىمقىدەك مەغرۇر قەدەملەر بىلەن كېلىپ ئېتىنىڭ چۈلۈۋرىنى يەشتى ۋە بىر سەكرەپلا ئېگەرگە ئەپچىللىك بىلەن مىنۋالدى . بويلۇق ئالا ئات شۇ ھامان ئىرغىپ قوزغالدى ـ دە ، تۇياقلىرى

ئاستىدىن يۇمشاق قارا تۇپراقنى چاچرىتىپ چېپىپ كەتتى . ماسمادار بايا ئادارقىز كەتكەن دۆڭ تەرەپكە ماڭمىدى ، بەلكى شۇ دۆڭنى يانداپ ئۆتۈپ ، ئېتىنىڭ بېشىنى نېرىدىكى ئېدىرلىققا بۇرىدى . ئۇ ئارقىغا قايرىلىپ قارىدى . ئىنەچۈك تاي بىلەن بوتاسۇن بۇقا تېخىچە ئۆز جايلىرىدا ئولتۇراتتى . ماسمادار ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە ئېدىرلىق ئىچىگە كىرىپ كەتتى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن ئېتىنىڭ بېشىنى ئادار قىز كەتكەن تەرەپكە بۇرىدى .

« ئۇ قارىقات تەرمەيدۇ ، ـــ دېدى قاراقچى ئۆز ئىچىدە ، ـــ ياق ، ئۇ چوقۇم بىر ئەر كىشى بىلەن كۆرۈشكىلى كەتتى » .

ماسمادار ئەمدى ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ، ئېھتىيات بىلەن ئەتراپىنى كۆزىتىپ ئاستا ماڭدى . « ئۇ ئەنە ئاۋۇ دۆڭنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ كەتكەن » . شۇ دۆڭگە يېقىن جايلاردا چىرمىشىپ ئۆسۈپ كەتكەن چاتقاللار كۆرۈنەتتى .

« بۇ يەردە راستتىنلا قارىقات چاتقاللىرى بار ئىكەن ، ـــ دەپ يەنە ئويلىدى ماسمادار ، ـــ ئۇ راستتىنلا قارىقات ئۇرۇۋاتامدۇ يا ؟ نېمە بولسىمۇ ئېھتىيات قىلىش كېرەك » .

ئۇ ئېتىنىڭ چۈلۈۋۈرىنى چەتتىكى بىر قارىقات شېخىغا باغلاپ قويۇپ ، ئۆزى ئۇياق ـ بۇياققا قارىغاچ چاتقاللىققا ئىچكىرىلەپ كىردى . ماسمادار كۆپ ئىزلەپ ئاۋارە بولمىدى . سۆزلىشىۋاتقان ئىككى ئادەمنىڭ ئاۋازى ئاڭلانىدى . « ئويلىغىنىمدەك چىقتى ، ـــ دېدى قاراقچى ئۆز ئىچىدە ، ـــ بىر ئەر ، بىر ئايالنىڭ ئاۋازى ! » ئۇ ئەمدى چاتقاللار ئارىسىدا چوڭ ـ چوڭ چامداپ شۇ ئاۋاز چىققان يەرگە كەلدى . ئادارقىز ياش بىر يىگىت بىلەن يېقىن تۇرۇپ سۆزلەشمەكتە ئىدى . ئۇلار ئۇشتۇمتۇت ئاساماندىن چۇشكەندەك پەيدا بولۇپ قالغان ماسمادارنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى . كېيىن ئادارقىز ئۆزىنى ئوڭشۇۋلىپ ، ھەيران بولغان ھالدا سورىدى :

ـــ ھە ، ھۆرمەتلىك مېھمان ، بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسىز ؟ سىزگە نېمە كېرەك ؟

ماسمادار باشتا قىزغا ، ئاندىن ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان ياش يىگىتكە تىكىلىپ قارىدى .

ــ بۇ نېمە قىلغىنىڭىز ، ئايىمقىز ؟ ــ دېدى ئۇ تەنە قىلغان ئاھاڭدا ، ــ ئاتىڭىزغا مۇشۇنداق يالغان گەپ قىلسىڭىز بولامدۇ ؟ ئاتىڭىزغا قارىقات تېرىشىپ بېرىدىغان ھەمراھىم بار دېمىگەنىدىڭىز .

ياش يىگىت ئەجەبلەنگەن ھالدا سوئال نەزىرى بىلەن ئادارقىزغا قارىدى .

ــ بۇ كىشى كىم بولىدۇ ؟

ــ بىزنىڭ ئۆيگە كەلگەن مېھمان ، ــ دەپ چۈشەندۈردى ئادارقىز ۋە ماسمادارغا قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، ــ بۇ مېنىڭ دوستۇم ... سۆيگىنىم قۇتادمىش . بىزنى خاتا چۈشىنىپ قالماڭ ، ھۆرمەتلىك مېھمان ، ئاتام بۇ ئىشنى بىلىدۇ . بايا سىز بىلەن قىلىز ئىچىشىپ تونۇشقان بوتاسۇن تاغام مانا مۇشۇ قۇتادمىشنىڭ ئاتىسى بولىدۇ .

ــ ئادارقىز توغرا ئېيتتى ، ــ دېدى قۇتادمىش ماسمادارغا دوستانە رەۋىشتە كۈلۈمسىرەپ قاراپ ، ــ ئىنەچۈك تاغامنىڭ مېھمىنى ئىكەنسىز . بىزنى خاتا چۈشىنىپ قالماڭ ، بىز يېقىندا توي قىلىمىز .

ماسمادار زۇۋان سۈرمىدى . ئۇ گويا بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئۇجۇقۇپ كەتكەندەك بولدى ۋە باشتا ئادارقىزغا ، ئاندىن قۇتادمىشقا تىكىلىپ ـ قادىلىپ قارىدى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ چىراي ـ تۇرقىدىن مېھمانلارغا خاس تۇزۇت ۋە دوستانىلىك ئالامەتلىرى زىنھار كۆرۈنمەيتتى . ئەكسىچە ، ئۇنىڭ ئوڭ قولى ئىختىيارسىز تۇرده كەڭ تاسما كەمەرگە ئېسىلغان خەنجەرنىڭ دەستىسىنى سىقىملاپ تۇتتى . قۇتادمىش بىلەن ئادارقىز ئۇنىڭغا قاراپ تېخىمۇ ئەجەبلەندى ۋە نېمە دېيىشىنى ، قانداق قىلىشنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى .

ماسمادار كەينىگە كەسكىن بۇرۇلدى ـ دە ، چوڭ ـ چوڭ قەدەم تاشلاپ يىراقلاشتى . بىردەمدىن كېيىن ئۇنىڭ تېز چېپىپ كېتىۋاتقان ئېتىنىڭ تۇياق تىۋىشلىرى ئاڭلاندى .

ــ ئۇنىڭغا نېمە بولدى ؟ ــ چۈشەنمەستىن سورىدى

قۇتادمىش .

ـــ ۋاي تاڭەي ، ـــ دېدى ئادارقىز لەۋلىرىنى ئۇمچەيتىپ ، ـــ ئەجەب غەلىتە خۇيى بار ئادەمكەنغۇ ! بولدى ، ئۇنى قويغىنا ، ئۆزىمىزنىڭ گېپىمىزگە كېلەيلى ، بايا نېمە دەۋاتقانىدىڭ ؟

قۇتادمىش قىزنىڭ قوللىرىنى مەھكەم قىسىپ تۇتتى ، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە سۆيگۈ تەشنالىقى بىلەن تۇيماي ، قانماي تىكىلىپ قارىدى . يىگىتنىڭ شۇ تاپتىكى پەقەت ئاشقلاردىلا بولىدىغان مەجنۇن سۈپەت كۆرۈنۈشىدىن قىزنىڭ ئاشۇ بۇلاقتەك ئوقچۇپ تۇرغان يوغان كۆزلىرى ئارقىلىق ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا سىڭىپ كىرىپ ، ئۆزىنىڭ شوخ سوقۇپ تۇرغان يالقۇنلۇق يۈرىكىنى ئۇنىڭ يۈرىكىگە قوشۇۋەتكۈسى بارەدەك تۇيۇلاتتى . ئادارقىزمۇ ئۇنچىقماستىن ، سۆيگۈ ھارارىتىنىڭ لەززىتىگە ببرىلىپ ، سۆيگەن يىگىتىگە نۇرلۇق كۆزلىرىنى تىكتى .

قۇتادمىش بوي ـ بەستى راسا كېلىشكەن بەرنا يىگىت بولۇپ ئۆسكەنىدى . ئۇ قارا قاشلىق ، قاڭشارلىق ، بۇرۇتى يېڭى ئۆسكەن مايىسىدەك خەت تارتقان ، ئۆتكۈر كۆزلىرىگە مۇھەببەتنىڭ ئىللىقلىقى گويا ياكى باھارنىڭ تەپتىنى قوشقان ، مۇرىلىرى كەڭ ، كۆكرىكى كۆتۈرۈلۈپ چىققان بولۇپ ، ئادارقىزنىڭ نەزىرىدە بەئەينى بەخت ئاتا قىلغۇچى يورۇقلۇق ئىلاھى بولۇپ قالغانىدى .

ـــ ئاھ قۇتادمىش ...

ـــ ئادارقىز ...

پىچىرلاشلار ، ئوتلۇق تىنىقلار ...

ـــ قاچان يولغا چىقماقچى بولۇۋاتىسەن ؟ ـــ ئادارقىز گويا كى باھارنىڭ تاشقىن سۈلىرىدەك ئۆركەشلەپ تۇرغان ھېسسىياتىنى بېسۋېلىپ سورىدى .

قۇتادمىشمۇ مىسلىسىز راھەت ـ پاراغەتلىك روھىي دۇنيادىن مەۋجۇدىيەت دۇنياسىغا تەستە قايتىپ كەلدى .

ـــ مۇشۇ بىر نەچچە كۈننىڭ ئىچىدە ماڭمەن ، ـــ دېدى ئۇ .

ـــ شۇ سەپەرگە چىقمىسالا زادى بولماسمۇ ؟ ـــ ئادارقىز يەنە

سوربدى .

ـــ بولـمايـدۇ ، ئادارقىز . قۇرۇق قول بـــلەن توي قىلغىلى بول-
مايدۇ ـ دە . چاڭئەن بازارلىرىدا ئازراق سودا قىلىپ ، تويلۇققا يەتكۈدەك
مال تېپىپ كېلىشىم كېرەك .

ئادارقىز ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى .

ـــ ئەسلى ئۇنچىلىك قىلىپ كەتمىسەڭمۇ بولاتتى . شۇ ئاتامنىڭ
گېپى بىلەن مۇشۇنداق بولۇۋاتىدۇ ـ دە ...

قۇتادمىشمۇ يېنىككىنە بىر تىنىۋالدى .

ـــ ئاتاڭنى رازى قىلمساق بولمايدۇ ، ئادارقىز . قۇرۇق قول بە-
لەن سېنى سوراشقا بىزنىڭمۇ كۆڭلىمىز ئۇنىمايدۇ .

ئۇلار ئىككىسى يەنە ئۇزاق مۇڭداشتى . ئىككىيلەن بىرلىكتە چاتـ
قالنىڭ تىكەنلىك شاخلىرىدىن قارىقات ئۈزۈپ ، ئادارقىزنىڭ قولىدىكى
ھېلىقى كىچىككىنە بوّز خالتىغا سېلىشتى .

ئىككىنچى باب

ئوغۇل بالا سەپەردە چېنىقىشى كېرەك

مىلادىيە 754 ـ يىلى ياز .

بوتاسۇن بۇقا ئوغلى قۇتادمىشنى ئۆز يېنىغا چاقىردى . قۇتادمش بىر يېنىغا ئوقيا سېلىنغان ساداقنى ئاسقان ھالدا ئاتتىن چۈشتى ۋە ئېگەرنىڭ ئارقىسىغا ئارتىلغان جانسىز كېيىكنى كۆتۈرۈپ ئېلىپ ، كىگىز ئۆينىڭ ئالدىغا تاشلىدى . ئۇ تېخى تاڭ يورۇماستا تاغقا چىقىپ كېتىپ ، مۇشۇ كېيىكنى ئوۋلاپ كەلگەنىدى . ئۇ ئاتىسىنىڭ يېنىغا كىرىشتىن بۇرۇن قانچىلىك ۋاقىت بولدىكىن دېگەندەك قىلىپ شەرق تەرەپكە قاراپ قويدى . قۇياش ئېدىرلار تۆپىسىدىن ئەمدىلا ئۆرلەپ چىققان بولۇپ ، گۈل ـ گىياھلار ياپراقلىرىدىكى شەبنەملەر تېخى قۇرۇمىغانىدى .

قۇتادمش كىگىز ئۆيگە كىرگەندە ئاتىسى بوتاسۇن بۇقا قات ـ قات سېلىنغان كالا ۋە قوي تېرىلىرىنىڭ ئۈستىدە جەينىكى بىلەن يوغان تەكىيگە تايانغان ھالدا قىيسىيىپ ئولتۇراتتى . ئۇ يالاڭ ئاياق بولۇپ ، ئاـ قارغان ئۇزۇن چاچلىرى پاخپىيىپ ۋە قالايمىقان چېچىلىپ تۇراتتى . ئوڭ بىقىنىدىن ئىزمىلىنىدىغان ، كونىراپ رەڭگى ئۆڭۈپ كەتكەن تاۋار چاپىنىنىڭ ياقىسى ئېچىۋېتىلگەن ، چىرايى سۇلغۇن كۆرۈنەتتى .

ـــ كەل ، ئولتۇرغىن ، قۇتادمش ، ـــ دېدى ئۇ خىرقىرىغان بوش ئاۋازدا .

قۇتادمش يېقىن كېلىپ ، كىگىز گە يۇكۈنۈپ ئولتۇردى .

ـــ كېيىك ئوۋلاپ كەلدىم ، ـــ دېدى ئۇ ئاتىسىغا قاراپ ، ـــ ھازىرلا سويۇپ كاۋاپ قىلاي . كېيىك گۆشى سىزگە پايدا قىلىدۇ .

ـــ توختاپ تۇر ، ـــ دېدى بوتاسۇن بۇقا ، ـــ ئاۋۋال گېپىمگە قۇلاق سال . سوغدى سودىگەرلىرىدىن بىر تونۇشۇم بار . ئۇ سېنى ئۆز كارۋىنىغا قوشۇۋېلىشقا ماقۇل بولدى . شۇڭا ، تەييارلىقىڭنى پۈتتۈ-رۈۋال .

ـــ لېكىن ئاتا ، سىز ...

ـــ بولدى ، ئارتۇق گەپ قىلما ، شۇلار بىلەن يولغا چىقىسەن . تەييارلاپ قويغان ئات ۋە ئېگەر ـ جابدۇقلارنى چاڭگەنگە ئاپىرىپ سې-تىپ ، ئوبدانراق يېپەك رەختلەردىن ئېلىپ كەلگىن . كۆزۈمنىڭ ئوچۇق ۋاقتىدا ئىنەچۇك تايغا توبىلۇق تاپشۇرۇپ ، ئادارقىز بىلەن ئىككىڭلارنىڭ تويۇڭلارنى قىلۇۋېتەي .

ـــ ئاتا ، بىزدە ئاران ئون ئات بار . بۇنىڭغا قانچىلىك مال تې-گىشكىلى بولار ؟

ـــ قانچىلىك بولسىمۇ ئېلىپ كەلگىن . سەن قايتىپ كەلگۈچە مەن بۇ يەردىكى ھارۋىلىرىمىزنى يەنە بىر نەچچە ئاتقا تېگىشىپ قويې-مەن . ئەمدى ھارۋىلارنىڭ بىزگە كېرىكى يوق . سەن ھارۋىكەشلىك قىلىشنى خالىمايدىكەنسەن .

ـــ كۆپرەك مېلىمىز ، دەسمايىمىز بولسا ، ئاشۇ سوغدىلاردەك سودىگەر بولسام دەيمەن ، ئاتا .

ـــ ئۇمۇ بولۇپ قالار ، ئوغلۇم . سەن باشتا چاڭگەنگە بىر بېرىپ كېلىۋېلىپ كەلگىن . « كۆپنى كۆرگەن كۆپنى بىلەر » دېگەن گەپ بار . ئوغۇل بالا سەپەردە چېنىقىشى كېرەك .

ـــ ماقۇل ئەمسە ، ئېيتقىنىڭىزدەك قىلاي .

بوتاسۇن بۇقا ئوغلى بىلەن پاراڭلىشىپ ، كۆرۈنەرلىك تېتىكلە-شىپ قالدى . ئۇ ئەمدى تەكىيىگە تايانماستىن ، چاڭا قۇرۇپ تىك ئولـ-تۇردى . ئۇنىڭ كۆزلىرىدە باشقىچە بىرخىل جانلىنىش ئىپادىسى كۆ-رۈندى .

ـــ ماڭا قارا ، قۇتادمىش ، ـــ دېدى ئۇ روھلانغان تەلەپ-پۈزدا ، ـــ مەن ئىلگىرى شەھەر قۇرۇش توغرىسىدا كۆپ ئويلانغان .

كۆك تۈركلەر دەۋردە مەن بۇ ئويلىرىمنى ئوزمىش قاغانغا ئېيتقانىدىم . ئۇ مېنى تىللاپ قوغلاپ چىقاردى . كېيىن ئۇيغۇر خانلىقى تىكلەنگەندە كۆل بىلگە قاغانىنىڭ ئالدىغا كىرىپمۇ يەنە شۇ ئارزۇيۇمنى ئېيتتىم . ئۇ مېنى قورقۇتمىغان بولسىمۇ ، بۇ ھەقتىكى گەپلىرىمنى ئاڭلاشنى خالـ ىمدى . ئەل ـ يۇرت ئىچىدە بەزىلەر مېنى مازاق قىلىشتى ، بەزىلەر بولسا « ئاتا ـ بوۋىلىرىمز قىلىپ باقمىغان ئىشلارنى قىلىمەن دەۋاتىسەن ، ئۆرپ ـ ئادەتلىرىمزنى بۇزماقچى بولدۇڭ » دېيىشىپ مېنى ئەيىبلەشتى ، ھەتتا بەزىلەر مېنى « خائىن ، مۇناپىق » دەپ دۈشمەنلىك كۆزىدە قارايدىغان بولۇپ كەتتى . تاكى ھازىرغىچە شۇ سەۋەبتىن بىرمۇنچە كىشىلەر مېنى ئۆچ كۆرىدۇ .

ـــ مەنـغـۇ شـەھـەرلەرنى كـۆرۈپ باقمىغان ، ـــ دېدى قۇتاد ـ مـش ، ـــ شۇنداقتىمۇ ، سېپىل سوقۇپ ، مۇستەھكەم ئۆيلەرنى سالسا ، بۇنىڭ نېمە يامىنى بار دەپ ئويلايمەن .

بوتاسۇن بۇقا تېخىمۇ جانلىنىپ ، خۇددى بىرسى ئۇنىڭ بىلەن مۇنازىرىلىشۋاتقاندەك قىزىپ كەتتى .

ـــ بـۇرۇنقىلار قىلىپ باقمىغان ئىشلارنى قىلىشقا بولمايدۇ دېگەن گەپلەرگە مەن قايىل بولمايمەن ، لېكىن كۆڭلۈمدىكى شۇ ئىشلارنى قىلالمىدىم . بۇنىڭـدىن كېيىنـمۇ قىلالمايـدىغان ئوخشايمەن . قېرىدىم . كۈچ ـ ماغدۇرۇم يىلدىن ـ يىلغا خوراپ كېتىۋاتىدۇ . ئوغلۇم قۇتاد ـ مـش ، مېنىڭ بۇ ئارزۇيۇم يادىڭدا بولسۇن . چاڭئەنگە بارساڭ شەھەر ـ نىڭ نەقەدەر ياخشى بولىدىغانلىقىنى كۆرىسەن . ئىمكانىيەت بولسا ، سېـ پىل سوقۇپ ، خىش ـ كېسەكلەردە ئۆي سېلىش ھۈنىرىنى ئۆگىنىۋال ـ خىن . بىزنىڭ ئادەملىرىمزمۇ ئازادە كېسەك ئۆيلەردە ئولتۇرسا قانداق ياخشى بولىدىغانلىقىنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرسە جاھىللىقىنى تاشلاپ ، بىزنىڭ تەشەببۇسلىرىمزغا قوشۇلىدۇ .

قۇتادمىش بېشىنى لىڭشىتتى .

ـــ ئېيتقىنىڭىزدەك قىلىمەن ، ئاتا .

ـــ ھە بولدى . ئەمدى يولغا تەييارلىق قىلغىن ، بالام .

قۇتادمش ئاتىسىنىڭ يېنىدىن چىقىپ ئېتىغا مىندى ـ دە ، ئانچە يىراق بولمىغان قارىغايلىق تاغدىن ئۆتۈپ ئىنەچۈك تاينىڭ كىگىز ئۆيى جايلاشقان ئوتلاققا باردى ۋە سۈزمىدىن قۇرت ياساپ ، تاۋاق ۋە تەگىنىلەرگە تىزىۋاتقان ئادارقىزنى قول ئىشارىتى بىلەن چاقىردى .

ئۇلار ئىككىسى تاغ گۈللىرى قاپلاپ كەتكەن خىلۋەت بىر جايدىكى دۆڭنىڭ تۆۋىدە ئولتۇرۇپ سۆزلەشتى . قۇتادمش ئەتە سەھەردە يولغا چىقىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ، سۆيۈملۈك قىز بىلەن خوشلاشتى . ئادارقىز ئۇنىڭغا تەلمۈرۈپ قاراپ ، يالۇرغان سىياقتا مۇراجىئەت قىلدى :

ـــ ئەسلى شۇ يەرگە بارمىساڭمۇ بولاتتى ، قۇتادمش . بارساڭمۇ كېچىكمەي قايتىپ كەلگىن ... تېز قايتىپ كەلگىن ، تېز ...

ـــ ئەلۋەتتە ، شۇنداق قىلىمەن ، ئادارقىز . ئىشلىرىمنى تۈگىتىپلا دەرھال قايتىمەن . تېز قايتىپ كېلىشكە سەندىن بەكرەك ئالدىرايمەن .

ئاخىرقى سۆزلەرنى قۇتادمش كۆلۈپ تۇرۇپ ئېيتتى ، لېكىن ئادارقىز كۈلمىدى . ئۇ بەكلا پەرىشان ئىدى .

ـــ سېنىڭ كېتىدىغانلىقىڭنى ئويلىساملا كۆڭلۈم بۇزۇلىدۇ ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ئاخشام كېچىچە قارا بېسىپ ئۇخلىيالمىدىم ، بۇگۈن ئەتىگەندىن بېرى قاپىقىم تارتىۋاتىدۇ .

ـــ ھېچقىسى يوق ، ئادارقىز ، خاتىرجەم بول ، كۆڭلۈڭنى توق تۇت . مەن قايتىپ كەلگەندە ئىككىمىز يەنە خۇشال ـ خۇرام كۆرۈشىمىز . ھېچنېمە بولمايدۇ . سوغدى سودىگەرلىرى ھەمىشە ئۇزۇن سەپەرلەردە كۈن ئۆتكۈزىدىغۇ . مەنمۇ شۇلاردەك سودىگەر بولاي دەيمەن . كېيىن ئىككىمىزنىڭ كۈنىمىز بايىاشاتچىلىقتا ئۆتىدۇ . مېنىڭ ئاتامۇ ئۆمۈربويى ھارۋىكەشلىك قىلىپ بارمىغان يېرى قالمىدى ، ھېچنېمە بولمىدىغۇ .

ئۇلار شۇ تەرىقىدە ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي سۆزلىشىپ ئولتۇرۇپ ، ئۇچىنچى بىر ئادەمنىڭ ئۆزلىرىنى خۇپىيانە كۆزىتىپ تۇرغانلىقىنى سەزمىدى . بۇ ئۇچىنچى ئادەم خېلى بۇرۇنلا قۇتادمشنىڭ كەينىدىن ماراپ كەلگەنىدى . ئۇ ئېتىنى ئېدىرلىقتىكى بىر چاتقاللىققا يوشۇرۇپ

قويۇپ ، ئۆزى يىگىت بىلەن قىز ئولتۇرغان يەردىكى دۆڭنىڭ كەينىگە ئوغرىلىقچە كېلىپ مۆكۈنۈۋالغانىدى . ئۇ قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ تىڭ-شاپ باققان بولسىمۇ ، قۇتادمىش بىلەن ئادارقىزنىڭ تۇتۇق ئاۋازىنىلا ئاڭلىيالمدى ، ئەمما ئۇلارنىڭ زادى نېمە دېيىشۋاتقانلىقىنى پەرق ئېتەل-مىدى . ئۇنىڭ كۆزلىرى بەجايىكى بۆكەنگە ئېتىلماقچى بولۇپ تۇرغان قاپلاننىڭ كۆزلىرىدەك دەھشەتلىك چاقناپ كەتتى ، ئوڭ قولى كەڭ تاسما كەمىرىگە ئېسىلغان پولات خەنجەرنى چىڭ سىقىملاپ غىلاپتىن سۇغۇرۇپ ئالدى . ئۇنىڭ چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى . لېكىن ئۇ بىر-دەمدىن كېيىن پەسكويغا چۈشۈپ ، خەنجەرنى غىلاپقا سالدى .

شۇ ئەسنادا قۇتادمىش بىلەن ئادارقىز ئولتۇرغان يېرىدىن تۇ-رۇشتى . ھېلىقى ئۇچىنچى ئادەم « ئۇلار ئەمدى نېمە قىلدىكىن ؟ » دې-گەندەك قىلىپ تېخىمۇ جىددىيلەشتى ۋە ئىختىيارسىز تۇردە بوينىنى سوزۇپ قارىدى . يىگىت بىلەن قىز بىر - بىرىگە يېپىشتى ، قۇچاقلاشتى . ئاندىن قۇتادمىش ئېتىغا مىنىپ تاغ تەرەپكە يول ئالدى . ئادارقىز ئۆز ئۆيىگە قايتتى . ھېلىقى ئۇچىنچى ئادەمىمۇ يۇگۇرۇپ بېرىپ ئېتىغا مىندى - دە ، قۇتادمىشنىڭ كەينىگە چۈشتى .

قۇتادمىش ئېتىنى يورغىلىتىپ ئېدىرلار ئارىسىدىن ئۆتتى ۋە ئۆز ئۆيى بىلەن ئادارقىزنىڭ ئۆيىنى ئايرىپ تۇرغان قارىغايلىق تاغنىڭ باغ-رىغا يېقىنلاشتى . توساتتىن ئۇ ئارقىدىن كېلىۋاتقان ئاتنىڭ تۇياق تە-ۋىشلىرىنى ئاڭلاپ كەينىگە بۇرۇلدى .

ـــ ھە ، بۇ سىز ئىكەنسىزغۇ ، ـــ دېدى قۇتادمىش دوستانە رە-ۋىشتە كۈلۈمسىرەپ ۋە ئېتىنى توختاتتى .

ھېلىقى ئۇچىنچى ئادەمىمۇ يېقىن كېلىپ توختىدى .

ـــ قۇت بولسۇن ، ـــ قۇتادمىش بېشىنى ئېگىپ ئۇنىڭغا سالام بەردى .

ھېلىقى ئادەم سالامغا سالام قايتۇرۇشنىڭ ئورنىغا سوغۇق كۈلۈپ قويدى ۋە :

ـــ مېنى تونۇدۇڭمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى .

قۇتادمىش ئەجەبلەنگەن ۋە ئوڭايسىزلانغان ھالدا ئۇنىڭغا قاراپ قالدى . قارا بۇرۇتلۇق ، قارا كۆزلىرى چاقناپ تۇرىدىغان بۇ ئادەمنىڭ چىرايىدا ھېچقانداق دوستانە كەيپىيات كۆرۈنمەيتتى . قۇتادمىش كىشىلەرنىڭ بۇنداق مۇئامىلىسىنى كۆرۈشكە ئادەتلەنمىگەنىدى . بۇ كەڭرى يايلاقلاردا ، ئېگىز تاغلاردا مال بېقىپ چارۋىچىلىق قىلىدىغان ، بوش ۋاقىتلىرىدا ئوقيا ئېتىپ ئوۋچىلىق قىلىدىغان ئاق كۆڭۈل كىشىلەر يول ئۈستىدە ئۇچرىشىپ قالسا ئۆزئارا قىزغىن ، دوستانە مۇئامىلىدە بولىدۇ ، بىرەر ئادەمنىڭ قېينىچىلىقىنى كۆرسە تونۇيدىغان ـ تونۇمايدىغان بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، قولىدىن كېلىشچە ياردەم قىلىدۇ ، ھارغان ـ ئاچقان يولۇچىلار كېلىپ قالسا ئۆيىگە باشلاپ ، نېمىسى بولسا شۇنىڭ بىلەن مېھمان قىلىدۇ ، خۇشال بولسىمۇ ، خاپا بولسىمۇ ئىچىدىكىنى يوشۇرماي تۆز كۆڭۈللۈك بىلەن دەۋېرىدۇ . قۇتادمىش ئەنە شۇنداق ھالال ياشايدىغان مېھرىبان كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا ئۆسۈپ يېتىلگەنىدى . ئۇ يول ئۈستىدە ئۇچرىشىپ قالىدىغان كىشىلەرنىڭ بۇنداق كىنايىلىك سوغۇق كۆڭۈلۈشلىرىنى تېخى كۆرۈپ باقمىغانىدى . ئۇ كۆڭلىدە رەنجىگەن بولسىمۇ ، « قارىماققا مەندىن بىر نەچچە ياش چوڭدەك قىلىدۇ » دەپ ئويلاپ ، يەنىلا ئۇنىڭ ھۆرمىتىنى قىلدى ۋە ئۇنىڭ بايىقى سوئالىغا ئەدەپ بىلەن جاۋاب قايتۇردى :

ـــ تونۇدۇم . سىز ئىنەچۇك تاغامنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولغانىكەنسىز .

ـــ گېپىڭ توغرا بولمىدى ، ـــ دېدى ھېلىقى ئادەم ، ـــ مەنغۇ ئىنەچۇك تاينىڭ ئۆيىدە مېھمان بولغان ، لېكىن سېنى مەن ئۇ يەردە كۆرمىگەن . بىز سېنىڭ بىلەن ھېلىقى چاتقاللىقتا كۆرۈشكەن ، سەن ئىنەچۇك تاينىڭ قىزىنى ئالداپ ئاپىرىۋالغان چاتقاللىقتا .

ئەمدى قۇتادمىشنىڭ قېنى قىزىشقا باشلىدى .

ـــ ئاغزىڭغا بېقىپ گەپ قىل ، ـــ دېدى ئۇ ئەمدى يۇز ـ خاتىر قىلماستىن ، ـــ ئادارقىز بىلەن ئىككىسىزنىڭ مۇناسىۋىتىمىزنى تىلغا ئېلىشقا ھەققىڭ يوق !

ـــ مېنىڭ كىملىكىمنى بىلمەيدىغان ئوخشىمامسەن ، ـــ دېدى ھېلىقى ئادەم تەنە قىلغان ئاھاڭدا ، ـــ بىلىپ قوي ، مەن ماسمادار . مېنىڭ ئىسمىمنى ئاڭلىسا قوتازنى كۆتۈرۈپ باسىدىغان پالۋانلارمۇ تىترەپ كېتىدۇ .

ـــ سەنمۇ بىلىپ قوي ، ـــ دېدى قۇتادمىش ، ـــ مەنمۇ قوتازنى كۆتۈرۈپ باسىدىغان پالۋانلار يولسىزلىق قىلسا باش ئېگىپ تۇرمايمەن . لېكىن ، بۇگۈن مەن ھېچكىم بىلەن جېدەللىشىشنى خالىمايمەن ، چۈنكى ئەتە سەھەردە ئۇزۇن سەپەرگە چىقىمەن .

ماسمادار ئۆچۈرىسىگە ئىتتىنىڭ كۆز يۇگۈرتۈپ « ھېچكىم يوق ئىكەن ، بۇنى مۇشۇ يەردىلا جايلىۋېتەي » دېگەن ئويىنى كۆڭلىگە پۈكىكەندى ، بىراق قۇتادمىشنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قارارىنى ئۆزگەرتىپ ھورىنى بېسىۋالدى . ئۇنىڭ بايىقى قوپاللىقى ئۆزگەردى .

ـــ سەپەرگە چىقىمەن دەمسەن ؟ ـــ دېدى ئۇ سەل مۇلايىملاشقان ئاۋازدا ، ـــ نەگە بارىسەن ؟ نېمە ئىش بىلەن ؟

ـــ چاڭئەنگە تىجارەت ئىشى بىلەن بارىمەن .

ـــ ھە مۇنداق دېگىن . ياخشى ئىش ئىكەن .

ـــ خەير ـ خوش ، ماسمادار .

ـــ خوش ، قۇتادمىش .

قۇتادمىش ئېتىنى دېۋىتىپ ، ئۆز يولىغا ماڭدى . ماسمادار بىر ئەسناغچە خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قالدى . ئاندىن بىر قارارغا كەلدى بولغاي ، ئۆتۈكلىرىنىڭ ئۆكچىلىرىنى ئېتىنىڭ بىقىنلىرىغا قاتتىق نىقتىدى . ئالا ئات چاپچىپ قوزغالدى ـ دە ، قويۇندەك ئۇچۇپ كەتتى . ماسمادارمۇ ئۆز تۇرالغۇسى تەرەپكە يول ئالدى .

ئېيتقاندەك ، ئەتىسى ئەتىگەندە قۇتادمىش تاغار ، تۇگۇن ۋە تورسۇقلار ئارتىلغان توققۇز ئاتنى ئالدىغا سېلىپ تۇرالغۇسىدىن ئايرىلدى . جەنۇبقا ماڭىدىغان كارۋان يولىغا كەلگەندە ئۇ چوڭ بىر سودا كارۋىنىغا قوشۇلدى . ئات ۋە تۆگىلەر سەپ تارتىپ تىزىلغان ھالدا ئۆ-

تۇكەن تاغلىرىدىن يىراقلىشىپ ، كەڭ دالاغا ئىچكىرىلەپ ماڭدى . كارۋان ئىگىسى ياشانغان سوغدى سودىگەر ، يانلىرىغا قىلىچ ـ خەنجەر ـ لەرنى ئاسقان ئون نەچچە قوروقچى چەۋەندىز ۋە خوددى شۇنداقلا قىلىچ ، خەنجەر بىلەن قوراللانغان قوتادمىش كارۋان ئەھلىنى تەشكىل قىلاتتى . ھالبۇكى ، ئۇلاردىن ھېچكىم كارۋاننى يىراقتىن خۇپيانە پايلاپ كېلىۋاتقان بىر كىشىنى بايقىمىدى .

ئۇ پايلاقچى يەنىلا ئاشۇ ماسمادار ئىدى . ئۇ تاكى كارۋان ئۇيۇق سىزىقىغا يېقىنلاشقۇچە ئۇنىڭ قاراپ تۇردى . ئاندىن ئېتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇرىدى .

بۇ قاراقچىلار ئاتامانى ئۆز تۇرالغۇسىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن قول ئاستىدىكى يىگىرمە نەچچە ئاتارمەن ـ چاپارمەننى ئالدىغا چاقىردى .

ـــ نەرسە ـ كېرەكلىرىڭلارنى يىغىشتۇرۇپ تەييار بولۇڭلار ، ئەتە سەپەرگە چىقىمىز ، ـــ دەپ بۇيرۇق بەردى ئۇ .

سەرگەردانلىق ھاياتىغا ئادەتلىنىپ كەتكەن كاللىكسىرلەر بۇ بۇيرۇقنى ئاڭلاپ خۇشاللىقتىن سەكرىشىپ كەتتى .

ـــ ۋاھ ئەمدى يايرايدىغان بولدۇق !

ـــ كالا بېقىپ ، سۇت ساغىدىغان خوتۇنلاردەك بىكار ئولتۇرۇپ پۇت ـ قوللىرىمىزمۇ بوشاپ كەتكىلى تۇرغانىدى . ئەمدى قەپەستىن قۇتۇلغان قۇشتەك ئەركىن پەرۋاز قىلىدىغان بولدۇق !

ـــ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ھەر تاڭدا قۇياشقا ئىلتىجا قىلىپ ، كۆك تەڭرىدىن بىزنى كەڭ دالاغا قايتۇرۇشنى تىلىگەنلىكىمىز بىكار كەتمەپتۇ .

ـــ ياشىسۇن كەڭ دالا !

ـــ ياشىسۇن چۆلدىكى بوران !

قاراقچىلار قاقاقلاپ كۈلۈشتى ، شادلىقىنى نامايان قىلىپ بىر ـ بىرلىرىنى مۇشتلاشتى ، مەيدىلىرىنى كەڭ ئېچىۋېتىپ ، قان ھىدىنى ئالغان يىرتقۇچلاردەك ۋارقىراپ ـ ھۇۋلاپ تەلۈلەشتى .

ماسمادار ئەكسىچە ، لام ـ مىم دېمەستىن ئۇلارغا خىيالچان كۆز ـ

لىرى بىلەن بىردەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن ئارقىغا بۇرۇلۇپ ئۆزىنىڭ چىرايلىق ئاق كىگىز ئۆيىگە كىرىپ كەتتى . ئۇنىڭ كۆڭلى پاراكەندە ئىدى . ئۇ ئېيىق ۋە تۈلكە تېرىلىرى سېلىنغان كات ئۈستىگە ئولتۇرۇپ باقتى ، يېتىپ باقتى ، بىراق ئولتۇرغۇسىمۇ ، ياتقۇسىمۇ كەلمەيتتى . يەنە ئۆرە قوپۇپ كىگىز ئۆي ئىچىدە ئۈياق ـ بۇياققا ماڭدى . ئۇنىڭ كۆزلىرى ئالدىغا بىردەم قۇتادمىش ، بىردەم ئادارقىز كېلىۋالاتتى .

« ئادارقىزنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قۇتادمىشنى يوقىتىشىم كېرەك » دەپ ئويلايتتى ئۇ .

ماسمادار ئادارقىزنى بىر كۆرۈشتىلا ئاشىق بولغانىدى . ئۇ ئەمدى ئۆي ـ ئوچاقلىق بولۇپ ، جىنايەتلىك ئۆتمۈشتىن قول ئۈزۈپ ، تىنچ تۇرمۇش كەچۈرۈش ئىستىكى بىلەن مۇشۇ يەرگە كېلىپ ئولتۇراقلاشقا ـ نىدى . ئۇ نەچچە يىللاردىن بېرى بۇلاپ ـ تالاپ توپلىغان مال ـ دۇنـ ياسى بىلەن توقچىلىق ، بايىاشاتچىلىقتا كۈن ئۆتكۈزمەكتە ئىدى . ئۇنىڭ ئات ، كالا ، قويلىرى بار . ئۇ خۇددى چوڭ بايلاردەك ئاق كىگىز ئۆي سېلىۋالدى . ئۇمۇمەن ، ھەممە جەھەتتىن ئېيتقاندىمۇ ھېچكىمدىن قېـ لىشقۇچىلىكى يوق . پەقەت بىرلا مەسىلە ئۇنىڭ كۆڭلىنى يېرىم قىلىپ تۇراتتى ، يەنى ئۇ ئۆزىگە تۇزۇكرەك بىر لايىق تاپالماي يۈرەتتى . ئۇ تـاسادىپىي ئىنەچۈك تاينىڭ ئۆيىدە مېھمان بولۇپ ، ئۆز بەختىنى تاپقانـ دەك بولغانىدى . ئەپسۇس ! ئۇنىڭ بەخت يولىدا قۇتادمىش ئىسىملىك رەقىب توسالغۇ بولدى .

ئويلاپ شۇ يەرگە كەلگەندە ماسمادار خۇددى ھېرىپ كەتكەن ئادەمدەك چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ تەڭلىماتقا ئولتۇردى . ئۇنىڭ ئىچكى دۇنـ ياسىدا خۇددى شامانلار ئېيتقاندەك ياخشى روھلار بىلەن يامان روھلار ئۆزئارا كۈرەش قىلماقتا ئىدى .

« ئادارقىز ماڭا يېقىپ قالغانلىقى ئۈچۈن قۇتادمىشنى ئۆلتۈرۈشۈم كېرەكمۇ ؟ » ماسمادار ئۆزىگە ئۆزى سوئال قويياتتى . « بۇ ئىشتا قۇتادـ مىشنىڭ نېمە گۇناھى بار ؟ ئەگەر ئادارقىز ماڭا ئۇنىمسا باشقا بىر قىز تاپسام بولمامدۇ ؟ »

ماسمادار قانچه ئويلىسىمۇ نەتىجىسى بىرلا بولۇپ چىقاتتى . ئادار-قىزدىن باشقىسى بولمايدۇ . ئۇ جەزمەن ئادارقىزنى قولغا كەلتۈرۈشى كېرەك ! لېكىن ، ئادارقىز قۇتادمىشتىن باشقىسىغا ئۇنىمايدۇ . بۇنى ماس-مادار چۈشىنىپ بولدى ، بىلىپ بولدى . دېمەك ، قۇتادمىشنىڭ يوقلىشى شەرت .

« ئۇنى بۇ يەردە ئۆلتۈرۈۋەتسەم ھەممە خەقنىڭ مەندىن گۇمان قىلىشى تۇرغان گەپ ، چۈنكى مەن بۇ يەرگە مۇساپىر ، ـــ دەپ مۇلا-ھىزە قىلاتتى ماسمادار ، ـــ ئۇنىڭ ئۆزۈن سەپەرگە چىققىنى بەك ياخشى بولدى . ئەگەر كارۋان بۇ يەردىن يىراق يەردە ھۇجۇمغا ئۇچرىسا ھېچ-كىم مەندىن گۇمان قىلمايدۇ » .

ماسمادار ئورنىدىن تۇردى ۋە يەنە بېشى قاتقان ھالدا ئۇياق ـ بۇ-ياققا ماڭغىلى تۇردى . ئۇ ئەسلى ئاتارمەن ـ چاپارمەنلىرىنى ئۆزى باشلاپ بېرىپ ، ئادەمزاتسىز چۆلگە بارغاندا قۇتادمىشنى ئۆز قولى بىلەن جايلا-ۋېتىشنى ئويلىغانىدى ، لېكىن ھازىر ئۇ بۇ قارارىدىن يانىدى . « ئەگەر ئۇنداق قىلسام بۇ يەردىكىلەر يەرىبىر مەندىن گۇمانلىنىدۇ . ئەمىسە قانداق قىلىش كېرەك ؟ »

ماسمادار ئاق كىگىز ئۆيدىن سىرتقا چىقتى ۋە قول ئاستىدىكى ئادەملىرىنى يەنە چاقىردى .

ـــ بۇياققا كېلىڭلار ، تېز بولۇڭلار !

ئاتامانىڭ بۇيرۇقلىرىغا كۆنۈپ كەتكەن قاراقچىلار دەرھال تە-رەپ ـ تەرەپتىن يۈگۈرۈپ كېلىشتى .

ـــ گېپىمگە قۇلاق سېلىڭلار ، ـــ دېدى ئاتامان ئۆزى ئادەتلىنىپ كەتكەن بۇيرۇق تەلەپپۇزى بىلەن ، ـــ ئەتە ئەتىگەندە سىلەر سەپەرگە چىقىسىلەر ، مەن بۇ يەردە قالىمەن . بۇگۈن يۈرۈپ كەتكەن ھېلىقى سودا كارۋىنىنى كۆرگەنسىلەر ؟ شۇ كارۋاننى قوغلاپ يېتىپ ھېلىقى قۇتادمىش دېگەننىڭ جېنىنى ئالسىلەر . ئۇنى تونۇمسىلەر ؟

ـــ تونۇيمىز . ئۇ تېخى نەچچە كۈننىڭ ئالدىدا مۇشۇ ئورماندا ئوۋ قىلىپ قايتىپ كېتىۋاتقاندا ئۇنى بىزگە كۆرسىتىپ قويغانىدى-

ئىز ، ـــ دېدى قاراقچىلاردىن بىرى .

ـــ ئۇنى ھېچكىمگە تۇيدۇرماي جايلىۋېتىشىڭ ئامالى بارمۇ دەپ بىز بىلەن مەسلىھەتلەشكەنىدىڭىز ، ـــ دېدى يەنە بىر قاراقچى .

ـــ شۇنداق ، ـــ دەپ ئۇلارنىڭ سۆزىنى تەستىقلىدى ماسمادار ، ـــ ئۇنى بۇ يەردىن يىراققا بارغاندا ، ئىنس ـ جىن كۆرۈنمەيدىغان چۆلگە بارغاندا جايلىۋېتىڭلار . ئۇنى كىم ئۆلتۈرۈۋەتسە شۇنىڭغا چوڭ مۇكاپات بېرىمەن .

ماسمادارنىڭ مۇددىئاسى ۋە قاراقچىلارغا تاپشۇرغان ۋەزىپىسى ئېنىق بولدى . ئەتىسى تاڭ يورۇشى بىلەن يىگىرمە نەچچە قاراقچى يانلىرىغا قىلىچ ۋە ساداقلىرىنى ئېسىپ ، خىللانغان ئارغىماقلارغا مىنىشتى - دە ، بىر كۈن بۇرۇن يۈرۈپ كەتكەن كارۋاننىڭ ئىزىغا چۈشۈپ ماڭدى . ماسمادار ئۆزىنىڭ ئاق كىگىز ئۆيىنىڭ ئالدىدا غالىبانە قىياپەتتە تۇرۇپ ، ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويدى . ئۇ ئۆز يېنىدا پەقەت ئىككىلا قاراقچىنى ئېلىپ قالدى .

ئۇچىنچى باب

دالادىكى توقۇنۇش

پۇتۇن تاغ ۋە دالالار يېشىللىق دۇنياسىغا ئايلانغان ياز كۈنلىرىدە ئورخۇن دەرياسى تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكىگە گويياكى يەنە قانداقتۇر دىللارنى مەھلىيا قىلغۇچى تەڭداشسىز سېھرىي گۈزەللىكنىڭ قۇدرىتىنى قوشۇپ تۇراتتى . تاشتىن تاشقا سوقۇلۇپ ، شوخ ئويناپ ئېقىۋاتقان سۈزۈك سۇغا قارىسا ئادەم كىشىلىك دۇنيادىكى غەم ـ قايغۇلىرىنى ئۇنتۇپ ، بەجايىكى قانات چىقىرىپ پەرۋاز قىلىدىغاندەك يېنىكلىك ھېس قىلىدۇ .

دەريا بويىغا تەڭلىمات ۋە گېلەملەر كەڭ يېيىلغان ، ئۇلارنىڭ ئۇستىگە ئېيىق ، تۈلكە ۋە قوتاز تېرىلىرى سېلىنغان بولۇپ ، بۇ سورۇندا بايانچۇر ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان ئۆز يېقىنلىرى بىلەن گۈڭگۈر ـ مۇڭگۈر پاراڭلاشقاچ غىزالانماقتا ئىدى . ئۇلار ئەتراپتىكى گۈزەل مەنزىرە ۋە ساپ ھاۋادىن ھۇزۇرلىنىپ ، ئوتتۇرىدىكى داستىخانغا كۈمۈش لېگەنلەردە قوي يۇلغان قوي گۆشى ۋە غاز كاۋاپلىرىغا ئېغىز تېگىپ ، چاڭگىدىن كەلگەن جانان چىنىلەردە قىمىز ئىچىشمەكتە ئىدى .

ـــ مۇشۇنداق ياخشى كۈنلەردە چىدىر ئىچىگە بېكىنىپ ئولتۇرۇپ غىزالانسام دېمىم سقىلىپ كەتكەندەك بولىدۇ ، ـــ دەيتتى بايانچۇر قاغان ، ـــ ئوچۇق ئوتلاقتا ئەركىن ـ ئازادە ئولتۇرغانغا يېتەمدۇ .

ـــ شۇنداق ، شۇنداق ، ـــ دەپ ئۇنىڭ سۆزلىرىگە قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرەتتى سورۇنغا جەم بولغانلار .

كۆپچىلىكنىڭ كەيپى چاغ ئىدى . پەقەت قاغاننىڭ ئوڭ يېنىدا

ئولتۇرغان ئىنانچۇ تون باغا تارقانلا ئومۇمي پاراڭغا ئارىلاشماي ، قولـ
دىكى جانان چىنىگە قۇيۇلغان قىمىزنى ئالدىرىماي بىر ـ ئىككى ئوتلاپ
قويۇپ سۇكۇت قىلماقتا ئىدى . ئۇنىڭ بۇ خىل ئويچان قىياپىتى قاغانغا
ياقمىدى بولغاي ، ئۇ سورۇن ئىشتىراكچىلىرىنىڭ بۇ يىل يازنىڭ ياخشى
كەلگەنلىكى ۋە تۆل ، قۇلۇنلارنىڭ كۆكۈلدىكىدەك ئەي بولۇپ ، چارۋا ـ
مالىنىڭ ئوبدان كۆپەيگەنلىكى ھەققىدىكى تەسىراتلىرىنى ئاڭلاشنى قو-
يۇپ ، خىتاب قىلدى :

ـــ نېمە بولدىڭىز ، باغا تارقان ؟ بىزنىڭ سۆھبەتلىرىمىز سىزگە
ياقماي قالدىمۇ ؟ ياكى دىلىڭىزغا ئارام بەرمەيۋاتقان غەم ـ تەشۋىشلىرىڭىز
بارمۇ ؟

ئىنانچۇ تون باغا تارقان بۇ ئۇشتۇمتۇت خىتابنى ئاڭلاپ خۇددى
چۆچۈپ ئويغانغان ئادەمدەك ئىتتىك بېشىنى كۆتۈردى .

ـــ تابغاچلارنىڭ يۇرتلىرىغا قېچىپ كەتكەن كۆك تۈركلەرنىڭ
قىلمىشلىرىنى دائىم ئويلايدىغان بولۇپ قالدىم ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ئۇلار
ھە دېسىلا كۈچ توپلاپ بىزنىڭ قاراۋۇلخانىلىرىمىزغا ، كارۋانلىرىمىزغا
ھۇجۇم قىلىپ پاراكەندىچىلىك سېلىۋاتسا بىز قول قوۋۇشتۇرۇپ قاراپ
ئولتۇرامدۇق ؟

ـــ راست .

ـــ تۇغرا گەپ ، ـــ دېيىشىپ ئاۋاز قوشتى سورۇن ئىشتىراكچى-
لىرى .

بايانچۇر قاغانمۇ خىيال سۈرۈپ قالدى .

ـــ شۇنداق ، ـــ دېدى ئۇ بىر قارارغا كېلەلمىگەن ئادەملەرگە
خاس ھالدا قەتئىيەتسىزلىك بىلەن ئاۋازىنى سوزۇپ ، ـــ كۆك تۈرك-
لەرنىڭ كۆپ قىسمى بۇ يەردە قېلىپ تىرىكچىلىك قىلىۋاتقان بولسىمۇ ،
يەنە بىرمۇنچىلىرى بىزنىڭ باشقۇرۇشىمىزدا تۇرۇشنى خالىماي تاب-
ىاچلارنىڭ يۇرتلىرىغا كۆچۈپ كەتتى .

ـــ ئۇلار كۆچۈپ كېتىش بىلەنلا قانائەتلەنمەي ، باشقا تائىپىدە-
كىلەردىنمۇ ئەسكەر ئېلىپ ، كۈچ توپلاپ ، خانلىقىمىزنى ئاغدۇرۇۋېتىشنى

قەستلەۋاتىدۇ ، ـــ دېدى ئىنانچۇ تون باغا تارقان .

بايانچۇر قاغان بېشىنى ئاستا لىڭشىتىپ ، ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇلىدىغانلىقىنى ئىپادىلىدى . باغا تارقان سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

ـــ بىز ۋاقىتنى كەينىگە سوزماي دەرھال ئۇنۇملۇك تەدبىر قوللىنىپ ، كۆك تۈركلەردىن كېلىدىغان يوشۇرۇن ئاپەتنىڭ ئالدىنى ئېلىشىمىز كېرەك .

ئارىدا بىر ھازاغىچە جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى . كۆپچىلىك بۇ پىكىرنىڭ توغرىلىقىنى چۈشىنىپ تۇرسىمۇ ، قاغان بۇنىڭغا نېمە دەيدىكىن دەپ سۈكۈت قىلىشتى . ئاخىر قاغانىنىڭ سول يېنىدا ئولتۇرغان چوڭ خانزادە قۇتلۇغ يابغۇ ئېغىز ئېچىپ ، جىمجىتلىقنى بۇزدى :

ـــ زادى قانداق تەدبىر قوللىنىشىمىز كېرەك ، دانىشمەن باغا تارقان ؟ « ئۇنۇملۇك تەدبىر » دېيىشتە نېمىنى كۆزدە تۇتۇۋاتىسىز ؟

ئىنانچۇ تون باغا تارقان ئادىتى بويىچە ئالدىرىماستىن بىر پەس ئويلىنىۋېلىپ جاۋاب بەردى :

ـــ كۆك تۈرك خانلىقى ئاغدۇرۇلغانغا ھازىر ئون يىل بولۇپ قالدى . بۇ جەريانىدا ئۇلار قايتىدىن بىرلىشىپ ، قوشۇن تەشكىللەپ ، بىزگە قارشى ئىغۋاگەرلىك ھەرىكەتلىرىنى قوزغاشقا باشلىدى . مۇشۇنداق كېتىۋەرسە ئۇلار ئاخىر بىزنىڭ بېشىمىزغا بالا بولىدۇ . شۇڭا ، ھازىردىن باشلاپ ئۇلارنىڭ ئىغۋاگەرچىلىكلىرىنى توسۇش ، ئۇلارغا قارشى جازا يۈرۈشى قىلىشىمىز كېرەك .

ـــ لېكىن ئۇلار ھازىر تابغاچلارنىڭ ھامىيلىقىدا تۇرۇۋاتىدۇ . بىز جازا يۈرۈشى قىلساق تابغاچلار بىزگە قارشى چىقىشى مۇمكىن ، ـــ دەپ ئېتىراز بىلدۈردى ئاقساقال تۆرىلەردىن بىرى .

باغا تارقان ئۇنىڭغا ئويچان كۆزلىرى بىلەن بىر قاراپ قويۇپ ، يەنە تەمكىنلىك بىلەن سۆزلىدى :

ـــ تابغاچ ئوردىسىغا ئەلچى ئەۋەتىپ ، ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈشىمىز كېرەك . مېنىڭچە ، تابغاچلار بىلەن كېلىشەلەيمىز .

چوڭ خانزادە قۇتلۇغ يابغۇ ئۆزىنىڭ تۈزلۈكى ۋە ھېچقانداق ئا-

دەمدىن ھېيىقمايدىغان چۈسلۇقى بىلەن ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى :

ـــ ياق ، ياق ! بۇ گېپىڭىز قاملاشمىدى ، باغا تارقان . ھازىر بىرمۇنچە كۆك تۈركلەر تابغاچلارنىڭ ئوردىسىدا مەنسەپ تۈتۈپ خىزمەت قىلىۋاتىدۇ . تابغاچلارنىڭ بىرمۇنچە قوشۇنلىرىدىمۇ يەنە كۆك تۈركلەر قوماندانلىق قىلىۋاتىدۇ . ئەنە شۇ قوماندانلار بىزگە قارشى ئىغۋاگەرلىك قىلىشىۋاتىدۇ . شۇنداق تۇرۇپ ، بىز تابغاچلار بىلەن بۇ ھەقتە قانداق سۆزلىشىمىز ؟

ـ سورۇن ئىشتىراكچىلىرى غۇلغۇلا قىلىشتى . بەزىلەر قۇتلۇغ يابغۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۇۋەتلەپ :

ـــ راست دەيدۇ ، بۇ ئۇنداق ئاسان ئىش ئەمەس ، ـــ دېيىشتى .

يەنە بەزىلەر تەكشىلىتا قېلىپ ، بىر ـ بىرىگە قاراشتى ۋە :

ـــ ئەھۋال مۇرەككەپ ، بىر نېمە دېمەك تەس ، ـــ دېيىشتى .

يەنە بەزىلەر ئۇنچىقماستىن قاغانغا قاراشتى .

بايانچۇر قاغان كۆپچىلىككە بىرقۇر كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ مۇنداق دېدى :

ـــ بىزنىڭ ئادەملىرىمىز چاكىنەن ۋە لوياڭغا پات ـ پات بېرىپ تۇرۇۋاتىدۇ . ئۇلارنىڭ مەلۇماتلىرىدىن قارىغاندا ، كۆك تۈركلەرنىڭ بىرقىسىم سانغۇنلىرى تابغاچلارغىمۇ ئەسكىلىك قىلغىلى تۇرۇپتۇ . تاڭ شۇەنزۇڭ قاغان ئۇلارنىڭ بېسىمىدىن قۇتۇلالماي قېيىن ئەھۋالدا قاپتۇ . ئۇ قانۇن ـ تۈزۈملەرگە بويسۇنماي ئۆز بېشىمچىلىق قىلىدىغان بىر قىسىم سانغۇنلارنى ئاستانىدىن يىراق جايلاردىكى ۋە چېگرا رايونلىرىدىكى قورغانلارنى قوغداشقا ئەۋەتىپتۇ . ئىشقىلىپ ، پادىشاھ تاڭ شۇەنزۇڭ كۆك تۈرك سانغۇنلىرىنى ئوردىدىن يىراقلاشتۇرغىلى تۇرۇپتۇ .

ـــ شۇنىڭ ئۈچۈن بىز تابغاچلارنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرەلەيمىز ، ـــ دېدى ئىنانچۇ تون باغا تارقان .

قۇتلۇغ يابغۇ بۇ سۆھبەتتىن زېرىككەنلىكىنى بىلدۈرۈپ ، بەرقۇالىق بىلەن قولىنى بىر سىلكىپ قويدى .

ـــ سۆزلەشسەكلار سۆزلىشۈبرىڭلار ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ مەن ،

ئىشقىلىپ جازا يۇرۇشىنى قوللايمەن .

بۇ خانزادە ھەرقانداق ئىشنى غاچ ـ غۇچلا قىلىۋېتىشنى ياخشى كۆرەتتى ، ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان سۆھبەت ، مۇزاكىرىلەردىن بىزار ئىدى . شۇڭا ، ئۇ بۇ سورۇندىكى تۇرلۇك پىكىر ـ تەكلىپلەرگە ئارتۇقچە قۇلاق سالماي ، گۆش ـ كاۋاپلارنى يەپ ، قىمىزنى بولۇشغا ئىچىپ ئورنىدىن تۇردى .

ـــ توسۇن ئاتلارنى كۆندۇرىدىغان ئىشىم بار ئىدى ، ماڭغاچ تۇراي ، ـــ دېدى ئۇ ۋە ئالدى پۇتلىرىغا چۇشەك سېلىپ ، ئوتلاققا قويۇپ بېرىلگەن ئېتىنىك يېنىغا كەتتى .

ئوردا ئەھلى بۇ خۇيى ئوسال خانزادىنىڭ قاملاشمىغان قىلىقلىرىغا كۆنۈك ئىدى . شۇنداقتىمۇ ، سورۇن ئىشتىراكچىلىرىنىڭ چىرايلىرىدا نارازىلىق ئالامەتلىرى ئەكس ئەتتى . ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرىگە ئاستىرتىن قاراپ قويۇشلىرىدىن « كۆپچىلىكنى كۆزگە ئىلمىسمۇ مەيلى ، ھېچبولمىغاندا قاغان ئاتىسىدىن ئىجازەت سوراپ ماڭسا بولمامدۇ » دېگەن مەنە روشەن سېزىلىپ تۇراتتى . بايانچۇر قاغان ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى چۈشەندى ۋە خۇددى ئاشۇ قائىدە ـ يوسۇننى بىلمەيدىغان ئوغلىغا ئوخشاش قولىنى بىر سىلكىپ :

ـــ كەتسە كېتىۋەرسۇن ، كارىگلار بولمىسۇن ، ـــ دەپ قويدى .

دەل شۇ چاغدا ياش بىر چاپارمەن قارا ئارغىماقنى بەئەينى قارا قۇيۇندەك ئۇچۇرتۇپ كېلىپ ، يەرگە چەبدەسلىك بىلەن سەكرەپ چۈشتى ـ دە ، قاغانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تەزىم بەجا كەلتۇرگەندىن كېيىن مەلۇمات بەردى :

ـــ قىتانلارنىڭ ئەلچىلىرى بۇيۇك قاغانىمىزغا سالام بېرىش ئۈچۈن كېلىۋاتىدۇ . پېقىر مەخسۇس مۇشۇ خەۋەرنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئۇلاردىن بۇرۇن يېتىپ كەلدىم .

سورۇن ئىشتىراكچىلىرى بۇ مەلۇماتنى ئاڭلاپ جانلىنىپ كەتتى ۋە چاپارمەنگە قىزىقىپ قاراشتى . ھەممەيلەن قىتانلارنىڭ بۇ يەرگە نېمە ۋەجدىن كېلىدىغانلىقىنى بىلىشكە ئالدىرايتتى .

ـــ ئەلچىلەر بۇ يەرگە قاچان يېتىپ كېلەلەيدۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى بايانچۇر قاغان .

ـــ پەرىزىمچە ، ئۇلار ئەتە يېتىپ كېلىشى مۇمكىن ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى چاپارمەن .

قىتانلار تەرەپتىن ئەلچىلەرنىڭ كېلىشى ئۇيغۇر ئوردىسى ئۈچۈن ھەقىقەتەنمۇ كۈتۈلمىگەن خەۋەر بولدى . ئۇيغۇر خانلىقى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە قىتانلار توققۇز تاتار خەلقى بىلەن بىرلىشىپ ، ئۇيغۇرلارغا قارشى ئۇرۇشقانىدى . كېيىن تاتارلار ئۇيغۇر خانلىقىغا قوشۇلدى ، لېكىن قىتانلار تاكى ھازىرغا قەدەر ئۆكتىچىلىك قىلىپ كەلمەكتە ئىدى . ئەمدى ئۇشتۇمتوت ئۇلاردىن ئەلچى كېلىشى نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ ؟ ئۇلار زادى قانداق ئەلچىلەر ؟ تىنچلىق ئەلچىلىرىمۇ ياكى ئۇرۇش ئەلچىلىرىمۇ ؟

دېگەندەك ، قىتان ئەلچىلىرى ئەتىسى كەچكە يېقىن بايانچۇر قاغانىنىڭ ئورخۇن دەرياسى بويىغا قۇرۇلغان يازلىق قارارگاھىغا يېتىپ كەلدى . ئالدىن تەييارلاپ قويۇلغان شامان قاغان چېدىرىنىڭ ئىشىك ئالدىغا گۈلخان ياقتۇرۇپ قىتانلارنى شۇ گۈلخان ئەتراپىدىن توققۇز قېتىم ئايلاندۇرۇپ ، بۆرە بايرىقىغا توققۇز قېتىم تەزىم قىلدۇرغاندىن كېيىن قاغان چېدىرىغا كىرىشكە رۇخسەت قىلدى .

بايانچۇر قاغان ئۇچىسىغا ئوك يېنىدىن ئىزمىلىنىدىغان قىزىل تاۋار تون ، بېشىغا خۇددى شۇنداقلا قىزىل تاۋار ياغلىق چىگگەن ھالدا ئالتۇن تەختتە ئولتۇرۇپ ئەلچىلەرنى قوبۇل قىلدى . كىمخاب لىباسلارنى كىيىشكەن قىتان ئەلچىلىرى ئالتۇن تەختنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، قائىدە بويىچە توققۇز تەزىم قىلىشتى .

ـــ تەڭرى ياراتمىش بايانچۇر ئەل ئەتمىش بىلگە قاغانىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولسۇن ، سەلتەنىتى ئاساسلىرى مۇستەھكەم بولسۇن .

ـــ مەرھەمەت ، ئولتۇرغايسىلەر ، ـــ دېدى بايانچۇر قاغان .

ئەلچىلەر گېپىنى ئۇستىگە تىزىپ سېلىنغان ئېيىق ۋە قاپلان تېرىسىگە چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى . باش ئەلچى قىتان خانىنىڭ ئۇ-

زۇندىن ـ ئۇزۇن سالام ۋە ياخشى تىلەكلىرىنى تەپسىلىي يەتكۈزگەندىن كېيىن مۇددىئانى بايان قىلدى :

ـــ يېقىندىن بۇيان تابغاچ سانغۇنلىرىدىن ئەن لۇشەن بىرنەچچە قېتىم قوشۇن تارتىپ بىزگە ھۇجۇم قىلدى . بىز تاتابى قەبىلىسى بىلەن بىرلىشىپ مۇداپىئە كۆرگەن بولساقمۇ ، تابغاچ قوشۇنلىرى سان جەھەتتە ناھايىتى كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارغا تاقابىل تۇرۇش تەس كەلدى . تاتابى قەبىلىسى مەغلۇپ بولۇپ چېچىلىپ كەتتى . بىزمۇ ئۆزىمىزنىڭ تاغ ـ دەريالىرىمىزدىن چېكىنىپ چىقىشقا مەجبۇر بولدۇق . ئەن لۇشەن قېچىپ توختىماي ھۇجۇم قىلۋاتىدۇ . بۇيۇك قارا قىتان خانلىقى قېيىن ئەھۋالدا قالدى . بىزگە مەلۇم بولۇشچە ، ئەن لۇشەن ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭمۇ ھۇجۇم قىلىپ ئىغۋاگەرچىلىك سېلىۋاتىدۇ .

ـــ شۇنداق ، ـــ دېدى بايانچۇر قاغان ، ـــ ئەن لۇشەننى ھازىر تابغاچ خانى تاڭ شۇەنزۇڭمۇ باشقۇرالماي قېلىۋاتىدۇ .

ـــ ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان توغرا گەپ قىلدى ، ـــ دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ئەلچى ، ـــ تاڭ دۆلىتىنىڭ ئوردىسى ئەن لۇشەن قاتارلىق بىرقىسىم سانغۇنلارنى تىزگىنلىيەلمەي ئامالسىز قېلىۋاتىدۇ . شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئۆزىمىزنى قوغدىشىمىز كېرەك . بۇ جەھەتتە بۇيۇك قارا قىتان خانلىقى بىلەن ئۇيغۇر خانلىقى ئورتاق مەنپەئەتكە ئىگە .

بايانچۇر قاغان بۇ پىكىرگە قوشۇلىدىغانلىقىنى ئىپادىلەپ بېشىنى لىڭشىتتى . قىتان ئەلچىسى ئۇنىڭ باش لىڭشىتىشىدىن رىغبەتلىنىپ تېخىمۇ دادىل سۆزلىدى :

ـــ بىز ئۆز تەقدىرىمىزنى سىلەرگە باغلاشنى بىردىنبىر توغرا يول دەپ ھېسابلايمىز . بىزنىڭ دانىشمەن گۇرخانىمىز[1] قۇدرەتلىك ئەل ئەتمىش بىلگە قاغانغا ئىنى بولۇشنى خالايدۇ . بىز ئۆزىمىزنىڭ ئانا مەكان ، تاغ ـ دەريالىرىمىزنى ئۇيغۇر خانلىقىغا قوشۇۋېتىپ مىڭ يىللار ، تۇمەن كۈنلەرگىچە بۇيۇك ئەل ئەتمىش بىلگە بايانچۇر قاغانىنىڭ سادىق پۇقرالىرى بولۇپ ياشاشنى شەرەپ دەپ بىلىمىز .

---

① قىتانلارنىڭ خانى « گۇرخان » دەپ ئاتىلاتتى .

ئەلچىنىڭ ئېيتقانلىرى بايانچۇر قاغان ۋە ئۇنىڭ ۋەزىرلىرىنىڭ كۆتكىنىدىن زور دەرىجىدە ئېشىپ چۈشتى . بايانچۇر قاغان تەختكە ئولتۇرغان ئون يىلدىن بۇيان قىتانلار ئۇيغۇرلار بىلەن ئىزچىل تۇرده دۇشمەنلىشىش مەيدانىدا چىڭ تۇرۇپ كەلگەنىدى . بۇ جەريانىدا قىتانلار بىر نەچچە قېتىم كەڭ كۆلەمده قوراللىق ئىغۋاگەرچىلىك قىلغان ، بەزىده ئۆزلىرى ، بەزىده باشقا تائىپىلەر بىلەن بىرلىشىپ ئۇيغۇرلارغا قارشى ئۇرۇش قوزغىغانىدى . مانا ئەمدى پەلەك چاقى ئايلىنىپ كېلىپ تەقدىرنى ئۆزگەرتتى . بۇرۇنقى رەقىبلەر ئەمدى دوستلۇق ۋە قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتىنى ئىزهار قىلماقتا .

بايانچۇر قاغان ئەلچىلەرگه قىزغىن مۇئامىلىده بولدى ۋە قوي ، ئات سويۇپ ئۇلارنى مېهمان قىلدى .

ـــ بىز ئەزەلدىن مۇشۇ كەڭ ياپىلاقلاردا بىللە ياشاپ كېلىۋاتىمىز ، ـــ دېدى قاغان ، ـــ هەممىمىز دالادا كۆچۈپ يۈرۈپ چارۋىچىلىق قىلىدىغان خەلق . كۆك تەڭرى ئىلتىپات قىلىپ ، هاۋا ياخشى بولسا ، ئوت ـ چۆپلەر بولۇق ئۆسسە سىلەر بىلەن بىز مال ـ چارۋىمىزنى سەمرىتىپ بايىاشاتچىلىقتا ئۆتىمىز ، مۇبادا كۆك تەڭرىنىڭ غەزىپى كېلىپ قىشتا شۇرغان ، يازدا قۇرغاقچىلىق ئېلىپ كەلسه يەنىلا مۇشۇ يايلاقلاردا ياشاۋاتقان سىلەر بىلەن بىز جاپانى تەڭ تارتىمىز . دېمەك ، سىلەر بىلەن بىزنىڭ تەقدىرىمىز ئوخشاش . ئىتتىپاقلىشىپ ، بىرلىشىپ ياشىساق كۆچىمىز ئاشىدۇ ، خەلقلىرىمىز تىنچ ، خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلىدۇ . بۆلۈنسەك ، دۇشمەنلەشسەك ئاخىرقى هېسابتا بىزگىمۇ ، سىلەرگىمۇ هېچقانداق پايدا يوق .

ئەتىسى بايانچۇر قاغان بۇيرۇق ۋە سانغۇنلىرى بىلەن باش قوشۇپ ، قىتانلارغا يارەمچى قوشۇن ئەۋەتىشنى قارار قىلدى .

ـــ يارەمچى قوشۇنىغا ئوغلۇم قۇتلۇغ يابغۇ قوماندان بولسۇن ، ـــ دېدى قاغان .

ـــ باش ئۇستىگه ، قاغان ئاتا ، ـــ دېدى قۇتلۇغ يابغۇ ۋە ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ئاتىسىغا تەزىم قىلدى .

بـايانچۇر قاغان ئۆزىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئىنانچۇ تون باغا تارـ قانغا مۇراجىئەت قىلدى :

ـــ سىز قوشۇلامسىز ؟

ـــ ئەلـۋەتتە ، قوشۇلىمەن ، ـــ دېدى باغا تارقان بېشىنى لىڭشـ تىپ .

ـــ سىز بۇيرۇقلار باشلىقى ، ـــ دېدى قاغان ، ـــ باشقا گەپلـ رىڭىز بولسا ئېيتىپ بىزگە ئەقىل كۆرسەتمەمسىز .

باغا تارقان ئادىتى بويىچە سەل توختۇپلىپ ، تەمكىنلىك بىلەن سۆزلىدى :

ـــ يىراقتا يۈرگۈچى قوشۇنغا يابغۇمنىڭ قوماندان بولغىنى تازا كـۆڭۈلدىكىدەك ئىش بولدى . ئەمدى يابغۇمغا تۈپەك ئالىپ شۇلنى يار ـ دەمـچـى ۋە مـەسلىھەتچى قىلىپ قوشۇپ قويساق تېخىمۇ ياخشى بولاتتى .

تۈپەك ئالىپ شۇل ياغلاقار ئۇرۇقىدىن بولۇپ ، بايانچۇر قاغانىنىڭ يـېقىن تۇغقانلىرىدىن بىرى ئىدى ھەمدە ئوردىدىكى ئاقىل ۋە قابىل ئە ـ مەلـدارلاردىن ھېسابـلـىناتتى . قاغان بۇ ئەمەلدارنى نېمە ئۈچۈن ئوغلىغا « يارداەمچى ۋە مەسلىھەتچى » قىلىش پىكرىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلغانلىقىنى چۈشەندى . چوڭ خانزادە قۇتلۇغ يابغۇ قەيسەر بولۇپ ، زور قوشۇنلارغا قوماندانلىق قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە بولسىمۇ ، مەي ـ شارابقا ئارتۇقچە بېرىلىپ كېتىپ ، بەزىدە ئويلىماي ئىش قىلىپ قويىدىغان كەمچىلىكى بار ئىدى . شۇڭا ، ئۇنى تۈپەك ئالىپ شۇلدەك ئابرۇيلۇق بىر شەخسنىڭ تىزگىنلەپ تۇرۇشى ئەقىلغا مۇۋاپىق ئىدى .

ـــ ياخشى گەپ ، ـــ دېدى قاغان ۋە باغا تارقانغا قاراپ تەستىق لىغان تەرىزدە بېشىنى ئىرغىتتى . ئاندىن نەزىرىنى ئەمەلدارلار ئارىسىدا ئولتۇرغان تۈپەك ئالىپ شۇلغا ئاغدۇردى ، ـــ ئەمىسە ، سىزمۇ يۈرۈشكە تەييارلىق قىلىڭ ، تۈپەك ئالىپ شۇل .

ـــ باش ئۈستىگە ، بۇيرۇڭ قاغانىم .

قۇتلۇغ يابغۇ گەپ قىلمىدى ، لېكىن روشەن سېزىلىپ تۇرغان نارازىلىق بىلەن تۈپەك ئالىپ شۇلغا ، ئاندىن باغا تارقانغا ئالىيىپ قويدى .

ئۇ ئۆز بەگ ـ ئۆز خان بولۇپ ، تەنها ھەربىرىدە قىلىشنى ياخشى كۆرەتتى . يارەمچى ، مەسلىھەتچى دېگەنلەردىن بىزار ئىدى . « بۇ تۈپەك دېگەننىڭ ئاقساقاللىق قىلىپ ، ھەممە ئىشقا چات كىرىۋېلىشى تۇرغان گەپ ، ـــ دەپ ئويلىدى ئۇ ، ـــ ماۋۇ باغا تارقان دېگەن نەرسە دائىم مۇشۇنداق ماڭا پۇتلىكاشاڭ بولىدۇ . ئاتامۇ مېنى بەك ئەركىلىشىپ كېتىپ ئاسمانىنى ئۆرۈۋەتمىسۇن دەپ ھەمىشە بىر ئىش قىلاي دېسەملا مۇشۇنداق كۇشەندىدىن بىرىنى پۈتۈمغا چېتىپ قويىدۇ » .

ـــ بولدى ، سۆھبىتىمىز مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن ، ـــ دېدى باياڭچۇر قاغان ۋە ئوغلى قۇتلۇغ يابغۇغا بۇرۇلۇپ ، ـــ سىلەر تۈپەك ئالىپ شۇل بىلەن ئىككىڭلار دەرھال چىقىپ قوشۇننى رەتكە سېلىڭلار ، ئەتە يولغا چىقىسىلەر ، ـــ دەپ بۇيرۇق چۈشۈردى .

قۇتلۇغ يابغۇ بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماستىن ، ھەتتا قاغان ئاتىسىغا رەسمىيەت بويىچە بولسىمۇ تەزىم بەجا كەلتۈرمەستىن ، « گۇس ـ گۇس » دەسسەپ چېدىرىدىن چىقىپ كەتتى . تۈپەك ئالىپ شۇلمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭدى .

× × ×

قۇتادمىش سوغدى كارۋىنىغا قوشۇلۇپ كېتىۋاتقىنىغا يېگىرمە كۈندىن ئاشتى . ئۇ گاھ ئەتراپتىكى تۈزلەڭ ۋە ئېدىرلارغا زېرىكىشتىن مەقسەتسىز قاراپ قويىاتتى ، گاھ چىلان تورۇق ئېتىنىڭ پاكىز يۇيۇپ تارالغان يالىغا قاراپ خىيال سۈرەتتى . ئو ھامان ئاشۇ ئوتى يامان ئادارقىزنى ئويلايتتى . « ئاشۇ چاڭئەن دېگەن شەھەرگە تېزرەك يېتىپ بارساق بولاتتى ، ـــ قۇتادمىش ئەنە شۇ ئىستەكنى كۆڭلىدىن تەكرار ئۆتكۈزەتتى ، ـــ چاڭئەنگە بېرىپلا ئات ۋە ئېگەر ـ جابدۇقلىرىمنى يېپەك رەخت ۋە ئازراق ئالتۇن ـ كۈمۈشكە تېگىشىپ قايتسام توينىڭ تەييارلىقى پۈتىدۇ » . شۇنداق ئويلىغانسېرى ئۇنىڭغا كارۋان بەك ئاستا ئىلگىرىلەۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى .

ـــ باي ئاكا ، تېزرەك مېڭىشقا بولماسمۇ ؟ ـــ دېدى ئۇ كارۋانـ
نىڭ بېشىدا كېتىۋاتقان مويسىپىت سوغدى سودىگەرگە ياندىشىپ كېـ
لىپ .

ـــ كارۋان دېگەننىڭ مېڭىشى شۇ ، ـــ دېدى سودىگەر ، ـــ
ئاتلارنىمۇ تۆگىنىڭ يۈرۈشىگە سالىدىغان گەپ .

كارۋان جىمجىت دالادا جەنۇبقا قاراپ قەدەمىۋەقەدەم سىلجىماقتا
ئىدى . ئەڭ ئاخىرقى تۆگىنىڭ بويىنىغا ئېسىلغان كولدۇرمىنىڭ بوغۇق
ساداسى ۋە ئارىلاپ ئاتلارنىڭ پۇشقۇرۇشلىرىدىن باشقا ھېچنېمە ئاڭلانـ
مايتتى . يانلىرىغا قىلىچ ، خەنجەر ئاسقان ئون نەچچە قورۇقچىمۇ بىردەم
ناخشا ئېيتىپ ، يەنە بىردەم چاقچاق قىلىشىپ زېرىكتى .

ـــ قاراڭلار ! ـــ ياش بىر قورۇقچى يان تەرەپتىكى ئېدىرلىقنى
قولى بىلەن كۆرسەتتى .

ئېدىرلىق ئىچىدىن بىر توپ ئاتلىق كىشىلەر چېقىپ كېلىۋاتاتـ
تى . كارۋان ئەھلى تەشۋىش بىلەن ئۇلارغا كۆز تىكتى .

ـــ سانى يىگىرمىدىن ئاشمىدىكەن ، ـــ دېدى قۇتادمىش .

ـــ ئاپلا ، ئىش چاتاق ! ـــ كارۋان ئىگىسى ۋەھىمىلىك ئۇن
سالدى .

راست ، چاتاق بولدى . توساتتىن پەيدا بولغان ناتونۇش چەـ
ۋەنـدازلار قىلىچلىرىنى يالتىڭچلاپ ، ئەلپازىنى بۇزغان ھالدا چۇقان ـ
سۇرەن سېلىپ كارۋانغا ئېتىلدى . كارۋان قورۇقچىلىرىمۇ دەرھال ئات
چاپتۇرۇپ بېرىپ ، ئۇلارنىڭ ئالدىنى توستى . پولات تىغلار بىر ـ بىرىگە
ئۇرۇلدى ، ئات تۇياقلىرىنىڭ دۈپۈرلەشلىرى ۋە ئادەملەرنىڭ كۈچىنىپ
قىلىچ ئۇرغاندىكى « ھايت ! ھۇيت ! » دەپ ۋارقىراشلىرى جىمجىت دا ـ
لىنىڭ ئۈيقۇسىنى بۇزدى .

قۇتادمىش خۇددى كۆچمەن خەلقلەرنىڭ ئىچىدىكى ھەرقانداق
بىر ئەركەككە ئوخشاشلا كىچىكىدىن تارتىپ قىلىچ ، نەيزە ، ئوقيا ئىشـ
لىتىشنى ئۆگىنىپ ئۆسكەنىدى ، لېكىن ھەقىقىي دۈشمەن بىلەن تېغمۇ
تېغ ئېلىشىپ ، قان تۆكۈپ جەڭ قىلىشنى تېخى كۆرۈپ باقمىغانىدى .

شۇنداقتىمۇ ، ئۇ قىلچە ئىككىلەنمەستىن كارۋان قوروقچىلىرى بىلەن بىر قاتاردا قاراقچىلارغا زەربە بەردى . چاگىدىن شەھىرىگە تېزرەك يېتىپ بېرىپ ، ئادارقىز ئوچۇن تويلۇق ھازىرلاپ قايتىشتىن ئىبارەت ئوتلۇق ئارزۇ ئۇنىڭ غەيرىتىگە غەيرەت قوشۇپ تۇراتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ قالايمىقان چېپىشىتا ئۆلۈپ كېتىش مۇمكىنلىكىنىمۇ ئويلىمىدى ۋە جان - جەھلى بىلەن قىلىچ ئوروپ ، قاراقچىلاردىن ئىككىسىنى يىقىتتى ، ئۇ قاراقچىلارنى تېزرەك يوقىتىشنى ياكى ئۆلارنى تېزرەك قوغلىۋېتىشنىلا ئويلايتتى . لېكىن ، ھەش - پەش دېگۈچە قوروقچىلاردىنمۇ بىر نەچچىسى ھالاك بولدى . قاراقچىلار سان جەھەتتە كۆپ بولغاچقا ، ئاخىر ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىدى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى تىرىك قالغان قوروقچىلارنى قوغلاپ كېتىشتى ، بەزىلىرى ئوركوپ كەتكەن تۆگىلەرنى يىغىپ ھەيدىگىلى تۇردى . قوتادمىشمۇ يۇرىكى ئېچىشقان ھالدا قېچىشقا مەجبۇر بولدى . ئۇچ قاراقچى ئۇنىڭ كەينىدىن قوغلاپ كەلمەكتە ئىدى .

دەل شۇ چاغدا قېچىپ كېتىۋاتقان قوتادمىشنىڭ ئالدى تەرىپىدىن ، يەنى جەنۇب تەرەپتىكى ئېدىرلار ئارىسىدىن توغ - ئەلەملەرنى كۆتۈرۈشكەن زور قوشۇن چىقىپ كەلدى . ھەممىسى كۇن نۇرىدا پارقىراپ تۇرىدىغان ساۋۇت - دۇبۇلغىلارنى كىيىشكەن ، ئاتلىرى خىل بوۋلۇپ ، پۇتۇن قوشۇن ئىنتايىن ھەيۋەتلىك ۋە سۇرلۇك كۆرۈنەتتى . ئۇلارنى كۆرۈپ قوتادمىشمۇ ۋە ئۇنى قوغلاپ كېلىۋاتقان قاراقچىلارمۇ داڭقېتىپ توختاپ قېلىشتى .

قوتادمىش يېقىنلا كېلىپ قالغان قوشۇنغا دىققەت قىلىپ قارىۋالدى - دە ، « بۇلار كۆك تۇركلەر ئىكەن » دېگەن ھۆكۈمنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى ھەمدە ئېتىنىڭ بېشىنى باشقا ياققا بۇراپ يەنە قاچتى . قاراقچىلارمۇ ۋەيران قىلىنغان كارۋاننى تاشلاپ ، ئۆلەر - تىرىلىشىگە قارىماي بەدەر قاچتى . قوشۇندىكى بىر بۆلۈك ئوچقۇر چەۋەندازلار سەپتىن ئايرىلىپ چىقتى - دە ، قوتادمىش ۋە قاراقچىلارنى قوغلاشقا چۈشتى . قوتادمىشنىڭ پۇتلىرى تۇم ۋە پاكارراق كەلگەن چىلان توروق ئېتى ئۇزۇن يولغا چىدامليق بولسىمۇ ، ئانچە يۈگۈرۈك ئەمەس ئىدى . قوغ-

لىغۇچىلار كۆپ ئاۋاره بولمايلا ئۇنىڭغا يېتىشۋالدى . ئۇلاردىن بىرى قىل ئارقاندىن تەييارلانغان سالمىنى بېشىنىڭ ئۈستىدىن ئايلاندۇرۇپ ـ ئايلاندۇرۇپ كۆچ بىلەن تارتتى . ئۇستىلىق بىلەن تاشلانغان سالما چىلان تورۇق ئاتنىڭ بوينىغا چۈشتى . قۇتادمىش ئۆزىنى ئوڭشۇالغۇچه بويى بوغۇلۇپ خارتىلداپ قالغان ئات بەرداشلىق بېرەلمەستىن يەرگه يىـ قىلدى . « تۈگەشتىم ! » دېگەن ئوي چاقماق تېزلىكىده قۇتادمىشنىڭ مېڭسىنى بىر كۆيدۈرۈپ ئۆتۈپ كەتتى . ئۇ يەرگه يىقىلغىنىچه قوپالـ مىدى . ئۇنىڭ بىر پۇتى يىقىلغان ئېتنىڭ ئاستىدا قالغانىدى . قوغلاپ كەلگەن چەۋەندازلار ئۇنىڭ پۇتىنى ئاتنىڭ تېگىدىن تارتىپ چىقىرىشتى ۋه بايا سالما قىلىنغان قىل ئارقان بىلەن ئۇنىڭ قوللىرىنى كەينىگه قايـ رىپ باغلاشتى .

ـــ بىرىنى تىرىك تۇتتۇق ! ـــ دەپ مەلۇمات بەردى ئۇلاردىن بىرى بويلۇق ئاق ئارغىماققا مىنىپ بۇ يەرگه يېتىپ كەلگەن باشلىقىغا .

قۇتادمىش نېمە ئىش بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئۇقالماي شۇ باشـ لىققا كۆز تىكتى . بۇ باشلىق كىلىشكەن ، سۆلەتلىك ئادەم ئىدى . ئېگىز بويلۇق ، بۇغداي ئۆڭلۈك ، قارا قاشلىق ، قاڭشارلىق ، قويۇق ئۆسكەن كۆتىمەك ساقىلىغا ئاندا ـ ساندا ئاق سانجىشقا باشلىغانىدى . سۆسۈن رەڭلىك تاۋار پەشمەت ئۈستىدىن قاسراقلىق پولات ساۋۇت ، بېشىغا سۆسەر تۈماق كىيگەن ، ئاق ئېتنىڭ ئېگەر ـ توقۇملىرى كۈمۈش بىلەن بېزىتىلگەن بولۇپ ، بىر قاراشتىلا بۇ كىشىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك مەنـ سەپدار ئىكەنلىكىنى كۆرگىلى بولاتتى .

قۇتادمىش ئېدىرلىقلاردىن چىقىپ ، بۇ كەڭ دالاغا يېيىلىپ كەتكەن ئاتلىق ئەسكەرلەرگه كۆز يۈگۈرتۈپ « ئون مىڭدىن ئاشىدىـ كەن » دەپ مۆلچەرلىدى .

شۇ ئەسنادا قاراقچىلارنى قوغلاپ كەتكەن بىر توپ چەۋەندازلار قايتىپ كەلدى .

ـــ يەنه بىرىنى تىرىك تۇتتۇق ، ـــ دەپ ۋارقىراشتى ئۇلار .

قوللىرى باغلانغان ياش قاراقچى قۇتادمىشنىڭ يېنىغا توختىتىپ

قويۇلدى .

چـار سـاقاللىق بىر سەركەردە ھېلىقى ئاق ئارغىماق مىنگەن يۇ-قىرى دەرىجىلىك مەنسەپدارنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئېتىنى توختاتتى .

ـــ ئەن لـۇشەن جانابلىرىغا مەلۇم بولغاي ، ـــ دەپ مەلۇمات بەردى ئۇ ، ـــ مۇنۇ ئىككىسىدىن باشقا ھەممىسى ئۆلدى (ئۇ قولىنى شىلتىپ قۇتادمىش بىلەن قاراقچىنى كۆرسەتتى) ، كارۋاندىكى بارلىق ئات ۋە تۆگىلەر يىغۇۋېلىندى .

ئەن لۇشەن ئېتىنى دېۋىتىپ ، ئىككى تۇتقۇنغا يېقىنراق كەلدى .

ـــ سىلەر نېمە ئادەم ؟ نەگە كېتىۋاتقان ؟ ـــ دەپ سورىدى .

ياش قاراقچى بېشىنى تېخىمۇ تۆۋەنرەك ئېگىپ مۇكچىيىپلا قالـدى . قۇتادمىش ئەكسىچە ، ئەن لۇشەنگە ئۇمىد ۋە ئىشەنچ بىلەن تىك بېقىپ قارىدى .

ـــ مەن چاڭئەنگە كېتىۋاتقان يولۇچى ، سودا كارۋىنىغا قوشۇ-لۇۋالغان ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە بۇ قاراقچىلار بىزگە تۇيۇقسىزدىن ھۇجۇم قىلدى .

ـــ دېمەك ، بۇ كارۋان ئىككىلارنىڭ ئەمەس ئىكەن ـ دە ؟

ـــ شۇنداق ، مېنىڭمۇ ئەمەس ، بۇ قاراقچىنىڭمۇ ئەمەس .

ـــ سېنىڭ قاراقچى ئەمەسلىكىڭنى كىم ئىسپاتلاپ بېرەلەيدۇ ؟

قۇتادمىش مەڭدەپ قالدى .

ـــ مـانا ئۇنىڭدىن سوراپ بېقىڭلار ، ـــ دېدى ئۇ يېنىدا تېخىچە بېشىنى ئېگىپ تۇرغان قاراقچىنى كۆرسىتىپ .

ـــ قانداق ئادەملىكىڭنى بىلمەيمەن ، ـــ دېدى قاراقچى ئۇنىڭغا ئالىيىپ قويۇپ .

ـــ دېـمەك ، ھەر ئىككىڭلار بۇ كارۋاننىڭ ئىگىلىرى ئەمەس ئىـكەنسىلەر ـ دە ؟

قاراقچى بۇ سوئالغا جاراب بەرمەي ، يەنە بېشىنى ساڭگىلاتتى . قۇتادمىش يەنە ئۇمىد بىلەن سۆزلىدى :

ـــ كارۋان مېنىڭ ئەمەس ، لېكىن بۇ كارۋاندا مېنىڭ مالـلىرىمۇ

بار .

ئەن لۇشەن ئۇنىڭغا پىسەنت قىلماستىن باشقا بىر سوئالنى سوراپ قالدى :

ـــ يولدا قىتانلارنىڭ قوشۇننىى ئۇچراتتىڭلارمۇ ؟

ـــ ياق ، ـــ دېدى قۇتادمىش .

ـــ ئۇيغۇر قوشۇننىى ئۇچراتتىڭلارمۇ ؟

ـــ ياق ، ئۇچراتمىدۇق .

ئەن لۇشەننىڭ يېنىدا تۇرغان سەركەردە قولىنى شىلتىپ ھەيۋە قىلدى :

ـــ راست گەپ قىل ، بولمىسا كاللاڭدىن ئايرىلىسەن !

باياتىن بېرى زۇۋان سۈرمەي تۇرغان قاراقچى بۇ گەپنى ئاڭلاپ قورقۇپ كەتتى .

ـــ راست كۆزىمدۇق ... قىتانلارنىمۇ ، ئۇيغۇر قوشۇننىمۇ كۆزىمدۇق ، راست .

ئەن لۇشەن سەركەردىگە قاراپ :

ـــ ئۇلارنى ئېلىپ مېڭىڭلار ، ـــ دېدى ـ ده ، ئېتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇرىدى ، ـــ ئاۋۇ بىرى راست قاراقچىدەك تۇرىدۇ ، لېكىن ئاۋۇ « كارۋاندا مېلىم بار » دېگىنى ئۇيغۇرلارنىڭ ئايىغاقچىسى بولۇشى مۇمكىن .

× × ×

بۇ چاغدا قۇتلۇغ يابغۇ قوماندانلىقىدىكى ئۇيغۇر قوشۇنى قىتان ئەلچىلىرىنىڭ يول باشلىشى بىلەن ئەن لۇشەن باشباشتاقچىلىق قىلىپ يۈرگەن يەرلەرگە يېقىن كېلىپ قالغانىدى . قۇتلۇغ يابغۇنىڭ ئايغاقچىلىرى ئەن لۇشەن قوشۇننىى كۆرگەنلىكىدىن خەۋەر بېرىشتى .

ـــ مۇشۇ يەردە بارگاھ قۇرۇپ ھاردۇق چىقىرايلى ، قوشۇننى رەتكە سالايلى ، ـــ دەپ مەسلىھەت بەردى تۇپەك ئالپ شۇل .

قۇتلۇغ يابغۇ گەپ قىلماستىن ئاتتىن چۈشتى . بۇ ئۇنىڭ مەسـ
لىھەتكە كۆنگەنلىكىنى بىلدۈرەتتى .
چېدىرلار تىكىلدى . ئوچاقلار ياسىلىپ ، قازانلار ئېسىلدى .
مەسلىھەتچى تۈپەك ئالىپ شۇل قوماندانلىقى يىپەك چېدىرىغا
كىـرگەندە خانزادە قۇتلۇغ يابغۇ ئالدىدىكى ئاق شايى داستىخانغا قويۇلـ
غان كۈمۈش لىگەندىكى قوي گۆشىنى يەپ ، چۆچەككە قۇيۇلغان ئۈزۈم
شارابىنى ئىچىپ ئولتۇراتتى . مەسلىھەتچى كىرگەندە ئۇ قاپقىنى ئاچماي
قاراپ قويۇش بىلەنلا چەكلەندى ، ئۇنى داستىخانغا تەكلىپ قىلمىدى .
تۈپەك ئالىپ شۇل ئۇنىڭ بۇنداق توڭ ۋە قوپال خۇيىغا كۆنۈپ كەتكەن
بولغاچقا ، ئۇدۇل كېلىپ ، داستىخاننىڭ يېنىغا ئولتۇردى .
ـــ جـسەكچىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ، بارگاھنى بىرقۇر تەكشۈـ
رۈپ چىقتىم ، ـــ دېدى ئۇ ۋە يېنىدىن پىچىقىنى چىقىرىپ ، كۈمۈش
لىگەنگە دۆۋىلەپ سېلىنغان گۆشنى كېسىپ پارچىلىغىلى تۇردى .
قـۇتلۇغ يابغۇ يەنە ئۇنىچىقماستىن ، بىر چۆچەك شارابنى بىراقلا
كۆتۈرۈۋەتتى .
ـــ بىللە غىزالىنايلى ، ـــ دېدى يەنە تۈپەك ئالىپ شۇل ۋە بىر
كېسىم گۆشنى ئاغزىغا سالدى .
قۇتلۇغ يابغۇ ئۇنىڭغا قارايمۇ قويماستىن ، يوغان بىر پارچە سۆـ
كەكنى ئېلىپ غاجىلاشقا تۇتۇش قىلدى .
ـــ ماڭا شاراب قۇيىمامسەن ، ـــ دېدى تۈپەك ئالىپ شۇل .
ـــ سەن شارابقا بەك ئۆچ ئەمەسمۇ ، ـــ دەپ تەنە قىلدى بۇ قاـ
پقى يامان قوماندان .
ـــ تـوغرا گەپ قىلمىدىڭ ، ـــ دېدى مەسلىھەتچى ، ـــ ئىچىدىـ
غان يەردە ئانچە ـ مۇنچە ئىچىپ قويغانلىقىڭ زىيىنى يوق .
« بۇ قاقـۇاشـقا گەپ تېپىپ بەرگىلى بولمايدۇ » دەپ ئويلىدى
قۇتلۇغ يابغۇ ۋە يېنىغا قويۇلغان ساپال كومزەكنى ئېلىپ ، چۆچەككە
تولدۇرۇپ قۇيدى .
ـــ ئۆزۈڭگىمۇ قۇي ، ـــ دېدى يەنە تۈپەك ئالىپ شۇل .

قوماندان ئۇنىڭغا سەل ئەجەبلەنگەندەك قاراپ قويدى . « يەنە قانداق ئويۇن كۆرسەتمەكچى بۇ ھېيلىگەر تۇلكە ؟ » شۇنىڭ بىلەن قۇتلۇغ يابغۇ ئۆزىگىمۇ شاراب قۇيدى .

ـــ سەن قوماندان بولساڭمۇ مەن سەندىن بىرنەچچە ياش چوڭ ، ـــ دېدى تۇپەك ئالپ شۇل شاراب قۇيۇلغان چۆچەكنى قولىغا ئېلىپ ، ـــ سەن مېنىڭ بىر نەۋرە ئىنىم . شۇڭا ، كۆڭلۈمدە نېمە بولسا توغرىسىنى دەۋېرىمەن . بەزىدە قۇلىقىڭغا ياقمايدىغان گەپلەرنى قىلىپ قويغان بولسام كۆڭلۈڭگە ئېلىپ كەتمە . بۇگۈن سېنىڭ بىلەن بىردەم پاراڭلىشىپ ئولتۇرغۇم كېلىپ قالدى . كېلە ، ئىچىۋېتەيلى .

شۇ گەپ بىلەن ئۇ قولىدىكى شارابنى توختاتماي كۆتۈرۈۋەتتى .

ـــ يارايسەن ! ـــ دەپ خىتاب قىلدى قۇتلۇغ يابغۇ ئۇنىڭ ئىچىشگە قاراپ ، ـــ مانا مۇشۇنداق ئەركەكتەك ئىش قىلمامسەن .

ئۇمۇ ئالدىدىكى چۆچەكنى بىر كۆتۈرۈشتىلا قۇرۇقداپ قويدى .

ئىككىيلەن دوستانە سۆھبەتكە چۈشۈپ كەتتى . بولۇپمۇ قوماندان قۇتلۇغ يابغۇ مەسلىھەتچى كېرىشتىن ئىلگىرى ئۇچ ـ تۆت چۆچەكنى بوشىتىپ ، خېلى قىزىپ قالغان بولغاچقا ، ھەۋەسلىنىپ سۆزلەپ كەتتى .

ـــ ئېسىڭدىمۇ ، تۇپەك ، ـــ دەيتتى ئۇ خۇددى سۆھبەتدىشى ئاڭلىماي قالمىسۇن دەپ خاۋاتىرلەنگەندەك يۇقىرى ئاۋازدا ، ـــ بىز سېنىڭ بىلەن سىر ـ تاردۇشلارغا قارشى يۈرۈشكىمۇ بىللە بارغان ، كېيىن يەنە ئۇچ قارلۇق① توپىلىڭنى باستۇرۇشتىمۇ بىللە جەڭ قىلغان . قاراماققا ياۋاشتەك كۆرۈنگىنىڭ بىلەن مۆرىتى كەلگەندە باتۇر ئەزىمەت سەن . شۇنىڭ ئۈچۈن ، سېنى ھۆرمەتلەيمەن ، بەزىدە يوقلاڭ ئىشلارغا چېپىلۇۋېلىپ چىشىمنى قېرىشتۇرساڭمۇ ساڭا ئۆكتە قويمىدىم . بىلەمسەن شۇنى ؟

ـــ بىلىمەن ، ـــ دېدى تۇپەك ئالپ شۇل تەمكىنلىك بىلەن بېشىنى ئىرغىتىپ .

---

① قارلۇق قەبىلە ئىتتىپاقى « ئۇچ قارلۇق » دەپمۇ ئاتىلاتتى .

ـــ ئەگەر سەندىن باشقا ئادەم شۇنداق چىشمىنى قېرىشتۇرغان بولسا ، كۆك تەڭرىنىڭ نامى بىلەن قەسەم قىلمەنكى ، تاناۋىنى تارتىپ ، ئىككىنچى مېنىڭ ئالدىمدا ئېغىز ئاچالماس قىلۋېتەتتىم .

ـــ بۇنى بىلىمەن ، ـــ دېدى مەسلىھەتچى مىيىقىدا كۈلۈپ .

ـــ بولدى ، بۇ گەپنى قويۇپ ، شاراب ئىچەيلى ، ـــ دېدى قوماندان ۋە كومزەكنى قولىغا ئالدى .

ـــ ياق ، ـــ دېدى مەسلىھەتچى كەسكىن تەلەپپۇزدا ۋە كومزەكنى ئۇنىڭ قولىدىن تارتىۋالدى ، ـــ ياق ، ئەمدى ئىچمەيمىز .

ـــ تولا ھەددىڭدىن ئاشما ! مەن قوماندان ، بۇنى ئۇنتۇپ قالما !

ـــ ئۇنتۇپ قالمىدىم ، ـــ دېدى تۇپەك ئالپ شۇل ئاۋۇالقىدەكال تەمكىنلىك بىلەن ، ـــ سەن قوماندان بولغانلىقىڭ ئۈچۈن ئەمدى ئىچمەسلىكىڭ كېرەك . ئەتە ئەن لۇشەننىڭ قوشۇنى بىلەن ئۇچرىشىمىز ، بەلكىم جەڭ بولۇشىمۇ مۇمكىن . شۇڭا ، قوماندانىنىڭ مېڭىسى سەگەك بولۇشى ، ئۆزى ھوشيار تۇرۇشى زۆرۈر .

ـــ يەنە بىلەرمەنلىكىڭنى باشلىدىڭمۇ ؟ ھۇ ، سېنى ...

قۇتلۇغ يابغۇ بۇ بويسۇنماي مەسلىھەتچىنى ئۇرۇۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا ھۆركىرەپ ئالدىغا ئىنتىلدى ، لېكىن ئورنىدىن قوپمىدى ۋە چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ تەتۈر قارىدى .

ـــ چىقىپ كەت ! ـــ دېدى ئۇ قولى بىلەن ئىشكىنى كۆرسىتىپ .

ـــ بۇگۈن مۇشۇ يەردە ئۇخلايمەن ، ـــ دېدى تۇپەك ئالپ شۇل ئۇنىڭ قېيىدىشىغا پەرۋا قىلماي .

دەرۋەقە ، قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغانىدى . قوماندان بىلەن مەسلىھەتچى يەنە بىردەم گەپ تەگمىشىپ ، تاكاللىشىپ يېتىپ ئۇخلاپ قېلىشتى .

ئەتىسى ئەتىگەندىلا مەسلىھەتچىنىڭ قوماندانىنى ھاراقتىن چەكلىگەنلىكىنىڭ پايدىسى كۆرۈلدى . قۇتلۇغ يابغۇ مەيخورلۇققا بېرىلىپ كەتكەندە ئەتىسى بىر كۈن كەچكىگە بېشى ئاغرىپ ، ئورنىدىن قوپالماي

ئېغىناپ ياتاتتى . بۇ قېتىم ئۇنداق بولمىدى .

× × ×

ئەن لۇشەننىڭ چېرىكلىرى قوللىرى باغلانغان قۇتادمىش بىلەن ھېلىقى ياش قاراقچىنى ئىككى ئاتقا مىنگۈزۈپ ، ئۆزلىرى بىلەن ئېلىپ ماڭدى .

ـــ ئەمدى ئۆلىدىغان بولدۇق ، ـــ دېدى قاراقچى يىغلامسىراپ .

ـــ گەپ قىلما ! ـــ بىر چېرىك قامچا بىلەن ئۇنىڭ دۇمبىسىگە « قارس » قىلىپ بىرنى سالدى .

قاراڭغۇ چۈشكەندە ئوچۇق دالادا قونالغۇغا توختاشتى . قۇتادمىش بىلەن قاراقچىنى يېڭىدىن تىكلىگەن بىر چېدىرنىڭ يېنىغا ئەپكېلىپ ، بىر ـ بىرىگە چېتىپ باغلاپ قويۇشتى .

ـــ قاراقچىلىق قىلغانغا تويدۇڭمۇ ؟ ـــ دېدى قۇتادمىش ئىختىيارسىز قوشۇلۇپ قالغان بۇ ھەمراھىغا دوق قىلىپ .

قاراقچى جاۋاب قايتۇرمىدى .

ـــ سېنى بىر يەردە كۆرگەندەك قىلىمەنغۇ ، ـــ دېدى يەنە قۇتادمىش ، ـــ يۈرت ـ ماكانىڭ قەيەردە ؟ بۇ ئادەم ياشىمايدىغان دالاغا مەخسۇس بۇلاڭچىلىق قىلىش ئۈچۈن چىققانمىدىڭ ؟

ـ بەربىر ئۆلىدىغان بولدۇق ، ساڭا راست گېپىمنى ئېيتاي ، ـــ دېدى قاراقچى ، ـــ بىزنى سېنىڭ كەينىڭدىن ماسمادار ئەۋەتكەن . ئۇ بىزگە سېنى ئۆلتۈرۈۋېتىشنى تاپشۇرغانىدى .

ـــ نېمە دەيسەن ؟! ـــ دەپ خىتاب قىلدى قۇتادمىش ، ـــ ئاشۇ ئۆتۈكەن باغرىغا يېڭىدىن كۆچۈپ كەلگەن ماسمادارمۇ ؟ ئۇ نېمە ئۈچۈن مېنى ئۆلتۈرمەكچى بولىدۇ ؟ مەن ئۇنىڭغا نېمە يامانلىق قىلدىم ؟

ـــ نېمە يامانلىق قىلغىنىڭنى بىلمەيمەن ، ـــ دېدى قاراقچى ، ـــ بىلىدىغىنىم شۇكى ، سەن ئالماقچى بولغان قىزغا ئۇنىڭ كۆزى چۈشكەن .

قۇتادمىشنىڭ يۈرىكى قىسىلىپ كەتتى . « ئادارقىز ! » دېگەن ئوتـلۇق نىدا ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىقمىدى ، لېكىن پۈتۈن ۋۇجۇدىنى كۆيدۈرۈپ ئۆتكەندەك بولدى . گويياكى ئۇنىڭ كۆزلىرىنى توسۇپ تۇر-غان قويۇق تۈتەك پەردە يوقىلىپ ، ئىشىنىڭ تېگى ـ تەكتىنى كۆرگەندەك بولدى . ئۇ ئادارقىز بىلەن چاتقاللىقتا سۆزلىشىپ تۇرغاندا ئۇشتۇمتۇت ئاشـۇ ماسمادار پەيدا بولۇپ قالغانىدى . ماسمادار ئۇ يەرگە نېمە ئۈچۈن بارغاب ؟ كېيىن باشقا بىر كۈنى قۇتادمىش ئادارقىز بىلەن خوشلىشىپ قـايتىۋاتقاندا يەنە شۇ ماسمادار بىلەن يۈزمۈيۈز دوقۇرۇشۇپ قالدى . شۇ چاغدا ماسمادارنىڭ ئۆزىنى تۇتۇشى ، مۇئامىلىسى ھەرگىز دوستانە بولـ-مىغانىدى . « ئەمدى چۈشىنىشلىك بولدى » دەپ ئويلىدى قۇتادمىش ۋە تېخىمۇ ئۆرتىنىپ كەتتى . « ئەمدى ئادارقىز قانداق بولار ؟ »

قـۇتادمىش كېچىچە تولغىنىپ ، ئاھ ئۇرۇپ چىقتى . ئۇ قايسى ۋاـ-قىتلاردا ئۇخلاپ قالدىكىن ، ئەيتاۋۇر بىقىنغا تەگكەن قاتتىق تېپىكتىن ئويـغىنىپ كەتتى . تاڭ سۈزۈلگەنىدى . ئەن لۇشەن قوشۇنى يەنە يۈـ-رۈشكە ئاتلانىدى .

قۇياش خېلى ئېگىز ئۆرلەپ تەنلەرنى قىزدۇرۇشقا باشلىغان مەـ-ھەلدە ئالدى تەرەپتىن يەنە بىر قوشۇننىڭ قارىسى كۆرۈندى .

ـــ ئۇيغۇر قوشۇنى ، ـــ دەپ خەۋەر يەتكۈزۈشتى چارلىغۇچىلار .

ـــ جەڭگە تەييارلىنىڭلار ! ـــ ئەن لۇشەن ئۆز يېنىدىكى سەر-كەردىلەرگە بۇيرۇق چۈشۈردى .

ھايال بولماي ئىككى قوشۇن بىر ـ بىرىگە يېقىن كېلىپ سەپ تارتىشتى . قۇتلۇغ يابغۇ ئۆز قوشۇنىنىڭ ئالدىدا تۇراتتى .

ـــ ئەي ئەن لۇشەن دېگەن ناكەس ! ـــ دەپ توۋلىدى ئۇ كۈچلۈك ئاۋازدا ، ـــ ئاڭلىسام ، كۆرەڭلەپ جاھانغا پاتماي يۈرۈپسەن . نوچى بولساڭ چىقە قېنى ، ئاكاڭ قارىغايىنى تونۇپ قوي . سېنىڭ بىلەن بىرگە بىر ئېلىشاي دەپ كەلدىم . قىلىچىڭنى يالتىڭاچلاپ ئوتتۇرىغا چىق ! مەردنى مەيدانىدا سىنايمىز .

ئەن لۇشەن بۇ چاقىرىقنى تولۇق ئاڭلىدىمۇ ، ئاڭلىمىدىمۇ ، ئىش-

قىلىپ ، قۇتلۇغ يابغۇغا جاۋاب قايتۇرمىدى . ئۇنىڭ قوشۇنى پۈتۈن سەپ بويىچە ئات سېلىپ ھوجۇمغا ئۆتتى . ئىككى قوشۇننىڭ سەپلىرى توقۇ-نۇشتى . قىلىچلار ئاپتاپتا پارقىراپ بىر - بىرىگە سوقۇلدى . ئادەملەرنىڭ كۆچەپ قىلىچ ئۇرغاندىكى ئۇن سېلىشلىرى ، ئات تۇياقلىرىنىڭ دۈپۈر-لەشلىرى بۇ ئادەمزاتسىز جىمجىت دالانىڭ ئېغىر ئۈيقۇسىنى بۇزۇۋەتتى . ھەر ئىككى تەرەپتىن ئۆلگەنلەر يىقىلىپ ، يارىدار بولغانلار سەپتىن ئايـ-رىلىپ چىقىشقا باشلىدى .

شۇنداق قىلىپ ، كەسكىن ئېلىشىشتىن كېيىن ئىككى قوشۇن ئۆز بارگاھلىرىغا چېكىنىپ ئارام ئېلىش ، غىزالىنىش ، ئۆلگەن ھەم يارىدار بولغانلارنى بىر ياقلىق قىلىشتەك ئىشلار بىلەن بەند بولدى .

شۇ ئەسنادا ئەن لۇشەن قوشۇنى ئورنىدىن قوزغىلىپ جەنۇب تەرەپكە ، يەنە ئۆزلىرىنىڭ تۇرالغۇسى تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى . قۇتلۇغ يابغۇ دەرھال قوشۇن تارتىپ ئۇلارنىڭ ئارقىدىن قوغلىماقچى بولغانىدى ، لېكىن مەسلىھەتچى تۇپەك ئالىپ شۇل ئۇنى توسۇپ قالدى .

ـــ ئەمدى قوغلىمايلى ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ئۇلارنىڭ پىستىرمىسىغا چۈشۈپ قېلىشىمىز ياكى تېخىمۇ زور قوشۇنغا ئۇچراپ قېلىشىمىز مۇمـ-كىن .

قۇتلۇغ يابغۇ ئۇنىڭ مەسلىھەتىگە كۆندى ، لېكىن ئاچچىقىغا پايلىماي ، يىراقلىشىپ كېتىۋاتقان قوشۇننىڭ كەينىدىن ۋارقىرغىلى تۇردى :

ـــ ئەن لۇشەن ! قورقۇنچاق ! قايتىپ كەل ، مەن سېنىڭ بىلەن بىرگە بىر ئېلىشماقچى . توختا ، بۇنداقلا كەتسەڭ بولمايدۇ ...

بىرنەچچە ئاتلىق ئەسكەر قۇتادمىشنى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كېلىشتى .

ـــ ئۇنى تۇتۇۋالدۇق ، ـــ دەپ مەلۇمات بەردى بىر ئەسكەر .

ـــ ياق ، سىلەر تۇتۇۋالمىدىڭلار ، مەن ئۆزۈم كەلدىم ، ـــ دېدى قۇتادمىش .

ـــ نەدىن كەلدىڭ ؟ ـــ سورىدى تۇپەك ئالىپ شۇل .

قۇتادمش بولغان ۋەقەنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى . جەڭ باشلانغاندا قۇتادمش بىلەن قاراقچى مالمانچىلىقتىن پايدىلىنىپ قېچىپ كەتكەنىدى . ئۇلار بىر ئۆلۈك ئەسكەرنىڭ خەنجىرىنى ئېلىپ ، بىر ـ بىرىنىڭ قوللىرى باغلانغان ئارقانىنى كەستى . ئاندىن قاراقچى ئىگىسىز قالغان ئاتقا مىنىپ قېچىپ كەتتى . قۇتادمش يۈگۈرۈپ بېرىپ ، يىراقتىكى چاتقاللىقتا مۆكۈنۈپ ياتتى . جەڭ ئاياغلاشقاندىن كېيىن ئۇ ئۆيغۇرلار تەرەپكە قېچىپ كەلدى .

ـــ ئۇنىڭغا ئات بېرىڭلار ، ـــ دېدى قۇتلۇغ يابغۇ ئەھۋالنى ئۇقاندىن كېيىن .

شۇ كۈنى كەچكە يېقىن قىتانلارنىڭ ھۆكۈمدارى گۈرخان ئۆزىنىڭ قەبىلە ۋە ئۇرۇقلىرىنى باشلاپ بۇ يەرگە يېتىپ كەلدى . ئۇلار ئۆز ئىختىيارلىرى بىلەن ئۇيغۇر خانلىقى تەۋەلىكىگە ئۆتۈش ئۈچۈن كۆچۈپ كەلمەكتە ئىدى . مىڭلىغان ئات ـ ئۇلاغلار ، چوڭ ـ كىچىك ھارۋىلار پۈتۈن ئەتراپنى قاپلاپ كەتتى . كىشىلەر ئائىلە ـ ئائىلە بويىچە مال ـ ۋارانلىرىنى ھەيدەپ كېلىۋەردى ، كېلىۋەردى .

تۆتىنچى باب

سۈيقەستچىنىڭ ھېيلىسى

قۇتادمش بىلەن تۇتقۇنلۇقتا بىللە بولغان ھېلىقى ياش قاراقچى ھېچ يەردە توختماي ئۇدۇل ئۆتۈكەن تاغلىرىغا قايتىپ كەلدى . ماسمادار ئۆزىنىڭ تاغ باغرىدىكى چېدىرىدا ئۇنىڭدىن بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئىككى قولى بىلەن ئۇزۇن چاچلىرىنى چاڭگاللاپ تۇتقىنىچە ئۇزاققىچە ئۇن چىقارماي ئولتۇرۇپ كەتتى . « يېنىمدا ئاران ئىككى ئادەمنى قالدۇرۇپ ، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى كارۋاننى قوغلاشقا سېلىۋەتكەنىدىم . ئۇلاردىنمۇ ئاران بىر ئادەم تىرىك قاپتۇ . ئەمدى بۇ ئۇچ ئادەم بىلەن قانداق تىرىكچىلىك قىلغىلى بولىدۇ ؟ »ماسمادار ئويلاپ ـ ئويلاپ ئاخىر بىر قارارغا كەلدى . ئۇ ئولتۇرغان يېرىدىن ئىرغىپ تۇردى ـ دە ، چىقىپ ئېتىنى ئېگەرلىدى .

ئىنەچۇك تاي كىگىز ئۆينىڭ ئالدىدا غەم باسقان قىياپەتتە يالغۇز ئولتۇراتتى . ماسمادار ئاتتىن چۈشۈپ ئۇنىڭغا سالام بەردى . ھال ـ ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن ماسمادار سۆز ئاچتى :

ـــ ھازىر جەنۇب تەرەپتە ئەن لۇشەن دېگەن سەركەردە باش كۆتۈرۈپ چىقىۋاتىدۇ . ئۇ كۆك تۈركلەر بىلەن سوغدىلارغا پاناھلىق بېرىپ كۈچ توپلاۋاتىدۇ . يېقىندىن بېرى بۇ ئەتراپتىكى كۆك تۈركلەر شۇ تەرەپكە كۆچۈپ كېتىۋاتىدۇ .

ـــ راست ، ـــ دەپ باش لىڭشىتتى ئىنەچۇك تاي ، ـــ مەن تونۇيدىغان بىرمۇنچە ئادەملەر شۇ ياققا كۆچۈپ كەتتى .

ـــ كىشىلەر داۋاملىق كۆچۈۋاتىدۇ ، ـــ ماسمادار سۆزىنى

داۋاملاشتۇردى ، ـــ كۆچمسه بولمايدۇ . ئەته ـ ئۆگۈن بۇ يەردىكى خانلار ئەن لۇشەن بىلەن رەسمىي ئۇرۇش قىلىپ قالسا قانداق بولىدۇ ؟ بۇ يەرلەردىكى كۆك تۇركلەر ئامان قالارمۇ ؟

ئىنەچۇك تاي ھەسرەتلىك ئۇھ تارتىپ ، بېشىنى تەستىقلىغان تەرىزدە لىڭشىتىپ قويدى .

ـــ بىزمۇ كۆچەيلى ، ئىنەچۇك تاي ئاكا ، ـــ دېدى ماسمادار ، ـــ بولمىسا كېيىن پۇشايمانىنى ئالدىغان قاچا تاپالمايسىز قالىمىز .

ئىنەچۇك تاينىڭ بېشى قاتتى . كىشىلىك تۇرمۇشتا ئۇچار قۇشلاردەك قانات قېقىپلا ئۇچۇپ كەتكىلى بولمايدۇ ـ دە .

ـــ قۇتادمش قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بىر نېمە دەيلى ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ئۇ ماڭا كۆيئوغۇل بولماقچى .

ماسمادار كۆڭلىگە پۈكۈپ تۇرغان ئاساسلىق گېپىنى ئەمدى ئېغىزىدىن چىقاردى :

ـــ قۇتادمش ئۆلۈپ كېتىپتۇ ، يولدا قاراقچىلارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپتۇ . بۇ ئىشنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بىر كىشى ماڭا بۇگۈن بۇ خەۋەرنى يەتكۈزدى .

ئىنەچۇك تاينىڭ كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلۇپ كەتتى .

ـــ ئۇ تېخى ئون گۈلىنىڭ بىرسىمۇ ئېچىلمىغان ياش بالا ئىدىغۇ . ئۇ سەپەرگە چىقىپ كېتىپ ئون كۈن بولغاندا ئاتىسى بوتاسۇن بۇقا قازا تاپقانىدى . ئەمدى ئوغلىمۇ ئاتىسىنىڭ كەينىدىن كېتىپتۇ ـ دە ، بۇ نېمىدېگەن ئېچىنىشلىق پاجىئە ! ھەي بىچارە ...

ـــ راست ، بەك ئېچىنىشلىق ، ـــ دېدى ماسمادار بۇ ئاق چاچلىق بوۋاينىڭ رايىغا بېقىپ ، ـــ بىراق ، كۆك تەڭرىنىڭ ھۆكمى شۇنداق تۇرسا ، بىزدە نېمە ئامال ؟

ئىنەچۇك تاي يىغلاپ تۇرۇپ خىتاب قىلاتتى :

ـــ ئىسىت ! ئىسىت ! بوتاسۇن بۇقا ئوبدان ئادەم ئىدى ، قۇتادمشمۇ ياخشى بالا بولغانىدى .

ئېيتقاندەك ، ئۇزاقتىن بۇيان ساقلىقى بولماي كېلىۋاتقان بوتاسۇن

بۇقا ئوغلىنى سەپەرگە ئۇزىتىپ قويۇپ بىر نەچچە كۈندىن كېيىن قەزىتمىسى ئۆرلەپ قوپالماي قالدى . ئىنەچۈك تاي ئۇنى ھارۇغا ياتقۇزۇپ ئۆز ئۆيىگە ئەكېلىۋالدى . ئادارقىز ھەر كۈنى ئۇنىڭ ئاش ـ تامقىنى ئېتىپ ، ئۆسۈملۈك دورىلىرىنى قاينىتىپ ئىچۈردى . يېقىن ئەتراپتىكى چارۋىچىلار شامانىنى چاقىرىپ كېلىپ پېرە ئويناتتى . لېكىن ، ھېچنېمە كار قىلمىدى . بوتاسۇن بۇقىنىڭ كېسىلى كۈندىن ـ كۈنگە ئېغىرلىشىپ ، ئاخىر ئۇ مەڭگۈلۈككە كۆز يۇمدى .

ماسمادار ئارىسالدى بولۇپ ، ھەسرەتلىنىپ ئولتۇرغان ئىنەچۈك تايغا قاراپ « ھازىرچە مۇشۇنچىلىك دەپ تۇراي » دەپ ئويلىدى ـ دە ، خوشلاشتى .

ـــ قاچان بۇ يەردىن كۆچۈپ كېتىشىنى لايىق تاپسىڭىز بىللە كۆچەيلى ، ـــ دېدى ئۇ .

ماسمادار تېشىدا ئالدىرىمىغاندەك كۆرۈنگىنى بىلەن ئىچىدە تىت ـ تىت بولۇپ تۇراتتى . « ھېلىقى قۇتادمىش دېگەن بۇ يەرگە كېلىپ قالغۇچە تېزرەك كېتىشىم كېرەك » دەيتتى ئۇ ئۆز ئىچىدە . شۇڭا ، ئۇ ئۆز چىدىرىدا خاتىرجەم ياتالماي كەچكە يېقىن ئىنەچۈك تاينىڭ كىگىز ئۆيىگە يەنە كەلدى .

ـــ بولدى ، كۆچەيلى ، ـــ دېدى ئىنەچۈك تاي كىگىز ئۆيىگە كىرىپ كەلگەن ماسمادارغا ، ـــ ئويلاپ باقسام ، بۇ يەردە تارتىشقۇدەك ھېچنېمەم قالماپتۇ .

ئادارقىز ئۇن سېلىپ يېغلاپ كەتتى .

ـــ سەۋر قىلىڭ سىڭلىم ، ـــ دېدى ماسمادار ئۇستىلىق بىلەن كۆيۈمچان ۋە ئاق كۆڭۈل قېرىنداشنىڭ قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ ، ـــ ئۆلگەننىڭ كەينىدىن كەتكىلى بولمايدۇ . بۇ يەردە تۇرىۋېرىش خەتەرلىك . بىز چاڭئەن شەھىرىگە بارىمىز . ئۇ شۇنداق چوڭ ، گۈزەل شەھەرکى ، كۆرسىڭىز ھەيران قالىسىز ، نەچچە ۋاقىتتىن تاغ ـ دالالاردا ئۆتكەن كۈنىڭىزگە ئىسىت دەپ قالىسىز . مانا مەن سىلەرنى قوغدايمەن . بىز ئېسىل ، ھەشەمەتلىك ئىمارەتلەردە تۇرىمىز .

هېيلىگەر قاراڤچىنىڭ سۆز ـ ھەربىكەتلىرىگە كۆپىنى كۆرگەن ئـ
نەچۈك تايمۇ ، ئۇنىڭ قىزى ئادارقىزمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئاق كۆڭۈللۈك تەبـ
ئىتى بىلەن ئىشەندى . « نېيتىمىز دۇرۇس بولغىنى ئۇچۈن ئەجدادلىرىـ
مىزنىڭ پاك روھلىرى بىزگە بىر ياخشى ئادەمنى يولۇقتۇردى » دەپ
ئويلايتتى ئىنەچۈك تاي . « مېھرى ئاپتاپتەك ئىللىق شەپقەتچىمىز ئومای
ئانىمىزنىڭ رەھمى كېلىپ ، مۇشۇنداق مەرد يىگىتنى ماڭا قېرىنداشلىقىڭ
ئورنىدا ئۇچراشتۇردى » دەپ ئويلايتتى ئادارقىز . لېكىن ئۇ سۆيگىنى
قۇتادمىشنى يادِ ئېتىپ ئىچ ـ ئىچىدىن ئېزىلىپ يىغلىدى ، كېچىلىرى
ئۇخلىمىدى ، ئىككى كۈندىلا ئورۇقلاپ قاقشال بولۇپ قالدى . « ئەمدى
بۇ يەردە تۇرىۋەرگىنىمنىڭ ماڭا نېمە پايدىسى ؟ ـــ دەيتتى ئۇ ئۆز ئـ
چىدە ، ـــ قۇتادمىش يوق . ئەمدى نەگە بارسامۇ ، نەدە تۇرسامۇ مەن
ئۇچۈن بەربىر » .

شۇنداق قىلىپ ، ئۇلار تۇن نىسپىدە ئۆي تەئەللۇقاتىنى ئاتلارغا
غانجۇغلاپ ، ماسمادارنىڭ يول باشلىشى بىلەن ئۆتۈكەن باغرىدىكى
ئىسسىق ماكانىنى تاشلاپ ، يېڭى ماكان تېپىش ئىستىكىدە سەپەرگە
چىقتى .

ـــ تـۇنده يۇرۇش بىخەتەر ، ـــ دېدى ماسمادار ئۇلارغا چۈشەنـ
دۈرۈپ ، ـــ كـۇنـدۈزى باشـقـلار كۆرۈپ قالـسا چاتاق چـىقىشى
مۇمكىن .

× × ×

قۇتلۇغ يابغۇ ۋەزىپىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنداپ ، قوشۇننى
ئۆتۈكەن ئېتىكىدىكى يايلاققا قايتۇرۇپ كەلدى . ئۇ قىتان كۆچمەنلىرىنى
ئۆز ھىمايىسى ئاستىغا ئېلىپ ، ئەن لۇشەننىڭ پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرـ
غان قوشۇننى سەددىچىن سېپىلىنىڭ ئۇ تەرىپىگە قوغلاپ ئۆتكۈزۈـ
ۋەتتى .

بۇ قوشۇن بىلەن بىللە كەلگەن قۇتادمىش قوماندان قۇتلۇغ يابـ

غـۇنىڭ ئىجازىتىنى ئېلىپ ، ئۆتۈكەن باغرىدىكى ئۆز ماكانىغا قايتىپ كەلدى .

بەختسىزلىك ۋە قايغۇ ـ ھەسرەت قۇتادمىشىنىڭ بېشىغا تۆپە ـ تۆپىلەپ چۈشتى . ئۇ سۈيقەستچى ماسمادىردىن قانلىق قىساس ئېلىش نىيىتىدە ئالدىراپ ، ھېلىمۇ ئۇچقاندەك چېپىپ كېلىۋاتقان ئېتىنى يەنە قامچىلاپ تاغ ئىچىگە كىرگەنىدى . بۇ يەردىكى چارۋىچىلاردىن ئۆزىگە شـەپقەتسىز زەربە بولغان ھەسرەتلىك خەۋەرلەرنى ئاڭلىدى . ئۇنىڭ ئا ـ تىسى ۋاپات بولغان ، ئاشۇ سۈيقەستچى ماسمادار ئۇنىڭ سۆيگەن يارىنى ئالداپ ئېلىپ كەتكەنىدى . قۇتادمىش ئۆز ئۆمرىدە بۇنداق چىدىغۇسىز روھـىي زەربىگە ئۇچراپ باقمىغان ، بۇنداق زور بەختسىزلىكنى ھېس قـ ـلىپ باقمىغانىدى . ئۇ ھە دېگەندىلا بېشى ئايلىنىپ نېمە قىلىشىنى بىلمەي قالدى . ئاتىسىنىڭ ۋاپاتىغا قايغۇرسۇنمۇ ؟ غايىب بولغان مۇھەببىتىنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلسۇنمۇ ؟ ئۇ خۇددى بايا ۋاندىكى تىكەندەك تەنها ئۆزى قارا يېتىم بولۇپ قالغانىدى . « ھالىڭ نېچۈك ؟ » دەپ سورايدىغان جان كۆيەر بىر قېرىندىشى يوق . قايسى ئىشنى قانداق قىلىش توغرىسىدا يول كۆرسەتكۈدەك بىر سىرداش غەمگۈزارى يوق .

« ماسمادار دېگەن مەلئۇننى تۇتۇشۇم كېرەك ! ئادارقىزنى قۇـ ـتۇلدۇرۇشۇم كېرەك » دەپ تەكرار تەكىتلەيتتى ئۇ ئۆز ئىچىدە . بىراق ، ماسمادار نەگە كەتتى ؟ ئادارقىزنى نەگە ئېلىپ كەتتى ؟ قۇتادمىش بۇ سـوئالغا جاۋاب تاپالماي ئۆرتىنەتتى . تىك قىيا تاشلىق تاغلارنى ئۆرۈپ كۈكۈم ـ تالقان قىلىۋەتكۈسى كېلەتتى ؛ جان ئاچچىقىدا ۋارقىراپ پۈتۈن دۇنيانى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىۋەتكۈسى كېلەتتى ؛ ماسمادارنى گېلىدىن بوغۇپ ئۈجۈقتۇرۇۋەتكۈسى كېلەتتى . ۋەھالەنكى ، بۇلارنىڭ ھېچقايسـ ـىسىغا قادىر بولالماي ئۆز گۆشىنى ئۆزى يېگۈدەك بولۇپ كەتتى .

قـۇتادمىش ئەنە شۇ تەرىقىدە ئاش ـ تاماقتىمۇ ، ھەتتا ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنىمۇ ئۇنتۇپ ئىككى كۈننى تەلۈلەنگەن ھالەتتە ئۆتكۈزدى . ئۇچـىنچى كۈنى ئۇ بىر ئاز ئېسىنى يىغىۋالدى ھەمدە زېھنىنى مەركەز ـ لەشتۇرۇپ ، ماسمادارنىڭ زادى نەگە كەتكەن بولۇش ئېھتىمالىنى مۇلا ـ

ھىزە قىلىشقا باشلىدى . ئۇ تاغ ئېتىكىدىكى چوقچىيىپ چىقىپ تۇرغان يوغان قورام تاش ئۈستىدە تەنھا ئولتۇرۇپ چوڭقۇر ئويغا پاتقانىدى . تۇساتتىن ئۇنىڭ يېنىدىلا ئات تۇياقلىرىنىڭ شەپسى ئاڭلاندى . قۇتادمىش ئېغىرلاشقان بېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ قارىدى . ئۇنىڭ ئالدىدا ھېچقى ئەن لۇشەننىڭ تۇتقۇنلۇقىدا بىللە بولغان ياش قاراقچى ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى . قۇتادمىش ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ ، ئۇنىڭ ئېتىنىڭ ئۈزەڭگىسىدىن تۇتۇۋالدى .

ـــ خوجايىنىڭ قېنى ؟ ماسمادار قېنى ؟ ـــ دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى قۇتادمىش . شۇ تاپتا ئۇ بەجايىكى بۇ قاراقچىنى ئېتى بىلەن قوشۇپ پارە ـ پارە قىلىۋەتكۈدەك غەزەپلەنگەن قاپلانغا ئوخشايتتى . ھالبۇكى ، بېشىدىن ئىسسىق ـ سوغۇقنى تولا ئۆتكۈزگەن بۇ كەسپىي قاراقچى ئۇنىڭغا پىسەنت قىلمىدى . ئۇ قۇتادمىشنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ قارىغان پېتى ئالدىرىماي سۆزلىدى :

ـــ ئۇ كەتتى . ئۇ ئادارقىزنى ئاتىسى بىلەن بىللە ئېلىپ كەتتى . ئۇنىڭ بۇرۇندىن كۆزلىگەن مەقسىتىمۇ شۇ ئىدى . ئۇ ئاللىقاچان بۇ يەرلەردىن كەتتى .

ـــ نەگە كەتتى ؟ زادى نەگە كەتتى ؟ تېز گەپ قىل !

ـــ ئۇلار چاڭئەنگە كەتتى . مەن ئۇ يەرگە بېرىشنى خالىمايقىچىپ كەتتىم ، يەنە ئەن لۇشەننىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىشتىن قورقتۇم .

ـــ چاڭئەنگە ؟

ـــ شۇنداق ، چاڭئەنگە كەتتى . مەن ساڭا شۇ گەپنى دەپ قويايى دەپ كەلدىم . ئەمدى ئۆز يۇرتۇمغا كېتىمەن . تۇغلا دەريا سى بويلىرىغا بېرىپ چارۋىچىلىق ، ئوۋچىلىق قىلىمەن . ئەمدى ماسمادارغا ئەگەشمەيمەن .

شۇ گەپ بىلەن ئۇ ئېتىنى دېۋىتىپ يۇرۇپ كەتتى .

قۇتادمىشنىڭ يۈرىكى قاتتىق سوقۇپ كەتتى ، ئۇنىڭ مەنزىل ندىشانى ئايدىڭلاشقانىدى . گويا كى ئۇنىڭ پۇت ـ قوللىرى باغلاقتىن بوشىتىلغاندەك بولدى ، پۈتۈن ۋۇجۇدى كۈچ ـ قۇۋۋەتكە تولۇپ كەتكەنـ

دەك تۇيۇلدى . ئەمدى ئۇنى ھېچقانداق كۆچمۇ بۇ يەردە تۇتۇپ قالالا مايتتى .

— چاكىنەنگە ! — ئۇنىڭ قەلبىدىن ئىختيارسىز تۇردە ئېتىلىپ چىققان بۇ خىتاب تاغلار ئىچىدە ئەكس سادا پەيدا قىلدى .

بەشىنچى باب

قوردانلىق[1] پەرىزات

مەشھۇر چاڭئەن شەھىرى . قۇتادمىش ئاق قاشقىلىق چىلان تو-رۇق ئېتىنىڭ تىزگىنىدىن يېتىلەپ شەھەر كوچىلىرىنى ئايلاندى . ھا-زىرغا قەدەر يىلقا بېقىپ ، ئۇۋچىلىق قىلىپ ، تاغ ۋە يايلاقلاردا ياشاپ كەلگەن يىگىت چاڭئەننى ۋە ئومۇمەن ھەر قانداق شەھەرنى تېخى كۆ-رۈپ باقمىغانىدى . مانا ئەمدى چېدىر شەكىللىك ئۆگزىلىرىگە كاھىش ياتقۇزۇلغان ھەيۋەتلىك ئىمارەتلەرگە ، قاتار ـ قاتار رەستىلەرگە ، بۇ يەرلەردىكى تۇرلۇك ـ تۇرلۇك مال ـ دۇنيانىڭ شۇنچە كۆپلۈكىگە قاراپ ھەيران بولاتتى . بولۇپمۇ كوچىلاردىكى ئادەملەرنىڭ كۆپلۈكىدىن ئۇ غەلىتىلىك ھېس قىلاتتى . بۇنداق يېڭىچە مۇھىتتا ئۇ ئۆزىنى قانداق تۇ-تۇشنى ، نەگە بېرىپ ،نەدە تۇرۇشنى ئاڭقىرالماي ياتسىرايتتى ۋە بىرئاز قورققاندەك بولاتتى . ئۇ ئەتراپتىكى يات كىشىلەرگە ھېيىقىپ ، گۇماڼ-سىراپ قارايتتى . بۇ كىشىلەر خۇددى ئۇنىڭغا خىرىس قىلىدىغاندەك ، ئۇنىڭ مۇشۇ يالغۇز ئېتىنى تارتىۋالىدىغاندەك تۇيۇلۇپ كېتەتتى . شۇڭا ، ئۇ سول قولى بىلەن ئاتنىڭ تىزگىنىدىن يېتىلىسە ، ئوڭ قولى بىلەن يە-نىدىكى قىلىچىنى مەھكەم قىسىپ تۇتۇۋالدى .

ھالبۇكى ، قورققۇدەك ھېچقانداق ئىش يۈز بەرمىدى ، ئۆتكەن ـ كەچكەنلەردىن بىرەر ئادەممۇ ئۇنىڭغا قاراپ قويمايتتى . ھەممە ئادەم ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن ئاۋارە ئىدى . بەزىلەر رەستىلەردە سودىلىشاتتى ، بەزىلەر يول بويىدىكى چايخانىلاردا ئۇسسۇزلۇق ئېچىشىپ ئولتۇراتتى ،

---

① قوردان ـــ خوتەننىڭ ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇرچە ئاتىلىشى .

بەزىلەر ھېچ يەردە توختىماي ئۆز يولىغا كېتىۋېرەتتى ؛ بەزىلەر ئاتلىق ، بەزىلەر پىيادە ، بەزىلەر ھارۋىلاردا ...

قۇتادمىش مۇشۇ يولۇچىلار ئىچىدە ئادارقىز ، ئىنەچۈك تاي ۋە يـاكى ئاشۇ سۈيقەستچى ماسمادارنى ئۇچرىتىپ قالارمەن دېگەن ئۈمىد بىلەن ھوشيارلىقىنى بوشاشتۇرماي ھەر يانغا سەپ سالاتتى . لېكىن ئۇ يېرىم كۈن كوچا ئايلانغان بولسىمۇ ، ئۇلارنى ئۇچرىتالمىدى . ئۇنىڭ قـورسىقى ئاچتى ، ئۆزى ھېرىپ ھېچ ھالى قالمىدى . گۈگۈم چۈشەي دەپ قالغاندا ئۇ بىر ئاددىي كارۋان سارايغا كىرىپ ياتتى .

ئـككىنچى كۈنى ناشتىدىن كېيىنلا دەرھال ئېتىغا مىنىپ يەنە كوچىغا چىقتى . ئۇ كىرمىگەن كوچا ، ماڭمىغان يول قالمىدى ، لېكىن ئادارقىزنى تاپالمىدى . نۇرغۇن كىشىلەردىن سۈرۈشتۈردى ، سوراىدى . ھـەممىسىنىڭ جاۋابى « بىلمەيمىز ، كۆرمىدۇق » دېگەندىنلا ئىبارەت بـولدى . قۇتادمىش ئۇدا ئون نەچچە كۈنگىچە چاڭئەن شەھىرىنىڭ ھـەممە بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىنى ئاختۇرۇپ ، ئادارقىزنى ئىزلىدى . يەنىلا ھېچقانداق نەتىجىسى بولمىدى .

كـۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇنىڭ كۆڭلىگە شەك چۈشۈشكە باشلىدى . « ئادارقىز راست مۇشۇ شەھەردىمۇ ، ئەمەسمۇ ؟ ماسمادار ئۇلارنى يەنە قايسىدۇر بىر باشقا شەھەرگە ئېلىپ كەتكەنمۇ ؟ ياكى ئۇلار ئاشۇ ئورخۇن ۋادىسىدىكى باشقا بىر يەرگە كەتكەنمۇ ؟ ھېلىقى قاراقچى قەستەن مېنى ئالداش ئۈچۈن ئۇلارنى چاڭئەنگە كەتتى دەپ قويغانمۇ ؟» قۇتادمىش ھەرقانچە ئويلاپمۇ بۇ سوئاللارغا جاۋاب تاپالمىدى . ئۇنىڭ بـېشى چىڭقىلىپ ئاغرىدى ، روھى چۈشۈپ كەتتى . ئەمدى قانداق قـە لىش كېرەك ؟

دەردەمەن يىگىت پۇل قاپچۇقىنى ئاختۇرۇپ باقتى . ئاران بىر ـ نەچچە تال كۈمۈش تەڭگە قالغانىدى . ئەمدى ئۇ مۇھەببەتنىلا ئەمەس ، بەلكى جان بېقىش مەسىلىسىنمۇ ئويلاپ قويۇشى كېرەك ئىدى . « ئاتنى ساتايمۇ ؟ ياق ، ھەر قانداق ئەھۋال ئاستىدا ئاتنى سېتىشقا بولمايدۇ » .

قۇتادمىش غەم باسقان بېشىنى ساڭگىلىتىپ چاڭئەن كوچىلىرـ

دىن بىرىدە ئاتلىق كېتىپ باراتتى .
ئۇشتۇمتۇت ياندىكى كوچىدىن بىر توپ ئاتلىق ئادەملەر چىقىپ كەلدى .
ـــ مۇشۇ يەردە قورساقنى توقلىۋالايلى ، ـــ دېدى ئۇلاردىن بىرى ۋە مەيخانا ئالدىدا توختاپ ئېتىدىن چۈشتى .
يانلىرىغا قىلىچ ، خەنجەر ئاسقان بۇ ساقاللىق ۋە بۇرۇتلۇق ئادەملەرنى كۆرۈپ ، توپلىشىپ تۇرۇشقان بىكارچىلار ئېھتىيات بىلەن ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىشتى . ئوك يېنىدىن ئېتىلىدىغان ئەپچىل پەشمەت كىيىشكەن ، ئۇزۇن ئۆسۈپ كەتكەن چاچلىرى يەلكىلىرىگە چېچىلىپ تۇرغان بۇ ئادەملەر ئاتلىرىنى چەتتىكى لاپاس ئاستىغا باغلاپ قويۇپ ، تۆت ئەتراپى ئوچۇق راۋاق شەكلىدىكى يازلىق مەيخانىغا كىرىشتى ۋە قارا سىرلانغان يۇمىلاق جوزىغا كېلىپ ئولتۇرۇشتى .
قۇتادمىش ئۇلارغا قاراپ توختاپ قالدى . « ئۇلار ئۇيغۇر ئىكەن ، ئۇيغۇرچە سۆزلىشۋاتىدۇ » دېدى ئۇ ئۆز ئىچىدە . نەچچە كۈندىن بېرى مۇساپىر چىلىقتا يېتىمسىرەپ يۈرگەب قۇتادمىش ئۇلارنى كۆرۈپ بۇ يەر-دىن كېتەلمەي قالدى ۋە شۇ مەيخانىغا كىرىپ ، ئۇلارغا سالام بەردى .
ـــ كەل ، بىز بىلەن ئولتۇر ، ـــ دەپ تەكلىپ قىلدى ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى يېشى چوڭراق بولغان بۇدۇر ساقاللىق كىشى .
قۇتادمىش ئۇلارنىڭ ئارىسىغا قىسىلىپ ، يۆلەنچۈكسىز ئورۇندۇققا ئولتۇردى . جوزا ئۈستىگە بىر كومزەك مەي ۋە ئىككى تاۋاقتا بېلىق ۋە ئۆردەك گۆشى كەلتۈرۈلدى . سۇمۇرغ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن جانان چىنىلەرگە مەي قۇيۇلدى ، بەزىلەر چوكا بىلەن ، بەزىلەر قوللىرى بىلەن غىزاغا تۇتۇش قىلىشتى . ھېلىقى بۇدۇر ساقاللىق كىشى (ئۇ مۇشۇ كە-شىلەرنىڭ يولباشچىسى ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى) بىر چىنە مەينى بىر كۆتۈرۈشتىلا ئىچىۋەتكەندىن كېيىن قۇتادمىشقا مۇراجىئەت قىلدى :
ـــ مەي باتۇر يىگىت ، نەدىن كەلدىڭ ؟ سېنى بۇ شەھەردە كۆرمىگەنىدىم .
ـــ ئورخۇن تەرەپتىن كەلدىم .

— هه مۇنداق دېگىن ، ھەقىقىي ئۇيغۇر ئىكەنسەن ـ دە .
— شۇنداق .
— بۇ يەرگە نېمە قىلغىلى كەلدىڭ ؟ سودىگەرمۇ سەن ياكى كارۋانچىمۇ ؟
— ياق ، مەن سودىگەرمۇ ئەمەس ، كارۋانچىمۇ ئەمەس . بىر يېـ تىم مۇساپىرمەن .
بۇدۇر ساقاللىق كىشى ئىككىنچى چىننىي كۆتۈرۈۋەتتى ۋە تاۋاقـ تىكى ئۆردەكنىڭ بىر پۇتىنى يۇلۇپ ئېلىپ ئىشتىها بىلەن غاجىلاشقا باشلىدى .
— ھە ، مۇساپىرمەن دېگىن ، — دېدى ئۇ قۇتادمىشقا قاراپ ، — ئۇنداق بولسا بىز بىلەن كەتكىن ، قارىسام ، خېلى قاۋۇل ، بولىدىغان باـ لىدەك كۆرۈنسەن .
— سىلەر نەگە بارماقچى ؟
— فەنياڭغا .
— فەنياڭ دېگەن نە ئۇ ؟
— بۇ يەردىن يىراقتىكى بىر ئايماق .
— ئۇ يەرگە بېرىپ نېمە قىلىمىز ؟
بۇدۇر ساقاللىق كىشى ئۇچىنچى چىنىدىكى مەينىمۇ توختاتماـ تىن سۇمۇرۇۋەتتى .
— ئىچە ! — دەپ ئۇنلۇك خىتاب قىلدى ئۇ ۋە قۇتادمىشنىڭ يەلكىسىگە قاتتىق شاپىلاقلىدى . ئۇ خېلى تەڭشىلىپ قالغانىدى .
قۇتادمىشمۇ ئالدىدىكى چىننىي بىر كۆتۈرۈشتىلا بوشاتتى .
— يارايسەن ! — بۇدۇر ساقاللىق كىشى قۇتادمىشنىڭ يەلكىسىگە يەنە بىر شاپىلاق ئۇردى ۋە ئاۋازىنى ئېگىز ـ پەس چىقىرىپ سۆزلىگىلى تۇردى ، — ھەي سەن تېخى فەنياڭنىمۇ بىلمەيدىكەنسەن ، فەنياڭغا نېمە قىلغىلى بارىدىغانلىقىمىزنىمۇ چۈشەنمەيدىكەنسەن ... بىز فەنياڭغا ئەركىن يايرىغىلى بارىمىز ! ئەن لۇشەنگە قوشۇلغىلى بارىمىز ! ئەمدى چۈشەنـ گەنسەن ؟

قۇتادمىش « ئەن لۇشەن » دېگەن ئىسىمنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتتى . ئۇ سودا كارۋىنى بىلەن بۇ ياقتا كېلىۋاتقاندا ئاشۇ ئەن لۇشەنـ نىڭ قوشۇنىغا تۇتقۇن بولغانلىقىنى ئەسلىدى ، لېكىن چاندۇرمىدى ۋە ئەن لۇشەننى كۆرگەنلىكىنى ئېيتمىدى .

ـــ ياق ، چۈشەنمىدىم ، ـــ دېدى ئۇ بۇ ناتونۇش كىشىلەردىن گەپ ئېلىشقا تىرىشىپ ، ـــ ئەن لۇشەن دېگەن كىم ؟

ـــ ئەن لۇشەن دېگەن فەنياڭ دىيارىنىڭ ھىراۋۇلى . ئۇ ھازىر كۆك تۇرك ۋە سوغدىلارنى قانات ئاستىغا ئېلىپ ، چوڭ ئىش تەۋرەتـ مەكچى بولۇۋاتىدۇ . ئەمدىغۇ چۈشەنگەنسەن ؟

قۇتادمىش بېشىنى چايقىدى .

ـــ ياق ، زادى چۈشىنەلمىدىم .

ـــ ھەي تازىمۇ ساددا نېمە ئىكەنسەن ـ دە ! ـــ دېدى بۇدۇر ساقاللىق كىشى ، ـــ شۇ ئىشلارنىمۇ بىلمەي نەلەردە يۈرگەن ئەخمەق سەن ؟

جوزىنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ مەي ئىچىشۋاتقان ھەقەمسايىلەر پاراقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى ۋە ھەر كىم ئۆزى بىلگەنچە ئاغىل ـ تاغىل سۆزلىگىلى تۇردى :

ـــ تازا ساددا نېمە ئىكەن ، ھا ـ ھا ـ ھا ...

ـــ ئورخۇن بويىدىن كەپتۇ ئەمەسمۇ .

ـــ يايلاق ، دالالاردا يىلقا بېقىشتىن باشقىنى بىلمەيدۇ ـ دە ئۇ .

ـــ چوڭ شەھەرلەردە بولىدىغان گەپلەرنى ئاڭلاپ باقمـ ىغان ـ دە !

قۇتادمىشنىڭ مەڭزىلىرى قىزىرىپ كەتتى .

ـــ مەن بۇ شەھەرگە تېخى يېقىندا كەلدىم . بۇ يەردە نېمە ئىشلارنىڭ بولۇۋاتقىنى مەن نەدىن بىلەي .

ـــ ھە ، بوپتۇ ، بۇ ئىشلارنى مەن ساڭا سۆزلەپ بېرەي ، ـــ دېدى ھەقەمسايىلەردىن بىرى تەكەببۇرلۇقى چىقىپ تۇرغان تەلەپپۇزدا . ئۇ بۇ بىر توپ كىشىلەر ئىچىدە ھەممىدىن ياشراق بولۇپ ، كـ

يىملىرىمۇ باشقىلارنىڭكىدىن يېڭىراق ۋە رەتلىك ئىدى . ئۇچىسىغا سۇ-سۇن رەڭلىك قىسقا شايى پەشمەت ، كۆك بۆز شىم ۋە قارا خۇرۇم ئۆتۈك كىيگەن ھەمدە سىلىق تارالغان ئۇزۇن چاچلىرىنى خۇددى ئېسىلزادە-لەردەك قىزىل تاۋار ياغلىق بىلەن چىگىۋالغانىدى ؛ تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا قىسقا قىرقىلغان قاپقارا بۇرۇتىنى بارماقلىرىنىڭ ئۇچلىرى بىلەن سىلاپ قويياتتى . ئىشقىلىپ ، ئۇنىڭ تاشقى كۆرۈنۈشىدىن ئىشقۇازلارغا خاس سۆلەتۋازلىق چىقىپ تۇراتتى .

ـــ مەن ساڭا چۈشەندۈرۈپ قويايى ، ـــ دېدى ئۇ قۇتادمىشنى مەنسىتمىگەن قىياپەتتە سۆزىنى تەكرارلاپ ، ـــ يېقىندا ئەن لۇشەن چاڭئەندىكى تاڭ سۇلالىسى ئوردىسىغا ئەلچى ئەۋەتىپ تەلەپ قويدى . ئۇ پادىشاھ تاڭ شۇەنزۇڭنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك توقىلى تاڭ گۈيفېينى ۋە ئۇنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنى ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىشنى تەلەپ قىلدى . لېكىن ، تاڭ شۇەنزۇڭ بۇنىڭغا ئۇنىمىدى . شۇڭا ، ئەن لۇشەن ئوردىغا جازا يۈرۈشى قىلىپ ، ياڭ گۈيفېي بىلەن ئۇنىڭ تەرەپدارلىرىنى يوقاتماقچى .

ـــ بىر توقالنى يوقىتىش ئۈچۈن ھەربىي يۈرۈش قىلىش كېرەكمىدۇ ؟ ـــ دېدى قۇتادمىش ھەيران بولۇپ ، ـــ پادىشاھنىڭ توقىلى بىلەن ئەن لۇشەننىڭ نېمە كارى ؟

ـــ ھەي ، ھەي ، ھەي ! راست تومپاي نېمە ئىكەنسەن ، ـــ دەپ كۈلدى سۆلەتۋاز يىگىت ، ـــ ئەن لۇشەنمۇ بۇرۇن ئوردىدا خىزمەت قىلاتتى . شۇ چاغلاردا ئۇ ئاشۇ ياڭ گۈيفېي دېگەن ئالىي توقال بىلەن ئاشنىدارچىلىق مۇناسىۋىتىدە بولغان . كېيىن پادىشاھ بۇنى بىلىپ قېلىپ ، ئەن لۇشەننى يىراقتىكى فەنياڭ دىيارىغا ھىراۋۇل قىلىپ يۆتكەۋەتكەن . ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، ياڭ گۈيفېي ناھايىتى چىرايلىق ۋە ناھايىتى ھىيلە ـ مىكىرلىك چوكان ئىكەن . پادىشاھ تاڭ شۇەنزۇڭ ئۇنىڭغا بەك ئامراق ئىكەن . ياڭ گۈيفېي پادىشاھنى راسا كۆيدۈرۈپ ئۆزىگە قارىتىۋالغاندىن كېيىن ئوردىدىكى ئۆزىگە ياقمىغان بىرمۇنچە پېشقەدەم ئەمەلدارلارنى ئەيىبلەپ ، چېقىشتۇرۇپ خىزمىتىدىن قالدۇرغان . ئاندىن

ئۆزىنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ۋە يېقىنلىرىنى ئوردىدىكى مۇھىم ۋەزىپە-لەرگە قويغان . ھازىر نۇرغۇن ئەمەلدارلار بۇ ئىشتىن نارازى بولسىمۇ ، پادىشاھتىن قورقۇپ گەپ قىلالمايدۇ . ئەن لۇشەن مانا مۇشۇنداق ۋەزى-يەتتىن پايدىلىنىپ ئوردىغا يۇرۇش قىلماقچى . ھازىر ئۇنىڭ قول ئاستى-دىكى ئادەملەر ھەرقايسى جايلارغا قاتناپ ، تۇرك ۋە سوغدىلارنى قەنـ-يىگىغا بېرىپ ئەن لۇشەن قوشۇنىغا قوشۇلۇشقا چاقىرىق قىلىۋاتىدۇ . ئەمدى چۇشەندىڭمۇ ، تومپاي يىگىت ؟

ـــ بىراق ، ئۇ ئەن لۇشەن نېمە ئۈچۈن تۈركلەر بىلەن سوغـ-دىلارنى توپلايدۇ ؟ ـــ يەنە سوردى قۇتادمش .

ـــ چۈنكى ئەن لۇشەننىڭ ئاتىسى سوغدى ، ئانىسى تۈرك .

ـــ ھـە ... ـــ دەپ ئاۋازىنى سوزدى قۇتادمش ۋە چۇشەنگەنلـ-كىنى ئىپادىلەپ بېشىنى ئىرغىتتى .

ـــ ھە ، قانداق ؟ بىز بىلەن قەنياڭغا كېتەمسەن ؟ ـــ سوردى ھېلىقى بۇدۇر ساقاللىق كىشى يەنە قۇتادمشنىڭ يەلكىسىگە شاپىلاقلاپ .

ـــ سىلەر ئۆزۈڭلار قايسى تائىپىدىن بولسىلەر ؟ سوغدىمۇ ، تۈركمۇ ؟ ـــ قۇتادمشمۇ ئۆز نۆۋىتىدە سوئال قويدى .

ـــ بىز توڭرا قەبىلىسىدىن بولىمىز .

ـــ ئەمسە ئۇيغۇر ئىكەنسىلەرغۇ .

ـــ شۇنداق ، ئۇيغۇرنىڭ توڭرا قەبىلىسىدىن .

ـــ ئۇنداقتا سىلەر ئۇياققا بېرىپ نېمە قىلىسىلەر ؟

ـــ ئەن لۇشەننىڭ قوشۇنى ئىنتايىن جەڭگىۋار قوشۇن . ئۇلار چوقۇم غەلبە قازىنىدۇ . ئۇلارغا قوشۇلساق زىيان تارتمايمىز ، بېيىپ كېتىمىز . سەنمۇ بىز بىلەن كېتەمسەن ؟

ـــ ياق ، بۇ يەردە ئىشىم بار .

ـــ شۇنچە مۇھىم ئىشمۇ ؟

ـــ مەن بۇ يەرگە ئىنەچۇك تاي دېگەن بىر كىشىنى ئىزلەپ كەلدىم . ئۇنىڭ ئادارقىز ئىسىملىك بىر قىزىمۇ بار . ئۇلارمۇ ئورخۇن بو-يىدىن كەلگەن . ئۇلارنى تونۇمسىلەر ؟

ـــ ياق ، تونۇمايمىز .

قۇتادمىش ئۇمىدسىزلەنگەن ھالدا بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئۇنچىقمىدى . بۇدۇر ساقاللىق كىشى ئورنىدىن تۇردى .

ـــ يېدۇق ، ئىچتۇق ، ئەمدى چىقايلى ، ـــ دېدى ئۇ بۇيرۇق تەلەپپۇزىدا .

ـــ ئەمدى نەگە بارىسلەر ؟ ـــ قۇتادمىشمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ سورىدى .

ـــ سەيلە قىلىمىز ، تاماشا قىلىمىز ، ـــ دېدى بۇدۇر ساقاللىق كىشى ، ـــ بۇ شەھەردىن كەتكۈچە راسا بىر ئويناۋالمامدۇق .

ھەممەيلەن سىرتقا چىقىپ ئاتلىرىغا مىنىشتى . قۇتادمىشمۇ ئۆزىنىڭ ئاق قاشقىلىق چىلان تورۇق ئېتىغا مىنىپ ئۇلارغا ئەگەشتى . ئۇلار مەيدانغا چىقىپ قالغان بولغاچقا ، كوچىلاردا ئاتلىرىنى قالايمىقان چاپتۇرۇپ ، ۋارقىرىشىپ ـ توۋلىشىپ ، مەقسەتسىز ئايلىنىپ يۈرۈشتى ؛ قامچىلىرىنى قارسىلدىتىپ يولۇچىلارنى قورقۇتۇپ ، ئۇچرىغان قىز ـ چوكانلارنى قوغلاپ ، قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ يۈرۈپ ، ئاخىر بىر كەڭرى مەيدانغا چىقىپ قالدى .

مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا ئېگىز كۆتۈرۈپ ياسالغان سەھنە بولۇپ ، ئەتراپىدا ئادەم تولۇپ كەتكەنىدى . سەھنىدە قانداقتۇر بىر سەيياره سەنئەت ئۆمىكى ئويۇن قويماقتا ئىدى . سەھنىنىڭ بىر چېتىدە سېپتا كىمخاب لىباسلارنى كىيىشكەن بىر توپ سازەندىلەر چالا قۇرۇپ ئولتۇرۇپ بارىبت ، خارب ، نەي ، داپ ـ دۇمباق قاتارلىق سازلارنى ماھىرلىق بىلەن يالغراتماقتا ئىدى . سەھنىنىڭ ئوتتۇرىسىدا زىلۋا بويلۇق بىر قىز ئۇسسۇل ئويناماقتا ئىدى .

قۇتادمىش ۋە ئۇنىڭ يېڭى ھەمراھلىرى ئاتلىرىدىن چۈشمەستىنلا سەھنىگە يېقىن كېلىپ تۇرۇشتى .

ـــ بىردەم ئويۇن كۆرەيلى ، بۇ قىز ئۇسسۇلنى بەك ياخشى ئويناىدىكەن ، ـــ دېدى بۇدۇر ساقاللىق كىشى .

ھېلىقى سۆلەتتاز يىگىت ھەممىدىن بەكرەك ھاياجانلىنىپ

كەتتى .

ـــ پاھ ، پاھ ، پاھ ! نېمىدېگەن گۈزەل قىز بۇ ! ـــ دەپ خىتاب قىلاتتى ئۇ شەھۋانىي ھەۋەس ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن سەھنىگە تىكىلىپ .

ـــ قاراڭلار ئۇنىڭ كۆكسىگە ! بەل ، ساغرىلىرى نېمىدېگەن قاملاشقان ! ـــ دەپ توختماي كوتۇلدايتتى ئۇ .

ئۇسسۇلچى قىز ھەقىقەتەن گۈزەل ئىدى . ئۇنىڭ ئېگىز كۆپتۇرۇپ ياسالغان قېنىق قوڭۇر چاچلىرىغا ئالتۇن زىنچىلار سانجىلغان ، سول چېكىسىگە كەلتۇرۇپ ئىككى تىزىقچە مەرۋايىت ئېسىلغانىدى . ئۇچىسىدىكى خۇددى تاڭ شەپىقىدەك ھال رەڭ تاۋاردىن تىكىلگەن قىسقا يەڭلىك كوپتىسى ئەۋرىشىم بەدىنىگە يېپىشىپ قىزنىڭ تەبىئىي گۈزەللىكىنى تولۇق نامايان قىلاتتى . يەنە شۇنداقلا ھال رەڭ تاۋاردىن تىكىلگەن ئۇزۇن شىمى بەلدىن تىزغىچە تار ، تىزلىرىدىن باشلاپ كاناي شەكلىدە بولۇپ ، ئۇسسۇلنىڭ شوخ ۋە يېنىك ھەرىكەتلىرىگە تازا ماسلاشقانىدى .

سەھنىنىڭ ئەتراپىدا توپلىشىپ تۇرغان كۆرەرمەنلەر چېۋەرلىك بىلەن ئويناپلۇاتقان ئۇسسۇل ھەرىكەتلىرىدىن زوقلىنىپ ئۇزلۇكسىز ئالقىش ياڭرىتىپ تۇراتتى . ئۇسسۇلچى قىز قەلەمدە سىزىپ قويغاندەك قارا قاشلىرىنى ئويناتىپ ، بۇلاقتەك بالقىپ تۇرغان يوغان قوي كۆزلىرىنىڭ ئۆتكۈر قاراشلىرى بىلەن كۆرەرمەنلەرنىڭ يۈرەك تارلىرىنى تىترىتىپ ، بەئەينى ئەپسانىۋى رىۋايەتلەردىكى پەرىزاتلاردەك جەۋلان قىلاتتى .

ـــ بۇ سەنئەتچىلەر نەدىن كەلگەن ؟ بۇ يەرنىڭ ئادەملىرىگە ئوخشىمايدىغۇ ؟ ـــ دەپ سوردى قۇتادمش ئۆزىنىڭ يېنىدا تۇرغان بىر تابغاچتىن .

ـــ ئۇلار يۇيىتيەنلەردىن[1] كەلگەن ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى تابغاچ ، ـــ يۇيىتيەنلىكلەر ناخشا ـ ئۇسسۇلغا ماھىر كېلىدۇ .

ـــ يۇيىتيەن دېگەن قانداق يەر ؟ ـــ دەپ سوردى قۇتادمش

---

① يۇيىتيەن ـــ خوتەننىڭ ئەينى دەۋرىدىكى خەنزۇچە ئاتىلىشى .

بۇدۇر ساقاللىق كىشىدىن .

ـــ تابغاچلار قوردانىنى يۇيتيەن دەيدۇ ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى بۇدۇر ساقاللىق كىشى .

ـــ قوردانىدىن ئىبسىل قاشتاشلىرى چىقىدۇ دەپ ئاڭلىغانىدىم ، لېكىن قاشتېشىدىنمۇ ئىبسىل قىزلار چىقىدىكەن ، ـــ دېدى ھېلىقى سۆـ لەتۇاز يىگىت ۋە ھەۋەسلىك كۆزلىرى بىلەن ئۇسسۇلچى قىزغا قاراپ ، بارماقلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن قىسقا قىرقىلغان بۇرۇتىنى سىلاشتۇرۇپ قويدى .

سەھنىدە قوردان ئۇسسۇلى داۋاملاشماقتا ئىدى . شوخ ئۇسسۇل پەدىسىگە چېلىنىۋاتقان ساز ۋە گۈزەل قىزنىڭ نازاكەتلىك ھەرىكەتلىرى بارغانسېرى كۆپلىگەن تاماشىبىنلارنى جەلپ قىلماقتا ئىدى .

ئۇشتۇمتۇت ھېلىقى سۆلەتۇاز يىگىت ئېتى بىلەن كىشىلەر توپىنى يېرىپ ئۆتۈپ سەھنىگە يېقىنلاشتى .

ـــ بۇ قوردانلىق پەرىزات ئەمدى مېنىڭ بولسۇن ، ـــ دەپ خەـ تاب قىلدى ئۇ .

ئۇنىڭ ھەقەمسايىلىرىمۇ ئاتلىرىنى قامچىلاپ ، ھەر تەرەپتىن سەھنىگە يوپۇرۇلدى . ئالتوپىلاڭ كۆتۈرۈلدى . تاماشىبىنلار قان تۆكۈـ لۈشتىن قورقۇپ ھەر يانغا قېچىشتى .

ـــ ۋايجان ! قۇتۇلدۇرۇڭلار ! ـــ ئۇسسۇلچى قىزنىڭ ۋەھىمىلىك ۋارقىراشلىرى ھەممە ۋاراڭ ـ چۇرۇڭنى بېسىپ چۈشتى .

ھەش ـ پەش دېگۈچە سۆلەتۇاز يىگىت ئېتى بىلەن سەھنە ئۈسـ تىگە چىقتى ، قوردانلىق پەرىزاتنى نازۇك بېلىدىن قاماللاپ تۇتقىنىچە ئېگەرىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ توغرىسىغا ياتقۇزۇۋالدى . سەنئەت ئۆمىكىنىڭ خوجايىنى بولغۇچى چار ساقاللىق بوۋاي ۋە سازەندىلەر قىزنى قۇتۇلـ دۇرماقچى بولۇپ سۆلەتۇازغا ئېسىلدى . لېكىن ، باشقا توڭرالار ئۇلارنى قامچىلىرى بىلەن ساۋاپ ، ئاتلىرىغا دەسسىتىپ ، ئۇلارنىڭ بەل ۋە بو. يۇنلىرىغا ئېسىلغان قاشتېشى بۇيۇملىرى ھەم پۇل قاپچۇقلىرىنى يۇلۇۋالـ غىلى تۇردى . ھېلىقى سۆلەتۇاز ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە قىزنى ئېلىپ

قاچتى . باشقا بۇلاڭچىلارمۇ ئولجىلىرىنى قويۇنلىرىغا تىقىشىپ ، ئۇنىڭ كەينىدىن ئات سالدى . سەئىدتچىلەر داد ـ پەريات ئۇرۇپ يىغلاپ قېلىشتى .

قۇتادمىش بىردەمنىڭ ئىچىدىلا بولۇپ ئۆتكەن بۇ كۈتۈلمىگەن ۋەقەدىن دەسلەپتە تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى . ئاندىن ئېسىنى يىغۇۋېلىپ قارىسا ، تاماشىبىنلار توزۇپ كەتكەن بولۇپ ، زار قاقشاپ نېمە قىلارىنى بىلمەي پۇتى كۆيگەن توخۇدەك پالاقلاپ يۇرگەن سەئىدتچىلەرنىڭ ئارىسىدا ئۆزى يالغۇز قالغاندى . ئۇ ئۆتۈكلىرىنىڭ ئۆكچىلىرى بىلەن ئېتىنىڭ بقىنلىرىغا قاتتىق نەقتىدى . چىلان تورۇق يۇلقۇنۇپ قوزغالدى ـ دە ، توڭرا قەبىلىسىدىن چىققان ئاشۇ بۇلاڭچىلارنىڭ كەينىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چېپىپ كەتتى .

قۇتادمىش قىز بۇلاڭچىسىغا ئاسانلا يېتىشۋالدى .

ـــ توختا ! ـــ دەپ تېخمۇ قاتتىقراق ۋارقىرىدى ئۇ .

قىز بۇلاڭچىسى ئۇنىڭغا پەرۋا قىلمىدى . قۇتادمىش بىر يانغا ئەپچىللىك بىلەن ئېگىلىپ ، ئۇنىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىدىن تۇتۇپ تارتىتى . بۇلاڭچىنىڭ ئېتى قۇتادمىشنىڭ قولىدىن قۇتۇلالماي توختاشقا مەجبۇر بولدى . قىز ئات ئۇستىدىن سىيرىلىپ يەرگە يىقىلىپ چۈشتى .

ـــ نېمە قىلماقچىسەن ؟ ئۆلگۈڭ كەلدىمۇ ؟ ـــ دەپ ۋارقىرىدى سۆلەتۇاز بۇلاڭچى قۇتادمىشقا غەزەپ بىلەن چەكچىيىپ .

ئۇلار ئىككىسىنىڭ ئاتلىرى بىر ـ بىرىگە كۆكرەكلىرى بىلەن سوقۇلۇپ ، ئەنسىز كىشنەپ تېپىرلاپ كېتىشتى .

ـــ قىزنى قويۇۋەت ، قايتىپ كەتسۇن ، ـــ دېدى قۇتادمىشمۇ بۇلاڭچىنىڭ كۆزلىرىگە مىختەك قادىلىپ .

سۆلەتۇاز بۇلاڭچىنىڭ قەبىلداشلىرى ئاتلىرىنى توختىتىپ ، ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى . ھېلىقى ئۇسسۇلچى قىز ناھايىتى قورقۇپ كەتكەنلىكتىن چىرايى تاتىرىپ ، يوغان كۆزلىرى تېخمۇ يوغان ئېچىلىپ كەتكەن ھالەتتە خۇددى قاپقانغا چۈشكەن كىيىك بالىسىدەك دىر ـ دىر تىترەپ تۇراتتى . ئۇ قېچىپ كەتمەكچى بولۇپ ئۇياق ـ بۇياققا تەم ـ

شىلىپ باقاتتى ، لېكىن ئۇ ھەر تاماندىن قورشاپ تۇرغان ئاتلىق كىشى لەرگە قاراپ يەنە ئېچىنىشلىق قىياپەتتە جىمىپ قالاتتى .

قۇتادمىش بىلەن قىز بۇلاڭچىسى ئات ئۈستىدە بىر - بىرىنىڭ يېقىڭ ۋە ياقىلىرىدىن تارتىشىپ ئېلىشىپ كەتتى . باشقا بۇلاڭچىلار دەرھال قۇتادمىشقا ئېتىلماقچى بولغانىدى ، ئۇلارنىڭ ھېلىقى بۈدۈر ساقاللىق باشلىقى ئوتتۇرىغا چىقىپ ئۇنلۈك خىتاب قىلدى :

ـــ باشقىلار ئارىلاشماڭلار ! ئىككى باتۇر مەردلەرچە ئېلىشسۇن .

ھەممەيلەن ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىپ ئىككىسىگە سورۇن ھازىرلاپ بەردى . بۇ مالمانچىلىقنىڭ سەۋەبچىسى بولغان قوردانلىق پەرىزات قانداق قىلىشنى بىلمەي تېڭىرقاپ بىر چەتتە تۇرۇپلا قالدى .

ئىككى يېگىت ئىككى يانغا ئايرىلدى ۋە قوللىرىغا قامچىلىرىنى ئېلىشىپ قايتىدىن بىر - بىرىگە ئېتىلدى . ئىنچىكە تاسمىلاردىن قاتتىق ئېشىلىپ ، پۇختا توقۇلغان قامچىلار ئىككى يېگىتنىڭ بەدەنلىرىگە ۋە ئۇلارنىڭ ئاتلىرىغا قارسىلداپ تېگىشكە باشلىدى . مەردلەرچە ئېلىشىش خېلى ئۇزاق داۋاملاشتى . بۇ كوچىدا يولۇچىلاردىن بىرەر ئادەممۇ قالمىغانىدى . باشباشتاق توقرالار ئۆز ئادىمىگە مەدەت بېرىپ چوقان - سۈرەن كۆتۈرۈشتى :

ـــ غەيرەت قىل !

ـــ ئۇرە ! بېشىغا سال !

ۋەھالەنكى ، ئۆتۈكەن تاغلىرىنىڭ قار - شۇيرغانلىرىدا قارىغايدەك مەزمۇت چېنىقىپ ئۆسكەن ئورخۇنلۇق يېگىتنى يېڭىش ئۇنداق ئاسان ئەمەس ئىدى . ئۇ خۇددى چۆل قاپلىنىدەك ئالغا ئېتىلىپ ، كەينى - كەينىدىن شىددەتلىك قامچا ئۇرۇپ ، قىز بۇلاڭچىسىنى سۈرۈشكە باشلىدى . ھەممەيلەننىڭ دىققەت - ئېتىبارى شۇلارغا مەركەزلىشىپ قالغانلىقى پۇرستىدىن پايدىلىنىپ ئۇسسۇلچى قىز قېچىپ كېتىشكە ئۇرۇندى . لېكىن ، توقرالار ئۇنى يەنە توسۇۋالدى .

ـــ قاچما ، قىز ، ـــ دەپ كۇلۇشتى ئۇلار ، ـــ نەگە بارىسەن ؟ بۇ ئىككى يېگىتتىن كىم ئۇتۇپ چىقسا سەن شۇنىڭ بولىسەن .

قىزنىڭ بۇلاقتەك ئوقچۇپ تۇرغان مەسۇم كۆزلىرىدىن ئاققان مۇنچەقتەك ياش تامچىلىرى ئۇنىڭ ئاق ـ سۈزۈك مەڭزىلىرىنى بويلاپ تارىلاپ چۈشۈشكە باشلىدى .

شۇ ئەسنادا قۇتادمىش يەككىمۇ يەككە ئېلىشىشتا مۇتلەق ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ ، رەقىبىگە قاتتىق زەربە بەردى . قىز بۇلاڭچىسى ئۇ-زۇن چاچلىق بېشىغا قامچا يەپ ئات ئۈستىدىن يىقىلىپ چۈشتى . ئۇس-سۇلچى قىز ھەددىدىن ئارتۇق قورقۇپ كەتكەنلىكتىن ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان ھالدا چىرقىراپ كەتتى . توڭرالاردىن بەزىلەر بۇرادىرىنىڭ مەغلۇپ بولغانلىقىغا چىداپ تۇرالماي قىلىچلىرىنى يالتاڭچلاپ ئوتتۇرىغا چىققانىدى ، بۈدۈر ساقاللىق كىشى ئۇلارنى يەنە توختىتۇالدى .

ـــ ئۇنىڭغا چېقىلماڭلار ! ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ، ـــ بىر ئادەمگە كۆپ ئادەم ھۇجۇم قىلىش ئوغۇل بالىنىڭ ئىشى ئەمەس .

ـــ قىزنى قانداق قىلىمىز ؟ ـــ دەپ سورىدى بىرەيلەن .

بۈدۈر ساقاللىق كىشى ئۇنىڭغا جاۋاب قايتۇرماستىن قۇتادمىشقا مۇراجىئەت قىلدى :

ـــ ئوغۇل بالا ئىكەنسەن ! بىز بىلەن كەتسەڭ بولمامدۇ ؟

قۇتادمىشنىڭ سول تەرەپ پېشانىسى قامچىنىڭ زەربىسىدىن يېرى-لىپ ، قاش ۋە قاپاقلىرىدا قان ئۇيۇپ قالغانىدى . ئۇ بېشىدىكى يېشىل شايى ياغلىقىنى قولىغا ئېلىپ قان داغلىرىنى سۈرتتى .

ـــ ياق ، مەن ئۆز ئادەملىرىمنى تېپىشىم كېرەك ، ـــ دېدى ئۇ .

ـــ ئۇنداق بولسا ، بۇ قىز سېنىڭ بولدى . ئۆز يولۇڭغا كېتىۋەر ، باتۇر يىگىت .

سۆلەتۋاز بۇلاڭچى يىقىلىپ چۈشكەن يېرىدىن قوپتى ـ دە ، يې-شىدىن قان ئېقىپ تۇرغىنىغا قارىماي قۇتادمىشقا يەنە ئېتىلدى . بۈدۈر ساقاللىق كىشى ئۇنى قاماللاپ تۇتقىنىچە سۆرەشتۇرۇپ بىر چەتكە ئېلىپ كەتتى . پەقەت شۇنىڭدىن كېيىنلا قۇتادمىش قامچىسىنى كەمىرىگە قىس-تۇردى ۋە ئېتىنى دېۋىتىپ ، قورقۇپ چىرايى ئۆڭۈپ كەتكەن ئۇسسۇلچى قىزنىڭ ئالدىغا كەلدى .

ـــ ئېتىمغا مىنگىشىڭ ، ـــ دېدى ئۇ قىزغا قولىنى سوزۇپ .

ئۇسسۇلچى قىز « ياق ! » دەپ ئەسەبىيلەرچە ۋارقىرىغىنىچە كوچا بويلاپ قاچتى . قۇتادمىش ئۇنىڭ كەينىدىن قوغلاپ يەتتى ـ دە ، ئەپچىللىك بىلەن ئېگىلىپ ، بىلىكى بىلەن ئۇنىڭ قولتۇقىدىن قامالاپ ئېلىپ ئاتنىڭ ئالدىغا ئولتۇرغۇزۇۋالدى . ھورى بېسىلمىغان چىلان توۋۇق ئات ئۇچقاندەك چاپقان پېتى ئۇلارنى ھېلىقى سەھنە قوپۇرۇلغان مەيدانغا ئېلىپ كەلدى .

سەنئەت ئۆمىكىدىكىلەر پايپېتەك بولۇپ ، « قۇتۇلدۇرۇڭلار ! » دەپ ۋارقىرىشىپ ، ھەر تەرەپكە يۈگۈرۈشۈپ ، ئاخىر قىلىچ ۋە گۈرزلەر بىلەن قوراللانغان بىر توپ تاباغچ يايلارنى باشلاپ كېلىشكەنىدى . دەل شۇ چاغدا قۇتادمىش بۇلاپ كېتىلگەن ئۇسسۇلچى قىزنى ئاتنىڭ ئالدىغا ئېلىپ مەيدانغا كىرىپ كەلدى . سەنئەتچىلەرمۇ ، يايلارمۇ ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتىنى ئۇقالماي داڭقېتىپ تۇرۇپ قېلىشتى . قۇتادمىش قىزنى ئات ئۈستىدىن ئاۋايلاپ يەرگە چۈشۈرۈپ قويدى .

يايلار قىلىچ ۋە گۈرزلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ قۇتادمىشنى قورشىۋالدى .

ـــ ئاتتىن چۈش ! نېمە ئادەم سەن ؟ ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئۇلاردىن بىرى .

ئۇسسۇلچى قىز ئاران دېگەندە ئېسىنى يىغىۋالدى ۋە يۈگۈرۈپ كېلىپ يايلارنىڭ ئالدىنى توسىدى .

ـــ ئۇنىڭغا چېقىلماڭلار ! ـــ دەپ خىتاب قىلدى ئۇ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ، ـــ بۇ يىگىت مېنى قۇتۇلدۇرۇپ قالدى .

سەنئەت ئۆمىكىنىڭ چار ساقاللىق خوجايىنى قىزنىڭ يېنىغا كېلىپ سورىدى :

ـــ بۇ نېمە ئىش ، ئايتولۇن ؟ بۇ كىم ؟ ئۇ سېنى قانداق قۇتۇلدۇردى ؟

ـــ بۇ يىگىت ھېلىقى لەنتى بۇلاڭچى بىلەن بىرگە ـ بىر ئېلىشىپ مېنى قۇتۇلدۇرۇپ كەلدى .

ـــ ئىسمىڭىز ئايتولۇنمۇ ؟ ـــ سوردى قۇتادمش قىزدىن .
ـــ ھەئە ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى قوردانلىق ئۇسسۇلچى قىز بەشىنى ئىرغىتىپ .
ـــ چىرايلىق ئىسمىڭىز بار ئىكەن .
سەنئەت ئۆمىكىنىڭ خوجايىنى قۇتادمشقا قاراپ تۆۋەنلىك بىلەن ئىلتىجا قىلدى :
ـــ مەرھەمەت قىلغايسىز ، باتۇر يىگىت . بىزدە مېھمان بولۇڭ ، تونۇشايلى .
قۇتادمش ئاتتىن چۈشتى . يايلار كەتتى . سەنئەت ئۆمىكىنىڭ بارلىق ئەزالىرى يىغىلىپ كېلىپ قۇتادمشنى قورشۇالدى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ھۆرمەت تۈيغۇسى بىلەن ، بەزىلىرى قىزىقىش نەزىرى بىلەن ئۇنىڭغا كۆز تىكەتتى .
سەھنە قوپۇرۇلغان مەيدانغا چىقىدىغان بىر تار كوچىدا دەرۋازىسى قارا سىرلانغان چاققانغىنا بىر ھويلا بولۇپ ، مەزكۇر سەييارە سەنئەت ئۆمىكى شۇ ھويلىدىكى چېدىر شەكىللىك ئۆگزىلىرىگە كاھىش ياتقۇزۇلغان بىر نەچچە ئېغىز ئاددىي ئۆينى ئىجارىگە ئالغانىدى . سەنئەت ئۆمىكىنىڭ خوجايىنى قۇتادمشنى ئۆزلىرىنىڭ شۇ ۋاقىتلىق تۇرالغۇسىغا باشلاپ كەلدى ۋە چەتتىكى بىر ئېغىز كىچىك ئۆينى ئۇنىڭغا بوشاتىپ بەردى .
ـــ سىزمۇ بىزگە ئوخشاش مۇساپىر ئىكەنسىز ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ماقۇل كۆرسىڭىز بىز بىلەن مۇشۇ يەردە بىللە تۇرۇڭ .
قۇتادمش ئۇنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلدى .
ـــ ماقۇل ، مەنمۇ يالغۇزچىلىقنىڭ دەردىنى خېلى تارتتىم ، سەلەرگە ھەمراھ بولاي .
شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆمەكنىڭ ئاتلىرىنى بېقىپ ، ھارۋىلىرىنى جۆندەپ ، ئېغىر ـ يېنىك ئىشلارغا ھەمكارلىشىپ بىرنەچچە كۈننى ئۆتكۈزدى . سەنئەتچىلەر سەييارە ئويۇن قويغاندا ئۇ تەرتىپ ساقلاش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى . ئۆمەك خوجايىنى ئۇنىڭ شۇنچە ئەستايىدىللىق

بىلەن تەرىشىپ ئىشلىشىگە قاراپ مەنۇن بولغان ھالدا بېشىنى ئىرغىتاتتى .

— بۇ ئاق كۆڭۈل ، سەممىي يىگىت ئىكەن ، — دەيتتى ئۇ قۇتادمىشنى ماختاپ .

ھالبۇكى ، ئۆمەكتىكىلەردىن قۇتادمىشقا ھەممىدىن بەكرەك دىققەت قىلىۋاتقىنى ئۇسسۇلچى قىز ئايتولۇن ئىدى .

— تەلىيىمگە تەگرىم قۇتادمىشنى ئۇچراتمىغان بولسا ئۇ لەنىتى بۇلاڭچىلار مېنى نېمە قىلىۋېتەتتىكىن ، — دەيتتى ئۇ ، — قارىسام ، بۇ قۇتادمىشنىڭ ھەممە ئىشلىرىدىن ، ھەتتا چىراي ـ تۇرقىدىنمۇ ياخشىلىقى چىقىپ تۇرىدۇ . ئەجەبمۇ باتۇر ، ۋىجدانلىق ، ئاق كۆڭۈل يىگىت ئىكەن .

شۇنىڭدىن كېيىن بۇ قىز ھەمىشە قۇتادمىشقا يېقىن يۈرىدىغان بولۇپ قالدى . پۇرسەت چىقسىلا قۇتادمىش بىلەن ئۇنى ـ بۇنى دەپ پاراڭلىشاتتى ، ئۇنىڭغا ھەربىر قارىغاندا چوقۇم ئىللىق كۈلۈمسىرەيتتى . قۇتادمىشمۇ قولىدىن كېلىشچە ئۇنىڭغا مېھرىبانلىق كۆرسىتىپ ، ئۇنى خۇش قىلىشقا تىرىشاتتى .

ئۆمەك خوجايىنى ئۇلار ئوتتۇرىسىدىكى بۇ خىل مۇناسىۋەتكە ۋە بولۇپمۇ ئايتولۇننىڭ ئۆزىنى تۇتۇشىدا كۆرۈلۈۋاتقان ئۆزگىرىشلەرگە دىققەت قىلدى . بىر كۈنى ئۇ قۇتادمىشنى يېنىغا چاقىردى .

— بۇ ياقتا كەلگىنە ، ئوغلۇم ، — دېدى ئۇ ، — بىز قوردىندىن بۇ شەھەرگە كەلگىنىمىزگە ئۇچ ـ تۆت ئاي بولۇپ قالدى . بۇ يىل قىشنى ئۆتكۈزۈۋالساق ، كۆكلەم كېلىشى بىلەن قايتىمىز . سەنمۇ بىز بىلەن قوردانىغا كەتكىن . قوردانمۇ چوڭ ، گۈزەل شەھەر ، كۆنۈپ كېتىسەن .

قۇتادمىش ئۇنىڭ تەكلىپىنى ئەدەپ بىلەن سىلىقلىقچە رەت قىلدى :

— ياخشى كۆڭلىڭىزگە رەھمەت ، ھۆرمەتلىك خوجايىن ، لېكىن مەن ئىنەچۇك تاي بىلەن ئادارقىزنى تاپمىسام بولمايدۇ . مەن سىزگە بۇ

گەپلەرنى سۆزلەپ بەرگەنغۇ .

ـــ ماڭا قارا ، قۇتادمىش ، ـــ دېدى يەنە خوجايىن ، ـــ ئايتولۇننىڭ ساڭا كۆڭلى بار . ئۇ مېنىڭ ئاسراندى قىزىم . ئۇنىڭ ئۆز ئاتا ـ ئانىسى ئۆلۈپ كەتكەن . مەن ئۇنى سەككىز ياش ۋاقتىدا بېقىۋالغانىدىم . مەن ئۇنى ئۆز قولۇم بىلەن تەربىيلەپ ، ئۇسسۇلچى قىلىپ يېتىشتۇرۇپ چىقتىم . ئۇ بەكمۇ كۆڭلى يۇمشاق ياخشى قىز ، كېيىنچە ئۆزۈڭمۇ بىلىپ قالسەن . ئىككىڭلارنىڭ بېشىڭلارنى قوشۇپ قويايى .

ـــ راست ، ئايتولۇن ياخشى قىز ، ـــ دېدى قۇتادمىش ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇلۇپ ، ـــ بىراق ، مېنىڭ ئۆزۈمنىڭ سۆيگىنىم بار ، ئادار ـ قىزنى تاشلىۋېتەلمەيمەن .

خوجايىن ئارتۇق گەپ قىلمىدى ۋە ئەلەم بىلەن بېشىنى چايقاپ نېرى كەتتى . ئۇشتۇمتوت قۇتادمىشنىڭ ئارقا تەرىپىدىن ئايتولۇننىڭ ئوتلۇق نىداسى ئاڭلاندى :

ـــ قۇتادمىش !

قۇتادمىش چۆچۈپ كەينىگە بۇرۇلدى . ئايتولۇننىڭ شەھلا كۆز ـ لىرىدە سۈزۈك ياش تامچىلىرى يالتىراپ تۇراتتى . ئۇ ئۆمەكنىڭ مال ـ مۈلكى توشۇلىدىغان سايمۇنلىك يوغان كۆتەك ھارۋىنىڭ كەينىدە ئولـ تۇرۇپ ، خوجايىن بىلەن قۇتادمىشنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قالغانىدى . ئۇ قۇتادمىشنىڭ ئالدىغا كەلدى .

ـــ قـۇتـادمىش ، ـــ دېدى ئۇ خۇددى كىچىك بالىدەك يىغا ئا ـ رىلاش ئاۋازدا ، ـــ قۇتادمىش ، سەن مېنى ياراتمامسەن ؟ سەن مەن بە ـ لەن بەختلىك بولالمامسەن ؟

قۇتادمىشنىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىدى .

ـــ ئۇنـداق ئەمەس ، ئايتولۇن ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ سەن بەك چىرايلىق ، بەك ياخشى قىز . سېنىڭ قولۇڭنى تۇتقان ئادەم بەختلىك بولىدۇ ... مەن سېنى چۈشىنىمەن ، بىراق ... سەنمۇ مېنى چۈشىنىشىڭ كېرەك .

ـــ مەن ئاشۇ ئادارقىزغا تەڭ بولالمامدىم ؟ سەن ئۇنىڭدىن زادى

كېچەلمەمسەن ؟

ــ كېچەلمەيمەن . كەچسەم بولمايدۇ ، ئايتولۇن .

ئاردا بىر پەس جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى . ئىككىسى بىر ئەس-ناغىچە بىر ـ بىرىگە ئۇن ـ تىنسىز قارىشىپ تۇرۇپ قالدى . ئاندىن ئاي-تولۇن كەينىگە بۇرۇلدى ـ دە ، يۈگۈرگىنىچە ئۆز ھۈجرىسىغا كىرىپ كەتتى .

قۇتادمىش پەرىشانلىققا چۆمدى . چۈشىنىكسىز بىر خىل ھارغىن-لىق ۋە چۈشكۈنلۈك ئۇنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇپ ، ۋۇجۇدىنى ئېغىرلاش-تۇردى . ئۇنىڭ كۆزلىرى ئالدىدا ئادارقىز بىلەن ئايتولۇننىڭ شۇنچە گۈزەل ، شۇنچە سۆيۈملۈك سىيمالىرى ئالمىشىپ ، گىرەلىشىپ سۈرەتلە-نىشكە باشلىدى . ئۇنىڭ خۇددى داۋالغۇپ ، تىنىمسىز ئۆركەشلەپ ئې-قىۋاتقان باھارنىڭ تاشقىن سۇلىرىدەك تىنچلىقىنى يوقاتقان قەلبىگە ئادارقىزغا بولغان سېغىنىش تۇيغۇسى بىلەن بىللە يەنە ئايتولۇننىڭ ئاشۇ گۈزەل ۋە ھەسرەتلىك قىياپىتىدىن كېلىۋاتقان ئىللىق ئېقىم سىڭىپ كىرىشكە باشلىغانىدى . سۆيگۈ ۋە دوستلۇق ، ئادەمگەرچىلىك ھېسسى-ياتلىرى قوشۇلۇپ ، يۇغۇرۇلۇپ يەنە قانداقتۇر چۈشەنگىلى بولمايدىغان مۇرەككەپ ۋە ئازابلىق ئېقىنلارنى ھاسىل قىلاتتى .

ئۇ كۆتەك ھارۋىنىڭ يېنىدىكى ياغاچ بەندىگە ئولتۇردى ، لېكىن ئولتۇرغۇسى كەلمەي قوپۇپ كەتتى ؛ « ھۈجرامغا كىرىپ ياتايمۇ » دەپ ئويلىدى ، لېكىن ياتقۇسى كەلمىدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ بېشى گاراڭ بولغان ھالەتتە ھويلىدىن تالاغا چىقتى . كوچىنىڭ ئۇ بېشىدا ئۇزۇن قارا چاپان ۋە قارا پوسما كىيگەن قانداقتۇر بىر ياشانغان كىشى ئەتراپىغا ئا-دەم ئولاشتۇرۇپ نېمىلەرنىدۇر دەۋاتاتتى . قۇتادمىش قەدەملىرىنى سۆرەپ ئاستا ماڭغىنىچە شۇ يەرگە باردى . قارىسا ، ھېلىقى قارا چاپانلىق كىشى ئەسلىدە مېڭىسى ئېلىشىپ قالغان سەۋدايى ئىكەن . كىيىنىشىدىن قارى-غاندا ، ئۇنىڭ خېلى ھاللىق ئائىلىدىن ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئولىشىپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى بۇ سەۋدايى بوۋاينىڭ تاغدىن ــ باغدىن سۆزلىشىگە قىزىقىپ ھاڭۋېقىپ تۇرۇشاتتى ، بەزىلىرى ئۇنىڭغا

ئېچىنغان هالدا باشلىرىنى چايقاپ :

ـــ هەي ، هەي ، بۇ بىچارىگە ئۇۋال بولدى ، ـــ دېيىشەتتى ۋە ئاز ـ تولا يېمەكلىك ، مىس يارماقلارنى ئۇنىڭغا سەدىقە قىلىپ بېرەتتى .

قۇتادمىش سەدىقە بەرگۈچىلەرنىڭ ئارىسىدا تۇرغان بىر سوغدى كىشىدىن سورىدى :

ـــ بۇ نېمە بولغان ئادەم ؟ ھەممىگلار ئۇنىڭغا باشقىچە كۆڭۈل بۆلىدىكەنسىلەرغۇ .

يول ـ يول كىمخاب تون كىيگەن سوغدى ئەھۋالنى چۈشەندۈردى :

ـــ بۇ كىشى ئەسلى تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان دۇكاندار ئىدى . يېقىندا بىر بۇلاڭچى ئۇنىڭ يالغۇز ئوغلىنى ئۆلتۈرۈپ تاشلاپ ، بارلىق ئالتۇن ـ كۈمۈشلىرىنى بۇلاپ كەتتى . شۇنىڭدىن كېيىن بۇ بىچارە مانا مۇشۇنداق بولۇپ قالدى .

شۇ ئەسنادا سەۋدايى بوۋاي تۈيۇقسىزدىن تەلۈلەرچە ئېتىلىپ كېلىپ ، ئىككى قولى بىلەن قۇتادمىشنىڭ ياقىسىغا ئېسىلىپ ، كۆزلىرىنى قورقۇنچلۇق چەكچەيتكەن هالدا ۋارقىراپ كەتتى :

ـــ ها ـ ها ـ ها ... سەنمۇ ئۇيغۇرمۇ ؟ ئوغلۇمنى ئۆلتۈرۈپ ، ئالتۇن ـ كۈمۈشلىرىمنى بۇلاپ كەتكەن ھايۋاننى تېپىپ بەر ! ئۇمۇ ساڭا ئوخشاش بۇرنى قاڭشارلىق ، كۆزى يوغان ئۇيغۇر ئىدى ... ئۇنى تېپىپ بەر ...

قۇتادمىش تەمتىرەپ قالدى . ئۇ خەنزۇچىنى بىلمەيتتى . شۇڭا ، بوۋاينىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنىمۇ چۈشەنمىدى . ھېلىقى سوغدى ئۇنى سەۋدايى بوۋاينىڭ قولىدىن ئاجرىتىۋالدى .

ـــ ئۇ نېمە دەيدۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى قۇتادمىش .

ـــ ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك قىلغان بۇلاڭچى ئورخۇن تەرەپتىن كەلگەن بىر ئۇيغۇر ئىدى ، ـــ دېدى سوغدى .

قۇتادمىش سەگەكلەشتى .

ـــ سىز ئۇ بۇلاڭچىنى كۆرگەنمۇ ؟ ئۇنى تونۇمسىز ؟
ـــ ئۇ مەلئۇن قاتىل مۇشۇ بىچارىنىڭ ئىككى ئېغىز ئۆيىنى ئىجا-رىگە ئېلىپ ئولتۇرغانىدى . ئۇنى ھەر كۈنى كۆرۈپ تۇراتتىم . مەنمۇ بۇ بىچارىنىڭ قوشنىسى .
ـــ شۇ بۇلاڭچىنىڭ ئىسمىنى بىلەمسىز ؟
ـــ ئۇنىڭ ئىسمى ماسمادار .
گويا كى قۇتادمىشنىڭ بېشىغا ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشكەندەك بولدى . ئۇنىڭ يۈرىكى قاتتىق سوقۇپ ، كېكىردىكىگە بىر نەرسە كەپ-لىشىپ قالغاندەك بولدى .
ـــ ماسمادار ... ـــ دېدى ئۇ تامامەن ئۆزگىرىپ كەتكەن بوغۇق ئاۋازدا چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ .
ـــ ئۇنى تونۇمسىز ؟ ـــ ھېلىقى سوغدىمۇ دەرھال سەگەكلىشىپ سورىدى .
قۇتادمىش ئۇنىڭ سوئالىغا سوئال يانداردى :
ـــ ئۇ ماسمادار دېگەن مەلئۇن بۇ يەردە كىم بىلەن تۇرغان ؟ بىر بۆۋاي بىلەن بىر ياش قىز بارمىدى ؟
ـــ توغرا ، توغرا ! ئىنەچۈك تاي ئىسىملىك بىر بۆۋاي بار ئىدى . يەنە ئۇنىڭ قىزى ... ئۇ قىزنىڭ ئىسمى نېمە ئىدى ...
ـــ ئادارقىزمۇ ؟ ـــ يەنە سورىدى قۇتادمىش .
ـــ توغرا ، توغرا ! ئادارقىز . ئەمدى ئېسىمگە كەلدى .
ـــ ئۇلار نەگە كەتتى ؟ ـــ قۇتادمىش ھېلىقى سوغدىنىڭ بە-لەكلىرىنى مەھكەم سىقىپ تۇتۇۋالدى .
ـــ سەن ئۆزۈڭ نېمە ئادەم ؟ ئۇلار بىلەن نېمە ئالاقەڭ بار ؟ ـــ سوغدى گۇمانسىراپ سورىدى .
بۇ يەرگە يىغىلغان باشقا كىشىلەرنىڭ ھەممىسى تاباغاچ بولغاچقا ، ھېچكىم ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى چۈشەنمىدى ۋە ئۇلارغا دىققەت قىلمىدى . قۇتادمىش « بىكاردىن بىكارغا قۇرۇق سۆز ، قۇرۇق تۆھمەتكە قالماي » دەپ ئويلاپ ، سوغدىغا ئىشنىڭ راستىنى چۈشەندۈردى :

ـــ ماسمادار مېنى ئۆلتۈرمەكچى بولۇپ ، مەقسىتىنى ئەمەلگە ئا-
شۇرالمىدى . ئاندىن ئۇ مېنىڭ سۆيگىنىم ئادارقىزنى ئېلىپ قاچتى . مەن
ئورخۇن دىيارىدىن ئاتايىن شۇلارنى ئىزلەپ كەلدىم . ماسمادارىدىن ئۆ-
چۈمنى ئېلىپ ، ئادارقىزنى قايتۇرۇپ كەتمەكچىمەن .
سوغدى « ئەمدى چۈشەندىم » دېگەننى بىلدۈرۈپ بېشىنى
ئىرغىتتى .
ـــ ئۇ ماسمادار دېگەن بەك ياۋۇز نېمىكەن ، ـــ دېدى ئۇ .
قۇتادمىش ئۇمىد ۋە يېلىنىش مەنىلىرى سىڭگەن كۆزلىرى بىلەن
سوغدىغا تىكىلىپ قارىدى .
ـــ ئۇلار ھازىر نەدە ؟ نەگە كەتتى ؟ ئۆتۈنۈپ قالاي ، ماڭا راس-
تىنى ئېيتىپ بېرىڭ .
سوغدى ئەمدى قۇتادمىشقا ئىشەنگەنىدى . شۇڭا ، ئۆزى بىلىدە-
غان گەپنى يوشۇرماي ئېيتىپ بەردى :
ـــ ئۇ ماسمادار دېگەن بۇلاڭچى بىزنىڭ مەھەللىدىكى ئۆزىگە
ئوخشاش بىرنەچچە ئالا قانات سوغدى يىگىتلەر بىلەن بىرلىشىۋې-
لىپ ، « ئەن لۇشەننىڭ قوشۇنىغا قاتنىشىمىز » دەپ يۇرۇشكەنىدى .
ئاڭلىسام ، ئۇلار شۇ مەقسەتتە فەنياڭ دىيارىغا كېتىپتۇ . ماسمادار ئاشۇ
بىچارە بوۋاينىڭ ئوغلىنى ئۆلتۈرۈپ ، ئالتۇن - كۈمۈشلىرىنى بۇلىغان
كۈنىلا يوقالدى . بىزنىڭ مەھەللىدىكى ھېلىقى ئالا قانات يىگىتلەرمۇ شۇ
كۈنىلا يوق بولۇشتى .
ـــ ئىنەچۈك تاي بىلەن ئادارقىز ئۇنىڭ شۇنچە ۋەھشىيلىكىنى
كۆرۈپ تۇرۇپ يەنە فەنياڭغا كېتىشكە ئۇنىغانمىدۇ ؟ ـــ دەپ خىتاب
قىلدى قۇتادمىش .
سوغدى « بۇنى بىلمەيمەن » دېگەننى قىلىپ مۇرىلىرىنى قىسىپ
ئۇنچىقمىدى . قۇتادمىش ئۇنىڭ قولىنى مەھكەم قىستى .
ـــ رەھمەت سىزگە ، ـــ دېدى ئۇ ۋە كەينىگە بۇرۇلدى ـ دە ،
يۈگۈرگەندەك مېڭىپ ھويلىغا قايتىپ كىردى .
قوردانلىق سەنئەتچىلەر قۇتادمىشنىڭ جىددىيلەشكەن تۇرقىنى

كۆرۈپ ئۇنىڭغا سوئال نەزىرى بىلەن قاراشتى . قۇتادمىش ئۇدۇل ماڭغىنىچە ئۆمەك خوجايىنىنىڭ ھۇجرىسىغا ئوقتەك ئېتىلىپ كىردى . خوجايىن كالۇك ئۇستىدە ئارام ئېلىپ ياتقانىدى .

— نېمە بولدۇڭ ؟ — دېدى ئۇ ھەيران بولغان قىياپەتتە بېشىنى كۆتۈرۈپ .

چىرايى ئۆزگىرىپ قورقۇنچلۇق تۇس ئالغان قۇتادمىش خوجايىنىغا تىكىلگىنىچە ئىشىك تۈۋىدە توختاپ قالغانىدى . ئۇ گويا كى قانداقتۇر بىر غايەت زور بالايى ـ قازا ئىچىدىن قۇتۇلۇپ چىققان ئادەمدەك ياكى يىراق يولدىن توختماي يۈگۈرۈپ كەلگەندەك چوڭقۇر ـ چوڭقۇر تىنىق ئېلىپ ، گەپ قىلالماي تۇراتتى . خوجايىن ياتقان يېرىدىن قوپۇپ ، چاڭا قۇرۇپ ئولتۇردى .

— نېمە بولدۇڭ ؟ — دەپ قايتا سورىدى ئۇ ، — كېلە ، بۇ ياقتا كېلىپ ئولتۇر .

— خوجايىن ، مەن كېتىدىغان بولدۇم ، — دېدى قۇتادمىش تۇرغان يېرىدىن قوزغالماستىن .

— نېمە ، نېمە ؟ نېمە دېدىڭ ؟ — خوجايىن ئۇنىڭ گېپىنى چۈشىنەلمەستىن ئالدىراپ سورىدى ، — كېتىدىغان بولدۇم دەمسەن ؟ نەگە كېتىسەن ؟

قۇتادمىش ئۆزىنى تەستە بېسىۋېلىپ ، ئىمكانقەدەر تەمكىنلىك بىلەن سۆزلەشكە تىرىشتى :

— ئىنەچۇك تاي بىلەن ئادارقىزنىڭ دېرىكىنى ئالدىم . ئۇلار فەنياڭ دېگەن يەرگە كېتىپتۇ . ئەمدى مەنمۇ فەنياڭغا بېرىپ ئۇلارنى تېپىشىم كېرەك .

— ھە مۇنداق دېگىن ، — دېدى خوجايىن ۋە ئەمدى چۈشەنگەنلىكىنى ئىپادىلەپ بېشىنى ئىرغىتتى ، — ھە ، شۇنداقتىمۇ ، ئالدىرىما ، بۇ ياقتا كېلىپ ئولتۇرە ، مەسلىھەتلىشەيلى .

قۇتادمىش كاڭغا چىقىپ ئۇنىڭ يېنىغا ئولتۇردى ۋە ھېلىقى سوغدى كىشىدىن ئاڭلىغانلىرىنى بىرمۇبىر سۆزلەپ بەردى .

ـــ بوپتۇ ، ئەمسە بارغىن ، ـــ دېدى خوجايىن ئاخىر ، ـــ بىراق ، فەنياڭغا قانداق باردىغانلىقىنى بىلەمسەن ؟ سەن ئۇ تەرەپلەرگە بېرىپ باققانمۇ ؟

ـــ ياق ، بېرىپ باقمىغان . خەقتىن سوراپ تېپىپ بارمامدىم .

ـــ ئۇنداق قىلساڭمۇ بولىدۇ ، لېكىن ئەڭ ياخشىسى ، فەنياڭ دەريانىڭ باردىغان ئادەملەرنى تاپايلى . شۇنچە ۋاقىتتىن بۇ شەھەردە تۇرۇدۇڭ ، ئەمدى يەنە بىر ـ ئىككى كۈن ئارتۇق تۇرۇۋەتسەڭ ھېچنېمە بولمايدۇ .

شۇنىڭدىن كېيىن خوجايىن بىلەن قۇتادمىش ھويلىدىن بىللە چىقتى . خوجايىن قۇتادمىشنى ئۆزى تونۇيدىغان بىرنەچچە كىشىلەرنىڭ ئۆيىلىرىگە ۋە دۇكانلىرىغا باشلاپ باردى . ھەممە يەردە « فەنياڭغا بارغانلار بارمۇ ؟ » دەپ سۈرۈشتۈردى . ئاخىر ، كەچ كىرگەن مەزگىلدە ئۇلار فەنياڭغا قاتنايدىغان بىر سوغدى سودىگەرنى تاپتى .

ـــ ئىككى ـ ئۈچ كۈندىن كېيىن يولغا چىقىمىز ، ـــ دېدى سودىگەر ، ـــ فەنياڭغا بۇغداي ، قوناق ، تېرىق توشۇيمىز . ئۇ يەردە ھازىر ئاشلىقنىڭ بازىرى ئىنتىك بولۇۋاتىدۇ . ھىراۋۇل ئەن لۇشەن جايى ـ جايلاردىكى زېمىندار ۋە سودىگەرلەرنى ھەربىكەتلەندۈرۈپ كەڭ كۆلەمدە ئاشلىق جۇغلاۋاتىدۇ .

ـــ ھە ، ياخشى بولدى ، باي سودىگەر ، ـــ دېدى ئۆمەك خوجايىنى ، ـــ مانا بۇ يىگىتنى كارۋىنىڭغا ئېلىۋالغىن . ئۇنى قورۇقچى چەۋەنداز قىلساڭمۇ ، ئات ، تۆگىلىرىڭنى باقىدىغان چاكار قىلىۋالساڭمۇ بولىدۇ . قانداق ئىشقا سالساڭمۇ يارايدۇ ، چوقۇم رازى بولىسەن .

سودىگەر ئېتىنىڭ تىزگىنىدىن تۇتۇپ تۇرغان قۇتادمىشقا باشتىن ـ ئاياغ سەپسېلىپ بىر قارىۋالدى .

ـــ ھە ، ماقۇل ، ئالسام ئالاي ، ـــ دېدى ئۇ ئاخىر ، ـــ ئېتى بار ئىكەن ، يەنە قىلىچ ، خەنجەرلىرىمۇ بار ئىكەن . ئۆزىمۇ خېلى قاۋۇل ، بېجىرىم كۆرۈنىدۇ . ئىشلەشنى خالىسا ئاش ـ تامىقى مەندىن بولىدۇ ، لېكىن ئۇنىڭدىن باشقا ئىش ھەققى بېرەلمەيمەن .

ـــ ماڭا ھېچ نەرسە كېرەك ئەمەس ، پەقەت فەنياڭغا بېرىۋالسالا بولدى ، ـــ دېدى قۇتادمش .

ـــ ئەمسە كېلىشتۇق ، ـــ سودىگەر بۇنداق بىكارغا ئىشلەيدىغان « ئەخمەقنى » تاپقىنىدىن خۇش بولۇپ ، دەرھال ماقۇل بولدى .

ئېيتقاندەك ، سوغدى سودىگەر بىلەن كېلىشىپ ئۇچىنچى كۈنى سەھەردە ئاق كۆكۈل قوردانلىق سەنئەتچىلەر قۇتادمشنى ئۇزىتىپ چىقتى . ئۆمەك خوجا-يىنى قۇتادمشنى باغرىغا مەھكەم بېسىپ قۇچاقلىدى .

ـــ ئاق يول بولسۇن ، ئوغلۇم ، ـــ دېدى ئۇ .

قۇتادمش ئايتولۇننىڭ ئالدىغا كەلدى .

ـــ ئاق يول بولسۇن ، ـــ دېدى قىز بوش ئاۋازدا .

شۇ تاپتا قۇتادمشنىڭ ئايتولۇنغا نۇرغۇن ـ نۇرغۇن ياخشى گەپلەرنى قىلغۇسى كېلەتتى . لېكىن ، ھەر قانچە ئويلىسىمۇ ھەر قانداق گەپ ئۆزىنىڭ كۆڭلىدىكى ياخشى نىيەت ، سەمىمىي تىلەكلىرىنى ئەينەن ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلمەيدىغاندەك تۇيۇلاتتى . ئۇ ئايتولۇننىڭ شۇنچە گۈزەل ۋە شۇنچە مىسكىن رۇخسارىغا قاراپ بىر ئەسناغىچە سۈكۈت قىلـ-غاندىن كېيىن ئاستاغىنا ئۇنىڭ پېشانىسىگە بىرنى سۆيۈپ قويدى ، خۇددى سىڭلىسىنى سۆيگەن كۆيۈمچان ئاكىسىدەك مېھرىبانلىق بىلەن سۆيۈپ قويدى .

ـــ بىز ياخشى دوست بولۇپ قالدۇق ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ مۇقەد-دەس روھلار يولىمىزنى بىر قىلسا كېيىن يەنە كۆرۈشۈپ قالارمىز . ئامان بولغىن ، ئايتولۇن ، ئومايي ئانىمىز بەختىڭنى بەرسۇن .

ـــ مەن سېنى ئۇنتۇمايمەن ، قۇتادمش ، ـــ دېدى ئايتولۇن ۋە ئاشۇ ئاجايىپ چىرايلىق يوغان قوي كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئالدى .

ـــ ھەي ، ھەي ! تېزرەك خوشلىشىڭلار ، ماڭدۇق ئەمسە ! ـــ دەپ توۋلىدى سوغدى سودىگەر .

كارۋان قوزغالدى . قۇتادمش ئۆتۈكەن باغرىدىن تارتىپ ئۆزىگە سادىق ھەمراھ بولۇپ كېلىۋاتقان چىلان تورۇق ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە بېرىپ كارۋان ئەھلىگە قوشۇلدى .

ئالتىنچى باب

بۇ ئىش ئەسلى مۇنداق بولغان

ماسمادار ھەقىقەتەن ، ئۆزى ئېيتقاندەك ، ئىنەچۇك تاي بىلەن ئادارقىزنى ئاشۇ مەشھۇر چاڭئەن شەھىرىگە باشلاپ كەلگەنىدى . ئۇلار ئۆتۈكەن باغرىدىكى ئۆزلىرىنىڭ تۇرالغۇلىرىدىن ئەلىياتقۇ قاراڭغۇ كېچىدە خۇپيانە ھالدا ئاتلىنىپ چىقىقان بولغاچقا ، ئۇلارنىڭ كەتكىنىنى ھېچكىم تۇيماي قالدى . كېيىنكى كۈنلەردىمۇ ئۇلارنىڭ كەينىدىن ھېچكىم قوغلىمىدى . كەڭرى يايلاقلاردا كۆچۈپ يۈرۈپ ياشايدىغان چارۋىچىلارنىڭ بۇگۈن بۇ يەردە بولسا ، ئەتە يەنە باشقا جايغا كېتىشى ئادەتتىكى ئىشقۇ . بۇنىڭغا كىم ئالاھىدە دىققەت قىلىپ ، باش قاتۇرۇپ كەتسۇن ؟

ئىنەچۇك تاي بىلەن ئادارقىز ماسمادارنى ئۆزلىرىنىڭ شاپائەتچىسە دەپ ھېسابلايتتى .

— نىيىتىمىزنىڭ دۇرۇسلۇقىدىن كۆڭ تەڭرى بىزگە غېرىبلىق كۈنلىرىمىزدە مۇشۇنداق بىر ياخشى ئادەمنى يولۇقتۇردى ، — دەيتتى ئىنەچۇك تاي .

— راست ، — دەپ ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇلاتتى ئادارقىز ، — بۇ-تاسۇن تاغامدىنمۇ ، قۇتادمىشتىنمۇ ئايرىلىپ قالدۇق . ئەمدى بۇ ماسمادار بولمىسا بەكلا يېتىمسىرەپ قالغان بولاتتۇق .

ماسمادار ئۆز يېنىدا قالغان يالغۇز بىر ئادەمى ۋە ئاتا ـ بالا ئىنەـ چۇك تاي بىلەن ئادارقىزنى باشلاپ ، جەمئىي تۆت ئادەم ، ھەر بىرى بىردىن ئاتنى زاپاسقا يېتىلەپ ۋە ئىككى تۆگىگە ئۆي بىساتىنى ئارتىپ ،

ئاھاللەر ياشمايدىغان چەت ـ ياقا جايلارنى تاللاپ مېڭىپ ، ئاخىر چاڭئەنگە يېتىپ كەلدى . ئۇ يول بويى ئىنەچۈك تاي بىلەن ئادارقىزدا يـاخشى تەسىر قالدۇرۇشقا تىرىشىپ ، ئۇلارغا سىلىق ۋە ئەدەپلىك مۇئامىلىدە بولدى . ئۇلارنىڭ ھەر قانداق تەلەپلىرىنى ئورۇنداپ ، غەمخورلۇق قىلدى . چاڭئەندە ئۇلار بىر مويسىپىت دۇكاندارنىڭ ئىككى ئېغىز ئۆيىنى ئىجارىگە ئالدى . شۇنىڭدىن كېيىن ماسمادار ئىنەچۈك تايىنىڭ ئالدىغا كىرىپ پەگادا تىزلاندى . بېشى يەرگە تەگكۈچە ئېگىلىپ تەزىم قىلدى . ئىنەچۈك تاي ھە دېگەندىلا ئۇنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشىنەلمەي تەمتىرەپ قالدى .

ـــ بۇ نېمە قىلغىنىڭ ، ماسمادار ؟ ـــ دېدى ئۇ كاڭ ئۈستىدىن ئىتتىك چۈشۈپ ، ـــ بۇنداق قىلما ، ئورنۇڭدىن تۇر ، گېپىڭ بولسا بۇنداق تەكەللۇپ قىلمايلا ئېيتىۋەرمەمسەن .

ـــ ساڭا دەيدىغان يۈرەك سۆزۈم بار ، ـــ دېدى ماسمادار تىزلىنىپ ئولتۇرغان پېرىدىن قوزغالماستىن .

ـــ قانداق گېپىڭ بولسىمۇ دەۋەرگىن . بۇ ئۆيدە ئىككىمىزدىن باشقا ھېچكىم يوققۇ . ئورنۇڭدىن تۇر ، بۇنداق قىلساڭ بولمايدۇ . ئەسلىدە مەن تىزلىنىپ ساڭا مىننەتدارلىق ئىزھار قىلسام بولاتتى . سەن بىزنىڭ شاپائەتچىمىز .

ماسمادار يەنىلا ئورنىدىن تۇرمىدى .

ـــ مەن ئۆمۈربويى ساڭا باش ئېگىپ تۇرۇشقا رازىمەن ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ مەن ساڭا ئوغۇل بولۇشنى خالايمەن ، مەن ئادارقىزنى جېنىمدىن ئارتۇق ياخشى كۆرىمەن ، ئۇنى ئۆمۈر بويى قەدىرلەيمەن .

ئىنەچۈك تاي چوڭقۇر تىنىۋالدى . ئۇ ماسمادارنىڭ ئادارقىزغا كۆز تاشلاپ يۈرگىنىنى بۇرۇنلا سەزگەنىدى . شۇڭا ، بۇنداق كۈيئوغۇل بولۇش تەلىپىدىن ئۇ تاسادىپىيلىق ھېس قىلمىدى . شۇنداقتىمۇ ، ماسمادارنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن نېمە ئۈچۈندۇر كۆڭلى بۇزۇلدى ، خۇددى بىر كىم ئۇنىڭ يۈرىكىنى سۇغۇرۇپ ئېلىۋالماقچى بولۇۋاتقاندەك بىر خىل غايىبانە سېزىم ئۇنى چۈشىنىكسىز پەرىشانلىققا

سالدى . « توۋا ! ماڭا نېمە بولدى ؟ ـــ دەپ ھەيران بولدى ئۇ ئۆز ئۆ-
چىدە ، ـــ قىزىم چوڭ بولدى . مۇشۇنداق بىر ياخشى ئادەمنىڭ ئۇنىڭغا
كۆڭۈل بەرگەنلىكىدىن خۇشال بولۇش كېرەكقۇ ياكى مەن خاتالىشۋا-
تامدىم ؟ « كۆڭۈل سېزىدۇ » دېيىشىدۇ . ئادارقىز ماسمادارغا قول بەرسە
بەخت چېچەكلىرى ئېچىلماي قالارمۇ يا ؟ ۋاي تەڭرىم ، نېمىلەرنى
ئويلاپ كەتتىم ؟ ئادەم قېرىغاندا مۇشۇنداق ئەنسىز بولۇپ قالامدۇ
نېمە ؟ »

ئىنەچۇڭ تاي ئەنە شۇنداق زىددىيەتلىك ئىچكى كەچۈرمىشلەر
بىلەن بىر پەس دېلىغۇل بولغاندىن كېيىن ئىشنى ياخشى تەرەپكە
جوراشقا تىرىشىپ ماسمادارغا دوستانە رەۋىشتە مۇلايىملىق بىلەن
قارىدى .

ـــ مەنغۇ سېنى چۈشەندىم ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ بۇنداق ھېچكىم
بىزنى تونۇمايدىغان يەرلەرگە كېلىپ قالغاندا سەندەك بىر ئەزىمەت بىلەن
بىر ئۆيدە بولساق مەنمۇ خاتىرجەم بولىمەن . بىراق ، ئادارقىز نېمە دەي-
دىكىن ؟ مەن ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ كۆرەي . ئۇ ھويلىنىڭ كەينى-
دىكى ئۆستەڭ بويىغا كىر يۇغلى چىقىپ كەتكەنىدى . ساڭا ئەتە
جاۋابىنى بېرەي .

ماسمادار يەنە بېشى يەرگە تەگكۈچە ئېگىلىپ تەزىم قىلدى .

ـــ خوپ ، ئېيتقىنىڭدەك بولسۇن ، ئىنەچۇڭ تاغا ، ـــ دېدى ئۇ
ۋە ئەمدى ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئۆيدىن چىقىپ كەتتى .

ئىنەچۇڭ تاينىڭ دىل ئارامى يوقالدى . ئۇ كاڭدا ئۇزاققىچە خىيال
سۈرۈپ ئولتۇردى . بىر چاغ بولغاندا ئادارقىز يۇيۇلغان كىرلەرنى ياغاچ
تەڭنىگە سېلىپ كۆتۈرگەن ھالدا كىرىپ كەلدى .

ـــ نېمە بولدى ، دادا ؟ بىر ئىش بولدىمۇ ؟ چىرايىڭىز بۆلەكچە
كۆرۈنىدىغۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ تەڭنىنى يەرگە قويۇپ .

ـــ بۇ ياقتا كەلگىنە ، قىزىم . بۇياققا كېلىپ ئولتۇر ، ـــ دېدى
ئىنەچۇڭ تاي .

ئادارقىز ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ ، كاڭىنىڭ قېرىغا ئولتۇردى .

ئاتىسى ئۇنىڭغا خىيالچان كۆزلىرى بىلەن قاراپ بىردەم سۈكۈت قىلغاندىن كېيىن ماسمادارنىڭ تەلەپ قويغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى .

ئادارقىز ئۇنچىقمىدى . ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئىختىيارسىز تۆردە ئىككى تامچە ياش ئېقىپ چۈشتى . ئىنەچۈك تاي ئۇنىڭغا قاراپ تەمتىرەپ قالدى .

ـــ ئۇنسى خالىمامسەن ، قىزىم ؟ ئۇ بىزگە يامانلىق قىلمىدى ، ـــ دېدى ئۇ .

ـــ ياق ، ئاتا ، ماسمادارنى يامان دېگىنىم يوق ، ـــ دېدى ئادارقىز كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ ، ـــ لېكىن ... لېكىن ھازىر بۇنداق گەپ-لەرنى قىلىشىدىغان ۋاقىت ئەمەسقۇ . يۈرت ـ ماكانىمىزدىن ئايرىلىپ ، بۇ يەرگە تېخى ئەمدىلا كەلدۇق . كىچىككىنە دېھىمىزنى ئېلىپ ، ئارقا-ئالدىمىزنى ئوڭشۇالايلى .

ئىنەچۈك تاي ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ ، بېشىنى تۆۋەن سالدى . ئۇ قىزىنى ئارتۇقچە قىستاپ ، مەجبۇرلاشنى خالىمايتتى ، شۇنداقلا ماسمادارنىمۇ رەنجىتىمەسلىكنى ئويلايتتى .

ـــ ماقۇل ، قىزىم ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ سېنى زورلىمايمەن . لې-كىن ، كۆڭلۈڭدە قانداق گېپىڭ بولسا مەندىن يوشۇرمىغىن . بۇ دۇنيا-لىقتا مېنىڭ سەندىن باشقا ھېچكىمىم يوق ، سېنىڭمۇ مەندىن باشقا قايا-شىڭ يوق .

ـــ سىزدىن يوشۇرغۇدەك نېمە گېپىم بولسۇن ، ئاتا . بىراق ... راستىنى ئېيتسام ، قۇتادمىشنى ئۇنتۇيالمايۋاتىمەن . ئۇنىڭ قازا قىلغىنىغا زادى ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ . بەزىدە خۇددى ئۇ مۇشۇ يېقىن بىر يەرلەردە بىزنى ئىزلەپ يۈرۈۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ كېتىدۇ .

ئىنەچۈك تاي يەنە ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ بېشىنى چايقىدى .

ـــ قۇتادمىش تېخى ئون گۈلىنىڭ بىرى ئېچىلمىغان ياش تۇرۇپ كۆتۈلمىگەن بالا ـ قازاغا يولۇقتى . بەلكىم ئۇنىڭ روھى سېنى كۆرگىلى كېلىپ تۇرۇۋاتقاندۇ . كۆك تەڭرى ، كۆك بۆرە ئۇنىڭ روھىنى قوتلۇق قىلسۇن . ئۇنى كۆپ ئويلاۋەرمىگىن ، قىزىم . بۇ دۇنيادا ئۆلمەيدىغان كىم

بار ؟ ئۆلگەننىڭ كەينىدىن كەتكىلى بولمايدۇ . تىرىكلەر يەنە ھاياتلىق-
نىڭ غېمىنى يەپ ، تىرىكچىلىك قىلىشى كېرەك . تىرىكچىلىك يولىدا
ياشاش ئۈچۈن كۈرەش قىلمايدىغانلارنى كۆك بۆرە قوللىمايدۇ .

قېرىلمقتىن زەئىپلەشكەن بۇ ئاق ساقاللىق بوۋاي ئۆزىنىڭ ئارزۇ-
لۇق يالغۇز قىزىغا روھىي تەسەللى بېرىش ئۈچۈن ئۇزاق سۆزلەپ
كەتتى .

× × ×

ماسمادار ئادارقىزنىڭ جاۋابىنى ئۇققاندىن كېيىن جۇدۇنى ئۆرلە-
گەن بولسىمۇ ، ئۆزىنى توتۇۋالدى .

ـــ بوپتۇ ، ـــ دېدى ئۇ ئىنەچۈك تايغا ، ـــ ئادارقىز يەنە ئويلاپ
باقسۇن . كېيىنچە يەنە سۆزلىشەرمىز .

ماسمادار بۇ جەھەتتە خاتىرجەم ئىدى . « ئۇ ئەخمەق قىز مېنىڭ
قولۇمدىكى بىر قۇشقاچ ، ـــ دەيتتى ئۇ ئۆز ئىچىدە ، ـــ ئۇنى ئەمدى
قانداق قىلىمەن دېسەم شۇنداق قىلىۋېتەلەيمەن . شۇنداقتىمۇ ، ئىشنى
ئىلاجى بار چىرايلىقچە پۈتتۈرگىنىم تۈزۈك . ھە دېگەندىلا ئۇنىڭغا قاتە-
تىق تېگىپ كۆڭلىنى سوۋۇتۇپ قويماي . كۆڭۈلسىز تۇرمۇشنىڭ نېمە
لەززىتى ؟ »

شۇنداق ئويلار بىلەن ماسمادار ئۆزىگە ھاي بېرىپ ، ئادارقىزغا
ئارتۇقچە بېسىم ئىشلەتمىدى . ئەكسىچە ، ئۇنىڭغا ياخشى مۇئامىلىدە بو-
لۇپ ، كۆڭلىنى رام قىلىشقا تىرىشتى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، پەرىشتە سىياقىغا
كىرىۋالغان بۇ كاللاكسىمان قاراقچىنىڭ جىنايەت ئىجاد قىلىشقا ئادەتلەنـ-
گەن مېڭىسى شۇ كۈنلەردە يەنە باشقا مۇھىم ئىشلار بىلەن بەند ئىدى .
« ئەن لۇشەن دېگەن سەركەردە يېقىندىن بۇيان ئوردىنىڭ ئەمر ـ پەر-
مانلىرىغا ئانچە ئەمەل قىلمايدىغان بولۇپ قالدى دېگەن مىش ـ مىش
گەپلەر ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرۈۋاتىدۇ ، ـــ دەپ ئويلايتتى
ئۇ ، ـــ ئەنە شۇ ئەن لۇشەننىڭ ئادەملىرىنى تاپسام بولاتتى . ئاشۇنداق

توپىلاڭچىلارنىڭ ئىچىگە كىرىۋالسا ئاسان پايدا تاپقىلى بولىدۇ . مۇبادا راستتىنلا توپىلاڭ بولۇپ قالسا ، « توپىلاڭدىن توغاچ ئوغرىلاپ » ، بايلىق توپلاپ ، ھەيلە ـ نەيرەڭ ئىشلىتىپ ، ئۇستىلىق بىلەن باشلىقلارغا ياخشىچاق بولۇۋېلىپ ، بىرەر مەنسەپكە ئېرىشكىلى بولىدۇ . قاچانكى ، توپىلاڭ مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ قالسا ئالتۇن ـ كۈمۈشنى يىغىپ تىكىۋېتىش كېرەك . شۇ بايلىقلار بىلەن باشقا بىر يۇرتقا بېرىپ ، كاتتا باي بولۇپ ياشىغىلى بولىدۇ . لېكىن ، شۇ ئەن لۇشەن دېگەننى نەدىن تاپقىلى بولىدۇ ؟ بەزى ئۆزۈن قۇلاقلار ئۇنى چاڭگىنده تۇرىدۇ دېيىشكە نىدى . يەنە بەزىلەر ئۇنى قايسىدۇر بىر باشقا يۇرتقا يۆتكىلىپ كەتكەن دېيىشۋاتىدۇ . قايسى گەپ راست ؟ »

ماسمادار چاڭگىن كوچىلىرىنى بىر باشتىن ئارلاپ يۈرۈپ ، ئادەم توپلاشقان يەرلەردە قۇلىقىنى دىڭ تۇتۇپ گەپ تىڭشاپ ، ئۇنىڭدىن ـ بۇنىڭدىن سۈرۈشتۈرۈپ ، ئەن لۇشەننىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلدى ، لېكىن ھېچنېمىنى ئۇقالمىدى .

ئۇ ئاددىي بىر چايخانىغا كىردى ۋە ئىشتان ـ چاپانلىرىغا ياماق سېلىنغان بىر نەچچە مەدىكارلار ئولتۇرغان يۇمىلاق جوزىنىڭ يېنىغا كەلدى . مەدىكارلار دوستانە رەۋىشتە ئۇنىڭغا بىر ئورۇندۇقنى سۈنۈپ بەردى . ماسمادار ئولتۇردى . ئۇ ئۆزىنىڭ سەرگەردانلىق ، سايا قلىق ھاياتىدا يۈرتتىن يۈرتقا كۆچۈپ يۈرۈپ خەنزۇ تىلىنى ئانچە ـ مۇنچە ئۆگىنىۋالغانىدى . شۇڭا ، بىر چىنە قىزىق چايىنى ئالدىرىماي ئوتلىغاچ ھەمداستىخان مەدىكارلاردىن سورىدى :

ـــ ئەن لۇشەن ھازىر نەدە ؟

ـــ ئەن لۇشەن دېگەن كىم ؟ ـــ دەپ ياندۇرۇپ سورىدى مەدىكارلاردىن بىرى .

ـــ كىم دەيسەنغۇ ؟ ئەن لۇشەن دېگەن چوڭ سەركەردە ، چوڭ باشلىق ئەمەسمۇ . شۇنىمۇ بىلمەمسىلەر ؟

ـــ بىز ئاددىي پۇقرالار . ئەمەلدارلار بىلەن تونۇشلۇقىمىز يوق .

ماسمادار ئارتۇق گەپ قىلماستىن چېيىنى ئىچتى . مەدىكارلار ئۇ-

نىڭ بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى . يانداش جوزىدا ئولتۇرغان بىر يىگىت چىنىسىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ ، ماسمادارنىڭ يېنىدىكى ئورۇندۇققا ئولتۇردى .

ـــ يىراقتىن كەلگەن ئوخشىمامسەن ، بۇرادەر ؟ ـــ دېدى ئۇ .

ـــ شۇنداق ، ـــ دېدى ماسمادار ، ـــ ئۆزۈڭمۇ بۇ يەرلىك ئەمەستەك كۆرۈنسەنغۇ .

ـــ مەن سوغدى ، ـــ دېدى بۇ ناتونۇش يىگىت ، ـــ خېلى ئۇزاقتىن بېرى مۇشۇ شەھەردە تۇرۇۋاتىمەن . بايا ھېلىقى مەدىكارلاردىن ئەن لۇشەنىنى سورىغانلىقىڭنى ئاڭلاپ قالدىم . ئۇنى ئىزلەپ نېمە قىلاتتىڭ ؟

ماسمادار بۇ سوغدى يىگىتنىڭ ئىچىدىكىنى بىلىشكە تىرىشىپ ، ئۇنىڭغا سىناق نەزىرى بىلەن تىكىلىپ قارىدى .

ـــ ئەن لۇشەننىڭ قوشۇنىدا خىزمەت قىلاي دەمسەن يا ؟ ـــ سوغدى يىگىت يېنىشلاپ سورىدى .

ـــ شۇنداق ، ـــ دەپ قىسقىلا جاۋاب بەردى ماسمادار تېخىچە ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئۇزمەي .

سوغدى يىگىت ئۆزىنى بەكلا چوڭ تۇتقان ھالدا تەكەللۇپسىز كۈلۈپ كەتتى .

ـــ بولدى ، سېنى چۇشەندىم ، ـــ دېدى ئۇ ۋە ماسمادارنىڭ يەلكىسىگە شاپىلاقلاپ قويدى ، ـــ ئەن لۇشەن ھازىر چاڭئەندە ئەمەس ، ئۇ ئاللىقاچان فەنياڭغا يۆتكىلىپ كەتكەن . بىزمۇ شۇ ياققا كەتمەكچى بولۇۋاتىمىز . سەنمۇ بىز بىلەن كېتەمسەن ؟

ـــ بىز دېگىنىڭ كىملەر ئۇ ؟ ـــ سورىدى ماسمادار .

ـــ فەنياڭغا كەتمەكچى بولۇۋاتقان بىرنەچچە ئاغىنىلەر بار .

ـــ قاچان ماڭسىلەر ؟

ـــ مۇشۇ بىر نەچچە كۈننىڭ ئىچىدە .

ـــ ئەمىسە بىز بىر يولغا چۇشكەن سەپەرداشلار ئىكەنمىز ، ـــ دېدى ماسمادار .

سوغدی یىگىت يەنە قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى .

— يارايسەن ! — دېدى ئۇ ۋە ماسمادارنىڭ يەلكىسىگە شاپىلاق بىلەن قاتتىق بىرنى ئۇردى ، — يۈر ، سېنى ئاغىنىلىرىمگە تونۇشتۇرۇپ قويای .

چايخانىدىكىلەر سوغدی يىگىتنىڭ ئۇنلۇك كۈلۈشىگە ۋە ماسمادارنىڭ يەلكىسىگە قاتتىق « قاس » چىقىرىپ ئۇرۇشىغا سەل ئەجەبلەنمەي ئۈلارغا قاراشتى ، لېكىن بۇ ئىككى غەلىتە يىگىت ئۇيغۇرچە — سوغدىچە ئارىلاشتۇرۇپ سۆزلىگەنلىكى ئۈچۈن ئۈلارنىڭ نېمە دېيىشكەنلىكىنى ھېچكىم ئۇقالمىدى .

سوغدی يىگىت ماسمادارنى ئۆزىنىڭ مەھەللىسىگە باشلاپ بېرىپ ، فەنياڭغا كەتمەكچى بولغان ئاغىنىلىرىگە تونۇشتۇردى . ئۈلار ئاسانلا ئورتاق تىل تېپىشتى . بۇ سوغدی يىگىتلىرىمۇ خۇددی ماسمادارغا ئوخشاشلا ئاسان پايدىنى كۆزلەپ تەۋەككۈلچىلىككە بەل باغلىغانلار ئىدی .

— بىز ھەممىمىز ھازىرلا يولغا چىقىشقا تەييار ، — دېدی سوغدىلاردىن بىری ، — ئەمما فەنياڭغا بېرىپ ئورۇنلىشۇالغۇچە يەتكۈدەك پۇل ، مالنى غەملىۋېلىش كېرەك .

بۇ مەسىلىدىمۇ ھەممەيلەننىڭ گېپى ئاسانلا بىر يەردىن چىقتى . ئىككى - ئۈچ كۈن كۆزىتىپ ، ئوبدان تەييارلىق قىلىۋالغاندىن كېيىن بۇ سوغدىلار بىر كېچىدىلا ئۈچ - تۆت سودىگەرنىڭ دۇكان ۋە ئامبارلىرىنىڭ تاملىرىنى تېشىپ ، ئىچىنى قۇرۇقداپ قويۇشتى . ماسمادار بولسا ، بىزگە مەلۇم بولغىنىدەك ، ئۆزى ئولتۇرۇشلۇق ئۆيىنىڭ خوجايىنىغا قەست قىلىپ ، بىر تالاي ئالتۇن - كۈمۈشكە ئىگە بولدی . ئۆزىنىڭ جىنايى ئىشلىرىنى پۈتتۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ئۇ ئالدىراش كىرىپ ئىنەچۈك تاي بىلەن ئادارقىزنى ئويغاتتى .

— تۇرۇڭلار ، تۇرۇڭلار ، تېز بولۇڭلار ! — دېدی ئۇ ، — ھازىرلا يولغا چىقىمىز ، بۇ يەردىن دەرھال كەتمەسەك بولمايدۇ .

— نېمە ئىش ؟ نېمە بولدی ؟ — دەپ غودۇڭشىدی ئىنەچۈك

تاي ئۈيقۇلۇقتا كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ ، ـــ تېخى تاڭ ئاتمىدىغۇ ... كېتىمىز دەيسەنغۇ ؟ يەنە نەگە كېتىمىز ؟ بولدى ، قوي ، گېپىڭ بولسا ئەتە تاڭ ئاتقاندا سۆزلىشەيلى .

ـــ بولمايدۇ ، بولمايدۇ ! ـــ ماسمادار ئاچچىقلاندى ، ـــ ھازىر كەتمەسەك بولمايدۇ . ئورخۇن تەرەپتىن بىزگە ئوخشاش قاچقانلارنى تۇتۇشقا ئادەم كەپتۇ . تېز قوپۇڭلار !

ـــ نېمە ؟ بىزنى تۇتۇپ كېتەمدىكەن ؟

ـــ شۇنداق ، تۇتۇپ كېتىشىدۇ ، ئورخۇن يېرىگە ئاپىرىپ جازالايدۇ . تېز قوپۇپ كىيىنىڭلار ، مەن چىقىپ ئاتلارنى تەييارلاي .

شۇنداق قىلىپ ، ئۇلار ئاسمانىنى بۇلۇت قاپلاپ ، ئاي ۋە يۇلتۇزلار غايىب بولغان قاراڭغۇ تۇنده ئات ـ ئۇلاغلىرىغا نەرسە ـ كېرەكلىرىنى ئارتىپ يولغا راۋان بولدى . قايسىدۇر بىر كوچىغا كەلگەندە ئۇلارغا يەنە ھېلىقى سوغدىلار قوشۇلدى . ماسمادار ئىنەچۈك تاي بىلەن ئادارقىزنى ئۆتۈكەن تاغلىرىدىن قانداق خۇپيانە ئېلىپ قاچقان بولسا ، چاڭئېن شەھىرىدىنمۇ شۇنداق ئوغرىلىقچە ئېلىپ چىقتى . ئىنەچۈك تايمۇ ، ئادار-قىزمۇ شۇ تاپتا نېمە ئىشلار بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئاڭقرالمايتتى . ئۇلار ئۆزلىرىمۇ سەزمىگەن ھالدا ھەممە ئىشتا ماسمادارغا بويسۇنىدىغان ، ئۇ نەگە باشلىسا شۇ ياققا ماڭىدىغان بولۇپ قالغانىدى . ئۇلارنىڭ ھەر ئىكـكىسى بۇ ياۋۇز قارافچىنى ئۆزلىرىنىڭ ئاق كۆڭۈل شاپائەتچىسى دەپ ھېسابلايتتى .

تـاڭ يورۇغاندا ئۇلار ئۇپۇققا تاقاشقان سېرىق توپىلىق تۇزلاڭدە كېتىۋاتاتتى .

يەتتىنچى باب

لويانگغا يۇرۇش

شىمال تەرەپتىن سوغۇق شامال سوقۇپ تۇراتتى . قۇتادمىش ئات ئۈستىدە توكۇپ شۇمشيىپ قالدى . قېلىن ۋە يۇمشاق بۇلغۇن تېرىسىدىن تىكىلگەن كىمخاب تاشلىق جۇۋىسىنى كىيىپ تۆگە ئۈستىدە مەغرۇر قىياپەتتە ئولتۇرغان سوغدى سودىگەر ئۇنىڭغا قاراپ توۋلىدى :

— هاي يىگىت ، سوغۇق ئۆتتىمۇ ؟ مە ، مۇنۇ چاپانىنى كىيىۋال .

شۇ گەپ بىلەن سودىگەر ئۆزىنىڭ تۆگىسىگە ياندىشىپ كېتىۋاتقان خىزمەتكار سۇنۇپ بەرگەن خېلى يېڭى بىر يۈك چاپانىنى قۇتادمىشقا تاشلاپ بەردى .

— رەھمەت ، خوجايىن .

قۇتادمىش قوي تېرىسىدىن يۇڭى ئىچىگە قىلىپ تىكىلگەن بۇ كالتە چاپانىنى دەرھال خۇشاللىق بىلەن كىيىۋالدى . دالادىكى ئۇزۇن يوللاردا ئىنسان ئۇچۇن يېمەكلىك بىلەن سۇ قانچىلىك زۆرۈر بولسا ، كەچ كۈز پەسلىدە تۆت تەرەپتىن ئاچچىق سوغۇق شامالنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ تۇرغان يولۇچى ئۇچۇن ئىسسىق كىيىمۇ شۇنچە ئېھتىياجلىق بولىدۇ ، ئەلۋەتتە .

— هە ، قانداق ؟بۇ چاپان بولامدىكەن ؟ — سودىگەر قۇتادمىشتىن يەنە سورىدى .

ئۇ كۈن بويى ئۇنچىقماستىن تۆگە ئۈستىدە سىلكىنىپ ماڭىۋېرىشتىن زېرىكىپ ، بىركىم بىلەن پاراڭلاشقۇسى كېلىپ قالغاندەك تۇراتتى .

ـــ ياخشى چاپان ئىكەن ، ـــ دېدى قۇتادمىش مىننەتدارلىق بە-
لەن كۆلۈمسىرەپ ، ـــ ئەمدى قار ياغسىمۇ قورقمايمەن .
شۇ گەپ بىلەن ئۇ ئۆز ئېتىغا غانجۇغلانلىغان كۆن بوغجۇمىسىدىن
بىر پارچە قۇيما كۆمۈشنى چىقىرىپ سوغدى خوجايىنغا ئۇزاتتى .
ـــ مانا ، ئاز بولسىمۇ ئېلىپ قويۇڭ ، ـــ دېدى ئۇ .
سودىگەر كۆمۈشنى ئالمىدى .
ـــ بولدى ، ئۆزۈڭدە قالسۇن ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ھېلىمۇ نەچچە
كۈنلەردىن بېرى ماڭا ھەقسىز ئىشلەپ كېلىۋاتىسەن . ياخشى ئىشلىدىڭ .
ھەيدىڭ بازىرىغىمۇ ئاز قالدۇق . ئۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن ھەممىمىزگە
پايدا بار . مەنمۇ پۇل تاپىمەن ، سەنمۇ نامراتلىقتىن قۇتۇلىسەن .
ـــ ئۇ ھەيدىڭ دېگەن يەردە پۇل تېپىش شۇنداق ئاسانمۇ ؟ ـــ
سورىدى قۇتادمىش .
ـــ ئەقلىڭ بىلەن كۆچۈنى ئىشلىتەلىسەڭ ھەيدىگدا كۈنۈڭ
ياخشى ئۆتىدۇ ، ـــ دېدى سودىگەر ، ـــ مانا مەن ئەقلىم بىلەن يول تە-
پىپ كېتىۋاتىمەن . ئەگەر سەن قورقۇنچاقلىق قىلماي ئەن لۇشەنگە
جەڭچى بولساڭ پايدىسىنى كۆرىسەن . ئەن لۇشەن باتۇر ئەزىمەتلەرنى
قەدىرلەيدۇ .
« يەنە شۇ ئەن لۇشەنىڭ گېپى چىقتىغۇ ، ـــ دەپ ئويلىدى قۇ-
تادمىش ، ـــ چاڭئەندە ئۇچراشقان ھېلىقى توڭرا كىشىلىرىنىڭ ئېيتقان-
لىرىدىن قارىغاندا ، بۇ ئەن لۇشەن دېگەن سەركەردە ئوردىغا قارشى
قانداقتۇر بىر ھەرىكەت قىلىشنى قەستلەۋاتقاندەك تۇرىدۇ . ئەن لۇشەن
قوشۇنىنىڭ ئۇيغۇر قوشۇنى بىلەن توقۇنۇشقانلىقىنىمۇ مەن ئۆز كۆزۈم
بىلەن كۆرگەن . قارىغاندا ، ئۇ خەتەرلىك ئادەم ئىكەن . بۇ سوغدى
سودىگەرنىڭمۇ ئاشۇ ئەن لۇشەن بىلەن قانداقتۇر ئالاقىسى بارمۇ ،
قانداق ؟ »
ـــ ھەيدىگا كەچ كىرگۈچە يېتىپ بارىمىز ، ـــ دېدى يەنە سو-
دىگەر .
قۇتادمىش جاۋاب قايتۇرمىدى . ئۇنىڭ مېڭىسىنى تولۇق غەم ۋە

تىنمسىز خىياللار چۈلغۇالغاندى . « فەنياڭغا بارغاندىن كېيىن ئادار-قىزنى تاپالامدىم ؟ ئۇلار راست ئاشۇ فەنياڭ دېگەن يەردىمۇ ، ئەمەسمۇ ؟ ئەگەر ئۇلار فەنياڭدىمۇ يوق بولۇپ قالسچۇ ؟ »

قۇتادمىشنىڭ دىلى بىئارام بولاتتى ، يۈرىكى سىقىلاتتى ، تولا ئويلاپ بېشى چىڭقىلىپ ئاغرىيتتى . « ھازىر بۇلارنى ئويلىغانىنىڭ پايدىسى يوق » دەيتتى ئۇ ئۆز ئىچىدە ، لېكىن يەنە ئويلىماي تۇرالمايتتى . « ھازىر ئايتولۇن نېمە ئىش قىلىۋاتىدىكىن ؟ يەنە سەييارە ئويۇن قويۇپ يۈرگەندۇ » .

كەچكە يېقىن شامال تېخىمۇ كۈچىيىپ كەتتى . ئەمدى قۇتادمىشنىڭ خىيال سۈرۈشىگە پۈرسەت قالمىدى . ئوچۇق دالادا ئادەملەر ۋەئات ـ تۆگىلەر پاناھلانغۇدەك ھېچ نەرسە يوق . شامال سېرىق توپىنى ئۇچۇرتۇپ ، كۆزلەرنى ئاچقىلى قويمايتتى ، ئىختىيارىي نەپەس ئېلىشمۇتەسلەشتى . شۇنداق بولسىمۇ ، كارۋان يۈرۈشنى توختاتمىدى .

— بولمايدۇ ، توختاشقا بولمايدۇ ! تۆگىلەرنى تېز ھەيدەڭلار ! — دەپ توۋلايتتى سوغدى سودىگەر .

چاكارلار نارازى بولۇپ غودۇڭشيتتى :

— بۇ خوجايىن نېمىگە شۇنچە ئالدىرايدىكىن ؟ شامال توختىغاندىن كېيىن ماڭساق ياخشى ئەمەسمۇ .

ھالبۇكى ، شامال توختىمىدى ، كارۋانمۇ ماڭمۇمىدى . ئەسلى بۇنداق چۆل شامىلىدا كارۋاننى توختىتىپ ، ئاتلارنى بىر ـ بىرىگە چېتىپ ، تۆگىلەرنى چۆكتۈرۈپ ، ئادەملەر شۇ تۆگىلەرنى دالدا قىلىپ يېتىپ ، شامالنىڭ بېسىقىشىنى كۈتۈش كېرەك ئىدى . لېكىن ، بۇ قېتىم ئۇنداق بولمىدى . كارۋان ئەھلى شامالغا قارشى كۈرەش قىلىپ كېتىۋەردى ۋە مۆلچەردىكىدىن كېچىكىپ ، قاپقاراڭغۇ كېچىدە فەنياڭغا يېتىپ كەلدى . ئۇلار بىر كارۋان سارايغا كىرىشى بىلەن سوغدى سودىگەر ئۆزغوجىدارىنى يېنىغا چاقىرىپ :

— بۇ يەردىكى ئىشلارنى سەن ئورۇنلاشتۇرۇپ تۇر . مېنىڭ مۇھىم ئىشىم بار ، — دېدى ـ دە ، قىلىچلار بىلەن قورالانغان ئىككى قو-

رۇقچىنى ئەگەشتۇرۇپ نەگىدۇر كېتىپ قالدى .

غوجىدار خوجايىننىڭ بۇ ئىشنىڭ ھەيران بولدى . سودىگەر بولغان ئادەم يىراقتىن ئېلىپ كەلگەن شۇنچە كۆپ مالنى مۇنداقلا تاشلاپ قويۇپ چىقىپ كەتمەسلىكى كېرەك ئىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، قاتتىق شامال گۇركىرەپ تۇرغان بۇ قاراڭغۇ كېچىدە ئارام ئالماستىن ، شۇنچە ئالدىراپ نەگە بارىدۇ ؟

خوجايىن ئايماق بازىرىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان بىر كىچىكرەك قەلئەنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلگەندە ئاتتىن چۈشتى .

ـــ ئەن لۇشەن جانابلىرى بىلەن كۆرۈشمەن ، ـــ دېدى ئۇ ئۇزۇن نەيزە تۇتۇپ تۇرۇشقان ئىككى قاراۋۇلغا ۋە ئەن لۇشەن ئۆز قولى بىلەن يېزىپ بەرگەن دەستەكنى كۆرسەتتى .

قاراۋۇللار ئۇنى دەرۋازا يېنىدىكى قاراۋۇلخانىغا باشلاپ كىرىپ ، پىلىلداپ كۆيۈپ تۇرغان جىنچىراغنىڭ يورۇقىدا دەستەكنى زەن سېلىپ كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن :

ـــ مەرھەمەت ، ـــ دېيىشتى ـ دە ، دەرۋازىنى ئېچىپ بېرىشتى .

قەلئە ئىچىدە نەيزە تۇتقان قاراۋۇللار ئىككىدىن ـ ئۇچتىن بولۇپ ئايلىنىپ يۇرۇشەتتى . ئوڭ ياندىن ئىزمىلىنىدىغان ئۇزۇن تون كىيىپ ، چېچىنى چوققىسىغا تۇرمەكلەپ شەلپەر بىلەن چىگىۋالغان تابغاچ مەھرەم سودىگەرنى قەلئەنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان ئىمارەتكە باشلاپ كىردى . ئەڭ ئىچكىرىدىكى بىر بۆلمىنىڭ قوش قاناتلىق ئىشكى ئالدىغا كەلگەندە مەھرەم سودىگەرگە توختاپ تۇرۇشنى ئىشارەت بىلەن ئۇقتۇردى ـ دە ، ئۆزى بۆلمىگە كىرىپ كەتتى ۋە ھايال بولماي قايتىپ چىقتى .

ـــ مەرھەمەت ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ئەن لۇشەن جانابلىرى كىرىشىگە ئىجازەت بەردى .

سودىگەر بۆلمىگە كىردى . قېلىن گىلەم ئوستىگە ئېيىق ۋە تۈلكە تېرىلىرى سېلىنغان بولۇپ ، ئەن لۇشەن شۇ تېرىلەرنىڭ بىرىدە چازا قۇرۇپ ئولتۇراتتى . ئۇ گەرچە ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدىن باشلاپلا تابغاچلارنىڭ تەربىيىسىدە ئۆسۈپ يېتىلگەن بولسىمۇ ، يايلاق خەلقىنىڭ ئادەتلە-

رىنى ، جۇملىدىن مانا مۇشۇنداق گىلەم ۋە تېرىلەردە ئولتۇرۇش ئادىتىنى ئۆزگەرتمىگەنىدى . ئۇنىڭ ئالدىدىكى پەس شىرە ئۈستىدە چىرىسلاپ كۆيۈپ تۇرغان قارا چىراغنىڭ يورۇقىدا بۇ نامى چىقىپ قالغان ھىراۋۇلـ نىڭ ئۇزۇن چاچلىق ۋە قويۇق ساقال ـ بۇرۇتلۇق چىرايى گويا كى ئەپـ سانىۋى پالۋاننىڭ غەيرىي تەبىئىي سىيماسىدەك ئالاھىدە سۈرلۈك كۆرۈـ نەتتى . سودىگەر بوسۇغىدىن ئاتلاپ كىرىشى بىلەنلا تىزلىنىپ ۋە پېشاـ نىسى يەرگە تەگكۈچە ئېگىلىپ تەزىم قىلدى .

ـــ يېقىن كېلىپ ئولتۇر ، ـــ دېدى ئەن لۇشەن . ئۇنىڭ ئاۋازىمۇ ئادەمنىڭ بەدىنىگە تىترەك ئولاشتۇرغۇدەك قورقۇنچلۇق ئاڭلاندى .

سودىگەر ھاپىلا ـ شاپىلا ئۆمىلەپ كېلىپ ، شىرەگە يېقىنراق جايدىن ئورۇن ئالدى ۋە بۇ سۈرلۈك ھىراۋۇلغا ئۈدۈل يۈزلىنىپ يۈـ كۈندى .

ـــ سۆزلە ، ـــ دېدى يەنە ئەن لۇشەن .

سودىگەر ئەڭ زور دەرىجىدە چۈشىنىشلىك ھەم پاساھەتلىك سۆزلەشكە تىرىشىپ مەلۇمات بېرىشكە باشلىدى :

ـــ دانىشمەن ، شەۋكەتلىك جانابلىرىغا مەلۇم بولسۇنكى ، فەنـ يا ڭغا كېلىپلا ساداقەتمەنلىك بىلەن سالام بېرىشكە ئالدىراپ ، كەچ بوـ لۇپ كەتسىمۇ ھۇزۇرلىرىغا داخىل بولدۇم .

ـــ يا خشى ، ـــ دېدى ئەن لۇشەن بېشىنى لىڭشىتىپ ، ـــ گەپـ نىڭ پوسكاللىسىنى ئېيت . ئۇرۇمدا ئىشلەيدىغان ھېلىقى تۇغقىنىڭ بىلەن كۆرۈشتۇڭمۇ ؟

ـــ ئەلۋەتتە ، كۆرۈشتۇم ، جانابلىرى . ھەممە ئىشلارنى ئۆزلىرى بۇيرۇغاندەك قىلدىم . شۇ تۇغقىنىمنىڭ يارىمى بىلەن ئورۇمدىكى باشقا ئەمەلدارلار بىلەنمۇ تونۇشۇپ سۆھبەتلەشتىم .

ـــ ھە ، ئۇلاردىن نېمىلەرنى ئۇقتۇڭ ؟

ـــ ئۇلارنىڭ ئېيتقانلىرىدىن قارىغاندا ، ـــ سودىگەر چىرايىغا جىددىي تۈس بېرىپ ، ئەستايىدىللىق بىلەن سۆزلىدى ، ـــ ھازىر ئور ـ دىدىكى ۋەزىر ـ ۋۇزرالار ئىچىدە پىكىر ئىختىلاپى بار ئىكەن . بىرمۇنچە

ئەمەلدار ۋە سەركەردىلەر پادىشاھنىڭ ئالىي دەرىجىلىك توقىلى ياڭ گۈيـفېيـنىڭ ئوردا ئىشـلىرىـغا ئارىلىشۋېلىشىدىن نارازى ئىكەن . ئۇلار « پېشقەدەم ئەمەلدارلار مەنسەپتىن قالدۇرۇلۇپ ، ئوردىغا ئاشۇ ياڭ گۈيـفېينىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى توشۇپ كەتتى » دېگەندەك گەپلەرنى قىلىشتى . بىرقىسىم ۋەزىرلەر ئەن لۇشەن جانابلىرىنىڭ ياڭ گۈيفېينى ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىپ ، ئۇنىڭ ئاكىسى ياڭ گوجۇڭنى باش ۋەزىرلىك مەنسىپىدىن ئېلىپ تاشلاش توغرىسىدىكى پىكىر ـ تەلەپلىرىنى قوللايدىكەن .

ئەن لۇشەن سودىگەرنىڭ بايانلىرىنى تىڭشاپ ئولتۇرۇپ ئارتۇق گەپ قىلمىدى . شۇ تاپتا ئۇ چوڭقۇر خىيالغا چۆككەندەك كۆرۈنەتتى . لېكىن ئۇنىڭ زادى نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى ، ئۆزى ئاڭلاۋاتقان بۇ مەلۇماتتىن مەمنۇن بولغان ياكى ئەپسۇسلانغانلىقىنى پەرەز قىلىش تەس ئىدى . سودىگەر ئېيتىدىغانلىرىنى تاماملاپ چىقىپ كەتكەندىن كېيىنمۇ ئۇ يەنە ئۇزاققىچە خىيال سۈرۈپ ئولتۇردى .

سوغدى ـ تۈرك قېنىدىن بولغان بۇ قەيسەر ۋە ئۇرۇشخۇمار سانغۇن فەنياڭ دىيارىغا ھىراۋۇل قىلىپ تەينىلەنگەندىن كېيىن زادى تىنچ ئۆتمىدى . قىتانلار ۋە تاتابىلار بىلەن ئۇرۇش قىلىپ دەسلەپتە مەغلۇپ بولدى ، ئەمما ئۇ بۇنىڭ بىلەن بولدى قىلماي ، داۋاملىق ئەسكەر كۆپەيتىپ ، ئاشلىق جۇغلاپ ، ئىچكى قىسمىدىكى ئەمەلدار ۋە قوماندانلارنى ئالماشتۇرۇپ ، قايتا ئۇرۇش قوزغاپ ، ئاخىر قىتانلار بىلەن تاتابىلارنى مەغلۇپ قىلدى . نەتىجىدە قىتانلار ئۆز ئىختىيارلىرى بىلەن ئۇيغۇر خانلىقىغا قوشۇلدى . ئەن لۇشەننىڭ قوشۇنلىرى يەنە پۈرسەت بولسىلا ئۇيغۇرلارنىڭ يايلاقلىرىغا بېسىپ كىرىپ پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرغىلى تۇردى . ۋەھالەنكى ، ئەن لۇشەن ئۇيغۇر خانلىقىغا قارشى مۇنتىزىم ئۇرۇش قوزغاشتىن ئۆزىنى تارتتى . ئۇنىڭ باشقىچە ئوي ـ غەرەزلىرى بار ئىدى .

« ئالدى بىلەن تاڭ سۇلالىسىنىڭ چاگىئەن ، لوياڭدىن ئىبارەت قوش پايتەختنى ئىگىلەپ ، ئۆزۈم خان بولغاندىن كېيىن پۈتۈن دۆلەتـ

نىڭ ھەربىي كۈچىنى سەپەرۋەر قىلىپ ئۇيغۇرلارنى بويسۇندۇرىمەن » دەپ ئويلايتتى ئۇ .

ئەن لۇشەننىڭ ئاتىسى سوغدى ، ئانىسى تۈرك بولغاچقا ، ئۇ ئۆز ۋۇجۇدىدا ئات مىنىپ ، قىلىچ ئوينىتىپ ياشايدىغان كۆچمەن تۈركلەر-نىڭ باتۇرلۇقى بىلەن شەھەرلەردە ھۆكۈمدارلارغا ياخشىچاق بولۇپ يا-شايدىغان سودىگەر سوغدىلارنىڭ قۇۋلۇقىنى مۇجەسسەملىگەنىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ كۆڭلىگە پۈككەن ئەنە شۇنداق غايەت زور سىياسىي مۇددىئا-سىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئوردىنىڭ ئىچكى ئەھۋا-لىنى تۈرلۈك ئامالالار بىلەن تىڭ ـ تىڭلاشقا باشلىدى . ئىككى پايتەختكە كەينى ـ كەينىدىن ئايغاقچىلارنى ئەۋەتتى ؛ تابغاچ ۋە سوغدى سودە-گەرلەرنى ئوردىغا مال ئاپىرىش باھانىسىدە ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلار-دىن گەپ ئېلىشقا سالدى . بۇ سودىگەر دېگەن ئاجايىپ ھەرىكەتچان خەق جاھاندىكى ھەرقانداق يەرگە بارالايدۇ ، ھەرقانداق كۈھىقاپقىمۇ تۇيدۇرماي كىرىۋالالايدۇ ، ھەر قانداق جايدىكى دۆڭ ـ چوڭقۇر ۋە بۇ-لۇڭ ـ پۇچقاقلارنىمۇ ئالا قويماي ئاختۇرۇپ چىقالايدۇ . كىرەكلىك ئا-دەملەرنى ئىندەككە كەلتۈرەلەيدۇ ۋە جىن ـ شەيتانىنىمۇ ئۇسسۇلغا سې-لىپ ، دۆ ـ پەرىنىڭ ئاغزىدىن گەپ ئالالايدۇ . دەرۋەقە ، شۇ سودىگەرلەر گويا كى كارامەت كۆرسىتىپ ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئىچكى ئەھۋالىغا مۇنا-سىۋەتلىك بولغان تۈرلۈك مەلۇماتلارنى ئەن لۇشەنگە يەتكۈزۈشكە باش-لىدى .

ئايغاقچىلار ۋە سودىگەرلەر يەتكۈزگەن مەلۇماتلارنىڭ مەزمۇنى ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش چىقتى : ئوردا ئەھلى ئىچىدە ئىچكى بىر-لىك بۇزۇلۇشقا باشلىغانىدى . پادىشاھ تاڭ شۇەنزۇڭنىڭ ئالىي دەرىجە-لىك توقلى گۈزەل ياڭ گۈيفېي ھېيلە ـ مىكىرلىك سىياسىي سۈيە-قەستچى بولۇپ چىقتى . ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆتكۈر ئەقلى بىلەن ئاياللار گۈزەل-لىكىنىڭ سېھرىي كۈچىنى ماھىرلىق بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ، پادىشاھنىڭ بېشىنى ئايلاندۇردى . ئۇ ئۆزىگە يارىمىغان ئەمەلدارلارنى ئۇستىلىق بىلەن چېقىشتۇرۇپ ، قېرى پادىشاھنى ئىشەندۈردى ھەمدە بوش قالغان مەنسەپ

ئورۇنلىرىغا ئۆزىنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنى ئورۇنلاشتۇردى ، ھەتتا ئۆزىنىڭ ئاكىسى ياكى گوجۇكنى باش ۋەزىرلىك ئورنىغا يۆلەپ چىقاردى . ياكى گۈيفېي بىلەن ياكى گوجۇكى تىل بىرىكتۇرۇپ ، ئالدى بىلەن ئاز سانلىق مىللەتلەردىن بولغان مەنسەپدارلارنى چەتكە قاقتى (تاكى سۇلا- لىسى ئوردىسىدا تۇرك ، سوغدى ، ئۇيغۇر ، كورىيان ، قىتان قاتارلىق خەلقلەردىن چىققان ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ۋە سانغۇنلار خىزمەت قىلاتتى) . نەتىجىدە ، پۈتۈن سۇلالە تەۋەسىدىكى تابغاچ بولمىغان تائىپىلەر ئىچىدە نارازىلىق ۋە ئۆز تەقدىرلىرىدىن خەۋپسىرەش كەيپىياتى ئەۋجىگە چىقتى . كېيىن ياكى فامىلىلىك بۇ ئاكا ـ سىڭىللار ئۆز ئورۇن- لىرىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەش مەقسىتىدە بىرقىسىم تابغاچ ئەمەلدارلار- غىمۇ زەربە بەرگىلى تۇردى . شۇنىڭ بىلەن يۇقىرى قاتلام تابغاچ مۆتە- ۋەرلىرى ئىچىدىمۇ غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى . دەسلەپتە ئوردا ئەھلى دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، ھەق سۆزىنى ئېيتىشتىن قورقتى . كېيىنچە ياكى گۈيفېي- نىڭ باشباشتاقلىقىغا چىداپ تۇرالمىغان بىرقىسىم يۇرەكلىكرەك ۋەزىرلەر پادىشاھ تاكى شۇەنزۇڭنىڭ ئالدىدا يەرگە باش ئۇرۇپ ئەرز ـ شىكايەتلە- رىنى ئېيتىشتى :

« بۇيۇك تاكى دۆلىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن تەڭرى ئوغلى لى شە- مىننىڭ① دەۋرىدىن باشلاپ بىر تۇتاش ئىمپېراتورلۇق ئېلىش ئۇسۇلى ئارقە- لىق ئەمەلدار قوبۇل قىلىش تۈزۈمى ئورنىتىلغانىدى . مۇشۇنداق ئادالەت- لىك تۈزۈمنىڭ خاسىيىتىدىن ئوردىغا پاراسەتلىك ۋە ئىقتىدارلىق ئە- مەلدارلار جەم بولۇپ ، دۆلىتىمىز مىسلىسىز قۇدرەت تاپقانىدى . ئەمدە- لىكتە پېشۋالىرىمىز تەرىپىدىن ئورنىتىلغان مۇقەددەس قانۇن ـ تۈزۈمە- لەرگە ئەمەل قىلىنماي ، ئىمتىھانغا قاتناشمىغان ياكى ئىمتىھاندىن ئۆتەل- مىگەن ئادەملەر ئوردىغا كىرىۋاتىدۇ . ئەكسىچە ، دۆلەت ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ ئىشلىگەن پېشقەدەملىرىمىز ناھەق ئەيىبلىنىپ ، ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىلىۋاتىدۇ ، ھەتتا جازاغا تارتىلىۋاتىدۇ . مۇشۇنداق بولـ-

---

① لى شىمىن (تاكى تەيزۇكى) ـــ تاكى سۇلالىسىنىڭ قۇرغۇچىسى لى يۈەننىڭ ئوغلى ، سۇلالىنىڭ 2 ـ پادىشاھى .

ۋەرسە بۇيۇك تاڭ دۆلتىنىڭ تەقدىرى قانداق بولىدۇ ؟ دانىشمەن خان ئالىيلىرى ، ئەقىل كۆرسەتكەيلا ... »

ھالبۇكى ، ئاق ساقاللىق تاڭ شۇەنزۇڭ قېرىغاندا ئاشقىلىق پاتقىقىغا پېتىپ قالغانىدى . ئۇ ياڭ گۇيفېينىڭ قوينىدىن چىقالمايدىغان بولۇپ ، بۇ گۆزەل توقالنىڭ يانتايىقىغا ئايلىنىپ قالغانىدى . ئۇنىڭ قۇلاقلىرى ئاشۇ ياڭ گۇيفېينىڭ يېقىملىق شۇرلاشلىرىنى سىڭدۈرۈۋالغان بولۇپ ، ۋەزىرلەرنىڭ توغرا نىيەتلىك ئىنكاسلىرىنى ئاڭلىمايتتى . ئۇنىڭ كۆزلىرى سۆيگۈ لەززىتىدىن خۇمارلاشقان بولۇپ ، ئوردا ئەھلىنىڭ ئەڭ لەملىك تولغىنىشلىرىنى كۆرمەيتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ قوينىدا ياتقان ئاشۇ پەرى قىياپىتىدىكى تۇلكە جىنىنىڭ گېپىگە ئىشىنەتتى ، ئۇنىڭ يېتەكلىشى بىلەن قارىغۇلارچە تەمتىلەپ ماڭاتتى .

تۇيۇقسىزلا كۆتۈرۈشنى قەستلىگەن ھىراۋۇل ئەن لۇشەن ئۆزىنىڭ تۇلۇمچاشقانلاردەك ھەممە يەردىن تۆشۈك ئېچىپ يول تاپالايدىغان ئايلىغاقچىلىرى ۋە مۇناسىۋەت ئىلمىدە پىشقان قاقۇاش سودىگەرلىرىنىڭ تىرىشچانلىقلىرى نەتىجىسىدە ئوردا ئىچىدىكى ھەر بىر يېڭىلىقتىن ئۆز ۋاقتىدا خەۋەر تېپىپ تۇردى . ۋەزىر ۋە ئەمەلدارلار ئىچىدىكى نارازىلىقلار ئۇنىڭغا ئىلھام بەردى . ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشىنى شۇ خىلدىكى نارازىلىق ئوتىلىرىغا ياغ چېچىشتىن باشلىدى . ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدار ۋە سانغۇنلار بىلەن خۇپيانە كۆرۈشۈپ ، ياڭ گۇيفېينىڭ ئۆز بېشىمچىلىقىغا چەك قويمىسا بولمايدىغانلىقى ھەققىدە تەسىرلىك سۆزلىدى . خېلى كۆپ كىشىلەر ئۇنىڭ كۆز قاراشلىرىغا قوشۇلدى . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ شەخسەن پادىشاھ تاڭ شۇەنزۇڭغا مەكتۇپ يېزىپ ، ياڭ گۇيفېينى ئوردىنىڭ چوڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشتۇرماسلىق ۋە ياڭ گوجۇڭنى باش ۋەزىرلىك مەرتىۋىسىدىن ئېلىپ تاشلاش توغرىسىدا رەسمىي تەلەپ قويدى . تاڭ شۇەنزۇڭ ئۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ ئوردا ئەھلىنىڭ بۇ ھەقتىكى پىكىر ـ تەلەپلىرىنى كەسكىنلىك بىلەن رەت قىلغانىدى ، بۇ قېتىممۇ ئەن لۇشەننى قاتتىق ئەيىبلىدى .

ۋەھالەنكى ، ئەن لۇشەننىڭ كۆڭلىدىكى يوشۇرۇن ئارزۇسىمۇ شۇ

ئىدى . ئۇ يىراق - يېقىندىكى ھىراۋۇل ، سانغۇنلارغا « بىرلىكتە كۈچ چىقىرىپ ، سۇلالىنى قوغداش ئۈچۈن ياڭ گۈيفېينى يوقىتىپ ، ئوردىغا كېلىۋاتقان يوشۇرۇن ئاپەتنى بىتچىت قىلىشقا » چاقىرىق چىقاردى . ئۇ- نىڭ چاقىرىقىغا بەزىلەر ئاۋاز قوشتى ، بەزىلەر قارشى چىقتى . جاي - جايلاردىكى يۇقىرى دەرىجىلىك مەنسەپدارلار ئىچىدە ياڭ گۈيفېي مەسـ- لىسىنى چۈرىدىگەن ھالدا بەس - مۇنازىرە ۋە پىكىر ئىختىلاپلىرى پارتلاپ چىقتى .

ئەن لۇشەن چوڭ ئىشنى باشلاش ئۈچۈن جىددىي تەييارلىققا چۈشۈپ كەتتى . ئۇ تاڭ دۆلىتى تەۋەسىدىكى ئۆزىنى قوللايدىغان تۈرك ۋە سوغدىلارنى ھەر تەرەپتىن يىغىپ ، ئۆزىگە قاراشلىق قوشۇنلارنىڭ سانىنى رۇخسەت قىلىنغان چەكتىن زور دەرىجىدە ئاشۇرۇۋەتتى . ئۇنىڭ بۇئاستە باشقۇرۇشىدىكى فەنياڭ ، پىڭلۇ ، خېدۇڭ بازارلىرىدىكى تۆ- مۈرچىلەر كېچە - كۈندۈز توختىماي قىلىچ ، نەيزە سوقۇشقا كىرىشىپ كەتتى . بۇ جەريانداا ئەن لۇشەن ئوردا ئىچىدىكى ئەھۋاللارنى تىڭ - تىڭلاپ تۇرۇشنى ھەرگىز توختاتمىدى . ئايغاقچى ۋە سودىگەر- لەر ئۇنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن چاگىئەن ، لوياڭ شەھەرلىرىگە داۋاملىق مۇكىسمان قاتناپ تۇردى .

قۇتادمىشنى چاگىئەندىن فەنياگغا ئېلىپ كەلگەن ھېلىقى سوغدى سودىگەر قاتتىق شامال چىقىۋاتقان قاراگغۇ كېچىدە كېلىپ مەلۇمات بەرگەندىن كېيىن ئەن لۇشەن ئۇزۇل - كېسىل قانائەت ھاسىل قىلدى .

« ئوردا ئىچىدىكى تىنچسىزلىق تېخىچە بېسىقماپتۇ ، ئەمدى ئىشنى باشلاش كېرەك » دېدى ئۇ ئۆز ئىچىدە .

× × ×

ئاخشامقى سوغۇق شامال تاڭ سۇزۇلۇشكە باشلىغاندا توختىدى . ئۇزۇن سەپەردە چارچاپ قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەن قۇتادمش كۆزىنى ئاچقاندا ئاللىقاچان تاڭ يورۇپ بولغانىدى . كارۋان ساراينىڭ تاش بە-

لەن قوپۇرۇلغان بۇ كەڭرى ياتاقخانىسىدا قىستىلىشىپ ياتقان كارۋان چىلار دۇگدىيىشىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقا باشلىدى .

— نېمىدېگەن سوغۇق ، — دېيىشەتتى كىشىلەر ئۇيقۇلۇقتا كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىشىپ .

قۇتادمىش قوي تېرىسىدىن يۇڭى ئىچىگە قىلىپ تىكىلگەن كالتە چاپىنىنى يېپىنچاقلاپ تالاغا چىقتى . قارىغۇدەك بولسا ، ھاۋا تېپتېنچ بولۇپ ، لەپىلدەپ ئاپئاق قار يېغىۋاتاتتى . ئۇ سوغۇق ۋە ساپ ھاۋادىن چوڭقۇر نەپەسلىنىپ بىردەم تۇرغاندىن كېيىن سوغدى سودىگەر ئورۇنلاشقان چەتتىكى بىر كىچىك ياتاق ئۆينىڭ ئىشىك ئالدىغا كەلدى ۋە يۆتىلىپ قويۇپ ، ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن تووۇلدى :

— خوجايىن قوپتىمۇ ؟

سودىگەرنىڭ خاس چاكىرى ئىشكىنى ئاچتى .

— خوجايىن قوپتى ، كىرسەڭ بولىدۇ ، — دېدى ئۇ .

قۇتادمىش ئىچكىرىگە كىرىپ ، كارۋان خوجايىنىغا سالام بەردى . كالڭ ئۇستىدە چازا قۇرۇپ ئولتۇرغان سوغدى سودىگەر قۇتادمىشقا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى .

— خوش ، نېمە ئىشىڭ بار ؟ تېخى ناشتا قىلمىغانسەن ؟ — سورىدى ئۇ .

قۇتادمىش ئۇنىڭ سوئالىغا جاۋاب قايتۇرماستىنلا ئۆزىنىڭ گېپىنى قىلدى :

— خوجايىن ، ئۆزىڭىز بىلىسىز ، مەن بۇ يەرگە ئۆزۈمنىڭ يېقىن كىشىلىرىمنى ئىزدەپ كەلدىم . مەن بۇ يەردە ھېچكىمنى تونۇمايمەن . شۇڭا ، ئىنەچۇك تاي بىلەن ئادارقىزنى سۈرۈشتۈرۈپ ئىزدىشىپ بەرسىڭىز . سىزنى رازى قىلسام ، قانداق ئىشقا سالسىڭىزمۇ مانا مەن تەييار .

— ماقۇل ، — دەپ قىسقىلا جاۋاب بەردى سودىگەر .

ناشتىدىن كېيىن قۇتادمىش سودىگەر بىلەن بازارغا چىقتى . كارۋان خوجايىنى ئۆزى چاڭىئەندىن ئېلىپ كەلگەن مالنىڭ خېرىدارلىرى

رىنى ئىزدىگەچ ئىنەچۈك تاينمۇ سۈرۈشتۈردى . كىشىلەر « بىلمەيمىز ، تونۇمايمىز » دېگەن جاۋابنى بېرىشتى .

ئەتىسى قۇتادمىش ئۆزى يالغۇز چىقىپ ، خۇددى چاڭئەندە قىلغىنىدەك كوچىمۇ كوچا يۈرۈپ ئىزدىدى . يەنىلا نەتىجىسى بولمىدى .

بۇ كۈنلەردە فەنياڭ ئايمىقدىكى ۋەزىيەت راسا جىددىيلەشكەنىدى . توپ ـ توپ ئاتلىق ئەسكەرلەر ئۇياق ـ بۇياققا ئۆتۈپ تۇراتتى . سەپ ـ سەپ بولۇپ تىزىلغان ئېگىز چاقلىق كۆتەك ھارۋىلاردا ئوزۇق ـ تۈلۈك ۋە تۈرلۈك لازىمەتلىكلەر نەلەرگىدۇر توشۇپ كېتىلمەكتە ئىدى . يانلىرىغا قىلىچ ، خەنجەر ئاسقان قاپىقى يامان چەۋەندازلار ئۆڭ ـ ئۆيىلەردىن ياش يىگىتلەرنى چاقىرىپ چىقىپ ، ھەممىسىنى بىر يەرگە توپلىغاندىن كېيىن قوپاللىق بىلەن ۋاقىراپ بۇيرۇق بېرىپ ، ھەيدەپ ماڭماقتا ئىدى .

ـــ بۇ يىگىتلەر نەگە بارىدۇ ؟ ـــ سورىدى قۇتادمىش .

ـــ قوشۇنغا بارىدۇ ، ـــ دېدى ھېلىقى سوغدى سودىگەر ، ـــ ئەن لۇشەن ھازىر ئۆز قوشۇنلىرىنى كۆپەيتىۋاتىدۇ .

دەرۋەقە ، قۇتادمىش ئادارقىزنى ئىزدەپ يەنە بىر كۈننى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن تۈركۈم ـ تۈركۈملەپ ئاتلىق قوشۇنلارنىڭ فەنياڭ بازىرىدىن چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى .

ـــ بۇ قوشۇنلار نەگە بارىدۇ ؟ ـــ قۇتادمىش يەنە كارۋان خوجايىنىدىن سورىدى .

ـــ بۇ يەردىن ئانچە يىراق بولمىغان يۇيياڭ دېگەن يەرگە بارىدۇ .

ـــ شۇنچە كۆپ قوشۇنلار ئۇ يەرگە بېرىپ نېمە قىلىدۇ ؟

سوغدى سودىگەر يۈز بېرىۋاتقان ھەممە ئىشلاردىن خەۋەردار ئىدى .

ـــ ئەن لۇشەن سانغۇننىڭ بۇيرۇقى شۇنداق ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ پات ئارىدا چوڭ ئىشلار باشلىنىدۇ . سەنمۇ سەپكە قوشۇلۇپ ، ئۇلۇغ يۇرۇشلەردە خىزمەت كۆرسەتسەڭ ياخشى بولاتتى .

ـــ ياق ، ـــ دەپ قۇتادمىش ئۇنىڭ پىكرىنى قەتئىيلىك بىلەن رەت قىلدى ، ـــ بۇ ئىشلارنىڭ مەن بىلەن ئالاقىسى يوق . مەن ئادار-قىزنى ئىزلەپ تېپىپ ئورخۇن بويىغا قايتىپ كېتىمەن .

كارۋان خوجايىنى گەپ قىلمىدىيۇ ، يىگىتنىڭ بۇنداق جاۋابىدىن نارازى بولۇپ قاپىقىنى تۇردى .

شۇنىڭدىن كېيىن بۇ سوغدى سودىگەر قۇتادمىشنى كەينىدىن سېتىۋەتتىمۇ ياكى ياش يىگىتلەرنى ئەسكەرلىككە تۇتۇۋاتقانلارنىڭ كۆزى چۈشتىمۇ ، ئىشقىلىپ ، شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن كارۋان سارايىغا قىمـ-مەت باھالىق جۇۋىلارنى كىيىپ ، يانلىرىغا زىننەتلىك قىلىچلارنى ئاسقان بىر نەچچە قاپىقى يامان چەۋەندىاز كىرىپ قۇتادمىشنى قوشۇنغا قاتنـ-ىشقا چاقىردى .

ـــ بولمايدۇ ، ئاكىلار ، ـــ دەپ يېلىندى قۇتادمىش ، ـــ مەن بۇ يەرلىك ئەمەس . مەن بۇ يەرگە تېخى تۆت كۈننىڭ ئالدىدىلا كەلگەن بولۇچى ، يەنە قايتىپ كېتىمەن .

چەۋەندازلار ئۇنىڭغا پىسەنت قىلمىدى .

ـــ تولا ئەزمىلىك قىلماي ئېتىڭغا مىن ! ـــ دەپ ھۆركىرىدى ئۇلاردىن بىرى ، ـــ نەدىن كەلگەن بولساڭمۇ قوشۇنغا قاتنىشىسەن . ئالدىڭدا سېنى شەرەپلىك ئىشلار كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ . يىگىت دېگەن باتۇر بولۇشى كېرەك .

قۇتادمىشنىڭ ئىچى ئۆرتىنىپ كەتتى . « ئەمدى ئادارقىزنى قانداق تاپسەن ؟ » دېگەن ئوي ئۇنىڭ يۈرىكىنى كۆيدۈرۈپ ئۆتتى . شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنى ئەسكەرلىككە ئەمەس ، بەلكى قۇللۇققا تۇتۇلغاندەك ھېس قىلدى .

قاپىقى يامان چەۋەندازلار قۇتادمىشنى ئالدىغا سېلىپ ، ئەن لۇ-شەننىڭ قەلئەسى يېنىدىكى يىغىلىش مەيدانىغا ئېلىپ كېلىشتى . بۇ يەردە يېگىدىن تۇتۇپ كېلىنگەن بەش ـ ئالتە يۈزچە ئاتلىق يىگىتلەر توپلانغا-نىدى . قۇتادمىش ئەنە شۇ يېڭى ئەسكەرلەر بىلەن بىرلىكتە قەلئە سېپىلغا ياندىشتۇرۇپ تىكىلگەن كىگىز ئۆيلەردە بىر كېچە تۇنىدى . ئۇ قېچىپ

كېتىشكە بىر نەچچە قېتىم ئۇرۇنۇپ باقتى ، لېكىن ئامال قىلالمىدى . تاڭ ئاتتى . گۈلخانلارغا قاقلاپ پىشۇرۇلغان كالا گۆشى كاۋىپى بىلەن ناشتا قىلىشتى . ئاندىن ئۇلار ھەممىسى ئەن لۇشەننىڭ قايسىدۇر بىر تارماق قوشۇنىغا قوشۇۋېتىلدى . قوشۇن يولغا چىقتى .

ـــ نەگە كېتىۋاتىمىز ؟ ـــ قۇتادمىش ئۆزىگە يانداشىپ كېتىۋاتقان چاڭگا ساقاللىق بىر پېشقەدەم جەڭچىدىن سورىدى .

ـــ يۈيياڭغا بارىمىز .

ـــ يۈيياڭغا ؟ ئۇ يەرگە بېرىپ نېمە قىلىمىز ؟

ـــ بارغاندا كۆرىسەن .

فەنياڭدىن ئانچە يىراق بولمىغان كىچىككىنە يۈيياڭ بەجايىكى چەۋەندازلار دېڭىزىغا ئايلانغانىدى . قىلىچ ، نەيزىلەر بىلەن قوراللانغان ئاتلىق ئەسكەر سەپلىرىنىڭ چېكىنى كۆرگىلى بولمايتتى . قۇتادمىش نېمە ئىشلار بولۇپ كېتىۋاتقىنىنى ئاڭقىرالماي سەپ ئىچىدە تىت ـ تىت بولغان ھالدا ئاستا ئىلگىرىلەپ كېتىۋاتاتتى . « چاتاق بولدى ، بۇلارنىڭ قولىدىن قېچىپ قۇتۇلۇش بەك تەس بولىدىغان ئوخشايدۇ » دەپ ئويلايتتى ئۇ ۋە يېڭى ياغقان ئاق قار بىلەن قاپلانغان كەڭ دالاغا ، باش ـ ئايىغى كۆرۈنمەي مىغلداپ كېتىۋاتقان ئاتلىق قوشۇن سەپلىرىگە پەرىشانلىق بىلەن كۆز تاشلايتتى .

قوشۇن يۈيياڭدا يەنە بىر كېچە قوندى . ئەتىسى ئەتىگەندە قۇتادمىش يەنە ئاتقا مىنىپ سەپكە تىزىلدى . شۇ ئەسنادا ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى چەۋەندازلار خىتاب قىلىشتى :

ـــ قاراڭلار ، ھىراۋۇل ئەن لۇشەن جانابلىرى چىقتى !

قۇتادمىش كۆردىكى ، چەتتىكى بىر ھويلىنىڭ يوغان قارا دەرۋازىسى ئېچىلىپ ، بىر توپ ئېسىلزادە چەۋەندازلار چىقىپ كەلدى . ئەسكەرلەر يەنە ھەر ياندىن ئۇن سالدى :

ـــ ئۇلارنىڭ قايسىبىرى ئەن لۇشەن ؟

ـــ ئەنە ئاۋۇ ھەممىنىڭ ئالدىدا ئات مىنىپ كېلىۋاتقان ، قۇندۇز جۇۋا ، سۆسەر تۇماق كىيىۋالغىنى .

قۇتادمىش بىر قاراشتىلا بۇ كېلىشكەن ، باھادىر سۈيەت ھىرا-
ۋۇلنى تونۇۋالدى ۋە ئىختىيارسىز تۇردە خاتىرجەمسىزلىنىپ ، سودا
كارۋىنى بىلەن دالادا كېتىۋاتقاندا مۇشۇ ئەن لۇشەننىڭ قوشۇنىغا تۇتـ
قۇن بولغانلىقىنى ئەسلىدى . « مانا ئەمدى ئۇنىڭغا ئەسكەر بولۇپ قالغـ
نىمنى كۆرمەمدىغان » دەپ ئويلىدى ئۇ .

ئەن لۇشەننىڭ قارا قاشلىق ، يوغان كۆزلۈك ، قاڭشارلىق ۋە ئاق
ئارىلاشقان قويۇق ساقاللىق چىرايىدا قەيسەرلىك ۋە ئۆزىگە ئىشەنگەنلىك
ئالامەتلىرى ئەكس ئېتىپ تۇراتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ ئۇزۇن پۇتلۇق ، غاز
بويۇن ئاق ئارغىمىقىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ قوشۇننىڭ ئالدىغا ئۆتتى . ھەر
دەرىجىلىك قوماندانلارمۇ ئات سېلىپ كەلدى ـ دە ، ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئو-
لىشىپ توختىدى . قۇتادمىشنىڭ تۇرغان يېرى ئۇلاردىن ئانچە يىراق ئە-
مەس ئىدى . شۇڭا ، ئۇ بۇ ئېسىلزادە سەركەردىلەرنىڭ چىرايلىرىنى ئې-
نىق كۆرۈپ ، ئاۋازلىرىنى بىمالال ئاڭلىيالايتتى . ئەن لۇشەن ئۆزىنىڭ
ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن ئالدىدىكى چەۋەندازلار سەپلىرىگە بىر قۇر قاراپ
چىقتى ـ دە ، يۇقىرى ئاۋازدا مۇنداق دېدى :

ـــ ئەي شەۋكەتلىك سانغۇنلار ، باتۇر جەڭچىلەر ، بىز تەڭرى
ئوغلى تاڭ شۇەنزۇڭغا بولغان چەكسىز ساداقىتىمىز بىلەن ياڭ فامىلە-
لىكلەر جەمەتىنى يوقىتىپ ، ئوردىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن يۈرۈش قە-
لىۋاتىمىز . ئالدى بىلەن شەرقىي ئاستانە لويانىڭغا ھۇجۇم قىلىمىز . بۇ
ئاستانە ئېلىنغاندىن كېيىن جەڭچىلەرنى ئۈچ كۇنگىچە شەھەرنى ئىختە-
يارىي بۇلاشقا قويۇپ بېرىمەن . سىلەر نۇرغۇن ئالتۇن ـ كۈمۈشكە ،
ساھىبجامال دېدەكلەرگە ئىگە بولىسىلەر !

ئەن لۇشەننىڭ بۇ نۇتقىنى يېقىن ئەتراپتا تۇرغان جەڭچىلەر ئې-
نىق ئاڭلىدى ، يىراقتىكىلىرى ئاڭلىيالمىدى ، لېكىن ئاڭلىغانلار ئاڭلىيالـ
مىغانلارغا يەتكۈزدى . بايلىق ۋە بەختنى پەقەت زوراۋانلىق يولى بىلەنلا
تاپقىلى بولىدۇ دېگەن ئەقىدىگە قاتتىق ئېتىقاد قىلىدىغان بۇ كەسپىي
چەۋەندازلار خۇشاللىقدا ئۆزىنى بېسىۋالالماي قالدى . چەكسىز قارلىق
دالادا مىڭلىغان ـ تۈمەنلىگەن ئادەملەرنىڭ قىيقاس ـ چۇقانلىرى گو-

ياكى مسلسلسز قارا بوران هاسل قىلدى .

ـــ ئەن لۇشەن جانابلىرى ياشسۇن ! ياشسۇن ! تۇمەن مىلك يىللار ياشسۇن !

ـــ ئاتلىنايلى ! تېزرەك ھۇجۇم قىلايلى !

ـــ لوياڭنى باسايلى !

جەڭ دۇمباقلىرى ھەيۋەت بىلەن گۈلدۈرلىدى . تۇغ ـ ئەلەملەر ئېگىز كۆتۈرۈلدى . ئۇزاق يول ۋە قىرغىنچىلىق ئېلىشىشلارغا كۆنۈپ كەتكەن ئارغىماقلار تاقەتسىزلىك بىلەن ئالغا ئىنتىلىپ ، قاتتىق كىشىنىدى . ئەن لۇشەننىڭ كۆزلىرىدە ئوت چاقنىدى . ئۇ ئوڭ قولىنى كەسىكىن شىلتىپ يۇرۇشكە بۇيرۇق بەردى .

شۇنداق قىلىپ ، فەنياڭ ، پىڭلۇ ، خېدۇڭ ھەربىي رايونلىرىنىڭ ھىراۋۇلى ئەن لۇشەننىڭ بايرىقى ئاستىغا يىغىلغان خەنزۇ ، تۈرك ، سوغدى ، ئۇيغۇر قاتارلىق تائىپىلەردىن تەشكىل تاپقان بىر يۈز ئەللىك مىڭ كىشىلىك زور قوشۇن مىلادىيە 755 ـ يىلى 1 ـ ئايدا خېبېي ئۆلكىسىدىكى يۈيياڭ دېگەن يەردىن ئاتلىنىپ چىقىپ ، بۇيۇك تاڭ دۆلىتىنىڭ شەرقىي ئاستانىسى لوياڭ شەھرىگە ھۇجۇم قوزغىدى .

سەككىزىنچى باب

فەنياڭدىكى پاجىئە

كىچىچە ياغقان قار تاڭ ئاتقاندا توختىدى . تۈمەنلىگەن ئاتلار- نىڭ تۇياقلىرى تىلغۇەتكەن كەڭ دالا قايتىدىن ئاق لىباسقا پۈركەندى . بىر - بىرىگە يېقىن قىلىپ زىچ تىكىۋېتىلگەن سانسىزلىغان چېدىر ۋە كىگىز ئۆيلەرنىڭ تۆپلىرىمۇ خۇددى ماموق يېيىتىلغاندەك ئاقىرىپ كۆ- رۈنەتتى .

قۇتادمىش ئۆزى ياتقان كىگىز ئۆيدىن كالتە جۇۋىسىنى يېيىنى- چاقلىغان ھالدا چىقىپ ، يېقىنلا يەردە سۇرەتلىنىپ سوزۇلغان كۈنگۇرى- لىك سېپىللارغا بىر ئەسناغچە قاراپ تۇردى . بۇ لوياڭ شەھرىنىڭ سېپىللىرى ئىدى .

« بىردەمدىن كېيىن بۇ شەھەرگە ھۇجۇم باشلىنىدۇ ، ـــ دەپ ئويلىدى قۇتادمىش ، ـــ جەڭ بولىدۇ ، يۈزلىگەن ، بەلكىم مىڭلىغان ئا- دەملەر ئۆلىدۇ . نېمە ئۈچۈن ؟ بۇ ئۇرۇش بىلەن مېنىڭ نېمە ئالاقەم بار ؟ نېمە ئۈچۈندۇر ئاستاننى ئىشغال قىلماقچى ۋە ئوردا ئىشلىرىغا چاڭگال سالماقچى بولغان بۇ ئەن لۇشەن دېگەن مەنسەپدار مېنىڭ رەھ- بىرىم ئەمەس . مېنىڭ ئۇنىڭغا بويسۇنۇش مەجبۇرىيىتىم يوق . مەن بۇ كىشىلەرنى تونۇمايمەن ، ئۇلارنىڭ زادى نېمە قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنىمۇ بىلمەيمەن ھەم بىلىشنىمۇ خالىمايمەن . بۇ يەردىن كېتىشىم كېرەك . جەڭ باشلانغاندىلا قالايمىقانچىلىقتىن پايدىلىنىپ قېچىپ كېتىمەن . مېنىڭ ئۆزۈمنىڭ جانجان ئىشلىرىم بار . قانداق قىلىپ بولمىسۇن ، ئادارقىزنى تېپىشىم كېرەك » .

قۇتادمش ئادارقىزنى ئەسلىگەندە يۈرىكى سەكرىدى ، بېشى قايغاندەك بولدى . « ئادارقىز ھازىر نەدە ؟ ماسمادار دېگەن ھېلىقى قارا نەپەت ئەبلەخ ئۇلارنى نەگە ئېلىپ كەتتى ؟ كېيىن يەنە نېمە ئىشلارنى قىلدى ؟ ئۇ لەنەتى قاراقچى ئادارقىزنى ... » قۇتادمش بۇنىڭ ئاخىرىنى ئويلىيالمىدى ، ئويلاشقا جۈرئەت قىلالمىدى . ئۇنىڭ يۈرىكىگە خۇددى نەشتەر سانجىلغاندەك تۇيۇلدى .

ـــ ئاھ ... ـــ قۇتادمش ئىختىيارسىز تۇردە كۆكرىكىنى ئالقىنى بىلەن بېسىپ مۇكچەيىپ قالدى .

بۇ چاغدا ئۇيقۇسىنى ئېچىپ سىرتقا چىقىشقان ئەسكەرلەر لوياڭ سېپىللىرىغا كۆز تىكىپ ، بولغۇسى جەڭ توغرىسىدا ئۆزئارا پاراڭلىشاتتى ، تېزرەك شەھەرگە بېسىپ كىرىپ بايلىق يىغىش ھەۋىسىنىڭ تۇرتكىسىدە قورال ـ ياراغلىرىنى تەڭ قىلىشىپ ، ئاتلىرىغا يەم بېرىپ ئالدىرىشاتتى .

قۇتادمش سۇغۇر تېرىسىدىن تىكىلگەن تەلپىكىنى يەرگە تاشلاپ ، دەسسەلمىگەن پاكىز قار بىلەن يۇز ـ قوللىرىنى يۇدى ۋە بايىقى ھەسرەتلىك خىيالىلىرىدىن نېرى بولۇپ ، تېتىكلىشىپ قالدى . « بوشاڭلىق قىلىشقا بولمايدۇ . سەگەك ۋە غەيرەتلىك بولۇشۇم كېرەك » قۇتادمش ئۆز ـ ئۆزىنى رىغبەتلەندۇردى ھەمدە تەلپىكىنى بېشىغا باستۇرۇپ كىيدى ـ دە ، يەم ـ خەشەك توشۇيدىغان كۆتەك ھارۋىلىرىنىڭ بىرىدىن بىر قۇچاق قۇرۇق بېدىنى ئېلىپ ئېتىغا تاشلاپ بەردى . « ھازىرقاچمەن ، ئاتنىڭ قورسىقىنى ئوبدان توقلاش كېرەك » دېدى ئۇ ئۆز ئىچىدە ۋە چىلان تورۇقنىڭ قۇرۇق بېدىنى غاراسلىتىپ چاينىشىغا قۇلاق سالغاچ چاڭئەندە قالغان ئايتولۇننى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى . « ئۇ قوردانلىق ئۇسسۇلچى قىز ھازىر نېمە قىلۋاتىدىكىن ؟ قىشنىڭ سوغۇقىدا كوچىلاردا ئويۇن قويغىلى بولماس . تايىنلىق ، ئوردا ۋە قەسىرلەرنىڭ قىشلىق بەزمىخانىلىرىدا كېپىنەكتەك ئۇچۇپ ، بېلىقتەك پىلتىڭلاپ ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىپ يۈرۈۋاتقاندۇ ياكى ... كىم بىلىدۇ ھازىر ئۇنىڭ ئەھۋالى قانداق ؟ ئۇ مېنى دەپ يىغلىغانىدى . بىز خوشلاش-

قاندا ئۇ شۇنچە مىسكىن ، شۇنچە سۇلغۇن ھالەتتە قالغانىدى ... »

تۇساتتىن قۇتادمىشنىڭ خىياللىرى بەجايىكى قىلىچ بىلەن چاپ-قاندەك ئۈزۈلۈپ كەتتى . ئۇنىڭ كۆزلىرى يوغان ئېچىلدى . ئۇ جەڭنىڭ تەييارلىقى بىلەن ئۇياق - بۇياقتا ئالدىراش ئۆتۈشۈپ يۈرۈۋاتقان ئەسكەرلەرنىڭ ئىچىدىكى بىرەيلەنگە مىختەك قادىلىپ قاراپ قالدى . شۇ تاپتا قۇتادمىش قوشۇننىمۇ ، بولغۇسى جەڭنىمۇ ، ھەتتا ئۆزىنىمۇ ئۇنتۇغانىدى . ئۇنىڭ پۈتۈن زېھنىي قۇۋۋىتى ئاشۇ تۇلكە جۇۋا ، بۇلغۇن تۇماق كىيگەن قارا بۇرۇتلۇق ، سۆرۈن چىراي ئەسكەرگە مەركەزلەشكەنىدى . ياخشى كىيىنىشىگە قارىغاندا ، ئۇ ئاددىي جەڭچىگە ئوخشىمايتتى ، ئون بېشى ياكى يۈز بېشى بولسا كېرەك .

« شۇمۇ ، ئەمەسمۇ ؟ — دەپ ئويلىدى قۇتادمىش ، — شۇ ! ئۇ ئۆتۈكەندىكى چاغدىمۇ مۇشۇنداق قىممەت باھالىق كىيىملەرنى كىيىپ يۈرەتتى . ئۇ ماسمادار ! »

قۇتادمىش ئوقتەك ئېتىلىپ بېرىپ ، ئىككى قولى بىلەن ماسمادار-نىڭ ياقىسىدىن ئالدى .

— ئەمدى تاپتىمۇ سېنى ، خۇنپەر مۇناپىق !

ئىككى رەقىب تەڭ كۈچەپ ، بىر - بىرىنى يىقىتىشقا ئۇرۇنۇپ چىلىشىپ كەتتى . ئەتراپتىكى جەڭچىلەر ھەر تەرەپتىن يۈگۈرۈپ كېلىپ ئۇلارنى ئىككى ياقتا تارتىپ ئاجراتتى . ماسمادار جۇۋىسى ئۈستىدىن باغلانغان تاسما كەمەرگە ئېسىلىق جەنجىرىنى غلىپىدىن سۇغۇرۇپ ئالغانىدى ، ئىككى جەڭچى ئۇنىڭ قولىنى قايرىپ ، جەنجەرنى تارتىۋالدى .

— ئەمدى سېنى ئۆز قولۇم بىلەن ئۆلتۈرۈپ تاشلايمەن ، ئىتنىڭ بالىسى ! — دەپ ۋارقىرىدى ماسمادار غەزەپتىن قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرى بىلەن قۇتادمىشقا تىكىلىپ .

قۇتادمىشمۇ ئۆزىنى قامالالاپ تۇتۇۋالغان تۆت جەڭچىنىڭ قوللىرىدىن يۇلقۇنۇپ چىقىشقا تىرىشىپ ، ماسمادار تەرەپكە قولىنى سوزۇپ ۋارقىرايتتى :

ـــ مانا مەن سېنىڭ جېنىڭنى ئالىمەن ، نامەرد قاراقچى ! ئادارقىز قېنى ؟ ئادارقىز نەدە ؟

ماسمادارمۇ ئۇنىڭغا ئېتىلىپ ، ئەلپازىنى بۇزۇپ ۋارقىراپتتى :

ـــ ئادارقىزنى تىلىڭغا ئالغۇچى بولما ، چوڭپەندە ! ئادارقىز مېنىڭ خوتۇنۇم .

قۇتادمىش جان ئاچچىقىدا بوغۇلۇپ ، كېسىلىپ ۋارقىراپ كەتتى :

ـــ يالغان ! يالغان ، خۇنپەر كاززاپ ! ئادارقىز مېنىڭ ... ئادارقىز مېنىڭ ...

ماسمادار ئۇنىڭغا قاراپ زەھەرخەندىلىك بىلەن قەستەن كۈلدى .

ـــ جۆيلۈمە ، قاپاقۇاش ! ئادارقىز بىلەن ئىككىمىز توي قىلغان . شامانىنى پېرە ئوينىتىپ ، يامان جىنلارنى قاراڭغۇ دۇنياغا قوغلاپ ، يوروق دۇنيادىكى مۇقەددەس روھلارنى گۇۋاھلىققا چاقىرىپ توي قىلغان ! بىلىپ قوي ، ھاڭۇاقتى قاپاقۇاش !

قۇتادمىش دوزاخ ئوتىدا كۆيۈۋاتقاندەك تىپىرلاپ كەتتى .

ـــ يالغان ! ئادارقىز ئۇنداق قىلمايدۇ ! ئۇ مېنىڭ ...

ماسمادار زەھەرلىك كۈلۈش بىلەن قۇتادمىشقا داۋاملىق زەربە بەردى .

ـــ چىدىمىساڭ ئۆلۈۋال ، قاپاقۇاش . ئادارقىز بىلەن ئىككىمىز فەنياڭدا ئۆي تۇتتۇق . ئۇ ھازىر فەنياڭدىكى ئىككىمىز ياتقان ئىسسىق ئۆيدە ، يۇمشاق يوتقاندا يېتىپ مېنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتىدۇ .

قۇتادمىشنىڭ نەپسى بوغۇلۇپ ، ئاۋازى چىقماي قالدى . ماسمادار غالىب سۈيىقەستچىلەرگە خاس رەزىللىك بىلەن قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى .

شۇ ئەسنادا بۇ ماجىرادىن خەۋەر تاپقان بىر سەكەردە ئون ـ يىگىرمىچە قورۇقچىلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا يېراقتىن ئات چاپتۇرۇپ كەلدى ـ دە :

ـــ نېمە ئىش ؟ ـــ دەپ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى .

ئىككى رەقىبنى قاماللاپ تۇتۇپ تۇرغان جەڭچىلەر :

ـــ ئۇلار سوقۇشۇپ قالدى ، ـــ دەپ جاۋاب بېرىشتى .

ـــ ئۇلارنى دەرھال ئۆز قوماندانلىرىغا ئاپىرىپ تاپشۇرۇپ بېرىڭلار ، ـــ دەپ بۇيرۇق قىلدى سەركەردە ، ئاندىن يەنە قامچىسىنى قۇلىتادىمىش بىلەن ماسمادارغا شىلتىپ تۇرۇپ تەھدىت تەلەپپۇزى بىلەن قوشۇپ قويدى ، ـــ ئۇرۇش ۋاقتىدا يەنە مۇشۇنداق ئىنتىزامنى بۇزىدىغان بولۇشساڭ نەق مەيداندىلا كاللاڭ ئۈلىنىدۇ !

جەڭچىلەر ئىككى رەقىبنى ئىككى تەرەپكە سۆرەپ ئېلىپ كېتىشتى .

ھايال ئۆتمەي سەپ ـ سەپ بولۇپ تىزىلغان زور قوشۇن لوياڭ سېپىلى تەرەپكە يول ئالدى . سېپىلنىڭ ئۈدۈلىدىكى دەرۋازىسى دۈمباق ۋە بۇرغىلارنىڭ سادالىرى ئىچىدە كەڭ ئېچىلدى . شەھەر ئىچىدىنمۇ ئاتلىق ۋە پىيادە قوشۇنلار سەپ تارتىپ ئوچۇق دالاغا چىقتى .

ئەن لۇشەننىڭ ئىسيانكار قوشۇنى مىلادىيە 755 ـ يىلى 11 ـ ئايدا يۇيياڭدىن ئاتلىنىپ چىققاندىن كېيىن تاڭ دۆلىتىنىڭ ئىسيانىنى باستۇرۇش ئۈچۈن چىققان قوشۇنلىرى بىلەن ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ئىككى قېتىم جەڭ قىلدى ۋە ھەر ئىككى قېتىمدىلا غەلىبە قازىنىپ ، 756 ـ يىلى 2 ـ ئايدا لوياڭغا يېتىپ كەلگەنىدى .

ئەن لۇشەن تۇغ ـ ئەلەملەر ئىزغىرىن شامالدا لەپىلدەپ تۇرغان تەكشى تۆپىلىكتىكى بارگاھىدا ئاق ئېتىغا مىنىپ ، ئۆزىنىڭ ۋە قارشى تەرەپنىڭ سەپلىرىنى زەن سېلىپ كۆزەتتى . لوياڭ قوشۇنى سېپىل ئىچىدىن چىقىپ بولغاندىن كېيىن ئىسيانكار ھىراۋۇل قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى ـ دە ، بېشىنىڭ ئۈستىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ كۆتۈرەڭگۈ ئاۋازدا بۇيرۇق بەردى :

ـــ ئالغا !

تۈمەنلىگەن ئات تۇياقلىرىنىڭ ھەيۋەتلىك دۈپۈرلەشلىرى كەڭ يېيىلغان قارلىق دالانى لەرزىگە كەلتۈردى . ئىككى تەرەپنىڭ سەپلىرى تۇقۇنۇشتى . جەڭ ئۇزاققا سوزۇلمىدى . شەھەر مۇداپىئەچىلىرى ئىسيانكار قوشۇننىڭ شىددەتلىك ھۇجۇملىرىغا بەرداشلىق بېرەلمەي قايتا سې-

پىل تامان چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى . دەل شۇ چاغدا ئەن لۇشەننىڭ بۆكتۇرمىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان زەربىدار قىسملىرى سېپىلىنىڭ ئىككى يېنىدىن ئوقتەك ئېتىلىپ چىقىپ ، لوياڭ قىسملىرىنىڭ سەپلەرىنى بۆسۈپ ، تىرىپىرەن قىلىۋەتتى . سېپىلنىڭ ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىسىدىن قېچىۋاتقان تاڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى بىلەن بېسىپ كىرىۋاتقان ئىسيانكارلار سەپلىرى قالايمىقان ئارىلىشىپ شەھەر ئىچىگە كىرىپ كەتتى .

جەڭ داۋامىدا قۇتادمش چاندۇرماسلىق ئۈچۈن قىلىچىنى يالاڭ-چاچلاپ تۇتقان بولسىمۇ ، هامان ئۆزىنى چەتكە ئېلىپ ، قېچىشقا ئەپلىك پۇرسەت كۈتتى . شۇنداقلا ، ئۇ هامان هەريانغا كۆز تاشلاپ ماسمادارنى ئىزلىدى . ئۇ تاڭ سۇلالىسى ئەسكەرلىرى بىلەن ئەمەس ، بەلكى ئاشۇ قاراقچى ماسمادار بىلەن ئېلىشىشنى ئويلايتتى . لېكىن ، تۇمەنلىگەن قىلىچ ، نەيزىلەر گىرەلەشكەن چەۋەندازلار قايناممدا بىرەر ئادەمنى ئىزلەپ تېپىش ئاسانمۇ ؟ ئاخىر ئەن لۇشەن قوشۇنلىرى گويا توسۇۋالغىلى بولمايدىغان كەلكۈندەك شەھەرگە ئېقىپ كىرىشكە باشلىدى . ئەمدى هېچ-نېمە قىلىپ كۆرمەيتتى . قۇتادمش ئېتىنىڭ يېشىنى كەينىگە بۇرىدى . چىلان تورۇق قۇتادمشنى دالاغا تېرىلىپ كەتكەن جەسەتلەر ئارىسىدىن ئۇچقاندەك ئېلىپ قاچتى .

« فەنياڭغا قايتىشىم كېرەك ، فەنياڭغا ، ـــ دەپ يۈرىكى ئېچىشقان هالدا تەكرارلايتتى ئۇ ئۆز ئىچىدە ، ـــ ئادارقىزنى تېپىشىم كېرەك . ماسمادارنىڭ ئېيتقانلىرى يالغان . ئادارقىز ئۇنداق قىلمايدۇ . ئۇ مېنى كۈتىدۇ ، چوقۇم كۈتىدۇ » .

× × ×

فەنياڭ ئايمىقى چاڭئەندەك چوڭ ئەمەس . بازار ئىچىدە ئاران ئۇچ - تۆتلا كوچا بار . ئۆي ئىمارەتلىرىمۇ هەم ئاهالىسىمۇ ئانچە كۆپ ئەمەس . شۇڭا ، قۇتادمش ئادارقىزنى چوقۇم تاپالايمەن دەپ ئۆ-

زىگە تەسەللى بېرەتتى . « ئەگەر ئەسكەرلىككە تۇتۇلماي قەنياڭدا يەنە بىر ـ ئىككى كۈن ئارتۇق تۇرغان بولسام ئادارقىز بىلەن بۇ چاغقىچە تېـ پىشىپ بولاتتىم » دەپ ئويلايتتى ئۇ .

قۇتادمىش لوياڭ دەرۋازىسى ئالدىدىن كەينىگە يېنىپ ، چۆل ـ جەزىرىلەرنى ، يېزا ـ كەنتلەرنى تەنھا ئۆزى كېزىپ ، بەزىدە ئاچ قېلىپ ، بەزىدە توق بولۇپ ، يول ئازابىنى يەتكۈچە تارتىپ ، باش باھاردىكى پاتقاقچىلىق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئورۇقلاپ ، كۆكىرىپ كەتكەن ھالدا ئېـ گەردە ئەرۋاھتەك ئولتۇرۇپ يەنە قەنياڭ بازىرىغا كىرىپ كەلدى .

ـــ توختا ! نېمە ئادەمسەن ؟ قەيەردىن كېلىۋاتسەن ؟ ـــ كوچا ئارىلاپ ئامانلىق ساقلاپ يۈرگەن بىر توپ يايىلار ئۇنى توسۇۋېلىپ قو-پاللىق بىلەن سوراشتى .

ـــ چاڭئەندىن كېلىۋاتىمەن ، مۇساپىرمەن ، ـــ دەپ يالغان ئېيتتى قۇتادمىش ، چۈنكى ئۇ لوياڭدىن كەلگەنلىكىنى ئېيتسا يايىلارنىڭ ئۇنى قاچقۇن دەپ تۇتۇۋېلىشى تۇرغان گەپ ئىدى .

ـــ مۇشۇنداق سوغۇق ، پاتقاقچىلىق كۈنلەردە شۇنچە يىراق يەر-دىن نېمە قىلغىلى كەلدىڭ ؟

ـــ تۇغقانلىرىمنى ئىزلەپ كەلدىم .

ـــ راست گەپ قىل ! ئوردىدىن ئەۋەتىلگەن ئايغاقچىمۇ يا سەن ؟

ـــ مەن بىر تومپاي يىلقىچى ، قانداقمۇ ئايغاقچى بولاي ؟ تۇغقان-لىرىمنى ئىزلەپ كەلدىم دەۋاتىمەنغۇ .

ـــ تۇغقانلىرىڭ كىم ؟ نەدە تۇرىدۇ ؟

ـــ ئىنەچۈك تاي ئىسىملىك بىر تاغام بار . ئۇ يېقىندا بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلگەن . مەنمۇ كەمبەغەلچىلىكتە شۇنى پاناھ تارتىپ كەلدىم . ئۇنىڭ ھازىر نەدە تۇرىدىغانلىقىنى بىلمەيمەن . ئىشقىلىپ ، مۇشۇ قەنـ ياڭدا .

ـــ ئىنەچۈك تاي دەمسەنا ! ـــ سورىدى يايىلاردىن بىرى .

ـــ شۇنداق ، ئىنەچۈك تاي ، ـــ دېدى قۇتادمىش ۋە زور ئۈمىد

بىلەن يايىغا تىكىلىپ قارىدى .

ــ ھېلىقى چاكىنەندىن كەلگەن ئىنەچۈك تايىنى دەمسەن ؟ ھېلىقى ماسمادار دېگەن مۇتتەھەم بىلەن بىللە كەلگەنغۇ ئۇ ، ــ دېدى يايى .

ــ شۇنداق ، شۇنداق ، توغرا . ئۇلارنى تونۇيدىكەنسەن ــ دە ، بۇرادەر ؟

ــ ماسمادارنى بۇ يەردە ھەممە ئادەم تونۇپ كەتتى ، ــ دەپ گەپكە ئارىلاشتى يەنە بىر يايى ، ــ ئۇ بۇ يەرگە كېلىپ ئىككى كۈن ئۆتە ــ ئۆتمەيلا ئۆزى بىلەن كەلگەن بىر توپ سوغدى يىگىتلىرىنى باشلاپ بازارغا كىردى ــ دە ، بىر دۇكاننىڭ ئالدىغا كېلىپ ، ئېتىدىن چۈشمەي تۇرۇپ ، « ئالتۇن ــ كۈمۈشلىرىڭنى بەر » دەپتۇ . دۇكان ئېگىسى ئۇلارنىڭ ئەلپازىدىن قورقۇپ كېتىپ « يېنىمدا ئالتۇن ــ كۈمۈش يوق ، رەھىم قىلىڭلار » دەپ يېلىنىپتۇ . ماسمادار سوغدى يىگىتلەرگە « ئۇنداق بولسا ، ئۇنىڭ دۇكىنىدىكى مالىلىرىنى ئېلىڭلار » دەپ بۇيرۇق قىپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ئۇلار دۇكاندىكى جۈۋا ، ئۆتۈك ، تۇماق دېگەندەك نەرسىلەرنى تاغار ــ قاپلىرىغا تىقىشىپ ، ئاتلىرىغا ئارتىپتۇ . ئاندىن ماسمادار دۇكان ئىگىسىگە قامچىسىنى شىلتىپ تۇرۇپ « بۇنىڭدىن كېيىن يېنىڭغا ئالتۇن ــ كۈمۈشلەرنى كۆپرەك سېلىپ يۈر ، ئۇقتۇڭمۇ ؟ بىز يەنە كېلىمىز » دەپ كېتىپ قاپتۇ . دۇكان ئىگىسى « يايى ! يايىلار ، تېز كېلىڭلار ! » دەپ توۋلىغىنىچە يۇگۈرۈپ كېلىپ بىزنى تاپتى . بىز قوغلاپ بېرىپ ئۇلارنى توختاتساق ئۇ ماسمادار دېگەن مۇتتەھەم نېمە دەيدۇ دېمەمسەن ! « ئۇنىڭدا مال كۆپ ئىكەن ، بىزدە ھېچ نەرسە يوق . بىزگە ئازراق بەرسە ھېچنېمىسى خوراپ قالمايدۇ ، كېيىن يەنە تېپىۋالىدۇ » دەپ كۈلدى .

ــ ئۇنى تۇتمىدىڭلارمۇ ؟ ــ سورىدى قۇتادمش .

ــ سەنمۇ شۇلارنىڭ بىرىمۇ نېمە ؟ ــ دەپ گۇمانسىراپ سورىدى ئۇچىنچى يايى .

ــ مەن ماسمادارنىڭ دۈشمىنى ، ماسمادار مېنىڭ دۈشمىنىم ، ــ

دېدى قۇتادمش ، ـــ هه ، كېيىن قانداق بولدى ؟

بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەنى سۆزلەپ بېرىۋاتقان يايى ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى :

ـــ بىز ئۇلارنى تۇتماقچى بولغانىدۇق ، لېكىن ئۇلار بەك ياماق نېمىلەر ئىكەن . ماسمادار ئىككى يايىنى قامچا بىلەن ئۇرۇپ ئات ئۈستىدىن تىك موللاق چۈشۈرۈۋەتتى . بىز ئۇلارغا تەڭ كېلەلمەي قاچتۇق ، ئۇدۇل بېرىپ يامۇل بېگىگە ئەھۋالنى مەلۇم قىلدۇق ، يامۇل بېگى دەرھال چېرىكلەرنى ئەۋەتتى ، بىراق چېرىكلەر ئۇلارنى تاپالمىدى . كېيىن ئۇقساق ، ئۇلار فەنياڭنىڭ سىرتىدىكى بىر كەنتكە كىرىپتىكەن ، شۇ ۋەقە بولۇپ ئەتىسى كۈنىلا ماسمادار سوغدى يىگىتلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئەن لۇشەننىڭ قوشۇنىغا كىرىۋاپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ئۇلارغا ھېچكىم چېقىلالمىدى .

ـــ چۈشەندىم ، ـــ دېدى قۇتادمش بېشىنى لىڭشىتىپ ، ـــ ئۇنىڭ گېپىنى قويايلى ، ئىنەچۈك تاي نەدە ؟

ـــ ئىنەچۈك تاي روھلار دۇنياسىغا كەتتى ، ـــ دېدى بىر يايى .

ـــ نېمە ؟ ـــ قۇتادمش چۆچۈپ خىتاب قىلدى .

ـــ ئىنەچۈك تاي ئاق كۆكۈل بوۋاي ئىكەن ، ـــ يايى سۆزىنى داۋام قىلدۇردى ، ـــ ئاڭلىساق ، ئۇ ماسمادارنىڭ ئەسكىلىكلىرىنى بىلگەنىدىن كېيىن ئۇنى ئەيىبلەپ غەزەپلىنىپتۇ . ئۇ قاتتىق ھەسرەتتە ئاغرىپ قېلىپ ، ئاخىرقازا قىپتۇ .

ـــ ئىنەچۈك تاي ھەقىقەتەن ياخشى ئادەم ئىدى ، ـــ دېدى قۇتادمش چىن دىلىدىن قايغۇرۇپ ، ـــ مۇقەددەس روھلار ئۇنى يورۇق دۇنيادا ئەزىز قىلىدۇ . بۇرادەرلەر ، ئۇنىڭ قەبرىنى سىلەر كۆرگەنمۇ ؟ ئىسمى ئادارقىز . ئۇ قىز ھازىر نەدە ؟

يايىلار بېشىنى چايقاشتى .

ـــ بىلمەيدىكەنمىز ، بىز ئۇنىڭ قەبرىنى كۆرمىگەن .

ـــ ئىنەچۈك تاي قايسى ئۆيدە تۇرغان ؟ نەدە تۇرغان ؟

ـــ بۇنىمۇ بىلمەيدىكەنمىز .

قۇتادمش قەلبى ئېزىلگەن ، روھى چۈشكەن ھالدا ئېتىنى دېـ
ۋىتتى . يايلار ئۇنى توسمىدى . زاۋال پەيتى كېلىپ قالغانىدى . قۇتادـ
مش بازارنىڭ سىرتىدىكى بىر ۋەيرانە كارۋان سارايغا كىرىپ ياتتى .
ھېرىپ ـ ئېچىپ ھالى قالمىغان بۇ دەردەمن يىگىت قاتتىق
ئۇخلاپ كەتتى . ئۇ كۆزلىرىنى ئاچقاندا چۈش بولاي دەپ قالغانىدى .
قارىسا ، كارۋان سارايدىكىلەر نەگىدۇر ئالدىرىشىپ ، ئۆزئارا ھايجانلـ
نىپ سۆزلەشمەكتە ئىدى .
ـــ نېمە ئىش بولدى ؟ ـــ دەپ سورىدى قۇتادمش ئورنىدىن
تۇرۇپ .
ـــ ئەن لۇشەن قوشۇنى لوياڭنى ئىشغال قىپتۇ ، ـــ دېدى ساراي
خوجايىنى ، ـــ بۇگۈن ئەتىگەنىدىلا لوياڭدىن چاپارمەنلەر كەلدى .
قۇتادمش بۇ گەپكە ئانچە قىزىقمىدى ، لېكىن ئالدىراش ناشتا
قىلىپ تالاغا چىقتى . ئۇ ئادارقىزنى تېپىشى كېرەك ئىدى . كوچىلاردا
ئادەملەر ناھايىتى كۆپ ئىدى ، خۇددى ھەممە ئادەم ئۆيلىرىدە ئولتۇرماي
كوچىغا چىقىۋالغاندەك تۇيۇلاتتى . كىشىلەر جىددىيلىشىپ سۆزلىشەتتى :
ـــ ئەن لۇشەن لوياڭنى ئاپتۇ . شەرقىي ئاستانە بىزنىڭ بولدى !
ـــ قوشۇنىمىز ئەمدى چاڭئەنگە يۈرۈش قىلىدىكەن .
بەزىلەر ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئۆپچۆرىسىگە قاراپ پىچىرلىشاتتى :
ـــ ھەي ، ھەي ، بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولاركىن تالۋ . پا-
دىشاھ قوشۇنلىرى جازا يۈرۈشى قىلىپ لوياڭنى قايتۇرۇۋالامدۇ تېخى .
ـــ ئەگەر شۇنداق بولۇپ قالسا ئىش چاتاق .
شۇ كۈنلەردە فەنياڭدىكى پۇقرالار سۈلالە قوشۇنلىرىنىڭ غەلىبە
قىلىشىنى خالىمايتتى ، چۈنكى ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ دېگۈدەك پەرزەنتـ
لىرى ئەن لۇشەن قوشۇنىغا قاتناشقان . ئەگەر ئىسيانكارلار مەغلۇپ بولسا
ئۇلارنىڭ كۆرىدىغان كۈنى نېمە بولىدۇ ؟
قۇتادمش قار بىلەن پاتقاق ئارىلىشىپ كەتكەن كوچىلاردىكى
ئادەملەرنى ئارىلاپ ئادارقىزنى ئىزلىدى . ئاتلىق ۋە پىيادە ئادەملەر پاتقاق
ۋە سوغۇققا قارىماي خۇددى ئۇۋىسى بۇزۇۋېتىلگەن ھەرىلەردەك « غو-

گۈلداپ » يۈرۈشەتتى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن قۇتادمىش يەنىلا ئادارقىزنى تاپالمىدى . ئاشىق يىگىت پەرىشانلىق بىلەن بېشىنى تۆۋەن سالدى . چىلان تورۇق ئات ئاستا مېڭىپ كېلىپ توختاپ قالدى . قۇتادمىش بەشىنى كۆتۈرۈپ قارىسا باشقا بىر كوچىنىڭ دوقمۇشىغا كېلىپ قاپتۇ . بۇ بىر خالتا كوچا بولۇپ ، بىرمۇ ئادەم كۆرۈنمەيتتى . « ئەمدى قانداق قىلاي ؟ كەينىمگە يانايمۇ ؟ يانسام نەگە بارىمەن ؟ » قۇتادمىش ئۆزىنىڭ بۇ سوئالىغا جاۋاب تاپالماي مەقسەتسىزلا ئېتىنى دېۋېتتى . ئات يەنە ئاستا قەدەم ئېلىپ خالتا كوچىغا كىردى . بايىقى ژاراڭ - چۈرۈڭغا تولغان چوڭ كوچىلار بىلەن بۇ جىمجىت خىلۋەت تار كوچا كۆچلۇك سېلىشتۇرما هاسىل قىلاتتى .

يول بويىدىكى بىر هويلىنىڭ دەرۋازىسى ئوچۇق تۇراتتى . هويلا ئىچىدىن بىر ئايال كىشىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى . قۇتادمىش ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ هويلا ئىچىگە نەزەر تاشلىدى . كۆرۈنۈشىدىن ئوتتۇرا تەبىقىغە مەنسۇپ بولغان بىر ئوتتۇرا ياشلىق ئايال يەنە بىر ياش چوكانغا گەپ قىلىۋاتاتتى :

— شۇنچە ياش تۇرۇپ ئۆزۈڭنى بۇنداق قىينىما ، ئاپپىقىم . ئەتىگەندىن كەچكىچە خىيال سۈرۈپ جىم يۈرسەن ، بىرەر قېتىمۇ كۈلۈمسىنىڭ كۆركىلى بولمايدۇ . بۇگۈن قېرى - ياشىنىڭ هەممىسى كولىرىغا چىقىپ كېتىشتى . ساڭا ئوخشاش ئۆزىنى ئۆزى ئۆيگە سولاپ ئولتۇرغان كىم بار ؟

قۇتادمىش ئېتىنىڭ يۈرۈشىنى يەنمۇ ئاستىلاتتى . نېمە ئۈچۈن شۇنداق قىلغانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى . ئاشۇ ياش چوكان ياكى ياش قىز دەرۋازىغا كەينىنى قىلىپ تۇرغاچقا چىرايىنى كۆرگىلى بولمايتتى . « ئۇمۇ ماڭا ئوخشاش دەردمەن ئوخشىمامدۇ » دەپ ئويلىدى قۇتادمىش ۋە ئىختىيارسىز تۇردە ئۇنىڭ چىرايىنى كۆرۈپ باققۇسى كەلدى .

ئاۋازى چاڭىلداپ چىقىدىغان ئوتتۇرا ياشلىق ئايال يەنە سۆزلىگىلى تۇردى :

— لوياڭدىن چاپارمەنلەر كەپتۇ دەپ هەممە خەق جەڭگە كەتتى

كەن تۇغقانلىرىنىڭ خەۋىرىنى ئۇقۇش ئۈچۈن ئۆزئارا كۆرۈشۈپ سۆز-
لىشىپ يۈرۈۋاتىدۇ . سەنمۇ چىقىپ ئۇقۇشۇپ باقساڭ بولمامدۇ . بەلكىم
ماسمادارنىڭ بىرەر دېرىكىنى ئاڭلاپ قالارسەن .

قۇتادمىشنىڭ يۈرىكى قاتتىق سوقۇپ كەتتى . ئۇ ئۆزىمۇ سەزمە-
گەن ھالدا ئېتىنىڭ بېشىنى ھويلىنىڭ دەرۋازىسىغا بۇرىدى .

شۇ ئەسنادا دەرۋازىغا ئارقىنى قىلىپ تۇرغان قىزنىڭ ئاۋازى
ئاڭلاندى :

ـــ ئۇنىڭ خەۋىرىنى ئۇقۇپ نېمە قىلاتتىم . شۇ جەڭدىن قايتىپ
كەلمەي ئۆلسۇن ئۇ !

قىزنىڭ ئاۋازى قۇتادمىشنىڭ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە كەلتۈردى .

ـــ ئادارقىز ! ـــ دېگەن يالقۇنلۇق خىتاب ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئە-
مەس ، يۈرىكىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدىن ئېتىلىپ چىقتى .

دەرۋازىغا كەينىنى قىلىپ تۇرغان قىز ھەقىقەتەن ئادارقىز ئىدى .
ئۇ قۇتادمىشنىڭ خىتابىنى ئاڭلاپ خۇددى بېشىنىڭ ئۈستىدە چاقماق
چېقىلغاندەك قاتتىق چۆچۈپ كەتتى ۋە ئارقىغا ئىتتىك بۇرۇلۇپ ، ھويە-
لىغا ئاتلىق كىرىۋاتقان قۇتادمىشنى كۆردى . قىزنىڭ پۈتۈن ئەزايى –
بەدىنى تىترەپ ، چىرايى تاتىرىپ كەتتى . ئۇ بىرنېمە دېمەكچى بولۇپ
ئاغزىنى ئۆمەللىدىيۇ ، ھېچنېمە دېيەلمەي قالدى ؛ كېيىك بالىسىنىڭ
كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان يوغان قارا كۆزلىرىدىن سۈپسۈزۈك ياش تامچە-
لىرى قۇيۇلۇپ كەتتى .

ـــ ئادارقىز !

قۇتادمىش ئات ئۈستىدىن سەكرەپ چۈشۈپ قىزنىڭ ئالدىغا
كەلدى . ئۇ سۆيۈملۈك قىزنىڭ ئارزۇلۇق رۇخسارىغا خۇددى پايانسىز
چۆلدە تامچە سۇغا زار بولغان يېگانە يېتىمچىدەك تەشنالىق بىلەن تىكە-
لىپ ـ قادىلىپ قارىدى . ئادارقىزمۇ ياشلىق كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا
تەلمۈرۈپ تۇراتتى .

ھېلىقى ئوتتۇرا ياشلىق ئايال ئۇلارنىڭ بۇنداق پەۋقۇلئاددە ھالە-
تىنى كۆرۈپ ئارىدىكى سۆكۈتنى بۇزدى :

— هه ، سىلەر يېقىن تۇغقان ئوخشىمامسىلەر ؟ يۇرۇڭلار ، ئۆيگە كىرەيلى .

ئۇچيىلەن خېلى ئازادە بولسىمۇ ، ئاددىيلا سەرەمجانلاشتۇرۇلغان ئۆيگە كىردى . قۇتادمىش ئوت يېقىلغان ئىسسىق كاڭغا چىقىپ چارا قۇرۇپ ئولتۇردى . ئادارقىز بىلەن هېلىقى ئايال كاڭنىڭ گىرۋىكىدىن ئورۇن ئالدى .

— قۇتادمىش ، بۇ دۇنيادا بار ئىكەنسەنغۇ ، هايات ئىكەنسەنغۇ ! — ئادارقىز ئەمدى زۇۋانغا كەلدى .

— مەن هايات ، ئادارقىز ، — دېدى قۇتادمىش .

— مەن ئالدىنىپىتىمەن ، جېنىم قۇتادمىش ، — ئادارقىز ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى .

— يىغلىما ، سۆيۈملۈكۈم ، — قۇتادمىش سىلجىپ كېلىپ ئادارقىزنىڭ مۇرىسىدىن قۇچاقلىدى ، — يىغلىما ، مەن بىلىمەن ، سەن ئالداندىڭ ، ماسمادار مېنى ئۆلدى دەپ سېنى ئىشەندۈردى .

— نېمە ؟ بۇ نېمە گەپ ؟ — ئوتتۇرا ياشلىق ئايال سەكرەپ تۇرۇپ ۋارقىراپ كەتتى .

— ئادارقىز مېنىڭ سۆيگىنىم ، — دېدى قۇتادمىش چۈشەندۈرۈپ ، — بىز گۆدەك چاغلىرىمىزدىن تارتىپ ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئويناپ ئۆسكەن .

— تولا بىلجىرلىما ، ئادارقىز ماسمادارنىڭ خوتۇنى ! — دەپ چالۋاقىدى ئايال .

— نېمە ؟ — ئەمدى قۇتادمىش كاڭ ئۇستىدىن سەكرەپ چۈشتى ، — چاقچاق قىلماڭ ، يەڭگە ، ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ! ئادارقىز مېنىڭ ! ئادارقىز ، گەپ قىلساڭچۇ ، ئۇ نېمە دەيدۇ ؟

ئادار قىز هۆڭرەپ يىغلاپ كەتتى .

— بۇ يەردىن چىقىپ كەت ، يىگىت ، — دېدى ئوتتۇرا ياشلىق ئايال قولى بىلەن ئىشكىنى كۆرسىتىپ ، — دەرهال چىقىپ كەت ! مېنىڭ ئېرىم يۈز بېشى ، ماسمادارنىڭ باشلىقى . ماسمادارمۇ ئاددىي چېرىك

ئەمەس ، ئۇ ئون بەشى . ئۇلار ئىككىسى بىللە كەتكەن . ماسمادار خوتۇنىنى ماڭا تاپشۇرۇپ كەتكەن . شۇڭا ، ئادارقىز بىلەن ئىككىمىز بىر ئۆيدە تۇرۇۋاتىمىز .

ـــ ياق ، ـــ دەپ خىتاب قىلدى قۇتادمىش ۋە ئادارقىزنىڭ قولىدىن تارتتى ، ـــ يۈر ، ئادارقىز . مەن سېنى كەتتى دەپ ئاڭلاپ ئۇرخۇن بويلىرىدىن مۇشۇ يەرگىچە كەينىڭدىن قوغلىشىپ كېلىپ ، سېنى ئاران تاپتىم . ئەمدى ئىككىمىز ئايرىلمايمىز ، ئورخۇن بويلىرىغا قايتىپ كېتىمىز .

ـــ گەپ قىلمامسەن ، ئۇياتسىز ، ـــ دېدى يۈز بېشىنىڭ ئايالى تېخىچە يىغلاۋاتقان ئادارقىزغا دوق قىلىپ .

ئادارقىز يىغىسىنى تەستە توختاتتى . ئۇنىڭ كېيىك بالىسىنىڭكىدەك چىرايلىق كۆزلىرى قىزىرىپ ، قاپاقلىرى ئىششىپ كەتكەنىدى .

ـــ قۇتادمىش ، ـــ دېدى ئۇ ئېسەدەپ تۇرۇپ ، ـــ بۇگۈنچە قايتىپ تۇرغىن ، ئەتە كۆرۈشەيلى .

ـــ مېنى قوغلاۋاتامسەن ، ئادارقىز ؟

ـــ ياق ، ئۇنداق دېمىگىن ، جېنىم . مەن سېنى بۇرۇنقىدەكلا ياخشى كۆرىمەن ، مەڭگۈ ... مەڭگۈ شۇنداق .. لېكىن بۈگۈن كېتىپ تۇرغىن ، گېپىمگە كىرگىن ... مەن ئېسىمنى يىغۋالاي ، ئارام ئېلىۋالاي .

يۈز بېشىنىڭ ئايالى بىر تەرەپتىن ئادارقىزنى تىللاپ ، بىر تەرەپتىن قۇتادمىشنى ئىتتىرىپ قوغلىغىلى تۇردى :

ـــ كەت بۇ يەردىن ، بولمىسا يايلارنى چاقىرىمەن ، كۆرگۈلۈككۈنى كۆرسەن .

قۇتادمىش گاڭگىراپ قالدى . ئۇ ئادارقىز بىلەن دىدار كۆرۈشۈشنىڭ بۇنداق بولۇشىنى تەسەۋۋۇر قىلمىغانىدى . ئاخىر ئۇ تامامەن روھسىزلانغان ھالدا ئېغىرلاشقان پۇتلىرىنى ئاران سۆرەپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى .

ـــ ماقۇل ، ئادارقىز ، ئەتە كېلەي ، ـــ دېدى ئۇ بوسۇغىدا ئارقىغا بۇرۇلۇپ .

— نەدە تۇرۇۋاتسەن ، ئاشىق يىگىت ؟ — يۇز بېشىنىڭ ئايالى تەنە قىلغان ئاھاڭدا سورىدى .

— كارۋان سارايدا ، — دېدى قۇتادمش ۋە ھويلىغا چىقىپ ئېتىغا مىندى .

× × ×

ئەتىسى ئەتىگەندىلا كارۋان سارايدا ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ كۆتۈرۈلدى . قۇتادمش كۆزلىرىنى ئاچتى . ئۇنىڭ بىراقلا ئۇيقۇسى ئېچىلىپ كەتتى . سىرتتا بىر ئايالنىڭ ئەنسىز ۋايسىشلىرى ئاڭلانماقتا ئىدى . قۇتادمش كالتە جۇۋىسىنى يېپىنچاقلاپ ياتاقتىن چىقتى . ھېلىقى يۇز بېشىنىڭ ئايالى ساراي خىزمەتكارىغا « قۇتادمشنى چاقىرىپ قوي ، تېز بول » دەپ ۋارقىراقتا ئىدى . خىزمەتكار بۇ سارايغا كېلىپ ـ كېتىپ تۇرىدىغانلارنىڭ ئىسمىنى بىلمەيدىغان بولغاچقا « قۇتادمش دېگەن كىم ؟ » دەپ ھاڭۋېقىپ تۇراتتى . ھودۇقۇپ ئۆگسۈلى قالمىغان ئايال ئىشىك ئالدىدا پەيدا بولغان قۇتادمشنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭ ئالدىغا پايپاسلاپ كەلدى .

— ۋاي ، چاققان بول ، يىگىت ، چاتاق بولدى ... ئادارقىز ئۆلۈپتۇ ...

قۇتادمش ئېتىنى ئېگەرلەشكىمۇ ئۇلگۈرمەي كارۋان سارايدىن يۇگۈرۈپ چىقىپ كەتتى . ئۇ ھېچ يەردە توختىماي ھاسراپ ، دېمى سقىلغان ھالدا ھېلىقى ئۆيگە ئېتىلىپ كىردى . كاڭ ئۇستىدە بۆز يوپۇق بىلەن يېپىپ قويۇلغان جەسەت سوزۇلۇپ ياتاتتى . قۇتادمش ئاستا كېلىپ ، يوپۇقنىڭ باش تەرىپىنى ئاچتى . ئادارقىزنىڭ گەجدەك ئاقىرىپ كەتكەن يۈزىنىڭ بىرقىسمى ۋە بوينى قىپقىزىل قانغا بويالغانىدى . قۇتادمش ئۆزىدىن مەڭگۈگە ئايرىلغان مەشۇقىنىڭ قانسىرىغان چىرايىغا قايغۇلۇق كۆزلىرى بىلەن قاراپ گويا قېتىپ قالدى . شۇ تەرىقىدە ئۇ قانچىلىك تۇرىدىكىن ، ئىشقىلىپ ، بىر چاغ بولغاندا يۇز بېشىنىڭ ئايالىمۇ

يېتىپ كەلدى ۋە يىغلامسىراپ قۇتادمىشقا ئەھۋالنى چۈشەندۈردى :

ـــ مېنىڭ ئېرىم كېتەر چاغدا « كېرەك بولۇپ قالسا ئىشلىتەر-سەن » دەپ بىر قىلىچنى قويۇپ كەتكەنىدى . ئادارقىز بۇگۈن ئەتىگەن شۇ قىلىچ بىلەن بوينىنى كېسىپتۇ ... مەن غەپلەت باسقاندەك ئۇخلاپ قاپتىمەن ...

قۇتادمىشنىڭ ئىچى بەجايىكى بىر قاراڭغۇ بوشلۇققا ئوخشاپ قالغاندى . شۇ تاپتا پۈتۈن دۇنيا ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۆز مەنىسىنى يوقاتقانىدى . ئۇ بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلالمايتتى ، ھەتتا ھېچنېمىنى ئويلىيالمايتتى .

ئۇ خېلى ئۇزۇندىن كېيىن ئېسىگە كەلدى ۋە بازارغا چىقىپ ئىككى مەيكارنى يالليدى ھەمدە ئۆزىنىڭ قوشۇلۇپ قەبرىستانلىققا گۆر كولىدى . ئادارقىزنى ئۆز قولى بىلەن دەپنە قىلدى . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇدا بىر نەچچە كۈنگىچە ئۇ ھەركۈنى قەبرىستانلىققا چىقىپ ئادارقىزنىڭ قار باسقان قەبرىسى ئالدىدا ئۇزاقتىن - ئۇزاققىچە تەنھا ئۆزى سۆكۈتتە تۇرىدىغان بولدى .

كېيىن ئۇ بىر شامان ئايالنى باشلاپ كېلىپ ، ئادارقىزنىڭ قەبرىسى ئالدىدا پېرە ئويناتتى ۋە شۇ يەردىلا گۈلخان يېقىپ توغ باغلىدى ، قارا قوچقارنى بوغۇزلاپ قان ئاققۇزدى ، بوغۇزلانغان شۇ قوچقارنى قەبرە ئالدىدا قالدۇرۇپ شامان بىلەن بىللە قايتتى .

ـــ ئەمدى مۇقەددەس روھلار ماڭا مەدەت بېرىڭلار ! ـــ دېدى ئۇ ئىككى قولىنى ئاسمانغا سوزۇپ ، ـــ ئەمدى ماسمادىردىن ئىنتىقام ئالىمەن !

ئۇ چىلان توروق ئېتىغا ئىككى قاپ يېمەكلىكنى غانجۇغلىدى ، كېڭ تاسما كەمەرنى كالتە جۇۋىسىنىڭ ئۈستىدىن چىڭ تارتىپ باغلاپ قىلىچ ۋە خەنجىرىنى ئاستى . شۇنداق قىلىپ ، ئادارقىز دەپنە قىلىنىپ توققۇزىنچى كۈنى ئۇ سوغۇق ۋە پاتقاقلا قارىماي قايتىدىن لويالىق شەھرىنى كۆزلەپ يول ئالدى .

توققۇزىنچى باب

ياڭ جەمەتىنىڭ ئاقىۋىتى

بۇيۇك تاڭ دۆلىتىنىڭ ئالىي ھۆكۈمدارى پادىشاھ تاڭ شۇەنزۇڭ چاچ ـ ساقاللىرى ئاللىقاچان ئاقىرىپ كەتكەن قېرى بوۋاي بولسىمۇ ، يەنىلا ياشلىقتىن ئۈمىدىنى ئۈزمىگەن خېلى تېتىك ، ھېسسىياتچان ۋە شەھۋانىي ھەۋىسى كۈچلۈك ئادەم ئىدى . ئۇ سالامەتلىكىنى ئاسراش ۋە ئۆلمەسلىكنىڭ دورىسىنى ئىزلەشكە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرەتتى . ئۇ شەخسەن ئۆزى تاللىغان مەخسۇس خادىملار ۋە ئەڭ تەجرىبىلىك سو- دىگەرلەر قۇدرەتلىك تاڭ سۇلالىسىنىڭ تەسىرى يەتكەنلىكى جايلارغا قاتناپ ، ئىنسان بەدىنىگە قۇۋۋەت ئاتا قىلىدىغان تۇرلۇك ـ تۈمەن شىپا- لىق يېمەكلىكلەرنى چاڭئەن ۋە لوياڭدىكى ئوردىلارغا توشۇپ تۇراتتى . شەرقىي شىمال ۋە كورىيە تاغلىرىنىڭ ئەڭ ئېگىز چوققىلىرىدىن ئۈزۈپ كېلىنگەن ئادەمگىياھ ، تەڭرىتاغ ۋە ئورخۇن ـ سېلېنگا ۋادىلىرىدىكى ئورمانلاردا ئۆۋلانغان بۇغىلارنىڭ يۇمشاق ، تۈكلۈك مۇڭگۈزلىرى ، چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ جەنۇب تەرەپلىرىدىكى ئىسسىق ماكانلاردىن يە- غىپ كېلىنگەن ھەر خىل پايدىلىق ئۆسۈملۈكلەر پادىشاھ تاڭ شۇەنزۇڭ- نىڭ خاس تېۋىپلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىلەتتى . مەملىكەتنىڭ جاي ـ جاي- لىرىدىن تاللاپ كېلىنگەن بۇ كارامەت ئىستېداتلىق دوختۇرلەر ئاشۇ قىممەتلىك خام ئەشيالارنى پىششىقلاپ ئىشلەپ سۈيۇق ، مەلھەم ، كو- ملاچ دورىلارنى ياسايتتى . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە قۇشقاچ تۇخۇمى ، قار- لىغاچ چاڭگىسى دېگەندەك ئالاھىدە رېتسېپلارنىمۇ تەييارلايتتى . شۇ دو- رىلارنىڭ كۆچىمۇ ياكى پادىشاھ شۇەنزۇڭنىڭ ئەسلىدىنلا تېگى چىڭمۇ ،

ئىشقىلىپ ، ئۇ جىسمانىي جەھەتتىنمۇ ھەم روھىي جەھەتتىنمۇ قېرىلىققا بوي بەرمەي كېلىۋاتاتتى .

ئۇ بوش ۋاقىتلىرىنى خانىش ۋە توقاللىرىنىڭ يېنىدا ئۆتكۈزۈشنى بۇ دۇنيادىكى ئەڭ زور خۇشاللىق دەپ بىلەتتى . ھالبۇكى ، ئاخىرقى ۋاقىتلاردىن بېرى قېرى پادىشاھ پەقەت بىرلا نازىنىنغا ، يەنى ئالىي دەرىجىلىك توقال يالڭ گۈيفېيغا بېرىلىپ كەتتى . بولۇپمۇ ، بۇ يىل قىش كىرگەندىن تارتىپ تالڭ شۇەنزۇڭ ئاشۇ ئوتى يامان توقالنىڭ ئىسسىق قوينىدىن چىقالماس بولۇپ قالدى . فەنيالڭ ۋە لوياڭدا بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەر توغرىسىدا تۇنجى مەلۇمات كەلگەن چاغدىمۇ ئۇ يالڭ گۈيفېينىڭ ھۇجرىسىدا ئۇنىڭ ئەركىلەشلىرىدىن مەست بولۇپ ئولتۇراتتى . شۇ ئاندا خاس مەھرەم كىرىپ بوسۇغىدا توختىدى .

ـــ خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغايكى ، باش ۋەزىر يالڭ گوجۇڭ ھەزرەتلىرى كەلدى ، ـــ دېدى ئۇ بېشىنى ئېگىپ .

شۇەنزۇڭ خانىنىڭ كەيپى ئۇچتى . « مۇشۇنداق چاغدىمۇ ئادەمنى ئاۋارە قىلامدۇ » دەپ ئويلىدى ئۇ ، لېكىن باش ۋەزىر بۇ سۆيۈملۈك تونۇشىنىڭ ئاكىسى بولغاچقا ، ئىچىدىكى نارازىلىقىنى چاندۇرماستىن تەكەللۇپ قىلىشقا توغرا كەلدى .

ـــ كىرسۇن ، ـــ دېدى ئۇ مەھرەمگە قاراپ ۋە يالڭ گۈيفېينىڭ يېنىدىن قويۇپ ، خانىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلغان يۇمىلاق شىرەنىڭ چۆرىسىگە تىزىپ قويۇلغان يۆلەنچۈكسىز يۇمىلاق ئورۇندۇقلاردىن بىرىگە ئولتۇردى . باش ۋەزىر يالڭ گوجۇڭ كىرىپ تەزىم قىلدى .

ـــ خان ئالىيلىرىغا يەتكۈزىدىغان پەۋقۇلئاددە مۇھىم خەۋەر بار ، ـــ دېدى ئۇ .

ـــ مەرھەمەت ، ئولتۇرۇڭ ، ـــ دېدى تالڭ شۇەنزۇڭ ئورۇندۇقنى قولى بىلەن كۆرسىتىپ .

ـــ خان ئالىيلىرىغا تەشەككۇر ، ـــ دېدى ۋەزىر ۋە كۆرسىتىلگەن ئورۇندۇققا ئولتۇردى .

يالڭ گۈيفېي نازلىنىپ كېلىپ شۇەنزۇڭ خانىنىڭ يېنىغا ئولتۇردى .

بـۇ سـىياسەتۋاز توقال ھەقىقەتەن گۈزەل ئىدى . ئۇنىڭ زىلۋا بويى ئە-
تـىرگۈل رەڭگىدىكى نېپىز يېپەك كۆڭلەك ئىچىدە ئەۋرىشىمدەك تولغا-
نىپ تۇراتتى ؛ ئېگىز كۆپتۇرۇپ ياسالغان قاپقارا ھەم قويۇق چاچلىرىغا
ئالتۇن زىنچىلار قادالغان ، مەرۋايىتلار ئېسىلغان بولۇپ ، سۇزۇك ئاق
يۇزىنى تېخىمۇ كۆركەم قىلىپ كۆرسىتەتتى . ئۇ خۇددى شېكەردەك
شېرىن سۆزلەرنى ياغدۇرىدىغان قېنىق قىزىل لەۋلىرىنى مۇغەمبەرلەرچە
ئۇمىچەيتىپ پادىشاھقا يېقىملىق تەبەسسۇم ئەيلىدى ، ئاندىن ئاكىسىغا
قاراپ :

ـــ شۇنىچە ئالدىراش نېمە ئىش بولدى ، ئاكا ؟ ـــ دەپ سو-
رىدى .

خان بىلەن ۋەزىر سۆھبەتلىشىۋاتقاندا ئۆزىنى چەتكە ئالماسلىق ،
يەنە تېخى پادىشاھ ئېغىز ئاچماي تۇرۇپ سۆزگە ئارىلىشىش ، ئەلۋەتتە ،
ئوردا ئەركانلىرىغا خىلاپ كېلىدىغان ۋە ھەتتا قاتتىق جازالىنىشقا تې-
گىشلىك بولغان قىلمىش ۋە ئەدەپسىزلىك ھېسابلىناتتى . لېكىن ، گۈزەل
يالڭ گۈيغېي پادىشاھنىڭ ئامراق ئەركىسى ۋە باش ۋەزىرنىڭ سىڭلىسى
بولغاچقا ئالاھىدە ئىمتىيازغا ئىگە ئىدى . ئۇ سۆز ـ ھەرىكەتتە ئەركىن
بولۇش بىلەنلا قالماي ، بەلكى ئوردا ئىچىدىكى ئەمەلدارلارنى ۋەزىپىگە
تەيىنلەش ۋە ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇشتەك مۇھىم ئىشلاردىمۇ پائال رول
ئوينىماقتا ئىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ گۈزەللىكى ۋە ئۆتكۈر ئەقلى بىلەن پادە-
شاھنى پۈتۈنلەي ئۆز چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغانىدى .

ـــ خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولسۇنكى ، ـــ دەپ سۆزىنى باشلىدى
يالڭ گوجۇڭ ، ـــ ئەن لۇشەن فەنياڭدا توپىلاڭ كۆتۈرۈپتۇ .

تالڭ شۇەنزۇڭنىڭ چىرايى جىددىيلەشتى .

ـــ ئۇ ئاخىر شۇنداق قىپتۇ ـ دە ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ نەچچە ۋا-
قىتتىن سىز ئەن لۇشەن توپىلاڭ كۆتۈرۈشى مۇمكىن دەپ ئاگاھلان-
دۇرسىڭىز مەن ئانچە ئىشەنمەي يۈرۈپتىكەنمەن . ئەن لۇشەن بەزى
ئىشلاردىن نارازى بولسىمۇ ، بۇنچىلىك بولۇپ كېتەر دەپ ئويلىماپ-
تىكەنمەن .

ـــ ئەمدى قانداق قىلىمىز ؟ ـــ دېدى ياڭ گۇيفېي پادىشاھنىڭ بىلىكىدىن تۇتۇپ .

تاڭ شۇەنزۇڭ غەزەپ بىلەن ئورنىدىن قوپتى .

ـــ ئەن لۇشەن دېگەن مۇناپىقنىڭ ئوغلى دەرھال ئۆلتۈرۈلسۇن ! ـــ دەپ بۇيرۇق بەردى ئۇ .

ياڭ گوجۇڭمۇ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم بەجا كەلتۈردى .

ـــ باش ئۇستىگە ، خان ئالىيلىرى ، ـــ دېدى ئۇ ئىككى قولىنى جۈپلەپ كۆتۈرۈپ .

ـــ بۇيرۇق ! ـــ دەپ يەنە خىتاب قىلدى تاڭ شۇەنزۇڭ ، ـــ توپىلاڭنى باستۇرۇشقا دەرھال قوشۇن ئەۋەتىلسۇن ! تېزدىن ئورۇنلاشتۇرۇڭ !

ـــ باش ئۇستىگە ، ـــ دېدى ياڭ گوجۇڭ ۋە كەينىگە كەسكىن بۇرۇلۇپ چىقىپ كەتتى .

شۇ كۈنىلا ئەن لۇشەننىڭ چاڭئەندە تۇرۇۋاتقان ئوغلى تۇتۇپ كېلىندى ۋە كاللىسى ئېلىندى . توپىلاڭنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئاتمىش مىڭ كىشىلىك ۋە بىر يۈز ئون مىڭ كىشىلىك ئىككى زور قوشۇن ماڭغۇزۇلدى .

پادىشاھ تاڭ شۇەنزۇڭنىڭ دىل ئارامى بۇزۇلدى . بۇلتۇر مەملىكەتتە ئېغىر تەبىئىي ئاپەت بولۇپ ، دۆلەت خەزىنىسىدىن نۇرغۇن چىقىم قىلىشقا توغرا كەلگەنلىكتىن جايلاردىكى باج ۋە ھاشار ـ سېلىقلار كۆپەيتىلگەنىدى . شۇ سەۋەبتىن ئەل ئىچىدە غوۋغا بېسىقماي ، ئۇزلۇكسىز مالىمانچىلىقلار يۈز بېرىپ كېلىۋاتاتتى ، لېكىن بۇ ئىشلار پادىشاھنى ئانچە بىئارام قىلمىغانىدى .

كېيىن ئەن لۇشەن باش ئاغرىتقىلى تۇردى . ئۇ ياڭ گۇيفېيىنىڭ ئوردا ئىشلىرىغا ئارىلىشىۋېلىشىنى چەكلەش ۋە يۇقىرى مەنسەپ ئورۇنلىرىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغان ياڭ جەمەتىنىڭ ۋەكىللىرىنى ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىپ ، ناھەق جازالانغان ئەمەلدارلارنىڭ خىزمىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش توغرىسىدا بىرنەچچە قېتىم تەلەپ قويدى . شۇەنزۇڭ خان

ئۇنىڭ تەلەپلىرىنى قاندۇرمىدى ، ئەلۋەتتە . ئۇ ئەن لۇشەننى بۇنداق ئۆكتەتە قويمىدۇ دەپ ئويلىمىدى . باش ۋەزىر ياڭ گوجۇڭ پادىشاھنى قايتا ـ قايتا ئاگاھلاندۇرۇپ « ئەن لۇشەننىڭ يامان نىيىتى بار ، ئۇ توپىلاڭ كۆتۈرۈشنى قەستلەۋاتىدۇ » دەپ ئىشەندۈرۈشكە تىرىشتى ۋە ئاخىر فەنياڭ ئايمىقىدىكى ئىشلارنى تەكشۈرۈش ئۈچۈن سوت ئاچتى . ئەن لۇشەن شەخسەن ئۆزى غەربىي ئاستانىگە كېلىپ سوتتا جاۋاب بەردى . سوت ئەن لۇشەننى ئاقلاپ ھۆكۈم چىقاردى . تاغ ـ دالالاردىكى كۆچمەنلەرنىڭ قەيسەرلىكى بىلەن ھەشەمەتلىك قەسىرلەردىكى ئەمەلدارلارنىڭ ھىيلىگەرلىكىنى ئۆز تەبىئىتىدە بىرلەشتۈرگەن بۇ چېگرا رايون ھىراۋۇلى سوتتا جازاغا تارتىلىش ئەمەس ، ئەكسىچە ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى ھەربىيلەرگە مۇكاپات تارقىتىش ئۈچۈن ئوردا خەزىنىسىدىن بىر تالاي ئالتۇن ـ كۈمۈشنى ئېلىپ فەنياڭغا قايتتى .

قېرى تاڭ شۇەنزۇڭ ئۇنىڭغا بەك ئىشىنەتتى . ھالبۇكى ، ئاخىرقى ھېسابتا سەزگۈر ۋە گۇمانخور ياڭ گوجۇڭنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشلىرى تۇغرا بولۇپ چىقتى . ئەن لۇشەن سوت جەريانىدا تۈلكىدەك قۇيرۇق شىپاڭلىتىپ ، جىن ـ شەيتاندەك تۇتۇق بەرمەي فەنياڭغا ساق ـ سالامەت قايتىپ بېرىۋالغاندىن كېيىن سۇنئىي نىقابىنى يىرتىپ تاشلاپ ئور-دىغا قارشى تىغ كۆتۈرۈپ چىقتى .

تاڭ شۇەنزۇڭ بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالدى .

ـــ ھۇ ، ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ئىنساپسىز مۇناپىق ! ـــ دەيتتى ئۇ ئەن لۇشەننى قارغاپ ، ـــ سۇلالىگە ئاسىيلىق قىلىشنى شۇنداق ئاسان ئىش دەپ ئويلامسەن ! خەپ ، توختاپ تۇر ! كاللاڭنى كېسىپ شەھەر سىپىلىنىڭ چوڭ دەرۋازىسى ئالدىغا ئېسىپ قويمايدىغان بولسام !

قېرى پادىشاھ ئۆزى ئەۋەتكەن ئىككى قوشۇننىڭ ئەن لۇشەننى تارمار كەلتۈرۈشىگە زور ئۈمىد باغلىغانىدى . ۋەھالەنكى ، تاڭ شۇەنزۇڭنىڭ خاتىرجەم ياشايدىغان كۈنلىرى ئاياغلاشقان بولسا كېرەك . كېشىنى چۆچۈتىدىغان خەۋەرلەر چاڭئەندىكى ئوردىغا كەينى ـ كەينى

دىن رەھىمسىزلەرچە ئۇچۇپ كىرىشكە باشلىدى . فەنياڭنى تىنجىتىشقا ئەۋەتىلگەن ئىككى قوشۇن دەسلەپكى جەڭدىلا ئۇزۇل ـ كېسىل تارمار بولۇپ قاچتى . ئارقىدىنلا شەرقىي ئاستانە لوياڭ قولدىن كەتتى . تو- پىلاڭچى قوشۇن داۋاملىق غەرب تەرەپكە ، يەنى خېبېيدىن شەنشى چېگرىسىغا قاراپ تېز ئىلگىرىلەپ كەلمەكتە ئىدى .

روھىي كەيپىياتى تۆۋەنلەپ ، قاپاقلىرى تۆرۈلگەن شۇەنزۇڭ خان ئالتۇن تەختتە بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇراتتى . ۋەزىرلەر ۋە ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلار تەخت سۇپىسىنىڭ ئىككى يېنىدىن تارتىپ پە- گاغىچە ئىككى قاتار تىزىلىپ ، قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇراتتى .

ـــ ياڭ گوجۇڭ ، ـــ دەپ چاقىردى پادىشاھ .

ـــ لەببەي ، خان ئالىيلىرى ، ـــ دېدى ياڭ گوجۇڭ ۋە تەخت ئالدىغا كېلىپ چوقۇر ئېگىلدى .

ـــ جەڭ ئەھۋالىدا قانداق يېڭىلىقلار بار ؟ ـــ تاڭ شۇەنزۇڭ بە- رەر ياخشى خەۋەرنى ئاڭلاش ئىستىكى بىلەن سورىدى .

ياڭ گوجاڭ مەلۇمات بەردى :

ـــ خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغايكى ، توپىلاڭچىلار شەنشى تە- ۋەسىگە كىرەلمەيدۇ . تۇڭگۇەن ئۆتكىلىنى ساقلاۋاتقان قىسىملار باتۇر- لۇق بىلەن جەڭ قىلىپ ، ئۇلارنىڭ ئىلگىرىلەش يولىنى توسۇپ قويدى . بىزگە باشتىن ـ ئاياغ سادىق بولۇپ كېلىۋاتقان قىتان بەگزادىسى لى گۇاڭبى خېبېي ، خېدۇڭ تەرەپلەردە قاتتىق مۇداپىئە جېڭى ئېلىپ بە- رىۋاتىدۇ . ئىشەنچىم كاملىكى ، توپىلاڭچىلار لى گۇاڭبىغا تەڭ كېلەل- مەيدۇ .

تاڭ شۇەنزۇڭنىڭ كۆزلىرىدە جانلىنىش ئالامەتلىرى كۆرۈلدى . ئۇ رازى بولغانلىقىنى ئىپادىلەپ شالاڭ ئاق ساقلىنى سىيپاشتۇرغاچ بە- شىنى ئاستا لىڭشىتتى .

ـــ تۇڭگۇەن قىسىملىرىنىڭ قوماندانى بىلەن لى گۇاڭبىغا مەڭ- تۇپ يوللانسۇن ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ئۇلار توپىلاڭچىلارنى مەغلۇپ قىلا- لىسا ئۇنۇڭان دەرىجىسى ئۆستۇرۇلىدۇ . ئوردا خەزىنىسىدىن كاتتا مۇكاپات

بېرىلىدۇ .

— باش ئۇستىگە ، خان ئالىيلىرى ، — ياڭ گوجۇڭ تەزىم قىلدى .

كېڭەش ئاخىرلاشتى . شۇەنزۇڭ خانىنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچى مۇستەھكەملەندى . گويا بەخت قۇشى ئۇنىڭغا كۆلۈپ قارىغاندەك خۇش خەۋەرلەر كېلىشكە باشلىدى . 756 ـ يىلى يازدا لى گۇاڭبى غەربىي يۇرتتىكى قوردانلىق ۋە كۇچالىقلاردىن تەشكىللەنگەن قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىپ توپلاڭچى سانغۇنلاردىن شى سىمىنىڭ قوشۇنىغا قاتتىق زەربە بەردى ۋە خېبېي ئۆلكىسىنىڭ بىر قىسمىنى قايتۇرۇۋالدى .

ھالبۇكى ، ئۇرۇش ۋەزىيىتى خۇددى باھار ھاۋاسىدەك ئۆزگىرىشچان ئىدى . شى سىمىن بىر قېتىم مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىپ قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى ۋە جەڭ مەيدانىدىكى سۇلالە قوشۇنلىرىنى قىرىپ تاشلىدى . تۇڭگۇەن ئۆتكىلىنى ساقلاۋاتقان قىسىملار بۇنداق زور پاجىئەنىڭ خەۋىرىنى ئالغاندىن كېيىن پۈتۈنلەي ئۇمىدسىزلەندى ۋە ئۇرۇش قىلمايلا ئۆز ئىستىھكاملىرىدىن چېكىنىپ چىقتى . شۇنىڭ بىلەن 756 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى توپلاڭچىلار شەنشى تەۋەسىدىكى جايلارغا بېسىپ كىردى .

نەچچە ۋاقىتتىن بېرى تاڭ شۇەنزۇڭدىن قورقۇپ ياكى ئۇنىڭ يۈز ـ خاتىرىنى قىلىپ ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ كەلگەن ئەمەلدارلار ئەمدى ھەر تەرەپتىن غەزەپلىك چۇقان كۆتۈرۈشكە باشلىدى :

— بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئاشۇ ياڭ گۇيفېي بىلەن ياڭ گوجۇڭنىڭ كاساپىتىدىن بولۇۋاتىدۇ .

— شۇنداق ، ئۇلار ئىككىسى شۇەنزۇڭ خانىنىڭ بېشىنى ئايلاندۇرۇپ ، ئوردا ئىچىگە ئۆزلىرىنىڭ كارغا كەلمەس تۇغقانلىرىنى توشتۇرۇۋەتتى .

— سۇلالە ئۇچۇن جان پىدا قىلىپ خىزمەت كۆرسەتكەن سانغۇنلار ، ئادىل ئىمتىھاندىن ئۆتۈپ ئۆز بىلىمى ۋە ئىقتىدارىنى ئىشقا سېلىۋاتقان قەلەمكەشلەر ناھەق چەتكە قېقىلدى . شۇ سەۋەبتىن بىز ئوردا

ئىچىدىمۇ ، جەڭ مەيدانلىرىدىمۇ پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قالدۇق .

ـــ توغرا ، ئەمدى بۇنداق كېتىۋەرسەك بولمايدۇ . ئەن لۇشەننىڭ تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ ، ياڭ گۇيفېي بىلەن ياڭ گوجۇڭنى ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىش كېرەك ! شۇنداق قىلمىساق توپىلاڭغا قاتنىشىدىغانلار بارغانسېرى كۆپىيىپ كېتىدۇ .

كونا ئەمەلدارلارنىڭ خاھىشى ئەنە شۇنداق ئىدى . لېكىن ، قېرىغانسېرى ئىشق ـ ھەۋىسى ئۇلغىيىپ كېتىۋاتقان تاڭ شۇەنزۇڭ يەنىلا ئۆزىنىڭ سۆيۈملۈك توقىلىدىن مېھرىنى ئۈزەلمەيتتى .

ئوردا ئىچىدە بۆھران كېلىپ چىقتى . ياڭ گوجۇڭ تەرەپدارلىرى بىلەن ئۆكتىچىلەر ئاشكارا ئىككى قۇتۇپقا بۆلۈندى ، بىرلىك بۇزۇلدى . پادىشاھنىڭ گېپى ئۆتمەس بولۇپ قالدى .

زەپەر قۇچۇپ توختاۋسىز ئالغا ئىلگىرىلەۋاتقان ئەن لۇشەن قوشۇنى چاڭئەن شەھرىگە كۈندىن ـ كۈنگە يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى . ئەمدى غەربىي ئاستانىنى قوغداپ قېلىشتىن ئۈمىد ئۈزۈلدى . تاڭ شۇەنزۇڭ ئۆزىنىڭ ئۇرۇق جەمەتى ۋە مۇھاپىزەتچى قوشۇننى باشلاپ ، ياڭ گۇيفېي ۋە ياڭ گوجۇڭنىڭ ھەمراھلىقىدا سىچۇەن تەرەپكە قاچتى . لېكىن ، شۇەنزۇڭ خانىنىڭ ئوغلى لىخېڭ ئۇلار بىلەن ماڭمىدى . ياڭ گوجۇڭ ۋە ياڭ گۇيفېيلار بىلەن قەتئىي چىقىشالمايدىغان ۋە شۇ ۋەجىدىن ئاتىسىغا خاپا بولۇپ يۈرگەن بۇ خانزادە ئۆزىگە قاراشلىق قوشۇننى باشلاپ شىمال تەرەپكە يول ئالدى ۋە سۇفاڭ ئايمىقىنىڭ ھىراۋۇلى گوزىيى سانغۇن بىلەن بىرلەشتى .

قۇدرەتلىك تاڭ سۇلالىسى پۈتۈنلەي ئاغدۇرۇلۇش خەۋپى ئاستىدا تۇراتتى . پادىشاھ توپىلاڭنى باستۇرۇش مۇمكىنچىلىكىنى كۆزلىدىن چىقىرىۋەتتى ۋە سىچۇەنلىك چەت ـ خىلۋەت جايلىرىدىن پاناھ ئىزلەپ ، توختىماي قېچىپ كېتىۋەردى . لېكىن ، ئاستانىدىن يىراقلاشقانسېرى مۇھاپىزەتچى قوشۇندىكى قوماندانلارمۇ ۋە جەڭچىلەرمۇ تاڭ شۇەنزۇڭغا ئىتائەت قىلمايدىغان بولۇۋالدى . سىچۇەن يېرىدىكى بىر ئورمانداكى تەۋاتقاندا جەڭچىلەر ئوچۇق ـ ئاشكارا قارشىلىق بىلدۈرۈپ ماڭغىلى ئۇ-

نەمدى .

ـــ ياڭ گۈيـفېيـنى دەپ جېنـنـمزنى سېـلىپ بېـرىشـنى خاـ لمايمىز ! ـــ دەپ ۋارقىراشتى ئۇلار قىلىچ ، نەيزىلىرىنى كۆتۈرۈپ ، تاڭ شـۇەنـزۇڭ بىلەن ياڭ گۈيفېي ئولتۇرغان مەيدانغا دېۋەيلەپ كەلگىلى تۇردى .

مـۇھاپىزەتچى قوشۇننىڭ سەركەردىسى ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسىدى .

ـــ تىنچلىنىڭلار ، تەرتىپ ـ ئىنتىزامنى بۇزماڭلار ! ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ، ـــ سىلەرنىڭ تەلىپىڭلار ئورۇنلۇق ، لېكىن تەرتىپنى بۇزۇشقا بولمايدۇ . بىز بۇ مەسىلىنى مەردلەرچە بىر تەرەپ قىلىمىز .

شـۇ گەپ بىلەن سەركەردە ئاتتىن چۈشتى ۋە خۇددى ئۆزىگە ئوخشاشلا ساۋۇت ـ دۇبۇلغا كىيىپ ، يانلىرىغا قىلىچ ئاسقان بىر نەچچە چاۋۇشنى① ئەگەشتۈرۈپ ئىككىنچى مەيدانغا ئالدىغا كەلدى ۋە :

ـــ ياڭ گوجۇڭ ھەزرەتلىرى ، ـــ دەپ چاقىردى .

چىرايى تاتىرىپ ، كۆزلىرى ئالاق ـ جالاق بولۇپ كەتكەن باش ۋەزىر ياڭ گوجۇڭ مەيدانغا ئاۋايلاپ يەرگە چۈشتى . سەركەردە ئۇنىڭ ئالدىغا يەنە بىر قەدەم يېقىنلاپ كېلىپ ، كەسكىن تەلەپپۇزدا مۇنداق دېدى :

ـــ ھەزرىتىم ، قوشۇنىمىز ۋە ئوردا ئەھلىگە ۋاكالىتەن سىزگە شۇنى ئۇقتۇرىمەنكى ، بۈيۈك تاڭ دۆلىتىنىڭ ھايانى ۋە شان ـ شەرىپى ئۈچۈن سىز ئۆزىڭىزنى ئۆلتۈرۈشىڭىز شەرت . دەرھال ئىجرا قىلغايسىز .

ياڭ گوجۇڭ ھېچكىمگە قارىيالماي ئۇزاققىچە بېشىنى تۆۋەن سېـلىپ سۈكۈت قىلدى . پادىشاھ تاڭ شۇەنزۇڭمۇ ئۆزىنىڭ مەيدىسىدىن بېـشىنى چىقىرىپ سەركەردىنىڭ ھۆكمىنى ئاڭلىدى ۋە ئىككى مەھرەمنىڭ يۆلىشى بىلەن يەرگە چۈشتى . ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان باش ۋەزىر ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ ، ئۆزىنىڭ ھىماتچىسى بولغان شۇەنزۇڭ خانىغا نۇرسىز كۆزلىرى بىلەن قاراپ باقتى . ئاق ساقاللىق پادىشاھ ھەددىدىن

---

① چاۋۇش ـــ ئوفىتسېر (قەدىمكى تۈركىي تىلدا) .

زىيادە قورقۇپ كەتكەنلىكتىن زۇۋان سۈرەلمەي غال ـ غال تىترەپ تۇراتتى . ياڭ گوجۇڭنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى .

ـــ خان ئالىيلىرى ، ـــ دېدى ئۇ چۈشكۈنلەشكەن ئاۋازدا ، ـــ بۈيۈك تاڭ دۆلىتىنىڭ تەقدىرى مېنىڭ ھاياتىمغا باغلىق بولسا سۇلالىگە سادىق جېنىمنى قۇربان قىلىشقا تەييارمەن .

تاڭ شۇەنزۇڭ يەنە ئېغىز ئاچمىدى . سەركەردە ۋە چاۋۇشلار ھۆكۈمنىڭ ئىجراسىنى كۈتۈپ ، باش ۋەزىرگە سوغۇق ۋە سۈرلۈك قىيا-پەتتە قاراپ تۇرۇشاتتى . ياڭ گوجۇڭ بېشىدىكى ئەمەل بۆكسىنى ئىككى قولى بىلەن ئاستا ئېلىپ ، ھۆكۈم ئېلان قىلغۇچى سەركەردىگە بەردى . سەركەردىنىڭ يېنىدا تۇرغان بىر چاۋۇش قولىدا تۇتۇپ تۇرغان ئارقانىنى يالاڭ ئاياغ تۇرغان باش ۋەزىرگە ئۇزاتتى . ياڭ گوجۇڭ تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن ئارقانىنى ئالدى ۋە ئارقىغا بۇرۇلۇپ بىر يوغان دەرەخنىڭ تۈۋىگە كەلدى . ھېچكىم ئۇنىڭغا گەپ قىلمىدى ، ھېچكىم ئۇنىڭ يېنىغا كەلمىدى . ياڭ گوجۇڭ سىرتماق قىلىپ تەييارلانغان ئارقانىنى دەرەخنىڭ چوڭ شېخىغا ئارتىپ باغلىدى ، ئاندىن نېرىدا ياتقان يوغان تاشنى تەستە كۆتۈرۈپ كېلىپ ، دەرەخنىڭ تۈۋىگە قويدى ۋە شۇ تاشنىڭ ئۈستىگە دەسسەپ سىرتماقنى بوينىغا سالدى . بىر ئەسكەر يۈگۈرۈپ كېلىپ تاشنى ئۇنىڭ پۇتلىرى ئاستىدىن ئېلىۋەتتى ، ياڭ گوجۇڭنىڭ بوشلۇقتا ئېسىلىپ قالغان گەۋدىسى بىر نەچچە قېتىم تىپىرلاپ توختاپ قالدى .

مەيدىن چىقماي ئولتۇرغان ياڭ گۇيفېينىڭ ئەسەبىيلەرچە چىر-قىراپ يىغلىغىنى ئاڭلاندى .

ـــ بولدى ، ئىش تامام ، ـــ دېدى سەركەردە ۋە ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىپ ، بەئەينى تىرىك مۇردىغا ئوخشاپ قالغان تاڭ شۇەنزۇڭنىڭ ئالدىغا كەلدى .

ـــ نېمە ؟ يەنە نېمە گېپىڭىز بار ؟ ـــ دېدى پادىشاھ كۆزلىرى چاناقلىرىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بولۇپ .

ـــ ئەمدى ئۆزلىرى بىلەن سۆزلىشىدىغان ئىش بار ، خان ئالىيـ

لىرى ، ـــ دېدى سەركەردە ، ـــ ياڭ گوجۇڭ يوقالدى ، بىزگە شۇ كۇپايە ، ئەمدى ھېچكىم ئۆلمەيدۇ .

ـــ ياق ! بولمايدۇ ! ـــ ئەتراپتا تۇرغان ئەسكەرلەر ئىچىدە ئالتوپىلاڭ كۆتۈرۈلدى ، ـــ ياڭ گۈيفېينىمۇ يوقىتىش كېرەك ! ياڭ گۈيفېينى ئۆلتۈرەيلى !

ھەش ـ پەش دېگۈچە ئەسكەرلەر تەرەپ ـ تەرەپتىن ئېتىلىپ كېلىپ ياڭ گۈيفېينى مەپىدىن سۆرەپ چۈشۈردى ـ دە ، ئىنچىكە يىپەك تانا بىلەن ئۇنىڭ بوينىنى بوغۇپ ئۆلتۈردى .

تاڭ شۇەنزۇڭ شۇ تاپتا يا ئۆلۈك ، يا تىرىك ئەمەس بولۇپ ، ئىككى ئېغىز گەپ قىلغۇدەك ۋە ياكى باشقىلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىغۇدەك ھالى قالمىغانىدى . ئۇنى سۆرەشتۈرۈپ دېگۈدەك قايتا مەپىگە ئولتۇرغۇزۇشتى ۋە سەپەرنى داۋاملاشتۇرۇپ ، تاغ چوققىسىدىكى بىر قەلئەگە كەلگەندە توختاشتى .

ھېلىقى سەركەردە تاڭ شۇەنزۇڭنىڭ ئالدىغا كەلدى .

ـــ ئەمدى تەختنى خانزادە لىخېڭغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ ، مۇشۇ قەلئەدە تۇرغايلا ، ـــ دېدى ئۇ مۇددىئانى ئۇدۇللا بايان قىلىپ .

ـــ ماقۇل ، ـــ دېدى تاڭ شۇەنزۇڭ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ .

ئەنە شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە پۈتۈن مەملىكەتكە داڭقى پۇر كەتكەن ئەن لۇشەن زەپەر قۇچۇپ قانىتالانغان ئۆز قوشۇنىنى باشلاپ ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئىگىسىز قالغان غەربىي ئاستانىسى چاڭئەن شەھىرىگە داقا ـ دۇمباق سادالىرى ئىچىدە ھەيۋە بىلەن كىرىپ كەلدى . شۇنداق قىلىپ ، دۇنيا تارىخىدا كۈچ ـ قۇدرىتى مەشھۇر بولغان تاڭ سۇلالىسىنىڭ ھەر ئىككىسى ئاستانىسى ئەن لۇشەننىڭ قولىغا ئۆتتى .

سۇفاڭ ئايمىقىنىڭ لىكۈۈ دېگەن يېرىدە خانزادە لىخېڭ پادىشاھ دەپ جاكارلاندى . ئۇنىڭ سەلتەنەت نامى « تاڭ سۇزۇڭ » دەپ ئاتالدى . بۇ يېڭى پادىشاھ سۇفاڭ ھىراۋۇلى گوزىيى ۋە غەربىي قوشۇنلار باش قوماندانى لى سىيۈ بىلەن زىچ ئىتتىپاقلىشىپ ، توپىلاڭچىلارغا تاقابىل تۇرۇش تەدبىرلىرىنى تۈزدى . خۇاڭخې ۋادىسىنىڭ غەربىدىكى قە-

سىملارنىڭ باش قوماندانى بارغۇت خۇيۇن ئۇلارغا قوشۇلدى . شۇنىڭ بىلەن تاڭ سۈزۈڭغا سادىق بولغان بۇ سەركەردىلەر ئەن لۇشەن قىسىملىرىغا قارشى بىر قاتار جەڭلەرنى قىلدى . ئاخىر بىر كۈنى گوزىيى سۈزۈڭ خانىنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىپ تەزىم بەجا كەلتۈردى .

— سۇلالە قوشۇنلىرى بەك چېچىلىپ تارقىلىپ كەتتى ، — دېدى ئۇ ، — ھازىر بىزنىڭ قولىمىزدىكى كۈچ بىلەن توپىلاڭچىلارغا تاقابىل تۇرۇش تەس . مېنىڭچە ، ئۇيغۇر خانلىقى قوشۇن ئەۋەتىپ ئەن لۇشەنگە قارشى ئۇرۇشقا قاتناشقان بولسا ۋەزىيەتنى ئوڭۇشلۇق بولىدۇ .

ئەجدىھا شەكلى كەشتىلەنگەن سىرىق شاھانە تون كىيىپ ، خۇددى شۇنداقلا سىرىق ئەجدىھا سۈرىتى سىزىلغان يۇمىلاق شىرە يېنىدا ئولتۇرغان تاڭ سۈزۈڭ خىيالچان كۆزلىرى بىلەن گوزىيىغا قاراپ ئاستا ئورنىدىن قوپتى ۋە قوللىرىنى كەينىگە تۇتۇپ ئۇياق ـ بۇياققا ماڭغىلى تۇردى .

— پىكرىڭىزگە قوشۇلىمەن ، — دېدى ئۇ گوزىيىنىڭ ئالدىدا توختاپ ، — دەرھال ئۇيغۇر قاغانىغا ئادەم ئەۋەتەيلى . سىزنىڭچە ، كىمنى ئەۋەتسەك بولار ؟

گوزىيىنىڭ چىرايىدىن چوڭقۇر مۇلاھىزە يۇرگۈزۈۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

— خان ئالىيلىرى مۇۋاپىق كۆرسە ، — دېدى ئۇ ھەربىر سۆزىنى ئەستايىدىللىق بىلەن تەلەپپۇز قىلىپ ، — توققۇز ئادەمنى ئەۋەتەيلى . ئۇيغۇرلار توققۇز سانىنى خاسىيەتلىك سان دەپ بىلىدۇ . شۇڭا ، ئۇيغۇر قاغانىنىڭ توققۇز ۋەزىرى بار ، قاغان سەپەرگە چىققاندا توققۇز تۇغ كۆتۈرۈلىدۇ . بىز توققۇز ۋەكىل ئەۋەتسەك ئۇلارنى ھۆرمەت قىلغانلىقىنى ئىپادىلەيدۇ . بۇ توققۇز ئادەمنىڭ بىرى سانغۇن بارغۇت خۇيۇن بولسۇن . بۇ زات ئۇيغۇرلارنىڭ بايانچۇر قاغانى بىلەن قۇدا كىلىدۇ . بايانچۇرنىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئىدىگەن شۇ بارغۇت خۇيۇننىڭ قىزىغا ئۆيلەنگەن .

— شۇنداق ، — تاڭ سۇزۇڭ باش لىگشىتىپ ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلىدى ، — ئۇنىڭ ئۈستىگە ، بارغۇت خۇيۇنمۇ ئۈيغۇر . توغرا ، بارغۇت خۇيۇن بارسۇن . ئۇنىڭدىن باشقا باردىغانلارنىمۇ سىز تەيىنلەڭ . ئۇلار بىلەن ئايرىم سۆزلىشىپ ، نامزات بېكىتىلگەندە ماڭا مەلۇم قىلغايسىز .

— باش ئۈستىگە ، خان ئالىيلىرى ، — دېدى گوزىيى ۋە تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ چىقىپ كەتتى .

ئونىنچى باب

ئاخىرقى ئۇمىد ئورخۇندا

قۇتادمىش لوياڭ شەھىرىگە يېتىپ كەلگەندە ھاۋا كۆرۈنەرلىك ئىسسىپ ، پاتقاق يەرلەر قۇرۇپ قالغانىدى . كوچىلاردا تۇزۇك ئادەم كۆرۈنمەيتتى . ئارىلاپ توپىلاڭچى قوشۇن ئەسكەرلىرى ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ ، قالايمىقان ۋارقىرىشىپ ئۆتۈپ كېتەتتى . تېنەپ يۈرگەن لالما ئىتلار ئۇلارنى كۆرگەندە يول بويىدىكى ئەخلەت ـ چاۋارلارنى ئاختۇرۇشنى قويۇپ ، قايسىدۇر بىر ئىنس ـ جىن كۆرۈنمەيدىغان كوچىلارغا ياكى ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئۆيلەرنىڭ خارابىلىرى ئارىسىغا قېچىپ كىرىپ غايىب بولاتتى . ھەممە يەردە سۈنۈپ كەتكەن ھارۋا ، ماكچىيىپ كەتكەن سېۋەت ، كېسەك پارچىلىرى ، ساپال سۇنۇقلىرى دېگەندەك نەرسىلەر قالايمىقان چېچىلىپ ياتاتتى . بۇ ۋەيرانە كوچىلاردا ئاندا ـ ساندا پەيدا بولۇپ قالىدىغان پۇقرالار ۋەھىمە ئىپادىسى چىقىپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئەتراپىغا ئىنتىلىك قاراپ قويۇپ ، غىپپىدە ئۆتۈپ كېتەتتى ۋە قايسىدۇر بىر ھويلىغا كىرەتتى ـ دە ، دەررۇ ئىشىك ـ دەرۋازىلىرىنى چىڭ تاقىۋالاتتى . ھېچقانداق يەردە بىرەر دۇكان ، ئاشپۇزۇل ۋە چايخانىمۇ ئېچىلمىغانىدى .

قۇتادمىشنى سۇر باستى . ئۇ ئېتىنىڭ بېشىنى قايسى تەرەپكە بۇراشنى بىلمەي تېكىرقاپ تۇرۇپ قالدى . ئۇشتۇمتۇت بىر چەتتە ئادەم ئاۋازى ئاڭلاندى . قۇتادمىش بۇرۇلۇپ شۇ تەرەپكە قارىدى . كوچىنىڭ ئايلانغ تەرىپىدىكى ئەسكى تاملىقتا ئۇستۇبشى جۇل ـ جۇل بولۇپ كەتكەن تۆت ئادەم ئولتۇراتتى . قۇتادمىش ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە ئاتتىن

چۇشۇپ سالام بەردى .

— سىلەر نېمە ئادەم ؟ نېمە ئۆچۈن بۇ يەردە ئولتۇرىسىلەر ؟ ئۆيۈڭلار يوقمۇ ؟ — دەپ سورىدى ئۇ .

— سەن بۇ يەرگە يېڭى كەلگەن يولۇچى ئوخشايسەن ، — دېدى ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى يېشى چوڭراق بولغان ئۆچكە ساقاللىق بىرى ، — بۇ يەردە نېمە ئىشلار بولۇپ كەتكىنىنى بىلمەمسەن ؟ ئۆي - ماكانسىز قالدۇق . كۆرمەيۋاتامسەن ؟

— مەن بۇ شەھەرگە بۇگۈن كەلدىم ، — دېدى قۇتادمىش ، — بۇ يەردە نېمە ئىشلار بولۇپ كەتكىنىدىن خەۋىرىم يوق . نېمە ئۈچۈن ئۆي - ماكانسىز قالدىڭلار ؟

— ھەي ، ھېچنېمىنى بىلمەيدىكەنسەن - دە ، — دېدى ھېلىقى ئۆچكە ساقاللىق كىشى بېشىنى چايقاپ ، — ياخشىسى ، بۇ يەردىن تېزرەك كېتىۋالغىن ، يولۇچى . بالاغا قالسەن . ساڭا ئوخشاش ياشلارنى ئۇلار يا ئەسكەرلىككە ، يا ھاشارغا تۇتۇپ كېتىدۇ . بىزگە ئوخشاش قېرى ، كېسەلچان كىشىلەر مانا مۇشۇ كۇنگە قالدۇق . بەزىلىرىمىزنىڭ ئۆيلىرىمىزگە ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋېتىشتى ، بەزىلىرىمىزنىڭ ئۆيلىرىمىزنى تارتىۋېلىشتى . شۇڭا ، تىلەمچىلىك قىلىپ ، مۇشۇنداق خارابلىكتە جان ساقلاۋاتىمىز .

يەنە بىر ئاۋاق ، كېسەل چىراي ئادەممۇ سۆزگە ئارىلاشتى :

— ئۇلار شەھىرىمىزنى بېسىۋالغاندىن كېيىن ئۇدا ئۈچ كۈنگىچە ئاھالىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى . ھېچ نەرسىمىزنى قويماي تارتىۋېلىشتى . نۇرغۇن تەلەيسىز كىشىلەر ئۇلارنىڭ قىلىچلىرى ئاستىدا ئۆلدى ... ئۇلار يەنە نۇرغۇن قىز - چوكانلارنى قۇل قىلىپ ئېلىپ كېتىشتى ...

— ئۇلار دېگىنىڭلار ئەن لۇشەننىڭ ئەسكەرلىرىمۇ ؟ — سورىدى قۇتادمىش .

— شۇلار بولماي كىم بولاتتى ، بىلىدىكەنسەنغۇ . بۇ يەردىن تېزرەك كېتىۋالغىن ، يىگىت .

قۇتادمىش كېتىۋېلىشقا ئۇلگۈرمىدى . يان كوچىدىن بىر توپ

ئاتلىق ئەسكەرلەر چىقىپ كەلدى .

ـــ نەدىن كەلگەن ئادەمسەن ؟ ـــ دەپ قوپال توۋلىدى ئۇلاردىن بىرى قۇتادمىشقا قاراپ .

ـــ ماسمادار ئىسمىلىك بىر تۇغقىنىم سىلەرنىڭ قوشۇندا ئوڭ بېشى ئىدى . شۇنى ئىزلەپ كەلدىم ، ـــ دېدى قۇتادمىش ئۆزىنى دادىل تۇتۇپ ، ـــ ئۇنى تونۇمسىلەر ؟ ئۇ ھازىر نەدە ؟

ـــ قايسى ماسمادارنى دەيسەن ؟ ـــ سورىدى ئەسكەرلەردىن بىرى ، ـــ فەنياڭدىن كەلگەن ماسمادارنى دەمسەن ؟ ئۇنىڭ ئىنەچۈك تاي ئىسمىلىك بىر قېرى تۇغقىنى بارمىدى ؟

ـــ شۇنداق ، توغرا ، ـــ دېدى قۇتادمىش .

ـــ ھە ، ئۇنى تونۇيمەن ، ـــ دېدى ھېلىقى ئەسكەر ، ـــ فەنياڭدا ئۇنىڭ بىلەن تونۇشۇپ قالغانىدىم .

ـــ ئۇ ھازىر نەدە ؟

ـــ ئۇ غەربكە يۈرۈش قىلغۇچى قوشۇن بىلەن چاڭئەن تەرەپكە كەتتى . ئۇنىڭ تۇغقىنى بولسىڭ تېزرەك بېرىپ ئۇنىڭغا يېتىشىۋالغىن ، بۇرادەر .

قۇتادمىش ئۆز ئىچىدە « بۇ يەردە ھايال بولسام مېنى يەنە ئەسكەرلىككە تۇتۇۋېلىشمىسۇن ياكى ئېتىمنى تارتىۋېلىشمىسۇن » دەپ ئويلىدى ـ دە ، چىلان تورۇققا مىنىپ شەھەر دەرۋازىسىدىن چىقتى . شۇ ماڭغانچە يول بويىدا ئۇچرىغان يېزا ـ كەنتلەردە توختاپ ھاردۇق چىقىرىپ ، دۇچ كەلگەن ئورمانلىق ۋە دالا ـ تۈزلەڭلەردە توشقان ، كەكلىك ، بۆدۈنىدەك جانىۋارلارغا قاپقان قويۇپ ئوزۇق ـ تۇلۇكنى غەملەپ ، كۈنپېتىش تەرەپكە كېتىۋەردى . ئۇياق ـ بۇياققا ئۆتۈپ تۇرغان قوشۇنلاردىن ماسمادارنى سۈرۈشتۈردى . ئىككى قېتىم ئەسكەرلىككە تۇتۇلدى ، ئېپىنى كەلتۈرۈپ يەنە قېچىپ كەتتى . ئۇ ئەنە شۇنداق ئوڭۇشلۇق قېچىپ قۇتۇلغان چاغلىردا ئۆزىنى تەلەيلىك دەپ ھېسابلايتتى . « ئاتام بوتاسۇن بۇقىنىڭ پاك روھى ماڭا مەدەت بېرىۋاتىدۇ » دەپ ئويلايتتى ئۇ . ھالبۇكى ، ئۇزۇن يوللاردا تەنھا كېتىۋېتىپ غېرىبسىنغان

چاغلىردا ئۆزىنى ئەڭ بەختسىز ئادەمدەك ھېس قىلاتتى . ئېغىر ئىچكى كەچۈرمىشلەر ئۇنى ئازابلايتتى .

« بىر يىل بولىدى خۇددى قاچقۇن جىنايەتچىدەك ھەر-ياقلارغا قاتراپ ، سەرگەردان بولۇپ يۈرۈۋاتىمەن ، ـــ دەپ مۇلاھىزە قىلاتتى ئۇ ، ـــ شۇنچە تارتقۇلۇقنى تارتىپ ، كۆرگۈلۈكنى كۆرۈپمۇ مەقسەت - مۇددىئالىرىم ئەمەلگە ئاشمىدى . تارتقان جاپالىرىم شۇ بىر ئادارقىز ئۈچۈن ئىدىغۇ . ئۇنى يەردىن بولسىمۇ ، ئاسماندىن بولسىمۇ تاپ-ماي قويمايمەن دەپ ، تاغنى تالقان قىلغۇدەك غەيرەت بىلەن ئاتلىنىپ چىققانىدىمغۇ . ئاخىر ئادارقىزنىمۇ تاپتىم ، لېكىن ئاقىۋەتتە بۇنداق بو-لۇشىنى ئويلىمىغانىدىمغۇ » .

شۇنى ئويلىسا ئۇنىڭ يۈرىكى قىسىلىپ ، كۆزلىرىگە ياش كې-لەتتى . « بۇ دۇنيادا ماڭا يەنە نېمە كېرەك ؟ ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ ، ـــ ئورخۇنغا قايتىپ كېتەيمۇ يا ؟ ياق ، ماسمادار دېگەن ۋەھشىي مەلئۇننى مۇشۇنداقلا قويۇۋەتسەم ئادارقىزنىڭ روھى مەندىن رازى بولمايدۇ . ئۇ-نەچۈك تايمۇ خاتىرجەم ياتالمايدۇ . مەنمۇ ئۆمۈر بويى ۋىجدان ئازابىدىن قۇتۇلالمايمەن » .

شۇنىڭ بىلەن ئۇ قايتىدىن غەيرەتكە كېلىپ يولىنى داۋاملاش-تۇراتتى . ئۇ ماسمادارنى چاكىنەندە تاپالايدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى ، ئەگەر ئۇ ئۆلمىگەنلا بولسا ...

قۇتادمىش چاكىنەننى ئېسىگە كەلتۈرسىلا ھېلىقى قوردانلىق ئۇسسۇلچى قىز ئايتولۇن كۆز ئالدىغا كېلەتتى . ئۇ قىز ھازىرمۇ چاكىنەندە بارمىدۇ ؟ ئامان - ئېسەن تۇرغانمىدۇ ؟ توپىلاڭچىلار قوردانلىق سەن-ئەتچىلەرگە زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزگەنمىدۇ ؟ ياكى ئۇ سەنئەتچىلەر چاكىنەندىن قېچىپ كەتكەنمىدۇ ؟ بۇ دەھشەتلىك مالىمانچىلىققا تولغان كۈنلەردە نېمىلەر بولۇپ كېتىشىنى ئالدىنئالا كىممۇ تەسەۋۋۇر قىلالا-سۇن ؟

سەرسانلىق - سەرگەردانلىقتا كۈنلەر ئۆتىۋەردى . ھەممە يەردە مالىمانچىلىق بولغاچقا خاتىرجەم يۈرگىلى بولمايتتى . بەزى جايلاردا

ئىككى - ئۈچ كۈن تۇرۇپ قېلىشقا توغرا كېلەتتى . شۇ تەرىقىدە كۆكلەم پەسلى ئۆتۈپ يازنىڭ ئىسسىق كۈنلىرى يېتىپ كەلدى .

تىنىق ئاسماندىكى تومۇز قۇياش ھاۋانى شەپقەتسىزلىك بىلەن قىزدۇرماقتا ئىدى . ئېرىق ـ ئېقىنلار قۇرۇپ ، تېرىقسىز قالغان ئېتىزلار قاغجىراپ كەتكەنىدى . قۇتادمىشنىڭ ماڭلاي ۋە بويۇنلىرىدىن تەر قۇيۇلۇپ تۇراتتى . ئۇ ئوڭ يانىدىن ئىزمىلىنىدىغان ئاق بوز كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىنى كەڭ ئېچىۋەتتى ، دولقۇنسىمان ئۇزۇن قوڭۇر چاچلىرى ئۇسۇلدىن شەلپەر ياغلىقىنى چېكىلەپ تېڭىۋالدى . چىلان تورۇق ئاتمۇ بەشىنى ساڭگىلىتىپ ، ئېرىنچەكلىك بىلەن ئاستا كېتىۋاتاتتى . « چاڭگەنگە ئاز قالدى ، ـــ دەپ ئويلىدى قۇتادمىش ، ـــ ئەتە كەچكىچە يېتىپ بېرىشىم مۇمكىن » .

ئۇشتۇمتۇت قۇتادمىشنىڭ تەجرىبىلىك قۇلاقلىرىغا نۇرغۇنلىغان ئات تۇياقلىرىنىڭ يىراقتىكى دۇپۇرلەشلىرى ئاڭلانغاندەك بولدى . ئۇ سەگەكلىشىپ بېشىنى كۆتۈردى . دېگەندەك ، ئالدى تەرەپتىن ، يەنى چاڭئەن تەرەپتىن مىڭلىغان ئاتلىق ئادەملەر ئۇپۇقنى توسۇپ چىقىپ كەلدى . قۇتادمىشنىڭ ئۇلاردىن قېچىپ قۇتۇلۇشقا كۆزى يەتمىدى . ئۇنىڭ ئېتى ئۇزۇن يوللاردا چارچىغان ، پۈرغىرىم ئاپتاپتا ئۇسسىغان ، ھېلىمۇ ئاران مىدىرلاپ كېتىۋاتىدۇ .

بۇلار كىم ؟ قۇتادمىش ئاتنى توختاتتى ۋە قولى بىلەن ئاپتاپنى توسۇپ ، يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئاتلىقلارغا سىنچىلاپ كۆز تىكتى . قارىغاندا ، بۇلار توپىلاڭچى قوشۇنغا ئوخشىمايتتى . ئۇلارمۇ قۇتادمىشنى كۆردى بولغاي ، توپ ئىچىدىن ئىككى چەۋەندىز ئايرىلىپ چىقىپ ، ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كەلدى .

ـــ كىم سەن ؟ نەدىن كەلدىڭ ؟ نەگە كېتىۋاتىسەن ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇلاردىن بىرى يېقىن كەلگەندە ئېتىنى توختىتىپ .

قۇتادمىشمۇ ئۇلارنىڭ كىملىكىنى بىلمىگەچكە قانداق جاۋاب بېرىش كېرەكلىكىنى ئاڭقىرالماي ، ئىككى چەۋەندىزنىڭ كەينىدىن يېقىنلاپ كېلىۋاتقان توپقا نەزەر سالدى . ئۇلارنىڭ ئىچىدە قىلىچ ، نەيزە ،

ئوقيا ، گۈرزە قاتارلىق ياراغلار بىلەن قوراللانغان چەۋەندازلارمۇ ھەم كېلەڭسىز كۆتەك ھارۋىلاردا چايقىلىپ ئولتۇرۇشقان ئايالار ، بالىلار ۋە قېرى - چۈرىلەرمۇ بار ئىدى .

— چاكىنەنگە بارماقچىمەن ، — دېدى قۇتادمىش نەزىرىنى ئۆز ئالدىدا تۇرغان ئىككى چەۋەندازغا يۆتكەپ .

شۇ ئەسنادا باشقا چەۋەندازلارمۇ يېتىپ كېلىپ قۇتادمىشنى قورشىۋالدى .

— چاكىنەنگە نېمە قىلىغىلى بارىسەن ؟ — دەپ سوراشتى ئۇلار ، — ئەن لۇشەننىڭ توپتىن چۈشۈپ قالغان ئەسكىرىمۇ يا سەن ؟

« ئۇلار ئەن لۇشەننىڭ ئادەملىرى ئەمەس ئىكەن » دەپ ئويلىدى قۇتادمىش ۋە يېنىكلەپ قالغاندەك بولۇپ ، دادىل جاۋاب بەردى :

— يوقسۇ ، مەن ھېچقانداق قوشۇننىڭ ئادىمى ئەمەس . ئورخۇن بويلىرىدىن كېلىپ قالغان بىر مۇساپىرمەن . چاكىنەندە دوستلىرىم بار ئىدى ، شۇلارنى ئىزلەپ كېتىۋاتىمەن .

— دوستلىرىڭ نېمە ئىش قىلىدىغان ئادەملەر ؟

— ئۇلار قوردانىدىن كەلگەن سەييارە سەنئەتچىلەر . ئۇلارنى كۆرگەنمۇ سىلەر ؟

— كۆرسەكمۇ كۆرگەندۇق . چاكىنەنگە ھەر خىل سەييارە سەنئەتچىلەر دائىم كېلىپ - كېتىپ تۇرىدۇ .

— ھازىر ئۇ يەردىكى ئەھۋال قانداق ؟ ئەن لۇشەن قوشۇنى شەھەرنى ئىشغال قىلالىدىمۇ ؟

— ئۇلار شەھەرگە بېسىپ كىرگەندىن كېيىن ئۇچ كۈنگىچە دەھشەتلىك قىرغىنچىلىق ۋە بۇلاڭچىلىق قىلىشتى . سېنىڭ سەنئەتچى دوستلىرىڭ قانداق بولۇپ كەتتىكىن تاڭ .

— سىلەر نەدىن كېلىۋاتىسىلەر ؟

— مانا بىز چاكىنەندىن قېچىپ چىقتۇق . سۇلالە قوشۇنلىرى پادىشاھ بىلەن بىللە شەھەرنى تاشلاپ بېرىپ كېتىشتى . ئەن لۇشەن شەھەرگە جەڭ قىلمايلا كىردى . چاكىنەن خەلقى ھېچقاچان بۇنداق

دەھشەتلىك پاجىئەنى كۆرۈپ باقمىغاندى . بۇيۇك ئاستانىمىز قان ـ ياشقا تولدى . بۇلايدىغان ھېچ نەرسە قالمىغاندا كوچىدا كېتىۋاتقان كىشىلەرنى تۇتۇۋېلىپ ، ياش ـ قېرى ، ئەر ـ ئايال دېمەي ھەممىسىنىڭ ئۈستۈبشىدىكى كىيىم ـ كېچەكلىرىنى سالدۇرۇۋېلىپ ، ئاندىن تۇغما ھالەتتە قىپيالىڭاچ قىلىپ قويۇشتى . ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ ئۇياتلىق يەر-لىرىنى ئەسكى قەغەزلەر بىلەن يېپىپ يۇرىدىغان كۇنگە قالدى . بىز ئا-خىر زۇلۇمغا چىدىماي قوزغىلىپ چىقتۇق . بىز ئۇلار بىلەن قاتتىق ئې-لىشتۇق . شەھەر ئاھالىسى ئارقا ـ ئارقىدىن كېلىپ بىزنىڭ سېپىمىزگە قوشۇلدى . بىز جېنىمىزنى تىكىپ قويۇپ قاتتىق جەڭ قىلغان بولساقمۇ ، ئاخىر تەڭ كېلەلمىدۇق . توپىلاڭچىلار ناھايىتى كۆپ ئىدى . ئۇلار ئاھا-لىنى بۇرۇنقىدىنمۇ دەھشەتلىك قىرغىن قىلىشقا باشلىدى . بىز ئاتا ـ ئا-نىلىرىمىز ، خوتۇن ـ بالىلىرىمىزنى ئېلىپ قېچىشقا مەجبۇر بولدۇق . قې-چىپ قۇتۇلالىغانلىرىمىز مانا مۇشۇ .

قۇتادمىش توپىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتكەن لوياڭ ئاھالىسىنىڭ ئېچىنىشلىق ئەھۋالىنى كۆرگەنىدى . شۇڭا ، چوڭقۇر ھېسداشلىقى ئەكس ئېتىپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن بۇ بەختسىز كىشىلەر توپىغا بىر-قۇر قاراپ چىقتى . ھەممىسىنىڭ چىرايلىرىدا تەڭداشسىز غەم ـ قايغۇ ئـ-پادىلەنگەن . چارچىغان ، ئېچىرقىغان ، ئۈمىدسىزلەنگەن كىشىلەر . ئۇلارنىڭ ئىچىدە تابىغاچلارمۇ ۋە باشقا ھەر خىل تائىپىلەرنىڭ ئەزالىرىمۇ بار ئىدى .

ـــ سىلەر ئەمدى نەگە بارماقچى ؟ ـــ سورىدى قۇتادمىش .

ـــ ئاڭلىساق ، چاڭئەنده ئولتۇراقلىشىپ قالغان تۇركلەرنىڭ ئا-شىنا قەبىلىسىدىكى بىر بەگزادە ئەن لۇشەنگە قارشى چىقىپتۇ . ئۇلار ھا-زىر شەھەر ئەتراپىدىكى جايلاردا ئايلىنىپ يۇرۇپ جەڭ قىلىۋېتىپتۇ . بىز شۇلارغا قوشۇلايلى دەپ كېتىۋاتىمىز . ياخشىسى ، سەنمۇ بىز بىلەن ماڭ ، يىگىت . بۇ كۇنلەردە شەھەرگە كىرىش بەك خەتەرلىك . جېنىڭدىن ئايرىلىپ قالسەن .

قۇتادمىش ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى .

ـــ ئەھۋالدىن قارىغاندا ، شۇنداق قىلمايمۇ ئامال يوقتەك تۇرىدۇ . مەنمۇ سىلەر بىلەن كېتەي .

شۇنداق قىلىپ ، تەقدىرنىڭ شامىلى مۇھەببەت يولىدا سەرسان بولغان قۇتادمىشنى ئۆتۈكەن تاغلىرىدىن ئۇچۇرتۇپ ئايلاندۇرۇپ كېلىپ ، ئاخىر مۇشۇ ناتونۇش دەردمەن كىشىلەر توپىغا قوشۇپ قويدى . ئۇلار بىر نەچچە كۈن يول يۈرۈپ ئاشىنا تۇركلىرىنىڭ قوشۇنىنى تاپتى ۋە ئۇلارنىڭ سېپىگە قوشۇلۇپ ، ئەن لۇشەن قىسمىلىرى بىلەن بولغان بىر نەچچە قېتىملىق كىچىك دائىرىدىكى قوراللىق توقۇنۇشلارغا قاتناشتى . كېيىن ئەن لۇشەن قىسمىلىرى جازا يۈرۈشى قىلىپ ، ئۇلارنى تىرىپىرەن قىلىۋەتتى . كەڭ دالاغا ئەر ـ ئايال ، قېرى ـ ياشلارنىڭ جەسەتلىرى تېرىلىپ كەتتى . ناھايىتى ئازلا بىرقىسىم ئادەملەر قىرغىن چىلىقتىن قۇتۇلۇپ قالدى . شۇلارنىڭ ئىچىدە قۇتادمىشمۇ بار ئىدى .

ـــ ئەمدى نەگە بارىسىز ؟ ـــ دەپ باش قاتۇردى ئۇلار ۋە ئۇيان ئويلاپ ، بۇيان ئويلاپ بىر قارارغا كېلىشتى .

ـــ ئەمدى ئورخۇن بويلىرىغا كېتەيلى ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئارىسىغا بارايلى .

× × ×

ئورخۇن دەرياسىنىڭ سۈپسۈزۈك سۈيى ، دەريانىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ياپيېشىل ئېدىرلار ۋە ئۇلارغا يىراق ئۇپۇقتا جىپسىلاشقان كۆك ئاسمان ، ئاق بۇلۇتلار ئۆزئارا ماسلىشىپ ، ئاجايىپ گۈزەل ، ئاجايىپ سېھىرلىك مەنزىرىنى ھاسىل قىلاتتى . ئېدىرلار ئارىلىرىدا سان ـ ساناقسىز يىلقىلار ئۈيۈر ـ ئۈيۈر بولۇپ ئوتلاپ يۈرۈشىدۇ . بولۇق ئۆسۈپ كەتكەن ئوت ـ چۆپلەر ئۈستىگە ئىشكىلىرى كۈنچىقىشقا قارىتىلغان ھەيۋەتلىك ئۇچ يېپەك چېدىر تىكىلگەن . ئوتتۇرىدىكى چېدىرنىڭ ئالدىغا ئالتۇن رەڭلىك بۆرە بېشىنىڭ شەكلى چۈشۈرۈلگەن كۆك بايراق تىكىلەنگەن . ئۇچ چېدىرنى چۆرىدىتىپ ھەر خىل رەڭلەردىكى توقۇز

تۇغ باغلانغان . قوتازنىڭ قۇيرۇقلىرى ۋە بۇركۈتنىڭ قاناتلىرىمۇ ئېگىز خادىلارغا ئېسىپ قويۇلغان . ئەتراپتا ئۇزۇن نەيزە تۇتقان قورۇقچىلار ئايلىنىپ يۈرمەكتە . چېدىرلار ئالدىدىكى ئوتلاققا تەڭلىمات ۋە گىلەملەر سېلىنغان بولۇپ ، شامان ، باخشىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئۇدۇلىدا ئۇيغۇر ئىلىنىڭ ئاقساقال ـ مۆتىۋەرلىرى گۇگۇر ـ مۇگۇر پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى . ھەممە ئالامەتلەردىن بۇگۈن بۇ يەردە چوڭ مۇراسىم ئۆتكۈزۈلىدىغانلىقى كۆرۈۋالغىلى بولاتتى .

سول تەرەپتىكى چېدىردىن بايانچۇر ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان چىقىپ كەلدى . ئۇ ئاق كىرگەن ئۇزۇن چاچلىرى ئۈستىدىن قىزىل رەڭلىك يالتىراق يىپەك ياغلىقنى چېكىلەپ تېڭىۋالغان ،قويۇق ئۆسكەن چار ساقلىنى سىلىق تارالغان بولۇپ ، ئۇچىسىغا سېرىق گۈلۈك ببغىررەڭ تاۋار تون ، پۇتلىرىغا ئۇچلۇق يېڭى قارا ئۆتۈك كىيگەنىدى . ئومۇمەن ، ئۇنىڭ پۈتۈن تۇرقىدىن ۋە بولۇپمۇ بۇگۈن ئالاھىدە تەنتەنىلىك تۈس ئالغان چىرايىدىن بولغۇسى مۇراسىمنىڭ مۇھىملىقى ۋە جىددىيلىكىنى قىياس قىلىشقا بولاتتى .

شامانىنىڭ ئۇدۇلىدىكى نەقىشلىك گىلەمدە قاتار ئولتۇرۇشقان ئۇچ خانزادە ۋە توققۇز بۇيرۇق دەررۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ قاغانغا ھەمراھ بولۇشتى ۋە ئۇلار ھەممىسى بىرلىكتە ئوتتۇرىدىكى ئەڭ ھەيۋەتلىك چوڭ چېدىرغا كىرىشتى . گۈللۈك يوپۇقى بىر چەتكە قايرىپ قويۇلغان چېدىر ئىشىكىنىڭ يېنىدا تۇرغان ئوردا بىتىكچىسى① تۇپەك ئالپ شۇل ياغلاقار شامانىنىڭ ئارقا تەرىپىدە تۇرغان ئاتلىق چاپارمەنگە قولىنى پۇلاڭلىتىپ تۇۋلىدى :

ـــ ئەمدى كەلسۇن ، چاقىرىپ كەل !

ياش چاپارمەن ئۇچقۇر قۇلا ئارغىمىقنى قۇيۇندەك چاپتۇرغان پېتى نېرىدىكى ئېدىرلار ئىچىدە غايىب بولدى . شۇنىڭدىن كېيىن تۇپەك ئالپ شۇل گىلەم ئۈستىدىكى ئېيىق تېرىسىدە چازا قۇرۇپ ، خۇددى قاتۇرۇپ قويۇلغاندەك قىمىر قىلماي ئولتۇرغان شامانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ

① بىتىكچى ـــ پۈتۈكچى ، كاتىپ (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا) .

تىزلاندى .

ـــ ئەمدى گۈلخاننى ياقساق بولىدۇ ، ـــ دېدى ئۇ ئېھتىرام بىلەن بېشىنى ئېگىپ .

قويۇق چاڭگا ساقاللىق شامان ئۇزۇن تونىنىڭ پەشلىرىگە پۈتـلىشىپ ۋە ئۈستۈبشىغا ئېسىۋېتىلگەن ھەر خىل قوڭغۇراق ۋە تۈچ قاداقلارنى شاراقلىتىپ ئورنىدىن قوپتى . قوي تېرىسىدىن جىلىتكە كىيـگەن بىر مۇلازىم لاۋۇلداپ كۆيۈپ تۇرغان مەشئەلنى ئۇنىڭغا بەردى . شامان مەشئەلنى قولىغا ئېلىپ ، قاغان كىرىپ كەتكەن چوڭ چېدىرنىڭ ئىشىك ئالدىدىكى مەيدانغا قۇرۇق شاخلارنى رەتلىك تىزىپ تەييارلاپ قويۇلغان گۈلخانغا ئوت ياقتى . قۇرۇق شاخلار چاراسلاپ كۆيۈشكە باشـلىدى .

ـــ مېھمانلار كېلىشتىن بۇرۇن ئوردا ئالدى پاكلانسۇن ! ـــ دەپ ئۇنلۇك خىتاب قىلدى تۇپەك ئالپ شۇل ياغلاقار ۋە يەنە شامانغا ئېھتىرام بىلدۈرۈپ بېشىنى ئەگدى .

چاڭگا ساقاللىق شامان ئوت يالقۇنلىرىغا قاراپ نېمىلەرنىدۇر پىـچىرلىغىلى تۇردى . قاتار تىزىلىپ ئولتۇرۇشقان باخشىلارمۇ باشلىرىنى رېتىملىق لىڭشىتىپ ، ئاھ ئۇرغاندەك بوغۇق سادا چىقىرىپ « ھۇم ! ھۇم ! » دەپ قويۇشاتتى . گۈلخان ئوتى ئۇلغىيىپ ، ئۇچقۇن چاچرىـتىپ ، گۈرۈلدەپ كۆيۈشكە باشلىدى . مۇلازىملار گۈلخانغا ۋاقتى ـ ۋاقـتىدا ئوتۇن تاشلاپ ، ئوتنى يەنمۇ ئۇلغايتىپ تۇراتتى . باخشىلار ئورۇنـلىرىدىن تۇرۇشۇپ ، داپ ـ دۇمباقلىرىنى داراڭلىتىپ ، گۈلخان ئەتراپىدا ئايلانغىلى تۇردى . شامان ھەربىرىكەتكە كەلدى . ئۇ پۇتۇن بەدىنىنى سىلـكىپ ، تىترىتىپ ، جىن قوغلاش ئۇسسۇلىنى ئويناشقا تۇردى . گۈلخان يالقۇنلىرى ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ ، لاۋۇلداپ كۆيمەكتە . باخشىلار ئۆزىنى ئۇنـتۇغان ھالدا كۈچ بىلەن ئۇرۇۋاتقان داپ ـ دۇمباقلارنىڭ ساداسى ئەۋجىگە چىقتى . شامانىنىڭ ھەربىرىكەتلىرى بارغانسېرى جىددىيلەشتى .

ـــ ئەي پاسىق جىن ـ ئالۋاستىلار ، بۇ يەردىن كېتىڭلار ! يـراقلارغا كېتىڭلار ! ـــ دەپ ۋارقىرايتتى ئۇ ئىككى قولىنى ئېگىز كۆـ

تۇرۇپ پۇلاڭلىتىپ .

ـــ كېتىڭلار ، كېتىڭلار ! ـــ دەپ باخشىلار شامانغا دوست تار-
تىشىپ ۋارقىراشتى ، ـــ تېز كېتىڭلار ! بولمىسا قۇيرۇقۇڭلارغا ئوت يا-
قىمىز ، ئوتقا تاشلاپ ئۆرتەيمىز ، ئوقيا بىلەن ئاتىمىز ، قىلىچ بىلەن چا-
پىمىز ، نەيزە بىلەن سانجىيمىز !

مۆتىۋەرلەر ۋە شۇ يەردە تەخ بولۇپ تۇرۇشقان قورۇقچىلار ئو-
رۇنلىرىدىن سەكرەپ قوپۇشتى . بەزىلىرى ھەر يانغا قارىتىپ ئوقيالىرى-
دىن ئوق ئۇزۇشتى ، بەزىلىرى قىلىچ ۋە نەيزىلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ
ھەيۋە قىلىشتى .

شامان قولى بىلەن نەلەرنىدۇر كۆرسىتىپ تەنتەنىلىك خىتاب
قىلدى :

ـــ ئەنە كەتتى ! جىن ـ ئالۋاستىلار قاچتى !

بىر تىكچى تۇپەك ئالپ شۇل ئوتتۇرىغا چىقىپ قولىنى كۆتۈردى .

ـــ ئەمدى جىم بولايلى ! جىن ـ ئالۋاستىلار يوقالدى . مېھمانلار
كەلسۇن !

ھەممەيلەن جىم بولۇپ ، يىراقتىكى ئېدىرلىقلار تەرەپكە كۆز
تىكتى . بىر توپ ئاتلىقلار بۇ يەرگە يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى .

ـــ تابىغاچلار كەلدى . ئۇلارنى ئۆرپ ـ ئادەتىمىز بويىچە كۈ-
تۈۋالايلى ، ـــ دېدى يەنە تۇپەك ئالپ شۇل .

ئەڭ ئالدى بىلەن چاپارمەن يىگىت ئېتىنى قۇيۇندەك چاپتۇرۇپ
كېلىپ ، بىر تىكچىگە مەلۇمات بەردى :

ـــ بۇيرۇقتا بىنائەن بۇيۇك تاڭ دۆلىتىنىڭ ئەلچىلىرىنى باشلاپ
كەلدىم . ئۇلار جەمئىي توققۇز ئادەم .

ئەلچىلەر ئۇيغۇر قورۇقچىلارنىڭ ھەمراھلىقىدا كېلىپ ئاتتىن
چۈشتى . بىر تىكچى ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ سالاملاشتى ۋە ئۆزىنى تو-
نۇشتۇردى :

ـــ پېقىر شەۋكەتلىك بايانچۇر ئەل ئەتمىش بىلگە قاغاننىڭ تو-
لۇق ھوقۇقلۇق ۋەكىلى تۇپەك ئالپ شۇل ياغلاقار بولۇرمەن .

قىممەتلىق تاۋار - دۇردۇنلارغا پۇركىنىپ ، باشلىرىغا ھەرخىل ئەمەل بۆكلىرىنى كىيىشكەن تابىغاچ ئەلچىلىرى ئەدەپ بىلەن كۈلۈمسىرەپ تەزىم قىلىشتى ۋە قوللىرىنى جۇپلەپ كۆتۈرۈپ ھۆرمەت بىلدۇرۇشتى . ئۇلارنىڭ شالاڭ ساقاللىق ۋە قىسىق كۆزلۈك چىرايلىرىدىن قىزغىنلىق ۋە دوستانىلىك ئىپادىسى چىقىپ تۇراتتى . بۇ توققۇز ئەلچىنىڭ ئىچىدىكى بىرىنىڭ چىرايى باشقىچىرەك ئىدى . ئۇ ئوتتۇرا بوي ، دىقماق كەلگەن ئادەم بولۇپ ، قارا قاشلىق ، كۆزلىرى يوغان ، قويۇق ئۆسكەن قوڭۇر ساقىلىغا ئاق سانجىلغان ، پىشقەدەم ھەربىيلەرگە خاس سۈرلۈك كۆرۈنىدىغان كىشى ئىدى . ئۇ ئەلچىلەرنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ ، تۇپەك ئالىپ شۇلغا يېقىن كەلدى ۋە ساپ ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلىدى :

ـــ بىز بۇيۇك تاڭ دۆلىتىنىڭ پادىشاھى تەڭرى ئوغلى تاڭ سۇزۇڭ ئالىيلىرىنىڭ ئالاھىدە ھاۋالە قىلىشى بىلەن ئەل ئەتمىش بىلگە يانچۇر قاغانغا سالام يىبرىش ئۈچۈن كەلدۇق .

ـــ قارشى ئالىمىز ، خۇشاللىق بىلەن قارشى ئالىمىز ، ـــ دېدى تۇپەك ئالىپ شۇلمۇ دوستانە رەۋىشتە كۈلۈمسىرەپ ، ئاندىن ئۆزىنىڭ يېنىدا تۇرغان شامانغا بۇرۇلۇپ قارىدى ۋە ئۇيغۇرچە سۆزلىگەن بۇ ئەلچىنى ئۇنىڭغا تونۇشتۇردى ، ـــ بۇ زات قاغانىمىزنىڭ قۇدىسى ، ئىككىنچى خانزادە ئىدىگەن قۇتلۇغ تارقاننىڭ قېيناتىسى مۆھتەرەم بارغۇت خۇيۇن بولىدۇ .

شامان كۆزلىرىنى قىسىپ ، بارغۇت خۇيۇنغا زەن سېلىپ قارىدى ۋە ئالاھىدە بىر خىل جىددىي قىياپەتتە ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئۇنلۇك خىتاب قىلدى :

ـــ ئۇلار يىراقتىن كەلدى ، ئۇلارغا يول بويى نۇرغۇن جىنلار چاپلىشىۋالغان ، ئۇلارنى پېرە ئويىنىتىپ ، جىنلىرىنى ئوتتا كۆيدۈرۈش كېرەك .

بارغۇت خۇيۇن كۈلۈمسىرەپ ، سىپايىلىك بىلەن ئېتىراز بىلدۈرۈشكە ئورۇنۇپ باقتى .

ـــ مەن قاغاننىڭ قۇدىسى ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ پېرە ئويناش ھا-

جەتسىز . بىز ھەممىمىز دوستلۇقنى ، ئىتتىپاقلىقنى قەدىرلەپ ، ياخشى نىيەت بىلەن كەلدۇق . تابغاچلاردا پېرە ئويناپدىغان ئادەت يوق .

شامان نەسىھەت قىلغان تەلەپپۇزدا چۇشەندۇردى :

ـــ سەن بىزنىڭ ئېتىقادىمىزنى بىلمەپدىكەنسەن ، جىن ـ ئالۋاستىلارنى كۆرەلمەيسەن ، شامانلارنىڭ قۇدرىتىگە ئىشەنمەيسەن . پېرە ئويناتماي تۇرۇپ قاغاننىڭ ئالدىغا ھېچكىمنى كىرگۈزمەيمىز .

بارغۇت خۇيۇن بۇ گەپلەرنى ئۆزىنىڭ يېنىدا تۇرغان خانزادە لى چىڭسەيگە تەرجىمە قىلىپ بەردى . تاڭ سۇزۇكىنىڭ چوڭ ئوغلى لى چىڭسەي ساقال ـ بۇرۇتلىرى تولۇق چىقىپ بولمىغان ئاقپىشماق ، مۇلايىم كۆرۈنىدىغان يىگىت ئىدى . ھالبۇكى ، ئۇ ياش بولسىمۇ ، سىياسىي سەزگۈرلۈكى يېتىلگەن ، مۇناسىۋەتكە دىققەت قىلىدىغان ، ئېھتىياتچان ئەمەلدار ئىدى . شۇنىڭ ئۈچۈن پادىشاھ تاڭ سۇزۇكۇ بۇ قېتىمقى مۇھىم ۋەزىپىگە مۇشۇ خانزادىنى مەسئۇل قىلىپ ئەۋەتكەنىدى .

خانزادە لى چىڭسەي شامانغا تەكەللۇپ بىلەن بېشىنى لىڭشىتىپ كۈلۈمسىرىدى .

ـــ بولىدۇ ، ئېيتقىنىڭىزدەك قىلايلى . بىز ھەرقايسى قەبىلە ـ تاـ ئىپلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلىمىز ، ـــ دېدى ئۇ .

شامان ئەلچىلەرنىڭ ئەتراپىدىن ئايلىنىپ ، قوڭغۇراق ۋە قاداقلىرىنى شاراقلىتىپ ، بەزىدە پىچىرلاپ ، بەزىدە ئۇن سېلىپ جىن قوغلاش ئۇسسۇلىنى ئويناپ چىقتى . باخشىلارمۇ ئەلچىلەرنى قورشۇپلىپ ، داپ ـ دۇمباقلىرىنى داراڭلاتتى . ئاندىن شامان ئەلچىلەرنى قاتار تىزىلدۇرۇپ ، گۈلخان ئەتراپىدىن توققۇز قېتىم ئايلاندۇردى . شۇنداق قىلىپ ، يىراقتىن كەلگەن مېھمانلارنىڭ « جىنلىرى قوغلىنىپ ، ۋۇجۇدى پاكلاندى » .

ـــ ئەمدى كىرسەڭلار بولىدۇ ، ـــ دەپ ئىجازەت بەردى شامان قولى بىلەن قاغان چېدىرىنى كۆرسىتىپ .

لى خانزادە كۆرسىتىلگەن ئوتتۇرىدىكى چوڭ چېدىر تەرەپكە قەدەم تاشلىدى .

ـــ ئەمدى يەنە بىر رەسمىيەت بار ، ـــ دېدى تۇپەك ئالىپ شۇل خانزادىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، ـــ ئۆرپ ـ ئادەتتىمىز بويىچە قاغان بىلەن كۆرۈشمەكچى بولغان ھەرقانداق ئادەم ئالدى بىلەن بايراقنى تەزىم قىلىشى كېرەك .

ئەلچىلەر قاغان چېدىرىنىڭ يېنىغا تىكلەنگەن بۆرە بايرىقىغا چوقۇنۇر ئېگىلىپ توققۇز قېتىم تەزىم قىلدى .

بىتىكچى تۇپەك ئالىپ شۇل چېدىر ئىچىگە كىردى .

ـــ مېھمانلار پاكلىنىپ بولدى ، ـــ دەپ مەلۇمات بەردى ئۇ .

ـــ كىرسۇن ، ـــ قاغان ئىجازەت بەردى .

بىتىكچى يېنىپ چىقىپ ، ئەلچىلەرگە چېدىر ئىشىكىنى كۆرسىتىپ قول ئىشارىسى قىلدى :

ـــ مەرھەمەت .

ئالىدىدا خانزادە ، ئۇنىڭ كەينىدىن باشقا ئەلچىلەر چېدىرغا كىردى . چېدىر ئىشىكىنىڭ ئۇدۇلىدىكى تۆرگە ئۇيغۇل سېرىق ئالتۇندىن ياسالغان ھەيۋەتلىك تەخت قويۇلغان بولۇپ ، ئۇنىڭدا ئەل ئەتمىش بىلگە بايانچۇر قاغان چازا قۇرۇپ ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ ساقال ـ بۇرۇتلىرى ۋە شالاكلاشقان چاچلىرى ئاقىرىشقا باشلىغان بولسىمۇ ، بوي ـ بەستى مۇكچەيمىگەنىدى ، ئۆسكىلەڭ قاشلىرى ئاستىدىكى قوي كۆزلىرى باھالىرلارچە مەغرۇرلۇق بىلەن قارايتتى . خۇددى شۇنداقلا قىممەت باھالىق يىپەك تونلارنى كىيىشىپ ، ئۇزۇن چاچلىق باشلىرىنى ياغلىقلار بىلەن تېڭىشقان ئۈچ خانزادە ۋە توققۇز بۇيرۇقلار تەختىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن ئورۇن ئېلىپ ، گېلىم ئۈستىدە قاتار ئولتۇرۇشاتتى .

ئەلچىلەر قاغانغا سالام بېرىپ ، ئىككى قولىنى جۇپلەپ كۆتۈرۈشتى .

ـــ مەرھەمەت ، قەدىرلىك مېھمانلار ، ئولتۇرغايسىلەر ، ـــ دېدى قاغان تەخت ئالدىدىكى گېلەمنى قولى بىلەن كۆرسىتىپ .

خانزادە ۋە ئەلچىلەر ئولتۇرۇشتى . ئۇلارنىڭ ئىچىدە پەقەت بارغۇت خۇيۇنلا ئولتۇرمىدى ، بەلكى خۇش تەبەسسۇم بىلەن تەخت تە-

رەپكە قەدەم تاشلىدى . ئەل ئەتمىش بىلگە قاغانمۇ تەختتىن چۈشۈپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى .

ـــ قۇدىلار ئايرىم كۆرۈشۈۋالايلى ، ـــ دېدى ئۇ قۇچقىنى كەڭ ئېچىپ .

ئۇلار قۇچاقلىشىپ ، مەڭزىنى مەڭزىگە يېقىپ كۆرۈشتى . بايانچۇر قاغاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئىدىگەن قۇتلۇغ تارقانمۇ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە بارغۇت خۇيۇنغا تەزىم قىلدى .

ـــ قۇت بولسۇن ، ھۆرمەتلىك ئاتا .

ـــ قۇت بولسۇن ، ئوغلۇم .

ئۇلار ئۆزئارا تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشتى . ئۇلارغا قاراپ سورۇندىكىلەر رازىمەنلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ بىر ـ بىرىگە قاراشتى .

قاغان يەنە تەختكە چىقىپ ئولتۇردى . بارغۇت خۇيۇن بىلەن قۇتلۇغ تارقانمۇ ئۆز جايلىرىدىن ئورۇن ئېلىشتى . سۆھبەت باشلاندى . خانزادە لى چىڭسەي سۆز باشلىدى :

ـــ بۇيۇك پېشۋايىمىز لى يۈەن① تاڭ سۇلالىسىنى تىكلىگەندىن كېيىن ئوتتۇرا تۈزلەڭ رايونىنى مەركەز قىلىپ ، يىراق ـ يېقىندىكى ھەر قايسى قەبىلە ـ تائىپىلەرنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ ، جاھاندا تەڭداشسىز قۇدرەتلىك دۆلەتنى بارلىققا كەلتۈرگەنىدى .

بايانچۇر قاغان لى خانزادىنىڭ سۆزلىرىنى زېھىن قويۇپ تىڭشاپ ، تەستىقلىغان تەرىزدە بېشىنى لىڭشىتتى .

خانزادە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

ـــ پادىشاھ لى شىمىنبەك دەۋرىدە تاڭ سۇلالىسى ئۆزبېنىڭ ئەڭ گۈللەنگەن دەۋرىگە قەدەم قويدى . ئەلنى ئىدارە قىلىش ئىشلىرىدا بىرقاتار ئىسلاھات ئېلىپ بېرىپ ، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى تېز راۋاجلاندى . دۆلەتنىڭ ھەربىي كۈچى مىسلىسىز دەرىجىدە زورايدى . بۇيۇك تاڭ دۆلىتىنىڭ تەسىر دائىرىسى خېيلۇڭجياڭ ۋادىسى ۋە

① لى يۈەن مىلادىيە 618 ـ يىلى تاڭ سۇلالىسىنى قۇرغان .

كورىيەدىن تارتىپ يەتتە سۇ ۋە داۋان① يەرلىرىگىچە كېڭەيدى . ھېچ قانداق تاشقى دۈشمەن بۇيۇك تاڭ دۆلىتىنىڭ قۇدرىتىگە تەڭ كېلەلمىگەن ئەمەس . لېكىن ، ئىچكى مالىمانچىلىق يامان ئىكەن . فەنياڭ ، لىڭۇۇ ، خېدۇڭ ئايماقلىرىنىڭ ھىراۋۇلى ئەن لۇشەن تاڭ سۇلالىسىگە ئاسىيلىق قىلىپ توپىلاڭ كۆتۈردى . خېبېي ، خېنەن ، شەنشى قاتارلىق جايلار مالىمانچىلىق ئىچىدە قالدى . پادىشاھ تاڭ شۈەنزۇڭ ئاستانىدىن چېكىنىپ چىقىپ ، سىچۈەندە پاناھلاندى . نۆۋەتتە خان ئاتام تاڭ سۇزۇڭ تەختكە ۋارىسلىق قىلىپ ، ئەن لۇشەنگە زەربە بېرىش تەدبىرلىرىنى ئىشلىمەكتە . ئەمما ، ئىگىلىك ئېغىر دەرىجىدە ۋەيران بولغان ، دۆلەتنىڭ ھەربىي كۈچى پارچىلانغان ، نۇرغۇن يەرلەر توپىلاڭچىلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن شارائىتتا تۇرلۇك قىينىچىلىقلارغا دۇچ كېلىۋاتىمىز .

بايانچۇر قاغان ئەجەبلەنگەن ھالدا خانزادىگە قارىدى .

— بۇ ئەن لۇشەن دېگەن توپىلاڭچى شۇنچە كۈچلۈكمىكەن ؟ — دەپ سورىدى ئۇ .

— ئوتتۇرا جۇڭگودىكى كۆپ قىسىم يەرلەر ئۇنىڭ قول ئاستىغا ئۆتۈپ كەتتى ، — دېدى لى چىڭسەي ، — ھازىر دۆلەت قوشۇنلىرى گوزىيى سانغۇننىڭ قوماندانلىقى ئاستىدا قاتتىق جەڭ قىلىۋاتقان بولىسىمۇ ، بىرمۇنچە ئەسكىرىي قىسىملار توپىلاڭچىلار تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتكەن بولغاچقا ، ئۇلارغا تاقابىل تۇرۇش تەس بولۇۋاتىدۇ . شۇڭا ، خان ئاتام تاڭ سۇزۇڭ پېقىرنى شەۋكەتلىك بايانچۇر قاغان بىلەن كۆرۈشۈشكە ئەۋەتتى . بىز ئۆزئارا بۇرۇندىن تارتىپ ياخشى مۇناسىۋەتتە بولۇپ كېلىۋاتىمىز . شۇڭا ، بېشىمىزغا كۈن چۈشكەندە دوستلىرىمىزنى ئەسلىدۇق . خان ئاتام تاڭ سۇزۇڭ ھۆرمەتلىك بايانچۇر قاغاندىن قوشۇن چىقىرىپ بىزگە ياردەم بېرىشنى سورايدۇ .

ئەل ئەتىمش بىلگە قاغان خىيالچان كۆزلىرى بىلەن خانزادە لى چىڭسەيگە قاراپ بېشىنى ئاستا لىڭشىتتى .

— ھىم ... — دېدى ئۇ ئاۋازىنى سوزۇپ ، — ھىم ، بولىدۇ ،

---

① داۋان — ھازىرقى ئوتتۇرا ئاسىيا رايونى .

مەن قوشۇلمەن . بۇگۈن سۆھبىتىمىز مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن . ئەتە باش قوشۇپ ، ئېنىقلاشقا تېگىشلىك بەزى ئىشلارنى سۆزلىشۈالايلى .

× × ×

سۈپسۈزۈك ئورخۇن دەريا سىنىڭ بويىدىكى يېشىللىقتا يىغىلغان خەلقنىڭ چېكىنى كۆرگىلى بولمايتتى . ئىشقىلىپ ، مۇشۇ ئورخۇن ۋادىسىغا جايلاشقان يېقىن ئەتراپتىكى چارۋىچىلار ئات ، تۆگە ، ئۆكۈزلەرگە مىنىشىپ ياكى ئېگىز چاقلىق كۆتەك ھارۋىلىرىغا ئولتۇرۇشۇپ بۇ يەرگە كېلىشكەنىدى . ئەرلەر ، ئاياللار ، قېرىلار ۋە بالىلار ھەممە يەردە توپ - توپ بولۇپ يۈرۈشەتتى . بۇ مىڭ - مىڭ ئادەملەر بايانچۇر بىلگە قاغانىنىڭ بارگاھىنى يېرىم ئاي شەكلىدە قورشاپ تۇرغانىدى . ئۇلار ئىشكىلىرى كۈنچىقىشقا قارىتىپ تىكىلگەن ھېلىقى ئۇچ چوڭ يىپەك چېدىرغا ھۆرمەت بىلەن قىزىقسىنىپ قارىشاتتى . تېخىمۇ نېرىدىكى تۈزلەڭدە مىڭلىغان ئاتلىق ئەسكەرلەر جەسۇرانە سەپ تارتىپ تۇراتتى .

ئۇچ چېدىرنىڭ ئىشىك ئالدىدىكى كەڭ مەيدان بوش قالدۇرۇلغانىدى . شۇ مەيداندا شامان باخشىلار ، ئوردا ئەمەلدارلىرى ۋە مۇلازىملار ئالاھىدە بىر خىل تەنتەنىلىك كۆرۈنۈشتە سۈكۈت قىلىپ تۇرۇشاتتى . ئۇلارغا يېراقتىن كۆز تىكىپ تۇرغان خالايىق تاقەتسىزلىنىپ ئۆزئارا سۆزلىشەتتى :

— ئۇلار نېمە قىلىۋاتىدۇ ؟

— قۇربانلىق قىلىشقا تەييارلىنىۋاتىدۇ - دە .

— توغرا ، بۇنداق چوڭ ئۇرۇشقا قوشۇن ئەۋەتىش ئالدىدا قۇربانلىق قىلىپ قان ئاققۇزمىسا بولامدۇ .

دەرۋەقە ، شۇ ئەسنادا قوي تېرىسىدىن شالۋۇر ۋە جىلىتكە كىيىپ ، باشلىرىغا كۆك ، يېشىل شايى ياغلىقلارنى تېڭىۋېلىشقان چاكارلار نېرىدىكى ئېدىرلىقتىن يەتتە ئاق ئات ۋە يەتتە قوچقارنى ھەيدەپ كېلىشتى . مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا تەخلەپ قويۇلغان يوغان گۈلخانىغا ئوت

يېقىلدى . باخشىلار داپ ـ دۇمباقلىرىنى داراڭلاتتى . شامان گۈلخاننى ئايلىنىپ پېرە ئويىنغىلى تۇردى . ئۇ ھەدەپ ئىككى قولىنى ئەسەبىيلىك بىلەن ئاسمانغا سوزۇپ ، يۇقىرى ئاۋازدا خىتاب قىلاتتى :

ـــ ئەي كۆك تەڭرى ، بىزگە مەدەت بەرگەيسەن ! ئەي كۆك بۆرە ، قوشۇنىمىزنى يېڭىش يولىغا باشلىغايسەن !

باخشىلار ئۇنىڭغا دوست تارتىشىپ داپلىرىنى تېخىمۇ كۈچەپ ئۇرۇشتى ۋە ئۇزۇن چاچلىق باشلىرىنى كەينىگە تاشلاپ بىر ئېغىزدىن توۋلاشتى :

ـــ مۇقەددەس ئوماي ئانىمىز ، بىزگە مېھىر ـ شەپقىتىڭنى كۆرسەتكەيسەن ! يەر ـ سۇ ئىلاھلىرى ، قوشۇنىمىزغا يېڭىش بەختىنى ئاتا قىلغايسىلەر !

ئەتراپتا تۇرغان بۇيرۇق ۋە ئەمەلدارلارمۇ بەئەينى چۆچەك ـ ئەپسانىلەردىكى چەكسىز قۇدرەتلىك دېۋىلەردەك ھەيۋەتلىك نەرە تارتىشتى :

ـــ ئەي كۆك تەڭرى ! ئەي كۆك بۆرە !

چاكارلار بىلەن قوللار ئات ۋە قوچقارلارنىڭ پۇتلىرىنى قىل ئارقانلار بىلەن باغلاپ يېقىتىشتى .

شامان ئىككى قولىنى ئاسمانغا سوزۇپ ۋارقىرىدى :

ـــ ئەي مۇقەددەس روھلار ، سىلەرگە ئاتاپ قان ئاققۇزدۇق ، قوبۇل قىلغايسىلەر ! قوشۇنىمىزنى بالا ـ قازادىن ساقلىغايسىلەر !

چاكارلار ئۆتكۈر پىچاقلىرى بىلەن ئات ۋە قوچقارلارنى بوغۇزلىدى . شامان ۋە باخشىلارنىڭ ئۇسسوللىرى ئەۋجىگە چىقتى . چاكارلار ۋە قوللار بوغۇزلانغان ئات ۋە قوچقارلارنى « ھە ـ ھۇ ! » دەپ كۆتۈرۈشۈپ ، قاغان چېدىرلىرىنىڭ ئەتراپىغا تىزىپ ياتقۇزۇشتى .

شۇنىڭدىن كېيىن ئوتتۇرىدىكى چېدىردىن بايانچۇر ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان ئۇچ خانزادىنى ۋە تابغاچ ئەلچىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ چىقىپ كەلدى . چۇقان ـ سۇرەنلەر بېسىقتى . قاغانىنىڭ خاس ئات باقارى ئۇزۇن پۇتلۇق ، غاز بويۇن ئاق بوز ئارغىماقنى تىزگىنىدىن يېتىلەپ ئېلىپ

كەلدى . خانزادىلەر قاغان ئاتىسىنى يۆلەپ شۇ ئارغىماققا مىنگۈزۈشتى . تابغاچ ئەلچىلىرى ، ئۇيغۇر توققۇز بۇيرۇقلار ۋە ئۇچ خانزادىمۇ ئۆز ئاتـلىرىغا مىنىپ قاغانىنىڭ كەينىدىن ماڭدى . ئۇلار دەريا بويىدىكى تۈزـلەڭدە سەپ تارتىپ تۇرغان ئۇيغۇر قوشۇنىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى .

ئەل ئەتـمىش بىلگە قاغان ئات ئۈستىدە بىر قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ جەڭچىلەرگە مۇراجىئەت قىلدى :

ـــ ئەي باتۇر شۇڭقارلىرىم ! سىلەر ھازىر تابغاچ ئېلىگە يارىدىم بېرىش ئۈچۈن بارىسىلەر . تابغاچ قوشۇنىغا زىچ ماسلىشىپ ، قەھرىمانلىق بىلەن جەڭ قىلىپ ، ئەن لۇشەنگە قاقشاتقۇچ زەربە بېرىڭلار . بىلىشىڭلار كېرەككى ، ئەن لۇشەن تابغاچلارنىڭمۇ ھەم بىزنىڭمۇ ئورتاق دۈشمىنىمىز . شۇڭا ، ئەن لۇشەن توپىلىڭىنى باستۇرساق تابغاچلارنىڭمۇ ھەم ئۆزىمىزنىڭمۇ بىخەتەرلىكىمىزنى كاپالەتكە ئىگە قىلغان بولىمىز . كۆڭ تـەڭرى سىلەرنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي ! كۆڭ بۆرە سىلەرنى غەلىبىگە باشلايدۇ ! بىزنى ھېچكىم يېڭەلمەيدۇ . كۆكتە تەڭرى ، يەردە بىز !

ئۇزۇن نەيزە ، ئۆتكۈر قىلىچ بىلەن قوراللانغان مىڭلىغان چەۋەنداز ئەزىمەتلەرنىڭ كۆكرەكلىرىدىن جەڭ شوتارى گويا كى يانار تاغ پارتلىغاندەك ئېتىلىپ چىقتى :

ـــ كۆكتە تەڭرى ، يەردە بىز !

بايانچۇر قاغان ئەمدى ئۆز يېنىدا تۇرغان چوڭ ئوغلى قۇتلۇغ يابغۇغا مۇراجىئەت قىلدى :

ـــ بۇ شانلىق قوشۇننى ساڭا تاپشۇردۇم . تۇپەك ئالىپ شۇلمۇ سەن بىلەن بارىدۇ . غەلىبە بىلەن قايتىپ كېلىشىڭنى تىلەيمەن .

بوي ـ بەستى پاكارراق بولسىمۇ ، يەلكىلىرى كەڭ بولۇپ ، باتـۇرلۇق ۋە قارامۇلتا ئوخشاشلا داڭقى چىققان قۇتلۇغ يابغۇ ئىنتايىن جەڭگىۋار قىياپەتتە سەپەرگە ئاتلىنىشقا ئالدىراپ تۇراتتى .

ـــ خـاتىرجەم بولۇڭ ، قاغان ئاتا ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ غەلىبە قىلـمىغۇچە يانمايمەن . ئۆتكەنكى قېتىم قىتانلارغا يارىدىم بېرىش ئۈچۈن

بارغاندا ئۇ ئەن لۇشەن دېگەن ئاسمانغا پەشۋا ئاتىدىغان كۆرەڭ بىلەن پۇخادىن چىققۇدەك سوقۇشالماي قايتىپ كەلگەنىدىم . ئەمدى بۇ قېتىم ئۇنىڭغا ھەقىقىي باتۇرلارنىڭ قانداق جەڭ قىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ قويىمەن !

قاغان رازىمەنلىك بىلەن بېشىنى ئىرغىتتى ۋە كەسكىن تەلەپپۇزدا بۇيرۇق بەردى :

— ئاتلىنىڭلار !

جەڭ دۇمباقلىرى گۈلدۈرلىدى ، كاناي ـ بۇرغىلارنىڭ سوزۇلۇپ چىققان ساداسى ياڭرىدى . چوڭ خانزادە قۇتلۇغ يابغۇ قوماندانلىقىدىكى ئۇيغۇر قوشۇنى توققۇز نەپەر تابغاچ ئەلچىسىنى بىللە ئېلىپ ، جەنۇب تەرەپكە ئىلگىرىلەپ كەتتى . بايانچۇر ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان ۋە باشقا ئۇزاتقۇچىلار قوشۇننىڭ كەينىدىن ئۇزاققىچە قاراپ تۇردى . ئۇيغۇر قوشۇننىڭ ئېگىز كۆتۈرۈلگەن بۆرە بايرىقى بارغانسېرى ئۇپۇققا يېقىنلاپ ، ئورخۇن بويلىرىدىن يىراقلاپ كەتمەكتە ئىدى .

ئون بىرىنچى باب

كۆك بۆره ئىزىدىن

قۇتادمىش ئەن لۇشەن قوشۇنىنىڭ زەربىسىدىن ئامان قالغان ئون نەچچە چەۋەنداز بىلەن بىللە قېچىپ ، ئورخۇن بويىغا ئاز قالغاندا يېراق-تىن كېلىۋاتقان زور قوشۇنىنىڭ قارىسى كۆرۈندى .

ـــ ئۇيغۇر قوشۇنى ! ـــ دېدى قۇتادمىش ئۇيۇقنى توسۇپ چې-قىپ كېلىۋاتقان مىڭلىغان چەۋەندازلارنى كۆرسىتىپ .

دەرۋەقە ، بۇ خانزادە قۇتلۇغ يابغۇ قوماندانلىقىدىكى ئوتتۇرا جۇڭگوغا يۇرۇش قىلغۇچى قوشۇن ئىدى . يىگىرمە ـ ئوتتۇزچە ياش چەۋەندەز سەپتىن ئايرىلىپ چىقىپ ، ئاتلىرىنى تېز چاپتۇرۇپ كەلدى .

ـــ نېمە ئادەم سىلەر ؟ نەگە كېتىۋاتسىلەر ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇلار .

ـــ بىز چاڭئەندىن كېلىۋاتىمىز . توپىلاڭچىلارھەممە يەرنى بې-سىپ كەتتى .

چاڭئەنلىكلەر ئەھۋالنى تەپسىلىي سۆزلەپ چۈشەندۈرگۈچە پۈ-تۈن قوشۇن بۇ يەرگە كېلىپ بولدى . قوماندان قۇتلۇغ يابغۇ ئۆزىنىڭ ئالدىدىكى بۇ ئېچىرقاپ ، ئورۇقلاپ ۋە قاريداپ كەتكەن كىشىلەرگە بىرقۇر قاراپ چىقىپ سورىدى :

ـــ ئەمدى نەگە بارماقچىسىلەر ؟

ـــ سىلەرگە قوشۇلۇپ ، توپىلاڭچىلارغا قارشى جەڭ قىلىمىز .

ـــ بولمايدۇ ، ـــ دېدى قوماندان ، ـــ بىزنىڭ بۇ قوشۇنىمىز مەخسۇس تەربىيىلەنگەن ، خىللانغان زەربىدار قوشۇن . باشقا ئادەملەرنى

قوبۇل قىلىشقا بولمايدۇ .

— ئەمسە قانداق قىلىمىز ؟ — چاڭئەنلىكلەر ھودۇقۇپ قالدى .

— سىلەرگە پاناھلىق بېرىمىز . مۇشۇ يەرلەردە تىرىكچىلىك قىلساڭلارمۇ بولىدۇ ياكى تاباغاچلارنىڭ باشقا شەھەرلىرىگە كەتسەڭلارمۇ مەيلى .

قۇتلۇغ يابغۇ شۇ گەپ بىلەن ئېتىنى دېۋىتتى . بۇ چاغدا قۇتادمش ئىتتىك كېلىپ ئۇنىڭ ئالدىنى توسىدى .

— ئۇلۇغ يابغۇم ، مېنى تونۇمىدىڭىزمۇ ؟ — دېدى ئۇ ئۆزىنىڭ ئېتىنى يابغۇنىڭ ئېتىغا يانداشتۇرۇپ ، — بۇلتۇر ئەن لۇشەننىڭ قوشۇنى مېنى تۇتقۇن قىلىپ كېتىۋاتقاندا سىز قوشۇن تارتىپ كېلىپ مېنى قۇتقۇزۇپ قالغانىدىڭىز .

— بۇلتۇر دەمسەن ؟ — قۇتلۇغ يابغۇ ئېسىگە ئېلىشقا تىرىشىپ سورىدى .

— شۇنداق ، بۇلتۇر سىز قىتانلارغا ياردەم بېرىشكە چىققاندا .

— ھە ، توغرا ، ئەمدى ئېسىمگە كەلدى ، — دېدى يابغۇ ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ ، — سەن شۇ چاغدا بىز بىلەن ئۆتۈكەنگە قايتىپ كەتكەن ئەمەسمىدىڭ . نەدە يۈرۈپ بۇلارغا قوشۇلۇپ قالدىڭ ؟

قۇتادمش بېشىدىن ئۆتكەن ۋەقەلەرنى قىسقىچە سۆزلەپ بەردى ۋە ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ ئىلتىماسىنى ئېيتتى :

— مېنى قوشۇنغا قوبۇل قىلىڭ . مەن كىچىكىمدىن ئۆتۈكەندە قورال ئىشلىتىپ ، ئوۋ قىلىپ چوڭ بولغان ، ياراملىق جەڭچى بولالايمەن .

قۇتلۇغ يابغۇ كۈلۈپ كەتتى .

— ھە ، ماقۇل ، كونا تونۇشلار ئۇچرىشىپ قاپتۇق ئەمەسمۇ ، — دېدى ئۇ ، — مەنمۇ ئۆتۈكەن باغرىدا ئۆسكەن . ئۆتۈكەن كىشىلىرىنىڭ جەڭگىۋار بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن . سەپكە قوشۇل ، باتۇر يىگىت .

× × ×

كۆز هاۋاسى كۆندىن ـ كۆنگە يېقىنلاپ كېلىۋاتقان قىش پەسـ لىنىڭ سوغۇق ئېقىمىنى چىللاپ كەلمەكتە ئىدى . ئاسماندا توپ ـ توپ قارا بۇلۇتلار يامغۇردىن بېشارەت بېرىپ تەدرىجىي قويۇقلاشماقتا ئىدى . جەڭچىلەر باشلىرىغا قوي تېرىسىدىن تىكىلگەن ئۇچلۇق تەلپەكلەرنى ۋە پولات ساۋۇتلىرى ئۈستىدىن ئىت ، سۇغۇر ، تۈلكە تېرىلىرىدىن تىكىلـ گەن كېپىنەك تونلىرىنى كىيىۋېلىشتى . يەر يۈزىدە ئوت ـ چۆپلەر سارـ غىيىپ كەتكەن بولۇپ ، بۇلۇتلۇق ئاسماندا ئىسسىق بەلۋاغ قۇشلىرى توپ ـ توپى بىلەن جەنۇبتىكى سوغۇق بولماس يەرلەرگە كۆچمەكتە ئىدى .

قاۋۇل ئاق بوز ئارغىماقنى مىنگەن قۇتلۇغ يابغۇغا خۇددى شۇنداقلا ئاق ئات مىنگەن بارغۇت خۇيۇن ياندىشىپ كېلىۋاتاتتى .

ـــ فېڭشياڭ ① ئايمىقىغا ئاز قالدۇق ، ـــ دېدى بارغۇت ئالدى تەرەپنى قامچىسى بىلەن كۆرسىتىپ ، ـــ تاڭ سۈزۈڭ ئالىيلىرى بىزنى شۇ يەردە كۈتمەكچى .

ئۇلارغا سوڭدىشىپ كېلىۋاتقان مەسلىھەتچى تۈپەك ئالپ شۇل ئېتىنىڭ قەدەملىرىنى تېزلىتىپ ، قۇتلۇغ يابغۇنىڭ يەنە بىر يېنىغا ئۆتتى .

ـــ ئەمىسە مۇشۇ يەردە توختاپ بارگاھ قۇرايلى ، ـــ دېدى ئۇ .

ـــ شۇنداق قىلايلى ، ـــ دەپ ئۇنىڭ مەسلىھىتىگە كۆندى قوـ ماندان .

قوشۇن توختىدى . ئاتلارغا چۈشەك سېلىنىپ ، چېدىرلار تىـ كىلدى . ئەتىسى ئەتىگەندە تابغاچلارنىڭ توققۇز ئەلچىسى تۈپەك ئالپ شۇل ياغلاقارنىڭ ھەمراھلىقىدا يۈز نەپەر قوراللىق چەۋەندازنىڭ مۇھاپـ زىت قىلىشى بىلەن فېڭشياڭ ئايمىقىغا يۈرۈپ كەتتى .

قۇتلۇغ يابغۇ ئۆزى ئۇچۇن تىكىلگەن قىزىل تاۋار چېدىردا گې-

---

① ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ فېڭشياڭ ناھىيىسى .

لەم ئۇستىگە قويۇلغان ئېيىق تېرىسىگە ئولتۇرۇپ ، چاپارمەنلەرگە بۇيرۇق قىلدى :

— ھېلىقى قۇتادمىش دېگەن ئۆتۈكەنلىك يېگىتنى چاقىرىپ كىر .

قۇتادمىش بۇيرۇققا بىنائەن چېدىرغا كىرىپ ، سۆسەر تۇماق ، بۇلغۇن جۇۋا كىيىپ ئولتۇرغان قوماندان ئالدىدا بىر تىزىغا چۆكۈپ ، ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويدى .

— ئولتۇر ، ئۆتۈكەنلىك يېگىت ، — دېدى قۇتلۇغ يابغۇ ئۆزىنىڭ يېنىدىكى ئېيىق تېرىسىنى كۆرسىتىپ .

قۇتادمىش باش قوماندانىنىڭ ئۆزىنى نېمە ئۈچۈن چاقىرغانلىقىنى پەملىيەلمەي ئوڭايسىزلانغان ۋە سەل جىددىيلەشكەن ھالدا ئولتۇردى . ئىككى مۇلازىم كىرىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سالدى ، پىشۇرۇلغان گۆش ۋە بىر كوزا مەي كەلتۈرۈلدى .

— مەي ئىچەمسەن ؟ — سورىدى قوماندان .

— ياق ، ئىچىپ باقمىغان .

— ئەمسە بۇگۈن ئىچىپ باق . بۇ ياخشى نەرسە .

قۇتلۇغ يابغۇ ئالدىدىكى جانان چىنىلەرگە ئۆز قولى بىلەن مەي قۇيدى .

— ئىچە ، — دېدى ئۇ چىنىلەرنىڭ بىرىنى قۇتادمىشنىڭ ئالدىغا قويۇپ .

— ياق ، ياق ، رەھمەت ، — دېدى قۇتادمىش ، — مەن دائىم بوزا ، قىمىز ئىچەتتىم ، بۇنداق مەينى ئىچىپ باقمىغان .

— مەن بەرگەن مەينى ئىچمەمسەن ؟ — قۇتلۇغ يابغۇ قاپاقلىرىنى تۈردى .

قۇتادمىش مەينى ئىچىۋەتتى ۋە قاقىلىپ ، يۆتىلىپ كەتتى .

— ھە بەللى ! مانا بۇ ئىشنىڭ يارايدۇ ، — دېدى قوماندان ۋە ئۆزىمۇ چىنىنى بىر كۆتۈرۈپلا ئىچىۋەتتى .

قۇتادمىشنىڭ بېشى يېنىككىنە ئايلاندى . ئۇنىڭ ھارغىنلىقى يو-

قىلىپ ، خۇشاللىق ۋە راھەتلىنىش ھېس قىلدى . ئۇ قوماندانغا مەنسىز ھېجىيىپ قاردى ۋە كۈمۈش لىگەندىكى يوغان بىر پارچە گۆشنى ئېلىپ غاجىلىغىلى تۇردى .

ـــ بۇ قالتىس ئېسىل مەي ، ـــ دېدى قۇتلۇغ يابغۇ چىنىلەرنى يەنە تولدۇرۇپ ، ـــ بىلەمسەن ، بۇ مەينى ھېلىقى تابغاچ ئەلچىلىرى ئەكەلگەن . ئۇلار قاغان ئاتامغا نۇرغۇن قىممەتلىك سوۋغا ـ سالاملارنى ئېلىپ كەپتۇ . مەن ئاتامدىن مۇشۇ بىر كۈپ مەينى سورۇۋالغانىدىم .

ئۇلار يەنە ئىچىشتى . مەيخورلۇقتا ئادەملەر ئاسانلا چىقىشىپ كېتىدۇ . كەيپىچىلىكتە ياش پەرقىمۇ ، ئىجتىمائىي ئورۇنلىرىنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكىمۇ ئۇنتۇلۇپ كېتىدۇ ، ئوتتۇرىدىكى ھەرقانداق توسۇق ـ پا ـ سىللار بۇزۇپ تاشلىنىدۇ . سۆھبەتداشلار ئىنتايىن كۆڭۈلچەك ۋە مېھرى ـ بان بولۇپ كېتىدۇ . كىشىلەرنىڭ مەي ـ شارابنى شۇنچە ئارزۇلىشىدىكى سەۋەب ئەنە شۇنىڭدا بولسا كېرەك .

ـــ سەن ئەن لۇشەنگە ئەسكەر بولۇپ ، فەنياڭدىن لوياڭغىچە بىرىپتىكەنسەن ، شۇنداقمۇ ؟ بۇنى ئۆزۈڭ ئېيتقانىدىڭ ، ـــ دېدى قۇتلۇغ يابغۇ .

قۇتادمىشنىڭ كەيپىچىلىكتىكى بىغەملىكى بىراقلا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى . ئۇ سەگەكلەشتى .

ـــ ئۇلار مېنى مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە تۇتۇپ كېتىشكەن ، ـــ دېدى ئۇ .

ـــ بىلىمەن ، بىلىمەن ، ـــ دېدى قوماندان ۋە قولىنى سوزۇپ قۇتادمىشنىڭ يەلكىسىگە شاپىلاقلاپ قويدى ، ـــ مەن سەندىن سورـ ماقچى ، ماڭا جاۋاب بەر : ئەن لۇشەننىڭ قوشۇنى قانداق ئىكەن ؟ ئۇلارنىڭ جەڭگىۋارلىقى بارمىكەن ؟ جەڭچىلىرى ياخشى ئۇرۇشامـ دىكەن ؟

ـــ راست گەپ قىلايمۇ ، يالغانمۇ ؟ ـــ دېدى خېلى ئوبدانلا قـ زىپ قالغان قۇتادمىش كۆزلىرىنى ئەلەڭ ـ سەلەڭ قىلىپ .

— راست گەپ قىل . مەن يالغان سۆزلەيدىغانلارنى كەچۈر-مەيمەن .

— ئەمسە راست گەپ قىلاي ... تابغاچ قوشۇنى ئۇلارنىڭ بىر قېتىملىق ھۇجۇمىغىمۇ بەرداشلىق بېرەلمەي تىرىپىرەن بولۇپ كەتتى ... ئەن لۇشەننىڭ ئەسكەرلىرى كارامەت قەيسەرلىك بىلەن جەڭ قىلىدىكەن .

— ئۇلارنىڭ ئىنتىزامى قانداق ئىكەن ؟

— ئۇلار ئىنتىزامنى ئىنتايىن قاتتىق تۇتىدىكەن ، بارلىق ئىش-ھەرىكىتى ئىنتايىن تەرتىپلىك .

— قوشۇن ئىچىدە ئەن لۇشەننىڭ نوپۇزى بارمۇ ؟

— جەڭچىلەر ئەن لۇشەننى ئەۋلىيادەك بىلىدىكەن ، ئۇنىڭغا قا-رىغۇلارچە چوقۇنىدىكەن .

قۇتلۇغ يابغۇ بېشىنى تۆۋەن سېلىپ چوڭقۇر خىيالغا چۆمدى . بىر دەمدىن كېيىن ئۇ ئۆزۈن چاچلىرىنى سلكىپ ، بېشىنى كەسكىنلىك بىلەن كۆتۈردى .

— ھەممىسى قۇرۇق گەپ ! — دەپ خىتاب قىلدى ئۇ ، — ئۇلار ھەرقانچە قۇتۇرسىمۇ بىزگە تەڭ كېلەلىشى مۇمكىن ئەمەس !

— شۇنداق ، ئەلۋەتتە ، — دېدى قۇتادمىش كەيپىتىن كالۋالاش-قان تىلى بىلەن ، — قانچىلىك نېمىلەر ئىدى ئۇ ... مانا مەن ھېلىقى ماسمادار دېگەن مۇناپىقنى ئۆز قولۇم بىلەن تۇتۇپ كېلىپ قىساس ئالىمەن ...

قۇتلۇغ يابغۇ قوشۇمسىنى تۇرۇپ ۋە قولى بىلەن ئىشكنى كۆرسىتىپ بۇيرۇق قىلدى :

— ئەمدى چىقىپ كەت ، مەست بوپسەن .

قۇتادمىش ئورنىدىن تەستە قوپتى ۋە « ماسمادار دېگەننى ... ئادارقىز ... » دەپ كەلسە ـ كەلمەس غودۇڭشىغىنىچە چىقىپ كەتتى .

× × ×

ئىككى كۈن ئۆتتى . ھاۋا ئوچۇق بولسمۇ ، شىمال تەرەپتىن سوغۇق شامال سوقۇپ تۇراتتى . خانزادە قۇتلۇغ يابغۇنىڭ قىزىل چېدىرى ئالدىغا تىكلەنگەن بۆرە بايرىقى كەڭ ئېچىلىپ لەپىلدىمەكتە ئىدى . خانزادە ئۆز چېدىرىنىڭ كۈنچىقىشقا قارىتىلغان ئىشىكىدىن چىقىپ ، ئۇيغۇرتىن نەيزە بويى ئۆرلەپ چىققان قىزىل قۇياشقا ئىخلاسمەنلىك بىلەن ئىلتىجا قىلىش نەزىرىدە قارىدى . بىر كۈنلۈك ئىشنى باشلاشتىن بۇرۇن قۇياشقا چىن دىلىدىن سېغىنىش كېرەك . قۇياش ئۇلۇغدۇر ؟ قۇياش يورۇقلۇقنى ياراتقۇچى ۋە ھاياتلىقنى قوغدىغۇچىدۇر . كىشىلەر ئەتىگەنده تۇرۇپ يۈزىنى قۇياشقا قارىتىش ئارقىلىق ھۆرمەت بىلدۈرمەي ، ئەكسىچە ، قۇياشقا تەتۇر قاراپ تۇرسا ئەل ئىچىدىن خۇشاللىق كۆتۈرۈلۈپ ، پالاكەت باسىدۇ .

قۇتلۇغ يابغۇ قۇياشنىڭ ئۇلۇغلۇقى ۋە قۇدرىتى ھەققىده ئەنه شۇنداق مۇلاھىزه قىلىپ تۇرغاندا جەنۇب تەرەپتىن قاتتىق دۈپۈرلەپ يېقىنلىشىۋاتقان ئات تۇياقلىرىنىڭ تىۋىشلىرى ئاڭلاندى . خانزادە بۇرۇلۇپ شۇ تەرەپكە قارىدى . ياش چاپارمەن ئۇچقۇر ئارغىماقنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ كېلىۋاتاتتى .

ـــ تۇيەڭ ئالپ شۇل ياغلاقار ھەزرىتىم تابغاچ قوماندانىنى باشلاپ كېلىۋاتىدۇ ، ـــ چاپارمەن يىگىت ئېتىدىن سەكرەپ چۈشۈپ قۇتلۇغ يابغۇغا مەلۇمات يەتكۈزدى .

دېگەندەك ، ھايال بولماي يىراقتىن كېلىۋاتقان بىر توپ ئاتلىقلار كۆرۈندى . مەسلىھەتچى تۇيەڭ ئالپ شۇل تاڭ سۇلالىسى قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى گو زىيى سانغۇننى باشلاپ كەلگەنىدى .

قۇتلۇغ يابغۇ ئۆز نۆكەرلىرىنى ئاتلاندۇرۇپ سەپكە تۇرغۇزدى ۋە ئۆزىمۇ ئاق بوز ئېتىغا مىنىپ ، سەپ ئالدىدا بايراق كۆتۈرۈپ تۇرغان جەڭچىنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى . گو زىيى سانغۇن ئورخۇنلۇق

خانزادىنىڭ ئۆزىنى مۇناسىق ھۆرمەت بىلدۈرۈپ قارشى ئالغانلىقىدىن مەمنۇن بولدى . ئۇ نۆكەرلەر سېپىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن چۈشتى ۋە قاسراقسمان پولات ساۋۇتنى شاراقلىتىپ ، شامالدا لەپىلدەپ تۇرغان بۆرە بايرىقىغا تەزىم قىلدى . « بىزنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتىمىزنى بىلىدىكەن » دەپ مەمنۇنىيەت بىلەن ئويلىدى قۇتلۇغ يابغۇ ۋە ئۇمۇ ئاتتىن چۈشتى . ئۇلار ئۆزئارا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ سالاملاشتى . قۇتلۇغ يابغۇ مېھمانىنى سېپايىلىك بىلەن ئۆزچىدىرىغا باشلىدى .

قويلار سويۇلۇپ ، قازانلار ئېسىلدى . قۇتلۇغ يابغۇ گو زىيىنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويماي ، ئۇنى مەي ئىچىشكە زورلىدى . تابغاچ سانغۇن ئۇ-رۇش پىلانىنى مۇزاكىرە قىلىشقا ئالدىرايتتى . ئۇيغۇر خانزادە بولسا ، ئۇ-نىڭ ئالدىراشلىرىغا پەرۋا قىلماي :

ـــ مۇزاكىرە قىلىشقىمۇ ئۇلگۈرىمىز ، قورقماڭ . ئۇ ئەن لۇشەن دېگەن قانچىلىك نېمە ئىدى ! گۆش يەڭ ، مەي ئىچىڭ ، ـــ دەپ ئۆزى-نىڭ مېھماندوستلۇقىنى كۆرسىتەتتى .

قۇتلۇغ يابغۇ گوزىيىنى روھلاندۇرۇشقا تىرىشىپ سۆزمەنلىك قىلاتتى :

ـــ ئىلگىرى بىزنىڭ قاغانلىرىمىز چاڭئەن ، لوياڭلارغا بارسا تاڭ پادىشاھلىرى مەي زىياپىتى بېرەتتىكەن . ئۇلار ئۇيغۇرلارغا مەي قۇيۇپ ئۇلگۈرتۈپ بولالماي ، ئاخىر مەي تۇڭلىرىغا نەيچىلەرنى سېلىپ ، ھەربىر ئۇيغۇرنىڭ قولىغا بىردىن نەيچىنى تۇتقۇزۇپ قويغانىكەن ، « قانچىلىك خالىساڭلار شۇنچىلىك ئىچىڭلار » دەپ ...

ـــ راست ، راست ، شۇنداق بولغان ، ـــ دېدى گوزىيى قىسىق كۆزلىرىنى تېخىمۇ قىسىپ كۈلۈمسىرەپ ، ـــ تاڭ پادىشاھلىرى ئۇيـ-غۇرلارنىڭ ئەلچىلىرىنى ئاجايىپ داغدۇغىلىق بەزمە ـ زىياپەتلەرنى ئۆتـ-كۈزۈپ كۆتۈۋالاتتى . بىز ھازىرمۇ شۇنداق قىلىمىز .

ـــ شۇنداق بولغاندىن كېيىن سىلەرمۇ بىزنىڭ مەي ـ شارابلىرـ-مىزنى قانغۇچە ئىچىڭلار ، ـــ دەيتتى قۇتلۇغ يابغۇ ۋە دوستانە رەۋىشتە ئۇنلۇك كۈلۈپ كېتەتتى .

ئۇ كۈنى شۇ تەرىقىدە يايلاق خەلقىنىڭ غەم يېمەس تۇز كۆڭۈل-
لۈكى بىلەن كەچكىچە ھەممەيلەن يەپ ـ ئىچىپ ، ناخشا ئېيتىپ ، ئويـ-
ناپ ـ كۈلۈپ كۆڭۈل ئېچىشتى .

ئەتىسى ئەتىگەندە رەسمىي سۆھبەت باشلاندى . گو زىيى نۆۋەتـ-
تىكى ۋەزىيەتنى چۈشەندۈردى :

ـــ توپىلاڭچىلار چاڭئەننى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن ئۇزاق ئۆتـ-
مەي ئەن لۈشەننىڭ قول ئاستىدىكى مۇھىم شەخسلەردىن بىرى بولغان
تۇرك بەگزادىسى ئاشىنا چۈرتېگىن بەش مىڭ ئاتلىق ئەسكەرنى باشلاپ
چاڭئەندىن چىقىپ كەتتى . ئەن لۈشەن بىلەن ئۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا
قانداقتۇر بىر زىددىيەت چىققانىدى . ئاشىنا چۈرتېگىن سۇفاڭ ئايمىقنىڭ
كەلدى . ئۇنى بىز تەرەپكە ئۆتكىلى كەلدى دەپ ئويلاپتۇق ، لېكىن ئۇ
كۈتمىگەن يەردىن چىقىپ بىزگە ھۇجۇم قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ئەھۋال
تېخىمۇ مۇرەككەپلىشىپ كەتتى . تەڭرى ئوغلى تاڭ سۇزۇڭ بۇ ئاشنا
بەگزادىسىنى يوقىتىش ئۈچۈن بارغۇت خۇيۇننى چىقاردى . بارغۇت ئۇنى
مەغلۇپ قىلدى . بىراق ، ئاشنا چۈر تېگىن سۇفاڭ دىيارىدىن چېكىنىپ
كەتكەن بىلەن ئۇنىڭ قوشۇنى كۆپ تالاپەت كۆرمىدى . ئەكسىچە ،
توققۇز ئوغۇزلارنىڭ توڭرا قەبىلىسى ۋە نۇرغۇن سوغدىلار ئۇنىڭغا قو-
شۇلدى . ئۇنىڭ قوشۇنىنىڭ سانىمۇ ، ساپاسىمۇ ئېشىپ كەتتى . شۇڭا ،
تەڭرى ئوغلى سىزلەردىن ياردەم سوراشنى مۇۋاپىق تاپتى . نۆۋەتتە ئا-
شنا چۈر تېگىننى يوقاتماي تۇرۇپ ، ئەن لۈشەن بىلەن ئۇرۇش قىلغىلى
بولمايدۇ .

ـــ ھەم ، چۈشەندىم ، ـــ دېدى قۇتلۇغ يابغۇ بېشىنى
ئىرغىتىپ ، ـــ ئاشنا ئۇرۇقىنىڭ كاتتىۋاشلىرى ئۇيغۇر خانلىقى تەڭ-
لەنگەندىن كېيىن يايلاقتىكى ماكانلىرىنى تاشلاپ ، تابغاچلارنىڭ يۇرت-
لىرىغا كۆچۈپ كەتكەندى . ئۇلارھامان خانلىقىمىزنى ئاغدۇرۇپ ، ئۆز-
لىرىنىڭ سۇلالىسىنى تىرىلدۈرۈشنى خام خىيال قىلىپ يۈرۈشىدۇ .
تۇڭرالارمۇ قەبىلىۋازلىق قىلىپ ، ياغلاقار ئۇرۇقى بىلەن پۈت تېپىشىپ ،
دۇشمەنلىرىمىز بىلەن تىل بىرىكتۈرگەن . دەككىسىنى يېگەندىن كېيىن

ئۇلارمۇ قېچىپ كەتكەن . ئۇلارمۇ پۇرسەت بولسىلا بىزگە زىيانكەشلىك قىلىشنى ئويلايدۇ .

گۈزىيى شالاڭ قارا ساقىلىنى سىلاشتۇرۇپ ، تەستىقلىغان تەرىزدە بېشىنى لىڭشىتتى .

— سىلەر بىلەن بىزنىڭ دۇشمەنلىرىمىز ئورتاق ، — دېدى ئۇ .

— ئەمىسە دەرھال ھۇجۇمنى باشلايلى ، — دېدى قۇتلۇغ يابغۇ .

گۈزىيى ئۆز پىكرىنى بايان قىلدى :

— بىزنىڭ ئەسكىرىي كۈچىمىز ئاساسەن پىيادە قىسىملاردىن تەركىب تاپقان . مەلۇمكى ، پىيادە قىسىملار شەھەر ـ قەلئەلەرنى مۇداپىئە قىلىش ياكى سېپىللارغا ھۇجۇم قىلىشقا ماسلاشقان . بىراق ، دالادا جەڭ قىلىشتا ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ قۇدرىتى تەڭداشسىز بولىدۇ . شۇڭا ، ئۇيغۇر ئاتلىق قوشۇنى بىزنىڭ مۇشۇ جەھەتتىكى بوشلۇقىمىزنى تولدۇرىدۇ دەپ ئىشىنىمىز .

— ئەلۋەتتە ، ئەلۋەتتە ، — دېدى قۇتلۇغ يابغۇ ، — بىزنىڭ قانداق جەڭ قىلىدىغانلىقىمىزنى كۆرۈپ قالسىز . « ئۇيغۇرلار ئات ئۈستىدە تۇغۇلۇپ ، ئات ئۈستىدە ئۆلىدۇ » دېگەن گەپ بار . ئات بىزنىڭ قانىتىمىز . بىزگە تەڭ تۇرالىغۇدەك تائىپە تېخى بۇ دۇنياغا كەلمىدى .

تۇيۇقسىز ئالپ شۇل سىپايىلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ سۆز قىستۇردى :

— يابغۇم دۇرۇس گەپ قىلدى . شۇنداقتىمۇ ، ئەن لۇشەنگە سەل قاراشقا بولمايدۇ . ھەممە ئالامەتلەردىن قارىغاندا ، بۇ توپىلاڭچىلار ئىنتايىن قۇدرەتلىك كۈچ بولۇپ تەشكىللەنگەن . شۇڭا ، بۇ ئۇرۇشتا كۈچىمىزنى ئوبدان ئورۇنلاشتۇرۇپ ، پەم بىلەن ھەرىكەت قىلىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ . جەڭدىن بۇرۇن ئوبدان كېلىشۈالايلى .

— توغرا ، ھەزرەتلىرى دانا گەپ قىلدى ، — دەپ گۈزىيى دەرھال ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى .

قۇتلۇغ يابغۇ ئەن لۇشەننى « قۇدرەتلىك » دېگەن پىكىردىن تولمۇ نارازى بولۇپ ، تۇيۇقسىز ئالپ شۇلغا ئالىيىپ قويدى ـ دە :

ـــ ئەن لـۇشەننىڭ زادى قانچىلىك نېمە ئىكەنلىكىنى جەڭ بولـ
غاندا سىلەرگە كۆرسىتىپ قويىمەن ، ـــ دېدى .
شۇ گەپ بىلەن سۆھبەتمۇ ، زىياپەتمۇ ئاياغلاشتى . كەچ كىر-
دى . قۇتلۇغ يابغۇ ، گوزىيى ، تۈپەك ئالىپ شۇل بىر چېدىردا ئۇخلاپ
قېلىشتى .
ئەتىسى ناشتىدىن كېيىن ئۇلار يەنە چۈشكىچە چېدىردىن چىقـ
مىدى . قۇتادمىش تاقەتسىزلىنىپ ، چېدىرغا يېقىن يەردە ئۇياق ـ بۇياققا
ماڭاتتى .
ـــ ئۇلارنىڭ سۆھبىتى قاچان تۈگەيدۇ ؟ قاچان يۈرۈشكە ئاتلـ
نىمىز ؟ ـــ دەيتتى ئۇ جەڭچىلەرگە .
ـــ ئالدىرىما ، يېگىت ، ـــ دەيتتى ئۇنىڭغا يېشى چوڭراق جەڭـ
چىلەر ، ـــ ئۇلۇغلىرىمىز كېلىشىپ بولغاندىن كېيىن بۇرۇلۇتلەردەك
ئۇچۇپ كېتىمىز . ئۇ چاغدا توختاي دېسەڭمۇ توختىيالمايسەن .

× × ×

فېڭشياڭ ئايمىقى بايرام تۈسىگەكىرگەنىدى . ھەممە يەردە تۈغ ـ
ئەلـەملەر لەپىلدەيتتى . ئوردا ئەمەلدارلىرى ۋە مۇلازىملار مېھمان كۈتۈش-
نىڭ تەييارلىقى بىلەن ئالدىراپ يۈرۈشەتتى . ئاخىر مېھمانلار يېتىپ
كەلدى . سېپىل ئۈستىدىكى قاراۋۇللار قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ :
ـــ كەلدى ، كەلدى ! ـــ دەپ ۋارقىراشتى .
سېپىل سىرتىدا كۈتۈپ تۇرغان چاپارمەنلەر بۇ خەۋەرنى تەڭرى
ئوغلى تاڭ سۇزۇڭغا تېزرەك يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ
ئوردا تەرەپكە كېتىشتى .
دەرۋەقە ، شىمال تەرەپتىن كۆرۈنگەن زور قوشۇن دالاغا كەڭ
يېيىلىپ ، چاڭ توزۇتۇپ ، فېڭشياڭ سېپىلىغا يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى .
بۇ باش قوماندان گو زىيى شەخسەن ئۆزى باشلاپ كېلىۋاتقان خانزادە
قۇتلۇغ يابغۇ باشچىلىقىدىكى ئۇيغۇر قوشۇنى ئىدى . قوشۇن سېپىل

سىرتىدا توختاپ بارگاھ قۇردى . قۇتلۇغ يابغۇ بىر قىسىم يېقىنلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا گوزىيى سانغۇننىڭ يول باشلىشى بىلەن تاڭ سۇلالىسىنىڭ فېڭشياڭ ئايمىقىدىكى ۋاقىتلىق ئوردىسىغا قەدەم تەشرىپ قىلدى . تەڭرى ئوغلى تاڭ سۇزۇڭ خۇش تەبەسسۇم يېغىپ تۇرغان چىرايى بىلەن ئۇلارنى ئىنتايىن قىزغىن كۈتۈۋالدى ھەمدە ئۆزىنىڭ گۈاڭپىڭ بېگى بولۇپ تۇرۇۋاتقان ئوغلىنى قۇتلۇغ يابغۇ بىلەن ئاكا ـ ئۇكا بولۇشقا دالالەت قىلدى . ئىككى خانزادە دوستانە كەيپىيات ئىچىدە « ئاكا ـ ئۇكا بولايلى » دېيىشىپ قول بېرىشتى .

ئەتىسى قۇتلۇغ يابغۇ ئۆز قوشۇنىدىن ئىككى مىڭ چەۋەندازنى ئايرىپ ، فەنياڭ تەرەپكە كەتكەن ئاشنا چۇرتېگىننىڭ قوشۇنىغا زەربە بېرىش ئۈچۈن ئەۋەتتى .

ـــ بىز چاڭئەنگە ھۇجۇم قىلىشتىن ئىلگىرى ئەن لۇشەنگە فەنياڭ تەرەپتىن كېلىدىغان ياردەمنى ئۈزۈپ تاشلىشىمىز كېرەك ، ـــ دېدى قۇتلۇغ يابغۇ .

ـــ مەن قوشۇلمەن ، ـــ دېدى گوزىيى نۆۋەت بىلەن تەڭرى ئوغلى ۋە يابغۇغا جىددىي قاراپ .

ـــ شۇنداق بولسۇن ، ـــ دېدى تەڭرى ئوغلىمۇ بېشىنى لىڭشىتىپ .

ئىككى مىڭ كىشىلىك تارماق قوشۇن يۈرۈشكە تەييار بولغاندا قۇتادمش يۈگۈرۈپ كېلىپ ، جەڭچىلەرگە ئاخىرقى يولىيۇرۇقلارنى بېرىۋاتقان قۇتلۇغ يابغۇنىڭ ئالدىغا بىر پۈتى بىلەن تىزلىنىپ ئىلتىماس قىلدى :

ـــ يابغۇم ، مەن فەنياڭغا بارغان . ئۇ تەرەپنىڭ يوللىرىنى ئوبدان بىلىمەن . شۇڭا ، تارماق قوشۇنغا يول باشلىغۇچى بولۇپ باراي ، ئىجازەت قىلغايلا .

ـــ بوپتۇ ، يول بىلىدىغانلار كۆپرەك بولغانلىقى زېيىنى يوق ، ـــ دېدى يابغۇ .

تارماق قوشۇن فەنياڭ يولىغا چۇشۇپ تېز ئىلگىرىلەپ كەتتى . بۇ

قوشۇندكى ھەربىر جەڭچىنىڭ ئىككىدىن ئېتى بولۇپ ، ئاتلارنى ئالماش-
تۇرۇپ مىنگەچكە مەنزىلدىن مەنزىلگە توختىماي ئۆتۈپ ، ناھايىتى تېز-
لىكتە فەنياڭ تەۋەسىدىكى يەرلەرگە يېتىپ كەلدى .

قۇتادمش تېز يورغىلاپ كېتىۋاتقان ئاتنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ،
يۈزىگە نەشتەردەك ئۇرۇلۇۋاتقان كەچ كۈزنىڭ سوغۇق شامىلىنىمۇ سەز-
مەي ، فەنياڭ تۈپرىقىدا مەڭگۈلۈككە كۆز يۇمۇپ ياتقان ئادارقىزنى سې-
غىنىپ ئەسلەيتتى . « ئۇنى ئۆز قولۇم بىلەن يەرلىكىدە قويغانىدىم ، ـــ
دەپ ئويلايتتى ئۇ ، ـــ ئەمدى ئۇنىڭ تۈپراق بېشىدا قوي بوغۇزلاپ قان
ئاققۇزۇپ ، شامانىنى تەكلىپ قىلىپ پىرە ئوينىتاي . ئۇنىڭ روھى خۇش
بولۇپ قالسۇن » .

تارماق قوشۇن تۈن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ ئاشنا قوشۇنە-
نىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۈۋالدى ـ دە ، چاقماق تېزلىكىدە ھۇجۇم قىلىپ ،
ئۇلارنى بىردەمدىلا تىرىپىرەن قىلىۋەتتى . ئاشنا چۈرتىگەن بۇنداق
ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمنىڭ بولۇشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى . ئۇنىڭ
ئەسكەرلىرى ئۇيقۇچىلىقتا نېمە بولۇپ كەتكەنلىكىنى پەرق ئېتەلمەي ئۆ-
لۈم ۋەھىمىسى ئىچىدە تەرەپ ـ تەرەپكە قېچىپ چېچىلىپ كەتتى . تار-
ماق قوشۇنىدىكىلەر ئۇلارنى قوغلاپ يۇرۇپ قىلىچتىن ئۆتكۈزەتتى .

ئاشنا چۈرتىگەن پەقەت ئەتىسى كۈنىلا ئۇيغۇر قوشۇنىنىڭ
كەلگەنلىكىنى بىلدى . كېچىدىكى جەڭدە ئۇنىڭ قوشۇنى بەكلا توزۇپ
كەتكەنىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ئۇنىڭ قوشۇنىنىڭ خېلى سالماقلىق
قىسمىنى تەشكىل قىلغان توڭرالار ئەتىسى ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن
ئاشىنادىن يۈز ئۆرۈپ ، ئۇيغۇرلار تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى . ئورخۇن-
لۇقلارنىڭ تارماق قوشۇنى ناشتىدىن كېيىن يەنە ھۇجۇم قوزغىدى . ئا-
شنا چۈرتىگەن ئەمدى ئوچۇق دالادا جەڭ قىلىشقا پېتىنالماي فەنياڭ
سېپىلىنىڭ ئىچىگە بېكىنىۋالدى . ئورخۇنلۇقلار بۇ ئايماقنى ئۇدا ئىككى
كۈنگىچە مۇھاسىرىگە ئالدى . ئۇچىنچى كۈنى جەنۇب تەرەپتىن ، يەنى
خېنەن تەۋەسىدىن ئەن لۇشەننىڭ يىگىرمە مىڭ كىشىلىك بىر قوشۇنى
فەنياڭغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كېلىپ قالدى . ئۇيغۇر تارماق قوشۇنە-

نىڭ ئادەم سانى بەك ئاز بولغاچقا جەڭدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ ، كۈنپېتىشقا ، يەنى چاڭئەن تەرەپكە ئۇچقاندەك تېز چېكىندى . توپىلاڭچىلار ئۇلارنى قوغلاپ يېتىشەي دەپ قالغاندا ئۇيغۇر جەڭچىلەر بوراندەك ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئات ئۈستىدىن كەينىگە قارىتىپ ئوقيادىن ئوق ئۇزگىلى تۇردى . قوغلىغۇچىلار كەينى ـ كەينىدىن يىقىلىشقا باشلىدى . شۇ تەرىقىدە دۈشمەنلەر بىرنەچچە قېتىم قوغلاپ زەربە بېرىشكە ئۇرۇنۇپ باققان بولسىمۇ ، بىر تالاي ئادەمىدىن ئايرىلىپ كەينىگە قايتىپ كەتتى .

ئورخۇنلۇقلار فەنياڭغا قانداق تېزلىكتە يۇرۇش قىلغان بولسا ، ئەمدى چاڭئەن تەرەپكىمۇ شۇنداق چاققانلىق بىلەن ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى . ئۇلار قۇتلۇغ يابغۇنىڭ ئاساسلىق قوشۇنى بىلەن ئەنە شۇ چاڭئەن ئەتراپىدا ئۇچرىشىشقا كېلىشكەنىدى .

قۇتادمىش قوشۇن ئىچىدە ئېتىنى يورغىلىتىپ كۈنپېتىشقا كېتىۋاتقان بولسىمۇ ، كۆزى كەينىدە قالدى . ئۇ فەنياڭغا كىرەلمىگەنلىكىدىن كۆڭلى يېرىم بولاتتى ، ئادارقىزنىڭ قەبرىسىنى تاۋاپ قىلالمىغانلىقىدىن ئۆزىنى دۈنيادىكى ئەڭ بەختسىز ئادەمدەك ھېس قىلاتتى . ئۇ ئادارقىزنى سېغىنغانسېرى ماسمادارغا بولغان ئۆچمەنلىكى ھەسسىلەپ ئاشاتتى . ئۇنىڭ ئېڭىدا ماسمادار دىن ئۆچ ئېلىش گويا ئۆزىنىڭ مۇقەددەس بۇرچىدەك بولۇپ قالغانىدى . ئۇنىڭ ئىنتىلىشىمۇ ، مۇددىئاسىمۇ شۇ ئىدى .

« خەپ ، توختاپ تۇر ، ماسمادار ! ـــ دەپ ئويلايتتى قۇتادمىش ، ـــ سەن ھازىر بەلكىم چاڭئەندە يەنە شۇملۇق قىلىپ يۇرۇۋاتقانسەن ياكى باشقا جايلاردا كاللا كېسەرلىك قىلىۋاتقانسەن ، ئەگەر ھازىرغىچە تىرىك بولساڭ ... ئالدىرىماي تۇر ، خۇنپەر ، بىز ئەن لۇشەننى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن نەدىن بولمىسۇن تېپىلىسەنغۇ . ئەنە شۇ چاغدا ئۆز قولۇم بىلەن ئەدىپىڭنى بېرىمەن ! »

ئويلاپ شۇ يەرگە كەلگەندە قۇتادمىشنىڭ يۇرىكى « جىغ ! » قىلىپ قالدى . چاڭئەندە ھېلىقى قوردانلىق سەنئەتچىلەر قالغانىدى . ئۇلار نېمە بولۇپ كەتتىكىن ؟ ھېلىقى ئايتولۇن ئاتلىق ئۇسسۇلچى قىز ھازىرمۇ

چاڭئەندە تۇرۇۋاتقانمدۇ ؟ ئاشۇ ئايتولۇننىڭ كېپىنەكتەك يېنىك ئۇسسۇل ئويناشلىرى ، كۇلۇشلىرى ، بېرىلىپ ھېسسىياتلىق سۆزلەشلىرى ، قۇتادمىشقا شۇنچە ئاق كۆڭۈللۈكى بىلەن يۇرەك سۆزىنى ئېيتقانلىقى ، قۇتادمىش ئۇنى ئۆز سىڭلىسىدەك كۆرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ، ئۇنىڭ يۈرىكىنى قوبۇل قىلمىغاندا ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش ئاققان ھالدا يۈگۈرۈپ ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتكەنلىكى ، قوردانلىق سەنئەتچىلەر قۇتادمىشنى فەنياڭغا ئۇزاتقانلىقى ئايتولۇننىڭ ئادەمنىڭ ئىچى ئاغرىغۇدەك پەرىشان چىرايى ـــ ئەنە شۇ ئەسلىمىلەر قۇتادمىشنىڭ كۆز ئالدىدىن بىر ـ بىرلەپ سۈرەتلىنىپ ئۆتۈشكە باشلىدى .

كۆز بىلەن قىش ئالمىشىپ ، قار يېغىشقا باشلىغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە تارماق قوشۇن چاڭئەن شەھىرىگە ئانچە يىراق بولمىغان بىر جايدا ئاساسلىق قوشۇن بىلەن ئۇچراشتى . تارماق قوشۇن فەنياڭغا يۈرۈپ كەتكەندىن كېيىن تابغاچ قوشۇنى بىلەن ئۇيغۇر قوشۇنى چاڭئەنگە قىستاپ كېلىپ ۋە شۇ يەردە ئىككى سەپكە ئايرىلىپ ، ھەل قىلغۇچ جەڭنى باشلاشنىڭ ئاخىرقى تەييارلىقلىرىنى ئىشلىمەكتە ئىدى .

تارماق قوشۇننىڭ فەنياڭغا قىلغان يۈرۈشى ھەققىدىكى تەپسىلىي مەلۇماتنى قۇتلۇغ يابغۇ بىلەن گو زىيى سانغۇن بىر چېدىردا ئولتۇرۇپ ئاڭلىدى .

ـــ دېمەك ، ئاشۇنا ئۇرۇقنىڭ جەڭگىۋار كۈچى ئاساسىي جەھەتتىن يىمىرىلدى ، ـــ دېدى قۇتلۇغ يابغۇ مەلۇماتنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن ، ـــ ئەمدى ئۇلارنىڭ ياغلاقار ئۇرۇقىدىن ھوقۇق تالاشقۇدەك مادارى قالمىدى .

گوزىيى ھەيرەت ئىچىدە شالاڭ ئۆچكە ساقىلىنى سىلاشتۇرۇپ خىتاب قىلدى :

ـــ باربكاللا ! ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدۇ ! ئاران ئىككى مىڭ ئادەم چىقىپ ، شۇنچە قۇدرەتلىك قوشۇننى تارمار كەلتۈرۈپ پارچىلىۋەتكەنلىكىگە ھەقىقەتەن ئادەمنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيدۇ . يارايسىلەر ! ئۇيغۇر قوشۇنى ھەقىقەتەن تەڭداشسىز قۇدرەتلىك قوشۇن ئىكەن . بۇ قوشۇن

بىلەن ئەن لۇشەننى مەغلۇپ قىلىشقا بولىدىغانلىقىغا ئەمدى تولۇق كۆزۈم يەتتى .

× × ×

گوزىيى قوشۇنى بىلەن قۇتلۇغ يابغۇ قوشۇنى ھەل قىلغۇچ جەڭگە ئاتلاندى . كېلىشىم بويىچە تاڭ سۇلالىسى قوشۇنى چاڭئەننىڭ غەربىدىكى جىشيا ڭسى بۇتخانىسى ئەتراپىدا توپلانغان يۈز مىڭ كىشىلىك توپىلاڭچى قوشۇننىڭ ئالدىغا يۇرۇش قىلدى . قۇتلۇغ يابغۇ قوشۇنى ھارماس ئاتلىرىنىڭ كۈچىگە تايىنىپ ، يىراقتىن ئايلىنىپ ، بۇ يۈز مىڭ كىشىلىك ئەن لۇشەن قوشۇنىنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتتى .

توپىلاڭچى قوشۇن تەشەببۇسكارلىق بىلەن گوزىيى قوشۇنىغا ھۇجۇم قىلدى . پايانسىز قارلىق دالادا قانلىق جەڭ باشلاندى . تاڭ سۇلالىسى قوشۇننىڭ كۆپ قىسمى پىيادە ئەسكەرلەر ئىدى . قارشى تەرەپنىڭ ھەممىسى ئاتلىق ئىدى . پىيادىلەرنىڭ ئۇزۇن نەيزىلىرى بىلەن ئاتلىقلارنىڭ ئۆتكۈر قىلىچلىرى تەڭلا ھەربىكەتكە كەلدى . قاقاس چۆلىنىڭ جىمجىتلىقى بۇزۇلدى . ئادەملەرنىڭ بىر - بىرىگە ھەيۋە قىلىپ ۋارقىراشلىرى ، ئاتلارنىڭ ئەنسىز كىشنەشلىرى ، ئات تۇياقلىرىنىڭ دۈپۈرلەشلىرى ، پولات تىغلارنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇپ « جاڭ - جۇڭ » قىلغان سادالىرى ، يارىدارلارنىڭ داد - پەرياد ئۇرۇپ ئىڭراشلىرى گويا كى يەر ۋە كۆكنى تۇتاش قاپلىدى . ھەر ئىككى تەرەپتىن ئۆلگەنلەر ۋە يارىدار بولغانلار تېز كۆپەيدى . لېكىن ، بارا - بارا ئاتلىقلارنىڭ ئۆتكۈر قىلىچلىرى پىيادىلەرنىڭ ئۇزۇن نەيزىلىرىنى بېسىپ چۈشكىلى تۇردى . جەڭ ئوتىدا قىزىپ كەتكەن ئاتلار يوپۇرۇلۇپ كېلىپ ، ئادەملەرنى كۆكرەكلىرى بىلەن سوقۇپ يىقىتاتتى . ئات تۇياقلىرى ئاستىدا دەسسىلىپ ، چەيلەنگەن ئادەملەرنىڭ تىرىك قالغانلىرى بىر ئاماللارنى قىلىپ ئۆملەپ قوپاتتى - دە ، جەڭ مەيدانىدىن قاچاتتى . يۇقىرىدىن كۈچەپ ئۇرۇلغان قىلىچلار پاتپاراق بولۇشۇپ كەتكەن ئادەملەرنى كەينى - كەيىن

ىندىن دوملاتقىلى تۇردى . تاڭ سۇلالىسى قوشۇنى قالايمىقانلىشىپ كەتتى . قوماندانلار ۋەزىيەتنى كونترول قىلالماي قالدى .

ئېگىز دۆڭ ئۈستىدە جەڭ ۋەزىيىتىنى كۆزىتىپ تۇرغان باش قوماندان گوزىيى ئۆز يېنىدىكى باتۇرلۇقتا داڭق چىقارغان قېنى قىزىق لى سيۆ سانغۇنغا كەسكىن بۇرۇلۇپ قارىدى .

ـــ خىللانغان پالۋانلىرىڭىزنى يىغىپ ئۇلارنى توسۇڭ ! ـــ دەپ بۇيرۇق بەردى ئۇ توختاۋسىز ئالغا بېسىپ كېلىۋاتقان دۈشمەن ئاتلىقلىرىنى قولى بىلەن كۆرسىتىپ .

ئىچى قاياناپ زەردىگۆش بولۇپ كەتكەن لى سيۆ ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى بىر تۇركۈم چەۋەندازلارنى باشلاپ ، ئېتىنى چاپتۇرغان پېتى دۈشمەن سېپىگە بۆسۈپ كىرىپ كەتتى . بىر مەيدان قاتتىق ئېلىشىشتىن كېيىن لى سيۆ ۋە ئۇنىڭ چەۋەندازلىرى ئون نەچچە دۈشمەننى ئات ئۈستىدىن يۇلۇپ ئېلىپ ، تىرىك تۇتۇپ كەلدى . دۈشمەن چەۋەندازلىرى بۇ تۇيۇقسىز زەربىدىن مەڭدەپ قالدى . گو زىيىنىڭ چېچىلىپ كەتكەن ئەسكەرلىرى يەنە قايتىپ كېلىپ جەڭگە چۈشتى . بۇ چاغدا دۈشمەن تەرەپمۇ ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىپ ، بۇرۇنقىدىنمۇ شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۆتتى . ئەمدى لى سيۆنىڭ پالۋانلىرىمۇ ئامالسىز قېلىپ چېكىنىشكە يۈزلەندى .

ئەنە شۇنداق ھالقىلىق پەيتتە گوياكى جەڭ ئىلاھى ئەرشىئەلادىن تاڭ قوشۇنلىرىغا كۈلۈپ قارىغاندەك بولدى . ئۇشتۇمتوت ئۇيغۇر قوشۇنى ئاتلىرىنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ ، بەجايىكى قارا قۇيۇندەك ، بەجايىكى چۆلدىكى قارا بوراندەك ئۇچۇپ كەلدى ـ دە ، ئەن لۇشەن قوشۇنىنىڭ ئارقا تەرىپىدىن ئەجەللىك زەربە بەردى . شۇنداق دەھشەتلىك ئۇر ـ يىقىت باشلىنىپ كەتتىكى ، ئەن لۇشەن تا ھازىرغىچە بۇنداق ھالاكەت يەتكۈزگۈچى ، قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدىغان ھۇجۇمنى كۆرۈپ باقمىغانىدى . ئۇيغۇر ئەسكەرلىرى :

ـــ كۆك بۆرە ! كۆك بۆرە ! ـــ دەپ ئۇران توۋلىغىنىچە بەئەينى چۆل قاپلانلىرىدەك ، بەئەينى ئاشۇ رىۋايەتلەردىكى ئۆلۈمدىن قورقمايدىغان

غان ، خەتەردىن قاچمايدىغان مۇقەددەس كۆك بۆرىلەردەك شىددەتلىك ئېتىلىپ كېلىپ ، تالاي ـ تالاي جەڭلەردە شەرەپ قازانغان ئۆتكۈر قىلىچلىرىنى ئىشقا سالدى .

ئەن لۇشەن ئەسكەرلىرىمۇ بوش كەلمەي جان ـ جەھلى بىلەن ئېلىشتى . سەپلەر بۇزۇلۇپ ، رەقىبلەر ئارىلىشىپ كەتتى . ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئەزىمەتلىرى قىلىچلىرىنى بار كۈچى بىلەن غۇلاچلاپ چاپاتتى . پولات تىغلارنىڭ چاقماقتەك زەربىسىدىن ھەرياندا ئادەملەر ۋە گۈل ناھسىز ئاتلار جان ئۈزۈپ يىقىلغىلى تۇردى . پۈتۈن جەڭ مەيدانى بىر دەمدىلا گويا كى ھالاكەت دېگىزىغا ۋە ياكى قىيامەت قايمىغا ئوخشاپ كەتتى . تىركىشىش ئۇزاق داۋاملاشمىدى . ئورخۇنلۇقلار بارغانسېرى ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىدى . ئەن لۇشەن قوشۇنى بەرداشلىق بېرەلمەي قەدەمبۇ قەدەم چېكىنىشكە باشلىدى ۋە ھايال ئۆتمەي قارشىلىق كۆرسەتكۈدەك غەيرىتىنمۇ يوقىتىپ ، قالايمىقان قېچىپ ، ھەر ياقلارغا پىتراپ كەتتى . قۇتلۇغ يابغۇنىڭ ئەزىمەتلىرى يېگىش تەنتەنىسى بىلەن قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈپ ، ئۇچقۇر ئاتلىرى بىلەن ئۇلارنى قوغلاپ ساۋاشقا باشلىدى . كۆز يەتكۈسىز كەڭ دالادا ئەن لۇشەن ئەسكەرلىرىنىڭ جەسەتلىرى چېچىلىپ ، يېيىلىپ كەتتى .

قۇتلۇغ يابغۇنىڭ چەۋەندازلىرى ۋە ئۇلارنىڭ كەينىدىن گوزىنىڭ پىيادىلىرى شۇ قوغلىغانچە ھېچ يەردە توختىماي چاڭئەن سېپىللىرىغىچە قىستاپ كەلدى . ئەن لۇشەن بۇنداق زور مەغلۇبىيەتتىن ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىشقا ئۇلگۈرمەي شەھەرنى تاشلاپ چىقىپ كەتتى . ئۇيغۇر ، تابغاچ قوشۇنلىرى داۋاملىق قوغلاپ زەربە بېرىپ ، ئۇلارنى تۇڭگۇەن ئۆتكىلىدىن چىقىرىۋەتكەندىن كېيىنلا جەڭنى توختاتتى .

قۇتلۇغ يابغۇنىڭ ئاتلىق قوشۇنى ھاۋا ئىللىپ ، قار ئېرىشكە باشلىغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە تاڭ سۈلالىسىنىڭ شەرقىي ئاستانىسى چاڭئەن شەھىرىگە غەلبە تەنتەنىسى بىلەن كىرىپ كەلدى .

ئون ئىككىنچى باب

ئوخشاشمىغان تەقدىرلەر

چاغنەن شەھەر ئاھالىسى ئېغىر كۈلپەت ئىچىدە قالغانىدى . دۇ-كانلار ۋە خۇسۇسىي تۇرالغۇ جايلار بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنىپ ، خەلق ئا-چارچىلىقتا زار قاقشىماقتا ئىدى . ئۇستۇبشىغا ئەسكى ـ تۈسكىلەرنى يۆگىۋالغان تىلەمچىلەر ھەممە يەردە تېنەپ يۈرۈشەتتى . ھەر كۈنى دې-گۈدەك كوچىلاردا ئاچلىقتىن ئۆلگەن ئادەملەرنىڭ جەسەتلىرى تېپىلاتـ تى . شەھەرلىكلەرنىڭ تولىسى بېشى قايغان ، پۇتى تايغان تەرەپلەرگە قېچىپ كېتىشكەن بولۇپ ، كوچا ـ گۈزەرلەر ۋە ئۆي ـ سارايلار تىمتاس جانسىز ماكانغا ئايلانغانىدى . ناگان ـ ناگاندا ئۆتۈپ قالىدىغان يېگانە يولۇچى قورقۇپ كەتكەنلىكتىن چىرايىنىڭ ئۆڭىۋلى قالمىغان ھالدا كۆزلىرىنى ئالاق ـ جالاق قىلىپ ، خۇددى مۇشۇكتىن قاچقان چاشـ قانلاردەك تېزرەك بىرەر تۆشۈككە كىرىپ كېتىشكە ئالدىرايتتى . ئىگە ـ چاقسىز قالغان لالما ئىتلار ئەخلەت ـ چاۋارلارنى تىنتىپ قاتراپ يۈرۈ-شەتتى . ئادەم نەگىلا قارىسا ھەممە يەردىن گويا يىغا ئولىشىپ تۇراتتى .

قۇتادمىش « يېقىن كىشىلىرىمنى ئىزلەيمەن » دەپ باشلىقىدىن رۇخسەت ئېلىپ ئېتىغا مىندى ـ دە ، شەھەر كوچىلىرىنى بىرباشتىن ئا-رىلاشقا باشلىدى . يوللاردا قار ـ پاتقاق ئارىلىشىپ كەتكەن بولۇپ ، تۇزۇكرەك ئادەم ئىزى كۆرۈنمەيتتى . قۇتادمىش چەتتىكى بىر ھويلىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، مۇشتى بىلەن دەرۋازىنى قاقتى .

ـــ ھاي ، ئادەم بارمۇ ؟ دەرۋازىنى ئېچىڭلار !

شۇ تەرىقىدە بىرنەچچە قېتىم ۋارقىراپ دەرۋازا قاققاندىن كېيىن

ئۇچسىغا ئەسكى پالاسنى يېپىنچاقلىۋالغان ، ئاق كىرگەن چاچلىرى پاخپىيىپ كەتكەن ئوروق بىر ئەر كىشى دەرۋازىنى ئاچتى ۋە شوخ ئار-غىماقنى مىنىپ ، يېنىغا قىلىچ ، خەنجەر ئاسقان جەڭچىنى كۆرۈپ ، ئۆز-زىنى تاشلاپ تىزلاندى ـ دە ، كەينى ـ كەينىدىن بېشى يەرگە تەگكۈچە ئېگىلىپ ، يالۋۇرۇپ يىغلاپ كەتتى :

ـــ رەھىم قىلغايلا ، باتۇر ئەزىمەت ، رەھىم قىلغايلا ! ئۆيدە يې-گۈدەك ئاشلىقمۇ ، كىيىگۈدەك كىيىممۇ قالمىدى . يالغۇز بىر قىزىم بار ئىدى ، ئۆلۈپ كەتتى ، ئۆيدە باشقا قىز ـ چوكانلار يوق . رەھىم قىل-غايلا !

قۇتادمىش ھەيرانلىقتا ئۇنىڭغا قاراپلا قالدى .

ـــ ھەي ، بولدى ، بولدى ، ئورنىڭىزدىن تۇرۇڭ ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ مەن بۇلاڭچى ئەمەس ، ئۇقتىڭىزمۇ ؟ مەن سىلەرگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگەن ئۇيغۇر قوشۇنىنىڭ جەڭچىسى . ئورنى-ڭىزدىن تۇرۇڭ .

قۇتادمىش خەنزۇچە ـ ئۇيغۇرچىنى ئارىلاشتۇرۇپ چالا ـ بۇلا سۆزلىگەن بولسىمۇ ، ھەر ھالدا ھېلىقى بىچارە كىشى چۈشەندى ۋە ئور-نىدىن قوپۇپ سوغۇقتىنمۇ ياكى قورقۇشتىنمۇ ، ئەيتاۋۇر جالاق ـ جالاق تىترەپ سورىدى :

ـــ ئەمىسە ... سىزگە نېمە كېرەك ، باتۇر ئەزىمەت ؟

قۇتادمىش ئاخىرقى ۋاقىتلاردا ئۆگىنىۋالغان خەنزۇچە سۆزلەرنى ئىلاجى بار جايىدا ئىشلىتىشكە تىرىشىپ چۈشەندۈردى :

ـــ مەن دوستلىرىمنى ئىزلەپ يۈرۈۋاتىمەن ... قوردان دېگەن شەھەردىن كەلگەن سەييارە سەنئەتچىلەر بار ئىدى ... ئۇلار مۇشۇ چاڭ-ئەندە ... ھە ... كوچىلاردا ئويۇن قويياتتى ...

ئۆي ئىگىسى قۇتادمىشنىڭ يامانلىق قىلمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ خېلى تېتىكلەشتى .

ـــ ھە ، ئۇ سەنئەتچىلەرنىڭ ئويۇنلىرىنى مەنمۇ كۆرگەن ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ بىراق ، ئۇلارنىڭ ھازىر نەدىلىكىنى بىلمەيمەن . توپىلاڭ-

چىلار بۇ شەھەرنى بېسىۋالغاندىن كېيىن پۇقرالارنىڭ ئۆلگىنى ئۆلۈپ ، قاچقىنى قېچىپ توزۇپ كەتتى . يەنە نۇرغۇن يىگىت ـ قىزلارنى ئۇلار تۇتۇپ كېتىشتى . ماڭا ئوخشاش ئاز بىر قىسىم ئاجىز قېرى كىشىلەرلا يا ئۆلمەي ، يا تىرىلمەي مۇشۇنداق ئاچ ـ زارلىقتا يۇرۇۋاتىمىز .

قۇتادمىش ئېتىنى دېۋىتىپ يۇرۇپ كەتتى . ئۇ يەنە بىر نەچچە ئۆيلەرگە دوقۇرىدى . ئىگىسىز قالغان بوش ئۆيلەرگىمۇ كىرىپ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلارنى ئاختۇرۇپ باقتى . يولدا ئۇچرىغان ئادەملەردىنمۇ سوراپ باقتى . ھېچكىمدىن قانائەتلەنگۈدەك جاۋابقا ئېرىشەلمىدى . كىشىلەرنىڭ تولىسى قوردانلىق سەنئەتچىلەرنى كۆرگەن ، لېكىن ئۇلارنىڭ كېيىن نېمە بولغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى .

قۇتادمىش روھى چۈشكەن ھالدا ئېتىنى ئاستا ماڭدۇرۇپ ، شەھەرنىڭ سىرتىغىراق توغرا كېلىدىغان بىر كەڭرى كوچىغا چىقىپ قالدى . بۇ يەرگە كەلگەندە قۇتادمىشنىڭ پەرىشانلىقى يوقالدى . ئۇ سەل ئەجەبلەنگەندەك بولۇپ ، ئەتراپىغا زەن سالدى . بۇ كوچىدا گويا كى ھېچقانداق ئۇرۇش مالىمانچىلىقى بولمىغاندەك كۆرۈنەتتى . تەكشى تاش ياتقۇزۇلغان كوچا پاكىز سۈپۈرۈلگەن ، ئەتراپتىكى ئۆيلەرمۇ ھېچقانداق بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىمىغاندى . كوچىنىڭ ئۇ بېشىدا ھەشەمەتلىك سېلىنغان مانى دىنىنىڭ كاتتا ئىبادەتخانىسى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى .

قۇتادمىش ئىبادەتخانىنىڭ قىزىل سىرلانغان قوش قاناتلىق دەرۋازىسىغا ، خۇددى شۇنداقلا قىزىل سىرلانغان خىش تاملارنىڭ ئارقىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان چېدىر شەكىللىك ئۆگزىلەرگە قاراپ ئېتىنى توختاتتى . « نەچچە ۋاقىتتىن بېرى مۇشۇ كوچىغا كىرىپ باقمىغانىدىم ، ـــ دەپ ئويلىدى قۇتادمىش ، ـــ بۇ كوچىدا پەقەت مانى دىنداركىلا ئولتۇراقلاشقانىكەن . شۇڭا ، بۇددا دىنى ۋە كۈگزى تەلىماتلىرىغا ئېتىقاد قىلىدىغان تابغاچلارمۇ ، شامان دىنىنىڭ يولىنى تۇتقان ئۇيغۇر ، تۈركلەرمۇ مۇھىم ئىشى بولمىسا بۇ يەرگە كەلمەيدىكەن » .

يانداكى بىر دەرۋازا غىچىرلاپ ئېچىلىپ ، ئۇزۇن ئاق لىباس كىيىپ ، بېشىغىمۇ ئاق رومال سالغان بىر سوغدى ئايال چىقتى ۋە يېنىغا

قىلىچ ئېسىپ ، ئات مىنىپ تۇرغان قۇتادمىشنى كۆرۈپ چۆچۈگەن ھالدا توختاپ قالدى .

ـــ ھەي ئەسكەر ، ـــ دېدى ئۇ قورقۇپ تۇرسىمۇ يەنىلا دادىللىق بىلەن ، ـــ بۇ كوچىدىن بايلىق تاپمەن دېسەڭ بولمايدۇ . بۇ كوچىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى مانى راھىبلىرى . بۇ يەردە بايلار يوق . بۇ جىن ـ شەيتانلاردىن پاكلانغان ، مانى روھى نۇر چاچقان كوچا بولغاچقا ، تاغاچ ئەسكەرلىرىمۇ ، ئەن لۇشەننىڭ ئادەملىرىمۇ ، ئۇيغۇرلارمۇ بۇ يەردىكى روھانىيلارغا تېگىش قىلمىغان . سەنمۇ كەتكىن ، ئەسكەر ، بىزگە چېقىلىشاڭ كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئۆتكۈزگەن بولىسەن ، تەڭرىنىڭ جازاسىغا ئۇچرايسەن .

قۇتادمىش بۇ ئاق لىباسلىق راھىبەنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ ئىختىيارسىز تۇردە مۇلايىملىشىپ قالدى . راھىبە شۇنچە تەمكىنلىك بىلەن ئالدىرىماي ، ئاجايىپ جەلپ قىلارلىق نۇتۇق سەنئىتى بىلەن سۆزلەيتتى .

ـــ مېنى خاتا چۈشىنىپ قالماڭ ، ھۆرمەتلىك راھىبە ، ـــ دېدى قۇتادمىشمۇ ئىمكانقەدەر ئاۋازىنى سىلىق چىقىرىپ ، ـــ مېنىڭ يامان غەرىزىم يوق ، مەن ئۆزۈمنىڭ دوستلىرىمنى ئىزلەپ يۈرۈۋاتىمەن .

ـــ سىزنىڭ دوستلىرىڭ مانىخەيمىدى ؟ ① ـــ دەپ يەنە تەمكىنلىك بىلەن سورىدى راھىبە .

ـــ ياق ، ـــ دېدى قۇتادمىش ، ـــ ئۇلار قورداڭلىق سەنئەتچىلەر . ئۇلار مۇشۇ شەھەردە سەييارە ئويۇن قويغان .

راھىبە قۇتادمىشقا سىنچىلاپ بىر قارىۋالدى .

ـــ بىزنىڭ ئىبادەتخانىمىزدا قورداندىن كەلگەن بىر ئۇسسۇلچى قىز بار ، ـــ دېدى ئۇ .

قۇتادمىش دەرھال ئېتىددىن سەكرەپ چۈشتى .

ـــ ئايتولۇنمۇ ؟ ـــ ئالدىراپ سورىدى ئۇ .

ـــ شۇنداق ، ئايتولۇن ، ـــ دېدى راھىبە ، ـــ ئۇ بىزنىڭ

---

① مانىخەي ـــ مانى دىنىغا ئېتىقاد قىلغۇچى .

دىنىمزغا كىردى . ھازىر ئىبادەتخانىدا توۋا دۇئالىرىنى ئۆگىنىۋاتىدۇ .
قۇتادمىش راھىبەنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرىنى چۈشەنمىدى ، چۈشـ
ىنىشكە ئۇلگۈرمىدى .
ـــ ئاشۇ يەردىمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ ئۇدۇلدىكى ھەشەمەتلىك
كاتتا ئىبادەتخانىنى قولى بىلەن كۆرسىتىپ .
ـــ ھەئە ، شۇ يەردە ، ـــ دېدى راھىبە .
قۇتادمىش ئېتىنىڭ تىزگىنىدىن يېتىلەپ ئىبادەتخانا ئالدىغا
كەلدى . ئىبادەتخانىنىڭ قىزىل سىرلانغان قوش قاناتلىق يوغان دەرۋا-
زىسى ھەم يېپىلىپ ، ئىچىدىن تاقۇبتىلگەنىدى . قۇتادمىش دەرۋازىنىڭ
ھالقىسىمان تۆمۈر تۇتقۇچىنى قاپقىغا ئۇرۇپ تاراقلاتتى . دەرۋازا قىيا ئې-
چىلىپ ، ئۇزۇن ئاق تون كىيگەن بىر تاقىر باش راھىبنىڭ گەۋدىسى
كۆرۈندى . بۇ ياش راھىب ئاتىنىڭ تىزگىنىدىن تۇتۇپ تۇرغان قوراللىق
يىگىتكە باشتىن ـ ئاياغ سەپسىلىپ قارىۋالغاندىن كېيىن :
ـــ باش روھانىي ھازىر يېڭى مۇرىتلارغا توۋا دۇئالىرىنى ئۆگـ
ىنىۋاتىدۇ ، بۇگۈن سىرتتىن كەلگەن زىيارەتچىلەر قوبۇل قىلىنمايدۇ .
ئەتە كەلگەيسىز ، ـــ دېدى ۋە دەرۋازىنى قايتا يېپىۋېلىشقا تەمشەلدى .
قۇتادمىش ئالدىراپ ئۇنى توسۇۋالدى .
ـــ توختاپ تۇرۇڭ ، ھۆرمەتلىك راھىب ، مەن قوردانلىق ئۇس-
سۇلچى قىز ئايتولۇننى ئىزدەپ كەلدىم . ئۇنى چاقىرىپ قويسىڭىزكەن .
راھىب قۇتادمىشنىڭ تەلىپىنى سىلىقلىقچە رەت قىلدى :
ـــ بولمايدۇ ، خاپا بولماڭ . باش روھانىي بۇگۈن مۇرىتلاردىن
باشقا ھېچكىمنى كىرگۈزمەسلىكنى بۇيرۇغان .
قۇتادمىش تۆۋەنلىك بىلەن يېلىندى :
ـــ ئۆتۈنۈپ قالاي ، ھۆرمەتلىك راھىب ، ياردەم قىلىڭ ، مېنى
كىرگۈزۈۋېتىڭ . ئايتولۇن بىلەن كۆرۈشمىسەم زادى بولمايدۇ . مەن
ئىزلەپ يۈرگەن ئايتولۇن شۇمۇ ، ئەمەسمۇ ؟ بىر كۆرۈۋالساملا بولدى .
مەن كىرمىسەممۇ مەيلى ، ئۇنى چاقىرىپ قويسىڭىز .
تاقىر باش راھىپ ئىككىلىنىپ قالدى .

ـــ ئەمسە مۇشۇ يەردە كۆتۈپ تۇرۇڭ . مەن باشقۇرغۇچى را-
ھبتىن سوراپ باقاي ، ـــ دېدى ئۇ ۋە دەرۋازىنى قايتا يېپىپ ، ئىچىدىن
تاقىۋالدى .

قۇتادمىش دەرۋازا يوچۇقىدىن ماراپ ، راھبنىڭ يىراقلىشىپ كې-
تىۋاتقانلىقىنى كۆردى .

ھايال ئۆتمەي بايىقى راھىب قايتىپ كەلدى ۋە دەرۋازىنى ئې-
چىپ ، قۇتادمىشقا ئەدەپ بىلەن باش ئېگىپ مۇراجىئەت قىلدى :

ـــ باش روھانىي ئېيتىدۇلەركى ، دىنىمىزنىڭ تووا دۇئالىرىنى
ئاڭلاشنى خالايدىغانلار قەدەم تەشرىپ قىلسا بولىدۇ .

ـــ تووا دۇئالىرىنى ئاڭلاشنى خالايمەن ، ـــ دېدى قۇتادمىش .
راھىب ئۆزىنى چەتكە ئېلىپ ، قۇتادمىشنى ھويلىغا كىرگۈزدى .

ـــ باش روھانىيلىنىڭ زىكىر ـ كالامىنى ئىخلاس بىلەن ئاڭلاشتىن
ئۆزگە ھەر قانداق سۆز ـ ھەرىكەت قەتئىي مەنئى قىلىنىدۇ ، ـــ دەپ
ئالاھىدە جېكىلىدى راھىب .

ـــ خوپ ، ـــ دېدى قۇتادمىش ۋە ئېتىنى دەرەخلەردىن بىرىنىڭ
شېخىغا باغلاپ قويۇپ ، راھبنىڭ كەينىدىن ھەشەمەتلىك ئىبادەتخانا
ئىچىگە كىردى .

يوغان ـ يوغان قىزىل تۇۋرۈكلەر ئورنىتىلغان ئىبادەت قىلىش
ئۆيى خېلى كەڭرى بولۇپ ، يۇزگە يېقىن يېڭى مۇرىتلار چازا قۇرغان
ھالدا قاتار تىزىلىپ ئولتۇراتتى . ئەرلەر بىر چەتتە ، ئاياللار بىر چەتتە .
قۇتادمىش ئەرلەر قاتارلىرىنىڭ ئاخىرىغا كېلىپ ئولتۇردى .

تۆردىكى رەڭدار گىلەملەر سېلىنىپ بېزىتىلگەن پەشتاقتا ئاق
ساقاللىق تاقىر باش باش روھانىيمۇ چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇپ ، ئاۋازىنى
سوزۇپ ، ھەربىر سۆزىنى دانە ـ دانە چىقىرىپ ، سالاپەت ۋە تەمكىنلىك
بىلەن سۆزلىمەكتە ئىدى :

ـــ ئەي تەڭرىم ، گۇناھ ئىچىدە يۇرۇپ ، ئويىمىز ، سۆزىمىز ۋە
ئىشىمىز بىلەن تۇرلۇك گۇناھلارنى ئۆتكۈزدۇق . قانچىلىك يالغانچىلىق
قىلدۇق ، يالغان قەسەم ئىچتۇق ، ئالدامچىلارغا گۇۋاھچى بولۇپ بەر-

دۇق ، گۇناھسىز كىشىلەرگە ئۇۋال قىلدۇق ، يەنە گەپ تارقىتىپ كىشى-لەرگە تۆھمەت چاپلىدۇق ۋە شۇنىڭ بىلەن كۆڭۈللىرىمىزنىمۇ ، بىلىم-لىرىمىزنىمۇ نابۇت قىلدۇق ، كۇن ۋە ئاي تەڭرىلەرگە ياقمايدىغان شۇنچە كۆپ يامان ئىشلارنى قىلدۇق . بۇرۇنقى ئۆمرىمىزدە ۋە ھازىرقى كۇنىمىزدە ، ياش ۋاقتلىرىمىزدا قانچىلىك گۇناھلىق ئىشلارنى قىلدۇق ، ئازدۇق ، يېڭىلىشتۇق . ئەمدى بۇ گۇناھلاردىن بوشىنىشقا ئۆتۈنىمىز . ئەي ئۇلۇغ تەڭرىم ، گۇناھىمىزدىن ئۆتكەيسەن !

بارلىق ئەر ـ ئايال مۇرىتلار بىر ئېغىزدىن دۇئانىڭ ئاخىرقى سۆز-لىرىنى تەكرارلىدى :

ـــ ئەي ئۇلۇغ تەڭرىم ، گۇناھىمىزدىن ئۆتكەيسەن !

باش روھانىي توۋا دۇئالىرىنى يەنە يادقا ئوقۇشىنى داۋاملاشتۇردى :

ـــ ئەزرۇئا[1] تەڭرىگە ، كۇن ـ ئاي تەڭرىگە ، كۇچلۇك تەڭ-رىگە ، بۇرخانلارغا[2] ھەركۇنى خالىس نىيەت ۋە پاك كۆڭۈل بىلەن مەدھىيە ئوقۇش قائىدە ـ يوسۇنىمىز بار ئىدى . لېكىن ، بىز قورقماستىن توغرا يولدىن ئېزىپ ، ياخشىلىقنى تولۇق مەدھىيىلىمىدۇق . پۈتۈن كۆڭلىمىزنى ، ئۇي ـ خىياللىرىمىزنى تەڭرىگە تۇتمىدۇق . شۇڭا ، تە-لەكلىرىمىز تەڭرىگە تولۇق يەتمىدى ، قەيەردىدۇر بىر يەرلەردە توسۇ-لۇپ قالدى . ئەمدى يورۇق تەڭرىلەر ، مۇقەددەس نوم[3] ، پاك دىندارلار ئالدىدا گۇناھتىن بوشىنىشقا ئۆتۈنىمىز . ئەي قۇدرەتلىك تەڭرىم ، گۇ-ناھىمىزدىن ئۆتكەيسەن !

قۇتادمىش ئوقۇلۇۋاتقان بۇ مانى دۇئالىرىغا ئانچە قۇلاق سېلىپ كەتمىدى . ئۇ ھەدەپ ئايال مۇرىتلار تىزىلىپ ئولتۇرغان تەرەپكە زارىنقىپ قارايتتى . لېكىن ، ئايال مۇرىتلارنىڭ ھەممىسى باشلىرىغا ئۇزۇن ئاق رو-مال سېلىۋالغان بولغاچقا ، ئۇلارنىڭ چىرايلىرىنى كۆرگىلى بول-

---

① ئەزرۇئا ـــ مانى دىنىدىكى ئالىي ئىلاھ .

② بۇرخان ـــ پەيغەمبەر .

③ نوم ـــ بۇددا ياكى مانى دىنلىرىنىڭ تەلىماتلىرى يېزىلغان كىتاب .

مايتتى . « ئايتولۇن راستىنلا مۇشۇ مۇرىتلار ئارىسىدا ئولتۇرامدۇ ؟ — دەپ ئويلىدى قۇتادمش ، — ئۇ قانداق بولۇپ مانى دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان بولۇپ قالدى ؟ مەن ئىزلەۋاتقان ئايتولۇن شۇمۇ ، ئەمەسمۇ ؟ ياكى بۇ يەردىكىسى باشقا ئايتولۇنمۇ ؟ ئەگەر شۇ بولسا ، قوردانىدىن كەلگەن سەنئەتچىلەر قېنى ؟ »

قۇتادمش ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن بەند بولۇپ كېتىپ ، باش روھانىيىنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرىنى پۈتۈنلەي ئاڭلىمىدى . توۋا دۇئالىرى ئوقۇلۇپ بولدى . مۇرىتلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئىبادەتخانىدىن چىقىشقا باشلىدى . قۇتادمش سىرتقا چىقىپ كېتىۋاتقان ئەر مۇرىتلار ئارىسىدىن قىستىلىپ ، سوقۇلۇپ ئۆتۈپ ، ئايالىلار تەرەپكە ئالدىراپ ماڭدى .

— ئايتولۇن ! — ئۇ ئايال مۇرىتلار ئارىسىدىن بۇ قوردانلىق قىزنى ئاسانلا تونۇۋالدى .

ئايتولۇن چۆچۈپ توختىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىغان ئورخۇنلۇق يىگىتكە ھەيران بولغان قىياپەتتە كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ قارىدى .

— قۇتادمش ! بۇ يەرگە قانداق كېلىپ قالدىڭىز ؟ قاچان كەلدىڭىز ؟

ئۇلار ئىككىيلەن ھويلىغا چىقىپ ، قۇتادمشنىڭ ئېتى باغلانغان دەرەخنىڭ تۈۋىگە كەلدى . ئايتولۇننىڭ تاشقى كۆرۈنۈشى ۋە ئۆزىنى تۇتۇشىدا بۇرۇنقىدەك ھېسسىيات ۋە قىزغىنلىقتىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى . چىرايى سۇلغۇن ، كۆزلىرى نۇرسىز بولۇپ ، پۈتۈن تۇرقىدىن روھسىزلىق ۋە چۈشكۈنلۈك ئەكس ئېتىپ تۇراتتى .

— ئايتولۇن ، — دېدى قۇتادمش ، — سىزنى بەك تەستە تاپتىم . نېمە ئىشلار بولۇپ كەتتى ؟ سۆزلەپ بەرسىڭىزچۇ .

— نېمە ئۈچۈن قايتىپ كەلدىڭىز ؟ — ئايتولۇن سوئالغا سوئال يانداۋردى ، — ئادارقىزنى تاپالمىدىڭىزمۇ ؟

— تاپتىم ، — دېدى قۇتادمش ، — ئۇ ۋاپات بولدى .

بۇ چاغقىچە بارلىق مۇرىتلار ھويلىنىڭ ئىچكىرىسىدىكى ياتاقلىرىغا تارقىلىپ كىرىپ كېتىشتى . قۇتادمىش بىلەن ئايتولۇن دەرەخلەر ئارىسىدىكى ئۇزۇنچاق ئورۇندۇققا يانمۇيان ئولتۇرۇشتى . قۇتادمىش ئادەتتىكى ئېچىنىشلىق قىسمىتىنى سۆزلەپ بەردى .

ــ ئاھ بىچارە قىز ! ــ دېدى ئايتولۇن كۆزلىرىنى ئاسمانغا قارىتىپ ، ــ ئەزرۇئا تەكرىم ئۇنىڭ روھىنى قوتلۇق قىلغاي .

ــ ئەمدى سىز گەپ قىلىڭ ، ــ دېدى يىگىت ، ــ قانداق قىلىپ مانى مۇرىتى بولۇپ قالدىڭىز ؟ باشقا سەنئەتچىلەر نەدە ؟

قىز ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى . ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ياش ئەگىدى .

ــ سۆزلەپ بېرەي ، ــ دېدى ئۇ يىغىدىن ئۆزىنى ئاران توتۇۋېلىپ ، ــ سىز بۇ يەردىن كېتىپ ئۇزاق ئۆتمەي پادىشاھ ئۆز قوشۇنلىرىنى باشلاپ شەھەردىن چىقىپ كەتتى . كېيىن ئەن لۇشەن قوشۇن تارتىپ كەلدى . ئۇلار بۇ شەھەردە دەھشەتلىك بۇلاڭچىلىق ۋە قىرغىنچىلىق يۈرگۈزدى . چاڭئەن ئىشغال قىلىنىپ ئىككىنچى كۈنى بىزنىڭ ھويلىمىزغا بىر توپ بۇلاڭچىلار باستۇرۇپ كىردى . ئۇلار ئۆيلەرنى ئاختۇرۇپ ، پۇلغا يارىغۇدەك نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئالدى ، ئاندىن ئۆمىكىمىزدىكى قىز ـ ئايال سەنئەتچىلەرنى تۇتۇشقا باشلىدى . ئۆمەكتىكى ئەرلەر ئەمدى سۇكۇت قىلىپ تۇرمىدى . ئۇلار پالتا ، پىچاق ، كالتەكلەرنى كۆتۈرۈپ بۇلاڭچىلارغا تاشلاندى . بىز قىزلارمۇ قوللىرىمىزغا نېمە چىقسا شۇنى ئېلىپ ئۆزىمىزنى قوغدىدۇق . لېكىن ، قان تۆكۈپ ئادەتلەنگەن بۇلاڭچىلار قىلىچ ، نەيزە ، ئوقيالىرىنى ئىشقا سالدى ...

ئايتولۇننىڭ سۆزى ئۇزۇلۇپ قالدى . ئۇ ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى . قۇتادمىشمۇ جىددىيلەشتى .

ــ ھە ، كېيىن قانداق بولدى ؟ ــ سورىدى ئۇ ، ــ ئۆمەك خوجايىنى ... سىزنىڭ ئاتاق ئاتىڭىز قېنى ؟

ئايتولۇن يىغلاپ تۇرۇپ سۆزلىدى :

ــ ھەممىسى ... ھەممىسى ... ھېچكىم تىرىك قالمىدى ... مەن ھەممىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم .

ئايتولۇن يەنە ئۆزىنى بېسىۋالالماي ، ئۇزۇن رومىلىنىڭ بىر ئۇ-چىنى كۆزلىرىگە تۇتۇپ ، ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتى . قۇتادمىش مۇ-سىبەت قايغۇسى ئىچىدە بېشىنى ئەگدى . يىراقتىكى ئورخۇن دەرياسى بويىدىن كەلگەن بىر مۇساپىر يىگىتنى شۇنچە تۇز كۆكۈلۈك بىلەن ئۆز ئىچىگە ئېلىپ ، قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە خۇددى ئۇرۇق - تۇغقاندەك بو-لۇپ قالغان ئاشۇ قوردانلىق سەنئەتچىلەرنىڭ سۆيۈملۈك چىرايلىرى ئۇ-نىڭ كۆزلىرى ئالدىدىن بىر - بىرلەپ سۈرەتلىنىپ ئۆتۈشكە باشلىدى .

— سىز قانداق بولۇپ بۇ يەرگە كېلىپ قالدىڭىز ؟ — قۇتادمىش ئايتولۇننىڭ ئىككى قولىنى چىڭ قىسىپ تۇرۇپ سورىدى .

قوردانلىق قىز يىغىسىنى تەستە بېسىۋېلىپ سۆزلىدى :

— بىر بۇلاڭچى كەينىمدىن ئېتىلىپ كېلىپ مېنى چىڭ تۇ-تۇۋالدى . ئۇ قولۇمدىكى كالتەكىنى چۆرۈپ تاشلاپ ، مېنى بوش قالغان بىر ئۆيگە سۆرەپ ئەكىرىپ پەسكەشلىك قىلغىلى تۇردى . مەن چاققان-لىق بىلەن شىرە ئۈستىدىكى بىر پىچاقنى ئېلىۋېلىپ ، ئۇنىڭ قارنىنى يېرىۋەتتىم ... — ئايتولۇن يىغلاپ كەتتى ، — مەن قاتىل بولۇپ قال-دىم ، قۇتادمىش .

— ئۇنداق دېمەڭ ، سىز قاتىل ئەمەس ، — دەپ تەسەللى بەردى يىگىت ، — ئۇنداق ئەھۋالدا شۇنداق قىلمىسىڭىز بولمايتتى . سىز توغرا قىپسىز .

ئايتولۇن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— بۇلاڭچىلار ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ يانلىرىنى ئاختۇرۇپ ، ئالتۇن - كۈمۈش يىغىش بىلەن بەند بولۇپ كەتكەنىدى . مەن بار كۈچۈم بىلەن يۈگۈرگىنىمچە ھويلىدىن قېچىپ چىقىپ مۇشۇ ئىبادەتخا-نىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قاپتىمەن . كەينىمدىن بىرنەچچە بۇلاڭچى ئاتلا-رىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ قالدى . دەل شۇ چاغدا ئىبادەتخانىنىڭ دەرۋا-زىسى ئېچىلىپ باش روھانىي چىقىپ كەلدى . ئۇ ئاتلىق بۇلاڭچىلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئوڭ قولىنى كۆتۈرگەن ھالدا « توختاڭلار ! » دەپ خە-تاب قىلدى . بۇلاڭچىلار توختىدى . مەن ھەددىدىن ئارتۇق قورقۇپ

كەتكەنلىكىمدىن قانداق قىلىشىمنى بىلمەي باش روھانىيىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ تۇرۇۋالدىم ، چۈنكى باشقا قاچىدىغان يېرىم يوق ئىدى . باش روھانىي ئۇلۇغۋار قىياپەت بىلەن نەسىھەت قىلغان تەلەپپۇزدا سۆزلىدى : « تىرىك جانغا ئازار بېرىش قاراڭغۇلۇق دۇنياسىنىڭ گۇناھلىرى جۈملىسىدىندۇر . يورۇق تەڭرىلەر ، ئاي تەڭرى بىلەن كۈن تەڭرى بۇنداق قىلمىشلارنى ياقتۇرمايدۇ . ئەي ئازغۇن گۇناھكارلار ، يامان يولدىن قايتىڭلار . هەممىگە قادىر ئەزرۇئا تەڭرىدىن قورقۇڭلار ! » ئاتلىق بۇلاڭچىلار خۇددى سېھرىلەنگەندەك باشلىرىنى ئېگىپ ياۋاشلاپ كېتىشتى . باش روھانىي يەنە خىتاب قىلدى : « قايتىڭلار ، ئازغۇن گۇناھكارلار ، سىلەر سوغدى ئىكەنسىلەر . سوغدى خەلقى نۇرلۇق مانى روھىغا ئېتىقاد قىلىدۇ . مانىخەيلەر تىرىك جانغا ئۆۋال قىلماسلىقى پەرز » . شۇنىڭ بىلەن بۇلاڭچىلار ئۇن - تىن چىقارماستىن كەينىگە بۇرۇلۇپ كېتىپ قېلىشتى .

ـــ شۇنىڭدىن كېيىن سىز مۇشۇ ئىبادەتخانىدا تۇرۇپ قالدىڭىزمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى قۇتادمىش .

ـــ هەئە ، ـــ دېدى قىز بېشىنى ئىرغىتىپ ، ـــ مەن بەك قورقۇپ كەتكەنلىكىمدىن ... كۆتۈرگۈسىز دەرد - ئەلەم ، قايغۇ - هەسرەتتىن خۇددى روھسىز چىقىپ كەتكەندەك بولۇپ ، قاتتىق ئاغرىپ يېتىپ قالدىم . راهىبلار مېنى داۋالىدى ، هەر خىل ئۆسۈملۈك دورىلىرىنى قاينىتىپ ئىچۈردى . ئورنۇمدىن تۇرغۇدەك بولغاندا باش روھانىي ماڭا مانى دىنىنى چۈشەندۈرۈپ ساۋاق بېرىشكە باشلىدى .

ـــ شۇنىڭ بىلەنلا مانىخەي بولۇپ كەتتىڭىزمۇ ؟ ـــ قۇتادمىش ئەيىبلەش تەلەپپۇزىدا سورىدى .

ـــ هەئە . ئەگەر سىزمۇ مانى تەلىماتلىرىنى ئاڭلىغان بولسىڭىز ...

ـــ ئاڭلىمايمەن . مەن شامانلارغا ، كۆك تەڭرىگە ئېتىقاد قىلىمەن .

ئايتولۇن بىردەم شۇك ئولتۇرغاندىن كېيىن ئۆزىگە ئىشەنگەن ئاھاڭدا سۆزلىدى :

— مانى دىنى ئادەملەرنى ياخشىلىققا ، ئىنسانپقا باشلايدۇ . مانى روھى ھەممىگە قادىر . مېنى قوغلاپ كەلگەن ھېلىقى بۇلاڭچىلار باش روھانىيىنىڭ مانى نامىنى تىلغا ئېلىپ خىتاب قىلىشى بىلەنلا توختاپ قېلىشتى . بۇ مانى روھىنىڭ مۆجىزىسى ئەمەسمۇ ! « مانى » دېگەن ئىسىمنى ئاڭلاش بىلەنلا بۇ قانخور مەلئۇنلارنىڭ ياۋۇزلۇقى يوقالدى ... ئەگەر ھەممە ئادەم مانى دىنىغا ئېتىقاد قىلسا ئۇرۇش ـ تالاشلارمۇ ، قىرغىنچىلىقلارمۇ بولمايدۇ ، ئادەملەر ئۆزئارا دۇشمەنلەشمەي تىنچ ، خاتىرجەم ياشايدىغان بولىدۇ .

— بەلكىم شۇنداقتۇر ، — دەپ قويدى قۇتادمىش قىزغا رەددىيە بېرىپ ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىشنى خالىمای .

ئۇلار يەنە ئۇزاق مۇڭداشتى . شۇ ئەسنادا نۆۋەتچى راھىبنىڭ ھويلا ئىچىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ توۋلىغىنى ئاڭلاندى :

— راھىبلار ۋە مۇرىتلار غىزالىنىشقا كىرسۇن !

قۇتادمىش ئورنىدىن تۇردى .

— ماقۇل ئەمسە ، خوشلىشايلى ، — دېدى ئۇ ، — ئامان ـ ئېسەن تۇرغانلىقىمىزنى كۆرۈپ خاتىرجەم بولدۇم . ئەمدى قايتاي .

— نەگە بارىسىز ؟ — ئايتولۇن ئىتتىنىك تۇرۇپ ئۇنىڭ يېڭىدىن تۇتتى .

— قوشۇنغا قايتمىسام بولمايدۇ ، ئايتولۇن ، مەن جەڭچى ... ئۇنىڭ ئۈستىگە ، مېنىڭ يەنە قىلىدىغان ئىشىم بار ، — دېدى يىگىت كۆڭلىدىن ئۆز رەقىبى ماسمادارنى ئۆتكۈزۈپ .

— مېنى مۇشۇنداقلا تاشلاپ كېتەمسىز ؟ — دېدى قىز يىغلامسىراپ .

قۇتادمىشنىڭ قەلبىدە ئىللىق داۋالغۇش يۈز بەردى . ئۇنىڭ بۇ بەختسىز قىزغا ئىچى ئاغرىدىمۇ ؟ بۇرۇنقىدەكلا ئۇنى سىڭلىسىدەك كۆرۈپ ھېسداشلىق قىلمۇاتامدۇ ؟ ياكى ئادەتتىكى دوستلۇقتىن چوڭقۇرراق بولغان تېخىمۇ ئىسسىقراق سەزگۈ ئۇنىڭ ئىختىيارىنى ئەسىر قىلدىمۇ ؟ شۇ تاپتا بۇنى قۇتادمىش ئۆزىمۇ چۈشەنمەيتتى . لېكىن ، شۇنىسى ئا-

يانكى ، بۇ ئاجىز يېتىم قىز قۇتادمىشقا تېخىمۇ يېقىملىق ، تېخىمۇ سۆيۈم-لۈك تۇيۇلماقتا ئىدى . ئۇ ھەيرانلىق ئىچىدە بۇ قوردانلىق قىزدىن ئايرىلغۇسى كەلمەيۋاتقانلىقىنى سەزدى .

ـــ كېيىن يەنە كېلىمەن ، ئايتولۇن ... سىزنى كۆرگىلى كېلىمەن ، ـــ دېدى قۇتادمىش بەكلا مۇلايىملاشقان ئاۋازدا ، ـــ خەير - خوش ، ئامان بولۇڭ .

ئۇ مۇرەككەپلىشىپ كېتىۋاتقان ھېسسىياتىنى بېسىۋېلىش ئۈچۈن تېز - تېز قەدەم تاشلاپ ، ئېتى باغلانغان دەرەخنىڭ تۈۋىگە كەلدى . ئۇ ئەمدى قىزغا قارىماستىن نېمە ئۈچۈندۇر قولاشمىغان ھەركەت بىلەن چۈلۈۋۈرنى ئالدىراپ يەشتى ـ دە ، ئېتىغا مىندى . دەل شۇ چاغدا ئايتولۇن يۇگۇرۇپ كېلىپ ئۇنىڭ پۇتىغا ئېسىلدى .

ـــ مەنمۇ سىز بىلەن كېتەي ، قۇتادمىش . ماڭا ئازراقمۇ كۆڭلىڭىز يوقمۇ ؟ مۇشۇنداقلا كېتىدىغان ئادەم بۇ يەرگە مېنى ئىزلەپ كەلمەسلىكىڭىز بولماسمىدى !

بۇ سۆزلەر قۇتادمىشقا گويا چاقماق سوققاندەك تەسىر قىلدى . ئۇنىڭ ۋۇجۇدى لەرزىگە كەلدى .

ـــ جەڭ ئاياغلاشقاندا چوقۇم كېلىمەن ، ئايتولۇن . ئىككىمىز بىللە كېتىمىز . مەن سىزنى ياخشى كۆرىمەن .

ئاخىرقى سۆزلەر ئۇنىڭ ئاغزىدىن قانداق چىقىپ كەتكەنلىكىنى قۇتادمىش ئۆزىمۇ بىلمەي قالدى . ئۇ پەقەت شۇ چاغدىلا ئۆزىنىڭ يۈرىكىدە ئايتولۇننىڭ ئوتى تۇتاشقانلىقىنى چۈشەندى . ھەسرەت ۋە خۇشاللىقنىڭ مۇرەككەپ ئارىلاشمىسىدىن بېشى گاڭگىراپ قالغان يىگىت ئېتىنىڭ بىقىنلىرىغا ئۆتۈكلىرىنىڭ ئۆكچىسى بىلەن قاتتىق نەقتىدى . بۇنداق قوپاللىققا كۆنمىگەن چىلان تورۇق چۆچۈپ ، تىپىرلاپ كەتتى - دە ، قورۇدىن خۇددى شەيتاندەك ئۇچۇپ چىقىپ كەتتى . ئايتولۇن ئۇنىڭ كەينىدىن كوچىغا يۇگۇرۇپ چىقتى ـ دە :

ـــ ئەزرۇئا تەكرى ، قۇتادمىشنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغايسەن ! ـــ دەپ كۆزلىرىنى ئەرشكە قاراتتى .

× × ×

ئەن لۇشەن كۆز ئاغرىقىغا گىرىپتار بولۇپ قالغانىدى . ئۇنىڭ كۆزلىرى ياشاڭغىراپ ، قىچىشىپ ، كۆرۈش قۇۋۋىتى كۈندىن - كۈنگە ئاجىزلاپ كېتىۋاتاتتى . ئۇ ئات مىنىپ ئۇزۇن سەپەرلەرگە چىقالمايدىغان ، قۇياشقا ئۇدۇل قارىيالمايدىغان بولۇپ قالدى . كېسىلى ئېغىرلاشقانسېرى ئۇنىڭ خۇلق - مىجەزى ئوساللاشقىلى تۇردى . قول ئاستىدىكىلىرى كىچىككىنە سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈپ قويسا ئۆزىنى بېسىۋالالماي ئۇزاقتىن - ئۇزاق تىللاپ كېتەتتى ، ھەتتا ئۇراتتى .

ئۇيغۇر قوشۇنىنىڭ كەلگەنلىكى ۋە بىر قېتىملىق جەڭدىلا چاڭ-ئەنىنىڭ قولدىن كەتكەنلىكى توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇنىڭ كېسەللىك ئەھۋالى تېخىمۇ ئېغىرلىشىپ كەتتى . كۆزلىرى چىدىغۇسىز قىچىشىپ ۋە ئاغرىپ ، ياش توختىماي قۇيۇلۇپ تۇرىدىغان بولۇپ قالدى . تېۋىپ ۋە دورىگەرلەرنىڭ بارچە ئامالىلىرى كار قىلمىدى . شۇ تەرىقىدە ئون نەچچە كۈن ئۆتكەندە ئۇنىڭ كۆزلىرى پۈتۈنلەي كۆرمەس بولۇپ قالدى . ئۇ ئۈمىدسىزلەندى ، ئەسەبىيلەشتى ، قۇتۇردى ، ئۆزى ھۇجرا قىلغان يېپەك چېدىرغا ئاغۇاتلاردىن باشقا ھېچكىمنى كىرگۈزمەيدىغان بولدى ، گۈمانخورلۇقى چېكىدىن ئېشىپ ، ھېچقانداق ئادەمگە ئىشەنمەيدىغان بولۇپ كەتتى .

— كىم سەن ؟ نېمە قىلىۋاتسەن ؟ — دەپ ۋارقىراپ كەتتى ئۇ بىر كۈنى ئۈياق - بۈياققا قولىنى سوزۇپ .

چېدىر ئىچىنى يىغىشتۇرۇۋاتقان ئىككى ئاغۇات قورقۇپ كەتتى .

— بۇ بىز ، بىز ، — دېدى ئۇلار ھودۇقۇپ ، — ئورۇن - كۆرپىلەرنى يىغىۋاتىمىز .

— ھۇ ، ئالدامچى كاززاپلار ! — ئەن لۇشەن ۋارقىراپ يەرنى تەپتى ، — مېنى كۆرمەيدۇ دەپ خۇپىيانە ئىش قىلىشىۋاتسەن ! كىم كىرگۈزدى سەنلەرنى ؟ راستىگىنى ئېيتىش ! ماڭا سۇيىقەست قىل-

ماقچمۇ ؟
ئىككى ئاغۇات ئۆزلىرىنى يەرگە تاشلاپ ، ئۇنىڭ پەشلىرىنى سۆيدى .
ـــ ئۇلۇغ سانغۇن ، بىز ھەر كۈنى ھۇجرىلىرىنى يىغىشتۇرىمىز-غۇ ... بىز ھەر كۈنى بۇ يەرگە كىرىپ ـ چىقىپ تۇرىمىزغۇ ...
ئەن لۇشەن ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا تېخمۇ قاتتىق ۋارقىرىدى :
ـــ قاراۋۇل ! قاراۋۇل !
ئىشىك ئالدىدا ئۇزۇن نەيزە تۇتۇپ تۇرغان ئىككى قاراۋۇل ئوپۇل ـ توپۇل يۈگۈرۈپ كىرىشتى .
ـــ بىز تەييار ، ئۇلۇغ سانغۇن .
ئەن لۇشەن بوغۇلۇپ ، كېسىلىپ كەتكەن ئاۋازدا بۇيرۇق بەردى :
ـــ مۇنۇ ئىككى ئاغۇاتنى ئاچىقىپ ، ھەر بىرىنى ئوتتۇز قامچىدىن ساۋاڭلار ! ئۇلار ماڭا گەپ يانىدۇردى .
شۇنىڭ بىلەن ئىككى ئاغۇات ئوتتۇزدىن قامچا يەپ ، ھۆكۈرەپ يىغلاپ ، ئورۇنلىرىدىن ئاران قوپۇشتى .
قاتتىق سوغۇق بولغان قىش كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئەن لۇشەن ئۆزىنىڭ يېقىن سەپداشلىرىدىن بىر نەچچىسىنى يىغىنغا چاقىردى . ئۇ زىيادە ئەسەبىيلەشكەن ھالدا گەپنى ئۇدۇللا ئېيتتى :
ـــ دەرھال قوشۇن تارتىپ چاڭئەننى قايتۇرۇۋېلىڭلار ، ئۇيغۇرلارنى قوغلاپ چىقىرىڭلار ! ئۇلارنى قىرىپ تاشلاڭلار !
چاقىرىلغان سەپداشلار بىر ـ بىرىگە قارىشىپ ئۇنچىقمىدى . ئەن لۇشەن تېخمۇ چېچىلىپ ، ئاۋازىنىڭ بارىچە ۋارقىراپ كەتتى :
ـــ گەپ قىلىشمايسەنغۇ ؟ قورقۇشۇۋاتامسەن ؟ مەندىن يۈز ئۆرۈشتۇڭمۇ ؟ خائىنلار ! قورقۇنچاقلار !
سەپداشلار ئىچىدىكى ياشراق بىرى ئېغىز ئېچىشقا جۈرئەت قىلدى :
ـــ ئۇلۇغ سانغۇن ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ بىز قوشۇن تارتىشتىن

قورقمايمىز . لېكىن ، تابغاچ قوشۇنى ئۇيغۇرلار بىلەن بىرلىشىپ كۆچمەس كەتتى . شۇڭا ، ئالدىمىزدىكى ئۇرۇشقا پۈختا تەييارلىق قىلىشىمىز كېرەك ...

ئەن لۇشەن زەردە بىلەن ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى :

— بىز ئۇيغۇرلارغا تەڭ كېلەلمەيمىز دېمەكچىمۇ سەن ؟ بۇيرۇقۇمنى ئورۇنداشتىن باش تارتتىڭمۇ ؟ قاراۋۇل ، قورۇقچىلارنى چاقىر !

قارا يۈڭ رەخت بىلەن قاپلانغان كالتە جۈۋا كىيىپ ، يانلىرىغا قىلىچ ، خەنجەر ئاسقان خاس قورۇقچىلاردىن بەش - ئالتىسى چېدىر ئىچىگە يۈگۈرۈپ كىردى .

— بىز تەييار ، ئۇلۇغ سانغۇن !

— بۇ قارا نىيەتچىنى تۇتۇڭلار ! — دېدى ئەن لۇشەن كۆزى كۆرمىگەنلىكتىن ئىككى قولىنى ئۇياق - بۇياققا پۇلاڭلىتىپ ، — مۇنۇ قارا ساقاللىق ، ئېگىز بويلۇقنى تۇتۇڭلار ! ئۇ ماڭا قارشى چىقتى ، ئۇ خائىن ! ئۇنىڭ كاللىسىنى ئېلىڭلار !

ھەش - پەش دېگۈچە قورۇقچىلار ئېگىز بويلۇق قارا ساقالنى ئىككى ياندىن قامالاپ تۇتقىنىچە سۆرەپ ئاچىقىپ كېتىشتى . باشقا سەپداشلار ئەھۋالنىڭ بۇنچىلىك دەرىجىدە ئېغىر بولىدىغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەن بولغاچقا ، قانداق قىلىشىنى ئاڭقىرالماي ھاڭ - تاڭ بولۇپ تۇرۇپ قېلىشتى . شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى تەلەيسىز ئېگىز بويلۇقنىڭ كاللىسى چېپىپ تاشلاندى .

شۇ ۋەقەدىن كېيىن ئەن لۇشەننىڭ يۈقىرى دەرىجىلىك سەركەردە ۋە مەسلىھەتچىلىرى خۇپيانە يىغىلىپ مۇزاكىرىلەشتى .

— بۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ بىر نەچچە كىشى ناھەق ئۆلتۈرۈلگەنىدى ، — دېدى ئەن لۇشەننىڭ باش مەسلىھەتچىسى يەن جۇاڭ ، — لېكىن بۇ قېتىمقىسى بەك چېكىدىن ئېشىپ كەتتى . ئۇ ئەمدى ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن سەپداشلىرىغىمۇ قول سىلىشقا باشلىدى . ئۇ ھەتتا ئۆز ئوغلى ئەن چىڭشۇيىنمۇ يېنىغا كىرگۈزمەيدۇ . ئۇ « ئەن چىڭشۇي مېنىڭ ئورنۇمنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن مېنى قەستلەيدۇ » دېگەن گەپنى

بىرنەچچە قېتىم ئېيتتى .

بـۇ سـورۇنغا داخىل بولغان ئاغۋات لى جۇئېر باش مەسلىھەتچـىكى ئېيتقانلىرىنى تەستىقلاپ بېشىنى تېز ـ تېز لىڭشىتتى .

ـــ توغرا ، توغرا ، ئۇ بىر نەچچە قېتىم شۇنداق دېگەن .

ـــ قـىسقىسى ، ئۇ ئەقلىدىن ئازغىلى تۇردى ، ـــ بۇنداق كېتىۋەرسە بولمايدۇ . ئەمدى يەنە ئۇنىڭغا يول قويىۋەرسەك باشلىغان ئۇلۇغ ئىشىمىز يوققا چىقىدۇ .

ـــ شۇنداق ، شۇنداق ، ـــ يېغىن ئىشتىراكچىلىرى بىردەك ئاۋاز قوشتى .

ـــ شـۇنـىڭ ئۈچـۈن ھەرقايـسـىلىرىـغا شۇنـداق تەكلىپ بېرىمەنكى ، ـــ دېدى يەن جۇاڭ ئاۋازىنى پەسەيتىپ ۋە مەسلەكداشلىرىغا سىرلىق كۆزدە قاراپ ...

شـۇ كۈنى كېچىدە ، يەنى مىلادىيە 757 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى تۈن نىسپى بولغاندا كۆتىمەك ساقاللىق مەسلىھەتچى يەن جۇاڭ بىلەن كوسا ئاغۋات لى جۇئېر قارىغۇ بولۇپ تەلۈلەشكەن ئەن لۇشەننىڭ چېدىرىغا ئاستا كىرىپ ، ئۇنىڭ كۆكرەك ۋە قورسىقىغا كەينى ـ كەينىدىن بىرنەچچە قېتىم خەنجەر تىقتى .

شۇنداق قىلىپ ، جۇڭگو ۋە دۇنيا تارىخىدا يۈكسەك مەدەنىيەتنى ۋە تەڭداشسىز كۈچ ـ قۇدرەتنى بىلەن مەشھۇر بولغان تاڭ سۇلالىسىنى گـۈمران بولۇش گىردابىغا ئەكېلىپ قويغان قەيسەر ۋە ئىقتىدارلىق سەركەردە ئەن لۇشەن تەقدىرنىڭ كارامىتى بىلەن ئۆز ئادەملىرى تەرىپىدىن يوقىتىلدى .

ئەن لۇشەننىڭ ئۆلۈمى قىسقا بىر مەزگىل ئىچىدە مەخپىي تۇتۇلدى . بۇ جەريانىدا يەن جۇاڭ قاتارلىقلار ئەن لۇشەننى يېڭىدىن قۇرۇلغان « يەن سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى » دەپ ئېلان قىلىشتى . شۇنىڭدىن كېيىن « يەن سۇلالىسىنىڭ ئۇلۇغ پادىشاھى ئەن لۇشەن قازا تاپتى » دەپ ئاشكارا ئۇقتۇرۇش قىلىنىدى ھەمدە ئۇنىڭ دۆتلۈكتە نامى چىققان ئوغلى ئەن چىڭشۇينىڭ تەختكە ۋارىسلىق قىلغانلىقى ئېلان قى-

لمندى . نەتىجدە ئەن چىڭشۇي ئاتاقتىكى پادىشاھ بولسمۇ ، ئەمەلي ھوقۇق قاقۇاش مەسلىھەتچى يەن جۇاڭنىڭ قولىغا مەركەزلىشىپ قالدى .

سانغۇنلار ۋە ئەمەلدارلار ئىتتائەت بىلدۇرۇپ :

— يەن سۇلالىسىنىڭ بۇيۇك پادىشاھى ئەن چىڭشۇي ئالىيلىرى ياشسۇن ! ياشسۇن ! تۇمەن مىڭ يىللار ياشسۇن ! — دەپ ئۇنلۇك خىتاب قىلىشقاندا بۇ « بۇيۇك پادىشاھ » قانداقتۇر غەيرىي تەبىئي قىياپەتتە ئەخمەقلەرچە ھىجىيىپ ، « ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك ؟ » دەپ گەن سوئال مەنىسى روشەن ئىپادىلىنىپ تۇرغان دۇگىلەك كۆزلىرى بىر لەن يېنىدا تۇرغان مەسلىھەتچىگە قارىدى . مەسلىھەتچى يەن جۇاڭ بولسا ، ئاتىلارچە تەمكىنلىك بىلەن :

— ياش پادىشاھىمىز ئاتىسىدىنمۇ ئۇلۇغ ئىشلارنى تەۋرىتىدۇ ، — دەپ كۈلۈمسىرەپ قويدى .

× × ×

غەرب تەرەپتە گەرچە چاڭئەن قولدىن كەتكەن بولسمۇ ، « يەن سۇلالىسى » قۇرۇلغانلىقى جاكارلانغان پەيتتە شەرق تەرەپتە ئەن لۇشەنىنىڭ يېقىن سەپداشلىرىدىن شى سىمىن قول ئاستىدىكى سەكسەن مىڭ كىشىلىك قوشۇننى باشلاپ پۈتۈن خىبىي دىيارىنى ئىشغال قىلدى . بۇ جايلاردىكى تاڭ سۇلالىسى قوشۇننىڭ قوماندانى قىتان بەگزادىسى لى گۇاڭبى بەرداشلىق بېرەلمەي تەييۇەن قەلئەسىگە چېكىندى . شى سىمىن ئۇنىڭ كەينىدىن ئىز بېسىپ كېلىپ ، تەييۇەننى مۇھاسىرىگە ئالدى . بىر نەچچە كۈن قاتتىق جەڭ بولدى . لېكىن ، شى سىمىن قەلئەگە بېسىپ كىرەلمىدى ۋە ئۆزىنىڭ كونا تۇرالغۇسى فەنياڭغا قايتىپ كەتتى .

مەسلىھەتچى يەن جۇاڭ بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن خاپا بولدى .

— شى سىمىن باشباشتاقلىق قىپتۇ ، — دېدى ئۇ ، — يەن پادىشاھىدىن ئىجازەت ئالماي ، بىزگە ماسلاشماي ئۆز ئالدىغا مۇشۇنداق

قىلىپ يۈرسە بولامدۇ ؟ ئەگەر ھەممە سانغۇنلار پادىشاھقا بويسۇنماي ئۆزى بىلگەنچە ئىش قىلسا بىزنىڭ ئۇلۇغۋار ئىشلىرىمىز سۈغا چىلىشىدۇ .

يەن جۇاڭ ئۆزىگە ئىشەنچلىك بولغان بىرنەچچە ئەمەلدارنى تاللاپ ، فەنياڭغا نازارەتچى قىلىپ ئەۋەتتى .

شى سىمىن تالاي جەڭ مەيدانلىرىدا چېنىققان باتۇر ، تەۋەككۈلچى ۋە ئاچچىقى يامان سانغۇن بولغاچقا ، ئۆزىنىڭ ھەرىكەت ئەركىنلىكىنى بوغىدىغان ھەرقانداق ئىشقا تاقەت قىلىپ تۇرالمايتتى . شۇڭا ، 758 ـ يىلى باھاردا ئۇ نازارەتچى ئەمەلدارلارنى قولغا ئېلىپ ، تاڭ سۇزۇڭغا ئەلچى ئەۋەتتى . شى سىمىننىڭ ئەلچىسى چاڭئەندىكى تاڭ سۇلالىسى ئوردىسىغا كېلىپ ، تەڭرى ئوغلىغا تەزىم قىلدى .

ـــ رەھبىرىمىز شى سىمىن سانغۇن تەڭرى ئوغلى تاڭ سۇزۇڭ ئالىيلىرىغا سالام يوللاش بىلەن بىللە ئۆزىنىڭ بۈيۈك تاڭ دۆلىتىگە سادىق بولىدىغانلىقىنى پېقىر ئارقىلىق ئالاھىدە ئۇقتۇرۇش قىلىدۇ ، ـــ دېدى ئۇ .

تاڭ سۇزۇڭ خۇشاللىقىدا ئەلچىگە ئالاھىدە مېھرىبانلىق كۆرسەتىپ ، ئۇنىڭغا كاتتا زىياپەت بەردى ۋە قىممەتلىك سوۋغا ـ سالاملارنى تەقدىم قىلدى ، شى سىمىننى فەنياڭ ئايمىقىنىڭ ھىراۋۇلى قىلىپ تەينىلىدى .

شۇنىڭ بىلەن شى سىمىننىڭ كونترول‌لۇقىدا تۇرۇۋاتقان خېبېي دىيارى تاڭ دۆلىتى قوينىغا قايتىپ كەلگەن ھېسابلاندى .

× × ×

قۇتادمىش ئات ئۇستىدە مەغرۇر ئولتۇرۇپ ، ئۇدۇل ئالدى تەرەپكە ، يىراق ـ يىراقتىكى قوڭۇر يەر بىلەن كۆك ئاسمان تۇتاشقان جايلارغا ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن قاراپ كېتىۋاتاتتى . باھاردىكى ئىزغىرسىن چۆل شامىلى ئۇنىڭ ئۇزۇن قوڭۇر چاچلىرىنى ئۇچۇرتۇپ ئوينىتاتتى . ئۇنىڭ يۈزى شامال ۋە ئاپتاپتا كۆيۈپ قىزغۇچ مىس رەڭگىگە

كىرگەن ، كۆكرەكلىرى كۆتۈرۈلۈپ ، تېنى چىگىغان ، قولى كۆزلىرى ئۆزىگە ئىشەنگەن ئادەملەرگە خاس قەيسەرلىك ئالامەتلىرىنى چاقنىتىپ تۇراتتى . ئەمدىلەتىن قويۇقلىششقا باشلىغان ، ئەمما قىسقا ئۆسكەن سۇس قوڭۇر ساقال ـ بۇرۇتى ئۆزىگە بەك ياراشقان بولۇپ ، تۇرقى ـ سىياقىغا ئۆزگىچە بىر خىل باھادىرلىق سۈپىتىنى قوشۇپ تۇراتتى . قىسقىسى ، ئۇ ئورخۇن بويىدىن يېڭى كەلگەن چاغدىكى يۇمران نوتىدەك ۋاقتىغا سېلىشتۇرغاندا تامامەن باشقا بىر ئادەم بولۇپ قالغانىدى .

قۇتادمىش ئېتىنى چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ ، ئۆپچۆرىسىدىكى سەپداشلىرىغا قىزغىن ئىشتىياقى بىلەن قاراپ قويياتتى . ئۇنىڭغا ھەربىر جەڭچى بىرى بىرىدىن جەسۇر ، پالۋانلاردەك كۆرۈنەتتى . « بۇنداق جەڭچىلەر ھېچقانداق جەڭدە يېڭىلمەيدۇ » دەپ پەخىرلىنىش تۇيغۇسى بىلەن ئويلايتتى ئۇ .

دەرۋەقە ، قۇتادمىشنىڭ بۇ ئويى ئەمەلىيەتكە تامامەن ئۇيغۇن ئىدى . قۇتلۇغ بىلگە يابغۇ قوماندانلىقىدىكى ئۇيغۇر قوشۇنى بىر ھۇجۇم بىلەنلا تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاساسلىق ئاستانىسى چاڭئەننى ئېلىپ داڭق چىقارغاندىن كېيىن ھازىرغىچە بولغان بىر نەچچە ئاي داۋامىدا ئۇزۇلدۇرمەي جەڭ قىلىپ ، كەينى ـ كەينىدىن زەپەر قۇچماقتا ئىدى . بولۇپ ئۆتكەن چوڭ ـ كىچىك جەڭلەرنىڭ ھەممىسىدە ئۇيغۇر قوشۇنى قارشى تەرەپنى تارمار كەلتۈرۈپ ، سۈرۈپ ، قوغلاپ كەلمەكتە ئىدى . ئالتۇن رەڭلىك بۆرە بەيشىنىڭ شەكلى چۈشۈرۈلگەن كۆك بايراق توختىماي ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى . قۇتادمىش ھايات ـ ماماتلىق جەڭلەردە ھەر كۈنى دېگۈدەك ئۆلۈم بىلەن يۈزمۈيۈز ئۇچرىشىپ چېنىقماقتا ۋە ھەقىقىي ئورخۇنلۇق بولۇپ يېتىلمەكتە ئىدى .

كەڭ دالادا ئوت ـ چۆپلەر يېڭىدىن كۆكىرىشكە باشلىغان قۇياش-لىق كۈنلەرنىڭ بىرى ئىدى . قوشۇننىڭ ئالدىدا كەتكەن يۈز نەپەر چارلىغۇچى ئاتلىرىنى ئايماي چاپتۇرۇپ قايتىپ كەلدى ۋە گوزىيى سانغۇننىڭ زور قوشۇنى بىلەن ئەن چىگشۇي قوشۇنى جەڭ قىلىۋاتقان-لىق خەۋىرىنى يەتكۈزدى . قۇتلۇغ بىلگە يابغۇ ئۆز يېنىدىكى سانغۇن ۋە

چاۋۇشلارغا قاراپ بىر قولىنى ئېگىز كۆتۈردى .

ــ جەڭگە تەييارلىنىڭلار ! ــ دەپ بۇيرۇق بەردى ئۇ ۋە قوينىدىن قىزىل يىپەك ياغلىقنى چىقىرىپ ، ئۇزۇن چاچلىرى ئۇستىدىن چېكىلەپ تېڭىۋالدى .

بايراقدار يىگىت باھار شامىلىدا كەڭ ئېچىلىپ ، لەپىلدەپ تۇرغان بۆرە بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، دۇلدۇلدەك ئېتىنى تېز چاپتۈردى . پۈتۈن قوشۇن بايراقنىڭ كەينىدىن ئات سالدى .

ئەسلىدە قوماندان گوزىيى زور قوشۇننى باشلاپ ئەن چېگشۇي قوشۇنىغا زەربە بېرىش ئۈچۈن يۇرۇشكە ئاتلانغانىدى . بىر يۇز ئەللىك مىڭ كىشىلىك زور قوشۇن بىلەن شەنجۇ[1] ئايمىقىدا تۇرۇۋاتقان ئەن چېگشۇي گوزىيىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ، شىندىيەن دېگەن يەردىكى تاغ باغرىدا سەپ تۈزۈپ جەڭگە تەييارلىنىپ تۇردى . گوزىيىنىڭ پىيادە قوشۇنى دالاغا كەڭ يېيىلىپ ، پۈتۈن سەپ بويىچە ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم قوزغىدى . ئەن چېگشۇيىنىڭ ئاتلىق قوشۇنى قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى . شىندىيەن تېغىنىڭ ئالدىدىكى تۈزلەڭ تۈمەنلىگەن ئات ۋە ئادەملەرنىڭ قانلىق قاينىمىغا ئايلاندى . ئەن لۇشەن قوزغىلاڭ كۆتۈرگەندىن تارتىپ ھازىرغىچە ناماياں بولۇۋاتقان جەڭ مەنزىرىسى يەنە تەكرارلىنىشقا باشلىدى . پىيادىلەرنىڭ ئۇزۇن نەيزىلىرى ئاتلىقلارنىڭ ئۆتكۈر قىلىچلىرىغا تەڭ كېلەلمىدى . ئەن چېگشۇيىنىڭ ئاتلىقلىرى گويا كەلكۈندەك يامراپ ، پىيادىلەر سەپلىرىنى بۇزۇپ ، سۇرۇشكە باشلىدى . تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئات مىنىشكە ئادەتلەنمىگەن ئەسكەرلىرى ئۇستۇاشلىرىغا چاقماقتەك ئۇرۇلۇۋاتقان قىلىچلارنى قىزىل پۆپۈكلۈك نەيزىلەر ۋە كۆن تار-تىپ ياسالغان قالقانلار بىلەن توسۇۋېلىشقا ئامالسىز قالدى . تۆمۈر دۇ-بۇلغىلار ئۇچۇپ چۈشتى ، باش ـ بويۇنلار چېپىلدى ، نەيزە ۋە قالقانلار پۈتۈن ئەتراپقا چېچىلىپ كەتتى . گوزىيى سانغۇن ئاق ئېتىنى ئۈياق ـ بۇياققا چاپتۇرۇپ ، ئەينەكتەك ۋالىلداپ تۇرغان ئىككى بىسلىق تۇز قىلىچىنى پۇلاڭلىتىپ ، ئەسكەرلىرىگە مەدەت بېرىپ باقتىيۇ ، ۋەزىيەتنى

---

① شەنجۇ ــ ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىدە .

ئوڭشيالمىدى . ئاتلىقلار پيادىلەرنى ئۈچ تەرەپتىن قورشاپ ، تار جىلغا قىستاپ قويدى . تاڭ سۈلالىسى قوشۇنى ئىنتايىن خەتەرلىك ئەھۋالدا قالغانىدى .

دەل شۇ چاغدا قۇتلۇغ بىلگە يابغۇنىڭ ئاتلىق قوشۇنى ئەن چىڭشۇيىنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ ، تاغنىڭ جەنۇبىي قاپتىلىدىن ئۇچقاندەك چۈشۈپ كەلدى ۋە ھەيۋەتلىك قىيقاس ـ چۇقان ئىچىدە ئوقيالىرىدىن ئوق ئۇزدى . ئەن چىڭشۇيىنىڭ ئەسكەرلىرى بۆرە بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ۋە ئوق ياغدۇرۇپ ، تاغ قاپتىلىدىن چۈشۈپ كېلىۋاتقان ئاتلىمىقلارنى كۆرۈپ :

ـــ ئۇيغۇرلار كەلدى ! ئۇيغۇرلار كەلدى ! ـــ دەپ ۋارقىراشقىنىچە تەرەپ ـ تەرەپكە قاچتى .

ھازىرغا قەدەر شەنشى ، خېنەن رايونلىرىدا بولۇپ ئۆتكەن ئۇرۇشلار داۋامىدا ئەن لۇشەن ـ ئەن چىڭشۇي قوشۇنىدىكىلەر « ئۇيغۇرلارنى يەڭگىلى بولمايدۇ » دېگەن ئەقىدىگە قەتئىي ئىشىنىدىغان بولۇپ كەتكەنىدى . بولۇپمۇ ئاخىرقى ۋاقىتلاردىن بېرى يىراقتا بۆرە بايرىقى كۆرۈنۈشى بىلەن « ئۇيغۇرلار كەلدى ! » دەپ ۋەھىمىلىك چۇقان سېلىپ ، ئۇرۇشمايلا قاچىدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلۈشكە باشلىغانىدى .

بۇ قېتىممۇ شۇنداق بولدى . ئەن چىڭشۇي ئەسكەرلىرى ئۇيغۇرلارنى كۆرۈشى بىلەنلا خۇددى ئۇركۈپ كەتكەن جەرەنلەردەك ھېچ نېمىگە قارىماي جېنىنى ئېلىپ قاچتى .

قۇتادمىش رەقبىلەرنىڭ بۇنداق قېچىشىنى كۆرۈشكە ئادەتلىنىپ كەتكەنىدى . ئۇ بەجايىكى قاناتلىق تۈلپارەك ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئاتنىڭ ئۈستىدە ئوقيادىن ئوق ئۇزۇپ ، بىرنەچچە دۈشمەننى يىقتتى . ئاندىن يانى ساداقتا سېلىپ ، قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى . جەڭ ئوتىدا ئۇنىڭ قېنى قىزىپ ، غەيرىتى ھەسسىلەپ ئاشتى ، ئەگىرى قىلىچىنى ھەسەن ـ ھۈسەندەك چاقنىتىپ ئوڭغىمۇ ، سولغىمۇ چاپقىلى تۇردى .

بۇنى جەڭ دېگەندىن كۆرە قوغلاپ يوقىتىش دېگەن تۈزۈكرەك بولۇپ قالدى . قارشىلىق كۆرسىتىش ئىرادىسىنى يوقاتقان ئەن چىڭشۇي

ئەسكەرلىرى جان ئاچچىقىدا داد ـ پەرياد ئۇرۇپ ، ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە قارىماي قاچاتتى . قۇتلۇغ يابغۇ ئەسكەرلىرى بولسا ئۇلارنى خۇددى دالادا تۇشقان ، تۈلكە قوغلىغاندەك كەينىگە كىرىۋېلىپ ئەگرى قىلىچ-لىرى بىلەن ساۋايتتى . قېچىۋاتقانلار تۈركۈم ـ تۈركۈملەپ قىرىلىپ كەتتى . چاقماقتەك ئۇرۇلۇۋاتقان قىلىچلارنىڭ زەربىسىدىن ئامان قالمـ-خان بەزمەن ئاتلارمۇ قاتتىق كىشنەپ ، گۈپۈلدەپ يەرگە يېقىلاتتى . گو-زىينىڭ پىيادە قوشۇنى قاقاس شىندىيەن تېغىنىڭ ئالدىدا قالدى . ئور-خۇنلۇق چەۋەندازلار بولسا قوغلاشنى داۋاملاشتۇرۇپ ، چەكسىز دالاغا ئىچكىرىلەپ كېتىۋەردى . خېنەننىڭ تاغ ـ دالالىرىدا بۇنداق دەھشەتلىك جەڭ تېخى كۆرۈلۈپ باقمىغانىدى . پۈتۈن ئەتراپتا دۈشمەن ئەسكەرلـ-رىنىڭ جەسەتلىرى چېچىلىپ ، تېرىلىپ كەتكەنىدى .

بۇ ئۇيغۇر قوشۇنى تاڭ سۇلالىسىگە يارىمم بېرىشكە كېلىپ چاڭئەننى قايتۇرۇۋالغاندىن بۇيانقى ئىككىنچى قېتىملىق زور غەلبە ئـ-دى . ئەمـدى سۇلالىنىڭ شەرقىي ئاستانىسى لويانىغا بارىدىغان يول ئېـ-چىلغانىدى . ئەن چىڭشۇينىڭ يەنە قارشىلىق كۆرسەتكۈدەك ھالى قالـ-مـدى . مەسلىھەتچى يەن جۇاڭنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئۇ (ئەن چىڭشۇي) قالدۇق قوشۇنى بىلەن سارىغ ئۆگۈز ① دەرياسىدىن ئۆتۈپ ، خېنەننىڭ ئەنياڭ ئايمىقىغا قېچىپ كەتتى . گوزىيى قوشۇنى بىلەن قۇتـ-لۇغ يابغۇ قوشۇنى بىرلىكتە بوش قالغان لوياڭ شەھىرىگە قاراپ يول ئالدى .

× × ×

ماسمادار شىندىيەن جېڭىدە پىتراپ كەتكەن ئون نەچچە ئەسكەر بىلەن توپلىشىپ قېچىپ ، ئۇيغۇر قوشۇنىنىڭ قوغلاپ زەربە بېرىشىدىن ئاران قۇتۇلدى . كەچ كىرگەندە ئۇلار بىر چاتقاللىققا كىرىپ قونالغۇغا توختىدى ۋە خالتىلىرىدىكى تېرىق ، تالقانلىرىنى چىقىرىپ ، قورساقلـ-

① سارىغ ئۆگۈز (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا) ـــ خۇاڭخې دەرياسى .

رىنى چالا - بۇلا توقلىغان بولدى . ئاسماندا سانسىزلىغان يورۇق يۇلـ تۇزلار غەمسىز جىمىرلاپ ، خۇددى ماسمادارنى مازاق قىلىۋاتقاندەك تۇـ يۇلاتتى . ماسمادار يۇلتۇزلارغا قارىماسلىققا تىرىشىپ يانچە ئۆرۈلۈپ ياتتى ، لېكىن ئۇ زادى ئۇخلىيالمىدى . باشقىلار زىيادە چارچاپ كەتكەنـ لىكتىن ئاللىقاچان خورەك تارتىشىنى باشلىۋەتكەنىدى . پەقەت شۇ ماسمادارلا ھەسرەت بىلەن چوڭقۇر - چوڭقۇر تىنىق ئېلىپ ئازابلىناتتى .

« ۋەزىيەتنى خاتا مۆلچەرلەپتىمەن ، — دەپ ئويلايتتى ئۇ ، — ئەن لۇشەنگە ئەگىشىپ نەپ ئالىمەن دەپ ئىشەنگەنىدىم ، ئەمەلىيەت بۇـ نىڭ تەتۇرىچە بولۇپ چىقتى . (ئىشەنگەن تاغلىرىمدا كېيىك ياتماپتۇ) دېگەن گەپ راست ئىكەن - دە ! ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك ؟ ئىشقـ لىپ ، ئەن چىڭشۇينىڭ يېنىغا بارمايمەن . شۇنچىلىك ئەخمەق بولغـ نىمۇ يېتەر . بىرنەچچە ئەزىمەتنى باشلاپ بۇ يەردىن كېتەيمۇ ؟ يەنە بۇرۇنقىدەك كارۋان يوللىرىنى توسۇپ قاراقچىلىق قىلايمۇ ؟ »

ماسمادار ھېچقانداق قىلىپ ئۇخلىيالمىدى ھەم ياتالمىدى . ئۇ ياتـ قان يېرىدىن قوپتى ۋە ئۇخلاۋاتقان ھەقەمسايىلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئاستا ئۆتۈپ ، تەنھا ئۆزى يىراققا بېرىپ توختىدى - دە ، ئىككى قولى بىلەن بېلىنى تۇتۇپ يۇلتۇزلارغا كۆز تىكتى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئادارقىزنىڭ گۈزەل سىيماسى گەۋدىلەندى . « ئۇمۇ يوق بولدى ، — دەپ يەنە خەـ يالغاكەتتى ماسمادار ، — دېمەك ، فەنياڭغا بېرىشمىنىڭمۇ ھاجىتى يوق . ئەمسە نەگە باراي ؟ »

ئۇ قاچانلاردا قانداق ئۇخلاپ قالغىنىنى ئۆزىمۇ بىلمەي قالدى . تاڭ سۈزۈلۈشكە باشلىغاندا ئۇ يەنە ھەمىدىن بۇرۇن تۇرۇپ كەتتى .

— قوپۇڭلار ، قوپۇڭلار ، — دەپ ئالدىراتتى ئۇ ھەقەمسايىلىرىنى پۈت - يەلكىلىرىدىن تۇرتۈپ ، — قوپۇڭلار ، تېزرەك بېرىپ ئۇيغۇر قوشۇنىغا قوشۇلايلى .

× × ×

قۇتلۇغ يابغۇ قوشۇنى لوياڭ شەھرى تەرەپكە تېز ئىلگىرىلەپ كېتىۋاتاتتى . ھالبۇكى ، قۇتادمشىنىڭ كۆڭلى كەينىدە قالدى . ئۇ چاڭ-ئەنىنى ئويلايتتى ، ئاشۇ چاڭئەن شەھىرىدە قالغان قوردانلىق گۈزەل قىزنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى .

قوشۇن غىزالىنىپ دەم ئېلىشقا توختىدى . قۇتادمش قوماندان قۇتلۇغ يابغۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ بىر پۇتى بىلەن تىزلاندى .

— ئۇلۇغ يابغۇمغا ئىلتىماسىم بار ، — دېدى ئۇ بېشىنى ئېگىپ .

— سۆزلە ، — دېدى قۇتلۇغ يابغۇ ئېيىق تېرىسى ئۈستىدە چاڑا قۇرۇپ ئولتۇرۇپ .

— ئۇلۇغ يابغۇم ، رەقىبلەر ئۇزۇل ـ كېسىل تارمار كەلتۈرۈلدى ، ئۇرۇش ئاياغلاشتى . ماڭا ئىجازەت بېرىشىڭىزنى ئۆتۈنۈپ سورايمەن .

— نېمە قىلماقچىسەن ؟

— چاڭئەنگە بارىمەن . ئۇ يەردە قوردانلىق بىر يېتىم قىز مېنى ساقلاپ تۇرىدۇ .

— ھە ، مۇنداق دېگىن ! — قۇتلۇغ يابغۇ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى ، — ھەي ، كۆڭلۈڭ شۇنىڭغا تارتىپ يىگىتلىك قىلغۇڭ بولسا ، لوياڭغا بارغاندا چىرايلىق تاباغاچ قىزلىرىدىن بىرەر ـ ئىككىسىنى تاللاپ تۇتۇۋالمامسەن .

— ئۇلۇغ يابغۇم ، چاڭئەندىكىسى مەن ئۇچۇن ئالاھىدە بىر قىز . مەن ئۇنىڭغا ئۇرۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن قايتىپ كېلىمەن دەپ ۋەدە قىلغانىدىم .

— ھەي ، سېنىڭمۇ ئىچىڭدە شەيتىنىڭ تولا نېمە ئىكەنسەن ، — قۇتلۇغ يابغۇ يەنە كۈلۈپ كەتتى ، — مەيلى ، كەتسەڭ كەت . باتۇر ئەزىمەت ئىكەنسەن . ئۆز ئىختىيارىڭ بىلەن قوشۇنغا كەلگەنىدىڭ ، يەنە ئۆز ئىختىيارىڭ بىلەن كەتمەكچى بوپسەن . ئوغۇل بالىدەك جەڭ قىل-

دىك . ئەمدى ساڭا ئىجازەت بېرەي . كۆڭلۈڭنى چۈشەندىم . قوردانلىق قىزلار گۈزەل كېلىدۇ . ها ـ ها ـ ها ! توختاپ تۇر ، ساڭا مۇكاپات بەرگۈم بار . ئولجىغا چۈشكەن ئاتلاردىن ئىككىنى ئۆزۈڭ تاللىۋال .

ـــ كۆك تەڭرى ئۆمرىڭنى ئۇزۇن قىلغاي ، يەر ـ سۇ ئىلاھلىرى سىزگە مەدەت بەرگەي ، ئۇلۇغ يابغۇم .

قۇتادمش نەسىلىك ئارغىماقتىن ئىككىنى تاللىۋالدى ۋە ئۇلارنى نوختىلاپ ، چۈلۈۋرلىرىنى ئۆزى مىنگەن چىلان توروق ئېتىغا چېتىپ قايتا چاڭگەن يولغا راۋان بولدى .

قۇتلۇغ يابغۇ ئۇنىڭ كەينىدىن قاراپ بىر پىيالە مەيىنى ئىچىۋەتتى ـ دە ، يەنە ئۇنلۇك كۈلۈپ كەتتى :

ـــ ھەي ئەخمەق ! بىر قىزنى دەپ شۇنچە يىراق يەرگە يالغۇز كېتىۋاتقىنىنى قارامۇ . لوياڭغىمۇ ئاز قالدۇق مانا . تابغاچ قىزلىرىنىڭ ئىچىدىمۇ قايماقتەك تاتلىقلىرى بار ئەمەسمۇ . ھەي ، ئەخمەق !

× × ×

قۇتادمش كېتىپ ئىككىنچى كۈنى ئورخۇن قوشۇنىغا ئەللىكتەك چەۋەندار كېلىپ قوشۇلدى . قۇتلۇغ يابغۇ يورغىلاپ كېتىۋاتقان ئاق ئېتىنى توختىتىپ ، ئۇلاردىن سورىدى :

ـــ نېمە ئادەم سىلەر ؟ قىلىچ ، ئوقيالىرىڭلار تەل تۇرىدۇ . ئەن چىڭشۇينىڭ ئەسكەرلىرى ئوخشىمامسىلەر ؟

ـــ مېنىڭ ئىسمىم ماسمادار ، ـــ دېدى يېڭى كەلگەنلەرنىڭ يولباشچىسى ، ـــ بىز ھەممىمىز ئۇيغۇر ، توڭرا قەبىلىسىدىن بولىمىز . بۇ-رۇن ئاتامانلىرىمىزنىڭ قۇترىتىشى بىلەن قايمۇقۇپ ئەن چىڭشۇي تەرەپتە تۇرغانىكەنمىز . ئەمدى ئەقلىمىزنى تاپتۇق . ئۆز كىشىلىرىمىز بىلەن ئۇ-رۇشمايمىز دەپ سىزلەرگە ئەسكەر بولۇشقا كەلدۇق . ئاداشقان قېرىنداشلىرىڭلارنىڭ گۇناھىدىن ئۆتۈپ ، ئاراڭلاردىن ئورۇن بەر-گەيسىلەر .

ـــ هه ، سىلەر ئازغۇن توڭرالار ئىكەنسىلەر ـ ده ، ـــ دېدى قـۇتلۇغ يابغۇ ئۇلارغا بىر ـ بىرلەپ كۆز يۇگۈرتۇپ ، ـــ سىلەر ئۆز ۋاقـ تىدا ياغلاقار ئۇرۇقىنىڭ رەھبەرلىكىگە قارشى چىقىپ ، خانلىقىمىز بىلەن دۇشمەنلىشىپ ، ئاخىر بىزگە تەڭ كېلەلمەي تابغاچلارنىڭ يۇرتلىرىغا كـۆچۈپ كەتكەنىدىڭلار . كېيىن يەنە ئەن لۇشەن بىلەن تىل بىرىكتۇـ رۇپ ياغلاقار ئۇرۇقىنى يوقىتىش خام خىيالىدا بولدۇڭلار .

ماسمادار بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ قورقۇپ كەتتى .

ـــ راست ، بىز ئازغان ، ـــ دېدى ئۇ سۆزمەنلىك قىلىپ ، ـــ لېكىن شامانلىرىمىز توۋا قىلغان گۇناھكارلارنى كەچۈرۈش كېرەك دەپ تەلىم بېرىدىغۇ . قان ـ قېرىنداشلار قايتا جەم بولساق ئەجدادلىرىمىزنىڭ مۇقەددەس روھلىرى خۇرسەن بولىدۇ .

ـــ راسا گەپچى نېمە ئىكەنسەن ، ـــ دېدى قۇتلۇغ يابغۇ ، ـــ تـوڭرالارنىڭ كۆپ قىسمى چاڭئەننى ئېلىش جېڭىدىن كېيىن بىز تەـ رەپكە ئۆتكەنىدى . ئەمدى سىلەر كەپسىلەر . ماقۇل ، توۋا قىلغان بولـ ساڭلار ، سىلەرنىمۇ قوبۇل قىلاي .

ئون ئۇچىنچى باب

ئىككى ئاستانىدىكى ئىشلار

گوزىيى قوشۇنى بىلەن قۇتلۇغ يابغۇ قوشۇنى يېڭىش تەنتەنىسى بىلەن مەغرۇرانە قىياپەتتە لوياڭ شەھىرىگە كىردى . شۇنىڭ بىلەن بۇ-يۇك تاڭ دۆلىتىنىڭ ھەر ئىككى ئاستانىسى ئازاد قىلىندى .

قۇتلۇغ يابغۇ ئۆزىنىڭ يېقىنلىرى بىلەن شەھەردىكى ئەڭ ھەشە-مەتلىك ئىمارەتلەردىن بىرىگە ئورۇنلاشتى .

ـــ تابغاچ ئاقسۆڭەكلىرى جەنەتتە ياشايدىكەن ، ـــ دېدى بۇ ئورخۇنلۇق خانزادە ئىمارەت ئىچىدىكى ھەر قايسى خانىلارنى ئارىلاپ چىقىپ ، ـــ نېمىدېگەن ئېسىل ئۆيلەر بۇ ! نېمىدېگەن تۆگىمەس بايلىق !

ئۇنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان تۇپەك ئالپ شۇل ياغلاقار ھېچ-قانداق ئىپادە بىلدۈرمىدى . مەسلىھەتچىنىڭ كەم سۆزلۈكىگە كۆنۈپ كەتكەن قۇتلۇغ يابغۇ ئۇنىڭدىن جاۋاب كۈتمەي ئۆزىنىڭ گېپىنى قىلە-ۋەردى :

ـــ بىزمۇ بۇ يەردە تابغاچلاردەك ھۈزۈرلىنىپ باقايلى . نەغمىچە-لەرنى تېپىپ كېلىڭلار ، كاتتا زىياپەت ھازىرلاڭلار ، بەزمە قىلايلى .

ئۇلارغا ئەگىشىپ كېلىۋاتقان باش مۇلازىم :

ـــ خوپ ، ئۇلۇغ يابغۇم ، ـــ دېدى ـ دە ، بۈيرۇقنى ئورۇنداش ئۈچۈن ئىتتىك چىقىپ كەتتى .

تۇپەك ئالپ شۇل يەنە گەپ قىلمىدى ، لېكىن ئۇنىڭ چىرايىدىن خۇشال بولمىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى .

زىيانپەت ھازىرلاندى . تاباغاچ نەغمىچىلەر تېپىپ كېلىندى . ئەشەك ـ پەنجىرىلىرى قارا رەڭدە ، ئوتتۇرىدىكى يۇمىلاق تۆۋرۈكلىرى قىزىل رەڭدە سىرلانغان ئازادە بۆلمىدە بەزمە باشلاندى . قوتلۇغ يابغۇ ۋە ئۇنىڭ يېقىنلىرى تام ياقلىتىپ سېلىنغان رەڭدار گېلەملەرگە يايلاق پەردىسىدە چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى . داستىخان تارتىلدى . سازەندىلەر باربىت ۋە نەيلىرىنى چېلىشتى . نازۇك تاباغاچ قىزلىرى لەززان ھەربىرىگە لەر بىلەن ئۇسسۇلغا چۈشتى . قوتلۇغ يابغۇ باشلىق غالىبلار ھۆزۈرلىنىپ مەي ئىچىشتى .

بۇ چاغدا شەھەرنىڭ ھەر جايلىرىدىمۇ ئوخشاشمىغان شەكىللەردىكى كۆڭۈل ئېچىش ۋە ئۆز بېشىمچىلىقلار باشلىنىپ كەتكەنىدى . بىر قىسىم ئەسكەرلەر كوچىلارغا چىقىپ ، ھەركىم ئۆزى بىلگەنچە تاماشا قىلىشتى .

ماسمادار يىگىرمىدەك ھەقەمسايىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ بىر مەيخانىغا كىردى . ھەممەيلەن ئاغىل ـ تاغىل ۋارقىرىشىپ مەي ئىچىشتى . مەيخانىغا كىرگەن باشقا خېرىدارلار ئۇلارنىڭ ئەلپازىدىن قورقۇپ ئاستا چەكىپ كېتىشتى . مەي ئىچىلىپ بولغاندىن كېيىن ماسمادار :

ـــ يۇرۇڭلار ، ئەمدى باشقا يەرلەرگە بېرىپ تاماشا قىلايلى ، ـــ دېدى ـ دە ، ئورۇندۇقىنى تېپىپ ئۆرۈۋېتىپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى .

مەيخانا خوجايىنى چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ كېلىپ :

ـــ مەي پالۋانلىرىم ، مەينىڭ پۇلىنى بېرىۋەتكەيسىلەر ، ـــ دېدى .

ـــ پۇل دېگەن نېمە ئۇ ؟ ـــ دەپ ھۆركىرىدى ماسمادار ۋە قولىدىكى قامچا بىلەن خوجايىننى بىرنەچچە قېتىم ئۇرۇۋەتتى .

خوجايىننىڭ خوتۇن ـ بالىلىرى ۋارقىراپ يىغلاپ كەتتى . مۇشتۇمزورلار كوچىغا چىقتى ۋە ئالدىغا ئۇچرىغان ئادەملەرنى ئۇرۇپ ـ سوقۇپ ، دۇكانلاردىكى كۆزىگە ياخشى كۆرۈنگەنلىكى نەرسىلەرنى بۇلاپ ، قىز ـ چوكانلارنى قوغلاپ تۇتقىلى تۇردى .

بىر دەمدىلا شەھەر ئاھالىسى ئىچىدە ۋەھىمە كۆتۈرۈلدى . كىشىلەر ئۆزئارا خەۋەر يەتكۈزۈشتى :

ـــ تېز قېچىڭلار ! ئىشىك ـ دېرىزىلەرنى چىڭ ئېتىپ تالاغا چىقماڭلار !

ـــ يۇز ـ كۆزىنى ساقال باسقان ، مەيدىسىنى تۈك قاپلىغان مايمۇن ئادەملەر مالىمانچىلىق قىلىۋاتىدۇ .

ـــ بۇ مايمۇنلار بەك يامان ئىكەن . ئامبال ، دورغىلارمۇ ئۇلاردىن قورقۇپ گەپ قىلالمايۋاتىدۇ .

ئادەملەر خۇددى قارا بوراندا قالغان غازاڭدەك ھەر تەرەپكە ئۇچۇپ ، رەستە ۋە كوچىلار قۇرۇقدىلىپ قالدى .

قۇتلۇغ يابغۇنىڭ چاپارمەنلىرى ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ ، ھەشەمەتلىك بەزمە بولۇۋاتقان سورۇنغا يۈگۈرۈپ كىرىشتى .

ـــ ئۇلۇغ يابغۇمغا مەلۇم بولغايكى ، بىرقىسىم ئەسكەرلەر پۇقرالارنى قوغلاپ ، بۇلاڭچىلىق قىلىۋاتىدۇ .

قۇتلۇغ يابغۇ كەيپتىن خۇمارلاشقان كۆزلىرى بىلەن ئۇلارغا قاراپ قولىنى شىلتىدى :

ـــ چىقىپ كېتىڭلار ، ئەسكەرلەر جېنىنى ئالىقىنىغا ئېلىپ قويۇپ جەڭ قىلدى . ئەمدى ئازراق نەپ ئالسا نېمە بوپتۇ !

چاپارمەنلەر چىقىپ كەتتى . مەسلىھەتچى تۈيەك ئالپ شۇل يابغۇغا يېقىنراق سىلجىپ ئولتۇردى .

ـــ ئەسكەرلەر باشباشتاقلىق قىلىپ ئىنتىزامنى بۇزسا قوشۇننىڭ جەڭگىۋارلىق سۈپىتى تۆۋەنلەپ كېتىدۇ ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ مالىمانچىلىق قىلغانلارنى چەكلەش ، جازالاش كېرەك . مەن نۆكەرلەرنى باشلاپ چىقىپ ، ئۇلارنى بىر تەرەپ قىلاي .

ئۇسسۇل ئويناۋاتقان قىزلارغا شەھۋانىي ھەۋەسكە تولغان كۆزلىرى بىلەن تىكىلىپ ئولتۇرغان قۇتلۇق يابغۇ ئۇشتۇمتۇت غەزەپكە كەلدى .

ـــ قوماندان كىم ؟ سەنمۇ ، مەنمۇ ؟ گەپ قىلماي قويۇپ بەرسەم

ھەممە ئىشقا چېپىلىۋېلىپ ، بەك ھەددىدىن ئېشىپ كەتتىك . قوشۇندا تەرتىپ ئورنىتىش سېنىڭ ئىشىڭ ئەمەس ، مېنىڭ ئىشىم !

ئۇسسۇلچى قىزلار قۇتلۇغ يابغۇنىڭ خىتابىدىن چۆچۈپ توختاپ قېلىشتى . يابغۇ ئۇلارغا قاراپ تېخىمۇ ئاچچىقى بىلەن ۋارقىرىدى :

ـــ ئۇسسۇلۇڭنى ئويناش !

قىزلار خۇددى ئورکۇپ كەتكەن كېپىكلەردەك تىپىرلاپ كەتتى ـ دە ، دەرھال ئۇسسۇلنى داۋاملاشتۇردى . تۇيۇقسىز ئالپ شۇل ھېچنېمە دېيەلمەي بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇرۇپ كەتتى . يابغۇ ھېچقاچان ئۇنىڭغا بۇنداق قوپاللىق قىلىپ باقمىغانىدى .

ماسمادار قاتارلىقلارنىڭ نۇرغۇن دۇنياغا ئىگە بولغانلىقى ۋە قوماندانىنىڭ ئۇلارنى چەكلىمىگەنلىكىنى ئاڭلاپ باشقا بىرقىسىم ئەسكەر-لەرمۇ كوچىلارغا چىقىپ ، ئۇدۇل كەلگەن يەرگە تېگىش قىلغىلى تۇردى .

شەھەر مەمۇرلىرى ۋە ئىناۋەتلىك مۆتىۋەرلەر باش قوشۇپ ، ئورخۇنلۇقلارغا ئون مىڭ توپ يېپەك ھەدىيە قىلىپ بەردى .

ئىككى كۈنگىچە كەيپ ـ ساپا سۈرگەن قۇتلۇغ يابغۇ مەستلىكىتىن تەستە يېشىلىپ سىرتقا چىقتى ۋە يېپەك ماللار بېسىلغان ھارۋىلارنى كۆرۈپ چۈشەنمىگەن ھالدا :

ـــ بۇ نېمە ؟ ـــ دەپ سورىدى .

مۆتىۋەرلەردىن بىرى ئۇنىڭ ئالدىغا ئەدەپ بىلەن كېلىپ چۈشەندۈردى :

ـــ سىلەر بىزنىڭ نىجاتكارلىرىمىز . سىلەر توپىلاڭنى تىنجىتىپ ، شەھىرىمىزنىڭ ئەمنىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈردۈڭلار . شۇڭا ، بىز شەھەر ئاھالىسى نامىدىن سىلەرگە رەھمەت ئېيتىپ كەلدۇق . كۆڭلىمىزنى قوبۇل قىلغايسىلەر .

قۇتلۇغ يابغۇ ھۇجرىسىغا كىرىپ ، تابغاچلارنىڭ ماموق يوتقان ، يېپەك تەكىيىلىرى سېلىنغان كات ئۈستىگە ياتتى . ئۇنىڭ تېخىچە بېشى ئاغرىپ تۇراتتى . بىر ئەسنادىن كېيىن تۇيۇقسىز ئالپ شۇل كىرىپ ، قارا

سىرلانغان يۇمىلاق ئورۇندۇققا ئولتۇردى . يابغۇمۇ كات ئۇستىدە پۇتلىرىنى ئۇزۇن سۇنۇپ ئولتۇردى .

ــ ئەسكەرلەر مالىمانچىلىق قىلدى دېگەنمىدىڭ ؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ ئېسىنى يىغىشقا تىرىشىپ .

ــ شۇنداق ، ــ دېدى مەسلىھەتچى ، ــ شۇنداق ئىش بولدى .

يابغۇ كاتتىن چۈشتى ۋە قوشۇمىسىنى تۇرۇپ بۇيرۇق بەردى :

ــ ئەسكەرلەر شەھەر سىرتىدىكى بارگاھلاردا تۇرسۇن . قوروقچى ، نۆكەرلەردىن باشقىلىرى شەھەر ئىچىگە كىرمىسۇن !

تۇپەڭ ئالپ شۇل رازى بولغان ھالدا ئورنىدىن تۇردى ۋە :

ــ خوپ ، بۇيرۇقنى ئورۇندايمەن ، ــ دەپ چىقىپ كەتتى .

كەچكە يېقىن مەسلىھەتچى قايتىپ كىرىپ ، بۇيرۇقنىڭ ئورۇندالغانلىقىنى مەلۇم قىلدى .

ــ ھىم ، ياخشى ، ــ دەپ قويدى قۇتلۇغ يابغۇ ، ــ قايتىپ كەتسەڭ بولىدۇ . مەن بىرئاز ئارام ئالاي .

تۇپەڭ ئالپ شۇل ئارىسالدى بولۇۋاتقاندەڭ بىرخىل قىياپەتتە ئورنىدىن قوزغالماي تۇرۇپ قالدى .

ــ ھە ، يەنە قانداق گېپىڭ بار ؟ ــ سورىدى يابغۇ .

ــ ئۇرۇش ئاياغلاشتى ، ــ دېدى تۇپەڭ ئالپ شۇل ، ــ بىز ۋەزىپىمىزنى ئورۇنداپ بولدۇق . ئەمدى قايتىپ كېتەيلى .

ــ نەگە ؟ ــ چۈشەنمەستىن سورىدى يابغۇ .

ــ ئۆزىمىزنىڭ يايلاقلىرىمىزغا .

ــ نېمىگە شۇنچە ئالدىرايسەن ؟ مېنىڭ بۇ يەردىن كەتكۈم يوق . مەن بۇ يەرنى ياقتۇرۇپ قالدىم . بۇ يەردىكى خەلق بىزگە نېمە كېرەك بولسا شۇنى تەييار قىلىپ بېرىۋاتىدۇ . بۇنداق بایاشاتچىلىقنى تاشلاپ نەگە باراتتىم ؟ ياق ، مەن كەتمەيمەن . كەتكۈڭ بولسا ئۆزۈڭ كېتىۋەر .

ــ ياق ، ھەممىز كېتىمىز ، ــ دېدى تۇپەڭ ئالپ شۇل كەسكىن تەلەپپۇزدا ، ــ بىز بۇ يەرگە ھۆكۈمرانلىق قىلىش ئۈچۈن ئەمەس ، يارىدەم بېرىش ئۈچۈن كەلدۇق . يارىدەم تۇغىنىدىن كېيىن قايتىپ كې-

تىشمىز كېرەك .
شۇنداق قىلىپ ، ئۇزاق ئۆتمەي ئۇيغۇر قوشۇنى ئۆز يايلاقلىرىغا قايتىپ كەتتى .

× × ×

دەل ـ دەرەخلەر كۆكىرىپ ، گۈيخۇا گۈللىرى بۈككىدە ئېچىلىپ كەتكەن قۇياشلىق كۈنلەرنىڭ بىرىدە قۇتادمىش چاكىنەن تۇپرىقىغا يەنە قەدەم باستى . كوچىلاردا ئادەملەر شالاڭ ئىدى . تاڭ سۈلالىسىنىڭ بۇ شەرقىي ئاستانىسى ئەن لۇشەن قوشۇنلىرى تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغاندىن كېيىن ئاھالىنىڭ كۆپ قىسمى ھەر ياقلارغا پىتراپ قېچىپ كەتكەن بولۇپ ، تا ھازىرغىچە تېخى تولۇق قايتىپ كېلىشمىگەنىدى . ناگان ـ ناگاندا ئۇچراپ قالىدىغان يولۇچىلار قۇتادمىشقا قورقۇنچ بىلەن گۇمانسىراپ قارىشاتتى ھەمدە قىلىچ ، ئوقيا بىلەن قوراللىنىپ ، ئۆزى مىنگەن ئېتىغا يەنە ئىككى ئارغىماقنى چېتىپ كېتىۋاتقان بۇ ياش جەكچىدىن ئىلاجى بار تېزرەك ئۆزلىرىنى قاچۇرۇشقا تىرىشاتتى .

قۇتادمىش ھېچ يەردە توختىماستىن ئۇدۇل ھېلىقى مانى ئىبادەتخانىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە ئاشۇ تونۇش دەرۋازىغا قاراپ ئىككىلىنىپكەن ھالدا توختاپ قالدى . « ئايتولۇن مېنى قانداق قارشى ئالار ؟ ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ ، ـــ مەن بىلەن ئورخۇن بويىغا كەتكىلى ئۇنىماي تۇرۇۋالامدۇ ؟ ياكى ... »

قۇتادمىش ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ ، غەمكىن ھالدا بېشىنى تۆۋەن سالدى ۋە بىردەملىك سۈكۈتتىن كېيىن ئېتىدىن چۈشۈپ دەرۋازىنى قاقتى . ئۇزۇن ئاق لىباس كىيگەن تاقىر باش راھىب دەرۋازىنى ئېچىپ ، قۇتادمىشقا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى .

ـــ قوردانلىق قىز ئايتولۇننى ئىزدەپ كەلدىم ، ـــ دېدى ئۇرخۇنلۇق يىگىت باش ئېگىپ سالام بەرگەندىن كېيىن ، ـــ مېنى تونۇيدىگىزمۇ ؟ مەن ئىككى ئاينىڭ ئالدىدا بىر قېتىم ئايتولۇن بىلەن كۆ-

رؤشكەنىدىم .

— تونۇدۇم ، مەرھەمەت قىلىڭ ، — دېدى راھىب .

قۇتادمىش ئىبادەتخانا قورۇسىغا كىردى . قورۇ ئىچىدە كۆپچىلىك ئەمگەك قىلىپ ئالدىراش ئىدى . راھىبلار ۋە ئىشلەمچى ئۇستىلار ئىبادەتخانا بىناسىغا يانداشتۇرۇپ يېڭى بىنا سالماقتا ئىدى . راھىبلارنىڭ بەزىلىرى غالتەك ھارۋىلاردا توپا ، سوغىلاردا سۇ توشۇيتتى ، بەزىلىرى سۇ بىلەن توپىنى ئارىلاشتۇرۇپ لاي ئېتەتتى ؛ يەنە بەزىلىرى كېسەك يېكى لاي توشتۇرۇلغان تېرە قاپلارنى ئەپكەشلەر بىلەن كۆتۈرۈپ ئۈستىلارغا يەتكۈزۈپ بېرەتتى . ئۇستىلار تاناتارتىپ ، كېسەكلەرنى رەتلىك تىزىپ تام قويۇراتتى .

قۇتادمىش ئېتىنى چەتتىكى بىر تۈپ دەرەخكە باغلاپ قويدى ۋە ئەمگەك قىلىۋاتقانلارغا قاراپ بىر ھازاغىچە تۇرۇپ قالدى . شۇ تاپتا ئۇ ئىختىيارسىز تۇردە ئۆزىنىڭ مەرھۇم ئاتىسى بوتاسۇن بۇقىنى ئەسلەپ قالدى . ئۇ ئوغلى قۇتادمىشقا چاقىرىپ ، لوياڭ ۋە غەربىي يۇرتتىكى بەشبالىق ، قوچۇ ، ئېۋىرغول[1] قاتارلىق شەھەرلەردىكى ئۆي — ئىمارەتلەر ۋە قەلئە — سېپىللار توغرىسىدا ھەۋەسلىنىپ سۆزلەپ بېرەتتى . « ئوغلۇم قۇتادمىش ، — دېگەنىدى ئۇ ، — مەن ھارۋىكەشلىك ، كارۋانچىلىق قىلىپ ، يۇرت ئارىلاپ ، كۆپ شەھەرلەرنى كۆرگەن . شەھەر ۋە يېزا تۇرمۇشىنىڭ ئەۋزەللىكىنى ھەققىي تونۇپ يەتتىم . بىزنىڭ يايلاقلىرىمىزدىمۇ قەلئە — شەھەرلەرنى بىنا قىلىش توغرىسىدا كۆك تۈرك قاغانغىمۇ ، بىزنىڭ ھازىرقى قاغانىمىزغىمۇ تەكلىپ بېرىپ باقتىم ، لېكىن ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى بۇ ھەقتە باش قاتۇرۇشنى خالىمىدى . پۇقرالارنىڭمۇ كۆپ قىسمى ئەنئەنىۋى يايلاق تۇرمۇشىدىن مېھرىنى ئۈزەلمەيدۇ . لېكىن ، كىشىلەر ھامان بىر كۈنى شەھەر قۇرۇشنىڭ ، دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى چۈشىنىپ يېتىدۇ . مەن بۇنىڭغا ئىشىنىمەن » .

قۇتادمىشنىڭ كۆز ئالدىدا گويا مەرھۇم ئاتىسىنىڭ سۆزلەۋاتقان

---

① ئېۋىرغول — قۇمۇل شەھىرىنىڭ قەدىمكى نامى .

سياقى گەۋدىلىنىپ چىقتى ، گويياكى مەرھۇمنىڭ ئاۋازى ئۇنىڭ قۇلاق-لىرى تۇۋىدە ئاڭلانغاندەك بىلىنىپ كەتتى . « ئوغلۇم قۇتادمىش ، سەن چوقۇم بىناكارلىق ھۇنىرىنى ئۆگەنگىن . كېيىنچە كىشىلەر ھامان كىگىز ئۆي ۋە چېدىرلارنى تاشلاپ كېسەك ئۆيلەردە تۇرىدىغان بولىدۇ . شۇ چاغدا بۇ ھۇنەر ساڭا راسا ئەسقاتىدۇ » .

خىيالغا پېرىلىپ كەتكەن قۇتادمىش ئۆزىنىڭ يېنىدىن ئۇزۇن ئاق لىباس كىيىشكەن ۋە خۇددى شۇنداقلا ئۇزۇن ئاق رومال ئارتىشى-قان بەش ـ ئالتە راھىبەنىڭ ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى ۋە ئۇلاردىن بىرى كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىغانلىقىنى تۇيماي قالدى .

ـــ قۇتادمىش ! ـــ ھەيرانلىق ۋە سېغىنىش ھېسسىياتى بىلەن ئېيتىلغان بۇ خىتابنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئۇ ئېسىگە كەلدى ۋە ئىتتىنىك بۇرۇلۇپ ، ئۆزىنىڭ ئالدىغا كېلىۋاتقان ئاق لباسلىق ئايتولۇننى كۆردى .

يىگىت بىلەن قىز يۈگۈرۈپ كېلىشتىيۇ ، ئارىلىق قالدۇرۇپ توخ-تاپ قېلىشتى . قۇتادمىش ئايتولۇننىڭ ئىككى قولىنى ئالقانلىرىغا ئېلىپ مەھكەم قىستى .

ـــ ئايتولۇن ، مەن قايتىپ كەلدىم .

راھىبە قىز بىر دەقىقە قۇتادمىشقا ئۇتۇلۇق مېھرى بىلەن تە-كىلىپ ـ قادىلىپ تۇرۇۋالدى ـ دە ، يەنە دەرھال قوللىرىنى تارتىۋالدى .

ـــ ئاھ قۇتادمىش ، بولمايدۇ ... ئۇلۇغ مانى تەلىماتلىرىدا قىز ـ يىگىتلەر نىكاھلانماي تۇرۇپ قول تۇتۇشسا گۇناھ بولىدۇ دېيىلگەن .

قۇتادمىش مەيۈسلىنىپ بېشىنى تۆۋەن سالدى .

ـــ قۇتادمىش ، ـــ دېدى ئايتولۇن ، ـــ مۇشۇ يەردە قالامسىز ؟ ياكى ... يەنە كېتەمسىز ؟

ـــ ئەسلىدە سىزنى ئورخۇن بويىغا ئېلىپ كېتەي دەپ كەلگەن-دىم ، ـــ دېدى قۇتادمىش ، ـــ بىراق ، ئەمدى قارارىمنى ئۆزگەرتتىم . مۇشۇ يەردە قالاي .

ـــ ئەمدى كەتمەمسىز ؟ ـــ قىز خۇشال بولۇپ ئۇنلۇك خىتاب قىلدى .

ـــ مەن بۇ يەردە قېلىپ ، مۇنۇ ئۇستىلاردىن بىناكارلىق ھۈنەرىنى ئۆگىنەي دەيمەن ، ـــ دېدى يىگىت ئۆي سېلىۋاتقان راھىب ۋە ئىشلەمچىلەرنى ئىشارەت بىلەن كۆرسىتىپ .

ـــ ياخشى ئويلاپسىز ، قۇتادمىش . ئاقساقاللار « ئوغۇل بالا ھۈنەر ئۆگىنىشى كېرەك » دەيدۇ ئەمەسمۇ .

ـــ بىراق ، ئايتولۇن ، راھىبلار مېنى بۇ يەردە قالدۇرۇشقا ئۇنامدۇ ؟

ـــ ئۇنايدۇ . مانىخەيلەر مۇساپىرلارنى يەكلىمەيدۇ . سىز بىردەم ساقلاپ تۇرۇڭ . مەن باش روھانىي بىلەن سۆزلىشىپ باقاي .

ئايتولۇن يۇگۇرگىنىچە ئىبادەتخانا ئىچىگە كىرىپ كەتتى ۋە ھايال ئۆتمەي ئاق ساقاللىق باش روھانىينى باشلاپ چىقتى . ئېيتقاندەك باش روھانىي قۇتادمىشنى ئېلىپ قېلىشقا ماقۇل بولدى ، لېكىن يەنە مۇنداق دەپ قوشۇپ قويدى :

ـــ ھۈنەر ئۆگىنىش ، ئەمگەك قىلىش دىنىمىزدا چوڭ ساۋاپ ھېسابلىنىدۇ . بۇ يەردە بىناكارلىق كەسپىنى ئۆگىنىڭ . مانىخەيلەردىن ئۆگەنسىگىزمۇ ، تابغاچ ئۇستىلاردىن ئۆگەنسىگىزمۇ ، ھەممىسى ساۋاپلىق . ئەمما ، ئىبادەتخانىمىزدا تۇرىدىغان كىشىلەرگە بىز مانى تەلىماتلىرىنى ئۆگىتىشىمىز كېرەك . بۇ بىزنىڭ بۇرچىمىز .

قۇتادمىش ئۇمىدسىزلەندى .

ـــ بىراق ... بىز شامان دىنىغا ئېتىقاد قىلىمىز ، ـــ دېدى ئۇ .

باش روھانىي مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى .

ـــ بىلىمەن ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ بىز ھېچكىمنى ئۆز دىنىمىزغا كىرىشكە مەجبۇرلىمايمىز ، پەقەت ئەقىدىمىزنى سۆزلەيمىز . ئىشىنىش ـ ئىشەنمەسلىك ھەر كىمنىڭ ئۆز ئىختىيارىدا .

ـــ ئۇنداق بولسا ، ماقۇل ، ـــ دېدى قۇتادمىش بېشىنى ئىرغىتىپ .

باش روھانىي قۇتادمىشنى بىناكار ئۇستىغا تونۇشتۇردى .

ـــ ئەمىسە سىز ئالدى بىلەن لايچىلىقنى ئۆگىنىڭ ، ـــ دېدى

ئۇستا قۇتادمىشقا ، ـــ توپا بىلەن سامانىنى ئارىلاشتۇرۇپ ، ئۇستىگە سۇ قۇيۇپ لاي چىقىرىڭ .

شۇنداق قىلىپ ، قۇتادمىش ياتاقتا ئورۇنلىشىپ ، ھاردۇقىنى چىقىرىۋالغاندىن كېيىن ئىشقا چۈشۈپ كەتتى .

شۇ قۇرۇلۇش ئىشى بىلەن يېز ئۆتۈپ كەتتى . كۈز كەلدى . بىر كۈنى قۇتادمىش ئىشلەمچىلەر بىلەن بىرلىكتە يېڭىدىن سېلىنغان ئىماـ رەتنىڭ ئۆگزىسىگە كاھىش ياتقۇزۇۋاتاتتى . كۈتۈلمىگەندە ئايتولۇن پەيدا بولۇپ قالدى .

ـــ قۇتادمىش ، ـــ دەپ چاقىردى ئۇ پەستە تۇرۇپ .

ئەسلىدە ئايتولۇن ھەر كۈنى ئۇنىڭ چۈشلۈك تامىقىنى ئەكېلىپ بېرەتتى . شۇڭا ، قۇتادمىش ئۇنى كۆرۈپلا ئىختىيارسىز تۇردە قۇياشقا قاراپ قويدى .

ـــ نېمە بولدى ، ئايتولۇن ؟ تېخى چۈش بولمىدىغۇ ، ـــ دېدى ئۇ ئۆگزىدىن پەسكە قاراپ .

ـــ ئورخۇن تەرەپتىن ئۇيغۇرلار كەپتۇ ، ـــ دەپ توۋلىدى ئايـ تولۇن .

قۇتادمىش ئۆگزىدىن چۈشتى .

ـــ نېمە دەيسىز ؟ ـــ يىگىت چۈشىنەلمەستىن قايتا سورىدى ، ـــ ئۇيغۇر قوشۇنى لوياڭدىن ئورخۇنغا قايتىپ كەتكەن ئەمەسمۇ .

ـــ ياق ، بۇ قېتىم كەلگەنلەر قوشۇن ئەمەس ئىكەن . ئەلچىلەر كەپتۇ . راھىبەلەر بىلەن بىللە بېرىپ كۆردۇم . كىشىلەرنىڭ دېيىشىچە ، سىلەرنىڭ قاغانىڭلار تابغاچ پادىشاھى بىلەن قۇدىلاشماقچىكەن . ئەلچىلەر نـۇرغـۇن ئاتلارنى ھەم يەنە نۇرغۇن ھارۋىلاردا سوۋغا ـ سالاملارنى ئېـ لىپ كەپتۇ .

ئون تۆتىنچى باب

قۇدىلاشماق

تەكرى ئوغلى تاڭ سۇزۇڭ يىراقتىكى ئورخۇن دەرياسى بويىدىن كەلگەن ئۇيغۇر ئەلچىلەرنى ئىنتايىن داغدۇغىلىق مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ كۈتۈۋالدى . ئوردا قوبۇلخانىسىغا تاڭ سۇلالىسىنىڭ كاتتا ئەرباب ۋە مۆ-تەۋەرلىرى يىغىلدى .

باش ئەلچى تەكرى ئوغلىغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ چوڭقۇر تەزىم قىلدى ۋە خۇشخۇي تەبەسسۇم بىلەن سۆز ئاچتى :

ـــ تەكرىدە قۇت بولمىش بايانچۇر ئەل ئەتمىش بىلگە قارا قاغان بۇيۇك تاڭ دۆلىتىنىڭ پادىشاھى بىلەن ئۇرۇق ـ تۇغقان بولۇپ ، ئىككى ئوتتۇرىدا ئەڭ يېقىن قېرىنداشلارچە مۇناسىۋەت ئورنىتىش ئارزۇسى بە-لەن ئۆزلىرىگە سالام يوللىدى .

تاڭ سۇزۇڭمۇ خۇشخۇي كۈلۈمسىرەپ دوستانە رەۋىشتە بېشىنى ئىرغىتتى .

ـــ بايانچۇر قارا قاغان سالامەت بولغاي ، ئۆمرى ئۇزۇن بولغاي .

باش ئەلچى سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

ـــ بۇيۇك قاغانىمىز تەكرى ئوغلى تاڭ سۇزۇڭ ئالىيلىرىغا ئاتاپ شەخسەن ئۆز نامىدىن سوۋغات ئەۋەتتى . بۇلار : بەش يۈز ئارغىماق ، بۇلغۇن تېرىسى ، ئۇنچە ـ مەرۋايىتلار ھەم ئاق كىگىز . يايلاق خەلقى ئاق كىگىزنى ئۇلۇغ كۆرىدۇ . تەخت ۋارىسى قاغان بولغاندا ئۇنى ئاق كى-گىزده كۆتۈرۈپ تەختكە ئولتۇرغۇزىمىز . شۇڭا ، بىز ئەڭ ھۆرمەتلىك ۋە ئەڭ ئۇلۇغ كىشىلىرىمىزگىلا ئاق كىگىز تەقدىم قىلىمىز . بايانچۇر قاغان

تاڭ سۇزۇڭ ئالىيلىرىغا كۆيۈنۈل بولۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ .

تاڭ ئوردىسىنىڭ ئەمەلدارلىرى قارا قاغانىنىڭ سوۋغىلىرىنى ئۆتـ كۈزۈۋالدى . ئەلچىلەر شەرىپىگە شاھانە زىياپەت بېرىلدى .

ئىككىنچى كۈنى تاڭ سۇزۇڭ يېقىنلىرىنى يىغىپ مەسلىھەتـ لەشتى .

ـــ كېنىزەكلەردىن بىرىنى قۇنچۇي① دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپ ئۇ‌ـ زىتىپ قويايلى ، ـــ دېدى ۋەزىرلەردىن بىرى .

ـــ توغرا ، ـــ دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى قوللىدى يەنە بىر مويسىپىت ئەمەلدار ، ـــ پادىشاھنىڭ ئۆز قىزىنى باشقا يۇرتقا ياتلىق قىلىشى ئۆتـ مۈشته كۆپ كۆرۈلمىگەن . پادىشاھلار ، ئومۇمەن ، خان جەمەتىدىكى قىزلارنى ياكى كېنىزەكلەرنى ئۆز قىزى ھېسابىدا ياتلىق قىلاتتى . بىزمۇ شۇنداق قىلايلى .

تەڭرى ئوغلى يىغىن ئىشتىراكچىلىرىنىڭ مەسلىھەتلىرىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن تەخت ئۈستىدە ئۇزاققىچە ئويۇنى تۆۋەن سېلىپ ئولـ تۇرۇپ كەتتى .

ـــ ئەن لۇشەن توپىلىڭى بۇيۇك تاڭ دۆلىتىنى گۈمران بولۇش گىردابىغا ئەكېلىپ قويىدى ، ـــ دېدى ئۇ ئېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ ، ـــ ئۇيغۇر قوشۇنى توپىلاڭنى باستۇرۇشتا ھەل قىلغۇچ رول ئويناندى . تو‌ـ پىلاڭچىلار ھېلىمۇ تېخى ئۇزۇل ـ كېسىل تۈگەپ كەتمىدى . يوشۇرۇن خەۋپ يەنە مەۋجۇت . بۇگۈنكى كۈندە ئۇيغۇرلار بىلەن ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىش ھەممىدىن مۇھىم ئىش بولۇپ قالدى .

تاڭ سۇزۇڭ سۆزىنى توختىتىپ ، كۆچىلىككە سىناق نەزىرىدە بىر قۇر قاراپ چىقتى . ھەممەيلەن سۈكۈت ئىچىدە ئۇنىڭ سۆزىنىڭ داۋامىنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى . پادىشاھ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

ـــ مېنىڭ ياتلىق قىلىنمىغان بىرلا قىزىم قالدى . شۇ قىزىمنى قارا قاغانغا ياتلىق قىلاي .

ـــ كەنجى قىزىڭىز نېگىگونىمۇ ؟

---

① قۇنچۇي ـــ خان قىزى ، مەلىكە (قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا) .

ـــ هەئە ، شۇنى ... نىگگو قىزىمنى .

ـــ بىراق ... بايانچۇر قاغان قېرىپ كەتكەن ئادەم تۇرسا ...

ـــ بولدى ، مەن قارار قىلىپ بولدۇم . قۇنچۇينى ئۇزىتىشقا دەر-
ھال تەييارلىق قىلىڭلار . بىر نەۋرە ئىنىم خەنجۇڭ بېگى لى يۈي مېنىڭ
ئالاھىدە مۇشاۋىرىم ، مۇۋەققەت تەپتىش ۋەزىرلىك ئۇنۇڭانى بىلەن بايان-
چۇر قاغانغا « دانىشمەن ، باتۇر كۆل قاغان » دېگەن پەخرىي ئاتاقنى
بېرىپ رەسمىيلەشتۇرگۈچى ئەلچى بولسۇن . بىر نەۋرە ئىنىم سول
يانداش ئامبال لى سۇن ھەربىي ئىشلار ۋەزىرىنىڭ يانداش ئامبىلى ، مۇ-
ۋەققەت نايىپ تەپتىش ۋەزىرى ۋە شاقاۋۇللۇق ئۇنۇڭانى بىلەن نايىپ
ئەلچى ھەمدە قۇنچۇي نىگگونىڭ توي مەرىكىسىنى باشقۇرغۇچى بول-
سۇن ، ئاتاقلىق سەرۋەزىرلەرگە قىلىنىدىغان مۇئامىلىلەردىن بەھرىمەن
بولغۇچى مۇۋەققەت ئوڭ قول ۋەزىر ، جىگو بېگى فېي مېەن چېگراغىچە
ئۇزىتىپ قويۇشقا مەسئۇل بولسۇن .

پۈتۈن چاڭئەن ئاھالىسى تەۋرەپ كەتتى . « نىگگو قۇنچۇي
ئۇيغۇر قاغانغا خانىش بولۇش ئۈچۈن يولغا چىقىدىكەن » دېگەن خە-
ۋەرنى ئاڭلاپ ، قېرى ـ ياش ، ئەر ـ ئاياللارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك
قۇنچۇينى ۋە ئۇنى ئۇزىتىپ ماڭغۇچى ئوردا ئەھلىنى كۆرۈش ئۈچۈن
كوچىغا چىقىشتى . قۇنچۇي بايانچۇر قاغان سوۋغا قىلغان ئۇيغۇرچە ئې-
سىل كىيىملەرنى كىيىپ باشقىچە گۈزەل بولۇپ كەتكەنىدى . خەنجۇڭ
بېگى لى يۈي قۇنچۇينى بەش يۈز ياساۋۇل بىلەن قوغداپ ماڭدى . تاڭ
سۇزۇڭ ئارزۇلۇق قىزىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي ، ئەجدىھا سۈرىتى
چۈشۈرۈلگەن شاھانە سېرىق يىپەك تونىنى كىيىپ ، نىگگو بىلەن بىر
مەپىدە ئولتۇرۇپ ماڭدى .

شىەنياڭغا كەلگەندە تاڭ سۇزۇڭ كاتتا زىياپەت بېرىپ ، قىزىنى
يۈز مىڭ توپ يىپەك رەخت بىلەن ئۇزىتىپ قويدى . خوشلىشىش ئالدىدا
تەڭرى ئوغلى قىزىغا ئىلھام بېرىپ مۇنداق دېدى :

ـــ قىزىم ، سىز يىراقتا كېتىۋاتىسىز . ئۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن
خەنزۇلار بىلەن ئۇيغۇرلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى قويۇقلاشتۇرۇشقا تىرىشىڭ .

قۇنچۇي ئېغىر بىر تىنىق ئېلىپ ئاتىسىغا قارىدى . ئۇ ئوردا ئـ
چىدىكى مەخسۇس ئوقۇتقۇچىلاردىن تەلىم ئېلىپ ، خان جەمەتى ئىچـ
ىدىكى قويۇق سىياسىي تۈس ئالغان تۈرمۇش شارائىتىدا پىشىپ يېتىلگەن
بىلىملىك ۋە ئەقىللىق قىز ئىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، ئورخۇندىن ئەلچىلەر
كەلگەندىن بۇيان ئاتا ـ ئانىسى ۋە ئۇستازلىرى بۇنداق تويلىششىنىڭ
ئەھمىيىتى ، دۆلەتكە كەلتۈرىدىغان پايدىسى ھەققىدە كۆپ سۆزلەپ ئۇنى
قايىل قىلغان ھەمدە يىراقتىكى ئۆزىگە تونۇشلۇق بولمىغان ئۆزگىچە
يايلاق ھاياتىغا ئۆزىنى بېغىشلاشقا ماقۇل كەلتۈرگەنىدى .
كەلگۈسىدىكى نامەلۇملۇقتىن كۆڭلى پاراكەندە بولۇپ تۇرغان
قۇنچۇي نىگگو كۆز يېشىنى سۈرتۈۋېتىپ ، غەمكىن كۆزلىرى بىلەن ئا-
تىسىغا ئۇزاق تىكىلىپ قارىدى .
ـــ ئېيتقىنىگىزدەك قىلىمەن ، خان ئاتا ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ بۇ-
نىڭدىن سەككىز يۈز يىل ئىلگىرى خەن سۇلالىسىنىڭ قۇنچۇيلىرىدىن
شى جۇن ۋە جې يۇلار دۆلەت ئىشىنى ئەلا بىلىپ ، غەربىي يۇرتتىكى
ئۇسۇن خانىغا ياتلىق بولۇپ خىزمەت كۆرسەتكەنىكەن . قۇنچۇي ۋاڭ
جاۋجۇنمۇ ھون تەڭرىقۇتىغا ياتلىق بولۇپ دۆلەتكە نۇرغۇن پايدىلىق
ئىشلارنى قىلغانىكەن . بۇگۈنكى كۈندە مەن سىزنىڭ ئۇمىدىڭىزنى
ئاقلاپ ، دۆلەتكە خىزمەت قىلىش يولىدا ئۆلۈپ كەتسەممۇ رازىمەن . مەن
چوقۇم خەنزۇلار بىلەن ئۇيغۇرلار ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇق ۋە ئىتتىپاق-
لىقنى داۋاملىق كۈچەيتىش ئۈچۈن كۈچ چىقىرىمەن .
تەڭرى ئوغلى كۆزلىرىگە ياش ئالدى ، لېكىن دەرھال ئۆزىنى
تۇتۇۋېلىپ قىزى بىلەن خوشلاشتى .
ھەشەمەتلىك قەسرلەرنىڭ پاراغەتلىك تۇرمۇشىدىن ئايرىلىپ
باقمىغان قۇنچۇي نىگگو ئىككى ئاي جاپالىق يول يۈرۈپ ئورخۇن بويىغا
يېتىپ كەلدى . قۇنچۇينى قوغداپ كەلگەن خەنجۇڭ بېگى لى يۈي شا-
ماننىڭ رىياسەتچىلىكىدە پېرە ئويناپ ، گۈلخاننى توققۇز قېتىم ئايلىنىش
ۋە بۆرە بايرىقىغا تەزىم قىلىش قاتارلىق قائىدە ـ يوسۇنلارنى ئادا قىلغان-
دىن كېيىن يىپەك چېدىرغا كىرىپ ، ئالتۇن تەختتە چازا قۇرۇپ ئول-

تۇرغان ئاق ساقاللىق بايانچۇر ئەل ئەتمىش بىلگە قاغانغا سالام بەردى .

ــ دانىشمەن ۋە باتۇر قارا قاغانغا مەلۇم بولغايكى ، ــ دېدى ئۇ ، ــ بىز تەڭرى ئوغلى تاڭ سۇزۇك ئالىيلىرىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن بۇيۇك تاڭ دۆلىتىنىڭ قۇنچۇيى نىڭگونى ھۇزۇرلىرىغا ئېلىپ كەلدۇق . پادىشاھىمىز سۇزۇك ئالىيلىرى قاغان ئالىيلىرىنىڭ تۆھپىسىنى كۆزدە تۇتۇپ ، ئۆزىنىڭ ئارزۇلۇق قىزىنى سىلىگە ياتلىق قىلىش ئارقىلىق دوستلۇقىمىزنى يەنىمۇ كۈچەيتمەكچى بولدى . ئىلگىرى ئوتتۇرا تۈزلەڭدىكى ھۆكۈمدارلار باشقا قوۋملار بىلەن قۇدىلاشقاندا ياتلىق قىلىنغانلارنىڭ ھەممىسى ئاسراندى قۇنچۇيلار ئىدى . نىڭگو بولسا ، پادىشاھىمىزنىڭ ئۆز قىزى . ئۇ ھەم ئەخلاقلىق ، ھەم ساھىبجامال قىز . ئۇ ئالىيلىرى ، ئەمدى سىلى پادىشاھىمىزنىڭ كۈيئوغلى بولۇپ قالدىلا . بۇنىڭدىن كېيىن ئىككى تەرەپ ئۆزئارا ھۆرمەت قىلىشىپ ، ئىناق ئۇرۇق ــ تۇغقان بولۇپ ئۆتسەك .

ــ تەڭرى ئوغلى تاڭ سۇزۇك ئالىيلىرى تۇمەن مىڭ يىللار ياشىسۇن ، ــ دېدى بايانچۇر قاغان ، ــ ئايالىم بىلگە قاتۇن يېقىندا كېسەلدىن ساقىيالماي قازا تاپتى . قۇنچۇي نىڭگو بۇنىڭدىن كېيىن قاتۇنلۇق ئۇنۋانى بىلەن ئۇلۇغلىنىپ ، « نىڭگو قاتۇن » دەپ ئاتىلىدۇ . خانلىقىمىزدا قاتۇنلار قاغاندىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندىكى ھوقۇق ۋە ئىمتىيازدىن بەھرىمەن بولىدۇ . لى يۈي ھەزرەتلىرى ، بىز ئۇيغۇرلار تاڭ خاندانلىقى بىلەن قېرىنداشتەك ئۆتۈۋاتىمىز . كالپۇك بولمىسا چىش تۇڭلايدۇ . چوڭ ئوغلۇم قۇتلۇغ يابغۇ قوشۇن تارتىپ ئەن لۇشەن ــ ئەن چىڭشۇي توپىلىڭىنى باستۇرۇپ قايتىپ كەلدى . لېكىن ، توپىلاڭچىلار تېخى تولۇق تىنجىتىلغىنى يوق . مەن يەنە قوشۇن چىقىرىپ تاڭ سۇزۇك ئالىيلىرىغا ياردەم قىلىمەن .

قاغان بىلەن لى يۈي سۆھبەتلىشىپ بولغاندىن كېيىن كاتتا توي مەرىكىسى ئۆتكۈزۈلدى . ئاتلار ۋە قويلار سويۇلدى ، داش قازانلار ئېسىلدى ، شامان ۋە باخشىلار گۇلخان يېقىپ ، پېرە ئويناپ ، قوڭغۇراقلىرىنى

رىنى جىرىڭلىتىپ كېلىننى پاكلىدى . نەغمە ـ ناۋا ، ناخشا ـ ئۇسسۇل قىزىپ كەتتى .

كەچ كىرگەندە قۇنچۇي نىڭگو ھون تەڭرىقۇتىغا تەقدىم قىلىنـ غان ۋاڭ خاۋجۇن ۋە ئۇسۇن خانىغا ياتلىق بولغان شى جۇنلەرنىڭ ھەشەمەتلىك قەسرلەردىن ئايرىلىپ ، كىگىز ئۆيلەردە گۆش يەپ ، سۈت ئىچىپ قانداق ھەسرەتلەنگەنلىكىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەن ھالدا ، ياش جەھەتتە ئۆز ئاتىسىدىنمۇ چوڭراق بولغان ئاق ساقاللىق بايانچۇر قاغانـ نىڭ چېدىرىغا كىرىپ كەتتى .

چاڭئەن ئوردىسىدىن قۇنچۇينى ئېلىپ كەلگەنلەر بىر ئايچە مېھـ مان بولغاندىن كېيىن قايتىشقا تەرەددۇت قىلدى . بايانچۇر قاغان ئۆزۈـ نىڭ ئۇچىنچى ئوغلى قۇتلۇغ چۇر تېگىن قوماندانلىقىدىكى ئوچ مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇننى ئۇلارغا قوشۇپ تاڭ ئوردىسىنى قوغداش ئۈـ چۈن يولغا سالدى .

× × ×

قۇتلۇغ يابغۇ لوياڭدىن قايتىپ كېلىپ كەيپ ـ ساپالىق تۇرـ مۇشنى يەنە باشلىۋەتكەنىدى . بۇ مەيىپەرەس خانزادە كىگىز ئۆيدە بىرـ نەچچە يېقىنلىرى بىلەن گۆش يەپ ، مەي ئىچىشمەكتە ئىدى . ھەممەيـ لەننىڭ كەيپى ئۆرلەپ خېلى قىزىپ قالغان پەيتتە سورۇنغا يېڭى مېھمان كىرىپ كەلدى . سۆسەر تۇماق ، بۇلغۇن جۇۋا كىيگىنىدىن قارىغاندا ئۇمۇ ئېسىلزادىلەردىن بىرى ئىدى .

ـــ كېچىكىپ قالدىڭغۇ ؟ ئەمدى كەلدىڭغۇ ؟ ـــ دېدى قۇتلۇغ يابغۇ ئۇنىڭغا تاپا ـ تەنە قىلىپ .

يېڭى مېھمان ئۇلپەتداشلار قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ بەھۇزۇر ئولـ تۇردى .

ـــ بۈيۈك قاغانىمىز مۇھىم ئىش بىلەن چاقىرتىپتىكەن . شۇڭا ، كېچىكىپ قالدىم ، ـــ دېدى ئۇ .

ـــ قانداق مۇھىم ئىش ئىكەن ئۇ ؟ ـــ سوردى قۇتلۇغ يابغۇ .
يېڭى مېھمان چۈشەندۈردى :
ـــ نېگۇ قاتۇن چېدىر ۋە كىگىز ئۆيلەرگە كۆنەلمەپتۇ . « بۇ يەر بەك سوغۇق ئىكەن ، كېچىچە ئۇخلىيالمايۋاتىمەن » دەپتۇ . ئۇ يەنە « چاڭگەندىن ئۇستىلارنى تەكلىپ قىلىپ ئۆي ـ ئىمارەت سالدۇرايلى » دەپتۇ . قاغان بىر نەچچىمزنى چاقىرتىپ مەسلىھەتلەشتى . بىز « كۆپ رەك ئېيىق تېرىسى تېپىپ نېگۇ قاتۇنغا سېلىپ بېرەيلى ، كىگىز ئۆينىڭ تۆۋىسىگە يەنە قوشلاپ كىگىز ياپايلى ، ئۆينىڭ ئاستىغا ياغاچ ياتقۇزايلى » دېيىشتۇق .
ـــ تابغاچ قاتۇن يەنە نېمە دەپتۇ ؟ ـــ يابغۇ ئەمدى تەنە ئارىلاش سوردى .
ـــ ئەجەبا ، قاغان ئوغلى بۇ گەپلەردىن خەۋەرسىزمۇ ؟
ـــ ئۆزۈڭ بىلىسەنغۇ ، ئۇ نايناق تابغاچ كەلگەندىن كېيىنلا مەن تۇغلا يايلىقىغا كەتكەن ، تېخى يېقىندىلا قايتىپ كەلدىم .
ـــ شۇنداقتىمۇ ... ـــ يېڭى مېھمان گەپ قىلالماي توختاپ قالدى .
سورۇن ئىشتىراكچىلىرى قاغان ئوغلىنىڭ قاتۇنغا بۇنداق ھۆرمەتسىزلىك قىلىشىدىن ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قورقۇپ كېتىشتى .
ـــ شەۋكەتلىك يابغۇم ، ـــ دېدى ئۇلاردىن بىرى ، ـــ قاغان بىلەن قاتۇننى ھۆرمەتلەش يايلاقتا ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئۇدۇم .
ـــ شۇنداق ، ـــ دەپ ئۇنى قوللىدى يەنە بىرەيلەن ، ـــ قاغان ئۇلۇغدۇر ، قاتۇن ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن ھەمراھى . شۇڭا ، ئۇمۇ ئۇلۇغلىنىشى كېرەك .
قۇتلۇغ يابغۇ توختىماي ئىچىلىۋاتقان مەينىڭ تەسىرى بىلەن خىلى ئوبدانلا تەڭشىلىپ قالغاندى . بۇنداق چاغلاردا ئۇنىڭ تەرسالىقى تۇتسا كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەي قالاتتى . ئۇ ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا قورساق كۆپۈكىنى تۆككىلى تۇردى :

ـــ قاغان قېرىغاندا ئالجىدى ! بىر پۇتى گۆرگە ساڭگىلاپ قالغاندا يىگىتلىك قىلىشنى كىم قويىدى ئۇنىڭغا ! مەن لوياڭدا ئۇزاقراق تۇرايلى دېسەم ئۇنماي ، كەينى - كەينىدىن چاپارمەنلەرنى ئەۋەتىپ قوشۇننى قايتۇرۇپ كەلدى . « پۇقرالارنى بوزەك قىپسىلەر ، قىز - چوكانلارنى بۇلاپسىلەر » دەپ ماڭا بىرمۇنچە كايىدى . ئەمدى ئۆزىچۇ ؟ ئۇ جىرتاق كۆز تابغاچ جىنىنىڭ سىزغان سىزىقىدىن چىقالمايدىغان بولۇپ قالدى . ئەتىدىن كەچكىچە يوتقاندىن چىقماي ، خانلىقنىڭ ئىشلىرىنىمۇ ئۇنتۇدى ... ئەمدى ئۇنىڭدىن قورقمايمەن ، ئۇنىڭغا بويسۇنمايمەن ، قوشۇنۇمنى ئېلىپ كېتىمەن ، يىراقلارغا كېتىپ ئۆزۈم ئايرىم تۇرىمەن ...

× × ×

بايانچۇر ئەل ئەتىسى بىلگە قاغان قىشلىققا مەخسۇس تىكىلگەن ئاق كىگىز ئۆيدىكى ئالتۇن تەختە ئولتۇرغىنىچە سىلىنغان ئىككى قات ئېيىق تېرىسىدە سۆسەر تۇمىقىنى باستۇرۇپ كىيىپ ، سۆسۈن تاۋار بىلەن تاشلانغان قۇندۇز جۇۋىسىغا يۆگىنىپ ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ گەۋدىسى بىرئاز مۇكچەيگەن ، ساقال - بۇرۇتى ئاقارغان بولسىمۇ ، ئۆتكۈر كۆزلىرى تەختە ئالدىدا يۇكۇنۇپ ئولتۇرغان مەسلىھەتچى تۇپەك ئالپ شۇلغا مىختەك قادالغانىدى . قاغان مەلۇمات يەتكۈزگىلى كىرگەن بۇ مەسلىھەتچىنىڭ بىر سۆزىنىمۇ ئۆتكۈزۈۋەتمەي ، پۈتۈن زېھنىنى يىغىپ تىڭشىماقتا ئىدى .

ـــ ھىم ، قوتلۇغ يابغۇ شۇنداق دېدىمۇ ؟ ـــ دېدى ئۇ بېشىنى بىلىنەر - بىلىنمەس لىڭشىتىپ ، ـــ ئۇ راستتىنلا كەتمەكچى بوپتۇمۇ ؟

ـــ شۇنداق ، بۇيۇك قاغانىم ، ـــ دېدى تۇپەك ئالپ شۇل ، ـــ ئۇ ھازىر قول ئاستىدىكى قوشۇننى ئاتلاندۇرۇپ كېتىشكە تەييارلىق قىلىۋاتىدۇ . مەن ئۇنى توسۇپ قالالمىدىم .

ـــ ھىم ، ماقۇل ئەمىسە ، ـــ دېدى بايانچۇر قاغان ئاۋازىنى سوزۇپ ، ـــ چىقىپ كەتسەك بولىدۇ .

تۇپەك ئالپ شۇل ئورنىدىن قوپۇپ ئېگىلگىنىچە كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى .

قاغان ئۇزاققىچە خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ كەتتى .

— ئىسيان ! — دېدى ئۇ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ .

× × ×

تاغ ـ دالالار يېشىللىققا پۈركىنىپ ، ياز پەسلى كېلىپ قالغانـ دى . قـاغانىنىڭ قارارگاھى جايلاشقان كەڭرى ئوتلاقتا قاتار ـ قاتار كـۆگىز ئۆيلەر تىكىلگەنىدى . ئۇ يەر ـ بۇ يەردە ئوتلاپ يۈرگەن ئاتلار ۋە كالا ـ موزايلار كۆزگە چېلىقاتتى .

ھەممىدىن چوڭ ۋە كۆركەم ئاق كىگىز ئۆينىڭ يېنىدا بىر توپ ياش نۆكەرلەر ئۆزئارا چاقچاق قىلىشىپ ، چېلىشىپ ئويناشماقتا ئىدى . كىگىز ئۆيدىن شاپ بۇرۇتلۇق بىر سانغۇن چىقىپ ئۇلارغا توۋلىدى :

— سەپكە تىزىلىڭلار ! تابغاچ ئەلچىلىرى ئۇلۇغ بۇيرۇقنىڭ زىياـ پىتىگە چىقىدۇ .

نۆكەرلەر يانلىرىغا ئېسىلغان قىلىچلىرىنى ۋە ئۆزۈن چاچلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ سەپكە تىزىلدى .

كىگىز ئۆيدىن يالتىراق تاۋار تونلار كىيىشكەن شالاڭ ساقاللىق ۋە قىسىق كۆزلۈك ئۇچ نەپەر تابغاچ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا چىقىپ كەلدى . سانغۇن ئۇلارنى سەل ئېگىزرەك كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان جايدىكى باشقا بىر ئاق كىگىز ئۆيگە باشلاپ كىردى . توققۇز بۇيرۇقلار باشلىقى قارا ساقاللىق ئىنانچۇ تون باغا تارقان رەڭدار گېلەم ئۈستىگە سېلىنغان ئالا ـ بالداق يولۋاس تېرىسىدە سۈرلۈك قىياپەت بىلەن چازا قۇرۇپ ئولـتۇراتتى . تابغاچ ئەلچىلىرى كىرگەندە ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ قائىدە ـ يوسۇنلۇق سالاملاشتى ۋە ئۇلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى . تابـغاچلارمۇ يولۋاس تېرىلىرىدىن ئورۇن ئېلىشتى .

— بـۇيۇك قاغانىمىزنىڭ بىرئاز تاۋى يوق بولۇپ قالدى ، —

دېدى ئىنانچۇ تون باغا تارقان ، ـــ شۇڭا ، ئۇ ھەر قايسىلىرى بىلەن زىيارەتتە بىللە بولۇشنى پېقىرغا ھاۋالە قىلدى .

ـــ بايانچۇر قاغانىمىڭ ئۆزۈن بولسۇن ! تۇمەن مىڭ يىللار سەلتەنەت سۈرۈپ ياشىسۇن ! ـــ دېيىشتى ئەلچىلەر .

داستىخان تارتىلىپ ، زىياپەت باشلاندى . سۆز ئارىسىدا ئەلچىلەردىن بىرى سورىدى :

ـــ خانزادە قۇتلۇغ يابغۇ سالامەت تۇرۇۋاتامدۇ ؟

ـــ ئۇ يېقىندا قازا تاپتى ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى باغا تارقان .

تابغاچلار قايغۇسىنى ئىپادىلىدى :

ـــ بىز بۇ مۇسىبەتتىن خەۋەر تاپماپتۇق .

ـــ ئۇ كىمىدى ؟

ـــ رەھمەتلىك توپىلاڭنى باستۇرۇشتا چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەنىدى .

ـــ شۇنداق ، ئۇ باتۇر ئىدى ، ـــ دېدى باغا تارقان ، ـــ لېكىن ئۇ ئۇرۇشتا داڭق چىقارغاندىن كېيىن كۆرەڭلەپ كەتتى ، خاتالاشتى ، قاغانغا ئۆكتە قويتى . شۇڭا ، ئېلىمىزنىڭ ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئادىتى بويىچە جازالاندى . ئۇ ئەمدى يورۇق دۇنيادىن كەتتى .

تابغاچلار « چۇشەندۇق » دېگەننى بىلدۇرۇپ ، باشلىرىنى ئىرغىتتى .

× × ×

بايانچۇر قاغان يېپەك چېدىرىدىكى ئېيىق ۋە تۈلكە تېرىلىرى سېلىنغان كات ئۈستىدە گۈللۈك تاۋار بىلەن قاپلانغان توزغاق ياستۇققا بېشىنى قويۇپ ، ئۇچسىغا قۇندۇز جۇۋىسىنى يېپىنغان ھالدا سوزۇلۇپ ياتاتتى . ئۇ چوڭ ئوغلى قۇتلۇغ يابغۇ ئۆلگەندىن كېيىن ئۇدا بىر نەچچە كۈنگىچە گېپىدىن غىزا ئۆتمەي ئاھ ئۇرۇپ ، ئاخىر تاۋى يوق بولۇپ يېتىپ قالغانىدى .

— هەي قوتلوغ ، ئۆزۈڭگىمۇ قىلدىڭ ، ماڭىمۇ قىلدىڭ ! — دېدى ئۇ ئاچچىق يىغىدىن ئاۋازى بوغۇلۇپ ، — ئەجەبمۇ كۆيۈمسىز ، قارا كۆڭۈل ، قارام بولۇپ تۆرىلىپتىكەنسەن ...

نىگگو قاتۇن قاغانىنىڭ يېنىدا غەمكىن ئولتۇراتتى . ئۇ ئۇيغۇر تىلىنى تېخى تۈزۈكرەك ئۆگىنەلمىگەچكە كىشىلەر بىلەن راۋان سۆزلىشەلمەيتتى ، پەقەت ئايرىم سۆزلەرنىلا دېيەلەيتتى .

— ئىچىڭ ، — دېدى ئۇ بىر چىنە ئىسسىق شورپىنى قوش قوللاپ بىمار ئېرىگە سۇنۇپ .

قاغان بىلەن قاتۇننىڭ يېنىدا خىزمەت كۈتۈپ ئولتۇرۇشقان ئىككى دېدەك قىز قاغاننى ئىككى ياندىن يۆلەپ ئولتۇرغۇزۇشتى . بىمار شورپىنى ئوتلىدى .

شۇ ئەسنادا بىر چاپارمەن كىرىپ مەلۇمات بەردى :

— بۇيۇك قاغانىمغا مەلۇم بولغايكى ، تابغاچ ئەلچىلىرى سالامغا كەلدى .

نىگگو قاتۇن ئۇيغۇرچىنى تولۇق بىلمىسىمۇ ، چاپارمەننىڭ مەلۇماتىنى چۈشەندى ۋە ئۆز يۇرتداشلىرىنىڭ كەلگەنلىكىدىن شادلىنىپ ، يۈرىكى تېپچەكلەپ كەتتى . ئۇنىڭ بايىقى پەرىشانلىق ھالىنى شامال ئۇچۇرتۇپ كەتكەندەك بولدى . ئۇ بىراقلا جانلىنىپ ، شوخ چاقناپ كەتكەن كۆزلىرى بىلەن قاغانغا تىكىلدى .

— ئۇلار بىلەن تېزرەك كۆرۈشەيلى ، — دېدى ئۇ ئۆزىنى بېسىۋالالماي .

— مېھمانلارنى باشلاڭلار ، — دېدى قاغان ۋە كاتتىن چۈشتى .

نىگگو قاتۇن ئۇنى قولتۇقىدىن يۆلىدى . ئۇلار ھۇجرا قىلىنغان چېدىردىن چىقىپ ، تەخت قويۇلغان ئەڭ چوڭ چېدىرغا كىردى . قاغان ئالتۇن تەختكە چىقىپ ، چازا قۇرۇپ ئولتۇردى . قاتۇن خۇددى يۇمشاق ئاسلاندەك سىلىققىنا كېلىپ ئۇنىڭ يېنىغا جايلاشتى .

تابغاچ ئەلچىلىرى ئۇلۇغ بۇيرۇق ئىنانچۇ تون باغا تارقانىنىڭ يول باشلىشى بىلەن قاغان چېدىرىغا كىرىپ تەزىم بەجا كەلتۈرۈشتى ، ئىككى

تەرەپ ئۆزئارا ھال ـ ئەھۋال سوراشتى . باش ئەلچى سۆزنى باشلىدى :
ـــ ئۇيغۇر قوشۇنى ئوتتۇرا تۈزلەڭگە بېرىپ ، بىز بىلەن ماسلىشىپ جەڭ قىلغانلىقتىن زور غەلبە قولغا كەلگەنىدى ، ئەن لۇشەن ـ ئەن چىڭشۇي توپىلىڭى ئاساسىي جەھەتتىن تىنجىتىلغانىدى . لېكىن ، ئۇيغۇر قوشۇنى قايتىپ كېتىشى بىلەنلا يەنە شى سىمىن توپىلاڭ كۆتۈردى .
ـــ شى سىمىن تەڭرى ئوغلىغا تەسلىم بولغان ئەمەسمىدى ، ـــ دېدى ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان .
ـــ شۇنداق ، ـــ دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى تەستىقلىدى باش ئەلچى ، ـــ شى سىمىن دەسلەپتە ئەن لۇشەنگە قوشۇلۇپ توپىلاڭ كۆتۈرگەن . ئەن لۇشەن ئۆلگەندىن كېيىن ئەن چىڭشۇينىڭ باش مەسلىھەتچىسى بىلەن چىقىشالماي بۇيۇك تاڭ دۆلىتىگە سادىق بولىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ، بىز تەرەپكە ئۆتكەنىدى . تەڭرى ئوغلى تاڭ سۇزۇڭ ئۇنى قەنياڭ ئايمىقىغا ئىراۋۇل قىلىپ تەينىلگەنىدى . بۇ يىل ئەتىيازدا قوماندان گوزىيى ئەن چىڭشۇينىڭ قالدۇق كۈچلىرىنى تازىلاش ئۈچۈن خېنەنگە يۈرۈش قىلغانىدى . جەڭ باشلانغاندا شى سىمىن بىزدىن يۈز ئۆرۈپ ، ئارقا سېپىمىزگە تېگىش قىلىپ ، يېمەك ـ ئىچمەك ، ئات ـ ئۇلاغلىرىمىزنى بۇلاپ كەتتى . ئارقىدىنلا سەكسەن مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن بىزگە ھۇجۇم قىلدى .
ـــ جەڭ نەتىجىسى قانداق بولدى ؟ ـــ بايانچۇر قاغان بۇ ئىشقا كۆڭۈل بۆلگەن ھالدا سورىدى .
ـــ جەڭ راسا قىزىپ كەتكەن مەزگىلدە تۇيۇقسىزدىن قارا بوران چىقىپ كەتتى ، ھەر ئىككى تەرەپ جەڭنى داۋاملاشتۇرۇشقا ئامالسىز قالدى . بوران دەرەخلەرنى يىلتىزىدىن قومۇرۇپ ، ئادەملەرنى ئۇچۇرتۇپ يىقىتاتتى . سەپلەر بۇزۇلۇپ ، بىزنىڭ پىيادە جەڭچىلىرىمىز چېچىلىپ كەتتى . لېكىن ، شى سىمىننىڭ ئەسكەرلىرى ئاتلىرىنى يېتەكلەپ ، ئۆزلىرى شۇ ئاتلارنىڭ دالدىسىدا يېتىۋېلىپ ، بوراندىن ئوڭۇشلۇق ئۆتۈۋالدى ـ دە ، قايتىدىن ئاتلىنىپ چىقىپ ، بىزنىڭ دالادا چېچىلىپ

كەتكەن ئەسكەرلىرىمىزنى قوغلاپ قىرغىلى تۇردى . ئاخىر گوزىيى لو-ياڭدىن چېكىنىپ چىقىشقا مەجبۇر بولدى .

— كېيىن قانداق بولدى ؟ — قاغان يەنە سورىدى .

— كېيىن شى سىمىن ئەن چىڭشۇيىنى ئۆلتۈرۈپ ، يېقىندا ئۆزىنى « پادىشاھ » دەپ ئېلان قىلدى .

نىڭگو قاتۇن سۆھبەتكە پۇتۇن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ ، تالاق قوشۇنلىرىنىڭ ھەربىر ئوكۇشسىزلىقى توغرىسىدا گەپ بولغاندا ئاھ ئۇرۇپ ، كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ ئولتۇراتتى .

— خان ئاتام ساق ـ سالامەتمۇ ؟ چاڭئەندە ئۇرۇش بولمىدىمۇ ؟ — دەپ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي سورىدى ئۇ .

— تەڭرى ئوغلى ساق ـ سالامەت ، — دەپ ئۇنىڭغا تەسەللى بەردى باش ئەلچى ، — ئۇرۇش ھەربىكەتلىرى ئاساسەن خېنەن ، خېبېيلاردا بولۇۋاتىدۇ . گوزىيى ، لى گۇاڭبى ، بارغۇت خۇيۇن قوشۇنلىرى توپىلاڭچىلارنى شەنشى تەۋەسىگە ئوتكۈزمەي تىركىشىش جېڭى ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ .

— شى سىمىننى پات ئارىدا تىنىجىتىشتىن ئۈمىد بارمۇ ؟ — يەنە سورىدى قاغان .

— ئەلۋەتتە ، — دېدى ئەلچى ، — لېكىن بۇ قېتىمقى ئۇرۇشلار جەريانىدا قوشۇنىمىزدا مۇنداق ئىككى تۈرلۈك يېتەرسىزلىك بايقالدى . بۇنىڭ بىرى ، بىزدە ئاتلىق قوشۇن كەم . يەنە بىرى ، بىزنىڭ مىس قوندۇقلىق ئوقيالىرىمىزنىڭ سۈپىتى تۆۋەن ئىكەن . ئۇيغۇر قوشۇنى ئىشلىتىۋاتقان ئوقيالار ئەۋرىشىم بولۇپ ، ئوقنىڭ ئۇچۇش مۇساپىسى يېراق ، دەللىك نىسبىتى يۇقىرى ئىكەن . شۇڭا ، قوشۇنلىرىمىزنى ئۇيغۇر ئوقيالىرى بىلەن قوراللاندۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدۇق . تەڭرى ئوغلى باتۇر ۋە دانىشمەن بايانچۇر قاغاندىن چاڭئەنگە بىر تۈركۈم ئوقيا ياساش ئۇستىلىرىنى ئەۋەتىپ بېرىشنى ئۈمىد قىلدۇ .

— بۇيۇك قاغانىم ، — دەپ تاقەتسىزلىك بىلەن ئىلتىجا قىلدى نىڭگو قاتۇن ، — ئوقيا ئۇستىلىرىنى تېزرەك ئەۋەتىپ بېرەيلى .

ئۇلۇغ بۇيرۇق ئىنانچۇ تون باغا تارقان ئەمدى سۆز قىستۇرۇشنى مۇۋاپىق تاپتى :

ـــ بـۇيۇك قاغانىمىز بىلەن ئىككو بىلگە قاتۇنغا چوك شەھەرلەر-دىكىدەك كىسەك ئۆي سالدۇرۇپ بېرىشنى قارار قىلغانىدۇق . شۇڭا ، چاكىنەندىن بىناكارلىق ئۇستىلىرىنى ئەۋەتىپ بەرسەكلار تازا كۆكۈلدىكىدەك ئىش بولاتتى .

ـــ شۇنداق ، شۇنداق ، ئۆي بولمسا بولمايدۇ ، ـــ دېدى ئىككو قاتۇن بېشىنى تېز - تېز ئىرغىتىپ ، ـــ ئۇستىلارنى تېزرەك ئەۋەتىپ بېرىڭلار ، خان ئاتامغا ئېيتىڭلار .

ـــ ئەلۋەتتە ، بۇ تەلىپىڭلارنى تەكرى ئوغلىغا يەتكۈزىمىز ، ئۇستىلار كېچىكمەي بۇ يەرگە يېتىپ كېلىدۇ .

شۇنداق قىلىپ ، ئون كۈندىن كېيىن تابغاچ ئەلچىلىرى ئوقيا ياسايدىغان ئۇيغۇر ئۇستىلارنى باشلاپ سەددىچىن سېپىلى تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى .

× × ×

بايانچۇر قاغاننىڭ كېسىلى كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلىشىپ كەتتى . قۇياش قىزدۇرۇپ تۇرغان تومۇز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئۇ ئۆزىنىڭ ئاداققى ۋەسىيىتىنى ئېيتماقچى بولدى .

ـــ ئىدىگەننى چاقىرىڭلار ، ـــ دېدى ئۇ زەئىپلەشكەن ئاۋازدا .

دېدەكلەرنىڭ بىرى ئۆيدىن چىقىپ ، ئىشىك ئالدىدا بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان ئىككى قورۇقچىغا :

ـــ ئىككىنچى خانزادىنى چاقىرىڭلار ، ـــ دەپ قويۇپ قايتىپ كىردى .

ھايال ئۆتمەي ئىككىنچى خانزادە ئىدىگەن قۇتلۇغ بىلگە تارقان خان ئاتىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تېز چۆكتى .

ـــ قاغان ئاتا ، مەن كەلدىم .

بايانچۇر قاغان كۆزلىرىنى ئاستا ئېچىپ ئوغلىغا قارىدى .

ـــ تالاغا چىقىمەن ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ئەجدادلىرىمىز قالدۇرۇپ كەتكەن مەڭگۇ تاشلارنى كۆرگۈم كېلىپ قالدى . سەنمۇ بىللە بارغىن ، ئوغلۇم .

خانزادە ئاتىسىنى يۆلەپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى ۋە ئاق كىرگەن ئۇزۇن چاچلىرى ئۈستىدىن قىزىل تاۋار ياغلىقىنى چىگىپ قويدى . قوروقچىلار قاغانىنى ئېگەر ـ جابدۇقلىرى ئالتۇن ـ كۈمۈش بىلەن بېزىتىلگەن ئاق ئاتقا مىنگۈزۈشتى . خانزادە ئىدىگەن قوتلۇغ بىلگە تارقان ، ئۇلۇغ بۇيرۇق ئىنانچۇ تون باغا تارقان ، مەسلىھەتچى ۋە بىتىكچى تۇپەك ئالپ شۇل ياغلاقار ئۇنىڭغا ھەمراھ بولدى . تۆت يۈز قورۇقچى ئۇلارنى قوغداپ ماڭدى .

تىنىق كۆك ئاسماندا قۇياش ئۆزىنىڭ يارقىن نۇرىنى سېخىيلىق بىلەن تۆكۈپ تۇراتتى . ئورخۇن ۋادىسىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى كەڭ قۇچاق ئېچىپ دىللارنى سۆيۈندۈرەتتى . سۈزۈك دەريا سۈيى شوخ مەۋج ئۇرۇپ ئاقاتتى . ساھىلدىن باشلانغان كەڭرى يايلاق بولۇق ئۆسكەن ئوت ـ چۆپلەر ۋە رەڭمۇ رەڭ ياۋا گۈللەرگە تولۇپ كەتكەنىدى . يىراقتىكى ئېدىرلار ئارىسىدا يېشىل چاتقاللار غۇژمەكلىشىپ كۆرۈنەتتى .

قاغان بىر نەچچە كۈندىن بېرى يوتقان تۆتۈپ يېتىپ بەكلا ماغدۇرسىزلىنىپ كەتكەنىدى . ھالبۇكى ، بۇ دۇنياغا كۆز ئېچىشى بىلەنلا ئات ئۈستىدە چوڭ بولىدىغان يايلاق خەلقى ھەرقانداق ئەھۋالدىمۇ ئېگەردە راھەتلىنىپ ئولتۇرالايدۇ . بايانچۇر قاغانمۇ ئېتىنى مىنىپ يىراق ـ يىراقلارغا كۆز تىككىنىدە دىلى يورۇپ ، يېنىكلەپ قالغاندەك بولدى .

ئېگىزلىكتە چوقچىيىپ تۇرغان مەڭگۈ تاشلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەترابىغا ئورنىتىلغان ئادەم سىياقىدىكى بالباللار كۆرۈندى . ئالىي مەرتىۋىلىك چەۋەندازلار ھەربىر مەڭگۈ تاشنىڭ ئالدىدا بىر ئەسنىغىچە توختاپ ئېھتىرام بىلەن كۆز تىكەتتى . كۆل تېگىن ، تونيوقۇق ، بىلگە قاغان مەڭگۈ تاشلىرى ... بايانچۇر قاغان مەڭگۈ تاشلارغا رەتلىك ئويۇلغان يېزىقلارغا قاراپ ئۇزاققىچە سۈكۈت قىلىپ تۇرۇپ قالاتتى . ئۇ يايلاق خەلقىنىڭ ئۇزاق ، مۇرەككەپ ، ئەگرى ـ توقاي تارىخىنىڭ يادنامىسى سۈپىتىدە

زامانلارغا گۇۋاهلىق بېرىپ تۇرغان بۇ تاش پۈتۈكلەرگە قاراپ خىيال سۈرۈۋاتامدۇ ياكى ئۇلاردىكى بايانلارنى ئىچىدە ئوقۇۋاتامدۇ ؟ بۇنى ھېچكىم بىلمەيتتى ، لېكىن ھەممەيلەن خۇددى قاغانغا ئوخشاشلا بۇ يېڭى ئويۇلغان تاشلاردىن يايلاق خەلقىنىڭ شەرەپلىك ئىش ئىزلىرىنى كۆرۈپ ، مەغرۇر قىياپەتتە تەنتەنە قىلىۋاتقانىدەك تۇيۇلاتتى .

— بۇ مۇقەددەس تاشلارنى كۆز قارىچۇقۇڭلاردەك بىلىپ ئاسراڭلار ، بۇ يەرگە كېلىپ تاۋاپ قىلىشنى ئۇنتۇماڭلار ، — دېدى قاغان قولى بىلەن مەڭگۈ تاشلارنى كۆرسىتىپ ، — بۇ تاشلارغا زامانلار ھەقىقىتى ، ئەجدادلارنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى ۋە ياشاش ئىرادىسى پۈتۈلگەن . بۇ پۈتۈكلەردىن سىلەر نۇرغۇن ئىبرەتلىك ساۋاق ۋە ھايات يولىرىنىڭ تۈرلۈك ئۆرنەكلىرىنى تاپالايسىلەر . بۇ بىزنىڭ مىراسلىرىمىز . بۇ مەڭگۈ يىللىق ، تۈمەن يىللىق مەڭگۈ تاشلارنى مەڭگۈ ئەستىن چىقارماڭلار . بۇ بىزنىڭ دۇنيادىكى مەۋجۇتلۇقىمىزنىڭ نىشانىسى بولۇپ قالغۇسى .

چەۋەندازلار خۇددى سېھىرلەنگەندەك ، خۇددى كۆك تەڭرى ۋە ئىلاھىي قۇياشقا بەيئەت قىلىۋاتقانىدەك ، خۇددى قەدىمكى ئەجدادلار كۆك بۆرىگە ئەگىشىپ ھاياتلىق ۋە بەخت يوللىرىنى ئىزلىگەن ئاشۇ ئۇزاق ئۆتمۈش زامانلار قويىندىكى يورۇق نۇقتىلارنى كۆرۈۋاتقانىدەك جىمجىت ، جىمجىت بولۇشۇپ قاغاننىڭ بىر سۆزىنىمۇ ئۆتكۈزۈۋەتمەي تىڭشىماقتا ئىدى .

قاغان ئېتىنى دېۋىتتى . باشقىلارمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى . ئۇلار شۇ مېڭىشىدا تېرخىن دەرياسىغا يېقىن جايدىكى تۆپىلىككە چىقىپ ، ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان مەڭگۈ تېشىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى . قاغان شەخسەن ئۆزىنىڭ شەرىپىگە بېغىشلاپ ئورنىتىلغان بۇ تاشقا قاراپ تېخىمۇ ئۇزاق تۇرۇپ كەتتى ، لېكىن ھېچنېمە دېمىدى ۋە ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويۇپ ، يولىنى داۋاملاشتۇردى .

ئۇلار ئوردىغا ، يەنى قاغاننىڭ تۇرالغۇسىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بايانچۇر قاغان ئاتتىن چۈشمەي تۇرۇپ ئۇلۇغ بۇيرۇق ئىنانچۇ تون باغا تارقانىنى قول ئىشارىتى بىلەن يېنىغا چاقىردى .

ـــ مەندىن كېيىن خانلىقىمىزنىڭ ئالتۇن تەختىگە ئىككىنچى ئوغلۇم ئىسىمگەن قۇتلۇغ بىلگە تارقان ۋارىسلىق قىلسۇن ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ سىلەر ، مېنىڭ سادىق توققۇز بۇيرۇقلىرىم ئۈيغۇلتاشتەك ئىنتىپاق لىشىپ ۋارىسىمنىڭ پۇتىغا پۇت ، قولىغا قول بولۇڭلار . شۇنداق قىلساڭلار مېنىڭ روھىم ۋە خانلىقىمىزنى تىكلىگەن ئاتام كۆل بىلگە قاغانىنىڭ مۇقەددەس روھى ئەمىن تاپىدۇ ، سىلەردىن رازى بولىدۇ .

باغا تارقان ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويدى .

ـــ بىز ھەممىمىز جېنىمىز ، تېنىمىز بىلەن خانلىقىمىزنى ھەم قاغانىمىزنى قوغدايمىز ، ھەر ئىشتا ئۇنى قوللايمىز ، ـــ دېدى ئۇ .

قاغان قوروقچىلارنىڭ ياردىمى بىلەن ئاتىتىن چۈشتى . نىگۈ قاتۇن ئۇنى يۆلەپ يېپەك چېدىرغا ئەكىرىپ كەتتى .

بۇ بايانچۇر قاغانىنىڭ يورۇق دۇنيادىكى ئەڭ ئاخىرقى پائالىيىتى بولۇپ قالدى . ئەتىسى ، قارىغاي بويىدىن ئېگىزرەك ئۆرلىگەن ياز قۇياشىنىڭ ئىللىق نۇرى چېدىرنىڭ شەرقە قارىتىلغان ئىشىكىدىن ئىچكىرىگە پارلاپ كىرىشكە باشلىغان مەزگىلدە ئورخۇن ئۈيغۇر خانلىقىنىڭ ئىككىنچى قاغانى بايانچۇر ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان قوڭۇر يەردىكى ئادەملەر ئارىسىدىن كۆتۈرۈلۈپ چىقىپ ، كۆك ئاسماندىكى روھلار قاتارىغا قوشۇلدى .

خان جەمەتى ۋە ئوردا ئەھلى بوغۇزلانغان ئات ۋە قويلارنى قاغانىنىڭ جەستى قويۇلۇپ ، ئىشىك ئالدىغا قوتاز قۇيرۇقى ئېسىلغان ئاق كىگىز ئۆيىنىڭ ئەتراپىغا تىزىپ ياتقۇزۇشتى ھەمدە يەتتە كۈن ھازا تۇتۇپ ، كۆڭلەك ـ چاپانلىرىنىڭ ياقىلىرىنى يىرتىپ ، كۆك بۆرىلەرەك ھۇۋلاپ يىغلىشىپ ، ئېگىز دۆڭگە دەپنە قىلىشتى .

مەرھۇم قاغانىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرى ئاياغلاشقاندىن كېيىن ئۇنىڭ ۋارىسى ئىسىمگەن قۇتلۇغ تارقان ئاق كىگىزدە كۆتۈرۈلۈپ « تەڭرىدە قۇت بولمىش بۆگۈ قاغان » دېگەن قۇتلۇق نام بىلەن ئالتۇن تەختكە ئولتۇرغۇزۇلدى .

شۇنداق قىلىپ ، ئورخۇن ئۈيغۇر خانلىقىنىڭ ئۈچىنچى قاغانى مىلادىيە 759 ـ يىلى يازدا تەختكە چىقتى .

ئون بەشىنچى باب

بۆگۈ قاغان ۋە مانى روھانىيلىرى

مىلادىيە 761 ـ يىلى كۈز .

سەددىچىن سېپىلىنىڭ ئۇ تەرىپىدىن ئورخۇن بويىغا يەنە ئەلچى ئەۋەتىلدى . ئەمما ، بۇ قېتىم كەلگەنلەر تابغاچ ئەمەس ، بەلكى قاڭشار-لىق ۋە قويۇق قارا ساقاللىق غۇز قەبىلىسىنىڭ كىشىلىرى ئىدى .

بۆگۈ قاغان ئۇلارنى مەرھۇم ئاتىسى بايانچۇر قاغاندىن مىراس قالغان يىپەك چېدىرىدىكى ئالتۇن تەختتە ئولتۇرۇپ كۈتۈۋالدى .

باش ئەلچى سۆزىنى باشلىدى :

ـــ باتۇر ۋە دانىشمەن بۆگۈ قاغان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغايكى ، بىز شەۋكەتلىك ئەن لۇشەن سانغۇن تەرىپىدىن بەرپا قىلىنغان يەن سۇلالىسىدىن ھۇزۇرلىرىغا سالام بېرىش ئۈچۈن كەلدۇق .

ـــ دېمەك ، سىلەر شى سىمىنىڭ ئەلچىلىرى ئىكەنسىلەر ـ دە ؟ ـــ دەپ سورىدى بۆگۈ قاغان .

ـــ شۇنداق ، ئالىيلىرى ، ـــ دېدى ئەلچى ، ـــ لېكىن شى سىمىن سانغۇن ۋاپات بولدى . ئەمدى ئۇنىڭ ئوغلى شى چاۋيى يەن سۇلالىسىنىڭ قاغانلىق ئورنىغا چىقتى . بىز ئەنە شۇ شى چاۋيى خانىنىڭ سالىمىنى ئېلىپ كەلدۇق .

بۆگۈ قاغان ئۇنچىقماستىن ، ئەلچىگە سىناق نەزىرىدە تىكىلىپ قارىدى . باش ئەلچى سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

ـــ شى چاۋيى خان بۆگۈ قاغان بىلەن ئىناق دوست بولۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ . ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن قالغان كونا ئاداۋەتنى تاشلاپ ئىتـ

تىپاقلىشايلى . بىز بىرلەشسەك تاك سۇلالىسىنى ئاسانلا يىمىرىپ تاشلايمىز . ئۇ چاغدا شى چاۋيى خان تەخت ۋە ئوردا خەزىنىسىگە ئىگە بولسا ، باتۇر بۆگۈ قاغانغا تاك سۇلالىسىنىڭ بىرقىسىم زېمىن ۋە ئاھالىسىنى بۆلۈپ بېرىدۇ .

بۆگۈ قاغانىنىڭ بۇنداق تەكلىپكە نىمىدەدەپ جاۋاب قايتۇرغانلىقى تارىختا ئېنىق خاتىرىلەنمىگەن ، ئەمما ئۇنىڭ قانداق ھەرىكەت قوللانغانلىقىنى كېيىنكى سەھىپىلەردىن كۆرىمىز .

× × ×

چاڭئەن كوچىلىرىغا بىر توپ ئاتلىق ئادەملەر يۈك ئارتىلغان بىرنەچچە تۆگىنى ھەيدەپ كىرىپ كەلدى . بۇ ئادەملەرنىڭ ئۇستۈبشىنى چاك باسقان ، كىيىملىرى يىرتىلغان ، چىرايلىرى ھارغىن بولۇپ ، ئۇزۇن سەپەردىن كەلگەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . شەھەر ئاھالىسى ئۇلارنى كۆرگەندە « بۇ ساقاللىق غەيرىي ئادەملەر تەسلىم بولۇپ كەلگەن تۇيۇقلاقچى غۇزلارمۇ ياكى ئوردىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگەن ئۇيغۇرلارمۇ ؟ » دەيىشىپ ، گۇمانسىراپ قارىشاتتى ھەمدە قانداقلا بولمىسۇن ، ئۇلارغا يېقىن يولىماسقا تىرىشاتتى .

ھالبۇكى ، يول بويىدا قۇرۇلۇش قىلىپ ئۆي سېلىۋاتقان بىر توپ تامچىلار ئىچىدىن ياش بىر ئىشلەمچى ئايرىلىپ چىقىپ ئاشۇ ساقاللىق كىشىلەرنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— قۇت بولسۇن ، يولۇچىلار ، سىلەر سوغدىلارمۇ ياكى تۈركىي بولامسىلەر ؟ — دەپ سورىدى ئۇ .

— بىز قوردانىدىن كېلىۋاتىمىز ، قاسار تائىپىسىدىن بولىمىز ، — دەپ جاۋاب بەردى ئەك ئالدىدا كېلىۋاتقان يېشى چوڭراق بىر چەۋەندىز ، — سەن ئۆزۈڭ كىم بولىسەن ؟

— مېنىڭ ئىسمىم قۇتادمىش ، ئۇيغۇر تائىپىسىدىن بولىمەن ، بىر قوۋۇم ئىكەنمىز . كېلىڭلار ، بىر ئاز ئارام ئېلىپ ماڭغايسىلەر .

يولۇچىلار قۇتادمىشقا خۇشاللىق بىلەن قاراپ غۇلغۇلا قىلىشتى :

ــ بىزنىڭ تىلمىزدا سۆزلەۋاتىدۇ !

ــ مۇساپىرچىلىقتا شۇنچە ئۇزاق يۈرۈپ ، ئاخىر ئۆز ئادەملىرى-
مىزدىن بىرىنى كۆردۇق !

ھەممەيلەن ئاتتىن چۈشتى ۋە قۇتادمىش بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى .

ــ مېنىڭ ئايالىمۇ قورداڭلىق . يۈرۈڭلار ، بىزنىڭ ئۆيگە بارايلى ، ــ دەپ تەكلىپ قىلدى قۇتادمىش ، ــ مەنمۇ ئۆز ئادەملىرىمىز بىلەن كۆرۈشمىگىلى ئۇزاق بولدى . بۇ يەردە تابغاچلار ۋە سوغدىلار بىلەن ئىشلەپ ، ھۈنەر ئۆگەنگەچ تىرىكچىلىك قىلىۋاتىمەن .

مۇساپىرلار ماقۇل بولدى .

ــ بىز بۇ يەردە ھېچكىمنى تونۇمايمىز ، ــ دېيىشتى ئۇلار ، ــ ئازراق سودا قىلىپ ، ھۈنەر ــ كەسىپلىرىمىزنى ئىشقا سېلىپ پۇل تاپايلى دەپ كەلگەنىدۇق . يولدا بۇلاڭچىلارغا ئۇچراپ مال ــ مۇلكىمىزدىن ئايرىلىدۇق ، ئاران مۇشۇ يىرنەچچە تۆگىمىز قالدى .

قۇتادمىش ئىشلەمچى بۇرادەرلىرىگە ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈپ قويۇپ ، قورداڭلىقلار بىلەن قايتتى . ئايتولۇن ئۆز يۇرتداشلىرىنى كۆرۈپ خۇشاللىقىدىن كۆز يېشى قىلدى ۋە داستىخان سېلىپ غىزا تەييارلىدى .

قۇتادمىش ئەھۋال تونۇشتۇرۇپ سۆزلىدى :

ــ ئايتولۇن ئاخىر مېنى مانى راھىبلىرىنىڭ گېپىگە كىرىشكە ماقۇل كەلتۈردى . مەن ئۆزۈممۇ ئىبادەتخانىدا تۇرغان كۈنلىرىمدە راھىبلارنىڭ پەتۋالىرىنى تولا ئاڭلاپ بۇ دىنغا قىزىقىپ قالدىم .

ــ ئاخىر مانى دىنىغا كىرىدىگىزمۇ ؟ ــ سورىدى قورداڭلىقلاردىن بىرى .

ــ ياق ، ــ دېدى قۇتادمىش ، ــ لېكىن باش روھانىيغا يالغان-
دىن كۆڭۈل ئېيتىپ « مانىخەي بولاي » دەپ قويدۇم .

ــ نېمىشقا يالغان سۆزلەيسىز ؟

ــ چۈنكى ، شۇنداق دەپ قويمىسام باش روھانىي مېنىڭ ئايتو-

لـۇن بـىلەن توي قىلىشمىغا قوشۇلمايتتى . مانا ئەمدى ئىككىمىز توي قىـ لىـپ ، ئىبادەتخانىدىن ئايرىلىپ چىقتۇق ، مانا مۇشۇ ئۆينى ئىجارىگە ئېـ لىپ ئولتۇردۇق . مەن هازىر تاباغاچ ئۇستاملار بىلەن بىناكارلىق قىلىۋا ـ تىمەن .

قـوردانلىقلارنىڭ چوڭى ئايتولۇنغا ئەيىبلەش نەزىرى بىلەن قا ـ رىدى .

ـــ بـىز قوردانلىقلار بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىمىز . سىز نېمە ئۈـ چۈن ئاتا ـ بوۋىلىرىڭىزنىڭ يولىنى تۇتماي مانىخەيلەرگە ئەگىشىپ كەتتىڭىز ؟

ئايـتولۇن باشتا خىجىل بولۇپ يەرگە قارىدى ، ئاندىن بېشىنى كەسكىن كۆتۈرۈپ ، ئىشەنچىكە تولغان ئاۋازدا سۆزلىدى :

ـــ مانى دىنى پاك دىن . بۇ دىن كىشىلەرنى ئىناقلىققا ، مېھرىبان ـ لىققا باشلايدۇ ، ئۆچمەنلىك هەم دۇشمەنلىكنى يوقىتىدۇ . سىلەرمۇ باش روهانىيىنىڭ ۋەز ـ نەسىھەتلىرىنى ئاڭلاپ باقساڭلار قايىل بولىسىلەر .

ـــ ئـۇ ماڭا دائىم مۇشۇنـداق تەلىم بېـرىدۇ ، ـــ دېـدى قۇتاد ـ مىش ، ـــ قىزىق ئىشلار بولۇۋاتىدۇ ـ دە ! بىز هەممىمىز بىر تائىپىنىڭ ئادەمـلىرى ، تىلىمىز بىر ، لېكىن دىنىمىز باشقا بولۇپ كېتىۋاتىدۇ . ئۇرخۇنـدىكىلەر شامان ئەقىدىلىرىنى ئۇلۇغلايدۇ ، سىلەر قوردان ، بەشبا ـ لىق تەرەپتىكىلەر بۇددا نوملىرىنى ئوقۇيسىلەر ، مانا ئەمدى مانى دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغانلارمۇ چىققىلى تۇردى .

قوردانلىقلار ئەدەپ يۇزىسىدىن سۇكۇت قىلدى . ئۇلارنىڭ چوڭى گەپنى باشقا ياققا بۇرىدى :

ـــ بىزنىڭ هازىر تىجارەت قىلغۇدەك هېچقانچە مال ـ مۈلكىمىز قالمىدى . قۇرۇق قول بىلەن يۇرتىمىزغىمۇ قايتىپ كېتەلمەيمىز . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، يوللار بەك خەتەرلىك ئىكەن . هەممە يەردە بۇلاڭچى ، قاراق ـ چىلار قاتراپ يۈرىدىكەن .

ـــ شۇنداق ، ـــ دېدى قۇتادمىش ، ـــ ئەن لۇشەن توپىلاڭ كۆتۈرگەندىن بۇيان مانا بەش ـ ئالته يىل بولۇپ قالدى ، جاهان تىنچـ

مايۇاتىدۇ ، ھازىرمۇ ئۇرۇش داۋاملىشۋاتىدۇ . ۋەيران بولۇپ ، ئۆي - ما-كانسىز قالغان بىر قىسىم سەرگەردانلار ئوغرى ، بۇلاڭچى بولۇپ كەتتى . بۇ كۈنلەردە سەپەرگە چىقىش ھەقىقەتەن خەتەرلىك . شۇڭا ، بىزمۇ ئورخۇن تەرەپكە كېتەلمەيۋاتىمىز .

ـــ بىزنى تابغاچ ئۇستىلارغا تونۇشتۇرۇپ قويسىڭىز ، ـــ دەپ ئۆتۈندى قوردانلىقلارنىڭ چوڭى ، ـــ ئەمگەك قىلىپ ، قايتىپ كەتكۈدەك دەسمايە تېپىۋالساق دەيمىز .

ـــ سىلەر قورۇلۇشتا ئىشلەپ باققانمۇ ؟ ـــ سوردى قۇتادمىش .

قوردانلىقلار مىيقىدا كۈلدى .

ـــ قوردان دېگەن چوڭ شەھەر . ئۇ يەردە ھەممە ئادەم ئۆي - ئىمارەتلەردە ياشايدۇ . پۇقرالار ئۆيلىرىنى ئۆزلىرى سالىدۇ . قورداندا ئۆي سېلىشنى بىلمەيدىغان ئادەم يوق .

ـــ ئۇنداق بولسا ياخشى ، ـــ دېدى قۇتادمىش ، ـــ چاڭئەنده بولغان ئۇرۇشلاردا نۇرغۇن ئۆيلەر ۋەيران قىلىنغان . شۇڭا ، ھازىر تام-چىلارغا ئىش كۆپ . مەن سىلەرگە ئىش تېپىپ بېرەي .

× × ×

مىلادىيە 762 ـ يىلى ياز .

بۆگۈ قاغان شاھانە يېپەك چېدىرىدىكى ئالتۇن تەختتە ئولتۇ-رۇپ ، چاڭئەندىن كەلگەن ئەلچىلەرنى قوبۇل قىلدى .

ـــ باتۇر ۋە دانىشمەن بۆگۈ قاغانغا مەلۇم بولغايكى ، ـــ دېدى باش ئەلچى ، ـــ شەۋكەتلىك تاڭ سۇزۇكۈ ئالىيلىرى تۇيۇقسىزدىن يۈرەك كېسىلى قوزغىلىپ قازا تاپتى . خانزادە لى يۈي تەختكە ۋارىسلىق قىلىپ تاڭ دەيزۇڭ دېگەن نام بىلەن ئولۇغلاندى . تەڭرى ئوغلى تاڭ دەيزۇڭ شى چاۋىينى يوقتىپ توپلاڭنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئۆزىنىڭ چوڭ ئوغلى لى كونى باش قوماندان ، بۆگۈ قاغان ئالىيلىرىنىڭ قېيناتىسى بارغۇت خۇيۇننى مۇئاۋىن قوماندان قىلىپ تەيىنلىدى . تەڭرى ئوغلى

تاڭ دەيزۇڭ بىلەن مۇئاۋىن قوماندان بارغۇت خۇيۇن سانغۇن بۆگۈ قا-
غانىڭ قوشۇن ئەۋەتىپ ، توپلاڭنى باستۇرۇشقا ياردەم بېرىشنى ئۈمىد
قىلىدۇ .

تابغاچ ئەلچىلىرى بىرنەچچە كۈن دەم ئېلىپلا قايتىپ كەتتى .
يەنە بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن بۆگۈ قاغان شەخسەن ئۆزى تۆت
مىڭ كىشىلىك ئاتلىق قوشۇننى باشلاپ سەددىچىن سېپىلى تەرەپكە يول
ئالدى .

تاڭ سۇلالىسىدىكى نۇرغۇن كىشىلەر دەككە ـ دۈككىگە چۈشۈپ
قالدى . ئۇيغۇر قوشۇنى بۇ قېتىممۇ ئالدىنقى قېتىمقىسىغا ئوخشاش تاڭ
ئوردىسىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كېلىۋاتامدۇ ياكى شى چاۋىينىڭ تەك-
لىپىنى قوبۇل قىلىپ توپلاڭغا قوشۇلماقچىمۇ ؟ ھالبۇكى ، بۆگۈ قاغان
سەددىچىن سېپىلىدىن ئۆتۈپ ئوتتۇرا تۈزلەڭگە كەلگەندىن كېيىن مەلۇم
بولدىكى ، ئۇ شى چاۋىينغا قارشى قان كېچىپ جەڭ قىلىۋاتقان ئۆزىنىڭ
قېيناتىسى بارغۇت خۇيۇنغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگەنىدى .

شۇنىڭ بىلەن خانزادە لى كو ، بارغۇت خۇيۇن ۋە بۆگۈ قاغان-
نىڭ قوشۇنلىرى بىرلىكتە ھەربىكەت قىلىپ ، توپلاڭچىلارنى كەينى ـ
كەينىدىن مەغلۇپ قىلدى . ئاخىر شۇ يىلى كۈزدە ئۇيغۇر ـ تابغاچ قو-
شۇنلىرى شى چاۋيى قوشۇنىغا ئەجەللىك زەربە بېرىپ ، ھەل قىلغۇچ
غەلىبىنى قولغا كەلتۈردى . تارىخىي خاتىرىلەردىن مەلۇم بولۇشىچە ، تو-
پىلاڭچىلاردىن ئاتمىش مىڭ ئادەم ئۆلۈپ ، يىگىرمە مىڭ ئادەم ئەسىرگە
چۈشكەن . شۇ يىلى مىلادىيە ھېسابىدا 11 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى بۆگۈ قا-
غان قوشۇنى زەپەر قۇچۇپ ، شىددەتلىك ھۇجۇم بىلەن تاڭ سۇلالىسى-
نىڭ شەرقىي ئاستانىسى لوياڭ شەھىرىنى ئىشغال قىلدى . شى چاۋيى
لوياڭدىن قېچىپ چىقىپ ، بىر ئورمانلىققا كەلگەندە ئۈمىدسىزلەنگەن
ھالدا دەرەخكە ئېسىلىپ ئۆلۈۋالدى .

شۇنىڭ بىلەن مىلادىيە 755 ـ يىلى 1 ـ ئايدا باشلانغان تارىختا
مەشھۇر ئەن لۇشەن ـ شى سىمىن قوزغىلىڭى 762 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا
ئۇزۇل ـ كېسىل باستۇرۇلدى .

× × ×

بۇگۇ قاغان لوياڭدىكى ھەشەمەتلىك قەسىردە قىشلاپ تۇرۇپ قالدى . ھاۋا ئىللىپ ، قارلار ئېرىگەندىن كېيىنمۇ كېتىشكە ئالدىرىمىدى . تاڭ سۇلالىسىنىڭ يېڭى ھۆكۈمدارى تاڭ دەيزۇڭ ئويلىمىغان يەردىن يەنە توپىلاڭ ياكى پاراكەندىچىلىكلەر چىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ، ئۇيغۇر قوشۇنىنىڭ ھازىرچە قايتىپ كەتمەي تۇرۇشىنى ئۆتۈنگەنىدى .

دەل ـ دەرەخلەر بىخ چىقىرىشقا باشلىغان قۇياشلىق كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۆگۇ قاغان بىر توپ قورۇقچى چەۋەندازلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ قەسىردىن چىقتى . كىچىكىدىن تارتىپ كەڭ يايلاقلاردا ئەركىن يايراپ ، ئات ئوينىتىپ ئۆسكەن بۇ قاغان ھازىر تابغاچلارنىڭ ئىسسىق ئۆيلىرىدە يۇمشاق يوتقان ـ كۆرپىلەرگە يۆگىنىپ بىكار ياتىۋېرىشتىن زېرىكتى ، مەيخورلۇق قىلىپ ، گۈزەل دېدەكلەرگە بەدىنىنى ئۇۋۇلىتىپ ئېزىلىپ كېۈن ئۆتكۈزۈشتىن رايى قايتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھەر كۈنى ئات مىنىپ كوچا ـ كويلارنى ئايلىنىدىغان ، شەھەر سىرتىغا چىقىپ چەۋگەن ئويناىدىغان ، ئوقيا ئېتىشنى مەشىق قىلدىغان ئادىتىنى قايتا باشلىغانىدى .

بۇگۈنمۇ شۇنداق بولدى . ئورخۇنلۇق قاغان چىرايلىق ئاق ئېتىنى يورغىلىتىپ كېتىۋېتىپ ، مانى ئىبادەتخانىسى جايلاشقان بىر كوچىغا كىرىپ قالدى . ئىبادەتخانا ئالدىغا نۇرغۇن ئادەم توپلاشقان بولۇپ ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئات بىلەن ئۆتۈش مۇمكىن بولماي قالدى . ئاتلىق ۋە پىيادە ئادەملەر تىقما ـ تىقماق بولۇپ ، كوچىنى بىر ئالغانىدى .

ـــ نېمە قىلىشقا يىغىلىپ تۇرغان ئادەملەر بۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى بۆگۇ قاغان .

ـــ مانىخەيلەر ئىبادەت قىلىشقا كەلگەن ئوخشايدۇ ، ـــ دېدى قاغاننىڭ يېنىدا تۇرغان قورۇقچىلاردىن بىرى .

بۆگۇ قاغان ئېگەردىن كۆتۈرۈلۈپ ، كىشىلەرنىڭ باشلىرى ئۈس-

تىدىن قارىدى . ئۇدۇلدىكى ئىبادەتخانىنىڭ كەڭ ئېچىۋېتىلگەن دەرۋازىسىدىن ئاق لىباسلىق راھىبلار چىقىپ ، توپلىشىپ تۇرغان خالايىقنى ئالىرلاپ نېمىلەرنىدۇر سۆزلەيتتى . ئۇلارنىڭ بىرى نەسىلنىڭ ئاتىلارغا مەنسۇپ تۇرغان قاغان ۋە ئۇنىڭ قورۇقچىلىرىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالدى .

ــ تەخىر قىلغايسىلەر ، پاك دىندارلار ، ئىبادەتخانا ئىچى بوشىغاندا باش روھانىي سىزلەنمۇ قوبۇل قىلىدۇ ، ــ دەيتتى راھىب ئەتراپىدىكىلەرگە قايتا ـ قايتا تۆۋەنچىلىك بىلەن ئېگىلىپ .

ــ ئەي راھىب ، ــ دەپ چاقىردى ئۇنى بۆگۈ قاغان ، ــ نېمىدېگەن تولا ئادەم بۇ ؟ باش روھانىي ئۇلارنى قوبۇل قىلىپ نېمە قىلىدۇ ؟

راھىب ئەدەپ بىلەن تەزىم قىلغاندىن كېيىن جاۋاب بەردى :

ــ بۆگۈن ئىبادەتخانىدا تۇڭا ئىستىغپار ئوقۇلىدىغان كۈن . بۇ كىشىلەر ھاياتلىقتا بىلىپ ـ بىلمەي ئۆتكۈزگەن گۇناھلىرىنى باش روھانىيغا ئېيتىپ ، تۇڭا قىلىش ئۈچۈن كەلگەن .

« بۇ نېمە كارامەت ، ــ دەپ ئويلىدى بۆگۈ قاغان ، ــ ئادەملەر پادىشاھ ، قاغانلارغىمۇ بۇنچىلىك ئىخلاس قىلمايدۇ . گۇناھ ئۆتكۈزگەنلەر ھۆكۈمرانلارنىڭ جازاسىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن قېچىپ كېتىدۇ ، ھېچكىمۇ بۇنداق ئۆزلۈكىدىن كېلىپ ھۆكۈمدارلارغا ئۆزلىرىنىڭ گۇناھلىرىنى سۆزلەپ بەرمەيدۇ . قاغانلار ئۆز پەرمانلىرىنى ئۇقتۇرۇش ئۈچۈن بۇنچىلىك كۆپ خەلقنى بىر يەرگە يىغالمايدۇ » .

قاغان ئەجەبلەنگەن ۋە چوڭقۇر ئويغا پاتقان ھالدا ئېتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇراپ ، ئۆز قەسىرىگە قايتىپ كەتتى . شۇ كۈنى كېچىچە ئۇ مانىخەيلەرنىڭ تۇڭا قىلىش ئادىتى ۋە ئۇلارنىڭ ئېتىقادىنىڭ شۇ قەدەر مۇستەھكەملىكىنى ئويلاپ تۇزۇكرەك ئۇخلىيالمىدى . « بۇنىڭ سەۋەبى نېمە ؟ ــ دەپ ئويلايتتى ئۇ ، ــ مانى دىندارلىرىنىڭ كىشىلەر قەلبىنى شۇقەدەر بويسۇندۇرۇپ ، ئۆزىگە رام قىلىشىدا قانداق سىر بار ؟ »

ئەتىسى ناشتىدىن كېيىنلا ئۇ « مانى ئىبادەتخانىسىغا بارىمەن » دەپ جابدۇندى .قاغانغا ھەمراھ بولۇپ بۇ يەردە تۇرۇۋاتقان پاخمۇاش ، چاگگا ساقاللىق شامان بۇنىڭغا قارىتا نارازىلىق بىلدۈردى .

ـــ شامان مۇخلىسلىرى مانى جىنلىرى بىلەن ئالاقىلەشسە بولـ
مايدۇ ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ مۇقەددەس روھلىرى غەزەپلىنىدۇ ، ـــ دېدى
ئۇ بۆگۈ قاغانىنىڭ يولىنى توسۇپ .

ـــ توسقۇنلۇق قىلما ، ھۆرمەتلىك شامان ، مانىخەيلەرنىڭ ئىچ
سىرىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ باقاي دەيمەن ، ـــ دېدى قاغان ۋە
شامانىنى بىر قولى بىلەن چەتكەرەك ئىتتىرىپ قەسىردىن چىقتى .

ـــ ئەمسە مەن پال سېلىپ باقاي ، ـــ دېدى شامان ئۇنىڭ كەيـ
نىدىن چىقىپ ، ـــ مانىخەيلەر بىلەن كۆرۈشۈش پايدىلىقمۇ ، زىيانلىقـ
مۇ ؟ مەن پىرە ئويناپ ، روھلاردىن سوراپ باقاي .

ـــ بۇنىڭغا پىرە ئويناش ، پال سېلىش كەتمەيدۇ ، ـــ دېدى
بۆگۈ قاغان ۋە ئۆزۈن پۇتلۇق غاز بويۇن ئاق ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە
دەرۋازىدىن چىقىپ كەتتى . يىگىرمىدەك قورۇقچىمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن
ئات سالدى .

ئىبادەتخانىدىكى راھىبلار يېنىغا قىلىچ ئاسقان قارا ساقاللىق ،
سۇرلۇك قاغانىنى ۋە ئۇنىڭ قورۇقچىلىرىنى كۆرۈپ ھودۇقۇپ قالدى ۋە
يۈگۈرگىنىچە باش روھانىيغا خەۋەر يەتكۈزۈش ئۈچۈن كىرىپ كەتتى .

ـــ مەن سىلەرنىڭ ئەڭ چوڭ ئۇستازىڭلار بىلەن كۆرۈـ
شىمەن ، ـــ دېدى قاغان ئىبادەتخانا قورۇسىدا نېمە قىلىشنى بىلمەي
تۇرۇپ قېلىشقان ئىككى راھىبقا قاراپ .

دەل شۇ چاغدا ئىبادەتخانىنىڭ قىزىل سىرلانغان قوش قاناتلىق
ئىشىكى ئېچىلىپ ، ئۇزۇن ئاق لىباس كىيگەن تاقىر باش روھانىي قورۇغا
چىقىپ كەلدى .

ـــ مەرھابا ، ئەي تەڭرىنىڭ ئەزىز بەندىسى ، ـــ دېدى ئۇ بۆگۈ
قاغانغا سىپايىلىك بىلەن كۆلۈمسىرەپ .

قاغان ئاتتىن چۈشتى .

ـــ ئۇلۇغ تەڭرى مانى بۇرخان شەرىپىگە سېلىنغان ئىبادەتخانىغا
ئادەم ئۆلتۈرىدىغان قورال بىلەن كىرىشكە بولمايدۇ ، ـــ دېدى يەنە ھېـ
لىقى روھانىي .

بۆگۈ قاغان كەڭ تاسما كەمەرنى يېشىپ ، قىلىچنى قورۇق-چىلاردىن بىرىگە بەردى .

ـــ مەرھابا ، ئەزىز مېھمان !

روھانىي بۆگۈ قاغاننى ئىبادەتخانىغا باشلاپ كىردى . ئۇلار ئازادە خانىغا سېلىنغان گىلەم ئۈستىگە چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى .

ـــ كەمىنىڭىز مۇشۇ ئىبادەتخانىنىڭ باش روھانىيسى بولىمەن . كېلىشتىكى مۇددىئايىڭىزنى بايان قىلغايسىز ، ئەي تەڭرىنىڭ ئەزىز بەندىسى ، ـــ دېدى روھانىي .

بۆگۈ قاغان سورىدى :

ـــ نېمە ئۈچۈن مانىخەيلەر شۇنچە رايىش ؟ نېمە ئۈچۈن ئۇلار روھانىيلارنىڭ تەلەپلىرىنى شەرتسىز ئادا قىلىدۇ ؟ نېمە ئۈچۈن ئۇلار ئۆز ئىختىيارلىرى بىلەن گۇناھلىرىغا توۋا قىلىدۇ ؟

ـــ بۇنىڭ ھەممىسى دىنىنىڭ كۈچى ، ـــ دېدى باش روھانىي ، ـــ سىلەر دىنسىزلار بۇنى چۈشەنمەيسىلەر .

ـــ بىزنىڭمۇ دىنىمىز بار ، ـــ دېدى بۆگۈ قاغان ، ـــ بىز شامان دىنىغا ئېتىقاد قىلىمىز .

ـــ يوقسۇ ، يوقسۇ ، ـــ دېدى باش روھانىي يەنىلا سىپايىلىك بىلەن كۈلۈپ تۇرۇپ ، ـــ شامانلارنىڭ دەيدىغانلىرى دىن ئەمەس . شامانلار روھلارنى چاقىرىمىز دېيىشىدۇ ، لېكىن شۇ روھلارنى باشقۇرىدىغان تەڭرىلەرنى بىلمەيدۇ ، تەڭرىلەرگە تېۋىنماستىن پال سېلىپ جاۋابلىك قىلىدۇ . بۇنداق قىلمىشلار تەڭرىلەرنى غەزەپلەندۈرىدۇ .

ـــ دىنىڭىزنى ماڭا تەپسىلىي چۈشەندۈرۈپ بېرىڭ ، ـــ دېدى بۆگۈ قاغان ، ـــ سىلەرنىڭ بۇ دىنىڭلاردا زادى نېمە خىسلەت بار ؟ شۇنى بىلگۈم كېلىدۇ .

ـــ ياخشى گەپ ، ـــ دېدى باش روھانىي ، ـــ تەڭرى مانى تەلىماتىنى ئاڭلاپ دىندارلاردىن بولۇپ قېلىشىڭىزنى تىلەيمەن . مانى يولىنى تۇتۇپ ، بىزنىڭ قائىدە ـ قانۇنلىرىمىز بويىچە ئىش قىلسىڭىز ئېلىڭىز تېخىمۇ قۇدرەت تاپىدۇ ، قائىدە ـ قانۇنلارنى بىلمەي يۈرىۋەرسىڭىز

ئېلىڭىز بۇزۇلىدۇ .

ـــ ياق ، بىزنىڭمۇ ئۆزىمىزنىڭ قانۇنلىرىمىز بار . شۇ قانۇنلىرىمىز بويىچە ئىش بېجىرىمىز ، ـــ دەپ ئېتىراز بىلدۈردى بۆگۈ قاغان .

ـــ قانداق قانۇن ؟ ـــ سورىدى باش روھانىي .

بۆگۈ قاغان جاۋاب بەردى :

ـــ غەلىيانچىلار ، خائىنلار ۋە قاتىللارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدۇ . ئېرى بار ئايالغا باسقۇنچىلىق قىلغانلارمۇ ئۆلتۈرۈلىدۇ . ئەگەر كىمكى ياتلىق بولمىغان قىزنىڭ نومۇسىغا تەگسە شۇ قىزغا ئۆيلىنىشى شەرت . ئوغرىلار ئۆزلىرى ئوغرىلىغان مالنىڭ باھاسىدىن ئون ھەسسە ئارتۇق جەرىمانە تۆلەشكە مەجبۇر قىلىنىدۇ . سوقۇشۇپ باشقىلارنى يارىلاندۇ-رۇپ قويغانلار تۆلەم تۆلەيدۇ . ئۇرۇش بولۇپ قالغاندا بارلىق ساغلام ئەركەكلەر ئاتلىنىپ قوشۇنغا كېلىدۇ .

باش روھانىي قاغاننىڭ چۈشەندۈرۈشلىرىنى يەنە سىلىقلىقچە رەت قىلدى :

ـــ يوقسۇ ، تەڭرىنىڭ ئەركە بەندىسى ، بۇ قانۇن ئەمەس ، بەلكى ئۆزۈڭلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتىڭلار . ئەمما ، ئۆرپ ـ ئادەت دېگەن مۇس-تەھكەم بولمايدۇ ، كىشىلەر يەنىلا بىلىپ ـ بىلمەي داۋاملىق گۇناھلىق ئىشلارنى قىلىۋېرىدۇ . پەقەت ئىخلاسمەن دىندارلار ئۆزىنى گۇناھتىن ساقلايدۇ .

ـــ نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولىدۇ ؟

ـــ چۈنكى ، ئۇلار تەڭرىلەردىن قورقىدۇ . مانا بۇ دىننىڭ كۈچى !

ـــ دېمەك ، دىندارلار ئۆزلىرىنى ئۆزلىرى چەكلەيدىكەن ـ دە .

باش روھانىي « شۇنداق » دېگەننى ئىپادىلەپ بېشىنى ئىرغىتتى .

بۆگۈ قاغان كۆزلىرىنى تۆۋەن قارىتىپ ، ئۇزاققىچە ئويلىنىپ ئولتۇردى .

ـــ ئەگەر ھەممە خەلق شۇنداق بولسا نېمىدېگەن ياخشى ! ـــ دەپ خىتاب قىلدى ئۇ .

ـــ بۇنداق بولۇش ئۈچۈن ھەممە خەلق مانى دىنىغا كىرىشى

كېرەك ، ــ دېدى يەنە باش روھانىي ، ــ بۇيۇك قاغان ، ئالدى بىلەن سىز دىنغا كىرىك ، ئاندىن بارلىق پۇقرالىرىڭىزنى تەڭرى مانى بۇرخانىنىڭ نۇرلۇق يولىغا باشلاڭ . شۇنداق قىلسىڭىز ئېلىڭىزدە سىزنىڭ خاسىيىتىڭىز بىلەن ئۇلۇغ ئىشلار ، ياخشى خۇلقلار بارلىققا كېلىدۇ . ئەگەر ئۇنداق قىلمىسىڭىز ئېلىڭىز بۇزۇلىدۇ، يامان خۇيلۇق گۇناھكارلار كۆپەيىپ كېتىدۇ . شۇنداق بولغان چاغدا سىز ئۆزىڭىزنىڭ ئارغىماق ئېتىڭىز ، ئەقىل ــ پاراسىتىڭىز ، قەيسەر قوشۇنىڭىز ، ھېسابسىز باتۇرلىرىڭىز بىلەنمۇ خەلقىڭىزنى باشقۇرالمايدىغان بولۇپ قالسىز .

ــ دېدىڭىزنى ماكا چۇشەندۈرۈپ بېقىڭ ، ــ دېدى بۆگۈ قاغان ، ــ بۇنىڭغا ئىشىنىش ــ ئىشەنمەسلىكنى ئاندىن ئويلىشىپ باقاي .

ــ خوپ ، تەڭرىنىڭ ئەزىز بەندىسى ، ــ دېدى باش روھانىي ، ــ لېكىن بۇنى ئىككى جۈملە سۆز بىلەن چۇشەندۈرگىلى بولمايدۇ . قورۇقچىلىرىڭىز قايتىپ كەتسۇن . سىز مۇشۇ يەردە قېلىڭ . مەقسەتكە لايىق سۆھبەتلىشەيلى .

بۆگۈ قاغان بۇ تەكلىپكە ماقۇل بولدى ۋە بارلىق قورۇقچىلىرىنى قايتۇرۇۋېتىپ ، ئىبادەتخانىدا يالغۇز قالدى . باش روھانىي يۇقىرى دەرىجىلىك راھىبلاردىن تۆت كىشىنى باشلاپ كىردى . ئۇلار ھەممىسى بۆگۈ قاغانغا نۆۋەت بىلەن سۆزلەپ مانى دىنىنى چۇشەندۈرۈشكە كىرىشتى :

ــ دىنىمىزدا ئەڭ ئالىي ئىلاھ ئەزرۇئا تەڭرىدۇر .

ــ ئالەمنى شەكىللەندۈرگۈچى بەش تەڭرى بار ، بۇلار : ھاۋا ، شامال ، يورۇقلۇق ، سۇ ، ئوت تەڭرىلىرىدۇر .

ــ بىز ئىككى تەرەپ ، ئۈچ زامان ئەقىدىسىگە ئىشىنىمىز . ئىككى تەرەپ دېگىنىمىز يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇق ، يەنى ياخشىلىق بىلەن يامانلىقنى كۆرسىتىدۇ . بارلىق ياخشى نەرسىلەر يورۇقلۇقتىن ، بارلىق يامان شەيئىلەر قاراڭغۇلۇقتىن مەيدانغا كەلگەن . ئۈچ زامان دېگىنىمىز دەسلەپكى زامان ، ئارىلىقتىكى زامان ۋە ئاخىرقى زاماندىن ئىبارەت ئۈچ پەيتنى كۆرسىتىدۇ . دۇنيا بىنا بولمىغان دەسلەپكى پەيتتە يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇقتىن ئىبارەت ئىككى تەرەپ بولغان . ئۇلار بىر ــ بىرىگە

ئارىلىشالمىغان . ئارىلىقتىكى پەيتكە كەلگەندە قاراڭغۇلۇق يورۇقلۇقنى بېسىپ كەتكەن . يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇق ئارىلىشىپ كەتكەن . ئا-خىرقى زامان كەلگەندە زور بالايىئاپەت يۈز بېرىپ ، پۈتۈن دۇنيا گۇمران بولىدۇ . يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇقنىڭ چەك - چېگرىسى قايـ تىدىن ئايرىلىدۇ . ئۇ چاغدا ئىبادەتنى تاشلىماي ، ياخشى ئىش قىلغان ئادەملەر جەننەتكە ، يامان ئىش قىلىش نىيىتىدىن يانمىغان گۇناھكارلار دوزاختا كىرىدۇ .

روھانىيلار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۆزۈلدۈرمەي سۆزلەپ ، مانى دىنىنىڭ ئەمرىمەرۇپلىرىنى بايان قىلىشتى . بۆگۈ قاغان بارغانسېرى قـ زىقىپ تەڭشىماقتا ئىدى . شۇ تەرىقىدە ئۇ ئۇدا ئىككى كۈنگىچە ئىبادەتـ خانىدىن چىقمىدى ، روھانىيلار بىلەن بىللە غىزالىنىپ ، بىللە يېتىپ - قوپتى . روھانىيلار بۆگۈ قاغانغا مانى بۇرخانىنىڭ تەرجىمھالىنى سۆز-لەيتتى ، مانى نوملىرىدىن ئۆزۈندىلەرنى ئوقۇپ شەرھلەيتتى . بۆگۈ قا-غانمۇ بەزىدە ئۇلار بىلەن مۇنازىرىلىشىپ ، شامان دىنىنىڭ ئەقىدىلىرىدىن سۆز ئاچاتتى ، يايلاق خەلقىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىنى ماختاپ ناتىقلىق قىلاتتى . روھانىيلار تەرغىباتىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى .

— بىز پاكمىز ، بىز دىندارمىز ، — دەيتتى ئۇلار ، — تەڭرىنىڭ ئىبىتقىنىنى تولۇق بېجىرىمىز ، تېنىمىزنى قالدۇرۇپ تەڭرىنىڭ ئالدىغا با-رىمىز . تەڭرى بەرگەن ئەقىلىڭىز بىلەن ئويلاپ بېقىڭ . بىلىمسىز ، نادان پېرىخۇنلارنىڭ كەينىگە كىرىپ خاتالاشتىڭىز . سىزگە ئەگىشىپ پۈتۈن تۈرك خەلقىمۇ خاتا يولغا كېتىۋاتىدۇ . مۇشۇنداق بولۇۋەرسە خەلقىڭىز بـۇلغىنىدۇ ، ئۇلارنى ھېچقانداق قىلىپمۇ قۇتقۇزۇپ قالالمايسىز . شۇڭا ، تېزرەك دىنغا كىرىپ ئۇلارنى توغرا يولغا باشلاڭ ، ئۇلارنى مەڭگۈلۈك ئازابتىن ساقلاڭ .

شۇنداق قىلىپ ، ئۇچىنچى كۈنىگە كەلگەندە بۆگۈ قاغانىنىڭ پـىكرى بىر ئاز بوشىدى . ئۇ ئۆز ئىچىدە شامانلارنىڭ سۆز - ھەرىكەتـ لىرى بىلەن بۇ دىندارلارنىڭ ۋەز - نەسىھەتلىرىنى ، پېرە ئويناش بىلەن ئىبادەت قىلىشنى سېلىشتۇردى . « يايلاق خەلقى ئىچىدە جېدەل - ما-

جىرا ، پاراكەندىچىلىكلەر ئۇزۇلمەي داۋاملىشىپ كېلىۋاتىدۇ ، ــ دەپ ئويلىدى ئۇ ، ــ ئوغرىلىق ، بۇلاڭچىلىق ، قاتىللىق قىلمىشلىرى ئەزەلدىن يوقىلىپ باقمىدى ، ئىسيانچىلار باش كۆتۈرۈپ تەختكە تەھدىت سالىدىغان ئىشلارمۇ ، قەبىلىۋازلىق ، يۇرتۇازلىق قىلىشىپ ئەلنى پارچىلايدىغان جىنايى ئىشلارمۇ بۇرۇندىن تارتىپ يۈز بېرىپ تۇرغان . قانغانلار قورال كۆچى بىلەن باستۇرۇپمۇ ، شامانلار جىن ـ شەيتانلارنى قوغلاپ ، روھلارنى يارەمگە چاقىرىپمۇ بۇنداق پاراكەندىچىلىكلەرگە خاتىمە بېرەلمىدى . ئادەملەرنىڭ پەيلى بۇزۇلسا ھايۋاندىن بەتەر بولۇپ كېتىدىكەن . قارىغاندا ، خەلق مانى دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان بولسا ئاندىن بۇنداق پاراكەندىچىلىك ۋە ھەر خىل ئەسكىلىكلەرنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدىكەن ــ دە ! ھەممە ئادەم مانا مۇشۇ دىندارلاردەك مۆمىن ، ئەدەپ ــ قائىدىلىك بولسا ئاندىن ئەل ئىچىدە خاتىرجەملىك ۋە ئاسايىشلىق بولىدىغان ئوخشايدۇ » .

ــ ئېيتقىنىڭلار توغرا ، مەن سىلەرگە ئىشەندىم ، ــ دېدى بۆگۈ قاغان روھانىيلارغا قاراپ ۋە رازىمەنلىكىنى ئىپادىلەپ بېشىنى ئىرغىتتى ، ــ مەن ئۆزۈمنى ۋە خەلقىمنى مەڭگۈلۈك ئازابتىن ساقلاپ ، توغرا يولغا مېڭىش ئۈچۈن مانى دىنىغا كىرىشنى قارار قىلدىم ! ماڭا مانى تەلىماتلىرىنى ئۆگىتىڭلار .

باش روھانىي ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، كۆزلىرىنى يۇقىرىغا قاراتتى .

ــ ئەي ئەزرۇئا تەڭرى ، قۇدرىتىڭگە قايىلمەن ! ــ دەپ ئۇنلۇك خىتاب قىلدى ئۇ ، ــ سېنىڭ كارامىتىڭ بىلەن بۆگۈ قاغانىدەك تەڭداشسىز قۇدرەتلىك ھۆكۈمدار بۇگۈن ئۆز ئىختىيارى بىلەن تەڭرى مانى بۇرخانىنىڭ نۇرلۇق يولىغا قەدەم قويىدى . ئۇ ئالەمنى ياراتقان تەڭرىلەرنى تونۇدى ، يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇقنىڭ پەرقىنى كۆردى .

باشقا راھىبلارمۇ سالاپىتىنى بۇزماي خىتاب قىلىشتى :

ــ ئەزرۇئا قۇدرەتلىكتۇر !

باش روهانيي بۆگۇ قاغانغا قاراپ سۆزلىدى :

ـــ ئەي تەڭداشسىز باتۇر ۋە دانىشمەن بۆگۇ قاغان ، شۇنى بىلىڭكى ، دىنىمىزدا ئۇچ تەقىپ ، ئون پەرھىز يولغا قويۇلغان . ئۇچ تەقىپ دېگىنىمىز مۇنداق بولۇر : بىرىنچى ، ئېغىز تەقىپى . بۇ ھاراق ئىچمەسلىك ، گۆش يېمەسلىك دېگەننى بىلدۇرىدۇ . ئىككىنچى ، قول تەقىپى . بۇ خۇپيانە ھالدا ياماق ئىش قىلماسلىق دېگەنلىكتۇر . ئۈچىنچى ، كۆڭۈل تەقىپى . بۇ شەھۋانىيلىق ئىستىكىدە بولماسلىق دېگەن مەنىدە . ئون پەرھىز دېگىنىمىز مۇنۇلاردىن ئىبارەت : بۇتقا چوقۇنماسلىق ، يالغان سۆزلىمەسلىك ، ئاچ كۆزلۈك قىلماسلىق ، جانلىقلارنى ئۆلتۈرمەسلىك ، شەھۋانىيلىق قىلماسلىق ، ئوغرىلىق قىلماسلىق ، ئالدامچىلىق قىلماسلىق ، ناتوغرا يولدا ماڭماسلىق ، جادۇگەرلىك قىلماسلىق ، ھورۇن بولماسلىق .

ـــ بۇ تەلىمنى ئېسىمدە ساقلايمەن ، ـــ دېدى بۆگۇ قاغان .

باش روهانيي بۆگۇ قاغانغا ئۆگىتىشنى داۋاملاشتۇردى :

ـــ ئەي تەڭرىنىڭ ئەزىز بەندىسى ، نەگە بارسىڭىز ، نەدە تۇرسىڭىز ، نەگە كىرسىڭىز ، نەدىن چىقسىڭىز « تەڭرى ، يارۇق[1] ، كۆچلۈك ، بىلگە » دېگەن تۆت سۆزنى ئاغزىڭىزدىن چۈشۈرمەي دائىم يادلاپ تۇرۇڭ . شۇنداق قىلسىڭىز ئەزرۇئا تەڭرى سىزگە مەدەت بېرىپ ، ئىشلىرىڭىز ئاسان بولىدۇ . بۇنىڭدىكى « تەڭرى » دېگىنىمىز ئالىي ئىلاھ ئەزرۇئا تەڭرىنى بىلدۇرىدۇ . « يارۇق » دېگىنىمىز يورۇقلۇق ئىلاھلىرى بولمىش كۈن ، ئاي تەڭرىلەرنى بىلدۇرىدۇ . « كۆچلۈك » دېگىنىمىز تەڭرىنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتى بولمىش يورۇقلۇق ئەلچىلىرىدۇر . « بىلگە » دېگىنىمىز ئەزرۇئا تەڭرىنىڭ ئەقىل ـ پاراسىتى دېمەكتۇر . بۇ تۆت سۆزنى ھازىرلا يادلىۋېلىڭ .

بۆگۇ قاغان يادلىدى :

ـــ تەڭرى ، يارۇق ، كۆچلۈك ، بىلگە .

باش روهانيي شادلانغان ھالدا خىتاب قىلدى :

---

① يارۇق ـــ قەدىمكى تۈركىي تىلدا « يورۇقلۇق ، نۇر » .

ـــ قۇتلۇق بولغايسىز ، ئەي تەڭرىنىڭ ئەزىز بەندىسى ! مانى روھى قەلبىڭىزنى يورۇتتى . ھازىرغا قەدەر مانىخەيلەر ئىچىدىن ھۆ-كۈمرانلار چىقىپ باقمىغانىدى . سىز مانىخەيلەرنىڭ تۇنجى ھۆكۈمدارى بولۇپ قالدىڭىز . شۇڭا ، بىز سىزنى شۇ بۇگۈنكى كۈندىن ئېتىبارەن « تەڭرىخان » دەپ ئاتايمىز .

ـــ خوپ ، ھۆرمەتلىك باش روھانىي ، ـــ دېدى بۆگۈ قاغان ، ـــ ئەمدى سىزگە بىر ئىلتىماسىم بار .

ـــ ئىلتىماسىڭىزنى بايان قىلغايسىز ، بۇيۇك تەڭرىخان .

ـــ پۇقرالىرىمغا مانى دىنىنى ئۆگىتىش ئۈچۈن ماڭا بىر نەچچە راھىبنى قوشۇپ بەرگەيسىز .

ـــ بارىكاللا ! ـــ باش روھانىي يەنە خۇشاللىق بىلەن خىتاب قىلدى ۋە ئۆزىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان تۆت راھىبنى قولى بىلەن ئىشارە قىلىپ كۆرسەتتى ، ـــ مانا بۇ راھىبلار سىزگە يارەمچى ۋە مەسلىھەتچى بولسۇن .

ـــ بۇيۇك تەڭرىخاننىڭ خىزمىتىدە بولۇشقا تەييارمىز ، ـــ دېـ يىشتى تۆت راھىب سىپايىلىك بىلەن باش ئېگىپ .

شۇنداق قىلىپ ، بۆگۈ قاغان « تەڭرىخان » دېگەن پەخرىي نام بىلەن ئۇلۇغلىنىپ ، مانى دىنىغا كىرگەن ھېسابتا بولدى . سەددىچىن سېپىلىنىڭ شىمالى ۋە غەربىدىكى بارلىق تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئالىي ھۆكۈمدارى بولۇپ تۇرۇۋاتقان بۇ قاغان ئەن لۇشەن ـــ شى سىمىن تۇپىلىڭىنى باستۇرۇشتا ۋە تاڭ سۇلالىسىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاپ قېلىشتا ھەل قىلغۇچ رول ئويناغانىدى . مانا ئەمدى ئۇ غەلـ بىلىك جەڭ قىلىپ ، شى چاۋيى قولىدىن تارتىۋالغان شەرقىي ئاستانە لوياڭ شەھىرىدە سوغدى روھانىيلىرىنىڭ دەۋىتى بىلەن مانى دىنىنى پۈتۈن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئورتاق دىنى قىلىشقا بەل باغلاپ ، تۆت راھىبنى ئېلىپ قەسىرگە قايتتى .

× × ×

چاكىنەن . شۇ يىلنىڭ تومۇز كۈنلىرى .

قۇتادمىش قوردانلىق مۇساپىرلار بىلەن بىناكارلىق قۇرۇلۇشىدا ئىشلىمەكتە ئىدى . ئۇ ھازىر خېلى ئۇبدانلا ئۇستا بولۇپ يېتىشىپ قالغانىدى . شۇ تاپتا ئۇ يوغان ـ يوغان خام كېسەكلەرنى رەتلىك تىزىپ تام قوپۇرۇش بىلەن بەند ئىدى .

ـــ ئەي بۇرادەر ، ـــ دەپ چاقچاق قىلاتتى ئۇنىڭغا قوردانلىقلار ، ـــ قوردانلىق قىزغا ئۆيلىنىپ ، مانا ئاخىر ئۆزۈڭمۇ ھەقىقىي قوردانلىق ئۇستا بولۇپ يېتىشتىڭ . تامچىلىق ھۇنىرىنى بىلمىگەن ئادەمنى قوردانلىق دېگىلى بولمايدۇ .

ـــ بۇ ھۇنەرنى ئەمدى ئورخۇنلۇق يۇرتداشلىرىمغىمۇ ئۆگىتەمەن ، ـــ دەيتتى قۇتادمىشمۇ قوردانلىقلارغا خۇشخۇي بېقىپ .

شۇ ئەسنادا قۇرۇلۇش ئورنىنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر تابغاچ ئۇلارغا قىزىقىپ توختاپ قالدى ۋە ئىككى قولىنى جۇپلەپ سالام بەرگەندىن كېيىن كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ سورىدى :

ـــ قارىسام تابغاچ ئەمەس ئىكەنسىلەر ، ئۇيغۇرچە سۆزلەۋاتىسىلەر ، نەدىن كەلگەن سىلەر ؟

ـــ بۇلار قوردانىدىن ، مەن ئورخۇندىن كەلگەن ، ـــ دېدى قۇتادمىشمۇ ئۇنىڭغا سالام بېرىپ .

ـــ مەنمۇ ئۆتكەن ھەپتىدە ئورخۇندىن كەلگەن ، ـــ دېدى تابغاچ ، ـــ شۇڭا سىلەرنى كۆرۈپ سالام بەرگىلى كەلدىم .

ـــ ئورخۇن بويىغا نېمە ئىش بىلەن بارغانىدىڭىز ؟ ـــ سورىدى قۇتادمىش .

ـــ ئۇيغۇرلارنىڭ قاغانىغا ياتلىق بولغان نىڭگو قۇنچۇي ئۇچۇن ئۆي ـ ئىمارەت سالدۇق ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى تابغاچ .

ـــ دېمەك ، سىزمۇ بىناكار ئىكەنسىز ـ دە .

ـــ شۇنداق . ئۇ يەرگە بىز ناھايىتى نۇرغۇن ئىشلەمچىلەر بىللە بارغانىدۇق . نۇرغۇن ئىمارەتلەرنى سالدۇق ، ئەتراپىغا سېپىل سوقتۇق . شۇنداق قىلىپ ، ئورخۇن دەرياسىغا يېقىن جايدا پۇتۇن بىر شەھەر بىنا بولدى . ئۇيغۇرلار ئۇ شەھەرنى « قاتۇنبالىق »[1] دەپ ئاتىۋالدى .

ـــ تابغاچ ئۇستىلار يايلاققا ئىشلەشكە كەتتى دەپ ئاڭلىغانىدۇق ، لېكىن پۇتۇن بىر شەھەر قۇرۇلۇپ پۇتكەنلىكىنى ئويلىماپتىكەنمەن ، ـــ دېدى قۇتادمىش .

ـــ ھازىر ئۇ يەرلەردە ئۆي سېلىش قىزغىنلىقى كۆتۈرۈلۈپ كەتتى ، ـــ دېدى تابغاچ ، ـــ يۇقىرى تەبىقە كىشىلىرى كىگىز ئۆيلەرنى تاشلاپ كېسەك ئۆيلەرگە كىرىشكە باشلىدى . ھازىر يەنە سوغدى روھانىيلىرى بىرنەچچە ئورۇندا مانى ئىبادەتخانىلىرىنى سېلىۋاتىدۇ .

ـــ ئۇ تەرەپلەردە كىشىلەر مانى دىنىغا كىرىۋاتىدۇ دەپ ئاڭلىدۇق . راستمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى قوردانلىقلاردىن بىرى .

ـــ راست ، ـــ دېدى تابغاچ ، ـــ تېخى يېقىندا بۆگۈ قاغان لوياڭدىن مانى راھىبلىرىنى ئېلىپ ئورخۇن بويىغا قايتىپ كەلدى . ئۇ مانى دىنىنى پۇتۇن خانلىقنىڭ رەسمىي دىنى ، بارلىق پۇقرالار بۇنىڭدىن كېيىن مانى دىنىغا ئېتىقاد قىلىشى كېرەك دەپ جاكارلاپتۇ .

تابغاچ يەنە بىردەم پاراڭلىشىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ئۆز يولىغا كەتتى . قۇتادمىشنىڭ دىل ئارامى بۇزۇلغانىدى . ئۇنىڭ قولى ئىشقا بارمىدى .

ـــ بۇرادەرلەر ، ئەمدى يۇرتۇمغا قايتمىسام بولمايدۇ ، ـــ دېدى قۇتادمىش قوردانلىق شەرىكلىرىگە مۇراجىئەت قىلىپ ، ـــ مەن بۇ يەردە بىناكارلىق كەسپىنى ئۆگىنىش ئۈچۈن تۇرۇپ قالغانىدىم . تابغاچ ۋە سوغدى ئۇستىلاردىن ئۆگەنىدىم . ئەمدى يايلاقلاردا شەھەر بىنا قىلىش قۇرۇلۇشلىرىغا قاتنىشىمەن . سىلەرچۇ ؟ مەن بىلەن كېتەمسىلەر ؟

قوردانلىقلار ئۆزئارا غۇلغۇلا قىلىشتى .

---

[1] قاتۇنبالىق ـــ « خانىش شەھىرى » دېگەن مەنىدە (قەدىمكى تۈركىي تىلدا) .

ـــ ماقۇل ، بۇرادەر قۇتادمش ، ـــ دېيشتى ئاخىر ئۇلار ، ـــ ئورخۇن يايلاقلىرىنىمۇ كۆرۈپ باقايلى .

ئۇلار ئىش ئورنىنى تاپقاچ ئىشلەمچىلەرگە ئۆتكۈزۈپ بېرىپ ئۆيىگە قايتتى .

ـــ ئەمدىغۇ مانى دىنىغا كىرەرسىز ؟ ـــ دېدى ئايتولۇن قۇتادمش قايتىپ كېلىپ ، بۆگۈ قاغانىڭ مانى دىنىغا كىرگەنلىكىنى سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن .

ـــ بۇ گەپنى كېيىن قىلىشايلى ، ـــ دېدى قۇتادمش ، ـــ ئالدى بىلەن يايلاققا بېرىۋالايلىچۇ .

ـــ ماقۇل ، ـــ دەپ رازىلىق بىلدۈردى ئايتولۇن .

ئون ئالتىنچى باب

مانى ۋە شامان

تىنىق كۆك ئاسماندىكى ئالتۇن قۇياش يېشىل يايلاق ئۈستىگە ئۆزىنىڭ يارقىن نۇرىنى سېخىيلىق بىلەن چېچىپ تۇراتتى . ئورخۇن دەريـاسىنىڭ شاۋقۇنلۇق دولقۇنلىرى مەۋج ئۇرۇپ ئاقماقتا ئىدى . قۇتاد-مىش ، ئايتولۇن ۋە قوردانلىق ئىشلەمچىلەر ئىككى ھارۋىغا يۈك - تاقلـ-رىنى بېسىپ بۇ پايانسىز كەڭرى يايلاققا يېتىپ كەلدى .

— مانا بۇ مېنىڭ يۇرتۇم ! — دەپ خىتاب قىلدى قۇتادمىش ئات ئۈستىدە زوقمەنلىك بىلەن ئەتراپقا نەزەر تاشلاپ ، — نېمىدېگەن گۈزەل يايلاق ! كۆردۈڭلارمۇ ؟

— راست گۈزەل يەر ئىكەن ، — دېيىشتى قوردانلىقلار تەستىق-لىغان تەرزدە باشلىرىنى لىڭشىتىپ . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئاتلىق ، بەزـ-لىرى ھارۋىلاردا ئولتۇرۇشقانىدى .

— قاراڭلار ، سېپىل ! — دېدى ئايتولۇن ئولتۇرغان ھارۋىنى ھەيدەۋاتقان قوردانلىق يىگىت قولى بىلەن يىراقنى كۆرسىتىپ .

— بۇ قانداق گەپ ؟ — دەپ ھەيران بولدى قۇتادمىش يىراق-تىكى سېپىللارغا قاراپ ، — بۇ يەردە ھېچقانداق سېپىل يوق ئىدىغۇ ! يۈرۈڭلار ، بېرىپ كۆرەيلى .

ئۇلار ئاتلىرىنىڭ باشلىرىنى بۇراپ سېپىلغا يېقىنلاشتى . يوغان - يوغان چاسا تاشلار بىلەن قويۇرۇلغان ھەيۋەتلىك سېپىلنىڭ دەرۋازىسـ-دىن ئىككى چەۋەندەز ئۇچىسىدىكى تۆمۈر ساۋۇت ۋە يانلىرىغا ئېسىلغان قىلىچ - خەنجەرلىرىنى شاراقلىتىپ چىقىپ كەلدى .

ـــ توختاڭلار ! سىلەر نېمە ئادەم ؟ نەدىن كەلدىڭلار ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇلاردىن بىرى قۇتادمىشنىڭ ئالدىنى توسۇپ .

ـــ بىز سەددىچىن سېپىلىنىڭ ئۇ تەرىپىدىن ، چاڭئەن شەھىرىدىن كەلدۇق .

ـــ نېمە ئىش بىلەن كەلدىڭلار ؟

ـــ بۇ مېنىڭ يۈرتۇم ، ـــ دېدى قۇتادمىش ، ـــ مەن مۇشۇ يەرىدىن كەتكەن ، ئەمدى يەنە قايتىپ كەلدىم . ئەمدى سىلەردىن سوراپ باقاي ، بۇ سېپىل قاچان سېلىنغان ؟ يەتتە يىلنىڭ ئالدىدا مەن بۇ يەردىن كەتكەندە بۇنداق سېپىل يوق ئىدى .

ـــ بۇ ئادەتتىكى سېپىل ئەمەس . بۇ مەرھۇم بايانچۇر قاغاننىڭ كىچىك قاتۇنى نىڭگو قۇنچۇي ئۇچۇن سالدۇرۇلغان مەخسۇس قەلئە ، ـــ دېدى چەۋەندازلارنىڭ بىرى .

ـــ شۇنىڭ ئۇچۇن بۇ قەلئە « قاتۇنبالىق » دەپ ئاتالغان ، ـــ دەپ چۈشەندۈردى ئىككىنچى چەۋەنداز .

ـــ شەھەرگە كىرسەك بولامدۇ ؟ ـــ سورىدى قۇتادمىش .

ـــ بولىدۇ ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى چەۋەندازلاردىن بىرى ، ـــ ھازىر بۇ يەردە نۇرغۇن ئىشلەمچى ، ھۇنەرۋەن ھەم سودىگەرلەر ماكانلىشىۋاتىدۇ .

ـــ شەھەرگە كىرىپ كۆرۈپ باقايلى ، ـــ دېدى قۇتادمىش .

ئۇلار سېپىلنىڭ تۆمۈر بىلەن قاپلىنىپ قارا سىرلانغان يوغان قوش قاناتلىق دەرۋازىسىدىن كىردى .

ـــ بۇ قانداق شەھەر ؟ ـــ دېدى قوردانلىقلاردىن بىرى تەئەججۇپلەنگەن ھالدا ئەتراپىغا قاراپ .

يېڭىدىن بىنا قىلىنغان بۇ قەلئە قوردانغا ياكى ئوتتۇرا تۈزلەڭدىكى شەھەرلەرگە ئوخشمايتتى . ئۇ يەر ـ بۇ يەردە كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان چوڭ ـ كىچىك سودا دۇكانلىرى ۋە چاقچاقنىنا سېلىنغان بىر نەچچە ئۆينى ھېسابقا ئالمىغاندا ئالاھىدە قۇرۇلۇشمۇ يوق ئىدى . ئەكسىچە ، ھەممە يەردە خۇددى يايلاقتىكىگە ئوخشاش چېدىر ۋە كىگىز

ئۆيلەر تىكىلگەنىدى . چۇلۇۋۇرىدىن دەرەخ ياكى تۈۋرۈكلەرگە باغلاپ قويۇلغان ئات ۋە تۆگىلەر ئۇچراپ تۇراتتى . ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل تار كوچىلاردىن ئۆتۈپ بىر يەرگە كەلگەندە قۇتادمىش ئېتىنى توختىتىپ خىتاب قىلدى :

ـــ قاراڭلار ، يەنە سېپىل بار ئىكەن .

دەرۋەقە ، بۇ ئۆزگىچە شەھەر ئىچىدە يەنە بىر كىچىك شەھەرچە بار ئىدى . بۇ شەھەرچىمۇ تۆت تەرەپتىن چاسا شەكىلدە سېپىل بىلەن قورشالغانىدى .

ـــ بۇ يەرگە كىرىشكە بولمايدۇ ! ـــ شەھەرچىنىڭ قىزىل سىرلانغان دەرۋازىسى ئالدىدا ئۇزۇن نەيزە تۇتۇپ تۇرغان جىسەكچى قۇتادمىشنىڭ ئالدىنى توسىدى .

ـــ بۇ يەرگە نېمىشقا كىرىشكە بولمايدۇ ؟ ـــ قۇتادمىش قىزىقىپ سورىدى .

ساۋۇت ۋە دۇبۇلغا كىيگەن نەيزىلىك جىسەكچى چۇشەندۈردى :

ـــ بۇ قەلئەدە نىڭگو قاتۇن ئۆزىنىڭ يېقىنلىرى ھەم چۆرە ـ چاكارلىرى بىلەن تۇرىدۇ . قارىغاندا ، سىلەر ياقا يۇرتتىن كەلگەندەك تۇرىسىلەر . قونالغۇ كېرەك بولسا تاشقى شەھەردىن ئىزدەڭلار .

ـــ بۇ شەھەرنىڭ قاتۇنىبالىق دەپ ئاتالغىنى بىكار ئەمەس ئىكەن ـ دە ، ـــ دېدى قۇتادمىش ۋە ئېتىنىڭ يېشىنى كەينىگە بۇرىدى .

تاشقى شەھەردە مۇساپىرلار قونالغۇ قىلىدىغان دەڭلەر تەسىس قىلىنغانىدى . ئۇزۇن سەپەردە چارچىغان قۇتادمىش قاتارلىقلار ئەنە شۇنداق دەڭلەرنىڭ بىرىگە كېلىپ توختىدى . ئۇلار ئاتلىرىنى ئېغىل قىلىنغان لاپاس ئاستىغا توختىتىپ ، ئۆزلىرى خام كېسەك بىلەن قوپۇ ـ رۇلغان ئاددىيغىنا بىر كۆرۈمسىز ئۆيگە كىرىشتى . دەڭ خوجايىنى سۇ ـ پىغا داستىخان سېلىپ ، ھەجىر ـ چىنىلەرگە چاي قۇيدى .

ـــ بۇ شەھەر شۇنچە ئاسان پۈتۈپ چىقىپتۇ ـ ھە ؟ ـــ قۇتاد ـ مىش ئەجەبلىنىپ سورىدى .

ـــ شۇنداق ، ـــ دېدى دەڭ خوجايىنى ، ـــ شەھەر قۇرۇلۇشىغا

ئوتتۇرا تۈزلەڭدىن ، شۇنداقلا ، قوچۇ[1] ، بەشبالىق ، كۈسەن[2] قاتارلىق جايلاردىن ناھايىتى نۇرغۇن ئىشلەمچى ئۇستىلار ئېلىپ كېلىنىدى . ئۇلار تەرەپ ـ تەرەپتىن جىددىي تۇتۇش قىلىپ ، ئىككى يىل بولغاندا مانا مۇشۇنچىلىك بىر شەھەرنى قۇرۇپ چىقىشتى .

ـــ بۇ شەھەر تېخى بەك كىچىك ، بەك ئاددىي ئىكەن ، ـــ دېدى قوردانلىقلاردىن بىرى .

ـــ شۇنداق ، ـــ دېدى يەنە دەك خوجايىنى ، ـــ لېكىن ھازىرمۇ يەنە قۇرۇلۇش توختاپ قالمىدى . ئىمكانىيىتى بولغان ھاللىق كىشىلەر داۋاملىق بۇ يەرگە كېلىپ ، ئۆزلىرىگە ئۆي سېلىۋاتىدۇ .

ـــ باشقا جايلاردىمۇ شەھەر قۇرۇلۇشى بولۇۋاتامدۇ ؟ ـــ قۇتاد-مش قىزىقسىپ سورىدى .

ـــ ھازىر بۆگۈ قاغان ئاستانە قىلىش ئۈچۈن ئايرىم شەھەر سالدۇرماقچى بولۇپ ، ئىشلەمچىلەرنى يىغىۋاتىدۇ ، ـــ دېدى دەك خوجايىنى .

ـــ بۆگۈ قاغان ھازىر قەيەردە ؟

ـــ ئورخۇن دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىنى بويلاپ ماڭغاندا بۇ شەھەردىن ئۈچ كۈنلۈك يەردىكى يايلاقتا دەپ ئاڭلىدىم . ئۇ شەھەر قۇ-رۇلىدىغان يەرنى ئۆزى تاللاپ ، ئۆزى نازارەت قىلىۋېتىپتۇ .

قۇتادمش ئۆز ھەمراھلىرىغا قارىدى .

ـــ ئەتە ئەتىگەندىلا يولغا چىقايلى ، قاغاننى تاپايلى .

× × ×

گويا كى ئىلاھىي داستىخان كەبى كەڭ يېيىلغان يېشىل يايلاقتا رەڭمۇ رەڭ ياۋا گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن بولۇپ ، ھەر خىل چوڭ ـ كىچىك كېپىنەكلەر ئۇچۇپ ـ قونۇپ ، بۇ يەرنىڭ تەبىئىي گۈزەللىكىگە

---

① قوچۇ ـــ ھازىرقى تۇرپان شەھىرىنىڭ ئورنىدا بولغان شەھەر .

② كۈسەن ـــ ھازىرقى كۇچا ناھىيىسىنىڭ ئورنىدا بولغان شەھەر .

يەنە يېگىچە گۈزەللىك قوشاتتى . شۇ يايلاقنىڭ ئېگىزرەك كۆتۈرۈلگەن تەكشى تۆپىلىكىگە بۆگۈ قاغانىنىڭ قارارگاھى قۇرۇلغانىدى . قىزىل رەڭ لىك ئۈچ يېپەك چېدىر يېراقتىنلا كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى . ئوتتۇرىدىكى چېدىرنىڭ كۈنچىقىشقا قارىتىلغان ئىشىكى ئالدىدا ئالتۇن رەڭلىك بۆرە بېشىنىڭ شەكلى چۈشۈرۈلگەن كۆك بايراق ئىزغىرىن شامالدا يېنىك يەلپۈنۈپ تۇراتتى .

چېدىرلاردىن ئانچە يىراق بولمىغان يەرگە گېلەم سېلىنغان بولۇپ ، ئۈستىگە ئاق شايى داستىخان تارتىلغانىدى . ئۈچسىغا قىزىل يېپەك تون كىيىپ ، ئۈزۈن قوڭۇر چاچلىرى ئۈستىدىن يېشىل تاۋار ياغلىق چىگىۋالغان بۆگۈ قاغان توزغاق تولدۇرۇپ تىكىلگەن يوغان تەكىيىگە جەينىكى بىلەن تايىنىپ ئولتۇرغان هالدا قىمىز ئىچكەچ كاۋاپقا ئېغىز تەگمەكتە ئىدى . قوي تېرىسىدىن جىلىتكە كىيگەن ياش چاكار قىمىز تولدۇرۇلغان تورسۇقنى چالغىتىپ ئولتۇراتتى .

شۇ ئەسنادا يىراقتىن ئات تۇياقلىرىنىڭ تىۋىشى ئاڭلاندى . چاكار شۇ تەرەپكە نەزەر تاشلاپ ، قاغانغا مەلۇم قىلدى :

ـــ ئۇلۇغ بۇيرۇق ئىنانچۇ تون باغا تارقان كەلدى .

ئۇلۇغ بۇيرۇق يېقىن كېلىپ ئاتتىن چۈشتى . شۇ يەردە كاۋاپدانغا ئوتۇن كەسلەۋاتقان چاكار يۈگۈرۈپ كېلىپ ، ئۇنىڭ ئېتىنىڭ چۈلۈۋىرىنى يەرگە قېقىلغان تۆمۈر قوزۇققا باغلاپ قويدى .

ـــ تەڭرىدە بولمىش بۆگۈ قاغانىڭ قۇت بولسۇن [1]، ـــ دەپ سالام بەردى باغا تارقان .

ـــ سىزگىمۇ قۇت بولسۇن . ئولتۇرۇڭ ، ـــ دېدى قاغان .

ئۇلۇغ بۇيرۇق دادىل قەدەم تاشلاپ كېلىپ گېلەمگە ئولتۇردى . چاكار كۈمۈش كاسىغا تورسۇقتىن قىمىز قۇيۇپ ئۇنىڭغا سۇندى . بۆگۈ قاغان ئۇلۇغ بۇيرۇققا قاراپ قويۇپ ، ئۇنچىقماستىن قىمىزنى ئوتلىدى . ئۇ مەزكۇر پېشقەدەم بۇيرۇققا ئالاهىدە ئېتىبار بىلەن قارايتتى ، چوڭ ـ كىـ

---

① تەڭرىدىن يارالغان بۆگۈ قاغانغا بەخت يار بولسۇن (قەدىمكى تۈركىي تىلدا) .

چىك ئىشلاردا ھەمىشە ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشەتتى ، ئۇنى خانلىقتىكى ئەڭ چوڭ دانىشمەن دەپ ھېسابلايتتى . ئىنانچۇ تون باغا تارقان ئىلگىرى كۆل بىلگە قاغان ۋە بايانچۇر ئەل ئەتمىش بىلگە قاغانغا ئۇلۇغ بۇيرۇق بولۇپ خىزمەت قىلغان . مانا ئەمدى ئۇچىنچى ئەۋلاد ھۆكۈمدار بۆگۈ قاغانغىمۇ يەنە شۇ ئەمەل بىلەن خىزمەت قىلماقتا . ئۇ ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ تىكلىنىشىدە ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنگۈدەك تۆھپە قوشقان ، دانالىقى ۋە قەھرىمانلىقى بىلەن داڭق چىقارغان مەشھۇر زات ئىدى . شۇڭا ، ئۇ ئۇچ ئەۋلاد قاغانىنىڭ ئالدىدا ئالاھىدە ئىمتىيازغا ئىگە بولۇپ ، خالىغان ۋاقىتتا ئۇلار بىلەن ئىختىيارىي كۆرۈشۈپ ، ئەركىن پاراڭلىشالايتتى . ھالبۇكى ، بۆگۈ قاغان ئۇنىڭ بەزى چاغلاردىكى تەكەللۇپسىز ئەركىنلىكىنى ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيتتى . شۇنداقتىمۇ ، قاغان ئۆزىنىڭ بۇنداق نارازىلىقىنى ئۆز ئىچىدىلا بىلىپ ، سىرتىدا چاندۇرمايتتى .

ـــ بۇيۇك قاغانىمغا ئېيتىدىغان سۆزۈم بار ، ـــ دېدى ئىنانچۇ تون باغا تارقان بىر كاسا قىمىزنى ئىچىۋەتكەندىن كېيىن .

ـــ سۆزلەڭ ، ئۇلۇغ بۇيرۇق .

ـــ بۇيۇك قاغانىم ، پۈتۈن يايلاق خەلقى ، جۈملىدىن بىزمۇ ئەزەلدىن شامان يولىنى تۇتۇپ كەلگەن . ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ مۇقەددەس روھلىرى شامانلار ئارقىلىق بىزگە مەدەت بېرىپ تۇرىدۇ . بىزنىڭ ژۇجۇدىمىز ھەم ئېتىقادىمىز شامانلارغا باغلانغان . مانى ، بۇرخان دېگەنلەر بىزگە يات ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ پاك روھلىرى ئۇلارنى قوللىمايدۇ . ھازىر ئەل ئىچىدە مانى دىنىغا قارشى تۇرىدىغانلار ناھايىتى كۆپ .

قاغانىنىڭ چىرايىدا نارازىلىق ئالامەتلىرى روشەن ئىپادىلەندى .

ـــ سىز بىلەن بۇ ھەقتە بىرنەچچە قېتىم سۆزلەشتۇق ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ مانى دىنىنىڭ ئەۋزەللىكلىرى كۆپ . بۇ دىن ئادەملەرنى ئىنساپقا باشلايدۇ . ئېلىمىزدىكى بارلىق قەبىلە ، تائىپىلەر بۇنىڭدىن كېيىن مانى بۇرخان ئەقىدىلىرىگە ئەمەل قىلىشى شەرت . مانى روھى بىزنىڭ كۈچەمىزگە كۈچ قوشىدۇ ، بىزنى تېخىمۇ يۇكسەلدۇرىدۇ .

ئۇلۇغ بۇيرۇق يەنە ئېتىراز بىلدۈردى :

ـــ كۆك تەڭرىنىڭ ئىرادىسى ، شامانلارنىڭ ئۇلۇغلۇقى بىلەن بىزمۇ ھەم بارلىق تۈركىي قەبىلىلەرمۇ ئەزەلدىن تارتىپ ھازىرغىچە تەڭداشسىز قۇدرەتلىك بولۇپ كېلىۋاتىمىز . ئەمدى بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئەنئەنىۋى ئېتىقادىمىزدىن يۈز ئۆرۈپ ، باشقا دىنغا كىرسەك كۆك تەڭرى ، كۆك بۆرە ئېلىمىزگە بالايى ـ قازا ياغدۇرىدۇ .

ـــ بەس ! ـــ دەپ خىتاب قىلدى بۆگۈ قاغان جۈدۈنى ئۆرـ لەپ ، ـــ بىز يەنىلا كۆك تەڭرى ، كۆك بۆرىنى ئۇلۇغلايمىز ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ مۇقەددەس روھلىرىغا سېغىنىمىز ، لېكىن ئەلنى سوراشتا شامانلارنىڭ پال سېلىپ ، پېرە ئويناشلىرى بىلەن ئەمەس ، مانى بۇرخان تەلىماتى بىلەن ئىش كۆرىمىز !

ـــ بەللى ! ـــ دېدى ئىنانچۇ تون باغا تارقان كىنايىلىك تەلەپـ پۈزدا ، ـــ بۇ ئىككى خىل ئېتىقادنىڭ ئارىلاشمىسى بولۇپ قالدىغۇ .

ئەمدى بۆگۈ قاغان ئۆزىنى بېسىۋالالماي قالدى .

ـــ بەس ! ـــ دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى ئۇ ئۇلۇغ بۇيرۇققا غەزەپ بىلەن تىكىلىپ ، ـــ ئىككى ئېتىقاد بولسا نېمە بوپتۇ !

ئارىدا بىر ھازاغىچە ئېغىر جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى . ئاندىن بۆگۈ قاغان يەنە سۆزلىدى :

ـــ سىز ئالدى بىلەن روھانىيلارنىڭ بايانلىرىنى ئۆز قۇلىقىڭىز بىلەن ئاڭلاپ بېقىڭ . ئۇلار سىزگە مانى نوملىرىنى ئوقۇپ بەرسۇن . شۇنىڭدىن كېيىن بۇ دىنىنىڭ ئەۋزەللىكىگە قايىل بولىسىز .

ـــ خوپ ، ـــ دېدى ئىنانچۇ تون باغا تارقان ۋە پەرىشان ھالدا چوڭقۇر بىر تىنىۋېلىپ ئورنىدىن تۇردى ، ـــ مەن قايتاي ، ئىجازەت بەرگەيسىز .

بۆگۈ قاغان ماقۇل بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ بېشىنى ئىرغىتتى . ئۇـ لۇغ بۇيرۇق ئېتىغا مىنىپ يۇرۇپ كەتتى . يايلاق ئەنئەنىسىنى ئۆزگەرـ تىپ ، مانى يولىغا ماڭغان قاغان ئالدىدىكى كۈمۈش كاسىغا قۇيۇلغان قىمىزنى ئىچىشنىمۇ ئۇنتۇپ ، ئۇزاققىچە خىيال سۈرۈپ ئولتۇردى .

قاغاننىڭ ئۈچ چېدىرى تىكىلگەن جايدىن ئانچە يىراق بولمىغان

يەردە يەنە بىر يېگى يېپەك چېدىر كۆرۈنۈپ تۇراتتى . شۇ چېدىردىن ئۇزۇن ئاق لىباس كىيگەن تاقىر باش سوغدى روھانىي قېلىن بىر كىتابنى قولتۇقىغا قىسقان ھالدا چىقتى ۋە ئۇدۇل بۆگۈ قاغانىنىڭ يېنىغا كېلىپ ، گېلەمگە يۇكۇندى . ئۇنىڭ بۇنداق ئەركىنلىكىدىن قاغان بىلەن دائىم كۆرۈشۈپ ، ئۆزلىشىپ كەتكەنلىكىنى قىياس قىلىشقا بولاتتى .

ـــ نوم ئوقۇشنى باشلايمزمۇ ، بۇيۇك قاغانىم ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ سېپايىلىك بىلەن ئاۋازىنى سىلىق چىقىرىپ .

ـــ ئوقۇيلى ، ـــ دېدى بۆگۈ قاغانمۇ بوش ئاۋازدا ، ـــ ئاۋۋال قىمىز ئىچىڭ .

روھانىي چاكار سۇنۇپ بەرگەن كۈمۈش كاسىنى ئىككى ئالىقىنى بىلەن توسۇپ ، ئەدەپ بىلەن رەت قىلدى .

ـــ بىز مانى مۇرىتلىرى گۆش يېمەيمىز ، قىمىز ئىچمەيمىز .

ـــ ھەـ راسـت ، دائىم ئۇنـتۇپ قالـمەن ، ـــ دېدى بۆگۈ قاغان ، ـــ لېكىن مەن گۆش يەپ ، قىمىز ئىچىدىغان ئادىتىمنى زادى ئۆزگەرتەلمىدىم .

ـــ ئەزرۇئا تـەكرى بۇيۇك قاغانىمنى كەچۈرىدۇ ، ـــ دېدى روھانىي ، ـــ چۈنكى بۆگۈ قاغان پۈتۈن بىر خانلىقنىڭ ئاھالىسىنى دىنىمىزغا باشلىدى .

ئەمدى قاغان بۇ روھانىيدىن ھېيىققاندەك بولۇپ ، كاۋاپ بىلەن قىمىزغا ئېغىز تەگمەي شۇك بولۇپ قالدى .

ـــ ئىـبادەتـخانا قۇرۇلۇشـىنى قاچان باشـلايمىز ، بۇيۇك قاغانىم ؟ ـــ دەپ يەنە سورىدى روھانىي .

ـــ پات ئارىدا باشلايمىز ، ـــ دېدى قاغان ، ـــ قاتۇنبالىق شەھىرىنىڭ قۇرۇلۇشىدا ئىشلىگەن ئۇستىلار ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىپ كەتتى . تېخى تۇنۇگۈنلا قوچۇ ۋە بەشبالىق دىيارىدىن بىرقىسىم ئۇستىلار كەلدى . ئۇلارغا يەنە بىر تۈركۈم ئىشلەمچىلەرنى سەپلەپ بەرسەك ئىش باشلىنىدۇ .

روھانىي رازى بولغان قىياپەتتە بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى ـ دە ،

قولىدىكى نوم كىتابنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى . قاغان بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ، ئىخلاس بىلەن تىڭشاپ ئولتۇردى . بىراق ، نومنى داۋاملىق ئو-قۇشقا نېسىپ بولمىدى . يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئات تۇياقلىرىنىڭ شەپىسى ئاڭلاندى .

ـــ قاغان بىلەن كۆرۈشمەن ، ئىلتىماسىم بار ، ـــ دېدى يې-قىنلاپ كەلگەن چەۋەنداز ئۆزىنىڭ يولىنى توسىغان قورۇقچىغا .

ـــ بولمايدۇ ، بۇگۈن قاغاننىڭ چولىسى تەگمەيدۇ ، باشقا كۈنى كەل ، ـــ دېدى قورۇقچى ئۇنىڭغا يول بەرمەي .

بۆگۈ قاغان بۇرۇلۇپ ئۇلار تەرەپكە قارىدى ۋە ئۇنلۈك توۋلىدى :

ـــ نېمە ئادەم سەن ؟ بۇ ياققا كەلگىن .

بۇ يېڭى كەلگەن چەۋەنداز قۇتادمش ئىدى . ئۇ قاغان ئالدىدا بىر پۇتى بىلەن تىزلىنىپ بېشىنى ئەگدى ۋە گېپىنى ئۇدۇللا باشلىدى :

ـــ بۇيۇك قاغانىم يېڭىدىن بىر شەھەر سالدۇرماقچى دەپ ئاڭلىدىم .

ـــ شۇنداق . ئوردا تۇرىدىغان شەھەر سالدۇرماقچى بولۇۋا-تىمىز ، ـــ دېدى بۆگۈ قاغان بۇ ناتونۇش يىگىتكە قىزىقسىنىپ قاراپ ، ـــ دادىل سۆزلەيدىغان ئەزىمەت ئىكەنسەن . ئەمدى سەنمۇ « شەھەر قۇرۇش ياخشى ئەمەس ، ئاتا ـ بوۋىمىزدىن كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى تۇر-مۇش ئۇسۇلىمىزنى ئۆزگەرتىشكە بولمايدۇ » دېمەكچىمۇ ؟

ـــ يوقسۇ ، يوقسۇ ، بۇيۇك قاغانىم ، ـــ دېدى قۇتادمش ۋە ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ بېشىنى ئەگدى ، ـــ دەل بۇنىڭ ئەكسىچە ، پې-قىرنىڭ ئۇزاقتىن بېرى شەھەر تۇرمۇشىغا ھېرىسمەنلىكى بار . پېقىرنىڭ مەرھۇم ئاتىسى يايلاقلىرىمىزدا شەھەر بىنا قىلىش توغرىسىدا كۆك تۇركلەرنىڭ ئۇزمىش قاغانىغا ۋە بىزنىڭ مەرھۇم بايانچۇر قاغانىمىزغا بىرنەچچە قېتىم تەكلىپ بەرگەنىكەن . رەھمەتلىك ئاتام پېقىرغا « بىنا-كارلىق ھۇنىرىنى ئۆگەن ، بىزنىڭ كىشىلىرىمىزمۇ كېيىن ھامان بىر كۈنى شەھەر تۇرمۇشىنىڭ ئەۋزەللىكىنى چۈشىنىدۇ . ئەنە شۇ چاغدا ھۇنەر ساڭا ئەسقاتىدۇ » دەپ ۋەسىيەت قىلغان .

ـــ هىم ، مۇنداق دېگىن ، ـــ دېدى قاغان بۇ سۆھبەتكە قىزىققان ھالدا ، ـــ سېنىڭ ئاتاڭ كىم بولىدۇ ؟ ئۇنىڭ نام ـ شەرىپى نېمە ؟

ـــ ئاتامنىڭ ئىسمى بوتاسۇن بۇقا . ئۇ كۆك تۇرك دەۋرىدىن تارتىپ ھارۇنكەشلىك قىلىپ ئۆتكەن .

ـــ ھە ، ئېسىمدە بار ، ـــ دېدى قاغان بېشىنى ئىرغىتىپ ، ـــ ئىلگىرى ئۇ سودا كارۋانلىرىغا باش بولۇپ دائىم ئوتتۇرا تۇزلەڭگە ، ئالتاي ، قوچۇ ، بەشبالىق ، ئىلى قاتارلىق جايلارغا قاتناپ تۇراتتى . راست ، راست ، ئۇنىڭ شەھەر بىنا قىلىش توغرىسىدىكى تەكلىپلىرىنى مەنمۇ ئاڭلىغان . ھە ، دېمەك سەن شۇ كىشىنىڭ ئوغلى ئىكەنسەن ـ دە ؟

ـــ شۇنداق ، بوتاسۇن بۇقىنىڭ ئوغلى بولىمەن .

ـــ ئەمسە ، ئاتاڭنىڭ ۋەسىيىتىگە ئەمەل قىلىپ ، بىناكارلىق ھۈنىرىنى ئۆگەندىڭمۇ ؟

ـــ ئەلۋەتتە ، بۇيۇك قاغانىم . پېقىر چاڭئەن شەھىرىدە يەتتە يىل تۇرۇپ ، تابغاچ ۋە سوغدى ئۇستىلاردىن ئۆگەندىم .

ـــ بۇ يەرگە شۇنى دېيىش ئۈچۈن كەلدىڭمۇ ؟

ـــ شۇنداق ، بۇيۇك قاغانىم . شەھەر قۇرۇلۇشىدا ئىشلىگۈم بار .

ـــ ھىم ، سەن ئۆزۈڭ يالغۇزمۇ ؟

ـــ يوقسۇ ، بۇيۇك قاغانىم . پېقىرنىڭ قوردان شەھىرىدىن كەلگەن شېرىكلىرى بار . ئۇلار ئۇستا تامچى .

گەپ شۇ يەرگە كەلگەندە قاغاننىڭ يېنىدا كىتاب تۇتۇپ ئولتۇرغان سوغدى روھانى سۆزگە ئارىلاشتى :

ـــ قوردانلىقلار بۇتقا چوقۇنىدۇ . لېكىن ، بۆگۈ قاغاننىڭ قول ئاستىدىكى يەرلەردە مانى دىنى رەسمىي دىن قىلىپ بېكىتىلدى . ئۇ قوردانلىق شېرىكلىرىڭ ئەمدى قانداق قىلماقچى ؟

قۇتادمش بۇ سوئالغىمۇ دادىللىق بىلەن جاۋاب بەردى :

ـــ مېنىڭ ئايالىمۇ قوردانلىق . ئۇ چاڭئەندە مانى دىنىغا كىرگەن . ئەمدى مەنمۇ بۇيۇك قاغانىمىزنىڭ ئىرادىسىگە ئىتائەت قىلىپ ،

مانى تەلماتىنى قوبۇل قىلمەن . قوردانلىق بۇرادەرلىرىمۇ شۇنداق قىلـ ماقچى .

ـــ ھىم ، ياخشى ، ـــ دېدى روھانىي رازىمەنلىك بىلەن كۈلۈمـ سىرەپ .

ـــ ماقۇل ئەمسە ، ـــ دېدى بۆگۈ قاغان قۇتادمىشقا دوستانە رەـ ۋىشتە كۆز تىكىپ ، ـــ ئەتە ئەتىگەندە ئاشۇ قوردانلىق بۇرادەرلىرىڭنى باشلاپ كەل . مېنىڭ ئادەملىرىم سىلەرنى شەھەر قۇرۇلۇشى بولىدىغان يەرگە باشلاپ بارىدۇ .

× × ×

ئارىدىن بىر يىل ئۆتتى . ئەنئەنىۋى شامان دىنىنىڭ ھىمايىچـ لىرى بىلەن يايلاق تۇرمۇشىغا يېڭىدىن سىڭىپ كىرىۋاتقان مانى دىنـ نىڭ تەرغىباتچىلىرى ئوتتۇرىسىدىكى تالاش ـ تارتىشلار تېخىچە بېسىقـ مايۋاتاتتى .

ئۆتۈكەن تاغلىرى ئىچىدىكى بىر قىشلاقتا چارۋىچىلار غۇلغۇلا قىلىشماقتا ئىدى . قارا بۇرۇتىنى تەكشى قىرقىپ ياسىۋالغان قامەتلىك ۋە سۇرلۇك بىر يىگىت ئوتتۇرىدىكى كۆتەك ھارۋىنىڭ تۆپىسىگە چىقىۋېلىپ سۆزمەنلىك قىلماقتا ئىدى . ئۇ بېشىغا بۇلغۇن تېرىسىدىن تىكىلگەن قالـ پاق ، ئۇچىسىغا خۇددى تابىغاچلارنىڭ ئېسىلزادىلىرىدەك سېرىق ئەجدـ ھانىڭ سۇرتىنى چۈشۈرۈلگەن ئۇزۇن تاۋار تون كىيگەن بولۇپ ، قارـ ماققا كاتتا بايدەك كۆرۈنەتتى .

ـــ ئەي خالايىق ! ـــ دەپ ئۇنلۇك چاقىرىق قىلدى ئۇ ئەتراپتا تـوپلىشىپ تۇرغان ئاتلىق ۋە پىيادە كىشىلەرگە ئۆتكۈر كۆزلىرى بىلەن سەپسېلىپ ، ـــ بىز ئەزەل ـ ئەزەلدىن ئېگىز تاغلاردا بۇركۈتتەك ، كەڭ دالا ـ چۆللەردە قاپلانىدەك ئەركىن ياشاپ كەلگەن كۆچمەن خەلق . بىز شەھەر سېپىللىرىنىڭ ئىچىدە قاپسىلىپ ياشىيالمايمىز ! سوغدىلارنىڭ ئۆز ئىبادەتخانىلىرىنى قۇرۇپ ، روھىمىزنى بۇلغىشىغا يول قويمايمىز !

توپلىشىپ تۇرغانلار تەرەپ ـ تەرەپتىن ئاۋاز قوشتى :

ـــ توغرا گەپ قىلدىڭ ، ماسمادار ! بىزگە شەھەر كېرەك ئەمەس ! بىزگە سوغدىلارنىڭ ئىبادەتخانىلىرى كېرەك ئەمەس !

ـــ ئۆزىمىزنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىمىزنى تاشلاپ ، يات تائىپىلەرنى دوراش خائىنلارنىڭ ئىشى ! سەن بىزنىڭ كۆڭلىمىزدىكى گەپنى قىلدىڭ ، ماسمادار .

بۇ دەل ھېلىقى كونا قاراقچى ، قۇتادمىشنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى بولۇپ قالغان ماسمادار ئىدى . تىنچ ۋە خاتىرجەم تۇرمۇشقا ئەسلا كۆنەلمەيدىغان بۇ كاللا كېسەر ھەر جايلاردا قاتراپ يۈرۈپ ، بۇلاڭچىلىق ۋە قاتىللىق قىلىپ ھارام بايلىققا ئىگە بولغاندىن كېيىن ئۆتۈكەن باغرىغا كېلىپ ماكانلاشقانىدى . كېيىن يەنە جىنايەتلىك قارا كۆڭلىگە شەيتان كىرىپ ، گۈزەل ئادارقىزنى ئالداپ ئېلىپ قاچقانىدى . چاڭئەندە ئۇ ئىسيانكار سوغدىلار بىلەن بىرلىشىپ ، توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاش ئىستەكىدە فەنياڭ ئايمىقىدىكى ئەن لۇشەن قوشۇنىغا پىدائىي بولۇپ قاتناشقانىدى . ئاخىر ئۆزىنىڭ ۋەزىيەتنى خاتا مۆلچەرلىگەنلىكىنى چۈشىنىپ ، كەينى ـ كەينىدىن زەپەر قۇچۇپ ئىلگىرىلەۋاتقان ئۇيغۇر قوشۇنىغا سۇقۇنۇپ كىرىۋالغانىدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئەن لۇشەن ـ شى سىمىن تەرەپدارلىرىنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرىدىن قۇتۇلۇپ ، يەنە ئامان ـ ئېسەن ئۆتۈكەن تاغلىرى ئىچىگە قايتىپ كەلگەنىدى . مانا ئەمدى ئۇنىڭ تىنىم تاپماي قۇتراپ تۇرىدىغان ياۋۇز تەبىئىتى يەنە ئۆزىنى كۆرسىتىشكە باشلىدى . « جىم ياتقاندىن پايدا يوق . مالمانچىلىق ئىچىدىن نەپكە ئېرىشكىلى بولىدۇ ، ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ ، ـــ مانا ھازىر تازا ئوبدان پۇرسەت كەلدى » .

ماسمادارنىڭ « پۇرسەت » دېگىنى شۇكى ، بۆگۈ قاغان مانى دىنىنى پۈتۈن خانلىقنىڭ رەسمىي دىنى دەپ جاكارلىغاندىن كېيىن قارا بودۇن ئىچىدە غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى ، نارازلىق كەيپىياتى ئەۋج ئالدى . قاغاننىڭ ئەمر ـ پەرمانلىرىغا بويسۇنمايدىغان ، مانىخەيلەرنىڭ تەرغىباتچىلىرىنى تۇتۇۋېلىپ ئۇرىدىغان ئىشلار يۈز بېرىشكە باشلىدى .

ـــ قېرىنداشلار ! ـــ دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى كۆپچىلىكنىڭ غەزەپلىك كەيپىياتىدىن تېخىمۇ رىغبەتلەنگەن ماسمادار ، ـــ ئازغۇنلار سېلىۋاتقان ئۆي ـ ئىمارەتلەرنى بۇزۇپ تاشلايلى ! بىزنىڭ تاغ ـ دالالاردا ياشايدىغان ئېسىل ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى ئۆزگەرتىشكە يول قويمايلى !

تەرەپ ـ تەرەپتىن چۇقان كۆتۈرۈلدى :

ـــ يۇرۇڭلار ، يۇرۇڭلار !

ـــ ئازغۇن مۇناپىقلارنىڭ ئەدىپىنى بېرەيلى !

ئەنئەنىۋى ئېتىقادنىڭ تەسىر كۈچى بىلەن ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان كىشىلەر ئات ـ ئۇلاغلىرىنى مىنىشىپ ، قىلىچ ياكى خەنجەر ـ پىچاقلىرىنى يانلىرىغا ئېسىشىپ ، تاغدىن سەلدەك يامراپ چۈشكىلى تۇردى .

× × ×

ئورخۇن دەريا سىنىڭ يۇقىرى ئېقىنى دائىرىسىدىكى قارا بالغاسۇن دېگەن جايدا يەنە بىر شەھەر قەد كۆتۈرۈشكە باشلىغانىدى . بۇ شەھەر تېخى قۇرۇلۇپ بولماي تۇرۇپلا « ئوردۇبالىق » [1] دېگەن نام بىلەن ئاتالدى . پات ئارىدا قۇرۇلۇش ئىشلىرى تاماملانغاندىن كېيىن بۇ شەھەرگە بۆگۈ قاغان ۋە ئۇنىڭ توققۇز بۇيرۇقى ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرى بىلەن كۆچۈپ كېلىپ ئولتۇراقلاشماقچىدى .

قۇتادمىش ئۆزىنىڭ قوردانلىق بۇرادەرلىرى بىلەن بۇ شەھەرنىڭ قۇرۇلۇشىدا جىددىي ئىشلەۋاتقىنىغا بىر يىل بولاي دەپ قالغانىدى . بۇ يەردە ئۇلاردىن باشقا قوچۇ ، بەشبالىق ، كۇسەن قاتارلىق جايلاردىن كەلتۈرۈلگەن ئىشلەمچىلەر ۋە يەرلىك پۇقرالاردىن سەپەرۋەر قىلىنىپ كەلگەنلەرمۇ ناھايىتى كۆپ ئىدى . ئىش ـ ئەمگەك راسا قىزىپ كەتكەنىدى . بەزىلەر ئۆي سالماقتا ، بەزىلەر ياغاچچىلىق ، تۆمۈرچىلىك قىلىشماقتا ، يەنە بەزىلەر شەھەر ئەتراپىغا سېپىل قوپۇرماقتا ئىدى . سې-

---

① ئوردۇبالىق ـــ ئوردا تۇرىدىغان شەھەر ، ئاستانە .

پىلدىن ئانچە يىراق بولمىغان جايدا چوڭ خۇمدان بولۇپ ، ئۇ يەردىمۇ بىر تۈركۈم ئىشلەمچىلەر خىش ۋە كاھىشلارنى پىشۇرۇپ تاۋلىماقتا ئىدى . قۇتادمىش قاتارلىق بىر نەچچەيلەن ئېگىز كۆتۈرۈپ سېلىنغان بىر ئىمارەتنىڭ ئۆگزىسىگە كاھىش يېتەكلەپ ئىدى .

ئەنە شۇنداق قىزغىن ئەمگەك قايناملىدا ئۆتۈۋاتقان قۇياشلىق باھار كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئۇشتۇمتۇت كۈتۈلمىگەن بىر ۋەقە يۈز بەردى . يىراقتا گىرىمسەن كۆرۈنۈپ تۇرغان تاغ تىزمىلىرى تەرەپتىن بىر توپ چەۋەندازلار ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ قالدى . ئۇلار ئاز دېگەندىمۇ بەش ـ ئالته يۈزچە ئادەم بولۇپ ، ھەممىسى قىلىچ ، نەيزىلەر بىلەن قوراللانغانىدى . ئىشلەمچىلەر جىددىيلىشىپ قالدى . بۇ نېمە ئادەملەر ؟ قارىغاندا ، ئەلپازى يامانەدەك كۆرۈنىدۇ .

ھەممىدىن ئاۋۋال قۇتادمىش ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى پەملىدى .

ـــ بۇرادەرلەر ، دەرھال قوراللىنايلى ! ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ئۆگزە ئۈستىدە تۇرۇپ .

بۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ بىرقىسىم كىشىلەر بۇ يەرگە كېلىپ ئىشلەمچىلەرنى ھاقارەتلەيدىغان ، بەزىدە ئۇرۇشۇپ ، مۇشتلىشىپ قالىدىغان ياكى تاش ، توقماقلارنى كۆتۈرۈپ ھۇجۇم قىلىدىغان ئىشلار بىر نەچچە قېتىم كۆرۈلگەنىدى . توغرا ، بۇنداق چاغلاردا قاغانىنىڭ شەھەر قوغۇلۇشىنى نازارەت قىلىپ ، ئەتراپىتا چارلاپ يۈرىدىغان چېرىكلىرى چاتاقچىلارنى قامچىلار بىلەن ساۋاپ قوغلىۋېتەتتى . شۇنداقتىمۇ ، ئىشلەمچىلەر ئېھتىيات يۈزىسىدىن يېنىغا قورال ئېلىپ يۈرىدىغان بولغانىدى . شۇنداق قىلغىنىمۇ دۇرۇس بوپتىكەن . قۇتادمىشنىڭ چاقىرىقى بىلەن ھەممەيلەن قوللىرىغا قىلىچ ، پالتا ، تۆمۈر گۇرزىلەرنى ئېلىپ تەييار تۇرۇشتى .

سىرتتىن كەلگەن چەۋەندازلار تېخى قۇرۇلۇپ پۈتمىگەن سېپىلنىڭ ئالدىدا توختاپ قالايمىقان ۋارقىراشتى . شۇ ئەسنادا ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن بىرى سەپنىڭ ئالدىغا چىقىپ ، قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى .

— يۇرتداشلار ! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ئۆز ئادەملىرىگە قاراپ ، — بۇ ئازغۇن مۇناپىقلارنىڭ ئۆيلىرىنى چېقىپ ، مال ـ مۈلكىنى ، خوتۇن ـ قىزلىرىنى ئولجا قىلىپ ئالايلى ! قورقماڭلار ، شامان ئەۋلىيالار بىزنى قوللايدۇ !

قۇتادمىش ئۆگزىدىن ئۇنىڭغا قاراپ ، غەزەپتىن تىترەپ كەتتى .

— ئەي مەلئۇن ماسمادار ! بۇ سەنمىدىڭ ؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ، — سېنى ئىزلەپ تاپالماي يۈرەتتىم ، ئاخىر ئۆزۈڭ ئالدىمغا كەپسەن . ئەمدى ئەجىلىڭ توشتى ، پەسكەش قاراقچى !

— ئۆز قولۇم بىلەن جېنىڭنى ئالىمەن ! — دەپ جاۋابەن ۋارقىرىدى ماسمادار قىلىچىنى پۇلاڭلىتىپ .

شۇنىڭ بىلەن بۇ قۇتۇرغان توپىلاڭچىلار ئاتلىرىنى چاپتۇرغىنىچە شەھەر سېپىلىنىڭ تېخى دەرۋازا ئورنىتىلمىغان كىرىش ئېغىزىدىن ئېچىكىرىگە كىرىپ كېتىشتى . ئىشلەمچىلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئۆز ئائىلىلىرىنى بۇ يەرگە يۆتكەپ كېلىپ ، سېلىنىپ بولغان كېسەك ئۆيلەردە ياكى ئۆزلىرى تىكتۈالغان كىگىز ئۆيلەردە ۋاقىتلىق جايلاشقانىدى . شۇڭا ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ جانجان مەنپەئىتىنى قوغداش ئۈچۈن جېنىنى تىكىپ قويۇپ ، رەقىبلەرگە قاپلانەك قەيسەرلىك بىلەن ئېتىلدى . ئىككى تەرەپ گىرەلىشىپ ، دەھشەتلىك ئۇر ـ يىقىت باشلىنىپ كەتتى . لېكىن ، توپلاڭچىلار ئاتلىق بولغاچقا پىيادە ئىشلەمچىلەرنى روشەن ئۈستۈنلۈك بىلەن قىستاپ سۈرۈشكە باشلىدى . ئاخىر ، ئىشلەمچىلەر ئۆگزىلەرگە چېقىلىپ ، ئاتلىقلارغا تاش ۋە كېسەكلەرنى ئاتتى ، ئوقياسى بارلار ئوق ئۇزدى .

قۇتادمىش ئەكسىچە ، ئۆگزىدىن چۈشتى ۋە بىر بۆلۈك ئەزىمەتلەرنى باشلاپ ، ئاتلىقلارنىڭ ئالدىغا ئېتىلىپ باردى . قىلىچىنى شىددەتلىك ئوينىتىپ بىرىنىڭ ئېتىنى يىقىتتى ، ئىككىنچىسىنىڭ بىقىنىدىن تۆشۈك ئاچتى ، ئۈچىنچىسىنى ئېگەردىن تارتىپ چۈشۈرۈپ كاللىسىنى ئالدى . ئۇ ھامان ئىشلەمچىلەرنى سۈرۈپ كېلىۋاتقان ماسمادارغا يېقىنلە-

شىشقا تىرىشاتتى .

شۇ ئەسنادا شەھەر ئەتراپىدا چارلاپ يۈرگەن قاغان چېرىكلىرى كېلىپ قالدى . توپىلاڭچىلار ئۇلارنى كۆرۈپ ، ھېچنېمىگە قارىماي قاچقىلى تۇردى . لېكىن ، ماسمادار قېچىشقا ئالدىرىمىدى . ئۇ ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە قۇتادمىشنىڭ ئالدىغا باستۇرۇپ كەلدى .

ـــ سېنىڭ جېنىڭنى ئالماي تۇرۇپ كەتمەيمەن ! ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئۇ بوغۇلۇپ كەتكەن ئاۋازدا .

ئىككىيلەن ، بىرى ئاتلىق ، بىرى پىيادە قىلىچ‌ۋازلىققا چۈشۈپ كەتتى . ھەر ئىككىسى بىر ـ بىرىگە بوش كېلىدىغاندەك ئەمەس ئىدى . ئىشلەمچىلەرنىڭ تولىسى قاغان چېرىكلىرىگە ئەگىشىپ ، قاچقان توپىلاڭچىلارنى قوغلاپ كېتىشكەن بولۇپ ، شەھەر ئىچىدە ئاز بىر قىسىم كىشىلەرلا قالغانىدى . ئۇلار يالغۇز قېلىپ جاھىللىق بىلەن ئېلىشۇاتقان ماسمادارغا ئېتىلىپ كەلدى . بۇ جاھىل قاراقچى قۇتادمىشنى ئاسانلىقچە جايلىۋەتكىلى بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ دەرمانسىز زەردى بىلەن چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى ـ دە ، ئېتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇراپ بەدەر قاچتى . قۇتادمىش ئىگىسىز قالغان بىر ئاتنى چەبدەسلىك بىلەن تۇتۇۋېلىپ مىندى ـ دە ، ئۇنىڭ كەينىدىن قوغلىدى . ماسمادار باشقا توپىلاڭچىلار كەتكەن تەرەپكە ماڭماستىن ، ئەكسىچە ، ئۆزى بىخەتەر دەپ ئويلىغان ئادەمزاتسىز ئوچۇق دالاغا يول ئالدى ، قۇتادمىش ئېتىنىڭ بىقىنلىرىغا ئۆتۈكلىرىنىڭ ئۆكچىلىرى بىلەن قاتتىق نىقتاپ ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بوراندەك ئۇچۇپ كېلىۋاتاتتى . ھايال ئۆتمەي ئۇ يېتىشۋالدى . ئىنسۇجىن كۆرۈنمەيدىغان كەڭ دالادا ئىككى رەقىب قايتىدىن تۇتۇشۇپ كەتتى . پولات قىلىچلار بىر ـ بىرىگە قاتتىق سوقۇلۇپ ئوت چاقنىتاتتى ، ئاتلار تېپىچەكلەپ ئەنسىز كىشنەيتتى . مەردنى مەيداندا سىنايدىغان بۇ يەكمۇ يەك ئېلىشىش ئانچە ئۇزاق داۋاملاشمىدى . قۇتادمىش مىنگەن ئاتنىڭ بېشىغا قىلىچ تەگدى . ئات « گۈپ » قىلىپ يىقىلدى . قۇتادمىش ئېگەردىن قاڭقىپ چىقىپ ، قويۇق ئوت ـ چۆپ بىلەن قاپلانغان قارا تۇپراققا دومىلاپ كەتتى .

— ئەمدى تۇگەشتىڭ ! — ماسمادار تەنتەنىلىك ۋارقىردى ۋە ئېتىنى دېۋىتىپ كېلىپ قىلىچىنى كۆچ بىلەن چاپتى .

قۇتادمىش چاققانلىق بىلەن ئۆزىنى چەتكە ئالدى — دە ، قولىدىن چىقىپ كېتىپ يەردە ياتقان قىلىچىنى ئالدى ۋە شۇ ھامان ماسمادارغا ياندىن ئېتىلىپ كېلىپ قىلىچ ئۇردى . ماسمادار بىر يانغا قىيسىيىپ بىقىنىنى تۇتقىنىچە ئېگەردىن چۈشۈپ كەتتى . ئەمما ، ئۇنىڭ بىر پۇتى ئۇزەڭگىگە ئىلىنىپ قېلىپ ، بېشى يەرگە تەگكەن ھالەتتە ساڭگىلاپ قالدى . ئۇركۈپ كەتكەن ئات بار كۈچى بىلەن دالانى بويلاپ چېپىپ كەتتى . قۇتادمىش ئاتنىڭ كەينىدىن خېلى بىر يەرلەرگىچە يۈگۈرۈپ بېقىپ توختاپ قالدى .

ئۇنىڭغىچە ، شەھەردە قالغان ئىشلەمچىلەرنىڭ بەزىلىرى ئاتلىق ، بەزىلىرى پىيادە ، ئىلگىرى — كېيىن بولۇپ بۇ يەرگە يېتىپ كېلىشتى . قۇتادمىش ئاتلىقلاردىن بىرنىڭ كەينىگە مىنگەشتى . كۆپچىلىك ماسمادارنى سۆرەپ كېتىۋاتقان ئاتنىڭ كەينىدىن يەنە قوغلاپ باردى . ياش چەۋەندازلاردىن بىرى ئۇچقاندەك بېرىپ ئۇ ئاتنى تۇتۇۋالدى . قۇتادمىش يېقىن كەلگەندە ئاتتىن چۈشۈپ قارىدى . ماسمادارنىڭ ئاللىقاچان جېنى چىقىپ كەتكەن بولۇپ ، كۆزلىرى قورقۇنچلىق تۇستە يوغان ئېچىلىپ قالغانىدى .

ئىشلەمچىلەرنىڭ شەھەر ئىچىدىكى ئائىلە - تاۋابئاتلىرى پارا-كەندىچىلىكتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ئۆي - ئۆيلەردىن تېرىلىپ چىقىشقانىدى . قۇتادمىش ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى شەھەرگە قايتىپ كەلگەندە ياشانغان ئاتا — ئانىلار ، ئاياللار ، ئۇششاق بالىلار ئۇلارنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈشتى .

گۈزەل ئايتولۇن ئۇن سېلىپ يىغلىغان پېتى قۇتادمىشنىڭ بوينىغا ئېسىلدى .

— قۇتادمىش ... تەڭرىگە شۈكرى ، ساق ئىكەنسىزغۇ ...

× × ×

ئۆتۈكەن تاغلىرى بىلەن ئورخۇن دەريا سىنىڭ ئوتتۇرىغا جايلاشقان قارابالغاسۇن يايلىقى سۇلىرى ئەلۋەك ، ئوت ـ چۆپلىرى بولۇق ئۆسكەن بولۇپ ، تەبىئىي مەنزىرىسىنىڭ گۈزەللىكى ۋە مال ـ چارۋىسىنىڭ خىللىقى بىلەن مەشھۇر ئىدى . ئەڭ ياخشى نەسىللىك ئاتلار مۇشۇ يايلاقتا يېتىلەتتى ، قوي ـ كاللار ئەركىن يايراپ تېز كۆپىيەتتى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، بۇ يەر خانلىقنىڭ مەركىزىي قىسمىغا جايلاشقان بولۇپ ، ھەر تەرەپتىكى تۇرلۇك قەبىلە ـ تائىپىلەرنىڭ خىرىس ۋە ھۇجۇملىرىغا دائىم ئۇچراپ تۇرىدىغان كۆچمەنلىك تۇرمۇشىدا ھۆكۈمدارلار ئۈچۈن تازا كۆڭۈلدىكىدەك تۇرالغۇ بولالايتتى . ئۆتمۈشتىكى كۆك تۈرك ھۆكۈمرانلىرى ۋە كېيىنكى ئۇيغۇر خانلىرىنىڭ ھەممىسى مۇشۇ قارابالغاسۇننى ئوردا قىلغان . بارلىق كۆك تۈرك خانلىرى ۋە ئۇيغۇر خانلىرىدىن كۆل بىلگە قاغان بىلەن ئۇنىڭ مىراسخور ئوغلى بايانچۇر قاغان بۇ يەردە ئۆزلىرىنىڭ شاھانە يىپەك چېدىرلىرىنى تىكىشكەنىدى . ئەمدى بايانچۇر قاغانىنىڭ ۋارىس ئوغلى بۆگۈ قاغان بۇ گۈزەل يايلاققا چوڭ ۋە ھەشەمەتلىك شەھەر سالدۇردى . بۇ شەھەر تارىختا « قارابالغاسۇن » ۋە « ئوردۇبالىق » دېگەن ئىككى خىل نام بىلەن مەشھۇر بولدى .

بۆگۈ قاغان ئاستانە قىلغان بۇ شەھەرنىڭ ئېگىز قوپۇرۇلغان كۈنگۇرىلىك سېپىللىرى يايلاقنىڭ يېشىل ئارقا كۆرۈنۈشىدە ھەيۋەتلىك ۋە سۈرلۈك مەنزىرە ھاسىل قىلاتتى . يىراقتىن كېلىۋاتقان يىگىرمىچە چەۋەندىاز ئاتلىرىنى يورغىلىتىپ ، ئەنە شۇ ھەيۋەتلىك سېپىللارغا يېقىنلاشماقتا ئىدى . سېپىلنىڭ قارا سىرلانغان يوغان تۆمۈر دەرۋازىسى ئېچىلدى . قىممەت باھالىق تاۋار تون كىيگەن سالاپەتلىك بىر كىشى تۆلپاردەك ئويناقلاپ تۇرغان قۇلا ئېتىنى دېۋىتىپ دەرۋازىدىن چىقتى ـ دە ، ئۇدۇل ھېلىقى يېقىنلاپ كېلىۋاتقان چەۋەندازلارنىڭ ئالدىغا باردى

ۋە ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ سالام بەردى :

— قـۇت بولسۇن ، ھۆرمەتلىك تۆرىلىرىم . ئوردىغا مەرھەمەت قىلغايسىلەر . پېقىر ئوردا ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى باش غوجىدار بولـ مەن . بۇيۇك قاغانىم پېقىرنى ھەر قايسىلىرىنىڭ ئالدىغا چىقاردى .

يىراقتىن كەلگەن چەۋەندازلارمۇ باشلىرنى ئېگىشىپ ، ئەدەپ بـ لەن سالاملاشتى .

— شەھەر ناھايىتى چوڭ كۆرۈنىدۇ ، — دېدى ئۇلارنىڭ ئىچـ دىكى ئاق ساقاللىق بىر مويسىپىت سېپىل تۇۋىدە ئېتىنى توختىتىپ ، — دەرۋازىلارمۇ مۇستەھكەم ئىكەن .

— شۇنداق ، — دېدى باش غوجىدار ، — بۇ شەھەرنىڭ ئون ئىككى دەرۋازىسى بار ، ھەممىسى مۇشۇنداق تۆمۈر بىلەن قاپلانغان .

ئۇلار شەھەرگە كىردى . ئەتراپتىكى كۆركەم ئۆي ـ ئىمارەتلەرگە قاراپ ، بايىقى مويسىپىت يەنە ئېغىز ئاچتى :

— بۇ يەردە ناھايىتى كۆپ ئۇستىلار ئىشلىگەن بولسا كېرەك ؟

— شۇنداق ، — دېدى باش غوجىدار ، — شەھەر قۇرۇلۇشىغا دەسلەپتە تاباغاچ ۋە سوغدى ئۇستىلار كەلگەن ، كېيىنچە ئۆزىمىزنىڭ ئىشلەمچىلىرىمىزمۇ يېتىشىپ چىقتى .

— سېلىنگا دەريانى بويىدىمۇ بىر چوڭ شەھەر بار ئىكەن ، — دېدى يەنە مويسىپىت .

— شۇنداق ، سېلىنگا دەريانى بويىدا بايبالىق شەھىرى بار . ئۇ شەھەردە ئاساسەن باي سودىگەرلەر ئولتۇراقلاشقان . ئۇ ئاۋات سودا شـەھىرى . سوغدى ۋە تاباغاچ سودىگەرلىرى دائىم شۇ شەھەرگە قاتناپ تۇرىدۇ . قارلۇق ، تاتار ، قىرغىز چارۋىچىلىرىمۇ كېلىپ ، ئات ـ ئۇلاغلـ رىغا تۇرلۇك ماللارنى تېگىشىپ كېتىدۇ .

چەۋەندازلار يول بويىدىكى مانى ئىبادەتخانىسىنىڭ ئالدىدىن ئۆ ـ تۈۋاتقاندا دەرۋازىدىن كىرىپ ـ چىقىپ يۈرۈشكەن ئاق لىباسلىق تا ـ قىر باش روھانىيلارنى كۆرۈپ ، روشەن سېزىلىپ تۇرغان ئۆچمەنلىك بىلەن قاپاقلىرىنى تۆرۈپ تەتۈر قاراشتى .

ـــ ھەممە يەرگە مانى جىنلىرى توشۇپ كېتىپتۇ ، ـــ دەپ غو-
دۇڭشپ قويدى مويسپىت .

شەھەر مەركىزىدىكى كەڭرى تۆپىلىكتە يەنە ئېگىز سېپىللار بە-
لەن قورشالغان قەلئە بار ئىدى . قەلئەنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى ئېگىزلىكتە
قاغانىنىڭ ئۈچ چېدىرى تىكىلگەنىدى . ھېلىقى مويسپىت باش غوجىدارغا
ئەجەبلىنىپ قارىدى .

ـــ قاغان تېخىچە چېدىردا تۇرامدۇ ؟

ـــ شۇنداق . ئۇ قەسىر ـ سارايلارنى سالدۇرغان بولسىمۇ ، يەنىلا
ياز كۈنلىرى مۇشۇ چېدىرلاردا تۇرۇشنى ياخشى كۆرىدۇ .

ـــ ھىم ... ـــ دېدى مويسپىت بېشىنى ئاستا لىڭشىتىپ ، ـــ
قانداقلا بولمىسۇن ، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ ئادەتلىرىنى ئۇنتۇماپتۇ .

ئۇلار ئىزغىرىن شامالدا يېنىك لەپىلدەپ تۇرغان بۆرە بايرىقىغا
توققۇز قېتىم تەزىم قىلغاندىن كېيىن ئوتتۇرىدىكى چوڭ چېدىرغا
كىردى . قىزىل تاۋار تون كىيىپ ، ئاقىرىشقا باشلىغان ئۇزۇن چاچلە-
رىنى قىزىل ياغلىق بىلەن چىگىپ ، تۆردىكى ئالتۇن تەختتە چاڭا قۇرۇپ
ئولتۇرغان بۆگۈ قاغان مېھمانلارنىڭ سالامىنى ئېلىك ئېلىپ ، ئولتۇرۇشقا
تەكلىپ قىلدى .

باش غوجىدا ئوردىدىكى رەسىمىيەت بويىچە قاغانغا مەلۇمات
بەردى :

ـــ تۆلىس قەبىلىسىنىڭ ئۇلۇغ بېگى ئۆزىنىڭ ئالتە ئۇرۇقىنىڭ
ئاقساقاللىرىنى باشلاپ بۇيۇك قاغانىمىزغا سالام بېرىش ئۈچۈن كەلدى .

ـــ ناھايىتى ياخشى ، ـــ دېدى بۆگۈ قاغان تۆلىس قەبىلىسىنىڭ
ئۇلۇغ بېگى بولمىش ھېلىقى مويسپىتقا دوستانە رەۋىشتە كۈلۈمسە-
رەپ ، ـــ تۆلىس بېگى مېنىڭ يېقىن سەپدىشىم . قەبىلە ـ ئۇرۇقلار ئا-
رىسىدا يۈز بەرگەن بىرنەچچە قېتىملىق تالاش ـ تارتىش ھەم پاراكەن-
دىچىلىكلەردە ئۇ باشتىن ـ ئاخىر تەۋرەنمەي مەن تەرەپتە تۇرغان . تۆ-
لىس قەبىلىسى مېنىڭ توققۇز ئوغۇز قەبىلەم بىلەن ئەزەلدىن بىرلىكنى
بۇزماي كەلگەن . شۇڭا ، تۆلىسلەر مەن ئۈچۈن مېھمان ئەمەس ، ئۆز با-

لىلىرىم .

قاغانىڭ بۇنداق مېھرىبانلىق كۆرسىتىپ سۆزلىشى تۆلسلەرگە ئانچە تەسىر قىلمىغاندەك كۆرۈنەتتى . بىرنەچچە ئېغىز تەكەللۇپ سۆزلىرىدىن كېيىن تۆلىس بېگى كېلىشتىكى مۇددىئاسىنى بايان قىلدى :

— بۇيۇك قاغانىم ئېيتقاندەك ، بىز تۆلسلەر باشتىن - ئاخىر خانلىقىمىزغا ھەم قاغانىمىزغا سادىق بولۇپ كەلدۇق . لېكىن ، ئاخىرقى ۋاقىتلاردىن بۇيان ئەقلىمىزگە سىغمايدىغان ئىشلار بولۇۋاتىدۇ . ئەزەل - ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئۆرپ - ئادەتلىرىمىز بۇزۇلۇپ كېتىۋاتىدۇ . مانى روھانىيلىرى ھەممە قىشلاق ، ئايماقلىرىمىزدا ئۆزلىرىنىڭ يات ئەقىدىلىرىنى تەشۋىق قىلىپ ، شامان - باخشىلىرىمىزنى ھاقارەتلەۋاتىدۇ . باللىرىمىز ئاتىلار يولىنى تۇتماي ئۆزگىرىپ كېتىۋاتىدۇ . ئۇلار ئەجدادلىرىمىزنىڭ مەڭگۈ تاشلىرىدىكى مۇقەددەس يېزىقلىرىنى تاشلاپ ، سوغدىلارنىڭ موي قەلەم بىلەن يازىدىغان غەيرىي يېزىقىنى ئۆگىنىپ ، كۈن بويى « نوم » دەپ ئاتىلىدىغان گۇناھلىق كىتابلارنى ئوقۇيدىغان بولۇپ كەتتى . مۇشۇنداق بولسۇرسە خەلقىمىز تاپتىن چىقىدۇ ، ئېلىمىز تۈگىشىدۇ ! بىز بۇيۇك قاغانىمىزنىڭ مانىخەيلەرگە ئەگەشمەستىن ، پۇقرالارنى پارلاق يولغا باشلىشىنى ئۆتۈنۈپ سورايمىز .

مويەسىپت بەگ بىلەن كەلگەن تۆلىس ئاقساقاللىرىمۇ ئاۋاز قوشتى :

— بۇيۇك قاغانىم ، ئەجدادلىرىمىزنى ئۇنتۇپ قالمايلى !

— بۇيۇك قاغانىم ، ئۆرپ - ئادەتلىرىمىزنى قوغدايلى !

بۆگۈ قاغانىڭ قوشۇمسى تۇرۇلدى . ئۇ زۇۋان سۇرمەستىن ئۇزاققىچە مېھمانلارغا بىر - بىرلەپ قاراپ ئولتۇرۇپ كەتتى .

— مانى دىنى بىز ئۈچۈن پايدىلىق ، — دېدى ئۇ ، — بۇ دىن بىزنىڭ ئەلنى سوراش ئىشلىرىمىزنى ئاسانلاشتۇرىدۇ . مانىخەيلەر تەڭرىدىن قورقىدۇ . ئۇلار ئۆزلۈكىدىن ساۋابلىق ئىشلارنى قىلىدۇ ، گۇناھىدىن ئۆزىنى تارتىدۇ ، يامانلىق ، ۋەھشىيلىك قىلمىشلىرىغا بېرىلمەسلىكىمىز ، ئۆزلىرىنى ئۆزلىرى چەكلەيدۇ . بىزنىڭ ھەممە پۇقرالىرىمىز

شۇنداق بولسا ياخشى ئەمەسمۇ .

مېھمانلار يەنە بىردەم ئۇنداق ـ مۇنداق دەپ باقتىيۇ ، بەربىر قا-غانىنى قايمل كەلتۈرەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ جىم بولۇشتى .

× × ×

تۆلىسلەر ئوردۇبالىقتا ئىككى كۈن دەم ئالغاندىن كېيىن قايتىپ ماڭدى . شەھەر سېپىللىرى كۆزدىن غايىب بولۇپ ، بىر ئېدىرلىققا كەل-گەندە ئۇلار بىر توپ ئېسىل سۈپەت چەۋەندازلارغا ئۇچراشتى .

ـــ قۇت بولسۇن ، قەدىرلىك مېھمانلار ، ـــ بۇ چەۋەندازلارنىڭ ئىچىدىكى چاچ ـ ساقاللىرىغا ئاق كىرگەن بولسىمۇ ، بوي ـ بەستى كې-لىشكەن مۆتىۋەر سۈپەت بىر كىشى كۆتۈرەڭگۈ ئاۋازدا سالام بەردى .

تۆلىس بېگى ئەجەبلەنگەن هالدا ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىدى .

ـــ قۇت بولسۇن ، ئۇلۇغ بۇيرۇق ، ـــ دەپ جاۋابەن سالام بەردى ئۇ ئۇنىڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ .

بۇ ھەقىقەتەن ئۇلۇغ بۇيرۇق ئىنانچۇ تون باغا تارقان ئىدى .

ـــ مېنىڭ ئۆيۈمدىمۇ مېھمان بولۇپ ئۆتكەيسىلەر ، ـــ دېدى ئۇ تۆلىسلەرگە خۇشخوي كۈلۈمسىرەپ .

ـــ يەنە شەھەرگە قايتىپ بارامدۇق ؟ ـــ سورىدى تۆلىس بېگى .

ـــ يوقسۇ ، يوقسۇ ، ـــ دېدى ئۇلۇغ بۇيرۇق ، ـــ مەن ياز پەس-لىدە يايلاقتا تۇرىمەن .

ئۇلار بىرلىكتە ئېدىرلىقتىن چىقىپ ، كەڭ دالاغا تىكىلگەن يېپەك چېدىر ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى بىر نەچچە كىگىز ئۆيلەرنى كۆردى . چې-دىر ئالدىغا گېلەم سېلىنغان بولۇپ ، شامان ۋە باخشىلار مۇكچىيىپ ئولتۇراتتى . باغا تارقانىنىڭ ئىجازەت قىلىشى بىلەن چاكارلار ئالدىن تەي-يارلاپ قويۇلغان گۈلخانىغا ئوت ياقتى . چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ پاخپە-يىپ كەتكەن شامان بەل ۋە مەيدىسىگە ئېسىۋېتىلگەن تۇچ قوڭغۇراق ، كۈمۈش قاداقلىرىنى جىرىڭلىتىپ ، پېرە ئويناشقا باشلىدى . ساھىبخانا

بىلەن مېھمانلارمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ گۈلخان ئەتراپىدىن توققۇز قېتىم ئايلانغاندىن كېيىن جىن ـ ئالۋاستىلاردىن پاكلانغان ھېسابلىنىپ چېدىرغا كىردى .

مېھمانلارنىڭ ئالدىغا داستىخان تارتىلىپ ، مىس تاۋاقلاردا قوي ۋە كېيىك گۆشلىرى كەلتۈرۈلدى ، كۈمۈش كاسىلارغا قىمىز قۇيۇلدى .

غىزادىن كېيىن ئۇلۇغ بۇيرۇق ئىنانچۇ تون باغا تارقان سۆز باشلىدى :

ـــ ھەر قايسىڭلار بۇ يەرگە ياخشى تىلەك ۋە زور ئارزۇ ـ ئۇمىد-لەر بىلەن كەلدىڭلار . لېكىن ، قاغانىمىز سىلەرنىڭ كۈتكەن يېرىڭلاردىن چىقمىدى .

تۆلىسلەر بۇ گەپنىڭ تېگىگە يېتەلمەي ئۇلۇغ بۇيرۇققا سوئال نەزىرى بىلەن قاراپ سۈكۈت قىلىشتى .

ـــ مەن سىلەرنىڭ كۆڭلۈڭلارنى چۈشەندىم ، ـــ دەپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى باغا تارقان ، ـــ بىزنىڭ ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىمىز بىر يەر-دىن چىقىۋاتىدۇ . بىز بىرلىكتە كۈچ چىقىرىپ شامانلارنى قوغدىشىمىز كېرەك . مانى جىنلىرىنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ پاك روھلىرىنى خۇش قىلايلى !

تۆلىسلەر جانلىنىپ كەتتى . ئۇلارنىڭ كۆزلىرى ئۇمىد ۋە تەنتەنە ئوتى بىلەن چاقناپ كەتتى .

× × ×

ئوردۇبالىق شەھىرىدىكى كاتتا ئىبادەتخانا ئىچىدە ئۇزۇن ئاق لە-باس كىيگەن تاقىر باش روھانىي ئۆزىنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ ئولتۇرۇش-قان يېڭى مۇخلىسلىرىغا قولىدىكى قېلىن نومنى ئوقۇپ چۈشەندۈرمەكتە ۋە ناتىقلىق قىلىپ ۋەز ئېيتماقتا ئىدى :

ـــ ئەي مۆمىن دىندارلار ، ئەزرۇئا تەڭرى قۇدرەتلىكتۇر ! ئا-لەمنى ياراتقۇچى بەش تەڭرى قۇدرەتلىكتۇر ! تەڭرى مانى بۇرخان

كۆرسەتكەن يول بارلىق تىرىك جانلارنى مەڭگۈلۈك راھەت ـ پاراغەتكە باشلايدىغان يورۇق يولدۇر ! مانى بۇرخاننىڭ قۇدرىتى بىلەن ئازغۇن گۇناھكارلار گۇناھىنى تونۇدى ، ياخشى ـ ياماننى ئايرىۋالدى . يامان خۇلقلا ئادەتلىنىپ ، ھەممە يەردە تىرىك جانلارغا زامىن بولۇپ قان تۆكۈپ يۈرگەن ئادەملەر ئەمدى ئېتىزلارغا ئاشلىق تېرىپ ، كۆكتات يېيىدىغان بولدى ؛ تىغ كۆتۈرۈپ بىر ـ بىرىنى ئۆلتۈرىدىغان ئادەملەر ئەمدى ياۋاش ، مۆمىن بولۇپ ، ساۋابلىق ئىشلارنى قىلىدىغان بولدى ...

بۇ ئىبادەتخانىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى ئېتىزلىقتا كەتمەن چېپىپ ئىشلەۋاتقان تېرىقچىلار بىلىگە باغلىغان پوتىسى بىلەن يۈزىدىكى تەرىنى سۈرتۈپ غودۇڭشيتتى :

ـــ مانى دىنىغا كىرىدۇق دەپ نېمە جاپا بۇ ! گۆش يېمەي كۆكـ تات يەيدىغان بولدۇق . ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا قويلىرىمىزنى ئوتلاشقا قويۇپ بېرىپ ، ئۆزىمىز يانپاشلاپ ياتاتتۇق . مانا ئەمدى ئەتىدىن كەچكىچە ئېتىزدا ئاپتاپقا قاقلىنىپ ئىشلەيدىغان بولدۇق . تېخى روھانىيلار يىلدا بىر ئاي روزا تۇتمىسا‌ڭ بولمايدۇ دەپ سۇتىنمۇ ئىچكىلى قويمايدۇ . بۇنداق ئاچ قورساق ئورۇقلاپ يۈرۈپ ، دۇشمەن كېلىپ قالسا قىلىچنى قانداق تۇتىمىز ؟ قىلىۋاتقان بۇ ئىشلىرىمىز ياخشىلىققا تارتامدۇ ، يامانـ لىققمۇ ؟

گويا‌كى ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك بولدى . مىڭلىغان ئاتلارنى‌ڭ تۆـ مۈر تاقىلىق تۈياقلىرى ھەيۋەتلىك دۈپۈرلەپ قوڭۇر يەرنى‌ڭ باغرىنى لەرزگە كەلتۈردى . توپ دۈبۈلغا ، پولات ساۋۇت كىيىپ ، قىلىچ بىلەن قوراللانغان چەۋەندازلار ئاتلىرىنى تېز چاپتۇرغان پېتى مانى ئىبادەتخاـ نىسىنى ۋە ئۇنى‌ڭ ئارقىسىدىكى ئېتىزلىقنى يانداپ ئۆتۈپ ، شەھەر مەرـ كىزىگە ھۇجۇم قىلدى .

ئۇلۇغ بۈيرۇق ئىنانچۇ تون باغا تارقان ئۆزىنى‌ڭ نۆكەرلىرىنى ۋە يارەمگە كەلگەن تۆلىس لەشكەرلىرىنى باشلاپ بۆگۈ قاغانىنى‌ڭ ئوردىسىغا بېسىپ كىردى . ئوردا مۇھاپىزەتچىلىرى شەخسەن بۆگۈ قاغانىنى‌ڭ قوـ مىدانلىقىدا ئاتلىنىپ چىقتى . بولۇپ ئۆتكەن قىسقا ، ئەمما رەھىم ـ

شەپقەتسىز جەڭدە باغا تارقان غەلبە قىلدى . ئوردا ئىچى قانغا بويالدى . بۆگۈ قاغان ، ئۇنىڭ يېقىنلىرى ۋە سوغدى روھانىيلىرىدىن بولۇپ ، جەمئىي ئىككى مىڭدەك ئادەم قىرىپ تاشلاندى .

بۇ پاجىئەلىك ۋەقە مىلادىيە 780 ـ يىلى يازدا يۈز بەردى . شۇ يىلى ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ تۇنجى ئۇلۇغ بۇيرۇقى بولغان ئىنانچۇ تون باغا تارقان ئاق كىگىزدە كۆتۈرۈلۈپ ، خانلىقنىڭ ئالتۇن تەختىگە ئولتۇردى ۋە قات قۇتلۇغ بىلگە قاغان دېگەن نام بىلەن ئۇلۇغلاندى . شۇنىڭ بىلەن ياغلاقار ئۇرۇقىنىڭ سەلتەنىتى ئاياغلىشىپ ، يېڭى قاغانلىقنىڭ ئەدىز ئۇرۇقى ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى ئىگىلىدى .

ئۈچىنچى قىسىم

بۇ يوللار ئۇزۇن يوللار
ئېتىم ئۆلسىمۇ قىلىچىم سۇنمىدى

بىرىنچى باب

تاپار بوۋاينىڭ ھېكايىسى

قارا بالغاسۇن يايلىقى ئىلگىرىكى زامانلاردا ئۆزىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى ۋە ئارغىماق ئاتلىرى بىلەن داڭق چىقارغان بولسا ، بۈگۈنكى كۈندە بۇ يەردىكى ئوردۇبالىق دەپ ئاتالغان كاتتا شەھەر ئۇنىڭ شۆھرىتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرۇۋەتتى . ئاستانە قىلىنغان بۇ شەھەرنىڭ دائىرىسى يىلدىن ـ يىلغا كېڭىيىپ ، ئۆي ـ ئىمارەتلەر كۆپىيىپ ، كوچا ـ رەستىلەر بەرپا قىلىنىپ ، ئاجايىپ ھەيۋەتلىك تۈس ئالغانىدى . مىلادىيە 839 ـ يىلىغا كەلگەندە ئۇيغۇر قاغانلىرىنىڭ بۇ ئاستانىسى ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكىدىكى قەدىمىي شەھەرلەردىن قېلىشمايدىغان دەبدەبىسى بىلەن قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى . بۇ يەرگە ئوتتۇرا تۈزلەڭدىن ، تەڭرىتاغ ئەتراپىدىكى جايلاردىن ۋە ھەتتا ئىران ۋە ئەرەب ئەللىرىدىنمۇ سودا كارۋانلىرى كېلىپ ـ كېتىپ تۇراتتى . بىرقىسىم سەييالار ئوردۇبالىقنىڭ ھەيۋەتلىك سېپىللىرى ۋە ھەشەمەتلىك ئوردا ـ قەسىرلىرىگە قاراپ ھەيران بولغان قىياپەتتە سورىشاتتى :

ـــ ئىلگىرى بۇ يەرلەردە شەھەر يوق دەپ ئاڭلىغانىدۇق . ئەسلى ئۇنداق ئەمەس ئىكەن ـ دە ؟

يەرلىك ئاھاللەر ئۇلارغا ئىپتىخارلىق تۇيغۇسى بىلەن جاۋاب بېرىشەتتى :

ـــ ئىلگىرى بۇ يەرلەردە ھەقىقەتەن شەھەر يوق ئىدى . بۆگۈ قاغان دەۋرىدىن باشلاپ ئوردۇبالىق ، قاتۇنبالىق ، بايبالىق دېگەن چوڭ شەھەرلەر بارلىققا كەلدى . ئۇنىڭدىن باشقا يەنە جاي ـ جايلاردا كىچىك

قەلئە شەھەرچىلەرمۇ بار . ئۇلارمۇ كېيىن چوڭ شەھەرلەرگە ئايلىنىدۇ .

دەرۋەقە ، ئومۇمىي ئەھۋال شۇنداق ئىدى . جۇملىدىن ، ئوردۇبا-لىق شەھىرىدىمۇ قۇرۇلۇش ئىشلىرى تېخىچە توختاپ قالغىنى يوق .

باھار پەسلىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى بولۇپ ، ئالتۇن قۇياش يەر ـ جاھاننى قىزدۇرۇشقا باشلىغانىدى . ئوردۇبالىق كوچىلىرىدىن بىرىدە يېڭىدىن بىر ئۆي سېلىنماقتا ئىدى . ئۇزۇن قارا بۇرۇتلۇق ئۇستا قۇرۇ-لۇۋاتقان ئىمارەتنىڭ تاش ياتقۇزۇلغان ئۇلى ئۇستىگە كېسەكلەرنى رەت-لىك تىزىپ تام قويۇرۇشقا تۇتۇش قىلغانىدى . دولقۇنسىمان قوڭۇر چاچلىرىنى يېشىل شايى ياغلىق بىلەن چىڭ تارتىپ چىگىۋالغان ياش يىگىت يۇمشاق سېرىق توپىغا سامان ئارىلاشتۇرۇپ ، سۇ قۇيۇپ ، لاي ئەتمەكتە ئىدى . ئانچە يىراق بولمىغان يەردىكى ئېرىق بويىدا چاچ ـ ساقاللىرى خۇددى يېڭى ياغقان قاردەك ئاقارغان بوۋاي تاش ئوچاققا ئوت قالاپ ، چويۇن قازاندا گۆش پىشۇرۇۋاتاتتى .

ـــ ھەي ئۆتەمىش ، ـــ دەپ ۋارقىرىدى بوۋاي ھېلىقى لاي ئې-تىۋاتقان يىگىتكە قولىنى پۇلاڭلىتىپ ، ـــ ئاتاڭنى چاقىر ، گۆش پىش-تى ، بۇياققا كېلىڭلار .

ئۆتەمىش ئىسىملىك يىگىت قولىدىكى كەتمەننى يەرگە قويۇپ ، تام قويۇرۇۋاتقان ئۇستىنى چاقىردى :

ـــ ئاتا ، بوۋام چاقىرىۋاتىدۇ ، گۆش پىشتى دەيدۇ .

ئۆتەمىش بىلەن ئاتىسى ئېرىقتا يۇز ـ قوللىرىنى يۇيۇپ ، ئوچاق-نىڭ يېنىدىكى كەسلەپ قويۇلغان كۆتەكلەرگە ئولتۇردى . بوۋاي ھېجىر قاچىلارغا شورپا ، گۆش ئۇسۇپ ئۇلارغا بەردى . غىزادىن كېيىن بوۋاي ھارغىن كۆزلىرىنى ئوغلى بىلەن نەۋرىسىگە قارىتىپ ئالدىرىماي سۆز-لىدى :

ـــ قېرىدىم ، سالامەتلىكىم ناچارلىشىپ كېتىۋاتىدۇ . چۈشلىرىمگە ئايان بولدى ، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ روھلىرى مېنى چاقىرىۋاتىدۇ . تۇ-نۇگۈن ئىبادەتخانىغا بېرىپ ، باش روھانىي ئالدىدا ئۆمرۈمدە بىلىپ ـ بىلمەي ئۆتكۈزگەن گۇناھلىرىمغا توۋا قىلدىم . ھەر كۈنى ئەتىگەندە ،

كەچتە ئەزرۇئا تەڭرىنى ياد ئېتىپ ، مانى بۇرخان ھەققىدە ئىبادەت قىلىۋاتىمەن . شۇنداقتىمۇ ، ئەھۋالىم ياخشىلانمىدى . كۈندىن - كۈنگە ماغدۇرسىزلىنىپ كېتىۋاتىمەن . ئەتە بىر كۈن ئىشنى توختىتايلى . شۇ مان ، باخشىلارنى چاقىرىپ كېلىڭلار . ئۇلار پېرە ئويناپ باقسۇن ، پال سېلىپ باقسۇن .

ـــ بوۋا ، ـــ دېدى ئۆتەمىش ، ـــ روھانىيلار دائىم مانى مۇخلىسلىرى شامانغا ئىشەنمەسلىكى كېرەك ، پېرە ئويناش گۇناھ بولىدۇ دەيدىغۇ .

ـــ ھەي بالام ، ـــ دېدى بوۋاي نەسىھەت قىلغان تەلەپپۇزدا ، ـــ بۇ دېگەن ئاتا - بوۋىمىزدىن كېلىۋاتقان ئۇدۇم ، بىزنىڭ ئۆرپ - ئادىتىمىز . بىز مانى دىنىغا ئېتىقاد قىلىمىز . بۇنىڭدا شەك يوق ، لېكىن شامانلىرىمىزدىن يۈز ئۆرۈسەك بولمايدۇ ، بۇمۇ ئېغىر گۇناھ .

ئۆتەمىش يەنە سورىدى :

ـــ مانى نوملىرىدا تىرىك جانغا ئۇۋال قىلىشقا بولمايدۇ ، گۆش يېيىشكە بولمايدۇ دەپ يېزىلغان . بىز قوي - كالىلارنى سويۇپ ، كېيىك - بۆكەنلەرنى ئوۋلاپ ، گۆش يەيمىزغۇ ؟

ـــ ھەمىشە مۇشۇنداق گەپلەرنى سورايسەن ، ـــ دېدى بوۋاي ، ـــ سورىغىنىڭغۇ ياخشى . كۆپ سورىغان كىشى كۆپنى بىلىدىغان بولىدۇ . بىراق ، بۇ گەپلەرنى مەنمۇ تازا چۈشىنىپ كەتمەيمەن ، بالام . ئىبادەتخانىلاردىكى روھانىيلار ئۆيلەنمەيدۇ ، گۆش يېمەيدۇ . بۇ ئۇلارنىڭ ئۆزىنىڭ ئىشى . بىز ئەمگەك قىلىپ جان باقىدىغان ئادەملەر گۆش يېمىسەك قانداق بولىدۇ ؟ ھەممە ئادەم ئۆيلەنمىسە نەسىلىمىز قۇرۇپ كەتمەمدۇ .

سۆڭەك غاجىلاپ ئولتۇرغان ئوتتۇرا ياشلىق تاقىر باش ئۇستا ، يەنى ئۆتەمىشنىڭ ئاتىسى سۆزگە ئارىلاشتى :

ـــ بۇنداق گەپلەرنى تولا ئويلاپ كەتمە ، ئۆتەمىش . تىرىكچىلىك قىلىش مۇھىم . ھۇنەرنى كۆكۈل قويۇپ ئۆگەن .

ـــ ئاتاڭ توغرا دەيدۇ ، ـــ دېدى بوۋاي ، ـــ سەنمۇ ئاتاڭغا

ئوخشاش ئۇستا بىناكار بولۇپ چىقىشىڭ كېرەك . بۇ مېنىڭ ئاتامدىن قالغان ھۈنەر . ئائىلىمىزنىڭ شەجەرىسىنى ئۇنتۇپ قالمىغىن ، ئۆتەمىش بالام . ئاتامنىڭ ئاتىسى بوتاسۇن بۇقا ئىسىملىك كىشى بولۇپ ، ئۇ ئۆزى كارۋانچى ، ھارۋىكەش بولسىمۇ ، بىناكارلىق كەسپىنى ئۆگىنىپ ، يايلاق-لىرىمىزدا شەھەر بىنا قىلىشنى ئارزۇ قىلاتتىكەن . لېكىن ئۇ ئۆمۈر بويى ئۆزىنىڭ بۇ ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرالماي ئۆتۈپ كېتىپتۇ . ئاخىر ، ئاتام قۇتادمىش ئۇنىڭ ۋەسىيىتىنى ئادا قىلىپ ، بۇ ھۈنەرنى ئۆگىنىپتۇ . ئۇ يايلاقلىرىمىزدىكى بىرىنچى تۇرىكۇم ئۇستىلاردىن بولۇپ قالغانىكەن .

ـــ رەھمەتلىك قۇتادمىش بوۋام ناھايىتى مەشھۇر كىشى ئىدى ، ـــ دەپ سۆز قاتتى ئۆتەمىشنىڭ ئاتىسى ، ـــ « قۇتادمىش ئۇستام » دېسە ، ئۇنى تونۇمايدىغان ئادەم يوق ئىدى .

ئۆتەمىش يەنە بوۋىسىدىن سورىدى :

ـــ سىزمۇ بىناكارلىق ھۈنىرىنى شۇ ئاتىڭىزدىن ئۆگەنگەنمۇ ؟

ـــ شۇنداق ، بالام . ئۇ شەخسەن ئۆزى ماڭا بۇ ھۈنەرنى ئۆگەتكەن . بۇرۇن مېنىمۇ كىشىلەر « تاپار ئۇستام » دەپ ھۆرمەت قىلىشاتتى . ئەمدى قېرىدىم . ئەمدى كىشىلەر مېنى ئاددىيلا قىلىپ « تاپار بوۋاي » دەپ ئاتىشىدىغان بولۇپ قالدى .

تاپار بوۋاي تۇيۇقسىزدىن قاتتىق يۆتىلىپ كېتىپ ، سۆزى ئۈزۈ-لۈپ قالدى . ئۆتەمىش بوۋىسىغا يېقىن سۇرۇلۇپ كېلىپ ، ئۇنىڭ دۈم-بىسىگە يېنىك ـ يېنىك مۇشتلاپ قويدى . ئۆتەمىشنىڭ ئاتىسى ھېجىرغا ئازراق شورپا قۇيدى .

ـــ بۇنى ئىچىۋېلىڭ ، ئاتا .

تاپار بوۋاي شورپىنى بىر ـ ئىككى ئوتلاپ تىنچلاندى ۋە نەۋرە-سىگە كۈلۈمسىرەپ قارىدى .

ـــ مەن ئۆز ئاتامدىن ئۆگەنگەن بۇ ھۈنەرنى كېيىن سېنىڭ ئا-تاڭغا ئۆگەتتىم . ئۇمۇ ئاتاقلىق ئۇستا بولۇپ چىقتى . مانا ئەمدى ئۇنىمۇ « باسان قارا » دېسە ھەممە ئادەم تونۇيدۇ .

ئۆتەمىشمۇ بوۋىسى بىلەن ئاتىسىغا كۈلۈپ قارىدى .

ـــ بۇ ھۇنەرنى ئاتام ئەمدى ماڭا ئۆگىتىۋاتىدۇ .

باسان قارا ئوغلىنىڭ ئۇزۇن چاچلىق بېشىنى ئالىقىنى بىلەن سىلاشتۇرۇپ ، ئەركىلىتىپ قويدى .

ـــ سەنمۇ ئاتاقلىق ئۇستا بولۇپ چىقىسەن ، ـــ دېدى ئۇ .

تاپار بوۋاي چوڭقۇر بىر تىنىق ئېلىپ « ئۇھ » تارتتى ۋە يەنە سۆزلىدى :

ـــ ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا بولسىمۇ قوردان شەھىرىگە بىر بارسام بولاتتى . رەھمەتلىك ئانامنىڭ يۇرتىنى بەك كۆرگۈم كېلىدۇ . ئالەمنى ياراتقۇچى بەش تەڭرى خالىسا ، ئۆتەمىشنىڭ تويىدىن كېيىن ھەممىمىز بىرلىكتە قوردانغا بىر بېرىپ كېلەيلى .

ـــ ئەلۋەتتە ، شۇنداق قىلىمىز ، ـــ دېدى باسان قارا ، ـــ بۇ ئۆيىنى كۈزگىچە پۈتتۈرۈپ ، ئۆتەمىشنىڭ تويىنى قىلىۋەتكەندىن كېيىن چوقۇم سىزنى قوردانغا ئاپىرىمەن .

تاپار بوۋاي نەۋرىسى ئۆتەمىشنىڭ ئۆزىگە تىكىلىپ قاراپ قالغانلىقىنى بايقاپ چۈشەندۈردى :

ـــ مېنىڭ ئانام ئايتولۇن ئەسلى قوردانىدىن چىققان ئىكەن . قوردانىنى بەك چوڭ ، ئاۋات شەھەر دېيىشىدۇ . لېكىن مەن شۇ قۇرۇلۇش ئىشلىرى بىلەنلا بولۇپ كېتىپ ، ئۇ يەرگە تېخى بارالمىدىم .

ـــ ئەمدى بارايلى ، بوۋا ، ـــ دېدى ئۆتەمىش .

ـــ تەڭرى مانى خالىسا ، شۇنداق قىلىمىز ، بالام .

ـــ خاتىرجەم بولۇڭ ، ئاتا ، قوردانغا چوقۇم بارىمىز ، ـــ دېدى باسان قارا .

ئىككىنچى باب

بۇ يۇرتلارغا كۆز تەگدىمۇ ؟

بىناكار ئۇستا باسان قارا ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ئۆتەمىش سېلىۋاتقان ئۆي پۇتەي دەپ قالغانىدى . تومۇز كۈنلىرى يېتىپ كېلىپ ، ھاۋا چىدىغۇسىز ئىسسىپ كەتكەن بولسىمۇ ، ئاتا ـ بالا ئىككىيلەن ئەتىدىن كەچكىچە ئارام ئالماي جىددىي ئىشلىمەكتە ئىدى . يولدىن ئۆتكەن ـ كەچكەنلەر ئۇلارغا قاراپ توختاپ قالاتتى ۋە قايىل بولغان تەرزدە باشلىرىنى ئىرغىتىپ خىتاب قىلىشاتتى :

ـــ پاھ ، نېمىدېگەن چوڭ ئۆي بۇ ! خۇددى بەگلەرنىڭ قەسرىلىرىدەك قىلىۋېتىپسىلەر .

باسان قارا ئۇلارغا خۇشخۇي بېقىپ جاۋاب قايتۇراتتى :

ـــ ئوغلۇمنىڭ تويىنى قىلماقچىمەن . شۇڭا ، چوڭراق قورۇ ـ جاي قىلىشىمىزغا توغرا كەلدى .

باسان قارا ئۆيىنىڭ ئۆگزىسىدە زوكزىيىپ ئولتۇرۇپ كاھىش ياتقۇزماقتا ئىدى . ئۆتەمىش يەردىكى دۆۋىلەپ قويۇلغان كاھىشلارنى ئۇنىڭغا بىردىن ـ بىردىن ئېتىپ بېرەتتى . شۇ ئەسنادا كوچىنىڭ نېرىقى بېشىدىن پاخمۇاش شامانغا ئەگىشىپ كېلىۋاتقان بىر توپ ئادەم بىرمۇنچە ئات ، كالا ، قويلارنى ھەيدىگەن ھالدا چېقىپ كەلدى . توپ ئچىدىكىلەر قۇرۇلۇشچىلارغا قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ ۋارقىراشتى :

ـــ ئەي باسان قارا ، تېخىچە ئۆيۈڭنىڭ غېمىدىلا يۈرەمسەن ؟ ئەلنىڭ ېشىغا كېلىۋاتقان بۇ ئېغىر كۈنلەرنى كۆرمەيۋاتامسەن ؟ ئۆگزىدىن چۈش ، بىز بىلەن ماڭ .

باسان قارا هاپىلا ـ شاپىلا ئۆگزىدىن چۈشتى .

ـــ روھلاردىن مەدەت تىلەشكە بارامدۇق ؟ ـــ دەپ سوردى ئۇ خالايىقتىن .

ـــ شۇنداق ، باسان قارا ، ئۇدا نەچچە يىل بولدى ، بىزنى پالا-كەت باسقىلى تۇردىغۇ .

ـــ راست دەيسەن ، بۇرادەر ، ـــ دېدى باسان قارا ۋە ئوغلى ئۆ-تەمشنى باشلاپ توپقا قېتىلدى .

ياش ـ قېرى ، چوڭ ـ كىچىك بولۇپ ، ئالاھازەل ئىككى مىڭدەك ئادەم پاخىمۇاش شامانغا ئەگىشىپ شەھەرنىڭ سىرتىغا چىقتى . يول بويى كىشىلەر تەرەپ ـ تەرەپتىن غۇلغۇلا قىلىشتى :

ـــ قاراڭلار ، پۇتۇن يايلاقتا ئوت ـ چۆپنىڭ قۇرۇپ كەتكىنىنى ! ئۇچ يىلدىن بېرى بىر تامچە يامغۇر يېغىپ قويمىدى ـ ھە !

ـــ بۇ بىر چوڭ بەختسىزلىكنىڭ بېشارىتى ، يۇرتداشلار . ئۇچ يىلدىن بېرى يازدا يامغۇر ياغمىسا ، قىشتا قار چۈشمىسە ... دەريا ـ ئې-قىنلارنىڭمۇ سۇيى تارتىلىپ كەتتى .

ـــ ھەي ، بىزنىڭ بۇ يۇرتلىرىمىزغا كۆز تەگدىمۇ نېمە ، قې-رىنداشلار ! چارۋا مالىلىرىمىز قىرىلىپ كېتىۋاتىدۇ ، ئاچارچىلىقتا ئادەم-لەرمۇ ئۆلگىنى ئۆلۈپ ، قالغىنى ھەر تەرەپلەرگە چېچىلىپ ، توزۇپ كې-تىۋاتىدۇ .

بىر تەكشى تۆپلىككە چىققاندا ، ئالدىدا كېتىۋاتقان شامان قولـ-دىكى ھاسا تايىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، خالايىقنى توختاشقا بۇيرۇدى . كۆچىلىك ئۇنىڭ ئەتراپىدا چەمبەر ھاسىل قىلىپ ئولتۇرۇشتى . غۇلغۇلا بېسىقتى . ھەممە ئادەم شامانىنى قۇتقۇزغۇچى ئەۋلىيادەك كۆرۈپ ، ئۇنىڭغا چەكسىز ئۈمىد ۋە ئىلتىجا بىلەن كۆز تىكىشتى .

چاچ ـ ساقاللىرى بىر قۇچاق بولۇپ پاخپىيىپ كەتكەن شامان قورقۇنچلۇق چەكچىيىپ كەتكەن كۆزلىرى بىلەن كىشىلەرگە بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن ئىككى قولىنى يۇقىرىغا سوزۇپ ئۇنلۇك خىتاب قىلدى :

ـــ سىلەر كۆك تەڭرىدىن يۇز ئۆردۇڭلار ! مېھرىبان ئومماي ئانـ
مىزدىن يۇز ئۆردۇڭلار ! سىلەر يات تائىپىلەرنىڭ يالغان گەپلىرىگە ئـ
شـىنىپ ، ئۇلارنىڭ ئىبادەتخانىلىرىغا كىرىپ ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ مۇقەدـ
دەس روھلىرىنى ئۇنتۇپ كەتتىڭلار !

خالايىق ئىچىدىن « راست دەيدۇ » ، « راست شۇنداق » دېگەن ئۆكۈنۈش سادالىرى ئاڭلاندى . شامان يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

ـــ سىلەر توغرا يولدىن ئازدىڭلار . شۇڭا ، جىن ـ ئالۋاستىلار بـىزگە پالاكەت ياغدۇرۇۋاتىدۇ ، ھەممە يەردە يامان كېسەل تارقىلىپ كەتتى . ئادەملەر ئاچلىقتىنمۇ ، كېسەلدىنمۇ ئۆلۈپ كېتىۋاتىدۇ .

خالايىق يەنە ئۇنىڭغا دوست تارتىشتى :

ـــ راست شۇنداق ، شامان راست دەيدۇ .

شامان كۆزلىرىنى تېخىمۇ قورقۇنچلۇقراق چەكچەيتىپ ، تېخىمۇ قاتتىقراق ۋارقىرىدى :

ـــ قۇربانلىققا ئاتىغان ماللىرىڭلارنى بوغۇزلاڭلار ! قان ئاققۇزۇپ كۆك تەڭرىدىن مەدەت تىلەيلى ! گۈلخان تەييارلاپ ئوت يېقىڭلار !

كۆپچىلىك دەرھال ھەربىرىكەتكە كەلدى . گۈلخانغا ئوت يېقىلدى ؛ ئات ، كالا ، قويلار بوغۇزلىنىپ ، گۈلخان ئەتراپىغا تىزىپ ياتقۇزۇلدى . شامان بېلىگە ئېسىلغان قوڭغۇراقلارنى جىرىڭلىتىپ ، « ھوۇم ! ھوۇم ! » دەپ زىكىر سوقۇپ پېرە ئويناشنى باشلىدى . ئۇ پىرقىراپ ، سەكرەپ ، ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراش بىلەن جىن ـ ئالۋاستىلارنى قوغلاپ ، ئاخىر ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان ھالدا بوغۇزلانغان ئات ، كالىلارنىڭ ئارىسىدا تىپىرلاپ يېتىپ قالدى . كۆپچىلىك يەنە غۇلغۇلا قىلىشتى :

ـــ ئەمدى ياخشى بولدى . ئۇ روھلار بىلەن كۆرۈشۈۋاتىدۇ .

شامان ھوشىغا كەلگەندىن كېيىن خالايىق قۇربانلىق قىلىنغان ھايۋانلارنى شۇ گۈلخان ئەتراپىدا قالدۇرۇپ ، شەھەرگە قايتىپ كەتتى .

قەھەتچىلىك ئىچىدىكى قاتتىق كۈنلەر بىر ـ بىرلەپ ئۆتىۋەردى . شامانىنىڭ تىرىشچانلىقلىرى بىكارغا كەتتى ، كۆك تەڭرى ھەققىدە قۇربانلىق قىلىشنىڭمۇ پايدىسى بولمىدى . پۈتۈن يايلاق خەلقىدە يەيدىغانغا

يا ئاشلىق ، يا گۆشنىڭ تايىنى قالمىدى . ئاچارچىلىقتا ئورۇقلاپ ھالى قالمىغان كىشىلەر ئارىسىدا يۇقۇملۇق كېسەل تارقىلىپ كەتتى . ئادەملەر ئائىلە ـ ئائىلە بويىچە قىرىلىپ كېتىدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلۈشكە باشلىدى . ئەلنى ۋەھىمە باستى . جان قايغۇسىدا قالغان ئادەملەر ئۆي ـ ماكانلىرىنى تاشلاپ ، ھەركىم ئۆزى بىلگەن ياقا يۇرتلارغا كۆچۈپ كەتكىلى تۇردى . كوچىلاردا ئادەم كۆرۈنمەس بولۇپ كەتتى . ئىگىسىز قالغان ئۆيلەرنىڭ ئىشىكلىرى ھاڭغىرقاي ئېچىلىپ تۇراتتى . ھۇنەرۋەن ، كاسىپلار دۇكانلىرىنى تاقاشتى . سودىگەرلەرمۇ بۇ يەرلەرگە ئاياغ باسمايدىغان بولۇپ كەتتى .

باسان قارا تېخىچە بوشاشماي ئۆي سېلىشنى داۋاملاشتۇردى . بۇ ئۆينىڭ ئۆگزىسى يېپىلىپ ، ئىشىك ـ دېرىزىلىرى ئورنىتىلىپ بولدى . ئەمدى تاملىرىغا سامانلىق لاي بىلەن سۇۋاق بېرىۋەتسىلا ئىش پۈتىدۇ . تاپار بوۋاي ئوغلى بىلەن نەۋرىسىنى چاقىردى .

ـــ بىر ئاز دەم ئالغاچ قورساقنى توقلۇپلىكلار . گۆش يوق بولسىمۇ ، ئازراق تېرىق يەيلى .

شۇ ئەسنادا يىراقتىكى غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئېتىزلىق تەرەپتىن ياش بىر قىز يۈگۈرۈپ كەلدى .

ـــ ئۆتەمىش ، ـــ دەپ توۋلىدى ئۇ تېخى يېقىن كەلمەي تۇرۇپلا .

قورۇلغان تېرىقنى خالتىدىن ئۇچۇملاپ ئېلىپ ئاغزىغا سېلىۋاتقان ئۆتەمىش ئىتتىك بېشىنى كۆتۈرۈپ ، يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان قىزغا قاراپ رىدى .

ـــ ئايتۇزۇن ! ـــ دېدى ئۇ ۋە دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا باردى .

قىز يېقىن كېلىپ توختىدى . ئۇ تېز يۈگۈرگەنلىكتىن ئىككى مەگزى تاڭ شەپىقىدەك قىزىرىپ ، ھاسىراپ تۇراتتى . ئۆتەمىش ئۇنىڭ گۈللۈك چىتتىن كۆڭلەك كىيىلگەن زىلۋا بويىغا ، ئۇششاق ئۆرۈلگەن قوڭۇر چاچلىرى ئۇستىدىن ھال رەڭ يېپەك ياغلىق چىگىپ تېخىمۇ گۈ-

زەللىشىپ كەتكەن ئايەلگە جاماللىغا ئىنتىزارلىق بىلەن كۆزلىرىنى تىكتى . قىز قانداقتۇر چۈشىنىكسىز ھاياجاندىن ئۆزىنى بېسىۋالالماي نازۇك قولـ لىرىنى كۆكسىگە قويغان ھالدا يىگىتكە يېنىش ـ يېنىشلاپ قارايتتى ، بىر نېمە دېمەكچى بولاتتىيۇ ، سۆزىنى قانداق باشلىشىنى بىلەلمەي چوڭقۇر ـ چوڭقۇر تىنىق ئالاتتى .

ـــ ئايتۇرۇن ، نېمە بولدى ؟ ـــ سورىدى ئۆتەمىش ، ـــ بۇۋام بىلەن ئاتامدىن دائىم قېچىپ يۈرەتتىڭ . بۈگۈن ئەجەب ئالدىراپ كېلىپ قاپسەنغۇ ؟

ـــ ئۆتەمىش ، ـــ دېدى قىز تېخىچىلا ھاياجانلىنىپ تۇرۇپ ، ـــ ئاتام بۇ يەردىن كۆچۈپ كېتىمىز دەيدۇ .

ـــ ھە ؟ قاچان ؟ نەگە ؟ ـــ دېدى يىگىت ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ .

ـــ بىلمەيمەن . ئىشقىلىپ ، بۇ يەردىن كەتمىسەك بولمايدۇ دەيدۇ .

باسان قارا بىلەن تاپار بۇۋايمۇ ئۇلارنىڭ ئەپتىگە قاراپ ئەنسىرـ گەن ھالدا يېقىن كەلدى .

ـــ نېمە بولدى ، قىزىم ؟ ئۆي ئىچى تىنچلىقمۇ ؟ ـــ دەپ سوـ رىدى تاپار بۇۋاي .

ئايتۇرۇن ئۆزىنى بېسىۋالالماي يىغلاپ تاشلىدى ـ دە ، ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ، ھېلىقى ئېتىزلىق تەرەپكە يۈگۈرۈپ كەتتى . بۇ قىز ئەسلى ئۆتـەمىشىنىڭ لايىقى بولۇپ ، ئۇنىڭ ئائىلىسى يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاشۇ ئېتىزلىقتا دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى . ئايتۇرۇننىڭ ئاتىسى تۈكەل بۇغا تېخى بىر ئايىنىڭ ئالدىدىلا باسان قارىنىڭ ئەلچىلىرىگە داسـ تىخان سېلىپ ، بۇ ئارزۇلۇق يالغۇز قىزىنى ئۇنىڭغا كېلىن قىلىپ بېـ رىشكە رازىلىق بىلدۈرگەنىدى . ئەمدى ئۇنىڭ تۈيۈقسىزدىن كۆچۈپ كەتمەكچى بولغىنى قانداق گەپ ؟

تاپار بوۋاي ، باسان قارا ۋە ئۆتەمىش قىزنىڭ كەينىدىن ئالدىراپ مېڭىشتى .

ـــ بۇ يەردىن كەتمىسەك بولمايدىغان يېرىگە كېلىپ قالدى ،

تۇغقانلار ، ـــ دېدى تۇكەل بۇغا بولغۇسى قۇدىلىرىغا ئۇدۇل قارىيالماس-تىن ، تىت ـ تىت بولغان قىياپەتتە ۋە قاپىرىپ يىرىكلىشىپ كەتكەن ئا-لقىنى بىلەن تاقىر بېشىنى سىلاشتۇردى .

ـــ ھەر ئىش بولسىمۇ مەسلىھەت بىلەن بىر نېمە دېيىش-مەمدۇق ، ـــ دېدى باسان قارا .

ـــ هەممىمىز بىللە كېتەيلى ، تۇغقانلار ، ـــ دېدى تۇكەل بۇغا ئۇمىدسىزلەنگەن ، ھەسرەتلەنگەن ئاھاڭدا ، ـــ ئېتىزغا تېرىغان ئاشلىق ، كۆكتاتلىرىمىزنىڭ ھەممىسى قۇرۇپ كەتتى . سۇ يوق ... كالا ، قويلىرى-مىزمۇ تەڭدىن تولىسى ئۆلۈپ كەتتى . بۇ ئەتراپتىن تۇزۇكرەك ئوت ـ چۆپمۇ تاپقىلى بولمىسا ... بۇ يەردە تۇرىۋەرسەك ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتى-مىز . ئايتۇزۇننىڭ ئانىسى بۇلتۇر ئەتىيازدا قارا قىلغانىدى .... مۇشۇنداق ئاچلىقتىن ، كېسەلدىن ئۆلۈپ كېتىۋاتقانلار ئازمۇ ؟ تۇنۇگۈن كەچتە نې-رىقى ھويلىدىكى قوشنىمىزنىڭ ساپسالقا بىر ئوغلى ئۆلۈپ قاپتۇ ... تېخى ئۆيلەنمىگەن يىگىت ئىدى .

تاپار بوۋاي كۆزلىرىگە ياش ئالدى .

ـــ بۇ جاھاننىڭ ئىچى نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدۇ ! ـــ دېدى ئۇ ئەلەم بىلەن بېشىنى چايقاپ ، ـــ بىزنىڭ بۇ ئاۋات يۇرتلىرىمىزغا راست-تىنلا كۆز تەگدىمۇ ؟

بىر چەتتە بېشىنى ساڭگىلىتىپ تۇرغان ئايتۇزۇن ياغلىقىنىڭ ئۇچى بىلەن ئاغزىنى ئېتىۋېلىپ ، ئېسەدەپ يىغلاپ كەتتى .

ـــ بىزمۇ كېتەيلى ، ئاتا ، ـــ دېدى ئۆتەمش ئاتىسىغا يېقىنراق كېلىپ .

باسان قارا كۇنىراپ رەڭگى ئۆڭۈپ كەتكەن ياغلىقىنى تاقىر بېشىدىن يۇلۇپ ئېلىپ ، ئىككى قولى بىلەن مىجىقلىغىلى تۇردى .

ـــ كەتمەي تۇرايلى ، تۇكەل بۇغا ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ئەل نېمە بولسا بىزمۇ شۇ . ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن تارتىپ مۇشۇ يەرلەردە ياشاپ كەلدۇق . ئەمدى نەگە بارىمىز ؟ بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتەر . سەبىلۇاتـ

قان ئۆيمىز پۈتەي دەپ قالدى . بالىلارنىڭ تويىنى قىلىۋېتەيلى . ئۆ-تەمىشنىڭ ئانىسى تۇغۇپ كەتكەنگىمۇ ئىككى يىل بولۇپ قالدىغۇ . قانداق قىلىمىز ؟ تەقدىر شۇنداق ئىكەن . ئىككى ئائىلە بىرلىشىپ جان بېقىشنىڭ ئامالىنى قىلايلى . تىرىك جاندا ئۈمىد بار . غەيرەت قىلايلى .

تاپار بوۋاي قولى بىلەن ئاغزىنى توسۇپ يۆتىلىپ كەتتى .

ـــ مەنمۇ كېسەلچان بولۇپ كەتتىم ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ بىلىپ تۇرۇۋاتىمەن ، ئۆمرۈم ئاز قالدى . كۆزۈمنىڭ ئوچۇقىدا بالىلارنىڭ تو-يىنى قىلىۋېتەيلى . تۈكەل بۇغا ، سەنمۇ ئۆز بالامدەك . كىچىكىڭدىن تارتىپ كۆز ئالدىمدا چوڭ بولغان . ئوبدان ئويلاپ باققىن ، قالغان گەپلەر بولسا ، كېيىن يەنە سۆزلىشەيلى .

ـــ ماقۇل ئەمىسە ، ـــ دېدى تۈكەل بۇغا ۋە ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ بېشىنى تۆۋەن سالدى .

دەل شۇ چاغدا ئېتىزنىڭ نېرىقى بېشىدىن يانداپ كېلىۋاتقان بىر هارۋا كۆرۈندى . ئەسكى ـ تۈسكى لاقا ـ لۇقىلىرى بېسىلغان ئېگىز چاقلىق هارۋىغا خوتۇن ـ بالىلىرىنى ئولتۇرغۇزۇپ ، ئورۇقلاپ قوۋۇرغە-لىرى چىقىپ قالغان قوتۇر ئاتنى چۇلۇۋۇرىدىن يېتىلەپ كېتىۋاتقان كې-سەل چىراي ئادەم تاپار بوۋاي قاتارلىقلارغا سەل ئېگىلىپ سالام ئىپادە-سىنى بىلدۈردى .

ـــ هەي بۇرادەر ، يول قاياقتا ؟ ـــ دەپ توۋلىدى باسان قارا .

هارۋىلىق ئادەم چوڭقۇر ئولتۇرۇشۇپ ، ياشاڭغىراپ تۇرغان چې-قىر كۆزلىرى بىلەن باسان قارىغا قاراپ ، مېڭىشنى توختاتماستىن جاۋاب بەردى :

ـــ كۆچۈپ ماڭدۇق ، بۇرادەر . ئۆي ـ جايىنمۇ ، هەممىنى تاشلاپ ماڭدۇق . بىزنىڭ قەبىلىنىڭ ئادەملىرى سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ . بىزمۇ ئۇلاردىن قالمايلى دېدۇق . بۇ يەردە ئۆلۈپ تۇغىيدىغان ئوخشاي-مىز . جان بېقىش ئەۋزەل .

كىيىلەكسىز كۆتەك ھارۋا تاراقلاپ ، غىچىرلاپ ئۆتۈپ كەتتى .
تۈكەل بۇغا ھارۋىنىڭ كەينىدىن ئۇزاققىچە قاراپ تۇردى .
ـــ كىشىلەر ئۇرۇق ـ ئۇرۇقلىرى بويىچە كۆچۈۋاتىدۇ ، ھەتتا پۈتۈن ـ پۈتۈن قەبىلىلەرمۇ كېتىۋاتىدۇ ، ـــ دېدى ئۇ .

ئۇچىنچى باب

تاغ ـ دالالار ئىگرىماقتا

ئوردۇبالىق شەھىرىنىڭ مەركىزىي قىسمى تۆپىلىك بولۇپ ، شۇ تۆپىلىكتە مەزمۇت ۋە قېلىن تاش سېپىللار بىلەن قورشالغان ھەيۋەتلىك قەلئە قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى . بۇ قەلئە « ئالتۇنلۇق » ياكى « ئالتۇن ئوردا » دەپ ئاتىلاتتى . ئورخۇن خانلىقىنىڭ ئالىي ھۆكۈمدارى ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمش بىلگە قاغان ئۆزىنىڭ قاتۇنى ، توققۇز بۇيرۇقى ۋە خاس قورۇقچىلىرى بىلەن ئەنە شۇ قەلئە شەكلىدىكى ئالتۇن ئوردىدا تۇراتتى .

قاغانىنىڭ كۆڭلى پەرىشان ئىدى . بىرىدىن بىرى كۆڭۈلسىز خەۋەرلەر ئۇنىڭ يۇرىكىنى ئەزمەكتە ئىدى . ئاچارچىلىق ھەم كېسەللىكلەر ئۆلۈۋاتقانلار كۈندىن ـ كۈنگە كۆپەيمەكتە . قوشۇنلاردا ئات يېتىشمەيدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلۈشكە باشلىدى . بۆلگۈنچىلىك ھەرىكەتلىرىنى توسۇۋالغىلى بولمايۋاتىدۇ . ئەڭ ئالدى بىلەن قىرغىزلار بۆلۈنۈپ چىقىپ كەتتى . ئاندىن تاتابىلار ئايرىلىپ چىقتى . شەرقتە قىتانلار ، غەربتە قارلۇقلار ئۆكتە قوپقىلى تۇردى . ھازىر پەقەت توققۇز ئوغۇزلار بىلەن تۆلىسلەرلا تەۋرەنمەي تۇرۇۋاتىدۇ . بىراق ، بۇلارنىڭ ئۆز ئىچىدىكى ئاقساقال ، ئەمەلدارلارنىڭ جەڭگى ـ جېدەللىرى كۆپىيىپ كەتتى . ھەممە ئادەم ئۆزىنىڭ گېپىنى يورغىلىتىپ ، ھېچكىمنىڭ گېپىگە ھېچكىم كىرمەيدىغان قاتمال ۋەزىيەت شەكىللەنمەكتە ئىدى .

ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمش بىلگە قاغانىنىڭ راسا بېشى قاتتى . ئۇنىڭ كېچىسى ئۇيقۇسى كەلمەيدىغان ، كۈندۈزى گېلىدىن غىزا ئۆتمەي

دىغان بولۇپ كەتتى . دەردەمن قاغان ئوردا ئىچىدىكى ئارامگاھتا ھەسـ رەتلىك خىياللار بىلەن ئېغىرلاشقان بېشىنى تۆۋەن سېلىپ تەنھا ئولـ تۇراتتى . كۆك بۆزدىن ئازادە يەكتەك كىيگەن كوسا مەھرەم ئىشىكنى ئاۋايلاپ ئېچىپ كىردى ـ دە ، قول قوشتۇرۇپ مەلۇمات بەردى :

ـــ بـۈيۈك قاغانىمغا مەلۇم بولسۇنكى ، پان تېگىن تۆرەم قەدەم تەشرىپ قىلدى .

ـــ كىرسۇن ، ـــ دېدى ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمىش بىلگە قاغان بوش ۋە مىسكىن ئاۋازدا .

بوي ـ بەستى كېلىشكەن ، تۇرقىدىن جەسۇرلۇقى كۆرۈنۈپ تۇـ رىدىغان پان تېگىن قاسراقسمان پولات ساۋۇتىنى شاراقلىتىپ كىردى ـ دە ، قاغان ئالدىدا بىر تىزىغا چۆكۈپ ، ئوك قولىنى كۆكسىگە ئالدى .

ـــ كۇن تەڭرىدە بولمىش ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمىش بىلگە قاغانىم قۇت بولسۇن ، ـــ دەپ سالام بەردى ئۇ .

ـــ قۇت بولسۇن ، پان تېگىن ، ـــ دېدى قاغان ئۇنىڭغا ئىلاجى بار خۇشخۇي كۆرۈنۈشكە تىرىشىپ ، ـــ قېنى ، ئولتۇرغىن ، قانداق يېـ گىلىقلار بار ؟ ئەل ئىچىدە نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ ؟ سۆزلەپ بەرگىن .

قاغان بىلەن تېگىن سۇپا ئۈستىگە سېلىنغان ئېيىق تېرىلىرىگە چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى . قاغانىنىڭ شۇ چاغدىكى ئەپتىدىن ئۇنىڭ ئەل ئىچىدىكى ئىشلارنى ئۆز ۋاقتىدا بىلىپ تۇرۇشقا نەقەدەر تەقەززا بولۇۋاتـ قانلىقىنى پەملەشكە بولاتتى . پان تېگىننىڭ تۇرقى ـ سىياقىدىن ۋە سۆزلىگەندىكى تەلەپپۇزىدىن يوشۇرغىلى بولمايدىغان غەزىپى قاينىاپ ـ تېشىپ تۇراتتى .

ـــ ئەل بۇزۇلدى ، قارا بودۇن تاپتىن چىقتى ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ھەممە يەردە باشباشـتاقـلىق ، تەرتىپسىزلىك ئەۋج ئېـلىپ كەتـتى . تاردۇش① بەگلىرى باشقا ئۇرۇقلارغا تېگىش قىلىپ ، چارۋا ماللارنى بۇلاپ ، قارشىلىق كۆرسەتكەنلەرگە تىغ كۆتۈرۈپ ، بەك ھەددىدىن ئېـ شـىپ كېتىۋاتىدۇ . بۇ ھەقتىكى ئۇچۇرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن دەرھال

① تاردۇش ـــ بىر قەبىلىنىڭ نامى .

قوشۇن تارتىپ ، ئۇلارنىڭ يايلاقلىرىغا يۇرۇش قىلدىم . تاردۇشلار نەسىھەتلىرىمگە قۇلاق سالماي ئۆكتە قويتى . جەڭ بولدى . ئۇلار مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن خانلىقتىن بۆلۈنۈپ چىقىپ كېتىشكە ئۇرۇنۇپ قاچتى . مەن ئۇلارنىڭ بەگلىرىنى ئۆلتۈرۈپ ، پۇقرالىرىنى قايتۇرۇپ كەلدىم .

ـــ ياخشى ، ياخشى قىپسەن ، پان تېگىن ! شۇنداق قىلىش كېرەك ... شۇنداق قىلىش كېرەك ... ـــ قاغان ئالدىراپ ـ تېنەپ سۆزلەپ كەتتى . قېيىن ئەھۋالدا قېلىپ ، ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى بىلىپ تۇرغان ئادەم كىچىككىنە ئۈمىد بولغۇدەك بىر گەپنى ئاڭلاپ قالسا ئەنە شۇنداق ئالدىراپ كېتىدۇ .

پان تېگىن ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمىش بىلگە قاغان دېگەن شۇنچە دەبدەبىلىك سەلتەنەت نامى بىلەن ئاتالغان ھۆكۈمدارنىڭ شۇ تاپتىكى بىچارىلەرچە تۇرقىغا قاراپ قوشۇمسىنى تۇردى .

ـــ بۇيۇك قاغانىم ، ـــ دېدى ئۇ ئاشكارا بىلىنىپ تۇرغان ئەيىبلەش تەلەپپۇزى بىلەن ، ـــ ئەھۋالىمىز كۈندىن ـ كۈنگە ئوسالللىشۋاتىدۇ . سىز ئەلنىڭ ئاتىسى . قانداق قىلىشىمىز كېرەك ؟ بۇنداق ئاھ ئۇرۇپ ئولتۇرىۋەرمەي ئۇنۇملۇك تەدبىر قوللانغايسىز ، كەسكىن قارار چىقارغايسىز .

بۇنداق تەلەپپۇزدا ئېيتىلغان سۆزلەردىن قاغان تېخىمۇ تەمتىرەپ قالدى . ئۇ ئۆزىنىڭ ھەقىقەتەن چارىسىزلىكىگە تەن بېرەتتى . شۇنداق تىمۇ ، ئۇ ئۆزىنى غەيرەتلىك ھەم پاراسەتلىك ھۆكۈمران سۈپىتىدە كۆرسىتىشكە تىرىشاتتى .

ـــ ئىلگىرى قاغانلىرىمىزنىڭ ھېچقايسىمۇ ھازىرقىدەك قاتتىقچىلىقنى كۆرۈپ باقمىغان ، ـــ دېدى ئۇمۇ قوشۇمسىنى تۇرۇپ ، ـــ ھازىرقى ۋەزىيەتتە بىرەر كەسكىن قارار چىقىرىشىمۇ تەس . قارار چىقىرىلغاندىن كېيىن ئۇنى ئىجرا قىلىش تېخىمۇ تەس . ھازىرقى ئەمەلدارلار بىلەن تېگىنلەر بۇرۇنقىلاردەك جاساراتلىك ئەمەس .

پان تېگىن بۇ گەپلەرنىڭ تەنە قىلىش مەنىسىنى چۈشەندى .

ـــ قاغاندىن يارلىق چۈشسە پېقىر پان تېگىن جان پىدالىق بە-

لەن ئىجرا قىلىمەن ، ـــ دېدى ئۇ .
ـــ ئەمسە مەندىن يارلىق ! ـــ دەپ خىتاب قىلدى قاغان ، ـــ بۇگۈندىن باشلاپ قارا بودۇندىن سېلىق يىغىلسۇن ! بۇ ئىشقا سىز مەسـ ئۇل بولغايسىز .
ـــ بۇنداق قىلساق بولماسمىكىن ، بۇيۇك قاغانىم ، ـــ دەپ ئېتىراز بىلدۈردى پان تېگىن ، ـــ ھازىر يايلاقلىرىمىزدا قەھەتچىلىك بولۇۋاتـ دۇ . قارا بودۇننىڭ سېلىق تۆلىگۈدەك ھالى يوق .
ـــ ئەمسە قانداق قىلىمىز ؟ ئوردا خەزىنىسى قۇرۇقدىلىپ قالدى . قوشۇندا ئات يېتىشمەيدۇ . قىينىچىلىقلارنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ ئولـ تۇرمىسامۇ ئۆزىڭىز بىلىسىزغۇ ، جاسارەتلىك پان تېگىن ! يىراقنى يېقىن قىلىدىغان سودىگەرلەرمۇ بۇ نەس باسقان يايلاقلارغا كەلمەيدىغان بولۇپ كەتتى .
ـــ شۇنداقتىمۇ ، سېلىق يىغىشقا بولمايدۇ ، ـــ دېدى پان تېگىن قەتئىيلىك بىلەن .
ـــ ئەمسە قانداق قىلىمىز ؟ ئوردا ئەھلى ئاچ قېلىۋاتىدۇ ، ـــ قاـ غان ئاچچىقىنى باسالماي قاتتىق ۋارقىرىدى .
ـــ چارۋىچىلاردا چارۋا يوق ، دېھقانلاردا ئاشلىق يوق ! ئۇلار قـانـداق قىلىدۇ ؟ ـــ پان تېگىنمۇ قاغانغا قاتتىق تەگدى ۋە ئورنىدىن دەس تۇرۇپ تەزىم قىلدى - دە ، تېز - تېز قەدەم تاشلاپ چىقىپ كەتتى .
ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنىمش بىلگە قاغان ئۆزىنى قاتتىق ھاقارەتلەنـ گەن ھېس قىلىپ ، دەرمانسىز غەزەپتىن تىترەپ كەتتى .
ـــ خەپ توختاپ تۇر ، گەدەنكەش مۇناپىق ! ـــ دەپ بار ئاۋازـ زىنى قويۇپ بېرىپ ۋارقىرىدى ئۇ ۋە ئورنىدىن سەكرەپ قوپۇپ ، خـۇددى قەپەسكە سولانغان قاپلاندەك خانا ئىچىدە ئۇيۇقا مېـ كىپ كەتتى .
دەل شۇ چاغدا ئاق يىپەك كۆڭلەك كىيگەن ۋە كۆپتۇرۇپ ياسالـ غان قاپقارا قويۇق چاچلىرىغا ئالتۇن زىنچىلار قادالغان تەخمىنەن ئوتتۇز

بەش ياشلار چامسىدىكى تابغاچ ئايال ئەنسىرىگەن ھالەتتە ئىشكتىن ئالدىراپ كىرىپ كەلدى .

— نېمە بولدى ، بۇيۇك قاغانىم .

— تەيخي قاتۇن ، — دېدى قاغان مېڭىشتىن توختاپ . ئۇ ئۆزىنىڭ ئامراق ئايالىنى كۆرۈپ ئاچچىقىنى بېسىۋالغان بولسىمۇ ، يەنىلا كۆڭلى پەرىشان ھالەتتە گەپ قىلماي بېشىنى ساڭگىلاتتى ۋە ئاستا كەينىگە بۇرۇلۇپ قايتا سۇپىغا چىقىپ ئولتۇردى .

ئەسلى كېلىپ چىقىشى تاڭ سۇلالىسى قۇنچۇيلىرىدىن بولۇپ ، ئۇيغۇر قاغانغا ياتلىق قىلىنغاندىن كېيىن « قاتۇن » دېگەن سۆزىدە بىلەن ئۇلۇغلانغان ساھىبجامال تەيخي ھەر دائىمقىدەك ئالاھىدە سىلىق نازاكەت بىلەن ئاستا كېلىپ قاغانىنىڭ يېنىغا ئولتۇردى .

— بۇيۇك قاغانىم ، بۇ يەردىن كېتەيلى ، كۆچۈپ كېتەيلى ، — دېدى ئۇ ئۇيغۇرچە ـ خەنزۇچە ئارىلاشتۇرۇپ سۆزلەپ .

قاغان غەم باسقان كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىدى . ئۇ ھەر دائىم تابغاچلارچە گۈزەللىكىنى ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن تەيخي قاتۇننىڭ ئاق سۆزۈك يۈزىگە ، قاپقارا قىيغاچ كۆزلىرىگە قارىغىنىدا يۈرەك ـ باغرىغا گويا كى يېقىملىق تۇيغۇلار ئىللىق ئېقىم بولۇپ قۇيۇلۇۋاتقاندەك مۇلايىملىشىپ قالاتتى ۋە ئۇنىڭ خۇددى ئەركە مۇشۇكتەك ئۆزىگە يۇمشاققىنا سۈركىلىپ تۇرۇپ قىلغان گەپلىرىنى قانچە ئاڭلىسىمۇ زېرىكمەيتتى .

— نەگە كېتىمىز ، تەيخي ؟ نەگە كېتەلەيمىز ؟ — دېدى ئۇ چوڭقۇر مۇڭ ـ ھەسرەتكە تولغان ئاۋازدا .

— مېنىڭ يۇرتۇمغا كېتەيلى ، بۇيۇك قاغانىم . بۇيۇك تاڭ دۆلىتىنىڭ ئوردىسى بىزنى قارشى ئالىدۇ .

ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمىش بىلگە قاغان تېخىمۇ چوڭقۇر ھەسرەت بىلەن ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى .

— مەن قاغان تۇرسام ، — دېدى ئۇ چۈشكۈنلەشكەن بوش ئاۋازدا ، — بۇ يايلاقلارنى تاشلاپ ، ئۆز خەلقىمنى تاشلاپ نەگىمۇ

بارالايمەن ؟

تەيخى قاتۇن ئېرىنىڭ بىلىكىگە يۇمشاق كۆكسىنى يېقىپ چىڭ قۇچاقلىدى .

ـــ دائىملىقا ئەمەس ، ۋاقىتىنچە كېتىپ تۇرايلى ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ چاڭئەنگە ياكى لوياڭغا بېرىپ بىر مەزگىل تۇرايلى . بۇ يەردىكى ئەھۋال ياخشىلانغاندىن كېيىن يەنە قايتىپ كەلسەك بولىدىغۇ .

قاغانىنىڭ ئىچكى ھېسسىياتى بىرقەدەر تەڭپۇڭلىشىپ ، ئىرادىسى قەتئىيلەشتى .

ـــ بولمايدۇ ! ـــ دېدى ئۇ كەسكىن تەلەپپۇزدا .

تەيخي قاتۇن ئۇنسىز يىغلىدى ۋە كۆڭلىكىنىڭ كەشتىلەنگەن كەڭ يېڭى ئىچىدىن ھال رەڭ يىپەك قولياغلىقىنى چىقىرىپ كۆز ياشلىرىنى سۈرتتى .

ـــ ئەمىسە قانداق قىلىمىز ، بۇيۇك قاغانىم ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ يىغىدىن ئۆزگىرىپ كەتكەن ئاۋازدا ، ـــ ئوردا ئىچىدىمۇ يېمەكلىكنىڭ تايىنى قالمايۋاتىدۇ . ھەممە يەردە كېسەل تارقىلىپ كېتىۋاتىدۇ . ئۆزىڭىز بىلىسىز ، تېخى يېقىندىلا مىنىڭ ئىككى دېدىكىم كېسەل يۇقتۇرۇۋېلىپ ئۆلۈپ كەتتى . بىزگىمۇ كېسەل يۇقماي قالارمۇ ؟

قاغان سۈپىدىن چۈشۈپ يەنە قاپاقلىرىنى تۇرگەن ھالدا ئۇيان ـ بۇيان ماڭغىلى تۇردى .

ـــ ئوردىغا ئاتاقلىق ئەمچىلەرنى چاقىرتىمىز ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ سىرتتىن كېلىدىغان ئادەملەرنى كىرگۈزمەيمىز . شامانلارغا پېرە ئويىنىتىپ جىن ـ ئالۋاستىلارنى قوغلايمىز . ئات ـ تۆگىلەرنى بوغۇزلاپ مۇقەددەس روھلاردىن مەدەت تىلەيمىز . ئىبادەتخانىغا بېرىپ توۋا دۇئالىرىنى ئوقۇپ ، تەڭرى مانى بۇرخانغا تېۋىنىپ ، ئەزرۇئا تەڭرىدىن ، ئالەمنى ياراتقۇچى بەش تەڭرىدىن ئاسانلىق تىلەيمىز .

ـــ ھەممىسى مۇشۇنداق گەپلەرنى قىلىسىز ، ـــ تەيخي قاتۇن قېيىنداپ سۆز يانداردى ، ـــ مانىخەيلەرگىمۇ ئەگىشىسىز ، شامانلارغىمۇ ئىشىنىسىز . ئۇلارنىڭ زادى قايسىسىنىڭ يولى توغرا ؟

— بەس ! — دەپ قاغان يەنە غەزەپلەندى ، — بۇنداق ئىشلار بىلەن سېنىڭ كارىڭ بولمىسۇن ! بۇ دېگەن بىزنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتتىمىز . خالىساڭ سەنمۇ كۆڭزى ـ مىڭزىنىڭ كىتابلىرىنى ئوقۇپ ئولتۇرىۋەر .

— ئەمسە يېمەكلىك مەسلىسىنى قانداق قىلىمىز ؟ — تەيخې قاتۇن بولدى قىلماستىن يەنە سورىدى .

— بۇمۇ سېنىڭ باش قاتۇرىدىغان ئىشىڭ ئەمەس ، — دېدى قاغان ، — يېمەكلىك تېپىلىدۇ .

تەيخې قاتۇن خۇددى يۇمشاق مۇشۇكتەك سۇپىدىن سىلىققىنا سىيرىلىپ چۈشتى ۋە يەنە قاغاننى يالغۇز قالدۇرۇپ چىقىپ كەتتى .

× × ×

ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمىش بىلگە قاغان ئەتىسى ئەتىگەن تۇرۇپ ، ئىبادەتخانىغا باردى ۋە مۆمىن مانىخەيلەرگە خاس ئىخلاسمەنلىك بىلەن دۇئا تىلاۋەت قىلدى .

باش روھانى ۋەز ئېيتىپ بىر تالاي سۆزلىدى :

— ئادەملەردە ئىنساپ قالمىدى . ئادەملەر تەڭرى مانى بۇرخانىنىڭ مەڭگۈ يورۇق تەلىماتلىرىغا ئەمەل قىلمايۋاتىدۇ . ئۇلار ۋەھشىيلىك قىلىپ ئۆزئارا ئۇرۇشۋاتىدۇ ، بىر ـ بىرىنى ئۆلتۈرىۋاتىدۇ ، جانلىقلارنىڭ تەڭرى بەرگەن جانلىرىغا زامىن بولۇپ ، قان تۆكۈپ گۆش يەۋاتىدۇ . شەھەر ۋە يايلاقلىرىمىز گۇناھىغا تولۇپ كەتتى . شۇڭا ، يورۇق تەڭرىلەرنىڭ غەزىپى كەلدى . تەڭرىلەر گۇناھكارلارنى جازالاش ئۈچۈن بېشىمىزغا بالايى ـ ئاپەت ياغدۇرۇۋاتىدۇ . ئەي ، كۈن تەڭرىدە بولمىش ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمىش بىلگە قاغان ! سىز ئادەملەرنىڭ ئۇلۇغى ، سىز بۇ ئەلنىڭ ئاتىسى ! سىز گۇناھكارلارنى جازالاڭ ، پۈتۈن بودۇننى ئەپ ـ ئەردەم ۋە ئىنساپقا باشلاڭ . شۇ چاغدىلا تەڭرىلەر بىزنى قورقۇنچلۇق بالايىئاپەتلەردىن ساقلاپ قالىدۇ . ئەزرۇئا تەڭرى سىزگە زىيادە

كۆچ بەرسۇن !

باش روھانىيىنىڭ ۋەز ئېيتىشى تېخى ئاياغلاشماي تۇرۇپلا ئىبا-دەتخانا سىرتىدىن ئات تۇياقلىرىنىڭ دۈپۈرلەشلىرى ئاڭلاندى .

تۆتىنچى باب

ئاپەت ئۈستىگە پاراكەندىچىلىك

ئىبادەتخانا ئىچىگە يالتىراق تاۋار تون كىيگەن خام سېمىز بىر ئادەم ئىمكانقەدەر تېزرەك مېڭىشقا تىرىشىپ ، خىرىلداپ ۋە پۇشۇلداپ كىرىپ كەلدى . ئاخىرقى كۈنلەردىن بېرى كېچە ـ كۈندۈز دەككە ـ دۈككە ئىچىدە يۈرۈشكە كۆنۈپ كەتكەن ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمش بىلگە قاغان « يەنە نېمە بولغاندۇ ؟ » دېگەن سوئال مەنىسى ئېنىق ئىپادىلىنىپ تۇرغان ئايانچلىق كۆزلىرى بىلەن بۇ يېڭى كىرگەن كىشىنىڭ هاياجانـ لىنىشتىن قىزىرىپ كەتكەن ئەتلىك يۈزىگە تىكىلىپ قاراپ قالدى .

تـاقىر باش ، ئاق لىباسلىق باش روهانىي سالاپىتىنى بۇزماستىن ئۇزۇن ئاق ساقىلىنى ئاستا سىلاپ قويدى هەمدە يېڭى كىرگەن كىشىگە مۇراجىئەت قىلدى :

ـــ مەرهابا ، ئۇلۇغ بۇيرۇق كۈلۈگ باغا تارقان . ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن كەلگەن بولسىڭىز يۈكۈنۈپ ئولتۇرغايسىز .

كـۈلۈگ باغا تارقان ئىسىملىك بۇ كىشى هەقىقەتەن ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمش بىلگە قاغاننىڭ باش ۋەزىرى ، يەنى ئۇلۇغ بۇيرۇق ئىدى .

ـــ يوقسۇ ، هۆرمەتلىك باش روهانىي ، ـــ دېدى ئۇ ئالدىراش تەزىم قىلىپ ، ـــ بۇگۈن ئىبادەت قىلىشقا چولام تەگمەيدۇ ، مۇهىم ئىش چىقىپ قالدى .

ـــ نېمە ئىش ؟ ـــ قاغان ئالدىراپ سورىدى .

ـــ بۈيۈك قاغانىم ، سىرتقا چىقايلى ، ـــ دېدى ئۇلۇغ بۇيرۇق كۈلۈگ باغا تارقان .

ئايدىنلىق بىلگە قاغان باش روھانىي بىلەن‌خوشلىشىنمۇ ئۇنۇتۇپ ، ئولتۇرغان يېرىدىن ئىرغىپ تۇردى ـ دە ، سىرتقا چىقتى .

ـــ يايلاقتىكى بىرمۇنچە ئۇرۇق قەبىلىلەر ئۆزئارا ئۇرۇشۇپ كېتىپتۇ ! ـــ دېدى ئۇلۇغ بۇيرۇق تەشۋىشلەنگەن ۋە ھاياجانلانغان ھالدا ئاق كىرگەن شالاڭ ساقلىنى تىترىتىپ .

قاغاننىڭ كۆزلىرى يوغان ئېچىلىپ كەتتى .

ـــ قايسى ئۇرۇقلار ؟ قايسى قەبىلىلەر ؟ ـــ سورىدى ئۇ .

ـــ مەنمۇ تېخى ئۇجۇر ـ بۇجۇرنىي بىلىپ كەتكۈدەك بولمىدىم ، ـــ دېدى كۆلۈگ باغا تارقان ، ـــ بۇ خەۋەرنى تېخى بايىلا چاپارمەندىن ئاڭلىدىم . ئىشقىلىپ ، قارابالغاسۇن بېگى قوشۇن تارتىپ باشباشتاقلىق قىلىۋاتقانلىقى ئېنىق .

ـــ قارابالغاسۇن بېگى ؟

ـــ شۇنداق ، بۇيۇك قاغانىم ، ھېلىقى مەن بىلەن ئىسسىداش بولسىمۇ ، ھەمىشە پېقىر بىلەن پۈت تېپىشىپ يۈرىدىغان قاپىقى ياماق ، پەيلى بۇزۇق بەگچۇ .

ـــ كۆلۈگ بەگمۇ ؟

ـــ شۇنداق ، بۇيۇك قاغانىم ، دەل شۇ ، كۆلۈگ بەگ .

قاغاننىڭ روھى چۈشۈپ كەتتى .

ـــ چاتاق بوپتۇ ، چاتاق بوپتۇ ، ـــ دېدى ئۇ بېشىنى چايقاپ ، ـــ يۇرۇڭ ، ئوردىغا قايتايلى .

ئۇلار دەرھال ئاتلىرىغا مىنىپ ، مەھرەم ۋە قورۇقچىلارنىڭ ھەمراھلىقىدا شەھەر مەركىزىدىكى تاش قەلئەگە قايتىپ كېلىشتى .

ـــ كۆلۈگ بەگ بۇ ئەترەتنى بەگلەرنىڭ كاتتىسى ، ـــ دېدى قاغان سارايغا كىرىپ ، ئېيىق ۋە بولۇاس تېرىلىرى سېلىنغان كەڭرى سۇپىغا چىقىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ، ـــ كۆلۈگ بەگ چاتاق چىقارسا ئىش چوڭىيىپ كېتىدۇ . سىز دەرھال قول ئاستىدىكى قوشۇننى باشلاپ ، پاراكەندىچىلىكنى توختىتىڭ . كۆلۈگ بەگ بىلەن كۆرۈشۈپ ، ئۇنىڭغا مېنىڭ يارلىقىمنى يەتكۈزۈڭ .

ـــ باش ئۇستىگە ، بۇيۇك قاغانىم .

× × ×

ئۇلۇغ بۇيرۇق كۆلۈگ باغا تارقان ئۆزىگە ئىسسمداش بولغان كۆ-
لۈگ بەگنى بەك ئۆچ كۆرەتتى . ئۇ « ئۇلۇغ بۇيرۇق » مەنسىپىگە ئې-
رىشكەندىن كېيىن يىراق ـ يېقىندىكى بارلىق بەگ ۋە مۆتىۋەرلەر ئۇنىڭغا
تۆۋەنچىلىك بىلەن باش ئېگىپ تەزىم قىلىشىدىغان بولدى . پەقەت مۇشۇ
كۆلۈگ بەگلا ئۆزىنى چوڭ تۇتۇپ ، كۆلۈگ باغا تارقانغا يېلىنماي ،
خۇددى بۇيرۇقلار بىلەن ، ھەتتا ئوردا بىلەنمۇ كارى يوقتەك يۈرەتتى .
كۆلۈگ باغا تارقان باشقىلارنىڭ ئۆزىگە ياخشى كۆرۈنۈش ئۈچۈن تۈر-
لۈك قىلىقلارنى چىقىرىپ ، پەرۋانىدەك چۆرگىلەپ يۈرگىنىنى كۆرگەندە
ئۆزىنى ھەقىقىي قۇدرەتلىك ھوقۇقداردەك ھېس قىلىپ ، دىلى يورۇپ
كېتەتتى . ئۇ باشقىلارنىڭ ئۆزىدىن قورقۇپ ، چۆچۈپ تۇرۇشىنى
خالايىتتىكى ، قاغان ۋە بۇيرۇقلاردىن باشقا ھەرقانداق بەندىنىڭ ئۆزى
بىلەن باراۋەرلىك ئاساسىدىكى مۇئامىلىدە بولۇشىنى ھەرگىز ياقتۇرمايت-
تى . شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ، كۆلۈگ بەگنىڭ ئارتۇقچە تەكەللۇپسىز مۇئامە-
لىسى ئۇنىڭ دىلىغا قاتتىق تېگەتتى .

« خەپ توختاپ تۇر ! سېنىمۇ ئوڭدا قويىدىغان كۈنلەر كېلىپ
قالار » دەپ ئويلايتتى ئۇلۇغ بۇيرۇق . ئۇ ھامان بۇ قاپىقى يامان بەگكە
ئۆز ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ قويۇش ئۈچۈن پۇرسەت ۋە باھانە ئىزدەيت-
تى . مانا ، ئاخىر پۇرسەت كەلدى ، باھانە تېپىلدى . كۆلۈگ بەگ ئۆز
ئەتراپىدىكى باشقا بەگلەر بىلەن چىقىشالماي ئۇرۇش قوزغىدى . ئايدىن-
لىق ئۇلۇغ مۇنمىش بىلگە قاغان بۇ ماجىرانى تىنجىتىش ۋەزىپىسىنى كۆ-
لۈگ باغا تارقانغا تاپشۇردى . « ئەمدى ئاشۇ ھاكاۋۇر كۆلۈگ بەگنىڭ
نوخلىسىنى ئالىدىغان پەيت كەلدى ، ـــ دەپ ئويلىدى باغا تارقان ، ـــ
ھەر قانچە باي بولسا ئۆمۇ ، ھەرقانچە يامان بولسا ئۆمۇ قاغانغا تەڭ كېلەل-
مەيسەن ، ئەخمەق بەگ ! »

ئەنە شۇنداق ئىلھامبەخش خىياللار بىلەن روھلىنىپ ، مەنىۋى كۆچ توپلىغان ئۇلۇغ بۇيرۇق كۇلۇگ باغا تارقان ئون مىڭ ئاتلىق ئەسكەرنى باشلاپ يۇرۇشكە ئاتلاندى .

ئۇرۇش بولۇۋاتقان جايغا يېقىنلاشقانسېرى قاچقۇنلار كۆپلەپ ئۇچراشقا باشلىدى . ئېچىرقاپ ئورۇقلاپ كەتكەن ، ئۇستۈبشى جۇل — جۇل بولۇپ ، ئەپتىدىن نامراتلىق ۋە بىچارىلىك يېغىپ تۇرغان ياش — قېرى ، ئەر ـ ئايال ۋە ئۇششاق بالىلار ھارۋىلىق ، ئاتلىق ۋە پىيادە بولۇشۇپ توپ ـ توپى بىلەن كۆچمەكتە ئىدى . كۇلۇگ باغا تارقان ئۇلاردىن سورايتتى :

ـــ تېمە ئادەم سىلەر ؟ نەگە كېتىۋاتىسىلەر ؟

ھارغىن كۆچمەنلەر ئۇنىڭغا نۇرسىز كۆزلىرىنى تىكىپ :

ـــ ھەممە يەردە ئۇرۇش بولۇۋاتىدۇ . جان بېقىشقا ئامالسىز قالدۇق . تىرىكچىلىك قىلغىلى بولغۇدەك يەرنى ئىزلەپ ماڭدۇق ، ـــ دېيىشەتتى ـ دە ، يولىنى داۋاملاشتۇراتتى .

كۇلۇگ باغا تارقان شۇ ئۇرۇش بولۇۋاتقان يەرلەرنى كۆزلەپ ، قوشۇننى تېز سۈرئەت بىلەن باشلاپ توختىماي ئىلگىرىلىدى .

قوشۇننىڭ ئالدى تەرىپىدە سۈرەتلىنىپ ياتقان قات ـ قات ئىدىرلار ئارىسىدىن يىگىرمە ـ ئوتتۇزدەك چارلىغۇچى ئاتلىرىنى ئۇچقاندەك چاپتۇرۇپ چىقىپ كەلدى ـ دە ، ئاشۇ ئېدىرلىقنىڭ ئۇ تەرىپىدە جەڭ بولۇۋاتقانلىقىنى خەۋەر قىلدى . كۇلۇگ باغا تارقان ئېتىغا قامچا ئۇردى .

دەرۋەقە ، ئۇپۇققا تاقاشقان كەڭ دالادا گويا كى دوزاخ ئوتى قايناماقتا ئىدى . مىڭلىغان چەۋەندازلار ئىككى سەپتىن بىر ـ بىرىگە ئېتىلىپ ، دەھشەتلىك قىلىچۇازلىقا چۇشۇپ كەتكەنىدى . كۇلۇگ باغا تارقان ئېگىز تۆپىلىكتە ئېتىنى توختىتىپ ، بىر ئەسناغچە جەڭ مەنزىرىسىنى كۆزىتىپ تۇردى . ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان سانغۇن بىر قولى بىلەن جەڭ مەيدانىنى كۆرسىتىپ دېدى :

ـــ كۇنچىقىش تەرەپتىن كېلىۋاتقانلار كۇلۇگ بەگنىڭ ئادەملىرى ئىكەن .

— شۇنداق ، — دېدى كۇلۇگ باغا تارقان .

— دەرھال قوشۇن تارتىپ ئۇرۇشنى توختىتايلى ، — دېدى يەنە سانغۇن .

ئۇلۇغ بۇيرۇق بىردەم سۈكۈت قىلغاندىن كېيىن بېشىنى ئاستا چايقىدى .

— ياق ، ئۇلار يەنە ئۇرۇشۇپ باقسۇن .

سانغۇن سەل ئەجەبلەنگەن ۋە رازى بولمىغان قىياپەتتە ئۇنىڭغا قاراپ قويدى .

— نېمىشقا ؟ — دەپ سورىدى ئۇ ، — بىز بۇ يەرگە ئۇرۇشنى توختىتىش ئۈچۈن كەلدۇققۇ .

كۇلۇگ باغا تارقان قاپىقىنى تۇرۇپ ئۇنچىقمىدى . ئۇ كۇلۇگ بەگ قوشۇنىنىڭ كۆپرەك تالاپەت تارتىشىنى ، مۇمكىن بولسا پۈتۈنلەي تارمار بولۇشىنى كۈتەتتى . لېكىن ، ئۇزاق ئۆتمەي ئەھۋال ئۇنىڭ ئارزۇسىنىڭ ئەكسىچە بولۇپ ئۆزگىرىشكە باشلىدى . كۇلۇگ بەگنىڭ قوشۇنى تەدرىجىي ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىدى . قارشى تەرەپنىڭ سەپلىرى يېمىرىلىپ ، ئات ۋە ئادەملىرى كەينى - كەينىدىن قىرىلىپ يىقىلغىلى تۇردى . ئەمدى تۆپىلىكتە تاماشا كۆرۈپ تۇرغان كۇلۇگ باغا تارقانىنىڭ چىرايى جىددىيلەشتى .

— قوشۇننى ئاتلاندۇرۇڭ ! ئۇرۇشنى توختىتايلى ، — دەپ خىتاب قىلدى ئۇ يېنىدىكى سانغۇنغا .

شۇنىڭ بىلەن ئوردۇبالىقتىن كەلگەن قوشۇن تۆپىلىكتىن تېز-لىكتە يامراپ چۈشۈپ ، جەڭ مەيدانىغا بۆسۈپ كىردى . ساۋۇت ۋە دۇ-بۇلغا كىيىپ ، قاۋۇل قارا ئارغىماقتا مىنگەن سانغۇن قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ياكىراق ئاۋازدا ۋارقىردى :

— قاغاندىن بۇيرۇق ! جەڭ توختىسۇن !

ھەر ئىككى تەرەپنىڭ جەڭدە كۆزلىرى قىزىرىپ ، چىرايلىرى دەھشەتلىك تۈس ئالغان چەۋەندازلىرى ئاتلىرىنىڭ تىزگىنلىرىنى تار-تىشتى . ھايال ئۆتمەي جەڭ توختىدى . ئوردۇبالىقتىن كەلگەن سانغۇن

يەنە ۋارقىرىدى :

ـــ قاغاندىن بۇيرۇق ! ئۆز بارگاھلىرىڭلارغا قايتىڭلار ! كىم بۇيرۇقنى ئىجرا قىلمىسا شۇ قاتتىق جازاغا تارتىلىدۇ !

ھەر ئىككى تەرەپنىڭ سانغۇن ۋە چاۋۇشلىرى قاغاننىڭ بۇيرۇقىنى ئېلىپ كەلگەن بۇ سۇرلۇك سانغۇنغا كۆز تىكىپ ، ئارىسالدىچىلىقتا تۇرۇپ قېلىشتى . ئۇلار « بۇ سانغۇن راست قاغاننىڭ يېنىدىن كەلگەنمۇ ؟ » دېگەن گۇمان بىلەن كۆڭۈللىرىنى توختىتالمايۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ۋەھالەنكى ، ھەر ئىككى سەپتىكىلەر ئىچىدىكى بىر قىسىم كىشىلەر بۇ سۇرلۇك سانغۇننىڭ يېنىدا يالتىراق تاۋار تونىغا پۇركەنگەن ھالدا ئاق ئارغىماقتا گىدىيىپ ئولتۇرغان كۈلۈگ باغا تارقاننى تونۇدى .

ـــ راست ، بۇلار قاغاننىڭ يېنىدىن كەپتۇ ، ـــ دېيىشتى ئۇلار .

شۇنىڭ بىلەن ھەر ئىككى تەرەپتىكىلەرنىڭ ھورى بېسىلىپ ، ئۆز بارگاھلىرىغا قايتىشتى .

ـــ كۈلۈگ بەگنىڭ تۇرالغۇسىغا بارايلى ، ـــ دېدى كۈلۈگ باغا تارقان .

كۈلۈگ بەگنىڭ ئادەملىرى ئۇلارنى باشلاپ ماڭدى . بۇ يەردىن ئانچە يىراق بولمىغان جايدىكى قېيىنزارلىق ياقىسىدا بىرنەچچە چېدىر ۋە كىگىز ئۆيلەر تىكىلگەن بولۇپ ، ئەتراپتا ئېگەرلەنگەن ئاتلار دەرەخ شاخلىرىغا باغلانغانىدى ، نەيزىلىك قاراۋۇللار ئۇياق ـ بۇياققا مېڭىپ تۇرۇشاتتى . ئوتتۇرىدىكى ئەڭ چوڭ ۋە كۆركەم يىپەك چېدىردىن ھالقىسمان پولات ساۋۇت كىيگەن بەستلىك بىر كىشى چىقىپ كەلدى .

ـــ قۇت بولسۇن ، مېھمانلار ، ـــ دېدى ئۇ كۈلۈگ باغا تارقان بىلەن ھېلىقى سانغۇنغا تىك بېقىپ ، لېكىن تەزىم قىلمىدى ، ئېگىلىپمۇ قويمىدى .

ـــ قۇت بولسۇن ، كۈلۈگ بەگ ، ـــ دېدى سانغۇن ۋە ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ، بېشىنى ئەگدى .

ئۇلۇغ بۇيرۇق كۈلۈگ باغا تارقان ئۇنچىقماستىن كۈلۈگ بەگكە مىختەك قادىلىپ قارىدى . ئۇنىڭ بۇ قارىشىدا « مەن كاتتا ھوقۇقدار »

دېگەندەك تەكەببۇرلۇق ئىپادىسى ۋە شەخسىي ئۆچمەنلىك ئالامەتلىرى خېلى ئېنىق سېزىلىپ تۇراتتى . ئۇ ئۆزىنىڭ ئالدىدا مەيدىسىنى كېرىپ تۇرغان كۈلۈگ بەگنىڭ دولقۇنسىمان بۇدۇرلىشىپ كەڭ يەلكىلىرىگە چېچىلىپ چۈشكەن ئۇزۇن قوڭۇر چاچلىرىغا ، قىسقا قىرقىلغان قويۇق ساقال ـ بۇرۇتىغا ۋە بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئاشۇ قورقۇمسىز قارا كۆزلىرىگە قا-رىغانسېرى جۇدۇنى ئۆرلىدى . « بۇنىڭ يوغانچىلىقىنى قارا ! ـــ دەپ ئويلىدى ئۇ ، ـــ ئۇرىدىن كەلگەن مەندەك بىر ئۇلۇغ بۇيرۇقنىڭ ئالدىدا قىلچە ھېيىقماستىن گىدىيىپ تۇرۇشنى ! خەپ توختاپ تۇر ... »

ـــ مەرھەمەت ، ـــ دېدى كۈلۈگ بەگ خوجايىنلارچە تەكەللۇپ-سىز قول ھەرىكىتى بىلەن چېدىر ئىشىكىنى كۆرسىتىپ .

ھەممەيلەن چېدىر ئىچىگە كىرىپ ، گىلەم ئۈستىگە سېلىنغان قاپلان ۋە تۆلكە تېرىلىرىگە ئولتۇرۇشتى . كۈلۈگ باغا تارقان ئۆزىنىڭ ھوقۇقىنى كۆرسىتىپ ، بۇ مەنمەنچى بەگنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇش مەقسىتىدە گەپنى ئۇدۇل قاغاننىڭ سەلتەنەتلىك نامىدىن باشلىدى :

ـــ كۇن تەڭرىدە قۇت بولمىش ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمىش بىلگە قاغان سىزگە يارلىق چۈشۈردى .

ـــ ياخشى گەپ ، قاغاننىڭ بۇيرۇق چۈشۈرۈش ھوقۇقى بار ، ـــ دېدى كۈلۈگ بەگ يەنىلا سالاپىتىنى بۇزماستىن .

ـــ مانا يارلىق ، ـــ كۈلۈگ باغا تارقان تاۋار تونىنىڭ قويىنىدىن يارلىق يېزىلغان قېلىن سېرىق قەغەزنى چىقىرىپ ساھىبخانا بەگكە ئۇزاتتى .

بەگ يۇقىرىدىن تۆۋەنگە قارىتىپ سوغدى يېزىقىدا پۈتۈلگەن يارلىقنى ئېلىپ مۇندافلا بىر قاراپ قويدى ـ دە ، ئالدىغا قويۇپ قويدى .

ـــ مەن ئۆزىمىزنىڭ تۈرك يېزىقىنى بىلىمەن ، مانىخەيلەرنىڭ سوغدى يېزىقىنى تېخى ئۆگەنمىدىم ، ـــ دېدى ئۇ .

كۈلۈگ باغا تارقانىنىڭ ئوغلى قايىندى .

ـــ قاغانىنىڭ يارلىقىغا بۇنداق مەنسىتمەسلىك بىلەن جاۋاب قى-لىش ئېغىر گۇناھ ، كۈلۈگ بەگ ! ـــ دېدى ئۇ ، ـــ قاغان سىزنىڭ يەنە

ئۇرۇش قوزغاپ ، مۇنداق پاراكەندىچىلىك سېلىشتۇرمىنى چەكلىدى . دەرھال قاغانىنىڭ ھۇزۇرىغا داخىل بولۇپ ، گۇناھىڭىزغا توۋا قىلغايسىز .

كۆلۈگ بەگ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى .

ـــ كۆلۈگ باغا تارقان ، ـــ دېدى ئۇ ئېرەن قىلمىغان قىياپەتتە ، ـــ سىز ئايدىنلىق قاغانغا يەتكۈزۈپ قويۇڭ ، ھازىر مەن بەك ئالدىراش ، ئوردۇبالىققا سەپەر قىلىشقا ۋاقتىم يەتمەيدۇ . ئىشلىرىم پۈتكەندە چوقۇم ئوردىغا كىرىپ قاغان بىلەن يۈزمۈيۈز تۇرۇپ سۆزلىشىمەن ، ھازىرچە ئالدىرىمايلا تۇرسۇن .

كۆلۈگ باغا تارقانىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان سانغۇن سۇرلۇك قىياپىتى بىلەن كەسكىن تەلەپپۇزدا خىتاب قىلدى :

ـــ قاغانغا ھۆرمەتسىزلىك قىلمۇاتسىز ، كۆلۈگ بەگ ! ئەردەم قائىدىمىزنى ئۇنتۇپ قالمالىڭ !

كۆلۈگ باغا تارقانىنىڭ چېقىر كۆزلىرى چەكچىيىپ ، شالاڭ سالى قىلى تىترەپ كەتتى .

ـــ قاغانغا ھۆرمەتسىزلىك قىلىش ئىسيانىدىن دېرەك بېرىدۇ ! ـــ دېدى ئۇ ، ـــ سىز ھەتتا بۇيۇك قاغانىمىزنىڭ مۇبارەك نامىنى ئاتىغاندا ئۇنىڭ « ئۇلۇغ » ، « بىلگە » دېگەن سۈپەتلىرىنىمۇ تىلغا ئالمىدىڭىز . بۇ گۇناھ ... ئەڭ ئېغىر گۇناھ !

ئىشىك ئالدىدا تۇرغان ئىككى قاراۋۇل بۇ غەزەپلىك قاتتىق ئاۋازلارنى ئاڭلاپ ، قىلىچلىرىنىڭ دەستىلىرىنى چىڭ تۇتۇشقان ھالدا چېدىر ئىچىگە ئېتىلىپ كىردى . كۆلۈگ بەگ تەمكىنلىك بىلەن ئۇلارغا قول ئىشارىتى قىلدى .

ـــ ھېچ ئىش يوق ، چىقىپ كېتىڭلار .

قاراۋۇللار يەنە چىقىپ ئىشىك ئالدىدا تۇرۇشتى . كۆلۈگ بەگ خۇددى ھېچقانداق ئىش بولمىغاندەك چىرايىنى ئۆزگەرتمەستىن ئۆزىنىڭ گېپىنى قىلىۋەردى :

ـــ مەندە گۇناھ يوق ، مەن ئۇرۇش قوزغىمىدىم . باشقىلار تىغ كۆتۈرۈپ كېلىپ مېنىڭ يايلاقلىرىمنى بېسىۋالسا ، يىلقىلىرىمنى بۇلاپ

كەتسە مەن قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرسەمنەمۇ ؟ ھەمسە يەردە كىشىلەر ئەدەپ ـ ئەردەم دېگەننى ئۇنتۇپ كەتتى ، تەرتىپ ـ ئىنتىزام بۇزۇلدى . كېسەل تارقىلىپ ئادەملەر ئۆلۈۋاتىدۇ . قەھەتچىلىكتە جان قايغۇسىدا قالغان ئادەملەر بەئەينى قۇتۇرغان ھايۋانغا ئوخشاپ قالدى . لېكىن ، بىز- نىڭ قاغانىمىز نېمە قىلىۋاتىدۇ ؟ ئەلنى قوغداپ ، تەرتىپ ئورنىتىپ ، خانلىقنىڭ ئىشلىرىنى توغرا يولغا سېلىش ئۈچۈن ئۇ نېمە قىلدى ؟

كۆلۈگ باغا تارقان بىلەن سانغۇن قاغانىنى ئوچۇقتىن ـ ئوچۇق ئەيىبلەۋاتقان بۇ ئۆز سۆزلۈك بەگكە دەھشەت ۋە ھەيرەت ئىچىدە قاراپ گويا قېتىپ قېلىشتى . كۆلۈگ بەگ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

ـــ قاغان ئەلنى تۇزەش ئۈچۈن ھېچقانداق ئىش قىلمىدى ، ھېچ- قانداق ئۇنۇملۇك تەدبىر قوللىنالمىدى . قاغان قابىل بولمىسا ئەلنىڭ كۈنى تەس بولىدىكەن .

كۆلۈگ باغا تارقان بۇ گەپلەردىن قورقۇپ چىرايى تاتىرىپ كەتتى . سانغۇن ئورنىدىن دەس تۇردى .

ـــ سىز قاغانغا بويسۇنمايمەن دېمەكچىمۇ ؟ ـــ دەپ ئۇنلۈك خە- تاب قىلدى ئۇ .

كۆلۈگ بەگمۇ ئورنىدىن قوپتى .

ـــ مەن پەقەت قاغان ئەلنىڭ غېمىنى يېيىشى كېرەك دېمەكچە- مەن ، ـــ دېدى ئۇمۇ ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ .

سانغۇن بىلەن بەگ بەجايىكى قانلىق جەڭ مەيدانىدا دوقۇرۇشۇپ قالغان رەقىبلەردەك بىر ـ بىرىگە خىرىس قىلىش نەزىرى بىلەن قارىشىپ قېلىشتى . كۆلۈگ باغا تارقان ئاخىر بەرداشلىق بېرەلمىدى . ئۇ ئىشىنىڭ چاتاقلىقىنى پەملىدى .

ـــ بولدى ، سانغۇن ، بىز قايتايلى ، ـــ دېدى ئۇ ۋە چېدىرىدىن ئىتتىك چىقىپ كەتتى . سانغۇنمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن چىقتى . ئىككىيلەن دەرھال ئاتلىرىغا مىنىشتى ـ دە ، كۆلۈگ بەگكە « خوش » مۇ دېمەستىن ئۆز قوشۇنى ئارام ئېلىۋاتقان جايغا چېپىپ كېتىشتى .

ـــ قوشۇننى ئاتلاندۇرۇپ ئۇنىڭ ئەدىپىنى بېرەيلى ، ـــ دېدى

سانغۇن .

ـــ ياق ، هازىر بولمايدۇ ، ـــ دېدى باغا تارقان ، ـــ ئەمدى تېزرەك قايتىپ ئەھۋالنى قاغانغا مەلۇم قىلايلى .

شۇنىڭ بىلەن ئوردىنىڭ ئون مىڭ كىشىلىك قوشۇنى ھېچقانداق ھەرىكەت قوللانماستىن ئوردۇبالىقا قايتىپ ماڭدى . ئۇلۇغ بۇيرۇق كۆلۈگ باغا تارقان زەردىگۆش بولۇپ ئېگەر ئۇستىدە تولغىناتتى .

« خەپ توختاپ تۇر ، كۆلۈگ بەگ ! خەپ توختاپ تۇر ... »

بەشىنچى باب

بۇيۇك قاغان بۇيۇك ئەمەس

تاپار بوۋاي بىلەن ئوغلى باسان قارا هارۇبغا ئولتۇرۇپ ، بول-غۇسى قۇدىسى تۇكەل بۇغىنىڭ ئۆيىگە كەلدى . ئۇلار كىگىز سېلىنغان سۇپىغا چىقىپ ئولتۇرۇپ تىنچلىق ، ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن تاپار بوۋاي سۆز ئاچتى :

— گېپىمگە قۇلاق سالغىن ، تۇكەل بۇغا ، يېگى ئۆيىمۇ پۈتتى ، كۆچۈپ كىرىۋالدۇق . ئەمدى ئايتۇزۇن قىزىمنى ئۆرپ ـ ئادىتىمىز بو-يىچە رازى ـ رىزالىق بىلەن توي قىلىپ ئەكىرىۋالساقلا بولىدۇ . رازىلىق بەرگىن ، تۇكەل بۇغا ، بۇ ئىشنى يەنە كەينىگە سوزمايلى .

تۇكەل بۇغا تاقىر بېشىنى ساڭگىتىلىپ ، بىر ئەسناغىچە ئۇنچىقە-ماستىن پۇشۇلداپ ئولتۇرۇپ كەتتى . ئاندىن رەڭگى ئۆڭۈپ كەتكەن كۆك بۆز كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىنى يەنمۇ كەڭرەك ئېچىۋېتىپ ، تۇكلۇك مەيدىسىنى قاشلاپ قويدى .

— مەنمۇ بۇ ئىشقا رازى بولۇپ تۇرۇۋاتىمەنغۇ ، تاپار بوۋاي ، — دېدى ئۇ ، — مېنىڭ دەيدىغىنىم ، بۇ يەردىن كېتەيلى . سۇيى ئەلۋەك ، ئورمانغا يېقىن بىرەر جايغا بېرىپ ، ھېچبولمىغاندا بېلىق تۇتۇپ ، ئوۋ-چىلىق قىلىپ بولسىمۇ بىر مەزگىل جان بېقىپ تۇرايلى . جاھان ئوڭ-شالغاندا يەنە قايتىپ كەلمەيمىزمۇ . بۇ يەردە يا ئېتىزدىن ھوسۇل چىقە-مسا ، يا ئۇروش پاراكەندىچىلىكىدىن خاتىرجەم بولالمىساق ... بۇ شە-ھەردە ئاچلىقتىن ، كېسەلدىن ئۆلۈپ كېتىۋاتقانلار ئازمۇ ؟

بىر ئەسناغىچە ئېغىر جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى . تاپار بوۋاي

ئۇھ تارتىپ ، بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى . باسان قارا قانداقتۇر بىر بەلـ گىسىز نۇقتىغا تىكىلگىنىچە مىدىرلىماي ئولتۇرۇپ كەتتى .

ـــ مېنىڭ كۆڭلۈمنى چۈشىنىڭلار ، قېرىنداشلار ، ـــ دېدى يەنە تۇكەل بۇغا ، ـــ سىلەرغۇ ھۇنەرۋەن خەق ، قول ـ ئىلكىڭلاردا بار . لېـ كىن ، ماڭا ئوخشاش تېرىقچىلارنىڭ كۈنى تەس بولدى . دەريا ـ ئېقىنلار قۇرۇپ كەتتى ، يا ئاسماندىن بىر تامچە يامغۇر چۈشمىسە ...

ـــ قـۇدا بولـغانـدىن كېـيىن بارنى تەڭ كۆرمەمـدۇق ، تۇكەل بۇغا ، ـــ دېدى تاپار بوۋاي .

تـۇكـەل بۇغا بېشىنى چايقاپ ، ئۇنىڭ پىكرىگە قوشۇلمايدىغانلىـ قىنى ئىپادىلىدى .

ـــ ماقۇل ئەمىسە ، ـــ دېدى ھېلىغىچە جىم ئولتۇرغان باسان قارا ، ـــ باشتا تويىنى قىلايلى . ئاندىن سىلەر ئۆتەمىش بىلەن بىللە تاغقا چـىقىپ بىر مەزگىل تۇرۇپ كېلەرسىلەر . مەن بۇ يەردە شاگىرتلىرىم بىلەن تىرىكچىلىك قىلىپ تۇراي .

تۇكەل بۇغا ئەمدى رازى بولغانلىقىنى ئىپادىلەپ تاقىر بېشىنى ئىرغىتىپ قويدى .

دەل شۇ چاغدا تاشقىرىدىن ئات تۇياقلىرىنىڭ دۇپۇرلەشلىرى ۋە بىرمۇنچە كىشىلەرنىڭ قالايمىقان ئاۋازلىرى ئاڭلاندى . ئۇچ سۆھبەتداش بىر ـ بىرىگە قارىشىپ قالدى ـ دە ، دەرھال ئورۇنلىرىدىن قوپۇپ تاشـ قىرىغا چىقىشتى . يانلىرىغا قىلىچ ، خەنجەر ئاسقان بەش ـ ئالتە چەـ ۋەندار ئاتلىرىنى يورغىلىتىپ ئۇلارنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتتى ۋە كو ـ چىنىڭ ئۇ بېشىدىكى كەڭرى مەيداندا توختىدى . ئۆي ـ ئۆيلەردىن چـىققان بىر توپ ياش ـ قېرى كىشىلەر ، ھەتتا بىر قىسىم ئاياللار ۋە ئۇششاق بالىلار ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلىشىپ چەۋەندازلارنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى . تاپار بوۋاي باشلىق ئۇچەيلەنمۇ توپقا قوشۇلۇپ ، ھېلىقى چەۋەندازلار توختىغان يەرگە كەلدى .

ـــ نـېمە ئىش بولغاندۇ ؟ بۇ ئوردىنىڭ ئادەملىرىغۇ ، ـــ دېدى تۇكەل بۇغا .

ئەتراپتىكى كىشىلەرمۇ ھەر خىل تەخمىنلەر بىلەن غۇلغۇلا قىلىشماقتا ئىدى .

ـــ قاغاننىڭ ئۇقتۇرۇشى بار ئوخشىمامدۇ ؟

ـــ ھاشارغا باردىغان ئىشمۇ يا ؟

ـــ ياكى سېلىق يىغدىغان ئىشمۇ ؟

چەۋەندازلار ئىچىدىكى ئويناقلاپ تۇرغان قارا ئارغىماقتا مىنگەن بىرەيلەن ئېتىنى دېۋىتىپ ئالدىغا ئۆتتى ۋە ئوڭ قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ۋارقىرىدى :

ـــ ئەي خالايىق ، ئاڭلاڭلار ، ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار ! قاغاننىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزىمەن .

باسان قارا بۇ جاكارچى چەۋەندازنى تونۇۋالدى ۋە كىشىلەر ئارىسىدىن قىستىلىپ ئۆتۈپ خىتاب قىلدى :

ـــ ئەي بارمان يۈز بېشى ، سالامەتمۇ سەن ؟ قاغاننىڭ قانداق بۇيرۇقىنى ئېلىپ كەلدىڭ ؟ قۇلاقتا ياققۇدەك گەپ بارمۇ ؟

بارمان يۈز بېشى كېلىشكەن قىران كىشى ئىدى . ئۇزۇن قوڭۇر چاچلىرى سەلكىن شامالدا ئۇچۇپ ئويناپ تۇراتتى . قىسقا قىرقىلغان بۇرۇتى ۋە چىڭ ھىمىرىلگەن قارا قاشلىرى ئۇنىڭ ئاپتاپتا كۆيگەن يۈزىگە ئالاھىدە بىر خىل باھادىرلىق تۈسىنى بېرىپ تۇراتتى . ئۇ ئوڭ يانىدىن ئىزمىلەنگەن ئاق بۆز كۆڭلىكىنىڭ بېلىدىن كەڭ تاسما كەمەر باغلاپ ، قىلىچ ئاسقانىدى . ئۇنىڭ غاز بويۇن قارا ئارغىمىقمۇ كوكۈلىسى ۋە يالى تەكشى قىرقىلغان چىرايلىق بېشىنى سىلكىپ ، پۇرقۇپ ، يەرنى تېپىپ ، ئىگىسىنىڭ سۆلىتىگە سۆلەت قوشۇپ تۇراتتى .

ـــ ھە بۇرادەر ، سەنمۇ چىقىپسەن ـ دە ، ـــ دېدى ئۇ ئۆزىنىڭ ئالدىدا تۇرغان باسان قارىغا كۆز تىكىپ ، ـــ قاغاننىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزىمەن . سېنىڭ قۇلىقىڭغا ياقامدۇ ، ياقمامدۇ ، بۇنى بىلمەيمەن . لېكىن ، قاغاننىڭ بۇيرۇقىغا ئەمەل قىلماقلىق ھەربىر پۇقرانىڭ مەجبۇرىيىتى .

يىراق ـ يېقىندىن يەنە كىشىلەر كېلىپ ، توپ ئۇلىغايدى ،

ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ كۆپەيدى .

ـــ ئەي ئەزىمەت ، قېنى گېپىڭنى قىل . قاغاننىڭ قانداق بۇيرۇقى بار ؟ ـــ كىشىلەر ھەر تەرەپتىن خىتاب قىلىشتى .

ـــ قاغاننىڭ بۇيرۇقى ! ـــ دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى بارمان يۈز بېشى ، ـــ ئات مىنىپ ، قىلىچ تۇتالايدىغانلىكى ئەركەكلەر ئەتە ئەتىگەندە جەڭگىۋار ھالەتتە ئوردا ئالدىدىكى مەيدانغا يىغىلىپ تەخ بولۇڭلار ! ئۇرۇش بولدى ، ھەممە ئادەم شەھەر مۇداپىئەسىگە ئاتلىنىشى كېرەك .

يۈز بېشىنىڭ جاكارىنى تىڭشاپ جىم بولۇشقان ئادەملەر يەنە چۇقان كۆتۈرۈشتى :

ـــ ئۇرۇش !

ـــ كىم بىلەن ئۇرۇشىمىز ؟

ـــ قايسى دۈشمەن كەلدى ؟

بارمان يۈز بېشى ئېتىنى دېۋىتىپ ، يۇرۇشكە تەمشىلدى .

ـــ قايسى دۈشمەن كەلگەنلىكىنى مەنمۇ ئۇقمىدىم ، ـــ دېدى ئۇ خالايىققا بىر قۇر سەپسېلىپ ، ـــ ئىشقىلىپ ، دۈشمەن كەلگەنلىكى ئېنىق . يولنى بوشتىڭلار ، يۇرتداشلار ، باشقا مەھەللىلەرگە بېرىپ ئۇقتۇرۇش قىلىشىم كېرەك .

كىشىلەر ئىككى ياققا ئايرىلىپ ، چەۋەندازلارغا يول بەردى . يۈز بېشى ئۆتۈپ كېتىۋاتقاچ باسان قارىغا خىتاب قىلدى :

ـــ ئوغلۇڭ ئۆتەمىش كۆرۈنمەيدىغۇ ، ئۇستام ؟ ئۇ چوقۇم قوشۇنغا قاتناشسۇن .

× × ×

بۇ چاغدا ئۆتەمىش بىلەن ئايتۇزۇن شەھەر سىرتىدىكى دالادا ئاستا قەدەملەر بىلەن يانمۇ يان كېتىپ باراتتى . ئۇلار ئىككىسى يالغۇز قالغاندا قانچە سۆزلەشسىمۇ گېپى تۈگىمەيتتى . چوڭلار تالاش ـ تارتىش

قىلىشۇاتقان « بۇ يەردىن كۆچۈپ كېتىش ياكى كەتمەسلىك » مەسـ
لىسى ئۇلار ئۈچۈن ئانچە مۇھىم ئەمەس ئىدى . مۇھىمى ، ئۇلار ئىككىسى
ئىلاجى بار تېزرەك توي قىلىۋالسا ، نەدە تۇرسىمۇ ئوخشاش ئەمەسمۇ !

ـــ ئاتام بىلەن بۇۋام كۆچمەيمىز دەپ ئەجەبمۇ كاجلىق قىلىۋا-
تىدۇ ، ـــ دەيتتى ئۆتەمىش ، ـــ ياز كۈنلىرى تاغقا چىقىپ ئۇۋ قىلساق
ياخشى ئەمەسمۇ .

ـــ مېنىڭ ئاتام كۆچمىز دېسە كۆچمىز دەپ ئەجەبمۇ تەرسالىق
قىلىۋاتىدۇ ، ـــ دەيتتى ئايتۇرۇن ، ـــ باشقىلارمۇ كۆچۈپ كەتمەي يا-
شاۋاتىدىغۇ .

ـــ بىراق ، راستىنى ئېيتقاندا ، بۇ ئەتراپتا جان بېقىشمۇ تەس
بولۇپ قالدى ، ـــ دېدى ئۆتەمىش ، ـــ قارىغىنا ، ھەممە يەر قاقاسلىشىپ
كەتتى ، ئوت ـ چۆپلەر تۈرۈك ئۆسمىدى ، ئۆسكەنلىرىمۇ قۇرۇپ
كەتتى .

ـــ ھەئە ، راست ، ـــ دېدى ئايتۇرۇن ئۈيان ـ بۇيانغا كۆز يۈ-
گۈرتۈپ .

دېمىسىمۇ ، ئادەم نەگە قارىسا ھەممە يەردە قۇرۇپ كەتكەن ئوت ـ
چۆپلەر پاخاللىشىپ كۆكۈلسىز مەنزىرە ھاسىل قىلاتتى .

ـــ بۇ دالادا ئوۋ قىلغۇدەك توشقان ، كەكلىك دېگەنلەرمۇ قال-
مىدى ، ـــ دېدى ئۆتەمىش .

ئايتۇرۇن ئۇنچىقماستىن ئۆتەمىشكە يېپىشتى . يىگىت خۇددى
كىچىك بالىنى ئەركىلەتكەندەك سىلىققىنا ھەرىكەت بىلەن ئۇنى باغرىغا
باستى . ئۇلار گويا كى بىر جان ، بىر تەن بولۇپ بۇ قاقاس دالادا ئۇزاق-
قىچە ئۇن ـ تىنسىز تۇرۇپ كەتتى .

ئۇشتۇمتوت قانداقتۇر بىر تۇتۇق سادا ئاسماننى قاپلاپ يېقىنلە-
شىپ كېلىۋاتقاندەك ، قانداقتۇر بىر غايىبانە كۈچ يەرنى تىلغاپ تىترە-
تىۋاتقاندەك بىلىنىپ كەتتى . يىگىت بىلەن قىز چۆچۈپ باشلىرىنى كۆ-
تۈرۈشتى ، « بۇ نېمە ؟ » دېگەندەك قىلىپ بىر ـ بىرىگە قاراشتى ، ئان-
دىن باشلىرىنى شەھەر تەرەپكە بۇراشتى . شەھەر سېپىلىنىڭ ئىككى

دەرۋازىسىدىن بىراقلا زور قوشۇن ئاتلىرىنى چاپتۇرغىنىچە سەلدەك ئېقىپ كېلىۋاتاتتى .ئاسمانىنى قاپلىغاندەك ، يەرنى تىترىتىۋاتقاندەك بىلىنگەن ساداۋ ئەسلىدە ئەنە شۇ ئون مىڭلىغان ئات تۇياقلىرىنىڭ دۈپۈرلەشلىرى ئىدى . يېگىت بىلەن قىز بىر ـ بىرىنى قويۇۋېتىپ ، قىلىچ ، نەيزىلەر بىلەن قوراللىنىپ ، ساۋۇت ـ دۇبۇلغا كىيىشىپ ، جەڭگىۋار ھالەتتە دالاغا ئېچىكىرىلەپ كېتىۋاتقان ئاتلىق قوشۇنغا ھەيرانلىق ئىچىدە قاراپ قېلىشتى .

ـــ ئۇلار نەگە بارىدىغاندۇ ؟ ـــ دېدى ئۆتەمىش ۋە بىردەم سۈكۈت قىلغاندىن كېيىن قىزنىڭ قولىنى تارتتى ، ـــ يۈر ، ئايتۇزۇن ، شەھەرگە قايتايلى ، نېمە ئىش بولغانلىقىنى ئۇقايلى .

ئاخىرقى ۋاقىتلاردىن بۇيان قەھەتچىلىك ئەۋج ئالغانسېرى ئۇ ئۇرۇق بىلەن بۇ ئۇرۇق ، ئۇ قەبىلە بىلەن بۇ قەبىلە يايلاق ، سۇ تالىشىپ ئۇرۇشۇپ قالىدىغان ئىشلار پات ـ پات سادىر بولۇپ تۇراتتى . ئەمما ، ئوردىنىڭ زور قوشۇنى ھەرىكەت قوللىنىدىغان ئەھۋاللار ئادەتتە كۆپ كۆرۈلمەيتتى .

ئۆتەمىش بىلەن ئايتۇزۇن شەھەر دەرۋازىسىدىن كىرىشى بىلەنلا ئۇ يەر ـ بۇ يەردە توپلىشىپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ ھاجايانلىنىپ غۇلغۇلا قىلىشىۋاتقانلىقىنى كۆردى ۋە « قاغان ئىسيانچىلارنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئوردا قوشۇنىنى ئاتلاندۇرۇپتۇ » دېگەن گەپنى ئاڭلىدى .

× × ×

شۇنداق قىلىپ ، ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكى ئىچىدە ئۆتەمىش بىلەن ئايتۇزۇننىڭ توي ئىشى ئەمەلگە ئاشمىدى . تۈكەل بۇغمۇ تاغ ۋە يايلاق تەرەپلەرگە كۆچۈپ كېتىش ئويىدىن يالتايدى ، چۈنكى بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا شەھەردىن چىقىپ دالادا يۈرۈش خەتەرلىك بولاتتى ، ئەلۋەتتە . ئۆتەمىش ئاتىسى باسان قارا بىلەن شەھەرنى مۇداپىئە قىلغۇچى پىدائىيلار قوشۇنىغا قاتناشتى .

ئالاهازەل ئون مىڭ پىدائىي ، بەزىلىرى ئاتلىق ، بەزىلىرى پىيادە ، ھەر كىم ئۆزى ئېلىپ كەلگەن قىلىچ ، نەيزە ياكى ئوقيا بىلەن قوراللانغان ھالدا ئوردا قەلئەسى ئالدىدىكى كەڭرى مەيدانغا يىغىلىپ ، بۇيرۇق كۈتۈپ تۇراتتى . قەلئەنىڭ تۆمۈر بىلەن قاپلانغان قوش قاناتلىق يوغان دەرۋازىسى ھەيۋەتلىك غىچىرلاپ كەڭ ئېچىلدى . ئۇلۇغ بۇيرۇق كۈلۈگ باغا تارقان تۆت يۈز قورۇقچى چەۋەندازلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا دەرۋازىدىن چىقىپ ، پىدائىيلار قوشۇنى ئالدىغا كەلدى . شەھەر مۇداپىئەسىگە مەسئۇل سانغۇن ئېتىنى يورغىلىتىپ كېلىپ ، ئۇلۇغ بۇيرۇقنىڭ ئالدىدا توختىدى .

ـــ بۇ پىدائىيلارنى سېپىل دەرۋازىلىرىنى ساقلاشقا قويماقچىمەن ، ـــ دەپ مەلۇمات بەردى ئۇ .

ـــ ياخشى ، ـــ دېدى باغا تارقان ، ـــ ئۇلارنى سېپىلنىڭ ئون ئىككى دەرۋازىسىغا تەڭ تەقسىم قىلىڭ .

ـــ خوپ ، ـــ دېدى سانغۇن ۋە پىدائىيلار قوشۇنىنى باشلاپ ماڭدى .

كۈلۈگ باغا تارقان شەھەر سېپىلىنىڭ ئون ئىككى دەرۋازىسىنى بىرمۇبىر كۆزدىن كەچۈرۈپ ، مۇداپىئە ئىشلىرىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىغا قانائەت ھاسىل قىلغاندىن كېيىن ئوردىغا قايتتى . ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنەمەش بىلگە قاغان سارايدىكى ئالتۇن تەختتە ئولتۇرۇپ ئۇنى قارشى ئالدى .

ـــ خوش ، ئىشلار قانداق بولۇۋاتىدۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ .

كۈلۈگ باغا تارقان جاۋاب بەردى :

ـــ ئىشلار جايىدا ، بۇيۇك قاغانىم . ئوردا قوشۇنى بۆگۈن ـ ئەتىنىڭ ئىچىدە ئىسيانچىلارنى باستۇرىدۇ . مەن قوشۇن قوماندانىغا باش ئىسيانكار كۈلۈگ بەگنىڭ ئۆلۈكى بولسا ئۆلۈكىنى ، تىرىكى بولسا تىرىكىنى ئوردىغا يەتكۈزۈشنى ئالاھىدە تاپىلىدىم . مۇبادا ئويلىمىغان يەردىن شەھەرگە تېگىش قىلىدىغان تەۋەككۈلچىلەر چىقىپ قالغان تەقدىردىمۇ سېپىللىرىمىز مۇستەھكەم ، قورۇقچىلىرىمىز خىل ، پىدائىيلارمۇ كۆپ .

ھېچقانداق دۈشمەن شەھەرگە بېسىپ كىرەلمەيدۇ .

ئايدىنلىق قاغان « چۈشەندىم » دېگەننى ئىپادىلەپ بېشىنى ئىر-غىتىپ قويدى ، لېكىن ئۇنىڭ چىرايىدىن يەنىلا خاتىرجەم بولالمايۋاتقان-لىقى چىقىپ تۇراتتى .

ـــ كۈلۈگ بەگ ياماق ئەمە ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ئۇنىڭغا سەل قاراشقا بولمايدۇ . پان تېگىن كەتمەي تۇرسا بولاتتى . ئۇ تەدبىرلىك ، ئۇرۇش قىلىشقا ماھىر ئىدى . ئۇنىڭ نۆكەرلىرىمۇ جەڭگىدە داڭق چىقارغان . ئۇلار ھازىر تازا ئەسقېتىپ قالاتتى .

قاغاننىڭ بۇ سۆزلىرى كۈلۈگ باغا تارقانلىقىنى كۆڭلىگە تەگدى . « ئۇ مېنى كۆزگە ئىلمايدۇ ، ھەمىشە پان تېگىننى ماختايدۇ » دەپ ئويلىدى ئۇ . شۇنداقتىمۇ ، چاندۇرماستىن گەپ قىلدى :

ـــ بۇيۇك قاغانىم پان تېگىننى كەتكۈزمىسە بولماسمىدى ؟

قاغان ھەسرەتلىك قىياپەتتە قولىنى بوشقىنا سىلكىپ قويدى .

ـــ ئۇنى تۇتۇپ قالالمىدىمغۇ . شەھەردە ئىچىم سىقىلىپ كەتتى ، يازنى تاغدا ئۆتكۈزمەن دەپلا تۇرۇۋالدى . تۇيۇقسىزدىن بۇنداق چوڭ ئىسيان كۆتۈرۈلۈشىنى مەنمۇ بىلمىدىم ، ئۇمۇ ئويلىمىغان - دە .

كۈلۈگ باغا تارقان بىر دەملىك سۈكۈتتىن كېيىن بوش ئاۋازدا :

ـــ ئۇ ھازىر قاغاننى قوللامدۇ ياكى كۈلۈگ بەگنىمۇ ؟ بۇ ھەقتە بىر نېمە دېيىش تەس ، ـــ دەپ قويدى .

قاغان ئۇنىڭغا « لىپ » قىلىپ بىر قارىدىيۇ ، زۇۋان سۈرمەستىن بېشىنى ساڭگىلاتتى . ئۇ پان تېگىننىڭ باغا تارقانىنى ياراتمايدىغانلىقىنى ، تارقانىنىڭمۇ پان تېگىننى ئۆچ كۆرىدىغانلىقىنى بىلەتتى . « نېمىدېگەن چىقىشالمايدىغان خەق بۇ ، ـــ دەپ خاپا بولۇپ ئويلىدى قاغان ، ـــ ئەمەلدار ، بۇيرۇقلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇنداق . سىرتىدا چاندۇرمىغىنى بىلەن ئىچىدە بىر - بىرىگە غۇم سالغايدۇ ، بىر - بىرىگە ئاستىرتىن ئورا كولىشىدۇ . تېخى ھەددىدىن ئېشىپ مانا ئەمدى ئوردىغىمۇ ، قاغانغىمۇ ئۆكتە قويىدىغانلار چىقىۋاتىدۇ . كىم بىلىدۇ ، بۇلارنىڭ قايسىلىرى يەنە قانداق ئويۇنلارنى كۆرسىتىدۇ تېخى ؟ »

ـــ بولىدۇ ، سىزگە ئىجازەت ، ـــ دېدى قاغان .

كۆلۈگ باغا تارقان تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ چىقىپ كەتتى . ئايـدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمىش بىلگە قاغان ئالتۇن تەختتە ئۇزاققىچە خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ كەتتى . ئەتىسىگەندىن بېرى ئۇنىڭ كۆڭلى ئارامسىز بولماي ، گېيلىدىن غىزا ئۆتمىدى . ئۇ قوشۇنلارنى ئاتلاندۇرۇپ ، شەھەر مۇداپىئەسىنى ئورۇنلاشتۇرغان بولسىمۇ ، يەنىلا خاتىرجەم بولالمىدى .

« كۆلۈگ بەگ خەتەرلىك رەقىب ، ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ ، ـــ قاغان جەمەتى ئىچىدىكى بىرمۇنچە كىشىلەر ئۇنى قوللايدۇ . باشقا بەگلەر ئىچىدىمۇ ئۇنىڭ ئابرۇيى يۇقىرى . بۇ ئالتۇن تەختكە كۆزىنى قىزارتىۋاتقانلار ئۇنىڭدىن پايدىلانماقچى بولۇۋاتىدۇ . ئەمدى مەن كىمدىن پايدىلىنالي ؟ كىمگە ئىشىنەي ؟ جەمەتىمىز ئىچىدىكىلەردىن بىر پان تېگىن بۇ شەھەرده مەن بىلەن بىللە تۇرۇۋاتقانىدى . لېكىن ئۇمۇ ھە دېسىلا مەندىن نارازى بولۇپ ، خانلىقنى ياخشى باشقۇرالمىدى دەپ كەينىمدىن غاجاپ ، غودۇكشپ يۈرىدۇ ، پەرمانلىرىمغا قۇلاق سالمايدۇ ، ئۆزى بىلگەنچە ئىش قىلىدۇ . مانا ئەمدى ئۇمۇ مۇشۇنداق ئېغىر كۈنلەردە يېنىمدا بولماي يىراقتىكى تاغلارغا كېتىپ قالدى » .

قاغان قولاشمىغان ھەرىكەتلەر بىلەن ئالتۇن تەختتىن چۈشۈپ ، ئېغىرلاشقان قەدەملىرى بىلەن سارايدىن چىقتى . بۇنداق چاغلاردا قاغانىنىڭ ھالىغا يېتىپ ، ئۇنىڭغا ھەقىقىي غەمگۇزار بولالايدىغان بىردىنبىر كىشى يەنىلا ئاشۇ ئوتى يامان تابغاچ قاتۇن ، ئاشۇ ئاسلاندەك يۈمشاق ، جىگجۈي تىياتىرلىرىدىكى پەرىزاتلاردەك نازاكەتلىك تەيخې قاتۇن !

قاغان ھۇجرىغا كىرگەندە تەيخې قاتۇن تابغاچ ئۇسلۇبىدا ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ قوپۇرۇلغان كاڭ ئۇستىدىكى قات ـ قات سىلىنغان شايى كۆرپىلەردە تىزلىرىنى قۇچاقلىغان ھالەتتە مۇكچىيىپ ئولتۇراتتى . ئاخىرقى كۈنلەردىن بېرى ئۇ تولا ئاھ ئۇرۇپ ، ئۇھ تارتىپ ، ھەسرەت ـ نادامەت ئىچىده يۈرسىمۇ ، يەنىلا ئۆزىنى تاشلىۋەتمەي ، پەردار قىلىشنى ئۇنتۇمای ، ياسىنىپ ـ تارىنىپ يۈرەتتى . قاپقارا قويۇق چاچلىرىغا ئالتۇن زىخچىلار سانجىلىپ ، مەرۋايىتلار ئېسىلغان ، قىيغاچ كۆزلىرى ئۇستىلىق

بىلەن سۈرمىلىنىپ ، مەڭزىلىرى ئەڭلىك بىلەن قىزارتىلغان ، نازۇك بەـ لـەكلىرىگە سۈزۈك قاشتېشىدىن بىلەزۈكلەر سېلىنغانىدى . ئۇ ئېرىنى كۆرۈپ ، كاڭدىن ئىتتىك چۈشتى . ئۇنىڭ ئۇچىسىدىكى خۇددى يېڭى ياغقان قاردەك ئاپئاق يىپەك كۆڭلىكى شۇ قەدەر سېپتا ۋە شۇقەدەر نېپىز ئىدىكى ، بەدىنىنىڭ ھەممە ئوي ـ دۆڭ يەرلىرى خېلىلا ئېنىق نامايان بولۇپ تۇراتتى .

ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمش بىلگە قاغان ھەر دائىم تەيخې قاتۇن بىلەن يالغۇز قالغاندا ۋە بولۇپمۇ ئۇنىڭغا يېقىن تۇرغاندا ، ئۇنىڭ بەدىنـ ىدىن كېلىۋاتقان ئاشۇ سېھىرلىكئوچى ئاجايىپ يېقىملىق پۇرىقىنى پۇراپ قالغاندا گويا كى قان تومۇرلىرىغا ئىللىق ئېقىم تارقىلىۋاتقاندەك بولۇپ ، بارلىق خاپىلىقلىرىنى ئۇنتۇپ كېتەتتى . بۇ خۇيى تاتلىق تابغاچ قاتۇن ھەر كۈنى ئۆزىنىڭ قوينىدا ياتسىمۇ ئۇنىڭغا ھېچ تويىدىغاندەك ئەمەس ئىدى .

تەيخې سىلىققىنا كېلىپ ئېرىگە يېپىشتى . قاغان قاتۇننى باغرىغا بـېسىپ ، يېرىك ساقلىنى ئۇنىڭ يۈمران مەڭزىگە ياقتى . تەيخېنىڭ مۇڭلۇق كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلۇپ كەتتى . قاغان ئۇنىڭ مۇرىلىرىدىن تۇتۇپ ، ئاشۇ ياشلىق كۆزلىرىگە تىكىلىپ قارىدى .

ـــ يەنە يىغلاۋاتسەنغۇ ، بولدى ، يىغلىما ، ـــ دېدى ئۇ .

تەيخېمۇ ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىدى .

ـــ كۆڭلۈم بىر شۇملۇقنى تۇيۇۋاتقاندەك بولۇۋاتىدۇ ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ بۇ يەردىن كېتەيلىچۇ ، چاڭئەنگە بارايلى ... ئۇرۇق ـ تۇغقانلـ ىرىمنى سېغىنىپ كەتتىم .

قاغان ئۇنىڭغا تەسەللى بەردى :

ـــ ماقۇل ، تەيخې . ئىسيان باستۇرۇلغاندىن كېيىن سېنى چاڭـ ئەنگە ئاپىرىپ كېلەي ، بولامدۇ ؟ ئەمدى يىغلىما .

تەيخې ئاق يىپەك قولياغلىقى بىلەن كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ كۈلۈمسىرىدى .

ـــ بىراق ، ئىسيان قاچان باستۇرۇلىدۇ ؟

ـــ بۇ مالىمانچىلىقنى ئىمكانقەدەر تېزرەك تۈگىتىشكە تىرىشىمەن . ئۇلارنى باستۇرۇشقا بىر قوشۇن ئەۋەتتىم . ئەتە ـ ئۆگۈن شەخسەن ئۆزۈم زور قوشۇنىنى باشلاپ ، ھەل قىلغۇچ زەربە بېرىشكە ئاتلىنايى دەۋاتىمەن .

ـــ ياق ، ئۇنداق قىلماڭ ، بۇيۇك قاغانىم ! سىز قاغان تۇرۇپ جەڭگە چىقسىڭىز قانداق بولىدۇ ؟ ئۇنداق قىلماڭ ... مەن تۇل بولۇپ قېلىشنى خالىمايمەن ... تابغاچ پادىشاھلىرى ئۆزلىرى جەڭگە چىقمايدۇ ...

ـــ قورقما ، تەيخي ، مەن ھېچنېمە بولمايمەن . ھازىرقى ئەھۋالدا مەن ئۆزۈم جەڭگە چىقمسام بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ .

× × ×

ئىسيانچىلارنى باستۇرۇشقا ئەۋەتىلگەن قوشۇن كۈلۈگ بەگنىڭ قوشۇنى بىلەن بولغان چوڭ جەڭدە قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى . ئوردا قوشۇننىڭ بىر قىسمى قىرىپ تاشلاندى ، بىر قىسمى كۈلۈگ بەگ تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى ، قالغانلىرى ئاتلىرىنى ئايماي چاپتۇرۇپ ئوردۇ-بالىقا قېچىپ كېلىۋالدى . ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمش بىلگە قاغان مەغلۇ-بىيەتتىن روھى چۈشكەن ، تۇغ ـ ئەلەملىرىنى يوقاتقان ، بەزىلىرى ئات-لىرىدىن ئايرىلغان ، بەزىلىرى يارىدار بولۇپ ، باش ـ كۆزلىرىدە قان داغلىرى ئۇيۇپ قالغان ئەسكەرلەرنى كۆرۈپ ئىچىگە زەھەر قۇيۇلغاندەك بولۇپ كەتتى . غەزەپ ۋە قورقۇنچ ئالامەتلىرى گىرەلىشىپ ، ئۇنىڭ يۈ-رىكىنى قاماللىدى . ئۇ خۇددى روھىنى يوقاتقاندەك تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى . ئاخىر ، ھەممە ھېس ـ تۇيغۇلارنى غەزەپ ئوتى بېسىپ چۈشتى . قاغان يېپەك تونىنى سېلىپ تاشلاپ ، پولات قاسراقلىق ساۋۇت كىيدى ، ئالتۇن كەمىرىگە بېزەكلىك قىلىچىنى ئاستى . شەھەر مۇداپىئەسىگە ئۇ-لۇغ بۇيرۇقىنى مەسئۇل قىلىپ قالدۇرۇپ ، ئۆزى ئاساسلىق قوشۇن بىلەن باش ئىسيانكار كۈلۈگ بەگنىڭ ئالدىغا يۈرۈش قىلدى .

ئوردۇبالىق شەھىرىدىن ئىككى كۈنلۈك يەردىكى كەڭ دالادا

ئىككى تەرەپنىڭ سەپلىرى توقۇنۇشتى . ھەر ئىككى تەرەپتە ئالتۇن رەڭلىك بۆرە بېشىنىڭ شەكلى چۈشۈرۈلگەن كۆك بايراق لەپىلدەيتتى ، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ جەڭچىلىرى « كۆك تەڭرى ! » ، « كۆك بۆرە ! » دەپ ئۇران توۋلايتتى . بەجايىكى ئەپسانىۋى يىرتقۇچلاردەك قۇترىغان ئادەملەر ئۆز قانداش ـ قېرىنداشلىرىنى رەھىمسىزلىك بىلەن قىرغىن قىلاتتى . جېنىدىن ئايرىلغان ئات ۋە ئادەملەرنىڭ ھەربىكەتسىز تەنلىرى پۈتۈن ئەتراپقا چېچىلىپ كەتتى . تۆمۈر تىغلارنىڭ بىر ـ بىرىگە جاراڭلىق سوقۇلۇشلىرى ، جان ـ جەھلى بىلەن ئېلىشىۋاتقان جەڭچىلەرنىڭ قىيقاس ـ چۇقانلىرى ، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى ، يارىدارلارنىڭ داد ـ پەريادلىرى گويا پەلەكنى قاپلىدى .

بارا ـ بارا كۈلۈگ بەگ تەرەپ ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىدى . ئايدىڭلىق ئۇلۇغ مۇنمش بىلگە قاغان تەشەببۇسكارلىقنى قولدىن بېرىپ قويدى . ئۇنىڭ سەپلىرى يىمىرىلىپ ، چېكىنىشكە يۈزلەندى . قاغان جان ئاچچىقىدا قىلىچ ئۇرۇپ ، ئالغا ئىنتىلىپ ، ئەسكەرلىرىگە مەدەت بېرىشكە ئۇرۇنۇپ باقتى ، لېكىن ئامال بولمىدى . قاغاندىن تەلەي قاچقاندى . ئىسيانىنى باستۇرۇش ئۈمىدى يوققا چىقتى . قاغانىنىڭ بۈيۈكلۈكى يەرگە ئۇرۇلدى .

ئۇ ئامان قالغان بىرقىسىم نۆكەرلىرى بىلەن جەڭ مەيدانىدىن تەستە قېچىپ چىقتى ، ئۇچقۇر ئېتىنىڭ خاسىيىتى بىلەن قۇتۇلۇپ قالدى . ھالبۇكى ، قاغان ئەمدى ئوردۇبالىقا قايتالمايتتى . شەھەرگە بارىدىغان بارلىق يوللارنى ئىسيانكارلار ئىگىلەپ بولغانىدى . قاغان يۈرىكى ئېچىشقان ھالدا ئېتىنى ئەسەبىيلەرچە چاپتۇرۇپ ، ئادەمزاتسىز دالاغا ئىچكىرىلەپ كېتىۋەردى . كۈلۈگ بەگنىڭ زەربىدار قىسمى ئۇدا بىر نەچچە كۈنگىچە ئۇلارنىڭ ئىزىغا چۈشۈپ قوغلىدى . قاغانىنىڭ نۆكەرلىرى كۈندىن ـ كۈنگە ئازايدى . ئۇلارنىڭ بەزلىرى قوغلاپ يېتىشىپ كەلگەن رەقىبلەر بىلەن بولغان توقۇنۇشلاردا قازا تاپتى ، بەزلىرى قاغاندىن يۈز ئۆرۈپ قېچىپ كەتتى .

ئاسماندا تولۇن ئاي ۋە سانسىز يۇلتۇزلار خۇددى ھېچ ئىش بولـ

مىغاندەك نازۇك جىمىرلاپ ، قاراڭغۇلۇققا چۆمگەن جىمجىت دالاغا ئۆز-لىرىنىڭ سۈتتەك ئاق نۇرىنى تۆكۈپ تۇراتتى . ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمش بىلگە قاغان بەجايىكى باشپاناھسىز قاچقۇن سەرگەردانەك بېشىنى ئېگەرگە قويۇپ ، قۇرۇپ كەتكەن يۇمشاق توپا ئۈستىدە سوزۇلۇپ ياتتى . ئۇنىڭ يۈرىكى قىسىلىپ ، ئۇيقۇ قاچقان كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى . ئۇ ئىچ - ئىچىدىن ئېغىر خورسىنىپ ئاھ ئۇراتتى . ئۇ بىر بۇيۇك قاغان ئىدى ، ئەمدى نېمە بولدى ؟ ئىككى مىڭغا يەتمەيدىغان نۆكەر بىلەن خۇددى ئوۋچىدىن ئۇركۈپ كەتكەن قۇلانەك قېچىپ يۈرىدۇ . قېنى ئۇنىڭ ئاستانىسى ؟ قېنى ئۇنىڭ ئالتۇن تەختى ؟ قېنى ئۇنىڭ قاتۇن ۋە چۆرىلىرى ؟

سەرگەردان قاغان تاڭغا يېقىن ئۇخلاپ قالدى . چۈشىدە ئوردا-دىكى ئۆز ھۇجرىسىنى كۆردى . ئۇ يۇمشاق ماموق كۆرپىلەردە تەيخې قاتۇننىڭ ئاپئاق تەنلىرىنى سىلاپ ، مىسلىسىز راھەت - پاراغەت ئىچىدە ياتاتتى . تەيخې قاتۇن ئۇنىڭغا ئەركىلەپ يېپىشاتتى ۋە « كېتەيلىچۇ ... چاڭئەنگە كېتەيلىچۇ ... » دەپ تەكرار - تەكرار پىچىرلايتتى ، لېكىن ئۇنىڭ ئاۋازى بارغانسېرى قاغاننىڭ قۇلاقلىرىدىن يىراقلاپ ، ئۇچۇپ كې-تىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى ...

نۆكەرلەرنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرى قاغاننى ئويغىتىۋەتتى .

ـــ نېمە ئىش بولدى ؟ نېمە دېيىشىۋاتسىلەر ؟ ـــ دەپ سوردى قاغان ئۇيقۇچىلىقتا ئالاق - جالاق بولۇپ كەتكەن كۆزلىرى بىلەن ھېلى ئۇنىڭغا ، ھېلى بۇنىڭغا قاراپ .

ـــ چارلىغۇچىلار قايتىپ كەلدى . ئوردۇبالىق قولدىن كېتىپتۇ .

بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ قاغاننىڭ بېشى ئايلاندى . ئۇزاققىچە خامۇش ھالەتتە زۇۋان سۈرمەستىن ئولتۇرۇپ كەتتى . ئۇ ئورۇقلاپ ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن ، چاچ - ساقاللىرىنى توپا بېسىپ چىگىشلىشىپ كەتكەن بولۇپ ، بۇيۇك قاغانغا زادىلا ئوخشىماي تۇراتتى . ئۇ خۇددى كۈچىدىن قالغان رەزگى بوۋايدەك ئورنىدىن تەستە قوپتى ۋە پۈتلىرىنى سۆرەپ ، يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئېدىرلار ئارىسىغا كىرىپ كەتتى .

دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن نۆكەرلەر قانداق قىلىشنى بىلمەي ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ قېلىشتى .

قاغان ئېدىرلىق ئارىسىدا توختاپ ، كەمىرىگە ئېسىلغان خەنجەر-ىنى غىلىپىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى . ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئىككى تامچە ياش سىرغىپ ئېقىپ چۈشتى . بۈيۈك قاغان ئەمدى بۈيۈك ئەمەس ، قۇدرەتلىك ئەمەس ئىدى .

ـــ ئەزرۇئا تەڭرى ، مانى بۇرخان ! روھىمنى قۇتلۇق قىلغايسىلەر ! ـــ دەپ خىتاب قىلدى ئۇ كۆزلىرىنى يۇقىرىغا قارىتىپ .

ئۇنىڭ چىرايى تاتىرىپ ، خەنجەر تۇتقان قولى تىترەپ كەتتى . ئۇ تۇساتتىن شامانلارنىڭ روھلارغا مۇراجىئەت قىلىشلىرىنى ئويلاپ قالدى ، ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئۇدۇمنى ، قۇياش ئېتىقادىنى ئېسىگە ئالدى ۋە ئېدىر ئارىسىدىن يۇگۈرۈپ چىقتى ـ دە ، قىپقىزىل نۇر چېچىپ ، ئۇپۇقتىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان قۇياشقا كۆز تىكتى . قۇياش ئۇ-لۇغدۇر ! قۇياشقا يۈز تۇتقان ئادەمنىڭ دىلى يورۇق بولىدۇ !

قاغان خەنجەرنى مەھكەم سىقىملاپ ، بار كۈچى بىلەن گېلىغا سۇركىدى . ئۇ يىقىلدى ۋە ئۇلۇغ قۇياشقا ئىنتىلىۋاتقان قىياپەتتە ئىككى قولىنى ئالدىغا سوزۇپ دۈم يېتىپ قالدى . ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمش بىلگە قاغاننىڭ بويىنىدىن ئاققان قىپقىزىل قان قاغجىراپ كەتكەن قۇرۇق تۇپراقتا ئۆيۈپ قالدى .

ئالتىنچى باب

ئالتۇن تەختتە ئۆسمۇر قاغان

ئوردۇبالىق مۇداپىئەسىگە مەسئۇل بولۇپ قالغان كۈلۈگ باغا تار-قان چاپارمەنلەردىن قاغان باشلاپ كەتكەن زور قوشۇننىڭ مەغلۇبىيە-تىنى ئۇققاندىن كېيىن مىسلىسىز ۋەھىمە ئىچىدە تىترەپ كەتتى ، كۆز-لىرى قاراڭغۇلىشىپ ، كېكىردىكىگە ئاچچىق بىر نەرسە كەپلىشىپ قال-غاندەك بولدى . ئىش چاتاق ! ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك ؟ چىڭ تۇرۇپ شەھەرنى مۇداپىئە قىلىش كېرەكمۇ ؟ ياكى شەھەردىن چېكىنىپ چىقىپ ، قاغاننى ئىزدەش كېرەكمۇ ؟ كۆپ ئويلاشقا ۋاقىت يوق ئىدى . كۈلۈگ بەگنىڭ قوشۇنى ھايال بولماي شەھەر سىپىللىرى تۆۋىدە پەيدا بولۇشى مۇمكىن ئىدى .

كۈلۈگ باغا تارقان ئالدىراپ ـ تېنەپ ئېتىغا مىندى ـ دە ، قو-رۇقچى نۆكەرلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا قەلئەدىن چىقتى .

ـــ بارمان يۇز بېشىنى چاقىرىڭلار ! ـــ دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى ئۇ قەلئە سىرتىدىكى جىسەكچىلەرگە .

ھەش ـ پەش دېگۈچە بارمان يۇز بېشى ئېتىنى ئۇچقاندەك چاپ-تۇرۇپ يېتىپ كەلدى .

ـــ دەرھال جەڭچىلىرىڭ بىلەن ئاتلىنىپ ، بايبالىق شەھىرىدىن يارداەمچى قوشۇن باشلاپ كەل ! ـــ تارقان يەنە قاتتىق ۋارقىراپ بۇيرۇق بەردى .

بارمان يۇز بېشى ئۆزىنىڭ يۇز نەپەر جەڭچىسىنى باشلاپ ، ئات-لىرىنى قۇيۇندەك چاپتۇرغىنىچە شەھەردىن چىقىپ كەتتى . ئۇلارنىڭ

ئىچىدە ئۆتەمشمۇ بار ئىدى . ئۇشتۇمتۇت ئاتلىنىش بۇيرۇقى چۇشكەن-دىن كېيىن ئۇ شەھەردىكى قىسمىدا قالغان ئاتىسى باسان قارا بىلەن چالا ـ پۇچۇق خوشلىشۇبلىشقا ئاران ئۇلگۇردى . « بوۋام بىلەن خوشلىشالمىدىم ، ئايتۇزۇننى كۆرەلمىدىم » دەپ ئەلەم بىلەن ئويلىدى ئۇ سەپداشلىرىنىڭ قاتارىدا ئېتىنى يورغىلىتىپ كېتىۋېتىپ . ئۆتەمشىنىڭ ئىچى پۇشۇپ ، كۆڭلى يېرىم بولدى . « ئۇلار بىلەن كۆرۈشەلمەي قالارمەنمۇ ؟ ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكىدە كىمنىڭ قانداق بولۇشىنى ھېچ-كىم پەرەز قىلالمايدۇ . جان بار يەردە قازا بار ... لېكىن ئۇرۇش دېگەن ئۇرۇش . جەڭچىنىڭ ۋەزىپىسى ئۇرۇش قىلىش » .

ئۇلار شەھەردىن چىقىپ ئىككىنچى كۈنى كۈلۈگ بەگنىڭ مىڭ كىشىلىك چارلىغۇچىلار قوشۇنىغا دوقۇرۇشۇپ قالدى . بارمان يۈز بېشى-نىڭ جەڭچىلىرى ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىشقىمۇ ئۇلگۈرەلمىدى . مىڭ دې-گەن مىڭ ، يۈز دېگەن يۈز . قىسقىغىنا تەڭسىز چېپىشىشتىن كېيىن بارمان يۈز بېشىنىڭ سەكسەندەك ئادىمى ئامان قالدى . ئۇلار بايبالىق تەرەپكە ئۆتەلمەي ، بېشى قايغان تەرەپلەرگە قېچىپ قۇتۇلدى .

× × ×

ئوردۇبالىق سېپىللىرىنىڭ ئىچىدە تىت ـ تىت بولۇپ تۇرغان كۈلۈگ باغا تارقان سىرتتىن يارەمگە ئېرىشەلمىدى . ئۇ كۈندە نەچچە قېتىم سېپىل ئۈستىگە چىقىپ كۆزلىرى تالغۇچە تۆت ئەتراپقا زارىقىپ قارايتتى .

ـــ نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدۇ بۇ دۇنيا ! ـــ دەپ ئەسەبىيلىشىپ خىتاب قىلاتتى ئۇ ، ـــ يا بارمان يۈز بېشىدىن دېرەك يوق ، يا باشقا بەگ ـ تارقانلارنىڭ قاغانغا سادىق بولغانلىق ئالامتى يوق . خۇددى بۇ ئاستانىنى ھەمە ئادەم ئۇنتۇپ كەتكەندەك ھېچكىمنىڭ قارىسى كۆ-رۈنمەيدىغۇ ؟

ۋەھالەنكى ، ئاستانە ئۇنتۇلمىغانىدى . يار بىلەن كۈز تۇتاشقان

كۆنلەرنىڭ بىرىدە كۆلۈگ بەگنىڭ قوماندانلىقىدىكى زور قوشۇن ئوردۇ-بالىقنى مۇھاسىرىگە ئالدى . كۆلۈگ باغا تارقان سېپىل ئۈستىدە سىرتقا قاراپ ، ئەرۋاھى ئۈچۈپ كەتتى . ئۇنىڭ يۈرىكى قاتتىق سوقۇپ ، كۆز-لىرى چاناقلىرىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بولدى . ئۇ ئۆزىنىڭ سانغۇنلىرىغا بۇيرۇق بېرىشكە تەمشەلدىيۇ ، نەپسى بوغۇلۇپ ، ئاۋازى چىقماي قالدى .

سىرتتىكىلەر ھۇجۇمنى باشلىدى . شەھەرنى قوغدىغۇچىلار ئۇلارغا قارىتىپ ئوقيالاردىن ئوق ئۇزدى ، سېپىللارغا قويۇلغان شو-تىلارنى ئىتتىرىپ غۇلاتتى ، يېقىن كەلگەنلەرگە تاش ـ كېسەكلەرنى ئاتتى . جەڭ ئوتى قىزىپ كەتتى .

كۆلۈگ باغا تارقان سېپىلدىن ئالمان ـ تالمان يېنىپ چۈشتى . ئۇ كەچ كىرگۈچە ئوردا قەلئەسىدىن چىقمىدى . تۈن نىسپى كەلگەندە خوتۇن ـ بالىلىرىنى ۋە يۈك ـ تاقلىرىنى ھارۋىلارغا بېسىپ ، ئوردا قو-رۇقچىلىرىنى ئاتلاندۇرۇپ شەھەردىن چىقىپ كەتتى . شەھەرنىڭ ئىچىدىكىلەرمۇ ، سىرتىدىكىلەرمۇ بۇ خۇپىيانە قېچىشنى تۈيماي قالدى . تۈن قاراڭغۇسى قاچقۇنلارنى يۇتۇپ كەتتى .

كۆلۈگ باغا تارقان چۆل ـ دالالاردا ئون بەش ـ يىگىرمە كۈن-لەرگىچە تېنەپ يۈرگەندىن كېيىن ئايدىنلىق ئۇلۇغ مۇنمش بىلگە قا-غانىنىڭ پىتراپ كەتكەن ئادەملىرىنى ئۇچراتتى . « قاغان ئۆلدى » دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىغاندا بۇ قاچقۇن تارقانىنىڭ يۈرىكىگە نەشتەر سانجىلغان-دەك بولدى . ئوردۇبالىق ھۇجۇم باشلىنىپ ئىككىنچى كۈنى قولدىن كەتكەندى . ئەمدى قاغانمۇ يوق بوپتۇ . تۈگىدى ، ھەممىسى تۈگىدى ! جانىنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ ئامالىنى قىلىش كېرەك .

كۆلۈگ باغا تارقان قېچىپ يۈرۈپ بارغانلا يېرىدە قارشى ئىلىنـ-مايدىغان مېھمان بولدى . ئۇنى قوللايدىغان ئادەم چىقمىدى . قارىغاندا ، ھەممە يەردە كۆلۈگ بەگنىڭ ھۆكۈمرانلىقى قوبۇل قىلىنماقتا ئىدى . قاچقۇن تارقان يايلاقتىن يايلاققا قېچىپ يۈرۈپ ، جېنىنى سىغدۇرغۇدەك جاي تاپالماي قالدى . كۆلۈگ بەگنىڭ ئىزچىلىرى ئۇنى ئۇزۇلدۇرمەي قوغلاشنى داۋاملاشتۇردى . شۇ كۈنلەردە تارقان خۇددى ئوۋچىلاردىن

قېچىپ هالى قالمىغان تەنها جەرەنگە ئوخشاپ قالدى . « ئەمدى نەگە باراي ؟ ـــ دەپ ئاچچىق ئازاب ئىچىدە ئۆرتىنىپ ئۆيلايتتى ئۇ ، ـــ ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشسەملا كاللام ئېلىنىدۇ . بۇنداق قېچىپ يۈرۈپ جېنىمنى ساقلاپ قالالمىغۇدەكمەن . بۇ كۈلۈگ بەگ دېگەن مۇتتەھەمنىڭ دەككىسىنى بېرەلىگۈدەك بىر يۆلەنچۈك تېپىلماسمۇ ؟ »

كۈلۈگ باغا تارقان ئويلىغانسېرى بىرلا خىيال ئۇنىڭ قىزىپ كەتكەن مېڭىسىدىن چىقمايدىغان بولۇپ قالدى . « قىرغىزلار ! ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ ، ـــ بۇ مۇتتەھەم كۈلۈگ بەگكە قىرغىزلاردىن باشقىسى تېتىيالمايدۇ » . تارقان يەنىلا بىر قارارغا كېلەلمەستىن ئىككىلىنەتتى . « باشقا ئامال بارمۇ ؟ » دەپ ۋەزىيەتنى قايتا ـ قايتا تەھلىل قىلاتتى . ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا تولا توپىلاڭ كۆتۈرۈپ خانلىققا ئازار بەرمىگەن چوڭ ـ چوڭ قەبىلىلەر ئەمدى جىمىپ كەتكەنىدى . قىتان ، باسمىل ، تاتابى ، توققۇز تاتار ، ئۇچ قارلۇق ، سىر ـ تاردۇش قەبىلىلىرى ئاللىقاچان ئۆزلىرىنى ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ قانۇنلۇق پۇقرالىرى ھېسابلاپ تىنچ ياشايدىغان بولۇپ كەتكەنىدى . ئۇلارنىڭ خانلىققا قارشى تۇرغان ئىشلىرى ئاللىقاچان ئۇنتۇلۇپ كەتكەن بولۇپ ، پەقەت مەڭگۈ تاشلاردىكى خاتىرىلەردىلا ساقلىنىپ قالغان . ئاخىرقى ۋاقىتلاردىن بېرى كۆچمەنلەرنىڭ يايلاق ۋە سۇ تالىشىپ كەلتۈرۈپ چىقارغان ئۇرۇش ـ ماجىرالىرى ھەرقانچە كۆپەيگەن بولسىمۇ ، بەربىر ھېچكىمنىڭ خانلىققا قارشى تۇرۇش ، ھوقۇق تالىشىش مۇددىئاسى كۆرۈلمىدى . « ئالتۇن تەختتە كىم ئولتۇرسىمۇ ئۇلارنىڭ كارى يوق » دەپ ئويلىدى كۈلۈگ باغا تارقان . ئۇ قايسى تەرەپتىن ئويلىسىمۇ ھامان ئاشۇ « قىرغىزلار ! قىرغىزلار ! » دېگەن سادا ئۇنىڭغا ئازار بەرمەيدىغان بولۇپ قالدى .

ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى قۇرۇلغان دەسلەپكى كۈنلەردە سابىق كۆك تۈرك خانلىقىنىڭ تەركىبىدە بولغان ھەرقايسى تائىپىلەر ھوقۇق تالىشىپ ، كەڭ كۆلەمدە ئۇرۇش قوزغاشتى . قىتان ، تاتابى ، توققۇز تاتار ، ئۇچ قارلۇق ۋە قىرغىز قەبىلىلىرى ئۆزئارا ماسلىشىپ ، ياغلاقار ئۇ-

رۇقىدىن ھوقۇق تارتىۋېلىپ ، توققۇز ئوغۇز ئۇيغۇرلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىـ قىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا ئۇرۇندى . ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ تۈنجى ھۆـ كۈمدارى كۆل بىلگە قاغان بۇ توپىلاڭلارنىڭ ھەممىسىنى باستۇرۇپ ، يايلاقنى تىنجىتتى . بۇلاردىن پەقەت قىتانلارلا ئۇيغۇر خانلىقىغا قوشۇلـ ماي ، ئامۇر دەرياسى بويلىرىغا كېتىپ ئايرىم بولۇۋالدى . لېكىن ئۇزاق ئۆتمەي ئۇلار ئەن لۇشەننىڭ زەربىسىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئۆز ئىختـ يارلىرى بىلەن ئۇيغۇر خانلىقىغا قوشۇلدى . شۇنىڭ بىلەن ئاخىرقى ما ـ جىرا بېسىققاندەك بولدى . ئەپسۇسكى ، مىلادىيە 758 ـ يىلى ئۇيغۇر قو ـ شۇنى ئوتتۇرا تۈزلەڭدىكى ئەن لۇشەنگە قارشى ئۇرۇشقا باغلىنىپ قال ـ غانلىق پۇرستىدىن پايدىلىنىپ قىرغىزلار يەنە ئىسيان كۆتۈردى . نەتـ جىدە ، ئۇيغۇر قوشۇنى ئوتتۇرا تۈزلەڭدىكى ئۇرۇش تېخى تولۇق ئا ـ ياغلاشماي تۇرۇپلا قايتىپ كېلىپ ، قىرغىزلارغا جازا يۈرۈشى قىلدى ۋە ئۇلارنىى باستۇرۇپ ، يېنىسەي دەريا ۋادىسى بىلەن بايقال كۆلى ئەتراپـ دىكى جايلارنى قايتىدىن بىرلىككە كەلتۈردى . ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن پەلەك چاقى ئايلىنىپ ، ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ سەلتەنىتى كەينى ـ كەينىدىن ئېغىر بۆھران ئۆتكەللىرىگە دۇچ كەلدى . خان جەمەتى ئىچىدىكى ئـ ناقسىزلىق ئۇلغايدى ، ھەرقايسى ئۇرۇق ۋە قەبىلىلەر ئوتتۇرىسىدىكى جەڭگى ـ جېدەللەر كۆپەيىپ ، مۇقىمسىزلىق ھالىتى ئۇزاق داۋاملاشتى . قىرغىزلار ، ئەكسىچە ، تەدرىجىي كۈچ توپلاپ زورايدى . شۇنىڭ بىـلەن مىلادىيە 818 ـ يىلى ئۇلار ئۇيغۇر خانلىقىدىن بۆلۈنۈپ چىقىپ ، يېنىسەي ۋادىسىدا ئۆزلىرىنىڭ خانلىقىنى تىكلىدى . ئىچكى ماجىرالارغا پېتىپ قالغان ئۇيغۇر ھۆكۈمدارلىرى بۇنىڭغا قارشى ھېچقانداق ھەرىكەت قوللانمىدى . قىرغىزلار شۇنىڭ بىلەن بولدى قىلماي ئۇيغۇر خانلىقى تەۋەسىگە داۋاملىق باستۇرۇپ كىرىپ ، پاراكەندىچىلىك سېلىپ كەلـ مەكتە ئىدى . بۇ يېڭىدىن قۇرۇلغان قىرغىز خانلىقىنىڭ ئالىي ھۆـ كۈمدارى ئاجو ئىسىملىك قاغان « سەددىچىن سېپىلىنىڭ شىمالىدىكى بارلىق يايلاقلاردا ئۆز ھۆكۈمرانلىقىمنى تىكلەيمەن » دەپ داۋراڭ سالماقتا ئىدى .

ئوردۇبالىقتىن قېچىپ چىقىپ سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن كۆلۈگ باغا تارقان يۇقىرىقىدەك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن قىرغىزلارنى پاناھ تارتـ ماقچى بولدى . ئۇ ئۆزىگە سادىق بولغان ئىككى مىڭدەك چەۋەندازنى باشلاپ ، بۇنداق سوغۇق كۈز كۈنلىرى ئادەم ئاياغ باسمايدىغان چۆلگە ئىچكىرىلەپ يوشۇرۇنۇپ ياتقانىدى .

ئاسماننى ئېغىر قارا بۇلۇتلار قاپلىغان بولۇپ ، سوغۇق شامال گۈركىرەپ سوقۇپ تۇراتتى . تىتىلىپ ، كىرلىشىپ كەتكەن كىگىز ئۆيدىن كۆلۈگ باغا تارقان چىقىپ ، سەل نېرىدا قۇرۇپ كەتكەن ئوت ـ چۆپلەر ئۈستىدە غەمكىن خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان بىر چاۋۇشنى ئىشارەت بىلەن چاقىردى .

ـــ ئەسكەرلەرنى يىغ ، يولغا چىقايلى ، ـــ دېدى تارقان .

ـــ نەگە بارىمىز ؟ ـــ سورىدى چاۋۇش .

كۆلۈگ باغا تارقان ھېرىپ ھالى قالمىغان ئادەمدەك بېشىنى ساڭگىلىتىپ شۇك بولۇپ كەتتى . ئۇ جۇدەپ ، كۆزلىرى خۇنۇكلىشىپ ، ئون يىللىق قېرىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى .

ـــ يېنىسەي ۋادىسىغا ... قىرغىزلار تەرەپكە بارىمىز ، ـــ دېدى ئۇ بوغۇق ئاۋازدا .

چاۋۇشمۇ ھەسرەتلىك قىياپەتتە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى .

كۆلۈگ بەگدىن ئۆچ ئېلىپ ، ئۆزىنىڭ ئوردىدىكى ئورنىنى ئەسـ لىگە كەلتۈرۈش ئىستىكى كۆلۈگ باغا تارقانغا ئۇزلۇكسىز غەيرەت بېرىپ تـۇراتـتى . ئۇ ھەرقېتىم كۆلۈگ بەگنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەندە ئىختـ يـارسـز تۇردە « خەپ توختاپ تۇر ! » دەپ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتاتتى .

شۇنداق قىلىپ ، كۆلۈگ باغا تارقانىنىڭ يېتەكچىلىكىدىكى ئاچ قالغان ، ئۇمىدسىزلەنگەن ئىككى مىڭ چەۋەندار ئورۇقلاپ ، قوتۇرلاشقان ئاتلىرىنى مىنىپ ، ئائىلە ـ تاۋابئاتلىرىنى ھارۋىلارغا جايلاشتۇرۇپ ، شىمال تەرەپتىكى يېنىسەي ۋادىسىغا يول ئالدى .

× × ×

شۇنچە ئاسانلا ئوردا ئىشلىرىنى ئاستىن ـ ئۈستۈن قىلىۋەتكەن كۆلۈگ بەگ زەپەر قۇچقان ھالدا ئۆز قوشۇنىنى باشلاپ ، ئوردۇبالىقنى ئىشغال قىلدى . ئوردا ئەمەلدارلىرى ئۇنىڭ ئاياغلىرىغا يىقىلىپ ئىتائەت بىلدۈرۈشتى . كۆلۈگ بەگ ئۇلارنى كەچۈردى ۋە ئۇلارنىڭ باشلىرىنى سىلاپ ئاتىدارچىلىق قىلدى .

ـــ سىلەر قاچقۇن باغا تارقانغا ئەگەشمەكلار ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ باغا تارقان بىرقىسىم شەخسىيەتچى تۆرىلەر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ئايرىلىقنى تەختكە چىقارغانىدى . بىز بارلىق خان جەمەتىگە ھەم كۆپچىلىك بەگ ـ تۆرىلەرگە ۋاكالىتەن ھەققىي قانۇنلۇق قاغانىنى تەختكە ئولتۇرغۇزىمىز .

شۇنداق قىلىپ ، خان جەمەتىنىڭ ۋەكىللىرى ، نۇرغۇن بەگ ـ تۆرىلەر ئوردۇبالىققا يىغىلىپ كېڭەش ئۆتكۈزدى . قىممەت باھالىق كىمخاب تون كىيىپ ، قويۇق ئۆسكەن قوڭۇر ساقال ـ بۇرۇتىنى تەكشى قىرقىپ ۋە تاراپ ياسانغان كۆلۈگ بەگ ئالاھىدە تەنتەنىلىك قىياپەتتە ئوتتۇرىغا چىقتى . كۆپچىلىك ئۇن ـ تىن چىقارماي ئۇنىڭغا تىكىلدى .

ـــ ئايا ئاقسۆڭەك تۆرىلەر ، ئايا باتۇر تېگىنلەر ، ـــ دەپ سۆز باشلىدى كۆلۈگ بەگ ، ـــ بىز بۇگۈن كۈن تەڭرى ھەم ئاي تەڭرىنىڭ خالىشى بىلەن ، ئەجدادلىرىمىز روھلىرىنىڭ قوللىشى بىلەن ھەققىي قاغان بولۇشقا مۇناسىپ نامزاتنى تاللىدۇق ھەم ئۇنى ئۆزىمىزنىڭ قانۇنلۇق ھۆكۈمدارىمىز قىلىپ سايلىدۇق . ئۇنى خاندانلىقىمىزنىڭ ئالتۇن تەختىگە چىقىرايلى !

ئاق ساقاللىق ئىككى تۆرە شاھانە قىزىل تون كىيىپ ، بېشىغا قىزىل ياغلىق تاڭغان ئاقپىشماق بىر ئۆسمۈر بالىنى ئىككى ياندىن يېتىلەپ كېلىپ ، ئالدىنقىلا تەييارلاپ قويۇلغان ئاق كىگىز گە ئولتۇرغۇزدى .

ـــ مانا ئۇ بىز سايلىغان نامزات قوزا تېگىن ، ـــ دەپ جاكارلىدى ئاق ساقاللىق تۆرىلەرنىڭ بىرى .

ـــ قوزا تېگىنىنى تەختكە ئولتۇرغۇزايلى ! بۇگۈندىن ئېتىبارەن ئۇ بىزنىڭ قاغانىمىز بولىدۇ ! ـــ دەپ چاقىرىق قىلدى ئىككىنچى تۆرە .

كۆپچىلىك قولىمۇ قول تۇتۇش قىلىپ ، قوزا تېگىن ئولتۇرغان ئاق كىگىزنى كۆتۈرۈپ ، تۆردىكى ئالتۇن تەختنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىشتى . بايىقى ئىككى ئاقساقال يەنە قوزا تېگىنىنى ئىككى ياندىن يۆلەپ ئالتۇن تەختكە ئولتۇرغۇزدى . كۆپچىلىك تەخت ئالدىدا تىزلىنىپ ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى .

ـــ بۇيۇك قاغانىمىز قۇتلۇق بولسۇن !

« بۇيۇك قاغان » دېگەننىڭ مەنىسىنى تازا چۈشىنىپ كەتمەيدىغان ئون ئىككى ـ ئون ئۇچ ياشلاردىكى قوزا تېگىن يوغان ـ يوغان مۇنچاقتەك قارا كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ ، ھېلى ئۇنىڭغا ، ھېلى بۇنىڭغا قاراپ ئولتۇراتتى .

يېڭى قاغانىنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇش مۇراسىمى ئاياغلىشىپ بىر نەچچە كۈندىن كېيىن بۇ قېتىمقى سىياسىي ئۆزگىرىشنىڭ باش قەھرىمانى كۈلۈگ بەگ يەنە بىر قېتىم مۆتىۋەرلەرنى يىغدى .

ـــ ئايا مۆھتەرەم يارانلار ، ـــ دېدى كۈلۈگ بەگ ، ـــ ھەممىمىز بىرلىكتە كۈچ چىقىرىپ ئۆزىمىزنىڭ قاغانىمىزنى تىكلىدۇق . قاغان جەمەتىنىڭ رازىلىقى بىلەن پېقىر ئۇلۇغ بۇيرۇق بولۇپ سايلاندىم . ئەمدى مەسلىھەتلىشىدىغان يەنە بىر ئىش قالدى . ئەزەلدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئۇدۇمسىمىز بويىچە قاغان ئۆلگەندىن كېيىن قاتۇن يېڭى قاغانغا ياتلىق بولۇشى كېرەك . ھازىر تەيخې قاتۇن تۇل بولۇپ قالدى . يېڭى قاغانىمىز تېخى بالاغەتكە يەتمىگەن بالا . شۇڭا ، ھەر قايسىلىرى مۇڭاپىق تاپسا ، تەيخېگە مەن ئىگىدارچىلىق قىلسام دېگەن ئويۇم بار .

مۆتىۋەرلەرنىڭ كۆزلىرىدە نارازىلىق ئالامەتلىرى ئىپادىلەندى .

ـــ بولماسمىكىن ، مۆھتەرەم ئۇلۇغ بۇيرۇق ، ـــ دېيىشتى ئۇلار ، ـــ تەيخې قاتۇن تابغاچ خانىنىڭ قىزى . ئۇ ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ، ئۇيغۇر قاغانلىرىدىن ئىككىسىگە قاتۇن بولدى . بۇنىڭدىن كېيىنمۇ يەنىلا قاغانغا ياتلىق بولۇشى كېرەك . ھازىرقى قاغانىمىز بالاغەتكە

يەتكەندىن كېيىن تەيخى قاتۇننى ئۆز ئىلكىگە ئالىدۇ .

كۈلۈگ بەگ ئارتۇق گەپ قىلالمىدى . تۆرىلەر قايتىپ كېتىشتى .

بۇ قېتىمقى يىغىنغا پان تېگىنمۇ قاتناشقانىدى . يىغىن باشلىنىپ ئايىغلاشقۇچە ئۇ بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى . ئۇنىڭ قوشۇمسى تۇرۇلگەن ، كۆزلىرى خىيالچان ، چىرايى مسكىن كۆرۈنەتتى . سارايدىن قايتىپ چىققاندىن كېيىنمۇ ئۇ ھېچكىمگە قارىماستىن ئېتىغا مىندى ــ دە ، ئۆز ئۆيىگە يول ئالدى . ئۇنىڭ ئۆيىمۇ مۇشۇ قەلئە ئىچىدە ئىدى . ئۇشتۇمتۇت كىمدۇر بىرى ئېتىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ ئۇنىڭغا يانداشتى . پان تېگىن ئۆزىنىڭ خىيال دۇنياسىدىن قايتىپ ، يانداشقان كىشىگە قارىدى .

ــ ھە ، بۇ سەنمىدىڭ ، ئۆگە تېگىن ؟

يانداشىپ كەلگەن ئۆگە تېگىن ئىسىملىك بۇ كىشى قارىماققا پان تېگىندىن چوڭراق بولۇپ ، چاچ ــ ساقاللىرىغا ئاق سانجىشقا باشلىغانىدى . لېكىن ئۇ ئېغىر ــ بېسىق پان تېگىنگە قارىغاندا تېتىك ، ھەركەتچان ۋە سۆزمەن كۆرۈنەتتى .

ــ ئەجەب خىيالچان كۆرۈنسەنغۇ ؟ نېمىنى ئويلاۋاتسەن ؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ .

پان تېگىن بىر دەقىقە سۈكۈت قىلغاندىن كېيىن خۇشياقمىغان تەلەپپۇزدا :

ــ ھېچنېمە ... ھېچنېمىنى ئويلىمىدىم ، ــ دەپ قويدى .

ئۆگە تېگىننىڭ ئىچىدە دەيدىغان گەپلىرى باردەك كۆرۈنەتتى . ئۇ سۆھبەتدىشىنىڭ كەم سۆزلۈكىگە پەرۋا قىلماستىن يەنە سۆزلىدى :

ــ ھېچنېمىنى ئويلىمىدىم دېگىنىڭ نېمىسى ؟ ئويلايدىغان ئىشلار ناھايىتى كۆپ تۇرمامدۇ . مەسىلەن ئالايلى ، بالا قاغان چوڭ بولغۇچە يېشى ئوتتۇزدىن ئېشىپ قالغان تەيخى قېرىپ كەتمەمدۇ ؟

پان تېگىن تېرىككەندەك قىلدى .

ــ بۇنىڭ بىلەن سېنىڭ نېمە كارىڭ ؟ ــ دېدى ئۇ تېخىچە قوشۇمسىنى تۇرۇپ ، ــ بالا قاغان يەنە بىر نەچچە يىلدىن كېيىن تەيىار بولۇپ قالىدۇ . ئۇنىڭغىچە قانۇنمۇ قېرىپ كەتمەس .

ـــ ئۇغۇ شۇنداق ، ـــ دېدى ئۆگە تېگىن ، ـــ بىراق تەيخېنى يەنە نەچچە يىلغىچە ساقلىتىپ ، ئۇنىڭ نەپسىنى تاقىلدىتىشنىڭ نېمە ھاجىتى ؟ راستىنى ئېيتسام ، تەيخېنى مەن ئالايمكىن دەپ ئويلىغانىدىم . بىزمۇ خان جەمەتىنىڭ ئەزاسىغۇ . بىزنىڭ قايسى شەرتىمىز توشمىغۇ- دەك ؟

ـــ تەختتە كىم ئولتۇرغان بولسا قاتۇن شۇنىڭ ، ـــ پان تېگىن قىسقىلا جاۋاب قايتۇردى .

ـــ ھە بەللى ! مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىمۇ شۇ ، ـــ دېدى ئۆگە تېگىن چىرايىنى جىددىيلەشتۈرۈپ ، ـــ بىزنىڭمۇ قاغان بولۇشقا شەرتـ مىز توشىدىغۇ ! بۇ كۆلۈگ بەگ دېگەن ھېيلىگەر تۈلكە ھەممىمىزنى ئويـنىتىۋاتىدۇ . ئۇ قوزا تېگىنىنى قورچاق قاغان قىلىپ تىكلەپ قويۇپ ، ئەمەلىي ھوقۇقنى ئۆز چاڭگىلىدا تۇتۇش ئۈچۈن مۇشۇنداق قىلدى .

ـــ بـولـدى ، ئاغزىڭـنى يۇم ! ـــ دەپ خـتـاب قىلدى پان تې- گىن ، ـــ مۇشۇنداق يېنىكلىكىڭنى قاچان تاشلايسەن ؟ ھازىر ھەممە يەردە كۆلۈگ بەگنىڭ ئايغاقچىلىرى بار . مۇشۇ گەپلىرىڭ ئاشكارىلىنىپ قالسىغان بولسا ...

ئۆگە تېگىن تېرىكتى .

ـــ ئاشكارىلىنىپ قالسا قانداق بولىدىكەن ؟ ـــ دېدى ئۇ ئېتىنى توختىتىپ ، ـــ توختا ، سەن بىلەن سۆزلەشمەكچىمەن .

پان تېگىنمۇ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى .

ـــ بېشىڭنى ئىچىڭگە تىقىپلا يۈرسەنغۇ . ئاشۇ كۆلۈگ بەگدىن قورقامسەن ؟ ـــ دېدى ئۆگە تېگىن ئاچچىقىنى باسالماي .

پان تېگىن يەنىلا ھېچقانچە جىددىيلەشمىدى .

ـــ كۆلۈگ بەگ ئوردۇبالىقنى ئىشغال قىلغاندا مەن يايلاقتا ئە- دىم ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ ئەگەر ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشىدىن بۇرۇنراق خە- ۋەر تاپقان بولسام ، بەلكىم ئۇنى توسۇشقا ھەرىكەت قىلغان بولار ئىدىم . ئايدىنلىق قاغان ئەلنى سوراشتا ئىقتىدارسىز بولغانلىقى راست . لېكىن ، ئۇنىڭ زورلۇق بىلەن ئەمەس ، بەلكى ئاقساقاللارنىڭ كېڭىشىش يولى بە-

لەن ئالماشتۇرۇش كېرەك ئىدى ...

ئۆگە تېگىن ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى :

ـــ لېكىن ، كۈلۈگ بەگ قوشۇن تارتىپ قىرغىنچىلىق يۈرگۈزدى ...

پان تېگىنمۇ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى :

ـــ ئەمدى بىزمۇ كۈلۈگ بەگنى ئاغدۇرىمىز دەپ يەنە بىر قېتىم قىرغىنچىلىق يۈرگۈزەمدۇق ؟ ئۇنىڭسىزمۇ يېتىپ ئاشقۇدەك دەردىمىز بار . خەلقىمىز ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىۋاتىدۇ ، تارقىلىپ ، توزۇپ كېتىۋاتىدۇ . بىز ھازىر تەخت ماجىراسىدىن ساقلىنىپ ، بىرلىكتە كۈچ چىقىرىپ ، ئەھۋالىمىزنى ياخشىلىشىمىز كېرەك ، بولمىسا ھەممىمىز تۈگىشىمىز .

ئۆگە تېگىن بىزار بولغان قىياپەتتە قولىنى سىلكىپ قويدى .

ـــ بولدىلا ! ساڭا گەپ تېپىپ بەرگىلى بولمايدۇ .

× × ×

بارمان يۈز بېشى ھەر خىل توقۇنۇشلاردىن ئامان قالغان ئەللىك نەچە ئادىمىنى باشلاپ يايلاقتىن يايلاققا ، قىشلاقتىن قىشلاققا كۆچۈپ يۈشۇرۇنۇپ يۈرەتتى . ئۇ ئالدىنقى قاغانلىقى ئوردا قورۇقچىلىرىدىن بولغاچقا ، يېڭى قاغانلىق قولىغا چۈشۈپ جازاغا تارتىلىشتىن قورقاتتى . لېكىن ، باشقىلارنىڭ ئوخشاشمىغان كۆز قاراشلىرى چىققىلى تۇردى . بەزىلەر يېڭى قاغانغا ئاداۋەت ساقلاپ يۈرگەن بەگلەرگە قوشۇلۇپ ، قايتىدىن ئوردۇبالىققا تېگىش قىلىش تەكلىپىنى ئېيتىشتى . بەزىلەر يېڭى قاغانغا تەسلىم بولايلى دېيىشتى . يەنە بەزىلەر قىرغىزلار تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىش كېرەك دېگەن قاراشتا چىڭ تۇرۇشتى . بارمان بۇ پىكىرلەرنىڭ ھېچقايسىسىغا قوشۇلمايتتى .

ـــ بۇ يەردىن يىراقراق بىر يۇرتقا بېرىپ ئوۋچىلىق ، بېلىقچىلىق قىلىپ جان بېقىپ تۇرايلى . كېيىنكى ئەھۋالنى كېيىن كۆرەرمىز ، ـــ دەيتتى ئۇ .

بۇ تەكلىپكە باشقىلار كۆنمىدى . شۇنىڭ بىلەن بۇ يۇز بېشىنىڭ قول ئاستىدىكى ئادەملەر ھەر يافلارغا تارقىلىپ كېتىشتى . بەزىلەر يېڭى قاغانىنىڭ كەڭچىلىك قىلىشىدىن ئۈمىد كۈتۈپ ئوردۇبالىقتا قايتىپ كەتتى . بەزىلەر كەڭچىلىككە ئېرىشىشتىن ئۈمىد كۈتمەستىن يېنىپ ۋادىسىغا يول ئالدى . بىر مۇنچىلىرى ئۆز يۇرتلىرىغا كېتىشتى .

بارمان يۇز بېشىنىڭ يېنىدا يالغۇز ئۆتەمشىلا قالدى . ئۇلار ئىككىسى دالالاردا جەرەن ، توشقان ئوۋلاپ بىرنەچچە كۈن ئۆتكۈزدى . ئۆتەمشىنىڭ ئىچى قايناپ ، بۇرۇقتۇرما بولاتتى . ئاتىسىنى ، بوۋىسىنى ئويلاپ خاتىرجەمسىزلىنەتتى ، سۆيگىنى ئايتۇزۇننى ھەر ئەسلىگەندە يۈرىكى ئاچچىق ئۆرتىنىپ ئېچىشقاندەك بولاتتى . « ئۇلار نېمە بولۇپ كەتكەندۇ ؟ ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ ، ـــ ئامان تۇرغانمىدۇ ؟ ياكى ... » ئۆتەمش بۇ « ياكى » دىن كېيىنكى ئېھتىماللىقنى ئويلاشقا جۈرئەت قىلالمايتتى .

ـــ بارمان يۇز بېشى ، ئوردۇبالىقتا قايتىپ كېتەيلى ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ شەھەرگە مەخپىي كىرىپ ، قاياشلىرىمنى ئېلىپ چىقايلى . ئاندىن باشقا بىر يۇرتقا بېرىپ تىرىكچىلىك قىلارمىز .

ـــ ماقۇل ، ـــ دېدى بارمان ئىلاجسىزلىقتا ، ـــ سوغۇق چۈشۈپ قالدى ، دالادا بۇنداق تېنەپ يۈرۈپىرىشكىمۇ بولمايدۇ . مەنغۇ بىر قارا يېتىم . بىرمۇ تۇغقىنىم يوق . يېشىم سەندىن خېلى چوڭ بولسىمۇ ، تېخى ئۆيلەنمىدىم . باردىغان يېرىممۇ يوق . سەن بىلەن بىللە باراي .

شۇنداق قىلىپ ، كەچ كۈزنىڭ سوغۇق شامىلى گۈركىرەپ تۇرغان بۇلۇتلۇق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇلار ئوردۇبالىقتا يېتىپ كەلدى . ئىلاجى بار تونۇش ـ بىلىشلەرگە كۆرۈنمەسلىككە تىرىشىپ ، جىسەكچى ۋە قاراۋۇللاردىن ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىپ ، ئۆتەمشىنىڭ ئۆيىگە كېلىشتى . ھويلا ئىچى ۋە پۈتۈن ئىمارەت گۆرىستان جىمجىتلىقىغا چۆمگەن بولۇپ ، بىرمۇ ئادەم يوق ئىدى . ئات ـ ئۇلاغ ۋە ھارۋىلارمۇ يوق ، ئىشىك ـ دېرىزىلەر تاختايلار بىلەن مىخلىۋېتىلگەنىدى . ئۆتەمش ئۇياق ـ بۇياقنى ئايلىنىپ قاراپ چىققاندىن كېيىن يەنە ئېتىغا مە-

نىپ ، ئايتۇرۇنلەرنىڭ ئۆيىگە باردى . ئۇ يەردىمۇ ھېچكىم يوق ئىدى . بارمان يۇز بېشى ئۆتەمشكە تەسەللى بەردى :

— كۆڭلۈڭنى بۇزما ، ئۇكام ، يەنە ئىزلەپ باقايلى ، دېرىكى بولۇپ قالار .

ئىككىيلەن ئەتراپتىكى دېھقانلاردىن سۇرۇشتۇرۇپ تاپار بوۋاي ، باسان قارا ، تۇكەل بۇغا ۋە ئۇنىڭ قىزى ئايتۇرۇنىڭ بىرلىكتە شەھەر-دىن خۇپيانە چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئۇقتى . لېكىن ، ئۇلارنىڭ زادى نەگە كەتكەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيتتى .

— ئۇلار قېچىپ كەتمىسە بولمايتتى ، — دەپ چۇشەندۇردى بىر كىسەلچان قېرى بوۋاي ئۇزۇن تاياقنى تايىنىپ تۇرۇپ ، — يېڭى قاغانىڭ چېرىكلىرى شەھەرنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن شەھەر مۇداپىئە-سىگە قاتناشقانلارنى قوغلاپ ، ئۆيمۇ ئۆي ئىزدەپ يۇرۇپ قىرغىن قىل-دى ، شەھەرنى ئۇچ كۈنگىچە بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى ، خوتۇن ـ قىزلارنى قۇللۇققا تۇتۇپ كېتىشتى ...

ئۆتەمىش بىلەن بارمان يۇز بېشى شەھەرگە قانداق خۇپيانە كىرگەن بولسا ، خۇددى شۇنداقلا ھېچكىمگە تۇيدۇرماستىن قايتا دالاغا چىقىپ كەتتى .

— مەن ئۇلارنى يەنە ئىزلەيمەن ، ئۇلارنى تاپمىسام بولمايدۇ ، — دېدى ئۆتەمىش .

— ئەلۋەتتە ، — دەپ ئۇنىڭغا قوشۇلدى بارمان يۇز بېشى ، — مەنمۇ ساڭا ھەمدەمدە بولىمەن . ئىككىمىزنىڭ تەقدىرىمىز باغلىنىپ قال-غان ئوخشايدۇ . باشقا شەھەر ۋە قىشلاقلارنى ئارىلاپ كۆرەيلى .

ئىككىيلەن ئاتلىرىنى يورغىلىتىپ ، دالاغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ كەتتى .

يەتتىنچى باب

قىرغىز ئاتلىرى كىشىنىمەكتە

بۇ يەرلەردە قىش بالدۇر كېلىپ ، ئۇزاق داۋاملىشىدۇ . يېنىسەي دەريـاسى قىرغاقلىرىغا تولۇپ ، جۇش ئۇرۇپ ئاقماقتا . دەريانىڭ ئىككى تـەرىـپىدىكى چەكسىز ئوتلاقلاردا ئوت ـ چۆپلەر سارغىيىپ غازاڭلاشقا باشلىغانىدى . شىمالدىن توختىماي سوقۇپ تۇرغان سوغۇق شامال قىش كـۈنلىرىنىڭ كېلىپ قالغانلىقىنى ئەسلىتىپ ، كۆك ئاسمان يۇزىنى ئېغىر قارا بۇلۇتلار بىلەن يېپىپ تۇراتتى . سەھەردە ياغقان تۇنجى قار تەبـىئەتكە يېڭىچە تۇس بېرىپ ، پۈتۈن ئەتراپنى ئاق دۇنياغا ئايلاندۇردى . پەقەت ئاشۇ ھەيۋەتلىك يېنىسەي دەرياسىلا ئۆز رەڭگىنى ئۆزگەرتمەي ، ئۇشـشاق بۇزغۇنلۇق دولقۇنچىلارنى ھاسىل قىلىپ توختىماي ئېقىپ تۇراتتى . ئۇشتۇمتۇت تەبىئەتنىڭ بۇ كۆركەم ۋە سەلتەنەتلىك جىمجىتـلىقىنى بۇزۇپ ، ئات تۇياقلىرىنىڭ دۈپۈرلىگەن ساداسى ئاڭلاندى . تەخمىنەن بىرمەر مىڭدەك قىرغىز چەۋەندازلار ئاتلىرىنى تېز چاپتۇرۇپ كېلىپ ، بىر ئېگىز تۆپىلىكتە توختىدى ۋە پەس تەرەپتىكى تۇزلەڭگە كۆز تىكتى . قارلىق تۇزلەڭدە ئىككى مىڭچە ئاتلىق ئادەملەر پەيدا بولۇپ قالغانىدى . ئۇلارنىڭ يېراق يەرلەردىن كېلىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى . ئورۇقلاپ ، قـۇرۇق ئۇستىخان بولۇپ قالغان ئاتلار باشلىرىنى ساڭگىلـىتـىپ ، پۇتلىرىنى ئاران سۆرەپ كەلمەكتە ئىدى . ساقال ـ بۇرۇتلىرى ئۆسـۈپ ، چىرايلىرى قارىداپ كەتكەن ئادەملەرنىڭ تۇرقى ـ سىياقىدىن ھـارغىنلىق چىقىپ تۇراتتى . تولىسىنىڭ ئۇستۈبشى يېلىنىڭ ۋە يىرتىق بولۇپ ، ئۇلارنىڭ بۇ يەرلەرگە سودا ياكى زىيارەت ئۈچۈن كەلمىگەنلىكى

ئېنىق ئىدى .

قىرغىزلار ئاتلىرىنى يورغىلىتىپ پەسكە چۈشتى .

— توختاڭلار ! نېمە ئادەملەر سىلەر ؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئۇلارنىڭ ئاتامانى .

— بىز ئۇيغۇرلار ، قىرغىز قېرىنداشلارنى پاناھ تارتىپ كەلدۇق ، — دەپ جاۋاب بەردى تۇزلەڭدە كېلىۋاتقان ئاتلىقلاردىن بىرى .

قېلىن جۇۋىلار ھەم ئاق كىگىز قالپاقلارنى كىيىشكەن قىرغىزلار قارلىق دالادا ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولغان بۇ سەرگەردان سۈپەت كىشىلەرگە سېلىشتۇرغاندا ئالاھىدە جانلىق ۋە جەسۇرانە قىياپەتتە كۆرۈنەتتى .

بۇ سەرگەردان ئۇيغۇرلار توپى ئىچىدىن چاچ ـ ساقاللىرىغا ئاق كىرگەن خام سېمىز بىرى ئېتىنى دېۋىتىپ ئالدىنقى قاتارغا ئۆتتى .

— مەن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئۇلۇغ بۇيرۇقى كۇلۇڭ باغا تارقان بولىمەن ، — دەپ ئۆزىنى تونۇشتۇردى ئۇ ، — مېنى ئوردىغا باشلاپ ئاپىرىڭلار ، سىلەرنىڭ قاغانىڭلار بىلەن سۆزلىشىدىغان ئىشىم بار .

يانلىرىغا قىلىچ ، خەنجەر ئاسقان بۇ قىرغىزلار بېجىرىم ۋە قاۋۇل ئاتلىرىنى ئوياقلىتىپ ، ئۇلارنى قورشاپ ماڭدى .

قىرغىزلارنىڭ ئوردىسى يېنىسەي دەرياسىغا يېقىن يەردىكى تۈز-لەڭگە جايلاشقان بولۇپ ، قاغانىنىڭ تۇرالغۇسى ئەنئەنىۋى تۈرك ئادىتى بويىچە ئۇچ چېدىردىن تەشكىل تاپقانىدى . ئەتراپىتا يەنە بىرمۇنچە كىگىز ئۆيلەر تىكىلگەنىدى . بۇلغۇن تېرىسىدىن ئۇچلۇق قىلىپ تىكىلگەن قال-پىقنىغا بۇركۈت پېيىنى قادىۋالغان قىرغىز چاۋۇش كۇلۇڭ باغا تارقانىنى ئۇچ چېدىرنىڭ ئوتتۇرىدىكىسىگە باشلاپ كىردى . تۆردىكى ئورۇنغا ئې-يىق ۋە قاپلان تېرىلىرى ، ئۇلارنىڭ ئۇستىگە قات ـ قات تاۋار كۆرپە سېلىنغان بولۇپ ، قىرغىزلارنىڭ قاغانى چازا قۇرۇپ ئولتۇراتتى . ئۇ ساقىلىغا ئاق كىرگەن ، ياشىنىپ قالغان ئادەم بولسىمۇ ، بەستلىك ، پالۋان سۈپەت ھۆكۈمدار ئىدى . ئۇنىڭ بېشىدىكى ئاق كىگىز قالپىقى ۋە ئۇچىسىدىكى قاپقارا يۇڭلىرى يالتىراپ تۇرغان قۇندۇز جۇۋىسى ئۇنى

تېخىمۇ ھەيۋەتلىك ۋە سۇرلۇك قىلىپ كۆرسىتىپ تۇراتتى .

كۇلۇگ باغا تارقان ئۇنىڭغا چوڭقۇر ئېگىلىپ تەزىم قىلدى .

ـــ تەڭرىدە قۇت بولمىش ئاجو قاغانىغ قۇت بولسۇن ، ـــ دەپ سالام بەردى ئۇ .

قىرغىزلار ھۆكۈمدارىنىڭ ئىسمى ئاجو ئىدى . قىرغىزلار بۇرۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ باشقۇرۇشىدا بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئاقساقال ـ تۆرىلىرى ، جۈملىدىن ئاجومۇ ئوردۇبالقتىكى قاغان ۋە بۇيرۇقلارنى ئوبدان تونۇيتتى .

ـــ تىنچ تۇردۇڭمۇ ، باغا تارقان ؟ قېنى ، ئولتۇرغىن ، ـــ دېدى ئاجو قاغان ئۆزىنى ئۇستۇن تۇتقان تەلەپپۇزدا .

كۇلۇگ باغا تارقان ئېيىق تېرىسىگە يۇكۇنۇپ ئولتۇردى .

گۈللۈك تاۋار تونىنىڭ كۆكرەك قىسمىغا ھەر خىل مۇنچاقلارنى ئېسىپ ، پەي قادالغان ئۇچلۇق قالپاقلىرى ئاستىدىن چۈشۈپ تۇرغان ئۇزۇن ئۆرۈمە چاچلىرىغا كۈمۈش بېزەكلەر ئاسقان ئىككى دىدەك ئوتـ تۇرىغا داستىخان سېلىپ ، مىس تاۋاقتا پىشۇرۇلغان قوي گۆشى ، ئوتتۇرا تۇزلەڭگىنىڭ جانان چىنىلىرىدە بوزا كەلتۇردى . مېھمان بىلەن ساھىبخانا غىزاغا ئېغىز تەگكۈزگەچ پاراڭلاشتى .

تـۈركىي خەلقلەرنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتى بويىچە ساھىبخانا مېھمانـ نىڭ نېمە ئىش بىلەن كەلگەنلىكىنى سورىمايدۇ . شۇڭا ، ئاجو قاغانمۇ ئارتۇق گەپ قىلماستىن ، مېھمانىنى گۆش يېيىشكە ۋە بوزا ئىچىشكە زورلاپ ئولتۇردى . نەق گەپنى كۇلۇگ باغا تارقان ئۆزى باشلىدى .

ـــ بېشىمىزغا كۈن چۈشتى ، بۇيۇك ئاجو قاغان ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ قارا نىيەتچى كۇلۇگ بەگ ئاستانىمىزنى ئىشغال قىلىۋالدى . قاـ نۇنلۇق قاغانىمىز قازا تاپتى . توپىلاڭنى تىنجىتىشقا ئامالسىز قالدۇق . بۇ ئىسيانكارلارغا يول قويساق مالىمانچىلىق كېڭىيىپ ، قىرغىز يۇرتلىرىدىمۇ پاراكەندىچىلىك تۇغۇلۇشى مۇمكىن . كۇلۇگ بەگ بۇ يەرلەرگىمۇ جەزـ مەن يۇرۇش قىلىدۇ .

ئاجو « چۈشەندىم » دېگەننى ئىپادىلەپ بېشىنى ئاستا ئىرغىتىپ

قويدىيۇ ، ئۇنچىقمىدى . كۆلۈگ باغا تارقان باتۇرلۇقتا داڭقى چىققان بۇ ھۆكۈمدارنى قايىل كەلتۈرۈشكە تىرىشىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— باش ئىسيانكار كۆلۈگ بەگ ئۇيغۇر ، قىرغىز خەلقلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى دەپسەندە قىلىپ ، شامانلىرىمىزنى كۆزگە ئىلمايدىغان بولۇۋالدى ، ئۆزىمىزنىڭ تۈرك يېزىقىمىزنى ئەمەلدىن قالدۇ‌ـ رۇپ ، سوغدىلارنىڭ قاملاشمىغان يېزىقىنى ئىشلىتىۋاتىدۇ ... تۇخۇمى قۇرۇغۇر مانىخەيلەرگە ئەگىشىپ ...

— بولدى ، بولدى ، — ئاجو ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى ، — بۇ گۇناھلارنى يالغۇز كۆلۈگ بەگكىلا دۆگدەپ قويغىلى بولمايدۇ . كۆلۈگ بەگ تېخى ئەمدىلا ھوقۇق تارتىۋاپتۇ . بىراق ، سەن دەۋاتقان گۇناھلىق ئىشلار سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا ئۇزاقتىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتىدۇ . سىلەر ھەممىڭلار ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ مۇقەددەس روھلىرىغا ھۆرمەت قىلماستىن ، مانى دىنىغا كىرىپ كەتتىڭلار ، شامانلىرىمىزنى خارلـ‌ىدىڭلار ! بىزگە ئوخشاش قېرىنداشلىرىڭلارنى چەتكە قايرىپ قويۇپ ، قېنىمىز قوشۇلمايدىغان سوغدىلار بىلەن ئاپاق ـ چاپاق بولۇپ كەتـ‌تىڭلار !

باغا تارقان ئاجو قاغانىنىڭ ئىلتىپاتسىز تەلەپپۇزدا ئېيتقان بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قورقۇپ كەتتى ھەمدە كۆلۈگ بەگنى يامان كۆرسـ‌تمەن دەپ ھېسسىياتقا بېرىلىپ كېتىپ قاملاشمىغان گەپ قىلىپ قويـ‌غانلىقىنى چۈشەندى .

— بۇيۇك قاغانىم ، — دېدى ئۇ ئولتۇرغان يېرىدە يەنە قايتا ـ قايتا بېشىنى ئېگىپ ، — بۇيۇك قاغانىم ، دانا گەپ قىلدىڭىز ! بىز گۇـ‌ناھكار ! بىز ئازدۇق ! ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ ئېتىقادىنى تاشلاپ ، سوغـ‌دىلارنىڭ مانى جىنلىرىغا ئەگىشىپ كەتتۇق . شۇنىڭ ئۈچۈن ، ئەجداد‌ـ لىرىمىزنىڭ مۇقەددەس روھلىرى بىزنى قوللىمايدىغان بولۇپ كەتتى ... شۇنىڭ ئۈچۈن ، بىزنى پالاكەت باستى ...

— ھىم ، بولدى ، بولدى ، — دېدى يەنە ئاجو قولىنى سىلكىپ ، — بۇ گەپلەرنى دەۋېرىشنىڭ پايدىسى يوق . پاناھ ئىزدەپ

كەلگەن بولساڭلار پاناھلىق بېرىمىز . بۇ يەردە قانچىلىك تۇرۇشنى خالىسىڭلار شۇنچىلىك تۇرىۋېرىڭلار . سىلەر بىزنىڭ مېھمىنىمىز ھەم دوستىمىز .

كۇلۇگ يەنە تەكرار باش ئەگدى .

ـــ تەشەككۇر ، بۇيۇك قاغانىم ، تەشەككۇر ! سىزگە بىر تەكلىپىم بار ، ماقۇل كۆرەمسىزكىن ؟

ئاجونىڭ چىراي ئىپادىسىدە كۇلۇگنىڭ قانداق تەكلىپ بېرىدىغانلىقىنى ئاللىقاچان پەملەپ بولغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى .

ـــ قانداق تەكلىپ ؟ ـــ دېدى ئۇ .

كۇلۇگ قىسقا يۆتىلىپ ، جىددىيلەشكەن ھالەتتە ئورنىدىن قوزغىلىپ قويدى .

ـــ كۇلۇگ بەگ پۈتۈن خانلىقنى قولغا كىرگۈزۈۋالدى ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ نۇرغۇن بەگ ـ تارقانلار ئۇنى قوللاپ چىقتى . ھازىر قىرغىزلاردىن باشقا ھېچقانداق قوشۇن ئۇنى يېڭەلمەيدۇ .

ئاجو سۆھبەتدىشىغا تىكىلىپ قاراپ ، ئۇنىڭ بۇ قارىشىدىن « گېپىڭنى داۋاملاشتۇر » دېگەن مەنە چىقىپ تۇراتتى . كۇلۇگ باغا تارقان گېپىنى داۋاملاشتۇردى :

ـــ كۇلۇگ بەگ دائىم ئالدىنقى قاغاننى « قىرغىزلارنىڭ ئايرىم خانلىق بولۇۋېلىشىغا يول قويدى » دەپ ئەيىبلەيتتى . ئۇ ئۆزىنى مۇستەھكەملەپ ، ئالدى ـ كەينىنى ئوڭشۇۋالغاندىن كېيىن چوقۇم سىزلەرگە قارشى جازا يۈرۈشى قىلىدۇ . شۇڭا ، ئۇنىڭ ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىشىغا پۇرسەت بەرمەي ، تەشەببۇسكارلىق بىلەن قوشۇن تارتىپ ، ئۇنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش كېرەك !

ئاجو شالاڭ ئۆچكە ساقلىنى سىلاشتۇرغاچ ، ئۆزىنىڭ ئالدىدا يۇكۇنۈپ ئولتۇرۇپ مەدەت تىلەۋاتقان قاچقۇن تارقانغا سىناق نەزىرى بىلەن بىر ئەسناغچە تىكىلىپ قارىدى .

ـــ سېنىڭچە ، كۇلۇگ بەگنى ئاغدۇرغىلى بولامدۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ .

كۆلۈگ باغا تارقان ئاجونى ئىشەندۈرۈشكە تىرىشىپ ، ئالدىراپ ـ تېنەپ سۆزلەپ كەتتى :

ـــ بۈيۈك قاغانىم ، قىرغىز قوشۇنى باتۇرلۇقتا تەڭداشسىزدۇر . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، ئۇيغۇر ئېلىدە ئۇدا بىر نەچچە يىل قۇرغاقچىلىق ئاپىتى بولغاچقا چارۋا ـ ماللار قىرىلىپ ، ئاچارچىلىق بولۇۋاتىدۇ . يۇقۇملۇق كېسەل تارقىلىپ ، ئۆلۈم ـ يېتىم كۆپەيىپ كەتتى . پۇقرالار ھەر تەرەپـ لەرگە كۆچۈپ ، پىتىراپ كەتتى . ئاقساقال ـ تۆرىلەر ئىچىدە بىرلىك يوق . بەگ ، بۈيرۇقلار ئۆزئارا زىتلىشىپ ، بىر ـ بىرىنى قەستلەپ تۇرۇـ شىدۇ . ھەر قايسى ئۇرۇق ـ قەبىلىلەر پۇت تېپىشىپ ، ئۇرۇشۇپ تۇـ رۇۋاتىدۇ . شۇڭا ، قوشۇن ئىچىدىمۇ ئىتتىپاقلىق يوق ، تەرتىپ ـ ئىنـ تىزام بۇزۇلغان . بۇنداق ئەھۋالدا ئۇلارنىڭ غەلىبىلىك جەڭ قىلالىشى تەس .

ئاجو قاغان ئۇنىڭ چىقماسلىقىنى ئۇزاققىچە خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ كەتتى .

ـــ قىش پەسلى ئۆتۈپ كەتسۇن ، ـــ دېدى ئۇ ئاخىر .

شۇ تاپتا ئۇنىڭ قۇلاقلىرى تۇۋىدە گويا كى مىڭلىغان ، ئون مىڭـ لىغان قىرغىز ئاتلىرىنىڭ ئۇلۇغ يۇرۇش تەقەززالىقى بىلەن ھەيۋەتلىك كىشىنىگەن سادالىرى ئاڭلانغاندەك بولدى ؛ مىڭلىغان ، ئون مىڭلىغان قىرغىز باتۇرلىرىنىڭ قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ ئۇران تۇۋلىغان ئاۋازلىرى ئاجو قاغانىنىڭ قۇلاق تۇۋىدە ياڭرىغاندەك بولدى . قىرغىز قاغانىنىڭ قېنى قىزىدى ، كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىدى . « ئۇزاقتىن بۇيان كۆڭلۈمگە پۈـ كۈپ كېلىۋاتقان ئارزۇلۇق پەيت يېتىپ كەلدى ! » دەپ ئويلىدى ئۇ .

قىرغىز ئاقساقاللىرى ئۆتمۈشتىكى كۆك تۇرك خانلىقىنىمۇ ھەم ھازىرقى ئۇيغۇر خانلىقىنىمۇ قوشۇلۇشقا ئۇنىماي ، بۆلۈنۈپ چىقىپ كېـ تىش ئۈچۈن كۆرەش قىلىپ كەلگەنىدى . كۆك تۇرك خانلىرىمۇ ، ئۇيـ غۇر قاغانلىرىمۇ ئۇلارنىڭ مۇستەقىللىق ھەرىكەتلىرىنى كۆپ قېتىم باسـ تۇرغانىدى . لېكىن ، قىرغىزلار باشتىن ـ ئاخىر تىنچىمىدى . ئۇلار نوقۇل قوراللىق كۆرەش قىلىش بىلەنلا مەقسىتىگە يېتەلمىگەنىدىن كېيىن تەدـ

ريجي هالدا سىياسي كۆرەش تاكتىكسىنى قانات يايدۇردى . ئۇيغۇرلار بىلەن ئۇستۇنلۇك تالىشىپ تۇرۇۋاتقان تۇركەش ۋە تۇبۇت (تىبەت) خانلىرى بىلەن مۇناسىۋەتنى قويۇقلاشتۇردى ، تابغاچلارغا ئىتائەت بىلدۈرۈپ ، تاڭ سۇلالىسى پادىشاھلىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى ۋە زور مادىي بايلىقنى قولغا كەلتۈردى .

ئاجو ئاقساقال پۇتۇن قىرغىز خەلقىنى قوزغاپ ، ئۆز ئالدىغا ئايرىم خانلىق تىكلىگەنلىكىنى ئېلان قىلغاندا ئىچكى ـ تاشقى قىينىچىلىقلارغا بوغۇلۇپ ھېچ ھالى قالمىغان ئۇيغۇرلار قارشىلىق كۆرسەتمىدى ، ئاجونى قىرغىزلارنىڭ قاغانى دەپ ئېتىراپ قىلدى . لېكىن ، ئاجو شۇنىڭ بىلەن بولدى قىلمىدى . ئۇ ئەمدى قىرغىزلارنىڭ قاغانى بولۇش بىلەنلا قانائەت قىلمايتتى ، بەلكى سەددىچىن سېپىلىنىڭ شىمالىدىكى بارلىق قەبىلىلەرنىڭ ھۆكۈمرانى بولۇشنى كۆزلەيتتى . شۇنىڭ بىلەن ئاجو قاغان ئۇيغۇرلارغا ھۇجۇم قىلىشنىڭ ئەپلىك پەيتىنى كۈتۈپ ۋەزىيەتنى كۆزىتىشكە باشلىغانىدى . مانا ئەمدى شۇ كۈتكەن ئەپلىك پەيت يېتىپ كەلدى . دەرھال ئاتلىنىش كېرەك ! ئالتۇندەك پۇرسەت كەلدى ! بۇ پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويۇپ ، ئۇيغۇرلارنىڭ ئۆزىنى ئوڭشۇۋېلىشىغا يول قويۇلسا ، كېيىن پۇشايمان قىلغان بىلەن ئورنىغا كەلمەيدۇ .

كۈلۈگ باغا تارقان كەلگەندىن كېيىن ئاجو قاغانىنىڭ دىل ئارامى بۇزۇلدى . ئۇ كېچە ـ كۈندۈز ئۇيغۇر ئېلىگە ھۇجۇم قىلىشنىڭ چارە ـ تەدبىرلىرىنى ئويلاپ ، جىددىي تەييارلىققا تۇتۇش قىلدى . ھالبۇكى ، تاغ ـ دالالارنى قاپلىغان ئاپئاق قارغا قاراپ ئەپسۇسلانغان ھالدا بېشىنى چايقايتتى . قەھرىتان قىش كۈنلىرىدە زور قوشۇن بىلەن ئۇزۇن سەپەرگە ئاتلىنىشقا بولمايدۇ ـ دە . ئاجو قىرغىز ئاقساقاللىرىنى يىغىپ كېڭەش ئۆتكۈزدى . كېڭەشتە كۆن ئىسسىپ ، قارلار ئېرىگەندە يۇرۇشكە ئاتلىنىش قارار قىلىندى .

قىرغىز ئاقساقاللىرى ھاياجانغا كەلدى . ئۇلارنىڭ كۆزلىرى ئۈمىد ۋە ئىشەنچ بىلەن چاقناپ كەتتى .

ـــ بۇ قېتىم بىز چوقۇم يېڭىمىز ! ـــ دەپ مۇلاھىزە قىلىشتى

ئۇلار ، ـــ ئاجو قاغانىنىڭ ئانىسى تۇركەش ، قاتۇنى تۇبۇت سانغۇننىڭ قىزى . شۇڭا ، تۇركەشلەر بىلەن تۇبۇتلەر بىزنى قوللايدۇ . تابغاچلارمۇ بىزگە ئالاھىدە ئېتىبار بىلەن قارايدۇ . ئۇلار بىزگە ماددىي ياردەم بېرىۋاتىدۇ . ئۇلارمۇ بىزنىڭ گۈمران بولۇشىمىزنى خالىمايدۇ ، ئۇيغۇرلار ھازىر پۈتۈنلەي يېتىم قالدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، بىزنىڭ بۇ يەرلەردە تەبىئىي ئاپەتلەر بولۇپ باقمىدى . ھەر تەرەپتىن قارىغاندىمۇ بەخت قۇشى بىز تەرەپكە ئۇچۇپ كەلمەكتە .

شۇنداق قىلىپ ، قىرغىزلار تەقەززالىق بىلەن كۈتكەن باھار پەسلى يېتىپ كەلدى . لاي ـ پاتقاقلار قۇرۇپ ، يايلاقلاردا دەسلەپكى ئوت ـ چۆپلەر ئۈنۈشكە باشلىغان ئىللىق كۈنلەرنىڭ بىرىدە يۈز مىڭ كىشىلىك قىرغىز ئاتلىق قوشۇنى سەپكە تۇرغۇزۇلدى . ئاجو قاغان شەخسەن ئۆزى ئاق بوز ئېتىنىڭ تىزگىنىدىن تۇتۇپ سەپ ئالدىدا تۇراتتى . يوغان گۈلخانغا ئوت يېقىلدى . ئۇزۇن چاپان كىيىپ ، بەل ۋە كۆكرەكلىرىگە قوڭغۇراق ۋە قاداقلارنى ئاسقان چار ساقاللىق شامان پېرە ئويناشقا باشلىدى . قىلىچ ۋە ئوقيالار بىلەن قوراللانغان ئون مىڭلىغان ئاق قالپاقلىق قىرغىزلار شامانىنىڭ ئەسەبىي ھەربىكەتلىرىگە چوڭقۇر ئېتىقادى بىلەن ئۈنچىقماستىن قاراپ تۇرۇشاتتى . شامان ياقىلىرىنى يىرتىپ ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ :

ـــ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ مۇقەددەس روھلىرى بىزنى قوللاۋاتىدۇ ! جىن ـ ئالۋاستىلارنى قوغلايلى ! ـــ دەپ قاتتىق ۋارقىرىغاندا كىشىلەر ھەر تەرەپكە قارىتىپ ئوقيالىرىدىن ئوق ئۇزۇشتى .

ئاجو باھادىرلارچە ئۈلۈغۋار قىياپەتتە شامانغا ۋە لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان گۈلخانغا كۆز تىكىپ تۇراتتى . چاچلىرى پاخپىيىپ ، ساقالىرى چىگىشلىشىپ كەتكەن شامان ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ خىتاب قىلدى :

ـــ مەن ئاخشام كېچىچە ئۇخلىماي پال سالدىم ، يۇلتۇزلارغا قارىدىم ، سېنىڭ يولۇڭ ئوچۇقتۇر . زور غەلبە ، زور شەرەپ سېنى كۈتۈپ تۇرماقتا . بۇگۈن سەھەر تۇرۇپ ئىشىك ئالدىغا چىقسام بىر ئاق

بۇغرا بېشىنى جەنۇب تەرەپكە سوزۇپ يېتىپتۇ . بۇ جەنۇبتىكى ئورخۇن ، ئۆتۈكەن تەرەپلەرگە يۇرۇش قىلسا ، سەپىرىگە قۇتلۇق بولىدۇ دېگەنگە بېشارەتتۇر . ئىككى يىلدىن بېرى ئورخۇن ، ئۆتۈكەن تەرەپلەردىن بۇغا ـ ماراللار كۆپلەپ بىز تەرەپكە كۆچۈپ كېلىۋاتىدۇ . بۇ ئۇيغۇرلاردىن ئامەت قاچتى دېگەنگە بېشارەتتۇر .

ئاجو قاغان ئاق قالپاقلىق بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، كەڭ يەلكىلىرىنى كېرىپ ، چوڭقۇر تىنىق ئالدى . ئۇنىڭ تۇرقى تېخىمۇ سەلتەنەتلىك ، تېخىمۇ مەغرۇر تۇس ئالدى . ئۇ خۇددى ياش يىگىتلەردەك ئىرغىپ مىندى ـ دە ، ئاشۇ جەنۇب تەرەپكە سۆز بىلەن تەرىپلىگىلى بولمايدىغان ئاجايىپ بىر مۇرەككەپ ھېسسىيات بىلەن كۆز تىكتى . ئۇنىڭ بويلۇق ئاق بوز ئېتى خۇددى ئىگىسىنىڭ كۆڭلىنى چۈشەنگەندەك تۆمۈر تاقىلىق تۇياقلىرى بىلەن قوڭۇر يەرنى تىلغاپ ، تېپىچەكلەپ ، ئالدى پۇتلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، قاتتىق كىشنىدى . قوشۇندىكى باشقا ئاتلارمۇ خۇددى ئۇنىڭغا ئاۋاز قوشقاندەك تەرەپ ـ تەرەپتىن پۇرقۇپ كىشنىگىلى تۇردى .

ئاجو قاغان تىزگىنىنى قويۇۋەتتى . تاقەتسىزلىنىپ ، تىپىرلاپ تۇرغان ئاق بوز ئارغىماق جەنۇب تەرەپكە قۇيۇندەك ئۆچۈپ كەتتى . يۇز مىڭ كىشىلىك ئاق قالپاقلىق قوشۇن ئۇنىڭ كەينىدىن ئات سالدى .

سەككىزىنچى باب

ئاخىرقى جەڭلەر

ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ تارىخىدىكى بۇ ئەڭ چوڭ ۋەقە ۋە ئەڭ چوڭ پاجىئە مىلادىيە 840 ـ يىلى ئەتىيازدا باشلانغانىدى .

قىرغىز قوشۇنى ئۇيغۇر يايلاقلىرىغا كىرگەندە ھېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىمىدى . بۇ جايلاردىكى ئاھالىنىڭ كۆپ قىسمى ئۇياق ـ بۇياققا كۆچۈپ كەتكەن بولۇپ ، يايلاق ۋە قىشلاقلار ئىگىسىز قالغان يەرلەرگە ئوخشايتتى . كۆچمەي قالغانلىرىنىڭ بىر قىسمى قىرغىزلارنى كۆرۈشى بىلەنلا ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىپ يوشۇرۇندى ، يەنە بىر قىسمى ئۆز ئىختىيارى بىلەن ئاجۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى . قىرغىزلار بىلەن بىرلىكتە كېلىۋاتقان كۈلۈگ باغا تارقان يول بويى ئۇچرىغان ئاھالىلەرگە تەشۋىق قىلاتتى :

ـــ قارا نىيەتچى كۈلۈگ بەگ زورلۇق بىلەن ھوقۇق تارتىۋالدى . بىز ئۇنى جازالاپ ، ئىلگىرىكى ئايدىنلىق بىلگە قاغاننىڭ قانۇنلۇق ۋارىسىنى تەختكە چىقىرىش ئۈچۈن كېتىۋاتىمىز . بىزگە قوشۇلۇڭلار ! ئاجۇ قاغان ئادالەتنى ياقلاپ ، بىزگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلدى .

ھالبۇكى ، بۇ تەشۋىقاتنىڭ ھېچقانچە ئۇنۇمى كۆرۈلمىدى . قىرغىز قوشۇنى ئوردۇبالىقا يېقىنلاشقانسېرى ۋەزىيەت جىددىيلەشكىلى تۇردى . يول بويىدىكى ئۇيغۇر ئاقساقاللىرى ئۆز ئادەملىرىنى جەڭگە چاقىرىپ ئاتلىنىپ چىقتى . بىر نەچچە قېتىملىق چوڭ ـ كىچىك جەڭلەردە بۇ ئاقساقاللارنىڭ ئايرىم ـ ئايرىم بۆلۈنمە ھالىتىدىكى تارقاق قوشۇنلىرى كەينى ـ كەينىدىن مەغلۇپ بولدى . ئاخىر قىرغىزلار ئوردۇبا-

لىققا قىستاپ كەلدى .

ئاجو ئاق بوز ئارغىمىقىنى دېۋىتىپ ، شەھەر سىپىلغا يېقىن كەلدى ۋە پۈتۈن ئاۋازىنى قويۇپ ببرىپ ۋارقىرىدى :

ـــ ئەي گۇناھكار مانىخەيلەر ! ئاكلاپ قويۇش ، مەن قۇدرەتلىك قارا قىرغىز خاندانلىقىنىڭ بۇيۇك قاغانى بولىمەن ! قورقۇنچاق چاشقان-دەك سىپىل ئىچىگە بېكىنىۋېلىپ قاغان بولۇۋالغان قايسىڭ ؟ سەن ئەمدى تۇتقىشتىڭ . سېنىڭ تەقدىرىڭ مېنىڭ قولۇمدا . سېنىڭ ئالتۇن ئوردالىرىڭ ۋەيران قىلىمەن ، ئالتۇن تەختىڭگە ئېتىمنى باغلاپ ، ئۆزۈمنىڭ تۇغۇمنى قادايمەن ! مەن بىلەن ئېلىشالىغۇدەك قۇربىڭ بولسا مەيدانغا چىق . ئەگەر ئۇنچىلىك مادارىڭ بولمىسا بۇ يەردىن كەت !

شۇ ھامان سىپىلنىڭ تۆمۇر بىلەن قاپلانغان قوش قاناتلىق يوغان دەرۋازىسى كەڭ ئېچىۋېتىلدى . سىپىل ئىچىدىن ئۇيغۇر قوشۇنى ئاتلىرىنى چاپتۇرغىنىچە چىقىپ كەلدى . بۇ قوشۇنغا كۈلۈگ بەگ شەخسەن ئۆزى قوماندانلىق قىلغانىدى . ئۇنىڭ شۇ تاپتىكى غەزەپلىك چىرايى بەئەينى رىۋايەتلەردىكى جەڭ ئىلاھىنى ئەسلىتەتتى . ئۇنىڭ قوشۇمىسى چىڭ تۇرۇلگەن بولۇپ ، چوڭ ـ چوڭ قوي كۆزلىرىدىن گويا كى ئوت چاقناپ تۇراتتى . چېكىلەپ تېڭىلغان شەلپەر ياغلىقىنىڭ تېگىدىن چېقىپ تۇرغان ئۇزۇن قوڭۇر چاچلىرى ئىزغىرىن شامالدا ئۇچۇپ ، پولات ساۋۇت كىيىلگەن كەڭ يەلكىلىرىگە چېچىلىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ غاز بويۇن ئاق ئارغىمىقى بەئەينى قاناتلىق تۇلپاردەك ئۇچۇپ كەلمەكتە ئىدى . قولىدىكى ئەگرى قىلىچى كۈن نۇرىدا خۇددى ئەينەكتەك ۋالىلدايتتى . ئۇنىڭ شۇ قەدەر باھادىر سۈپەت كۆرۈنۈشى ئۆز جەڭچىلىرىگە غەيرەت ئاتا قىلسا ، دۈشمەنلىرىنىڭ تەنلىرىنى شۇركەندۈرەتتى .

ئاجو قاغان ئۇنىڭغا زوقلىنىپ قاراپ قالدى .

ـــ بۇ كۈلۈگ بەگ دېگەن ھەقىقەتەن باتۇر ئەزىمەت ئوخشايدۇ ، ـــ دېدى ئۇ .

ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان كۈلۈگ باغا تارقان دەرھال ئىپادە بىلدۈردى :

ـــ ئۇ بەك ياماڭ نەرسە ، بۇيۇك قاغانىم . ئۇنى يوقاتمىغۇچە شەھەرنى ئالغىلى بولمايدۇ .

ـــ ئۇنىڭ شۇنداق ياماڭ نەرسە بولۇشىنى خالايمەن ، ـــ دېدى ئاجو ، ـــ باتۇرنى يەڭگەن ئادەملا باتۇر ھېسابلىنىدۇ .

كۈلۈگ بەگ ئۇيغۇر قوشۇنىنىڭ ئەڭ ئالدىدا خۇددى ئاق تۇلپاردا ئۇچۇپ كېلىۋاتقاندەك يېقىنلاشماقتا ئىدى . ئاجومۇ قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئېلىپ ، بېشىنىڭ ئۈستىدىن ئېگىز كۆتۈردى . ھەرئىككى تەرەپنىڭ جەڭچىلىرى ھېسابسىز قورقماس ئارسلانلاردەك ئۇران توۋلاپ ، چۇقان سېلىپ بىر ـ بىرىگە ئېتىلدى . كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە سەپلەر ئارىلىشىپ ، دەھشەتلىك ئۇر ـ يىقىت باشلىنىپ كەتتى .

ئوردۇبالىق ئەتراپلىرىدىكى قارا بالغاسۇن يايلاقلىرىدا بۇنداق دەھشەتلىك جەڭ مەنزىرىسى تېخى كۆرۈلۈپ باقمىغانىدى . كۈچىنىپ قىلىچ ئۇرۇۋاتقان ئادەملەرنىڭ غەزەپلىك نىدالىرى ، ئادەملەردىن بەتەر جىددىيلىشىپ ئۇركۈپ كەتكەن ئاتلارنىڭ ئەنسىز كىشنەشلىرى ، پولات تىغلارنىڭ بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلغاندىكى جاڭ ـ جۇڭ قىلغان سادالىرى ، ياردارلارنىڭ جان ئاچچىقىدا ئۇن سېلىپ ئىڭراشلىرى گويا كى يەر ۋە ئاسمانىنى قاپلاپ ، كەڭ دالانى مىسلىسىز دوزاخقا ئايلاندۇردى . ئۇچ يىلدىن بېرى قىشتا قار ، يازدا يامغۇر ياغمايدىغان قاغجىراپ كەتكەن تۇپراقنى ئۇيغۇرلار ۋە قىرغىزلارنىڭ ئىسسىق قانلىرى تۆكۈلمەكتە ئىدى .

ئاجو قاغان جەڭ ئەھۋالىنى ئوبدان كۆزىتىپ ، ئۇنۇملۇك قوماندانلىق قىلىش ئۈچۈن بىر ئېگىز تۆپىلىككە چىقىپ تۇردى . قارىسا ، ئۇيغۇر قوشۇنى تەدرىجىي ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ ، قىرغىزلارنىڭ سەپلىرىنى يىمىرىپ بۆسۈپ ئۆتمەكتە ئىدى . بولۇپمۇ ، كۈلۈگ بەگنىڭ شەخسىي قەھرىمانلىقى ئالاھىدە كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا جىسمانىي كۈچمۇ ، قىلىچۋازلىق ماھارىتىمۇ ، قورقماس يۈرەكمۇ تولۇق مۇجەسسەملەشكەنىدى . ئۇ ھامان سەپنىڭ ئالدىدا ماڭاتتى ، ۋالىلداپ تۇرغان قىلىچىنى چەبدەسلىك بىلەن ئوينىتىپ ، ھەربىر چاپقاندا

رەقىبلەردىن بىرىنى يېقىتماي قويمايتتى .

ئاخىر قىرغىزلار ئۆز بارگاھلىرىغا چېكىندى . كۇلۇگ بەگمۇ ئۆز قوشۇنىنى شەھەرگە قايتۇرۇپ كەتتى .

قىرغىزلار بارگاھ قىلغان ئېگىز تۆپىلىكتىكى ئاق كىگىز ئۆيدە ئاجو قاغان بىلەن كۇلۇگ باغا تارقان بوزا ئىچىشكەچ ئارام ئېلىپ ئولتۇراتتى . ئاجونىڭ چىرايىدا بۇرۇنقى مەغرۇرلۇق ئالامەتلىرى كۆرۈنمەيتتى . ئۇ ئەجەبلەنگەن ھالدا خىيال سۈرۈپ قالدى ۋە مۇنداق دېدى :

— مانىخەيلەرنى گۆش يېمەيدۇ ، سۈت ئىچمەيدۇ ، ئۇلار ھەتتا قۇرت ـ قوڭغۇزنىمۇ ئۆلتۈرمەيدىغان ياۋاش مۆمىن خەلق دەپ ئاڭلىغانىدىم . ئەجەبا ، بۇ ئۇيغۇر مانىخەيلەر خۇددى قۇتىرىغان قاۋانلاردەك بىزنىڭ ئىككى مىڭدىن ئارتۇق جەڭچىمىزنى قىرىپ تاشلىدىغۇ ؟

باغا تارقان چۈشەندۈرگىلى تۇردى :

— مانى تەلىماتلىرىغا پەقەت دىندارلار بىلەن بىر قىسىم ئاقسۆڭەكلەرلا ئەمەل قىلىدۇ . كۆپچىلىك پۇقرالار ئاتاقتىلا مانىخەي . ئۇلار بىر تەرەپتىن مانى ئىبادەتخانىلىرىدا ئىبادەت قىلسا ، يەنە بىر تەرەپتىن شامانلارغا سىغىنىدۇ ، گۆشنىمۇ يەۋېرىدۇ ، سۈت تۇرماق مەي ـ شارابنىمۇ ئىچىۋېرىدۇ .

— ھىم ، — دەپ ئاۋازىنى سوزدى ئاجو ، — مەن تېخى ئۇيغۇرلار مانى دىنىغا كىرىپ ، دائىم روزا تۇتىمىز ، پەرھىز قىلىمىز دەپ تۇزۇڭ بىر نېمە يېمەي ئورۇقلاپ ، ئاجىزلاپ يۈرىدىغان ، جەڭگىۋارلىقى سۇسلىشىپ كەتكەن خەق دەپ يۈرۈپتىمەن .

— ئۇنداق دېگىلى بولمايدۇ ، — دېدى تارقان بېشىنى چايقاپ ، — ئۇلارنىڭ جەڭگىۋارلىقى سۇس ئەمەس ، لېكىن ئۇلار ئىنتىپاقلىشالمايدۇ ، ئۆزئارا چېقىشالمايدۇ . ئۇلارنىڭ يۈرتۇزلىق ، قەبىلىۋازلىق خاھىشى ناھايىتى كۈچلۈك .

— ھىم ، — ئاجو يەنە ئاۋازىنى سوزۇپ بېشىنى ئىرغىتتى ، — ئۇنداق بولسا ئۇلارنى ھامان يېڭىدىكەنمىز .

× × ×

كۇلۇگ بەگ ئوردۇبالىق قەلئەسىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن دەرھال يېقىنلىرىنى كېڭەشكە چاقىردى .

ــ ئەھۋالىمىز ئېغىر ، ــ دېدى ئۇ ، ــ قىرغىزلار ناھايىتى كۆپ ئىكەن . بۇ قېتىمقى جەڭگە ئۇلارنىڭ پەقەت ئوتتۇرا قىسمىلا قاتناشتى . ئوڭ ۋە سول قانات قىسمىلىرى تېخى بۇ يەرگە يېتىپ كەلمىدى . ئەگەر ئۇلار بىرلەشمە ھۇجۇم قوزغىسا شەھەرنى ئۇزاققىچە ساقلاپ تۇرالىشىمىز تەس .

ــ كېڭەش ئىشتىراكچىلىرى غۇلغۇلا قىلىشتى :

ــ بۇ شەھەردىكى ئون ــ يىگىرمە مىڭ قورۇقچى نۆكەرلەر بىلەنلا چوڭ ئۇرۇش قىلغىلى بولمايدۇ . باشقا جايلاردىكى قوشۇنلارنىمۇ سەپەرۋەر قىلىش كېرەك .

ــ بارلىق تېگىن ، تارقانلارنىڭ كۆچىنى بىرلەشتۇرۇش كېرەك .

ــ بىراق ، بەگ ــ تۆرىلىرىمىز بىر ــ بىرىگە ئاداۋەت ساقلاپ ، تېخىچە ئۆزئارا تىركىشىپ ، توقۇنۇشۇپ تۇرۇۋاتسا ئۇلارنى قانداقمۇ بىرلىككە كەلتۈرگىلى بولسۇن .

ــ تېخى بىر قىسىم ئاقساقاللىرىمىز قىرغىزلار بىلەن بىرلىشىپ بىزگە قارشى تۇرۇۋاتامدۇ .

كۇلۇگ بەگنىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلدى .

ــ ئۆگە تېگىن بىلەن پان تېگىنگە دەرھال چاپارمەن ئەۋەتەيلى ، ــ دېدى ئۇ .

باشقىلار يەنە غۇلغۇلا قىلىشتى :

ــ مۇشۇ ئىككى تېگىن كەلگەن بولسىمۇ چوڭ ئىش بولاتتى . بىراق ، ئۇلار كىملەرمۇ ؟ ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى بىزگە بويۇن تولغاپ ، ئۆز بېشىمچىلىق قىلىپ يۈرمەمدۇ .

ــ شۇ گەپ ئەمەسمۇ ! ئۆگە تېگىن ئوچۇقتىن ــ ئوچۇق ئۆكتىچىلىك قىلىپ ، بىزگە تەھدىت سېلىپ يۈرۈۋاتامدۇ .

ــ توغرا ، پان تېگىنمۇ ئىچىدىكى گېپىنى دېمەي جىم يۈرگىنى

بىلەن بەربىر بىزنى قوللىمايدۇ .

ـــ راست ، ئۇلار بىزگە ئۆچمەنلىك ساقلاپ ، شەھەردە تۇرمايمىز دەپ چىقىپ كېتىشتىغۇ .

كـۆلۈگ بەگ قول ئىشارىسى قىلىپ ، باشقىلارنى سۆزلەشتىن توختاتتى .

ـــ ئېيـتقىنىڭلار دۇرۇس ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ لېكىن ھازىرقىدەك جىددىي پەيتتە ئۇلار بىزگە يارىدەم بېرىش ئۈچۈن كېلىدۇ . مەن ئۇلارنى چۈشىنىمەن . ئۇلار قىرغىزلار تەرەپكە ئۆتۈپ كەتمەيدۇ .

كېڭەش ئاياغلاشتى . شۇ كۈنىلا ئەڭ ئېسىل ئارغىماقلارغا مىنگەن چاپارمەنلەر ئۆگە تېگىن بىلەن پان تېگىننىڭ تۇرار جايلىرىغا يۈرۈپ كەتتى . ۋەھالەنكى ، چاپارمەنلەر بىر كۈنلۈك يەرگە ئۇزاپ بارغاندا قىرغىزلارغا دوقۇرۇشۇپ قېلىپ ھەممىسى ھالاك بولدى .

ئاجو ئۆزىنىڭ ئوڭ قانات ۋە سول قانات قىسىملىرىنى كۈلۈگ بەگنىڭ مۆلچەرىدىكىدىن خېلى بالدۇر يىغىپ ، ئوردۇبالىقتا ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم قوزغىدى . ئوردۇبالىق گەرچە ئورخۇن ، سېلېنگا ۋادىلىرىدىكى قەلئە ، شەھەرلەرنىڭ ئەڭ كاتتىسى بولسىمۇ ، ئوتتۇرا تۈزلەڭدىكى تاباغـاچلارنىڭ شەھەرلىرىدەك ئۇنداق چوڭ ئەمەس ، سېپىللىرىمۇ ئۇنداق ئېگىز ئەمەس ، دەرۋازىلىرىمۇ ئۇنداق مۇستەھكەم ئەمەس ئىدى . يۈزمىڭ قىرغىز شەھەرنى تولۇق چەمبەر شەكلىدە قامال قىلىپ ، ئون ئىككى دەرۋازىنىڭ ھەممىسىگە تەڭلا تېگىش قىلدى . شەھەر مۇھاپىزەتچىلىرى ئۇلارغا ئوقيادىن ئوق ياغدۇردى ، تاش ـ كېسەكلەرنى ئاتتى ، سېپىلغا شوتا قويۇپ چىقىپ كەلگەنلەرگە نەيزە سانجىدى ، شوتىلارنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشتى .

قـىرغىزلار بىر كۈن كەچكىچە ئۇرۇلدۇرمەي ھۇجۇم قىلدى . سېپىل تۈۋىلىرىگە ئۇلارنىڭ جەسەتلىرى دۆۋىلىنىپ كەتتى . شۇنداقتىمۇ ، ئۇلار بولدى قىلمىدى ، كەينى ـ كەينىدىن يوپۇرۇلۇپ كېلىۋەردى . ئـىككىنچى كۈنىگە كەلگەندە ئۇلار تۆمۇر باشلىق يوغان لەم ياغاچلار بىلەن ئۇرۇپ ـ سوقۇپ يۇرۇپ بىر دەرۋازىنى بۇزدى . قىلىچۇاز-

لىق ، نەيزىۋازلىق باشلىنىپ كەتتى . بىردەمدىلا دەرۋازىنىڭ ئىچى ـ تىشىدا ھەر ئىككى تەرەپنىڭ بىر تالاي ئادەملىرى جان ئۇزۇپ يېتىپ قالدى . ئۇنىڭغىچە ئىككىنچى دەرۋازىمۇ پاچاقلاندى . قىرغىزلار خۇددى تۇغاننى بۆسۈپ ئۆتكەن زور كەلكۈندەك شەھەر ئىچىگە يامراپ كىرىشكە باشلىدى . شەھەر ئاھالىسى قىلىچ ، نەيزە ، پالتا ، گۈرزىلەرنى كۆتۈرۈ- شۈپ ، كوچا ـ كوچىلاردا قانلىق جەڭگە چۈشۈپ كەتتى . پۈتۈن شە- ھەر گويا ھالاكەت قاينىمىغا ئايلاندى .

كۈلۈگ بەگ باشتىن ـ ئاياغ بىرىنچى سەپتە تۇرۇپ ، شەھەر مۇداپىئەسىگە شەخسەن ئۆزى قوماندانلىق قىلدى . ئۇنىڭ بىلەن بىللە جان تىكىپ جەڭ قىلىۋاتقان نۆكەرلەر سان جەھەتتە ئۆزلىرىدىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق ئىستىلاچىلارنىڭ ھۇجۇملىرىنى كەينى ـ كەينىدىن قاي- تۇرغان بولسىمۇ ، بارغانسېرى قىرىلىپ ئاز قالماقتا ئىدى .

ـــ كۈلۈگ بېگىم ، ئەمدى شەھەردىن بۆسۈپ چىقىپ كېتەيلى ، ـــ دېدى سانغۇنلاردىن بىرى .

كۈلۈگ بەگ تولا قىلىچ چېپىپ چارچىغان ، ھاسىرىغان ، كۆز- لىرى قىزىرىپ كەتكەن ھالدا جەڭ مەيدانىغا بىرقۇر نەزەر تاشلىدى .

ـــ قاغاننىڭ قۇتۇلدۇرۇپ چىقىپ كېتەيلى ، ـــ دېدى ئۇ .

ئۇلار خان جەمەتى ماكانلاشقان ئىچكى قەلئەگە كىردى . كۈلۈگ بەگ سارايدىن ئۆسمۈر قاغان قوزا تېگىننى يېتىلەپ چىقتى .

ـــ قاغاننى ئوتتۇرىغا ئېلىپ ، شەھەردىن چىقىپ كېتىڭلار ، مەن سىلەرنى قوغداپ تۇرىمەن ، ـــ دېدى ئۇ سانغۇنلاردىن بىرىگە .

ھالبۇكى ، ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى شەھەردىن چىقىپ كېتىشكە ئۇلگۈرەلمىدى . قىرغىزلار مۇتلەق ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ ، پۈتۈن شە- ھەرنى قاپلاپ كەتكەنىدى . ھايال ئۆتمەي ئۇلار ئىچكى قەلئەگىمۇ بېسىپ كىردى .

ـــ قاغاننى قۇتقۇزۇڭلار ! ـــ دەپ ۋارقىرىدى كۈلۈگ بەگ ۋە قىلىچىنى يالىڭاچلاپ ياۋنىڭ ئالدىغا ئېتىلدى .

لېكىن ئۇ ئېتىغا مىنىشكىمۇ ئۈلگۈرمىدى . قىرغىزلار ھەر تەرەپتىن

ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ ئۇنى قورشۋالدى . كۆلۈگ بەگ خۇددى تۇزاققا چۈشكەن ئارسلاندەك غەزەپ بىلەن ھۆركىرەپ ، چاقماق تېزلىكىدە ئۇياق ـ بۇياققا قىلىچ ئوردى . بىر قىرغىزنىڭ ئېتى قاتتىق كىشنەپ يەرگە « گۈپ »قىلىپ يىقىلدى . شۇ دەقىقە ئىچىدە تەرەپ ـ تەرەپتىن ئۇرۇلغان قىلىچلارنىڭ زەربىسىدە باش ـ كۆزلىرى قېپقىزىل قانغا بويالغان كۆلۈگ بەگمۇ مەڭگۈ ئورنىدىن تۇرماس بولۇپ يىقىلدى .

ئۆسمۇر قاغان قورقۇپ يىغلاپ كەتتى . نۆكەرلەر ئۇنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ قوغداپ ، ھۇجۇمچىلار بىلەن قاتتىق تىركىشىپ ئېلىشتى . لېكىن ، بۇنداق تەڭسىز ئېلىشىشمۇ ئاسانلا ئاياغلاشتى . ئۆسمۇر قاغان ۋە بارلىق نۆكەرلەرنىڭ بىرى قالماي ھەممىسى قىرىپ تاشلاندى .

قىرغىزلار تەنتەنىلىك چۈقان سېلىپ ، ئوردا ئىچىنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشقا كىرىشتى . بۇ يەردە ئالتۇن ـ كۈمۈش ، تاۋار ـ دۇردۇن ۋە ھەرخىل قىممەتلىك بۇيۇملار ناھايىتى كۆپ ئىدى . قىرغىزلار بۇ نەرسىلەرنى قويۇنلىرىغا ، تاغار ـ خالتىلىرىغا تىقىپ ، ئاتلىرىغا غاجۇغلاپ بۇلاڭچىلىققا بەسلەشمەكتە ئىدى . ئۇشتۇمتۇت كىمدۇر بىرىنىڭ :

ـــ ۋاھ ، بۇنىڭغا قاراڭلار ! ـــ دەپ ئۇنلۇك خىتاب قىلغىنى ئاڭلاندى .

بۇ خىتابنى ئاڭلىغان يېقىن ئەتراپتىكى قىرغىزلار تېخىمۇ چوڭ بايلىق تېپىلغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ ، نەقىشلىك ئىشكى كەڭ ئېچىلغان ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىرىشتى . بۇ تەيخى قاتۇننىڭ ھۇجرىسى ئىدى . يوتقان ـ كۆرپىلەر قالايمىقان چېچىلىپ ياتقان كاڭ ئۇستىدە سۇس قىزىل رەڭلىك تاۋار كۆڭلەك كىيگەن تەيخى قاتۇن تەنھا ئۆزى دۇگدىيىپ ئولتۇراتتى . ھۇجرىسىغا زورلۇق بىلەن بېسىپ كىرگەن قوراللىق كىشىلەرگە ياشقا تولغان ۋەھىمىلىك كۆزلىرى بىلەن تىكىلىپ قالغان بۇ ئېسىلزادە تابغاچ ئايال شۇ تاپتا خۇددى ئەپسانىۋى رىۋايەتلەردىكى سىرلىق قەسىرلەردە تۇيۇقسىز ئۇچراپ قالىدىغان خاسىيەتلىك ساھىبجامالغا ئوخشاش كۆرۈنۈپ كەتتى .

قىرغىزلارنىڭ چوڭلىرىدىن بىرى ھېسسىياتىنى بېسىۋالالماي :

ـــ بۇ مېنىڭ ئولجام ! ـــ دەپ خىتاب قىلدى ـ دە ، ئىتتىك كېـ
لىپ ، تەيخېنىڭ قولىدىن تارتىپ ئۆرە تۇرغۇزدى .
ـــ بولمايدۇ ! ـــ دېدى قىرغىزلارنىڭ يەنە بىر چوڭى ، ـــ ئۇ
قاتۇن . ئۇنى ئاجوغا تاپشۇرۇشىمىز كېرەك .

× × ×

قىرغىزلار ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئاستانىسى ئوردۇبالىقنى
ئىشغال قىلغاندىن كېيىن ئاجو ئۆزىنىڭ ئۇزاقتىن بۇيان كۆڭلىگە پۈكۈپ
كەلگەن ئارزۇسى بويىچە ئوردىغا كىرىپ ئاق بوز ئېتىنى ئالتۇن تەختكە
باغلىدى ، ئوردىنىڭ ئىشىك ئالدىغا ئۆزىنىڭ تۇغىنى تىكلىدى . ئاندىن
ئۇ غالىبانە قىياپەتتە ساراي ئىچىنى ئايلىنىپ چىقتى ـ دە ، يەنە ئۆزىنىڭ
دالادىكى بارگاھىغا قايتىپ كەتتى . بۇ قىر ھۆكۈمدارى شەھەردە تۇـ
رۇشنى خالىمايتتى . ئۇ شەھەر ئاھالىسىنى راھەتپەرەسلىككە بېرىلىپ ،
ھۇرۇنلىشىپ كەتكەن يارىماس خەلق دەپ ياراتمايتتى .
ـــ بۈيۈك ئاجونى تابغاچ قاتۇننىڭ ھۇجرىسىغا باشلايلى ، ـــ
دېدى قىرغىز جەڭچىلەردىن بىرى .
ئاجو ئىنكار قىلىش مەنىسىدە بىر قولىنى كۆتۈرۈپ قويدى .
ـــ خاتالاشتىڭ ، باتۇر جەڭچى ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ مەن ئۇنىڭ
ئالدىغا كىرمەيمەن ، ئۇنى مېنىڭ ئالدىمغا ئېلىپ كىرىڭلار .
قىرغىزلار قورقۇپ چىرايى تاتىرىپ كەتكەن تەيخي قاتۇننى ئا-
جونىڭ ئاق كىگىز ئۆيىگە ئېلىپ كىرىشتى . تەيخېنى باشلاپ كىرگەن
ئاقساقال مۇراجىئەت قىلدى :
ـــ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن كېلىۋاتقان ئادەت بويىچە مەغلۇپ بول-
غان خاننىڭ خوتۇنى غالىب خانغا تەئەللۇق بولىدۇ . تەيخي ئەمدى بۇـ
يۇك ئاجوغا خوتۇن بولۇشى كېرەك .
ئاجو مىيقىدا كۈلۈپ قويدى .
ـــ ئۇنىـى ئايـرىم كىگىز ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇڭلار ، ـــ دېدى ئۇ .

ئاقساقال يەنە تەيخىنى باشلاپ چىقىپ كەتتى . ئاجو ئۆزىگە ھەمراھ بولۇپ ئولتۇرغان ئىككى سانغۇنغا قاراپ مۇنداق دېدى :
— بۇ تابغاچ خوتۇننى ئاتا - ئانىسىنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بې-رەيلى . ئۇنى بۇ يەردە تۇتۇپ قالساق بولمايدۇ .
— ئۇنى خوتۇن قىلمامسىز ؟ — دەپ سورىدى سانغۇنلاردىن بىرى .
— ياق ، — دېدى ئاجو ، — بۇ خوتۇننى تۇتۇپ قالساق تابغاچ خانىنىڭ ئاچچىقى كېلىشى مۇمكىن . تابغاچلارنىڭ چىشىغا تېگىپ قوي-مايلى .
— دانا پىكىر ، — دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى سانغۇنلار-نىڭ بىرى .
— توغرا ، — دەپ سۆزگە قوشۇلدى ئىككىنچى سانغۇن ، — تەيخىنى تۇتۇپ قالساق تابغاچ پادىشاھ قىزىنىڭ تەقدىرىدىن ئەنسىرەپ بىزگە قارشى تەدبىر قوللىنىشى مۇمكىن .
ئاجو سانغۇنلاردىن بىرىگە ۋەزىپە تاپشۇردى :
— سەن قول ئاستىڭدىكى قوشۇنۇڭ بىلەن تەيخىنى ھىمايە قى-لىپ ئەتە ئەتىگەندە يولغا چىققىن ، چاڭئەنگە بېرىپ ئۇنى تابغاچ پادى-شاھىنىڭ ئۆز قولىغا تاپشۇرۇپ بەرگىن ، بىزنىڭ تابغاچلارغا داۋاملىق سادىق بولىدىغانلىقىمىزنى ئېيتقىن .
— خوپ ، ئېيتقىنىڭىزدەك قىلىمەن ، بويۇك ئاجو .

× × ×

كۆلۈگ بەگ بىلەن چىقىشالماي ، شەھەردە تۇرۇشتىن يالتىيىپ ، قارا بالغاسۇن يايلاقلىرىدا بارگاھ قۇرۇپ تۇرۇۋاتقان ئۆگە تېگىن قىر-غىزلارنىڭ ئوردۇبالىققا ھۇجۇم قىلغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپلا قول ئاستى-دىكى قوشۇننى باشلاپ يۈرۈشكە ئاتلاندى . ئوردۇبالىققا بىر كۈنلۈك يول قالغان يەرگە كەلگەندە چارلىغۇچىلار يىراقتىن كېلىۋاتقان قىرغىز قو-

شۇننى بايقىدى .

قېنى قىزىق ئۆگە تېگىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ خۇشال بولۇپ كەتتى .

ـــ بىكار چىلىقتا ئىچىم سىقىلىپ ، بۇرۇقتۇرما بولۇپ كەتكەنىدىم . مانا ئەمدى مەن قىلىدىغان ئىش چىقىپتۇ . قېنى ، قىرغىزلارنىڭ كارامىتى قانچىلىك ئىكەن ، مەن بىر كۆرۈپ باقايچۇ ! ـــ دېدى ئۇ ۋە قىلىچىنى يالىڭاچلاپ ، ئېتىنى بوراندەك چاپتۇردى .

ئۆگە تېگىنگە دالادا ئۇچرىغان بۇ قوشۇن ئۇرۇشقا كېتىۋاتقانغا ئوخشمايتتى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئوستى يېپىق مەپىلەر ۋە يۈك بىسىلغان كۆتەك هارۋىلار بولۇپ ، قىرغىز چەۋەندازلار شۇلارنى قوغداپ كېتىۋاتاتتى . ئۆگە تېگىنىنىڭ جەڭچىلىرى ئاتلىرىنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ ئۇلارنىڭ ئۇستىگە باستۇرۇپ كەلدى . قىرغىزلار ئۆزلىرىگە خاس قەيسەرلىك بىلەن قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى . ئۇيغۇر جەڭچىلىرىنىڭ قەيسەرلىكىمۇ ، ئەلۋەتتە ، ئۇلاردىن قېلىشمايتتى . بىر مەيدان دەھشەتلىك چېپىشىشتىن كېيىن قىرغىزلارنىڭ بىرى قالماي ھەممىسى قىرىپ تاشلاندى . ئۆگە تېگىنىنىڭ جەڭچىلىرى هارۋا ، مەپىلەرنى ئاختۇرغىلى تۇردى .

قىممەتلىك رەختلەر بىلەن يېپىلىپ ، ھەممىدىن كۆركەم بېزەلگەن بىر مەپىدە تەيخې قاتۇن ئولتۇراتتى . يەنە بىر مەپىنىڭ يېنىدا ئاق ساقاللىق بىر قىرغىز مۆتىۋەرنىڭ قانغا مىلەنگەن جەستى تۆگۈلۈپ ياتاتتى . تەيخې ئۆگە تېگىننى تونۇيتتى . شۇڭا ، ئۇ دەرھال قورقۇنچىنى بېسىۋالدى .

ـــ ئۇلار مېنى چاڭئەنگە ئاپىرىپ قويماقچى بولغان ، ـــ دېدى ئۇ ئۆزىنىڭ ئالدىدا ئاتتىن چۈشكەن ئۆگە تېگىنگە .

ئۆگە تېگىن تەيخېگە بىرەم قارىۋالغاندىن كېيىن ئۇنچىقماستىن باشقا هارۋىلارنى ئارىلاپ چىقتى . هارۋىلارغا توپ ـ توپ يېپەك رەختلەر ، ئالتۇن ـ كۈمۈش بۇيۇملار ، سۆسەر ۋە بۇلغۇن تېرىلىرى ، زىنەتلىك ئېگەر ـ توقۇملار دۆۋىلەپ بېسىلغانىدى .

ـــ ئوردۇبالىقتا قولغا چۈشۈرگەن ئولجىلارنى تابغاچ پادىشاھىغا تەقدىم قىلماقچى بوپتۇ ـ ده ، ـــ دېدى ئۆگە تېگىن .

تەيخې قاتۇن مەپىدىن بېشىنى چىقىرىپ قارىدى ۋە ئەتراپتا قالايمىقان چېچىلىپ ياتقان جەسەتلەرنى كۆرۈپ ھوشىدىن كەتكىلى تاس قالدى . ئۆگە تېگىن ھارۋىلارنى كۆرۈپ بولۇپ ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى . ئۇزاقتىن بېرى بۇ تابغاچ خوتۇنغا كۆزى چۈشۈپ يۈرەتتى ، ئۇنىڭ يايلاق ئايالىرىغا ئوخشىمايدىغان ئۆزگىچە گۈزەللىكىگە ھەۋەس قىلاتتى ، ئۇنىڭ تەمىنى بىر تېتىپ باقسام دەپ ئىچى قىزىيتتى . مانا ئەمدى تەقدىر بۇ تابغاچ خېنىمنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى .

ئۆگە تېگىن تەيخېگە كۈلۈمسىرەپ قاراپ ، تامىقىنى قىرىپ قويدى .

ـــ قورقماڭ ، ئەمدى سىزگە ھېچكىم چېقىلالمايدۇ ، ـــ دېدى ئۇ .

تەيخې گەپ قىلمىدى . سادىر بولۇۋاتقان بۇ قورقۇنچلۇق ۋەقەلەردىن ئۇ تېخىچە ئېسىگە كېلەلمىگەنىدى . ئۆگە تېگىن يەنە گەپ قىلدى :

ـــ قىرغىزلار كۈلۈگ بەگنىمۇ ، قاغانىنىمۇ ئۆلتۈرۈپ تاشلاپتۇ . ئەمدى مەن قاغان بولىمەن . شۇڭا ، سىز ئەمدى مېنىڭ ئەمرىمگە ئۆتتىڭىز ، مېنىڭ قاتۇنۇم بولىسىز .

تەيخې نېمە دېيىشنى ، نېمە ئويلىشىنى بىلمەي ، داڭقېتىپ تۇرۇپلا قالدى . ئۆگە تېگىن يوغان دىققاق قوللىرى بىلەن تەيخېنىڭ يۇمشاق بەدىنىنى ئۆزىگە تارتىپ ، ئۇنى مەپىدىن چۈشۈردى ۋە مەھكەم قۇچاقلىدى ، يىرتىڭ ساقال ـ بۇرۇتىنى ئۇنىڭ سۈزۈك مەڭزى ۋە بوينىغا ياقتى .

× × ×

پان تېگىن ئوردۇبالىق پاجىئەسىنى بىر نەچچە كۈندىن كېيىن

ئۇقتى ۋە ئۇمۇ دەرھال قوشۇن تارتىپ چىقتى . بۇ چاغدا پۈتۈن قارا بالا-غاسۇن دىيارى قىرغىزلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ بولغانىدى . پان تېگىننىڭ قوشۇنى نەگىلا بارسا ، ھەممە يەردە قىرغىزلار بىلەن توقۇنۇشۇپ قالاتتى . ھەر كۈنى بىر نەچچە قېتىمدىن چوڭ ـ كىچىك جەڭلەرنى قىلىپ ، بەزىدە ئىلگىرىلەپ ۋە بەزىدە چېكىنىپ دالادا ئايلىنىپ يۈرۈشكە توغرا كەلدى .

ـــ بۇنداق تەۋەككۈلچىلىك بىلەن ئۇدۇل كەلگەن يەرگە قارـ-غۇلارچە ئۇسۇپ يۈرىۋەرسەك بولمايدۇ ، ـــ دېدى پان تېگىن سانـ-غۇنلارغا ، ـــ ئالدى بىلەن ئەھۋالنى ئېنىقلاپ ، ۋەزىيەتنى چۈشىنەيلى . دەرھال قىرغىزلار تەرەپلەرگە چارلىغۇچىلار ھەم تەجرىبىلىك ئايغاقچىلار ئەۋەتىلىشۇن .

ئەۋەتىلگەن چارلىغۇچى ۋە ئايغاقچىلار ئۇزاق ئۆتمەي قايتىپ كېلىپ مەلۇمات بېرىشتى .

ـــ ھىم ، ئەمدى ياخشى بولدى ، ـــ دېدى پان تېگىن قانائەتـ-لەنگەن ھالدا ، ـــ ئۇلارنىڭ ئاجو دېگەن باشلىقىنىڭ نەدە تۇرۇۋاتقانلىـ-قىنى ئەمدى بىلدىم .

شۇنىڭ بىلەن پان تېگىن قوشۇنى ئايغاقچىلارنىڭ يول باشلىشىدا تېز ئىلگىرىلەپ ، ئىككى كۈندىن كېيىن ئاجونىڭ بارگاھىغا يېتىپ كەلدى ۋە تۇن قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى . قىرغىزلار بۇنداق كۈتۈلمىگەن زەربىدىن ئالاقزادە بولۇپ ، ئۆزلىرىنى ئوڭشۇالالماي قالدى . ئاجو ئۆزىنىڭ ئەڭ خىللانغان باتۇرلاردىن تەشـ-كىللەنگەن قورۇقچىلىرىنى باشلاپ كېلىپ جەڭگە چۈشتى . شۇ ئەسنادا ئۇيـقۇچىلىقتا پىتىراپ كەتكەن باشقا قىرغىزلارمۇ ئېسىنى يىغىۋېلىپ قايـ-تۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى .

بۇ قىرغىزلار ئۇيغۇر يېرىگە باستۇرۇپ كىرگەندىن بۇيانقى ئەڭ قاتتىق جەڭ بولدى . ھەر ئىككى تەرەپنىڭ جەڭچىلىرى بىر ـ بىرىدىن قېلىشمايدىغان باتۇرلار ئىدى . ئۇلار ئارسلانلاردەك ھۆركىرەپ ، قاپلانـ-دەك شىددەت بىلەن بىر ـ بىرىگە ئېتىلاتتى . ھەربىر جەڭچى بىر قە-

دەمۇ كەينىگە چېكىنمەي مسلىسىز جاسارەت بىلەن جان تىكىپ ئېلىش-
ماقتا ئىدى . ھەر ئىككى تەرەپتىن ئەجەل تاپقان يىگىتلەر ئات ئۈستىدىن
قوگۇر يەرگە دومىلاپ چۈشكىلى تۇردى .

شۇ ئەسنادا يېقىن ئەتراپتىكى باشقا قىرغىز قوشۇنلىرى بۇ جەڭ-
دىن خەۋەر تېپىپ تېزلىكتە يېتىپ كەلدى . پان تېگىن سان جەھەتتە
نەچچە ھەسسە ئارتۇق بولغان قىرغىزلارغا يەنە قارا ملىق بىلەن ھۇجۇم
قىلىۋېرىشتىن باش تارتىپ ، ئۆز قوشۇنىنى چېكىندۈردى .

تالاڭ يورۇپ قالغان مەزگىل ئىدى . قىرغىزلار ئۇلارنى توختىماي
قوغلىدى ، لېكىن ھەر قانچە كۈچەپمۇ يېتىشەلمىدى . ئاجو ئۇلارنىڭ
كەينىدىن قاراپ زوقمەنلىك بىلەن خىتاب قىلدى :

ـــ ھەي ! نېمىدېگەن ئېسىل ئاتلار ! نېمىدېگەن باتۇر ئەزىمەتلەر
بۇلار ! بولدى ، قوغلاشنى توختىتىڭلار !

سانغۇنلاردىن بىرى ئېتىراز بىلدۈردى :

ـــ بۇيۇك ئاجو ، ئۇلارنى بىراقلا يوقاتمىغۇچە توختىمايلى .

ئاجو تەمكىنلىك بىلەن بېشىنى چايقاپ قويدى .

ـــ ياق . بۆكتۈرمىگە چۈشۈپ قېلىشىمىز مۇمكىن .

قىرغىزلار قوغلاشنى توختاتتى . ئۇيغۇرلارمۇ كەينىگە قاراپ
توختىدى . ئۇلارنىڭ قاتارىدىن چىرايلىق قارا گىر ئاتقا مىنگەن بىرى
ئايرىلىپ چىقىپ قىرغىزلارغا يېقىنراق كەلدى ۋە قاتتىق ۋارقىراپ مۇنداق
دېدى :

ـــ ئەي ئاجو ، ئادەملىرىڭنىڭ كۆپلۈكى بىلەن كۆرەڭلەپ
كەتمە ! مېنى تونۇپ قوي ، مەن پان تېگىن بولىمەن . بىز يەنە كۆرۈ-
شىمىز . ئەدىپسىڭنى ئۆزۈم بېرىمەن !

پان تېگىن شۇ گەپنى دەپلا كەينىگە بۇرۇلدى ـ دە ، ئېتىنى قۇ-
يۇندەك چاپتۇرۇپ يىراقلاشتى . بىر نەچچە دەقىقە ئىچىدىلا ئۇيغۇر قو-
شۇنى كۆزدىن غايىب بولدى . ئاجو ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئۇزاققىچە قاراپ
تۇرۇپ قالدى . خۇددى ئۆزىگە ئوخشاشلا ئاق بوز ئات مىنگەن بىر يى-
گىت كېلىپ ئۇنىڭ يېنىدا توختىدى .

ـــ ئاجو ئاتا ، نېمىنى ئويلاۋاتىسىز ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ .

ـــ ئوغلۇم ، بۇ پان تېگىن مەن ھازىرغا قەدەر كۆرگەن رەقىبلەر ئىچىدىكى ئەڭ يامىنى ئىكەن ، ـــ دېدى ئاجو ، ـــ ئۇنى يوقاتمىساق بىزگە خاتىرجەملىك بولمايدۇ .

يىگىتنىڭ كۆزلىرىدە نارازىلىق ئالامەتلىرى ئىپادىلەندى .

ـــ ئەسلىدە بۇگۈن جەڭنى توختاتماي ، مۇشۇ بىر قېتىمدىلا ئۇنى يوقىتىش كېرەك ئىدى ، ـــ دېدى ئۇ .

ئاجو بېشىنى چايقىدى .

ـــ ئۇلار بەك تۈيۈقسىز ھۇجۇم قىلغان بولغاچقا سەپلىرىمىز چېچىلىپ كېتىپ ، نۇرغۇن چېقىم تارتتۇق . بۇنداق ئەھۋالدا داۋاملىق ئۇرۇش قىلىش خەۋپلىك بولىدۇ . تەۋەككۈلچىلىك قىلمايلى . بىز ئالدى بىلەن قوشۇننى قايتىدىن رەتكە سېلىپ ، پۇختا تەييارلىق قىلايلى . ئاندىن پۇتۇن كۈچىمىزنى مەركەزلەشتۈرۈپ ئۇنى يوقىتىمىز .

ـــ بولىدۇ ، ئاجو ئاتا ، ـــ دېدى يىگىت بۇ گەپلەرگە قايىل بولغان قىياپەتتە ، ـــ لېكىن بىر ئىلتىماسىم بار ، بۇ پان تېگىن دېگەن ئەبلەخنى يوقىتىشقا مېنى ئەۋەتىڭ .

ئاجو تەڭدىن تولىسى ئاقىرىپ كەتكەن شالاڭ ساقىلىنى سىلاشتۇرغاچ ئوغلىغا مەمنۇنلۇق بىلەن قاراپ قويدى .

ـــ پان تېگىننى يوقىتىش جېڭىگە پۇتۇن قوشۇننى سەپەرۋەر قىلىپ ھەممىمىز بارىمىز . زەربىدار قىسىمغا سەن قوماندان بولىسەن .

ـــ خوپ ، ئاجو ئاتا .

شۇنداق قىلىپ ، ئاجونىڭ بۇئاستە رەھبەرلىكىدە قىرغىز قوشۇنى قايتىدىن رەتكە سېلىنىپ ، پان تېگىننى يوقىتىش جېڭىگە ئاتلاندى .

تىنىق ئاسماندىكى باھار قۇياشى خۇددى يەر يۈزىدىكى تىنچ ياشاشنى خالىمايدىغان بۇ ئىنسانلارغا شادلىق ۋە دوستلۇق ھېسسىياتىنى ئاتا قىلماقچى بولۇۋاتقاندەك ئۆزىنىڭ يارقىن ۋە ئىللىق نۇرىنى سېخىيلىق بىلەن چېچىپ تۇراتتى . يىراق - يېقىندىكى ئورمان ۋە چاتقاللار قىشچە يالىڭاچ تۇرغان گەۋدىلىرىگە يېشىل تونلار كىيىشكە باشلىغانىدى .

دالالاردا توپ ـ توپ يۇرگەن جەرەنلەر ئۇچراپ قالاتتى . ئاسماندا گاھى رەتلىك سەپ تارتىپ ئۇچۇۋاتقان تۇرنىلار ، گاھى « غاق ـ غاق » دەپ قىچقىرىشىپ ئۆتۈۋاتقان غاز ـ ئۆردەكلەر كۆزگە چېلىقاتتى .

ئەنە شۇنداق كۆكۈللەرنى سۆيۈندۈرىدىغان گۈزەل كۈنلەرنىڭ بىرىدە پان تېگىننىڭ ئىزىغا چۈشۈپ ماكىغان قىرغىز قوشۇنى ئورخۇن دەرياسى بويىدىكى كەڭ يايلاققا يېتىپ كەلدى . ئاسمان رەڭگىنى ئېلىپ ۋە يېقىملىق شاۋقۇن سېلىپ ، ئويناقلاپ ئېقىۋاتقان ئەزىم دەريا ، مەخمەلدەك يېشىللىققا پۈركەنگەن ياياق دىللارنى مەھلىيا ئەيلىگۈچى ئاجايىپ ھەيۋەتلىك مەنزىرە ھاسىل قىلاتتى .

پان تېگىن مۇشۇ ياياقتا بارگاھ قۇرغاندى . بىر قىسىم ئاقساقاللار نارازى بولۇپ ، « بۇنداق يىراق يەرلەرگە چېكىنىپ نېمە قىلىمىز ؟ قىرغىزلارغا ئۇزۇلدۇرمەي زەربە بېرىش كېرەك » دېيىشكەنىدى . پان تېگىن ئۇلارغا سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دېگەنىدى :

ـــ ھازىر قىرغىز قوشۇنى ساڭ جەھەتتىمۇ ، تەشكىللىنىش جەھەتتىمۇ بىزدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ . بىز ئېھتىياتچان ۋە ھەربىكەتچان بولۇشىمىز كېرەك . بىز ھۇجۇم قىلىش ، چېكىنىش ، يەنە ھۇجۇم قىلىش ۋە يەنە چېكىنىش ئۈسۈلى بىلەن ئۇلارنى يايلاقلىرىمىزغا ئېچكىرىلەپ كىرگۈزۈپ ، ئۇلارنىڭ سەپلىرىنى ئۈزارتىشىمىز كېرەك . شۇنداق بولغاندا ، ئۇلارنىڭ ئەسكىرىي قىسىملىرى بىر ـ بىرىدىن ئۈزۈن مۇساپە ئارقىلىق ئايرىلىپ تۇرىدىغان ھالەت شەكىللىنىدۇ . ئەنە شۇ چاغدا ئۇلارنى بىردىن ـ بىردىن يوقىتىشقا ئىمكانىيەت ھازىرلىنىدۇ .

پان تېگىننىڭ بۇ تەدبىرى مەنتىقي جەھەتتىن ئەقىلغا مۇۋاپىق ئىدى . ۋەھالەنكى ، ئاجو ئۆز قوشۇنىنى بۆلمىدى ، ئۇرۇش سېپىنى كېڭەيتمىدى ، بەلكى كۆچمەن قەبىلىلەرنىڭ توپلىشىپ ياشاش ئادىتى بويىچە بىرلىكنى بۇزماي ، كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈپ ، پان تېگىنگە نۇقتىلىق زەربە بېرىشكە ئاتلاندى . قىرغىزلار تاغ ـ دالا خەلقلىرىگە خاس چىدام بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ئۇچقۇر ئاتلىرىدا كېچە ـ كۈندۈز توختىماي ئىلگىرىلەپ ، پان تېگىننىڭ تاكتىكىسىنى بۇزۇۋەتتى . ئون مىڭلىغان

قىرغىز چەۋەندازلار گويباكى يانار تاغدىن ئېتىلىپ چىققان ئوتلۇق لاۋا-دەك پۈتۈن دالانى قاپلاپ پوپۇرۇلۇپ كەلمەكتە ئىدى .

— ئۇلارنى بۇنداق تېزلىكتە تەشكىللىنىپ يېتىپ كېلەلەيدۇ دەپ ئويلىماپتىمەن ، — دېدى پان تېگىن ھەيران بولۇپ ۋە ئۆزىنىمۇ چاقماق تېزلىكىدە قوشۇننى سەپەرۋەر قىلىپ جەڭگە تەييار بولدى .

جەڭ باشلاندى . تەڭداشسىز قۇدرەتلىك ئىككى قوشۇن توقۇ-نۇشتى . ئۇيغۇر ۋە قىرغىز ئاتلىرىنىڭ تۈياقلىرى تەگكەنلىكى يەردە ئۇلارغا تەڭ تۇرالىغۇدەك رەقىب تېپىلمىغانىدى . مانا ئەمدى داڭقى چىققان شۇ ئىككى باتۇر قوشۇن بىر - بىرىگە ئېتىلدى . ئورخۇن قۇ-ياشى بۇنداق دەھشەتلىك جەڭنى تېخى كۆرۈپ باقمىغانىدى . ئۆلۈمگە پىسەنت قىلماي بۇنداق قارامۇلىق بىلەن ئېلىشۇاتقان ئەزىمەتلەرنى كۆ-رۈپ كۆڭ ئاسمانمۇ ھەيرەت ئىچىدە قېتىپ قالغاندەك تۇيۇلاتتى .

ئېگىز تۆپلىكتە تۇرۇپ جەڭ مەيدانىنى كۆزىتىۋاتقان ئاجو ھەم-مىدىن بەكرەك ھاياجانلانماقتا ۋە جىددىيلەشمەكتە ئىدى . ئۇنىڭ ئوغلى ھازىر زەربىدار قىسمىغا قوماندانلىق قىلىپ ، پان تېگىن بىلەن يۈزمۈيۈز جەڭ قىلماقتا ئىدى . ئۇ بۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ بىر نەچچە قېتىملىق جەڭ-لەرگە قوماندانلىق قىلغان ۋە ئانچە كۆچمەيلا غەلىبە قازىنىپ قايتقان-دى . بىراق ، ھازىر ئەھۋال باشقىچە كۆرۈنەتتى . پان تېگىننىڭ ئەس-كەرلىرى قىرىلىپ - قىرىلىپ كېتىۋاتسىمۇ ھېچ قورقۇپ قالمىغاندەك ئەمەس ئىدى . قىرغىزلارمۇ قىرىلىپ ، تۆكۈلۈپ كېتىۋاتاتتى . شۇنداق-تىمۇ ، ھەر ئىككى تەرەپ چارچايمىغاندەك ، بولدى قىلمىغاندەك ئە-مەس !

ئۇشتۇمتۇت قىرغىزلارنىڭ سەپلىرى يىمىرىلدى . جەڭ ئىلاھى ئۇيغۇرلارغا ئوڭ كۆزىدە قارىغاندەك بولدى . قىرغىزلار مالمانچىلىق ئە-چىدە چېكىنگىلى تۇردى . ئاجو تۆپلىكتە تۇرۇپ ، نېمە ئىشلار بولۇپ كېتىۋاتقىنىنى پەملىيەلمەي قالدى . ئۇ ئالاق - جالاق بولۇپ كەتكەن كۆزلىرى بىلەن بىر تۇرۇپ دالاغا چېچىلىپ كەتكەن قىرغىز قالپاقلىرى-غا ، بىر تۇرۇپ ئاتلىرىنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ قېچىپ كېلىۋاتقان بىر

توپ چەۋەندازغا قاراپ قالدى . ئاشۇ قېچىپ كېلىۋاتقان چەۋەندازلار تۆ-پىلىككە چىقىپ ئاجونىڭ ئالدىدا توختىدى . ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرى ئۇستۇبشى قانغا بويالغان بىر كىشىنى ئېگىرىنىڭ ئالدىغا تۇغرىسىغا ياتـ قۇزۇپ ئېلىپ كەلگەندى . ئۇچ ـ تۆت چەۋەنداز دەرھال ئاتلىرىدىن سەكرەپ چۈشۈپ ئۇستۇبشى قانغا بويالغان شۇ كىشىنى ئاۋايلاپ كۆتۈ-رۈپ ئېلىپ يەرگە ياتقۇزدى . ئۇنىڭغا قاراپ ئاجونىڭ يۇرىكى قاتتىق سوقۇپ ، چىرايى تاتىرىپ كەتتى . يەردە ياتقان بۇ كىشى ئۇنىڭ ئوغلى ئىدى . ئاجو ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۆزىنى تاشلاپ :

ـــ ئوغلۇم ... يۇرىكىم ... باغرىم ... ـــ دەپ ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتى .

ئۇ ياش قۇيۇلۇپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئوغلىنىڭ يوغان ئې-چىلىپ قېتىپ قالغان كۆزلىرىگە قاراپ ، ئۇنىڭ بېشىنى يۆلىدى . ئاجو-نىڭ ئوغلى ئاللىقاچان مەڭگۈلۈك دۇنياغا كەتكەنىدى .

بۇ چاغدا پان تېگىنمۇ مۇھاسىرىگە چۈشۈپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ قوشۇننىي قايتۇرۇپ كەتتى .

× × ×

ئۇرۇش ئوتىي ھەممە يەرنى قاپلاپ كەتكەنىدى . گەرچە ئاستانە ئوردۇبالىق قولدىن كەتكەن ، ئالدىنقى ۋە كېيىنكى قاغانلار ئۆلۈپ تۇ-گىگەن بولسىمۇ ، پۇتۇن ئەل ئۆزىنى قوغداش ئۈچۈن كۈرەشكە ئاتلا-نغانىدى . بەزىلەر جەڭ قىلىۋاتقان بەگ ، تارقانلارنىڭ چوڭ ـ كىچىك قوشۇنلىرىغا پىدائىي بولۇپ قاتناشتى ، بەزىلەر ئۆزلۈكىدىن تەشكىللىنىپ چىقىشتى .

يايلاق ۋە قىشلاقلاردا سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن بارمان يۈز بېشى بىلەن ئۆتەمشمۇ ئەنە شۇنداق ئۆزلۈكىدىن تەشكىللەنگەن بىر توپ كىشىگە قوشۇلدى . بۇ كىشىلەر بارمان يۈز بېشىنى ئۆزلىرىگە ئاتا-مان قىلىۋېلىشتى . شۇنداق قىلىپ ، بۇرۇنقى يۈز بېشى ئەمدى مىڭغا يې-

قىسىن ئادەمگە باشلىق بولۇپ قالدى . ئۇ ئاشۇ پىدائىيلارنى باشلاپ ، قىرغىزلارنىڭ كىچىك ئەترەتلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ ، دالا ۋە ياپلاقلاردا ئايلىنىپ يۈردى .

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇلار قىرغىزلار ۋە ئۇلارغا ئەل بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ بىر نەچچە مىڭ كىشىلىك قوشۇنىغا دوقۇرۇشۇپ قالدى . جەڭ بولدى . بارمان يۈزبېشىنىڭ باتۇرلۇقى ۋە قىلىچۋازلىق ماھارىتى ئۆزىنىمۇ ، ئۆزگىنىمۇ تاڭ قالدۇردى . ئۇ خۇددى كۆكتىن شۇڭغۇپ چۈشۈۋاتقان قىران بۇركۈتتەك قىرغىزلار ۋە ئاسىي ئۇيغۇرلارنىڭ سەپلىرىگە بۆسۈپ كىرىپ كېتەتتى ـ دە ، چاقماق تېزلىكىدە قىلىچ ئۇرۇپ يول ئاچاتتى . ئۇنىڭ قىلىچىنىڭ زەربىسىدىن ئادەملەر ۋە ئاتلار كەينى ـ كەينىدىن موللاقلاپ چۈشكىلى تۇردى .

جەڭ داۋامىدا ئۆتەمىشمۇ ئۆزىنى كۆرسەتتى . ئۇمۇ باتۇرلۇقتا بارماندىن قېلىشمايتتى . ئۇنىڭمۇ قېنى قىزىپ ، خەتەرنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ كەتكەنىدى . ئۇنىڭ ساقالسىز يۈمران مەڭزىلىرى قىزىرىپ ، كۆزلىرى چاقناپ تۇراتتى . ئۇ پۈتۈن كۈچى بىلەن غۇلاچلاپ قىلىچ ئۇرۇپ ، ئالدىغا كەلگەنلەرنى ھەممىسىنى ئۇچۇرتۇپ يىقىتاتتى .

بۇ قېتىمقى جەڭمۇ خۇددى قارا بالغاسۇن يايلاقلىرىنىڭ ھەممە جايلىرىدا بولۇۋاتقان چوڭ ـ كىچىك جەڭلەرگە ئوخشاشلا قەھرىمانلىق داستانىنىڭ ئۈلگىسى بولۇپ قالدى . ھەر ئىككى تەرەپ قىلچە بوشاشماستىن ، جان ـ جەھلى بىلەن ئېلىشماقتا ئىدى . بارمان پىدائىيلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسى قىرىلىپ كەتتى . قىرغىزلارنىڭ تالاپىتى ئۇنىڭدىنمۇ كۆپرەك بولدى .

قانچىلىك ۋاقىت ئۆتتىكىن ، ئىشقىلىپ ، ئاخىر جەڭنىڭ ئاياغلىشىدىغان پەيتىمۇ كەلدى . قىرغىزلار جەڭنىڭ بەك ئۇزاق سوزۇلۇپ كېتىشىنى خالىمايتتى . ئۇلار باشقا ئۇيغۇر قوشۇنلىرىنىڭ كېلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ چېكىندى . ئەمما ، بارمان ئۆز جەڭچىلىرىنى توختاتمىدى . ئۇلار قىرغىزلارنىڭ كەينىدىن خۇددى كۆلەڭگىدەك قېلىشماي كېلىۋەردى . ئۆتەمىش ئېتىنى چۆل بورىنىدەك ئۇچۇرتۇپ ، قېچىپ كېتىۋاتـ

قان قىرغىزلار ئارىسىدىكى يالتىراق تاۋار تون كىيگەن بىر كاتتىۋاشقا يېتىشىۋالدى ۋە ئېگەردىن سەكرەپ چىقىپ ئۇنىڭغا ئۆزىنى ئاتتى . ئىككى گەۋدە ئات ئۇستىدىن يىقىلىپ ، داق يەردە دومىلاپ كەتتى . ئۇلار ئىككىسى راسا چېلىشىپ ، مۇشتلاشقاندىن كېيىن ئۆتەمىش يەڭدى . ئۇ ئۇزۇن چاچ ـ ساقاللىرىغا ئاق كىرگەن بۇ خام سېمىز ئادەمنى بېسىۋېلىپ ، مۇشتى بىلەن نەچچىنى ئۇرۇۋەتتى ـ دە ، ياقىسىدىن تارتىپ تۇرغۇزدى . ئۆتەمىش « دۇشمەننىڭ چوڭلىرىنى ئىلاجى بار تىرىك تۇتۇش كېرەك » دېگەن تەلىمنى ئۇنتۇمىغانىدى .

بۇ چاغدا جەڭمۇ ئاخىرلاشقانىدى . قىرغىزلار ئۇچقۇر ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ ، يىراقتىكى ئېدىرلار ئارىسىدا غايىب بولدى . بارمان يۈزبېشى ئۆتەمىشنىڭ يېنىغا كېلىپ ئېتىدىن چۈشتى ۋە توپىغا ملىنىپ ، ئاق كىرگەن ئۇزۇن چاچ ـ ساقاللىرى چۈۋۈلۈپ كەتكەن مۆتىۋەر سۈپەت تۆتقۇنغا تىكىلىپ قارىدى .

ـــ بۇ سەنمىدىڭ ، ئاسىي مۇناپىق ! ـــ دەپ خىتاب قىلدى ئۇ .

بۇ تۆتقۇن كۈلۈڭ باغا تارقان ئىدى . بارمان يۈزبېشى قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى . كۈلۈگىنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى .

ـــ تۇختاپ تۇر ، بارمان ، مەن ساڭا چۈشەندۈرەي ، ـــ دېدى ئۇ هودۇققان هالدا تىلى كالۋالىشىپ ، ـــ مەن سېنىڭ باشلىقىڭ ... سەن بىلەن ئىككىمىز كۈلۈگ بەگكە قارشى كۈرەش قىلغانغۇ ... مەن كۈلۈگ بەگنى جازالاپ ، قانۇنلۇق قاغاننى تەختكە چىقىرىش ئۈچۈن ئاجوددىن ياردەم سورىدىم ...

بارمان قىلىچىنى غەزەپ بىلەن چاپتى . كۈلۈگ باغا تارقانىڭ بېشى بىر ياقتا ، تېنى بىر ياقتا يېتىپ قالدى .

توققۇزىنچى باب

ئۇيۇقتا تەڭرىتاغ بوستانلىرى

ئاجۇغا ئوغلىنىڭ ئۆلۈمى بەكمۇ ئېغىر كەلدى . بىر نەچچە كۈنىڭ ئىچىدىلا ئۇ ئورۇقلاپ ، يۈزىدىكى قورۇقلىرى كۆپەيىپ ، گەۋدىسى مۇكچەيىپ قالغانىدى . قارىماققا ئۇ بىراقلا ئون يىللىق قېرىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى . شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇ ئىنتايىن ئەسەبىيلىشىپ ، ئوغلى ئۈچۈن قىساس ئېلىش ئىستىكى ئۇنىڭ باغرىنى ئۆرتەپ كاۋاپ قىلدى . ئۇ پۈتۈن قوشۇننى ئاتلاندۇرۇپ پان تېگىن قوشۇنىغا ئۇزۇل-كۈرمەي زەربە بەردى .

پان تېگىن سان جەھەتتە مۇتلەق ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ تۇرۇۋاتقان قىرغىز قوشۇنىغا قارشى قان كېچىپ كۈرەش قىلىپ چېكىنىمەكتە ئىدى .

— چېكىنىپ نەگە بارىمىز ؟ — دەپ سورىدى سانغۇنلاردىن بىرى .

— باشتا ئۆگە تېگىننى تېپىپ ، ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشەيلى . ئاندىن باشقا بەگ ، تۆرىلەرنىڭ قوشۇنلىرىنىمۇ بىرلەشتۈرەيلى ، — دېدى پان تېگىن .

شۇنداق قىلىپ ، ئۇلار ئۆگە تېگىننى ئۆتۈكەن تاغلىرىنىڭ ئىچىكىرىسىدىكى بىر يەردىن تاپتى . پان تېگىن ئۇنىڭ چېدىرىغا كىرىپلا گەپنى ئۇدۇل باشلاپ دوق قىلدى :

— ئەي ئۆگە تېگىن ، دۇنيا نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدۇ ؟ سەن نېمە قىلىپ يۈرۈۋاتىسەن ؟ بۇرۇن كۆلۈگ بەگنى ئاغدۇرايلى دەپ ھەممىدىن

بەكرەك قايناپ يۈرەتتىڭ ، ئەمدى بېشىڭنى ئىچىڭگە تىقىپ يېتىۋاپسەن-غۇ ؟ بۇرۇن مېنى كۆلۈگ بەگكە قارشى چىقمىدىڭ ، قورقۇنچاق دەپ ئەيىبلەيتتىڭ . ئەمدى سېنى نېمە دېسەم بولىدۇ ؟

ئۆگە تېگىن ئۇنىڭ تاپا ـ تەنىلىرىگە پەرۋا قىلمىدى .

ـــ نېمانچە تېرىكسەن ، پان تېگىن ؟ قىرغىزلار بىلەن مەنمۇ ئۇرۇشتۇم . لېكىن ، ئۇلار بەك كۆپ ئىكەن . ئويلىشىپ ئىش قىلمىساق بولمايدۇ .

ـــ مۇشۇنداق چاغدا يەنە ئويلاشقۇدەك نېمە ئىش بار ؟ ـــ دېدى پان تېگىن ئۆزىنى بېسىۋېلىپ .

ئۆگە تېگىن بىر ئاز سۈكۈت قىلغاندىن كېيىن تامىقىنى قىرىپ قويۇپ چۈشەندۈردى :

ـــ قاغانلىرىمىز ئۆلۈپ تۈگىدى . ھازىر بىز ئالدى بىلەن بىر قاغانى تىكلىشىمىز كېرەك . شۇنداق قىلساق ، قاغاننىڭ نامى بىلەن ئەلنى ئىتتىپاقلاشتۇرالايمىز .

پان تېگىن چىرايىنى ئاچماي ئېتىراز بىلدۈردى :

ـــ قاغانى ئاقساقاللار كېڭىشى سايلاپ چىقىشى كېرەك . ھازىر ھەممە يەردە ئۇرۇش بولۇۋاتسا ، ئاقساقاللارنى كىم يىغىدۇ ؟ كىمنى قاغان قىلىمىز ؟

ئۆگە تېگىن گەپنى تومتاق قىلىدىغان ، ئۇدۇل سۆزلەيدىغان ئادەتى بويىچە كۆڭلىدىكى مۇددىئاسىنى ئېيتتى :

ـــ ھازىر خان جەمەتى ئىچىدە ئورۇن ـ مەرتىۋىسى ئەڭ چوڭى مەن ، تېگىنلەر ئىچىدىكى يېشى ئەڭ چوڭمۇ مەن . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، تەيخې قاتۇن ماڭا ياتلىق بولدى . مېنى قاغان دەپ ئېلان قىلىڭلار . مەن پۈتۈن ئەلنى سەپەرۋەر قىلاي .

پان تېگىن ئاچچىقىنى بېسىۋالالماي ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى ، لېكىن يەنىلا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشىپ سۆزلىدى :

ـــ ماقۇل ، مەنغۇ سېنى قاغان دەپ ئېتىراپ قىلاي . لېكىن ، بۇنى كىمگە ئېلان قىلىمىز ؟ پۈتۈن خەلق ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكى بە-

لەن چېچىلىپ كەتتى . ھازىرقى ئۇرۇشتا كىمنىڭ تۆھپىسى ئەڭ كۆپ بولسا ، شۇ قاغان بولىدۇ . بىز قوشۇنلىرىمىزنى بىرلەشتۈرۈپ جەڭگە چىقايلى ! ھازىرقى بىرىنچى ئىشىمىز جەڭ قىلىش !

ئۆگە تېگىن ئۇنچىقماي ئولتۇرۇپ كەتتى . پان تېگىن ئادەتتە كەم سۆز ، ئېغىر ـ بېسىق ئادەم ئىدى . ئۇنىڭ بۇنداق كەسكىن تەلەپـ پۇزدا سۆزلەپ تەشەببۇسكارلىق قىلىشىنى ئۆگە تېگىن كۆرۈپ باقمىغا ـ نىدى . شۇ تاپتا پان تېگىننىڭ سۆز ـ ھەرىكىتى ، چىراي ئىپادىسى يۈكسەك پىداكارلىق ۋە قەھرىمانلىق تۇيغۇسىنى نامايان قىلىپ تۇراتتى .

بىرقىسىم كىشىلەر ئادەتتىكى تۇرمۇشتا ناھايىتى جانلىق ۋە باتۇر كۆرۈنىدۇ ، لېكىن تازا ھالقىلىق سىناق پەيتىگە كەلگەندە ئۇنداق باتۇر بولالماي قالىدۇ . ئەكسىچە ، يەنە بىر قىسىم كىشىلەر قارىماققا ياۋاش ، ئېغىر ـ بېسىق كۆرۈنىدۇ ، ئەمما لازىم بولغاندا يانار تاغدەك پارتلاپ چىقالايدۇ . ئۆگە تېگىن بىرىنچى خىلدىكى ، پان تېگىن ئىككىنچى خىلدىكى ئادەم بولۇپ چىقتى .

ئىككى تېگىننىڭ سۆھبىتى ھېچقانداق نەتىجە بەرمىدى . پان تېگىن ئۇمىدسىزلەنگەن ۋە نەپرەتلەنگەن ھالدا ئۆگە تېگىننىڭ بارگاـ ھىدىن قايتىپ چىقتى .

قىرغىزلار بارغانسېرى شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىپ ، ھەممە يەرنى بېسىپ كەلمەكتە ئىدى . ئۇيغۇر بەگلىرى بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ بىرلىشەلمىدى . ئۇلارنىڭ ھەر قايىسىسى ئۆز يۇرتىنى ، ئۆز ئۆيىنى قوغدايمىز دەپ يەككە ـ يېگانە ھالدا ئېلىشىپ ، نەتىجىدە ھېچ نەرسىنى قوغدىيالماي ، كەينى ـ كەينىدىن تىرىپەن بولۇپ ، ھەر ياقلارغا چېچـ لىپ قاچماقتا ئىدى .

پـۇقرالارنى ۋەھىمە باستى . قارا بالغاسۇن يايلاقلىرىدا « قارا بوـ دۇن » دەپ ئاتالغان ئاۋام پۇقرالار ئات ۋە تۆگىلەرگە يۈك ـ تاقلىرىنى ئارتىپ ، ھارۋىلارغا بالا ـ چاقلىرىنى ئولتۇرغۇزۇپ ، نەگە بېرىشىنى ئۆزلىرىمۇ بىلمەي تېنەپ يۈرۈشەتتى .

بارمان يۇز بېشى كۆچ ـ كۆچ ئېقىمى ئىچىدىكى كىشىلەرنى ئاـ

رىلاپ ، باتۇرلارنى جەڭگە چاقىرىپ ، ئەركەكلەرنى تەشكىللەپ ئەسكەرلىككە ئېلىپ ، تىنىم تاپماي ، كېچە ـ كۈندۈز ئېگەردىن چۈشمەي دالالارنى كەزمەكتە ئىدى . ئۆتەمىش سەرسان بولۇپ تېنەپ يۇرگەن كىشىلەر توپلىرى ئىچىدىن ئۆزىنىڭ بوۋىسىنى ، ئاتىسىنى ، ئايتۇزۇننى ئىزلەيتتى ، ئۇلارنىڭ خەۋىرىنى ئالالماي تىت ـ تىت بولاتتى .

قىرغىزلارنىڭ ئالدىن يۇرەر قىسىملىرى ئويلىمىغان يەردىن ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولۇپ قالاتتى ـ دە ، قېچىپ كېتىۋاتقان پۇقرالارنى ئۇرۇپ ـ چېپىپ ، ئات ـ ئۇلاغ ۋە مال ـ مۈلكىنى بۇلاپ كېتەتتى . بارمان يۇز بېشى مۇشۇنداق ئەھۋالنى ئۇقۇپلا قالسا دەرھال جەڭچىلىرىنى ئاتلاندۇرۇپ باراتتى ـ دە ، جان پىدالىق بىلەن جەڭگە چۈشۈپ كېتەتتى .

بۇ قېتىممۇ شۇنداق بولدى . بارمان جەڭچىلىرى بىلەن دالادا كېتىپ باراتتى . ئۇشتۇمتۇت بىراقتىكى دۆڭنىڭ كەينىدىن ئاتلىق ، تۆگىلىك ، ھارۋىلىق ۋە پىيادە ئادەملەر چىقىپ كەلدى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ياش ـ قېرى ، ئەر ـ ئايال ۋە كىچىك بالىلارمۇ بار ئىدى . بارمان ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ شۇلارنىڭ ئالدىغا باردى . ئاياللار ۋە بالىلار ھۆكۈرەپ يىغلىماقتا ئىدى .

ـــ قىرغىزلار ... قىرغىزلار ... ـــ دەيتتى ئۇلار قوللىرى بىلەن يىراق بىر ياقلارنى كۆرسىتىپ .

تۆگىگە مىنىۋالغان تاقىرباش بوۋاي كۆز يېشىنى ئالمىنى بىلەن سۈرتۈپ ئەھۋالنى چۈشەندۈردى :

ـــ ئۇي ـ ماكانلىرىمىزنى تاشلاپ قېچىپ كېلىۋاتقانىدۇق . ئۇشتۇمتۇت قىرغىزلار كېلىپ قالدى . ئۇلار « بىزگە قۇل بولساڭلار ئۆلتۈرمەيمىز » دەپ بىرمۇنچە ئادەملەرنى تۇتۇپ كېتىشتى . بىز ئاران قېچىپ قۇتۇلدۇق .

بارمان قىلىچىنى يالىڭاچلاپ جەڭچىلىرىگە قارىدى .

ـــ يىگىتلەر ، ئالغا !

ئۇلار ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېتىشتى ۋە ئانچە ئۇزاق ئۆتمەيلا

يىراقتا كېتىۋاتقان قىرغىزلارنى كۆردى . قىرغىزلار قوللۇقتا تۇتۇلغان ئوتتۇز ـ قىرىقتەك ئادەمنى ئالدىغا سېلىپ ئاستا كېتىۋاتاتتى . قارىغاندا ، قىرغىزلار خېلى كۆپ بولۇپ ، بارمانىنىڭ جەڭچىلىرىدىن بەش ـ ئالتە ھەسسە ئارتۇق ئىدى . ھالبۇكى ، بارمان ، ئۆتەمىش قاتارلىق پىدائىيلار شۇ تاپتا تۇتقۇنلارنى قوتۇلدۇرۇشتىن باشقا ھېچنېمىنى ئويلىمايتتى . ئۇلار خوددى تۇلكە ، توشقانلارغا ئۆزىنى ئاتقان بۇركۇتلەردەك ئېتىلىپ كەلدى . ھايات ـ ماماتلىق تەڭسىز جەڭ بولدى . ھەر ئىككى تەرەپنىڭ جەڭچىلىرى قوتۇرغان قاپلانلاردەك ھەيۋەت بىلەن بىر ـ بىرىگە تاشلاندى . تۇتقۇنلار قىيا ـ چىيا ۋارقىرىشىپ ھەر تەرەپلەرگە قېچىشتى .

ئادەملەر رەھىم ـ شەپقەت دېگەننى ئۇنتۇشقانىدى . ئارسلانلار ، قاپلانلار تالاشسا ئۆزاق ئۆتمەي بولدى قىلىشىدۇ . لېكىن ، ئادەملەر بۇنداق شارائىتتا بولدى قىلمايدۇ ، قارشى تەرەپنى ئۇجۇقتۇرۇپ تۇگـتىۋەتمىگۈچە توختىمايدۇ . قانغا مىلەنگەن جەسەتلەر ھەر ياندا چېچىلىپ ، تېز كۆپەيگىلى تۇردى . ئىگىسىز قالغان ئاتلار ئۇركۈپ كەتكەنلىكتىن قاتتىق كىشنەپ جەڭ مەيدانىدىن قاچماقتا ئىدى .

بارمانىنىڭ پىدائىيلىرى خوددى مۆلدۈر تەگكەن باشاقلاردەك قىرىلىپ تۆكۈلمەكتە ئىدى . نېمە دېگەنبىلەنمۇ بىر ئادەمنىڭ بەش ـ ئالتە ئادەمگە تەڭ كېلىشى تەس بولىدۇ ـ دە . ئۆتەمىش ئېگەردىن كۆتۈرۈلۈپ ـ كۆتۈرۈلۈپ پۈتۈن كۈچى بىلەن غۇلاچلاپ قىلىچ ئۇرۇپ چارچىدى ، بىلەكلىرى تالدى ، تىنىقلىرى ئېغىرلاشتى . شۇنداقتىمۇ ، ئۇ قىلچە بوشاشماي ، چېكىنمەي قىرغىنچىلىقتا بەسلەشمەكتە ئىدى . ئۇ ئادەم ۋە ئاتلارنىڭ ئۆتكۈر قىلىچى بىلەن چېپىپ كەينى ـ كەينىدىن يىقىتىماقتا ئىدى .

ئاخىر قىرغىزلار ئۇستۈنلۈكنى ئېگىلدى . بارمانىنىڭ جەڭنى داۋاملاشتۇرغۇدەك جەڭچىلىرىمۇ قالمىدى . جەڭ مەيدانى قالايمىقانلىشىپ كەتتى. بەزىلەر ئۇرۇشۇۋاتقان ، بەزىلەر قېچىۋاتقان ، بەزىلەر قوغلاۋاتقان ... ئۆتەمىش ئۆچۈرىسىگە غىل ـ پال قاراپ بارمانىنى كۆرەلمىدى .

باشقا جەڭچىلەرمۇ كۆرۈنمەيتتى . ئۇ ئۇستى ـ ئۇستىلەپ كېلىۋاتقان قىرغىزلارغا قىلىچ ئۇرۇپ قوغدىنىپ ، ئاستا ـ ئاستا چېكىنىشكە باشلىدى . ئۇ بەلكىم قېچىپ قۇتۇلار ئىدى . ئۇ قىرغىزلارنى خېلى ئارقىدا قالدۇرۇپ ، جەڭ بولغان يەردىن يىراقلاپ كەتكەنىدى .

دەل شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆزى ھېلىقى تۇتقۇنلارغا چۈشۈپ قالدى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئېگىسىز قالغان ئاتلارنى تۇتۇپ قاچماقتا ، بەزىلىرى بېشى قايغان تەرەپلەرگە يۈگۈرۈپ ئوي ـ چوڭقۇرلارغا مۆكۈنمەكتە ئىدى . قىرغىزلار ئۇلارنى قوغلاپ بەزىلىرىنى قامچا بىلەن سالۋاپ ، بەزىلىرىنى قىلىچ بىلەن چاناپ ، بەزىلىرىنى قىل ئارقانلار بىلەن باغلاپ ئاتقا سۆرىتىپ ئېلىپ كەلمەكتە ئىدى .

كىيىملىرى يىرتىلىپ ، چاچلىرى چۈۋۈلۈپ كەتكەن بىر ياش قىز چىر ـ چىر چىرقىراپ ، خۇددى ئۇۋۇچىدىن قاچقان كېيىك بالىسىدەك يۈگۈرۈپ كەلمەكتە ئىدى . ئۆتەمىش ئۇنىڭغا بىر قارىدى ـ دە ، يۈرىكى « قارت » قىلىپ ، قاتتىق چۆچۈپ كەتتى . بۇ قىز ئۇنىڭغا تونۇشتەك ، ناھايىتى يېقىن تونۇشتەك بىلىنىپ كەتتى . ئۇ دەرھال ئېتىنىڭ بېشىنى شۇ تەرەپكە بۇرىدى ۋە كۆزلىرىنىڭ خاتا كۆرمىگەنلىكىگە ئىشەندى . بۇ قېچىپ كېلىۋاتقان قىز دەل ئايتۇزۇن ئىدى ، ئۆتەمىش شۇنچە ئۇزاقتىن بېرى ھەر جايلاردا ئىزلەپ تاپالمايۋاتقان ئۆزىنىڭ سۆيگىنى ئايتۇزۇن ئىدى .

ئۆتەمىشنىڭ كۆچىگە كۆچ ، جېنىغا جان قوشۇلغاندەك بولدى . ئۇ ئايتۇزۇن تەرەپكە ئېتىنى چاپتۇردى ئەمەس ، بەلكى قاناتلىنىپ ئۇچتى . شۇ ئەسنادا بىرنەچچە قىرغىز ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ قىزنى ئارىغا ئېلىۋالدى . ئۇلار بۇ ئولجىنى تالىشىپ ھەرياقتىن قول سېلىشتى . ئايتۇزۇن ھەددىدىن ئارتۇق قورقۇپ كەتكەنلىكتىن يىقىلىپ چۈشۈپ يېتىپ قالدى . قىرغىزلاردىن بىرى ئات ئۈستىدىن چاققانلىق بىلەن ئېگىلىپ ، ئۇنى قامالاپ كۆتۈردى ـ دە ، ئېگەرنىڭ ئالدىغا ياتقۇزۇۋالدى . ئەمما ئۇ ئولجىنى ئېلىپ قېچىشقا ئۇلگۈرمىدى . ئۆتەمىش مىسالى قارا بوراندەك ئۇچۇپ كېلىپ قىلىچ ئۇردى . قىز بۇلاڭچىسى موللاقلاپ چۈ-

شۇپ كەتتى . شۇنىڭ بىلەن ئايتۇزۇنمۇ يەرگە يېقىلىپ چۈشۈپ كەتتى ـ دە ، دەرھال قوپۇپ قېچىشقا تەمشەلدى .

ـــ ئايتۇزۇن ! ـــ دەپ توۋلىدى ئۆتەمش ۋە ئۇنى كۈچلۈك قولى بىلەن كۆتۈرۈپ ، ئېگەرنىڭ ئالدىغا ئولتۇرغۇزۇۋالدى .

ئايتۇزۇن بۇ جىددىي پەيتتە ھەرقانچە قورقۇپ كەتكەن بولسىمۇ ، ئۆزىنىڭ سۆيگىنىنى تونۇدى ۋە ئۇنىڭ بوينىغا ئىككى قولى بىلەن گىرە سېلىپ قۇچاقلىۋالدى . ھاياجان ۋە خەۋپ ـ خەتەر تۈيغۇسىدىن ياپراق-تەك تىترەپ تۇرغان ئىككى ئوتلۇق تەن بىر ـ بىرىگە چىرمىشىپ ، يېـ پىشىپ كەتتى . ئۇلاردىن بەتەر قېنى قىزىپ ، تىپىرلاپ تۇرغان ئارغىماق يـۇلقۇنۇپ چاپقىنىچە ئۇلارنى ياۋ ئارىسىدىن ئېلىپ قاچتى . بىر توپ قىرغىزلار ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ كەلمەكتە ئىدى ، ئۆتەمش ئۆـ تۈكلىرىنىڭ قاتتىق ئۆكچىلىرى بىلەن ئېتىنىڭ بىقىنلىرىغا نىقتاپ ، ئۇنى يەنمۇ تېز چېپىشقا زورلايتتى . لېكىن ، قارا تەرگە چۆمگەن ئارغىماق ھەرقانچە كۈچىگەن بىلەنمۇ مۆجىزە كۆرسىتەلمەيتتى . قىرغىزلار چۇقان سېلىپ بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا ئىدى .

ئالدى تەرەپتە ئۇ باشتىن بۇ باشقا كەڭ سوزۇلغان چوڭقۇر بىر يار كۆرۈندى . ئۆتەمش ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتمىدى . ئۇچقاندەك چې-پىنپ كېلىۋاتقان ئات بار كۈچىنى يىغىپ ئېتىلىپ سەكرىدى . ئاشىق ـ مەشۇقلارنى ئېلىپ ئۇچقان ئات خۇددى كۆلدىن قانات قېقىپ كۆتۈرۈلـ گەن غازدەك مۇئەللەقتە بىر تىپىرلىدى ـ دە ، يارنىڭ قارشى قېشىغا يې-تەلمەي پەسكە چۈشۈپ كەتتى . يار لېۋىدىكى ئات تۈياقلىرىدىن يىمىرـ لىپ چۈشكەن تاش ـ توپىلار ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن تۆكۈلۈپ كەتتى .

ئۆتەمش يارنىڭ ئۇ چېتىگە سەكرەپ ئۆتۈپ كېتەلەيمىز دەپ ئويلىدىمۇ ياكى قوغلىغۇچىلارنىڭ قولىغا تىرىك چۈشۈشنى خالىمىدىمۇ ، ئىشقىلىپ ، مۇشۇ يولنى تاللىۋالدى . بىر جۈپ ئاشىق ـ مەشۇق ئېتى بىلەن قوشۇلۇپ كۆز يەتكۈسىز چوڭقۇر يارنىڭ تېگىدىكى چوقچىيىپ چىقىپ تۇرغان قورام تاشلارغا ئۇرۇلۇپ بۇ دۇنيادىن ۋىدالاشتى .

× × ×

بارمان يۇزبېشى ئويمان يەردە هوشىدىن كېتىپ ياتاتتى . قانچە-لىك ۋاقىت ياتتىكىن ، ئىشقىلىپ ، هوشىغا كېلىپ كۆزلىرىنى ئاچقاندا پۈتۈن ئەتراپتا جىمجىتلىق هۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى . ئۇنىڭ بېشى غۇ-ڭۇلداپ ئاغرىپ تۇراتتى . ئۇ تەستە زېهنىنى يىغىپ جەڭ قىلغان ۋاقىت-نى ، مىنگەن ئېتىنىڭ قىلىچ زەربىسىدىن يىقىلغانلىقىنى ۋە ئۆزىنىڭ ئې-گىردىن قاگقىپ چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئەسلىدى . ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلارنى بىلمەيتتى . قارىغاندا ، ئۇ مۇشۇ ئويمانغا يىقىلىپ چۈشۈپ بېشى قاتتىق يەرگە ئۇرۇلۇشتىن زەخمىلەنگەنىدى . پۈتۈن بەدىنى ماغدۇرسىز-لىنىپ كەتكەنىدى . ئۇ مىڭبىر مۇشەققەتتە ئۆمىلەپ ئويماندىن چىقتى . قارىسا ، كۆز يەتكۈدەك ئارىلىقتىكى هەممە يەردە ئادەملەرنىڭ جەسەت-لىرى ، ئاتلارنىڭ ئۆلۈكلىرى ، قىلىچ ، نەيزە ، قالقانلار قالايمقان چېچە-لىپ ياتاتتى .

بارمان قاتتىق ئاغرىۋاتقان بېشىنى ئىككى قولى بىلەن چاڭگاللاپ ئۇزاق ئولتۇردى . ئۇشتۇمتۇت ، بىر چەتتە شىپىلدىغان شىرىقلىغان تا-ۋۇشى ئاڭلاندى . بارمان بېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ شۇ ياققا قارىدى . يىراقتىن بىر ئادەم كېلىۋاتاتتى . بۇ ئادەم ئۆزمۇ ، دۇشمەنمۇ ؟ بارمان قىمىر قىلماي ئۇنىڭغا قاراپ ئولتۇرىۋەردى . ئۆز بولسىمۇ ، دۇشمەن بول-سىمۇ ، نىمجان هالەتتە ئولتۇرغان بارمان چارىسىز ئىدى .

يوچۇن ئادەم يېقىن كەلدى .

ـــ بارمان يۇزبېشى ! بۇ سەنمۇ ؟ ـــ دەپ خىتاب قىلدى ئۇ .

ـــ هە ... سەنمىدىڭ ، باسان قارا ؟ ـــ بارمان زەئىپلەشكەن ئاۋازدا شۇ گەپنى ئاران ئېيتالىدى .

بۇ هەقىقەتەن ، تېخى بايىقى جەڭدە سۆيگەن يارى بىلەن بىللە قۇربان بولغان ئۆتەمىشىنىڭ ئاتىسى باسان قارا ئىدى . ئۇنىڭ ئۇچىسى-دىكى ئوق ياندىن ئىزمىلەنگەن ئاق بۆز كۆڭلىكى كىرلىشىپ يىرتىلىپ كەتكەن ، كۆك بۆز شىمىنىگمۇ بىر تىزى تېشىلىپ قالغان ، چاچ ـ سا-قاللىرى ئۆسۈپ پاخپىيىپ كەتكەنىدى . ئۇ ئاستا كېلىپ بارمانىنىڭ يې-

نىدا ئولتۇردى .

ـــ ئوغـلۇم ئۆتەمش قېنى ، بارمان ؟ ئۇ سەن بىلەن كەتكەنـ دىغۇ ؟ ـــ دەپ سوردى ئۇ .

بارمان بىر ئەسناغىچە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇردى . ئاندىن باسان قارىنىڭ ئۈمىد ۋە ئىلتىجا بىلەن تەلمۈرۈپ تۇرغان كۆزلىرىگە تىكىلدى .

ـــ ئۇ باشـتىن ـ ئاياغ مەن بـىلەن بىللـە بولدى ، ـــ دېدى ئۇ ، ـــ بۇگۈنكى جەڭگىمۇ بىز بىللە كەلگەنىدۇق ...

ـــ ھە ، ئاندىن كېيىنچۇ ؟ ئۇ قېنى ؟

ـــ كۆرمەيۋاتامسەن ، باسان قارا ، مەنمۇ تېخى ھېلىلا ھوشۇمغا كـەلدىم ... مەنمۇ سەندىن « ئۆتەمشنى كۆردۇڭمۇ » دەپ سوراي دەپ تۇراتتىم .

باسان قارا ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى . ئۇ ئەمدى بارمانغا گەپ قىلماستىن يۈگۈرۈپ بېرىپ ، ئۆلۈكلەرنى ئارىلاپ ، ھېلى ئۇنىڭغا ، ھېلى بۇنىڭغا ئېڭىشىپ قاراپ ئىزلىگىلى تۇردى . بارمانمۇ تەستە قوپۇپ ئۇنىڭغا ئەگەشتى . باسان قارا ھەربىر جەسەتنى كۆرگەندىن كېيىن يۈـ رىكى ئېچىشقاندا ھالدا :

ـــ ئەمەس ... ئەمەس ... ـــ دەپ پىچىرلايتتى .

شـۇ تەرىقىدە ئۇ پۈتۈن جەڭ مەيدانىنى ئالا قويماي ئارىلاپ چىقتى .

ـــ يـوق ، ـــ دېـدى ئۇ ئاخىر ئىزلەشـنى تامامـلاپ ۋە يەنىلا يىراق ـ يېقىنغا نەزەر تاشلاپ .

ـــ بەلكىم قېچىپ قۇتۇلغاندۇ ، ـــ دېدى بارمان .

ـــ ئايتۇرۇنمۇ تېپىلمىدى ، ـــ دېدى يەنە باسان قارا .

ـــ ئاتاڭ تاپار بوۋاي نەدە ؟ ـــ دەپ سوردى بارمان .

بـاسان قارا ئۈمىدسىزلىك ۋە ھەسرەتتىن روھى چۈشكەن ھالدا ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ يەرگە ئولتۇردى .

ـــ ئاتام قىرغىزلار ئوردۇبالىقا ھۇجۇم قىلىشتىن ئىككى كۈن

ئىلگىرى كېسەلدىن ساقىيالماي تۇگەپ كەتكەنىدى ، ـــ دېدى ئۇ .

ـــ ئەجدادلىرىمىزنىڭ پاك روھلىرى ئۇنى خۇشال قىلسۇن ، ـــ دېدى بارمان ، ـــ ئايتۇرۇنىنىڭ ئاتىسى تۇكەل بۇغىچۇ ؟

باسان قارا يەنە ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىدى .

ـــ ئۇنى تېخى بايا ئەنە ئاۋۇ يەرگە كۆمۈپ قويدۇم ، ـــ دېدى ئۇ قولى بىلەن بىر چەتنى كۆرسىتىپ ، ـــ بىز ھەممىمىز يۇرتداشلار بىلەن بىللە كۆچۈپ كېتىۋاتقانىدۇق . ئايتۇرۇن قىزمۇ ئاتىسى بىلەن بىللە ئىدى . كېيىن قىرغىزلارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىدۇق ... ئاندىن سىلەر كەلدىڭلار ... يالغۇز مەنلا قېچىپ قۇتۇلۇپتىمەن . قىرغىزلار كەتكەندىن كېيىن قايتىپ كېلىپ تۇكەل بۇغىنىڭ جەستىنى تاپتىم ، لېكىن ئۇنىڭ قىزى نەگە كەتكەندۇ ؟

شۇ تاپتا ئۇلار ھەر ئىككىسى كۆڭلىدە « ئۇ قىزنى قىرغىزلار تۇـ تۇپ كەتكەن بولسا كېرەك » دەپ ئويلاشتى ، ئەمما بۇنداق كۆڭۈلسىز گەپنى ئېغىزلىرىدىن چىقىرالمىدى .

باسان قارا ئورنىدىن تۇردى .

ـــ ئەمدى نېمە قىلىمىز ؟ نەگە بارىمىز ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ .

ـــ ئەمدى قانداق قىلاتتۇق ؟ ئۆزىمىزنىڭكىلەرنى ئىزلەپ تېپىشـ مىز كېرەك ، ـــ دېدى بارمان .

ئۇلار ئىككىسى جەڭ مەيدانىدىن ياخشىراق قىلىچ ، خەنجەرلەرنى تاللىۋېلىپ كەمەرلىرىگە ئاستى ، ئوقيا ۋە ئوق قاچىلانغان ساداقلارنى يەلكىلىرىگە ئارتتى . باسان قارا تېخىچە بېشى چىڭقىلىپ ئاغرىپ تۇرغان بارمان يۆزبېشىنى يۆلەشتۇرۇپ ماڭدى .

ـــ بۇنداق كېتىۋەرسەك قىرغىزلار يېراقتىن بىزنى كۆرۈپ قې لىشى مۇمكىن ، ـــ دېدى بارمان ، ـــ ياخشىسى ، ئاۋۇ يارنىڭ تېگى بە لەن ماڭايلى .

ـــ راست دەيسەن ، ـــ دەپ ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇلدى باسان قارا .

ئىككىيلەن يارنىڭ ئاسان چۈشكىلى بولىدىغان يانتۇراق يېرىنى

تاللاپ ئاستا تۆۋەنگە چۈشتى . ئۇلار يارنىڭ تېگىدە بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن ئۆتەمش بىلەن ئايتۇزۇننىڭ قانغا بويىلىپ تونۇغۇسىز بولۇپ كەتكەن جەسەتلىرىنى ئۇچراتتى . ياسان قارا :

— ۋاي بالام !!! — دەپ ئۆزىنى يەرگە تاشلىغىنىچە ھۆكۈرەپ يىغلاپ كەتتى .

× × ×

پان تېگىن ئۇزۇلدۈرمەي جەڭ قىلىپ ، يايلاق ۋە قىشلاقلارنى كېزىپ ، ئاچارچىلىق ۋە ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكىدە ھەر ياقلارغا چېچىلىپ كەتكەن ئۇرۇق ـ قەبىلىلەرنى بىر ـ بىرلەپ يىغىپ ، تەشكىللەپ كۈنىپېتىش تەرەپكە باشلاپ ماڭدى . ئۇنىڭ تۇغى ئاستىدا ئۇيۇشقانلار كۈندىن ـ كۈنگە كۆپەيمەكتە ئىدى . سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ تېنەپ يۈرگەن ئادەملەر ئۇرۇق ـ ئۇرۇقلار بويىچە ۋە پۈتۈن ـ پۈتۈن قەبىلىلىرى بىلەن كېلىپ ئۇنىڭ توپىغا قوشۇلماقتا ئىدى . دالادا ئۇزۇن سوزۇلۇپ كېتىۋاتقان ئاتلىق ، تۆگىلىك ، ھارۋىلىق ئادەملەر سېپىنىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغا كۆز يەتكۈزگىلى بولمايتتى . مىسلىسىز بەختسىزلىك ۋە بالايىئاپەتلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ ، ياشاش ۋە مەۋجۇت بولۇش ئۈچۈن ھايات ـ ماماتلىق سىناقلاردا قان كېچىپ كۈرەش قىلىپ ، تەقدىرنىڭ رەھىمسىز بوران ـ چاپقۇنلىرىغا بوي بەرمەي ئاجايىپ غەيرەت ـ شىجائەت بىلەن يېڭى يوللارنى ئېچىپ كېلىۋاتقان بۇ ئادەملەر پان تېگىنگە ئىشىنىپ ، ھالقىلىق پەيتلەردە ئۆزىنى كۆرسەتكەن بۇ قەھرىمانغا ئەگەشكەنىدى .

پان تېگىن كىشىلەرگە يولىيورۇق ۋە مەدەت بېرەتتى .

— قېرىنداشلار ، — دەپ خىتاب قىلاتتى ئۇ ، — بىز ئەمدى تەڭرىتاغ ئەتراپلىرىغا كۆچۈپ بارىمىز . ئۇ يەرلەردە بىزنىڭ ئۆز ئادەملىرىمىز ياشايدۇ . تەڭرىتاغ ئەتراپلىرىدىكى بوستانلىقلاردا ياشاۋاتقان ئاشۇ قانداش ، نەسىلداش تۇغقانلىرىمىز بىزنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

ئۇلار يول بويى قوغلاپ كەلگەن قىرغىزلار بىلەن جەڭ قىلىپ ، قەدەممۇ قەدەم ئورخۇن ، سېلېنگا ، تۇغلا ۋادىلىرىدىن يىراقلاپ كەتـ مەكتە ئىدى . ئۆتۈكەن تاغلىرى ئاستا ـ ئاستا ئۆپۈقتا ئولتۇرۇشۇپ كېـ تـىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى . پان تېگىن ئاشۇ ئارقىدا قېلىۋاتقان تاغ ـ دالالارغا ، ئاشۇ ئانا تۇپراققا ھەسرەتلىك كۆزلىرى بىلەن قاراپ ئېغىر خورسىناتتى . ئۇ ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى توققۇز ئوغۇز قەـ بىلىسىنىڭ ئەتراپىغا ئۇيۇشتۇرۇپ ، تەشكىللەپ ماڭغان بولسىمۇ ، يەنە بىر قىسىم ئۇرۇق ـ قەبىلىلەر ئۇنىڭغا قوشۇلماي ھەر تەرەپلەرگە چېچـ لىپ كەتتى . ئۇلارنىڭ بەزىلىرى سەددىچىن سېپىلىنىڭ شەرقىي ئۇچىغا تـوغرا كېلىدىغان يەرلەردە ماكانلاشقان تاتابى قەبىلىسىنىڭ ئارىسىغا بېـ رىـپ پاناھلىق تاپتى ؛ بەزىلىرى ئۇنىڭدىنمۇ يىراققا ئۆتۈپ ، ئامۇر دەر ـ ياسى ۋادىسىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق قىلىدىغان تاتار قەبىلىلىرىگە قو ـ شۇلۇپ كەتتى .

پەقەت ئۆگە تېگىنلا ھېچ ياققا كەتمەي ، ئورخۇن يايلاقلىرىدا يـۆتكىلىپ يۈرۈپ قىرغىزلارغا تېگىش قىلماقتا ئىدى . ئۇ ئۆزىنى ئۇيغۇر خـانلىقىنىڭ قاغانى دەپ ئېلان قىلغان بولغاچقا بۇ يەرلەرنى ئاسانلىقچە تاشلاپ كېتىشكە كۆڭلى ئۇنىمايتتى . پان تېگىن تېخى يېقىندىلا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ ، غەربكە بىرلىكتە كۆچۈش تەكلىپىنى بەرگەنىدى . ئۆگە تېگىن ئۇنىمىدى .

« ياق ، ـــ دېگەنىدى ئۇ ، ـــ سەن مېنىڭ قاغان بولۇشۇمنى قوللىمىدىڭ . ئىككىمىزنىڭ يولىمىز باشقا . مەن جەنۇبقا بارىمەن . تاب ـ غـاچلارنىڭ يېرىگە بېرىپ ، ئۇلاردىن ياردەم ئالىمەن . تەيخې قاتۇن مې ـ نىڭ ئىلكىمدە ، شۇڭا تابغاچلار ماڭا ياردەم بېرىدۇ » .

پان تېگىن شۇ ئىشلارنى ئويلىسا كۆڭلى بۇزۇلاتتى . « ئۆگە تـېگىن بىز بىلەن بىللە كۆچكەن بولسا ياخشى بولاتتى . كېيىن ئۇنى رەسمىي قاغان قىلساقمۇ بولاتتىغۇ ، ـــ دەپ ئويلايتتى ئۇ ، ـــ بىز خەق بەك بۆلۈنۈپ كەتتۇق ، زادى بىرلىشەلمىدۇق . ۋەزىيەت ھەر جەھەتتىن بىزگە پايدىسىز بولۇۋاتقان بۇنداق شارائىتتا ئادەملىرىمىزنى يىغىپ ،

كـۇچمىزنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ ، خەلقىمىزنىڭ ھاياتلىقىنى ساقلاپ قېـ لىشىمىز كېرەك » .

ئېغىر خىياللار ، ئازابلىق كەچۈرمىشلەر پان تېگىننىڭ يۈرىكىنى قىساتتى . لېكىن ئۇ ئاشۇ ئېغىر خىياللارنىڭ ئىسكەنجىسىدىن زادى قۇـ تۇلالمايتتى . « بىزنىڭ پەزىلىتىمىز يوقالغانمۇ ؟ ــ دەپ ئويلايتتى ئۇ ، ــ ھېچكىمنىڭ گېپىنى ھېچكىم ئاڭلىمايدۇ . ھەممىسى ئۆزىنى بـ ىرىنچى دەپ چاغلايدۇ ، خۇددى بىرىنچى بولغانلار باشقىلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىماسلىقى ، باشقىلارنىڭ باشقۇرۇشىغا بويسۇنماسلىقى كېرەكتەك يو ـ غانچىلىق قىلىشىدۇ . بىر ئادەم باشلىق بولۇپ تىكلەنسە باشقىلار ئۇنى قوللاش ۋە يار ـ يۆلەكتە بولۇش ئەمەس ، ئەكسىچە ، ئۇنى غاجايدۇ . ئۇنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىغا كۆز يۇمۇپ ، ھامان قۇسۇر تاپىدۇ ، ئۇنىڭ ئە ـ يىبىنى ئېچىپ ، كەمچىلىكلىرىنى مۇبالىغىلەشتۈرۈپ ، ئۇنىڭ يۈزىنى تۆكۈشكە ۋە ئاخىر ئۇنى قاتاردىن يوقىتىۋېتىشكە تىرىشىدۇ . ھەممىسى « مەن بولسام » دەپلا تۇرۇشىدۇ ، رىقابەتلەشمەستىن دۇشمەنلىشىدۇ ، خۇددى باشقىلاردا ، جۇملىدىن ئۆزىدە ھېچقانداق كەمچىلىك بولمايدـ غاندەك چالۋاقاپ سەكرىشىدۇ . ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا بىز ئىناق ، ئىتتىپاق بولغانلىقىمىز ئۈچۈن ھېچكىم بىزگە تەڭ كېلەلمىگەنىدى . قۇدرەتلىك تاڭ سۇلالىسىنى ھالاك بولۇش گىردابىغا ئاپىرىپ قويغان ئەن لۇشەن ـ شى سىمىن قوشۇنلىرى بىزدىن دەككىسىنى يېگەنىدى ؛ قىرغىز ، قار ـ لۇق ، باسمىل ، تاتابى ، قىتان ، تاتار ، ئاشىنا قاتارلىق قەبىلىلەر بىرلـ شىپ ھۇجۇم قىلىپمۇ بىزنىڭ بىر تال تۈكىمىزنى تەۋرىتەلمىگەنىدى . ئەمدى يالغۇز قىرغىزلار ئۆزلىرىلا ... »

پان تېگىننىڭ يۈرىكى ئېچىشتى ، ئازابلىق خىياللار ئۇنىڭ بېـ شىنى ئەگدى . شۇ ئەسنادا كىمدۇر بىرىنىڭ :

ــ قاراڭلار ، ئىككى ئادەم كېلىۋاتىدۇ ، ــ دەپ ۋارقىرىشى ئۇ ـ نىڭ خىياللىرىنى بۆلدى .

چەكسىز ئۈپۈق سىزىقىدا پىيادە كېلىۋاتقان ئىككى ئادەمنىڭ قا ـ رىسى ئىلغا قىلىندى . بىر نەچچە يىگىت ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ شۇ تە ـ

رەپكە كەتتى ۋە ئۇزاق ئۆتمەي ھېلىقى ئىككى ئادەمنى ئاتلىرىغا مىنگەشتۈرۈپ قايتىپ كەلدى . ئورۇقلاپ ، ماغدۇرسىزلىنىپ ، ئاران جېنى قالغان بۇ ئىككى ئادەم باسان قارا بىلەن بارمان يۇزبېشى ئىدى . پان تېگىننىڭ ئادەملىرى ئۇلارغا سۇ ، تالقان بېرىپ قورساقلىرىنى توقلىدى ۋە ئۆزلىرى ھەيدەپ كېتىۋاتقان يىلقا ئىچىدىن ئىككى ئاتنى ئۇلارغا ھەدىيە قىلدى . بارمان ئۇلارغا مىننەتدارلىق بىلدۈردى :

ـــ تەشەككۈر ، قېرىنداشلار . بىز چۆلدە ئۆلۈپ تۈگىشىدىغان بولدۇق دەپ ئويلىغانىدۇق ، بىزنى قۇتقۇزۇپ قالدىڭلار .

باسان قارا گەپ قىلمىدى . ئۇ بارلىق يېقىن كىشىلىرىدىن ئايرىلىپ يېگانە ئۆزى قالغان بولغاچقا ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز قايغۇ ـ ھەسرەت ئۇنى گاراڭ قىلىپ قويغانىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ قۇتۇلۇپ قالغىنىغا خۇشال بولغاندەكمۇ كۆرۈنمەيتتى .

غەربكە كۆچۈش دولقۇنى شۇ تەرىقىدە يېڭى ـ يېڭى ئادەملەر بىلەن تولۇقلىنىپ ، كۈندىن ـ كۈنگە ئۇلغىيىپ ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى . ۋەھالەنكى ، قىرغىزلارمۇ بولدى قىلمىدى . ئۇلارنىڭ يىراقتا يۈرەر قىسىملىرى ئۇشتۇمتۇت ئۇچۇپ كېلىپ زەربە بېرىپ تۇراتتى . بارمان بىلەن باسان قارا توپقا قوشۇلۇپ ئىككى كۈندىن كېيىن قىرغىزلارنىڭ خېلى زور قوشۇنى ھۇجۇم قىلىپ كەلدى .

پان تېگىننىڭ جەڭگىۋار قىسىملىرى ئائىلە ـ تاۋابىئات ۋە مال ـ مۈلۈكلەرنى قوغداش ئۈچۈن قىرغىزلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ توسۇپ زەربە بەردى . خۇددى ھەر قېتىمقىدەك ئىنتايىن شىددەتلىك رەھىمسىزلەرچە قىرغىن قىلىش جېڭى باشلىنىپ كەتتى . سالامەتلىكى ئەسلىگە كېلىپ قالغان بارمان بۇ قېتىمقى جەڭدە ئاجايىپ باتۇرلۇق كۆرسەتتى . ئۇ ئېتىنى بوراندەك ئۇچۇرتۇپ كېلىپ جەڭنىڭ قايناملىرىغا بۆسۈپ كىرىپ كېتەتتى . ئەينەكتەك چاقناپ تۇرغان ئۆتكۈر قىلىچىنى شۇ قەدەر كامالەتكە يەتكەن ماھارەت بىلەن چاپاتتىكى ، ھەر چاپقاندا بىرىنى يېقىتماي قويمايتتى . ئۇ « ئۆلۈم ، خەۋپ ـ خەتەر » دېگەن سۆزلەرنىڭ مەنىسىنى ئۇنتۇغانىدى . ئۇ قىلىچىنى شۇنچە چاققانلىق بىلەن ئۇيانغىمۇ ، بۇ-

يانغىمۇ ئۇرۇپ ، كەينى ـ كەينىدىن زەپەر قۇچۇپ ، توختىماي ئىلگىرىلەپ كېتىۋەردىكى ، ئۇنىڭ شۇنچە پۇتمەس ـ تۈگىمەس كۈچ ـ قۇۋۋىتىنى نەدىن تاپقانلىقىنى چۈشىنىش قىيىن ئىدى . ئۇ گويا كىم بىر ئوت ، گويا كىم بىر قىسىم خەنجىرى ئىدى .

ھالبۇكى ، ئوتنىڭمۇ ئۆچىدىغان ۋاقتى ، خەنجەرنىڭمۇ سۇنىدىغان مىساللىرى بولىدۇ . گويا كىم مەزمۇت قارىغاي ئۆرۈلۈپ چۈشكەندەك بولدى . بارمانىنىڭ ئېتى بېشىغا قىلىچ يەپ ، خۇددى ئاسماندىن ئۇچۇپ چۈشكەن يارىدار بۈركۈتتەك يەرگە « گۈپ ! » قىلىپ يېقىلىپ چۈشتى . بارمان باتۇرنىڭ ئوڭ پۇتى ئاتنىڭ ئاستىدا بېسىلىپ قالدى . باتۇر پۇتىنى چىقىرىۋېلىش ئۈچۈن كۈچىنىپ تىرىشىپ باقتى ، ئامال بولمىدى . شۇ ھامان قىرغىز ئەسكەرلىرى ئۇنىڭ ئۇستىگە باستۇرۇپ كېلىپ ، ئۇنى ھەر تەرەپتىن قىلىچلاپ ، قىيما ـ چىيما قىلىۋەتتى .

× × ×

پان تېگىن ئۆز ئادەملىرىنى باشلاپ غەربكە يۈرۈشنى داۋاملاشتۇرماقتا ئىدى . ھالاكەت دېگىزىغا ئوخشاپ قالغان جەڭ مەيدانى ئاستا ـ ئاستا ئارقىدا قالماقتا ئىدى . قىرغىزلار ئېغىر تالاپەت تارتىپ چېكىنىپ كەتتى . پان تېگىنىڭ قوشۇنىدىنمۇ كۆپلىگەن مۇنەۋۋەر جەڭچىلەر سەپتىن ئايرىلدى .

باسان قارا غىچىرلاپ كېتىۋاتقان كۆتەك ھارۋىدا ئولتۇرۇپ ، ھەسرەتلىك كۆزلىرى بىلەن يىراق ـ يىراقلارغا قارايتتى . ئۇنىڭ قەلبىنىڭ چوڭقۇر يېرىدىن يىغا ئەمەس ، يىغلىغانغا ئوخشايدىغان بىر خىل ئېچىنىشلىق سادا ئۇرغۇپ چىقتى :

ـــ ئاھ كۆك تەڭرى ! ئەي ئالەمنى ياراتقان بەش تەڭرى ! بىز خەققە نېمە كۆرگۈلۈك بۇ ؟ تەڭرىلەرگە يارىمايدىغان شۇنچە ئېغىر گۇناھلارنى ئۆتكۈزدۇقمۇ ؟

باسان قارا ئاقىرىشقا باشلىغان چاچلىرى ئۆسۈپ كەتكەن بېشىنى

ئەلەم بىلەن چايقاپ ئۆزئىچىدە مۇلاھىزە قىلاتتى : « بىز خەق ياخشى كۆنلەرنىڭ قەدرىنى بىلمىدۇق . كۆڭلىمىزنى پاك تۇتالمىدۇق . ئالەمنى ياراتقان بەش تەڭرى بىزنى نېيىتىمىزگە يارىشا مۇشۇنداق كۆنگە قويدى » .

باسان قارا ئىچ ـ ئىچىدىن خورسىنىپ ئېغىر « ئۇھ » تارتتى ۋە يىغلۇۋەتمەسلىك ئۈچۈن بېشىنى كۆتۈرۈپ يۇقىرىغا قارىدى . بۇلۇتلۇق كۆل رەڭ ئاسماندا تەنھا بۇركۈت قۇدرەتلىك قاناتلىرىنى كەڭ يېيىپ لەرزان پەرۋاز قىلماقتا ئىدى .

« ئۇمۇ ماڭا ئوخشاش بارلىق يېقىن قايغاشلىرىدىن ئايرىلىپ يېتىم قالغانمۇ ؟ » باسان قارا ئىختىيارسىز تۇردە شۇ گەپلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى .

ئۇ ھارغىنلىق ، ئاچلىق ۋە قايغۇ ـ ھەسرەتتىن نۇرسىزلانغان كۆزلىرىنى تەنھا بۇركۈتتىن ياندۇرۇپ ، پان تېگىنگە ئەگىشىپ كېتىۋاتقان بۇ تەقدىرداش ئادەملەر سېپىگە قارىدى . پۈتۈن قاقاس دالانى بىر ئېلىپ كېتىۋاتقان ئاتلىق ، تۆگىلىك ، ھارۋىلىق ئادەملەر ... ئەرلەر ، ئاياللار ، ياشلار ۋە قېرىلار ، خۇددى چوڭ ئادەملەردەك قاپاقلىرىنى تۇرۇپ جىددىي قىياپەتتە كېتىۋاتقان ئۆسمۈر باللار ، بۇ قارا قىسمەتنىڭ خەۋپلىك ئۆتكەللىرىنى تېخى بىلمەي ئانىلىرىنىڭ ئەمچەكلىرىنى ئېمىپ كېتىۋاتقان بوۋاقلار ...

« ئاقمۇستىمىز قانداق بولار ؟ ـــ دەپ يەنە ئويلىدى باسان قارا ، ـــ مۇشۇنىڭ بىلەن تۈگىشىپ كېتەرمىزمۇ ؟ ياكى تەڭرىلەر بىزگە ھاياتلىق يولى بېرەرمۇ ؟ ئەي كۆك بۆرە ! بىزگە نىجاتلىق ئاتا قىلغىن ! بىزنى يورۇق يولغا باشلىغىن ! »

باسان قارا شۇ خىيال بىلەن ئۇمىدكە تولغان ھالدا بېشىنى كەسكىن كۆتۈرۈپ ، ئۇياق ـ بۇياققا نەزەر تاشلىدى . ئۇ مۇشۇ ئەتراپتا بىرەر بۆرىنى چېلىقتۇرۇشقا تەقەززا ئىدى . بىرەر بۆرە ئۇچراپ قالسا ياخشى بولاتتى ! ئالدى تەرەپتە ۋە ئىككى يانداً بۆرە كۆرۈنمىدى . باسان قارا ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ قارىدى ـ دە ، بىر دەقىقە خۇددى قېتىپ قالغان-

دەك تۇرۇپ قالدى .

باسان قارىنىڭ ھارۋىسىدىن ئانچە يىراق بولمىغان يەردە ئاتقا مىنىۋالغان بىر ئۆسمۈر بالا كېلىۋاتاتتى . ئۇ مىنگەن قاۋۇل چىلان تورۇق ئات بىلەن ئورۇق ھەم تاقىر باش ئوغۇل بالىنىڭ كىچىككىنە گەۋدىسى ئاجايىپ تەسىرلىك سېلىشتۇرما ھاسىل قىلاتتى . كىچىك بالىنىڭ ئۈيۈقۇسى كېلىپ ئۇخلاپ قالاي دەپ قالغانىدى . ئۇ تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا مۈگدەپ كېتەتتى ۋە دەرھال كىچىككىنە قوللىرى بىلەن ئاتنىڭ ئۇزۇن يالىنى چىڭ سىقىملاپ تۇتۇۋالاتتى ـ دە ، يۇمۇلغان كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ، خۇددى ئۇركۈپ كەتكەن تىيىندەك ئۆپچۆرىسىگە ئىنتىك قاراپ قويياتتى .

باسان قارا ھەممىنى ئۇنتۇپ شۇ بالىغا قاراپ قالدى . ئۇنىڭغا قارىغانسېرى ئىچىدە بىر يەرلىرى ئىللىپ قالغاندەك بولدى ، ئانىسىنىڭ قۇچىقىغا ېېشىنى قويۇپ تاتلىق ئۇخلايدىغان يېشىدا ئۇيقۇغا بوي بەرمەي ئاتنىڭ يالىغا يېپىشىپ كېتىۋاتقان بۇ كىچىككىنە باتۇر ئەزىمەتكە ئامراق لىقى كەلدى . « ئۇيغۇر بالىلىرى ئات ئۈستىدە تۇغۇلۇپ ، ئات ئۈستىدە ئۆلىدۇ » دېگەن ماقال ئۇنىڭ مېڭىسىدە گويا ئەكس سادا پەيدا قىلدى .

ـــ ئەي ئوغلۇم ، ـــ باسان قارا ئۇ بالىنى ئۇخلاپ قېلىپ يىقىلىپ چۈشمىسۇن دەپ ئىختىيارسىز تۇردە ئۇنى چاقىردى ۋە ھارۋىدىن سەكرەپ چۈشۈپ ئۇنىڭ ئالدىغا باردى .

بالا چۆچۈپ كەتتى ۋە قاپقارا مۇنچاقتەك كۆزلىرىنى چىمچقلىتىپ باسان قارىغا قاردى .

ـــ ئۇيقۇڭ كەلدىمۇ ، بالام ؟ ـــ دېدى باسان قارا مۇلايىملىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ .

ـــ ھەئە ، ئۇيقۇم كەلدى ، ـــ دېدى بالا گۆدەكلەرچە زىل ئاۋازدا .

ئۇنىڭ بۇنداق جاۋابىدىن ۋە چىراي ئىپادىسىدىن ئۇيقۇ ئازابىغا بەرداشلىق بېرەلمەيۋاتقانلىقى ھەم چوڭلارنىڭ غەمخورلۇقىغا بەكمۇ ئېھتىياجلىق بولۇۋاتقانلىقى ئىپادىلىنىپ تۇراتتى .

ـــ كـەلگىن بالام ، مېنىڭ ھارۋامدا يېتىپ ئۇخلىۋالغىن ، ـــ دېـدى باسان قارا ۋە ئۇنى ئات ئۈستىدىن كۆتۈرۈپ ئېلىپ ، ھارۋىغا ئولتۇرغۇزدى .

ـــ بۇ سىزنىڭ ھارۋىڭىزمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى بالا ، ـــ سىزنىڭ بالىڭىز يوقمۇ ؟ ئۆزىڭىز يالغۇز كېتىۋاتامسىز ؟

ـــ شۇنداق بالام ، ئۆزۈم يالغۇز ، ـــ دېدى باسان قارا ، ـــ بۇ ھارۋا ئەسلى باشقا خەقنىڭ ئىدى . ئۆتكەنكى جەڭدە ئۇلار ئۆلۈپ كەتتى . بۇ ھارۋا ئەمدى ماڭا قالدى ... ھە ، مانا بۇ يەردە ياتقىن .

باسان قارا ئۆزىنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىنى يېيىپ سېلىپ ، بالىغا ئورۇن راسلاپ بەردى ۋە ئۇ بالىنىڭ ئېتىنى چۈلۈۋىرىدىن ھارۋىنىڭ كەينىگە باغلاپ قويدى . بالا يات كىشىدىن يېتىرقاپ ياتقىلى ئۇنىمىدى . ئۇنىڭ ئۈيقۇسىمۇ ئېچىلىپ كەتكەندەك ئىدى .

باسان قارا ئاتىلارچە مېھرىبانلىق كۆرسىتىپ ، ئۇنىڭ تاقىر بېشىنى سىلىدى .

ـــ ئاتا ـ ئانىلىرىڭ قېنى ، بالام ؟

بـالىنىڭ دۈپدۈگىلەك مۇنچاقتەك قارا كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلۇپ كەتتى . باسان قارىنىڭ قەلبى لەرزىگە كەلدى . ئۇ ھەممىنى چۈشەندى . « ئاپلا ، سورىمىسام بوپتىكەن » دەپ ئويلاپ قالدى ئۇ ، لېكىن سورىمىسمۇ بولمايتتى ، ئەلۋەتتە .

بـالىنىڭ ئورۇق ، ئاجىز مۈرىلىرى تىترەپ ، سىلكىنىپ كەتتى . ئۇ ئۆزىنى باسالماي ئۇن سېلىپ يىغلىۋەتتى .

ـــ يـىغلىما ، بالام ، يىغلىما ، ـــ دېدى باسان قارا ئۇ بالىنى باغرىغا بېسىپ ، ـــ يىغلىما ، سەن يېتىم ئەمەس ... مەن ساڭا دادا بولىمەن ... يىغلىما ... يىغلىما ...

بـاسان قارا يېتىم بالىغا تەسەللى بولىدىغان باشقا سۆز تاپالماي ھامان « يىغلىما ، يىغلىما » دەپ تەكرارلايتتى . لېكىن ، ئۆزىنىڭمۇ كۆزلىرىدىن سەلدەك ياش قۇيۇلۇپ كەتتى . ئۇ يىرىك ساقال بېسىپ كەتكەن يۈزىنى بالىنىڭ يۈمران مەڭزىگە يېقىپ ، ئۇنى مەھكەم قۇچاقلاپ ،

ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى .

ـــ يىغلىما ، سەن مېنىڭ بالام ... مەن سېنىڭ دادالڭ ...

ئۇلار ئىككىسىنىڭ ئىسسىق ياشلىرى قوشۇلۇپ كەتتى . ئىككىيلەن بىر ـ بىرىگە يېپىشىپ ، ئىچىدىكى توشۇپ كەتكەن دەرد ـ ھەسرەتلىرىنى بىراقلا چىقىرىپ تۆگىتىۋەتمەكچى بولغاندەك يىغلاۋەردى ، يىغلاۋەردى ...

× × ×

پاسان تېگىن ئۆزىنىڭ يۇلتۇز قاشقىلىق قارا ئېتىدا باھادىرلارچە سالاپەت بىلەن ئولتۇرۇپ ، ئۆتكۈر كۆزلىرىنى ئۇپۇقتىن ئۇزمەي سەپ ئالدىدا كېتىۋاتاتتى . ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ۋە ئومۇمەن پۈتۈن تۇرقىدىن پولاتتەك ئىرادە ۋە پۈتمەس ـ تۈگىمەس كۈچ ـ غەيرەت ئىپادىلىنىپ تۇراتتى . مىڭلىغان ، ئون مىڭلىغان ئادەملەر خۇددى تەڭرىگە تېۋىنغاندەك ئۇنىڭغا ئىشىنىپ ، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كەلمەكتە ئىدى .

پايانسىز دالانىڭ چېكى كۆرۈنمەيتتى . تۇرۇپ ـ تۇرۇپ يىراقتىكى ئۇپۇقتا قۇلانلار ياكى جەرەن ، بۆكەنلەر توپ ـ توپى بىلەن كۆرۈنۈپ قالاتتى . بۇنداق چاغلاردا پاسان تېگىننىڭ ئۇچقۇر ئارغامچىلارغا مىنگەن ياش نۆكەرلىرى ئوقيالىرىنى تەييارلاپ ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ كېتەتتى . باشقىلار يەنە تەرتىپنى بۇزمايلا يۇرۇشنى داۋاملاشتۇراتتى . كىشىلەر شۇ تاپتا ئۆزلىرىگە ئوزۇق بولىدىغان ياۋايى ھايۋانلارنى ئوۋلاشتىنمۇ بەكرەك بۆرىلەرنى ئۇچرىتىشقا ئالدىرايتتى . ئۇلارنىڭ بۇ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشتى . ئەر ۋە ئاياللار بىردەك خۇشال چۇقان كۆتۈرۈشتى :

ـــ بۆرە ! بۆرە !

ـــ ئەنە ، قاراڭلار ، بىر توپ بۆرىلەر كەلدى !

ھەممە ئادەمنىڭ روھى كۆتۈرۈلۈپ ، كۆزلىرى شادىيانە چاقناپ كەتتى . بۆرىگە بولغان ئەنئەنىۋى ئېتىقاد كۈچى ئېزىلگەن قەلبلەرگە

ئىشەنچ ئاتا قىلاتتى . ئادەملەرنىڭ جېنىغا جان ، كۆچىگە كۆچ قوشۇلغاندەك بولدى .

باسان قارا مۇشۇ ئېغىر كۈنلەردە تەقدىرى قوشۇلغان يېڭى ئوغلىنى بىر قولى بىلەن قۇچاقلاپ ، ئىككىنچى قولى بىلەن يىراقنى كۆرسەتتى .

— كۆردۈڭمۇ ، بالام ؟ ئاۋۇ بۆرىلەرنى كۆردۈڭمۇ ؟

ھەممە ئادەم بۆرىلەرگە قاراپ غۇلغۇلا قىلىشماقتا ئىدى . باسان-نىڭ بۇ ئاسراندى ئوغلىمۇ ھارۋىدا ئۆرە تۇرۇپ شۇ ياققا قارىدى .

— دادا ، مەن ھارۋىدا ئولتۇرمايمەن ، — دېدى ئۇ ، — ئېتىمنى مىنەيچۇ ، بۆرىلەرگە يېقىنراق بېرىپ كۆرۈپ باقاي .

— ماقۇل ئوغلۇم . يىگىتتەك گەپ قىلدىڭ .

ئۆسمۇر بالا ھارۋىدىن ئەپچىللىك بىلەن سەكرەپ چۈشتى ۋە ئېگىز ئاتنىڭ يالىغا ئېسىلىپ تەستە ئېگەرگە چىقتى .

بۆرىلەر بۇ كۆچمەنلەرگە بىردەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن كەينىگە بۇرۇلدى ـ دە ، يىراقلاردا كۆزدىن غايىب بولدى .

شۇ ئارىدا كىمدۇر بىرى ئۇنلۇك خىتاب قىلدى :

— قاراڭلار ، ئالدىمىزدا دەرەخلەر كۆرۈندى !

— بۇ ئېۋىرغول بوستانلىقى ، — دېدى باسان قارا ھاياجانلانغان ھالەتتە شۇ ياققا كۆز تىكىپ .

پان تېگىن خۇددى ئاۋۇالقىدەكلا باھادىرلارچە قىياپەت ۋە ئۇلۇغۋار سالاپەت بىلەن ئادەملەرنى تەكرىتاغقا تۇتاشقان ئاشۇ ئېۋىرغول بوستانلىقىغا باشلاپ كېتىۋەردى . ئۇنىڭغا ياندىشىپ كېلىۋاتقان بايراقدارنىڭ قولىدىكى ئالتۇن رەڭلىك بۆرە بېشىنىڭ شەكلى چۈشۈرۈلگەن كۆك بايراق ئېۋىرغول تەرەپتىن سوقۇۋاتقان مەيىن شامالدا ئېچىلىپ ، يېپىلىپ شوخ لەپىلدىمەكتە ئىدى .

ئورخۇن ھەققىدە سۆھبەت

(خاتىمە ئورنىدا)

ـــ مۇئەللىم ، مەن يېقىندا « ئورخۇن شەجەرىسى » ناملىق رو-مانىنى ئوقۇپ چىقتىم . ئۇيغۇر قەبىلىلىرى پان تېگىننىڭ رەھبەرلىكىدە قۇمۇل بوستانلىقىغا يېتىپ كەلگەندە رومان ئاياغلاشتى . كېيىن قانداق بولغان ؟

ـــ ھە ، قارىغاندا ، سەن بۇ رومانغا قىزىقىپ قاپسەن ـ دە . تە-رىشچان ئوقۇغۇچىلىقىڭ بۇ گەپلىرىڭدىنمۇ چىقىپ تۇرىدۇ . ئەمىسە ئاڭلاپ قوي . ئورخۇندىكى ئۇيغۇر خانلىقى يىمىرىلگەندىن كېيىن ئۇي-غۇرلارنىڭ ئاساسلىق قەبىلىلىرى بىرلىكنى بۇزماي پان تېگىننىڭ رەھ-بەرلىكىدە غەربكە كۆچۈپ ھازىرقى قۇمۇل ، تۇرپان ، جىمسار ئەتراپلا-رىدىكى جايلاردا ئولتۇراقلاشتى . كېيىن ئۇلار تۇرپان ۋە جىمسارنى قوش ئاستانە قىلغان ئىدىقۇت ئۇيغۇر خانلىقىنى بەرپا قىلدى . ئۇنىڭ-دىنمۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردا بۇ خانلىقنىڭ چېگرىلىرى جەنۇبتا ھا-زىرقى كۇچا ، شىمال ۋە غەربتە ئېمىل ۋە ئىلى دەريا ۋادىلىرى-غىچە كېڭەيدى .

ـــ مۇئەللىم ، ئورخۇن يايلاقلىرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ھەممىسى ئىدىقۇت خانلىقىدا ماكانلاشتىمۇ ؟

ـــ ياق . بىرقىسىم ئۇيغۇرلار ھازىرقى گەنسۇ ئۆلكىسىگە تەۋە جايلارغا بېرىپ ، ئۇ يەردە گەنجۇ ئۇيغۇر خانلىقىنى قۇردى . يەنە بىر قىسمى ئوتتۇرا تۈزلەڭ رايونىغا كۆچۈپ كەتتى . يەنە زور بىر تۈركۈم ئۇيغۇر قەبىلىلىرى تارىم ۋادىسى ، ئامۇ دەريا سى بىلەن سىر دەريا سى

ئوتتۇرىسىدىكى جايلار ۋە يەتتە سۇ رايونلىرىغا[1] تارقاقلىشىپ ، شۇ جايلاردىكى تۈركىي قەبىلىلەر بىلەن بىرلىكتە قەشقەر ۋە بالاساغۇن شەھەرلىرىنى قوش ئاستانە قىلغان قاراخانىلار سۇلالىسىنى قۇرۇپ چىقتى .

— مۇئەللىم ، ئورخۇن ئۇيغۇرلىرى نېمە ئۈچۈن باشقا يەرلەرگە بارماي مۇشۇ يەرلەرگە كەلگەن ؟

— چۈنكى ، بۇ يەرلەردە ئەزەلدىن ئۇيغۇر قەبىلىلىرى ياكى ئۇلارغا تۇغقان قەبىلىلەر ياشاپ كەلگەن . شۇڭا ، ئورخۇنلۇقلار بۇ يەرلەرگە كېلىپ ئاسانلا ئۆزلىشىپ كەتتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ يېڭى خانلىقلىرىنى قۇرۇپ چىقالىدى .

— مۇئەللىم ، قىرغىزلارنىڭ شۇ قېتىمقى ھۇجۇمى ۋە زور غەلىبىسىنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولدى ؟ ئۇيغۇر قەبىلىلىرى كۆچۈپ كەتكەندىن كېيىن ئورخۇن يايلاقلىرىدا قايسى خەلقلەر قالدى ؟

— ئۇيغۇرلار كۆچۈپ كەتكەندىن كېيىن قىرغىزلار ئورخۇن ، سېلېنگا ۋادىلىرىدىكى گۈللىنىشكە باشلىغان شەھەرلەر ۋە ئېكىنزارلىقلارنى ۋەيران قىلىپ ، بۇلايدىغانىنى بۇلاپ ، ئالىدىغانىنى ئېلىپ ، يەنە ئۆزلىرىنىڭ يايلاقلىرىغا قايتىپ كەتتى . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ جايلاردا ئۇزاق بىر تارىخىي دەۋرلەر داۋامىدا شەھەر مەدەنىيىتى قايتىدىن باش كۆتۈرەلمىدى .

كېيىنكى ۋاقىتلاردا بۇ جايلاردا ھازىرقى موڭغۇل خەلقىنىڭ ئەجدادلىرى ۋە يەنە بىر قىسىم تۈركىي تىللىق قەبىلىلەر ئۆزلىرىنىڭ بەگلىك ۋە خانلىقلىرىنى قۇردى . چىڭگىزخان موڭغۇل قەبىلىلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن ئۇ يەرلەر موڭغۇللارنىڭ بىرلىككە كەلگەن ۋەتتىنى بولۇپ قالدى ۋە ھازىرغىچە شۇنداق بولماقتا .

— مۇئەللىم ، ئورخۇن خانلىقى نېمە ئۈچۈن يېمىرىلدى ؟ ئۇ چاغدىكى ئۇيغۇرلار بەك ئاجىزمىدى ؟ ياكى مەدەنىيىتى ئارقىدا

---

① يەتتە سۇ رايونى — ھازىرقى قازاقىستانىنىڭ شەرقىي ـ جەنۇبىي قىسمىدىن ئىبارەت بولۇپ ، ئالما ـ ئاتا ۋە تالدىقورغان ئوبلاستلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ .

قالغانمىدى ؟

— ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى ئىنتايىن قۇدرەتلىك خانلىق ئىدى . ئۇنىڭ زېمىنلىرى جەنۇبتىكى سەددىچىن سېپىلىدىن شىمالدىكى يېنىسەي دەرياسى ۋە بايقال كۆلى رايونلىرىغىچە ، شەرقتىكى ئامۇر (خېيلۇڭجياڭ) دەرياسىدىن غەربتىكى ئالتاي تاغلىرىغىچە بولغان كەڭ رايونلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋە شۇ جايلاردىكى بارلىق تۈركىي تىللىق قەبىلىلەرنى بىرلىككە كەلتۈرگەنىدى . ئۇيغۇرلار ئوتتۇرا تۈزلەڭ رايونىغا بىرنەچچە قېتىم قوشۇن چىقىرىپ ، دۇنيا تارىخىدا كۈچ ـ قۇدرىتى ۋە بۈيۈك مەدەنىيىتى بىلەن مەشھۇر بولغان تاڭ سۇلالىسىنى ئەن لۇشەن ـ شى سىمىن توپىلىڭىدىكى ھالاكەتتىن ساقلاپ قالدى . مۇشۇ پاكىتلاردىن قارىغاندا ، ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىدىكى ئىنتايىن كۈچلۈك بىر ئىجتىمائىي گەۋدە بولغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ .

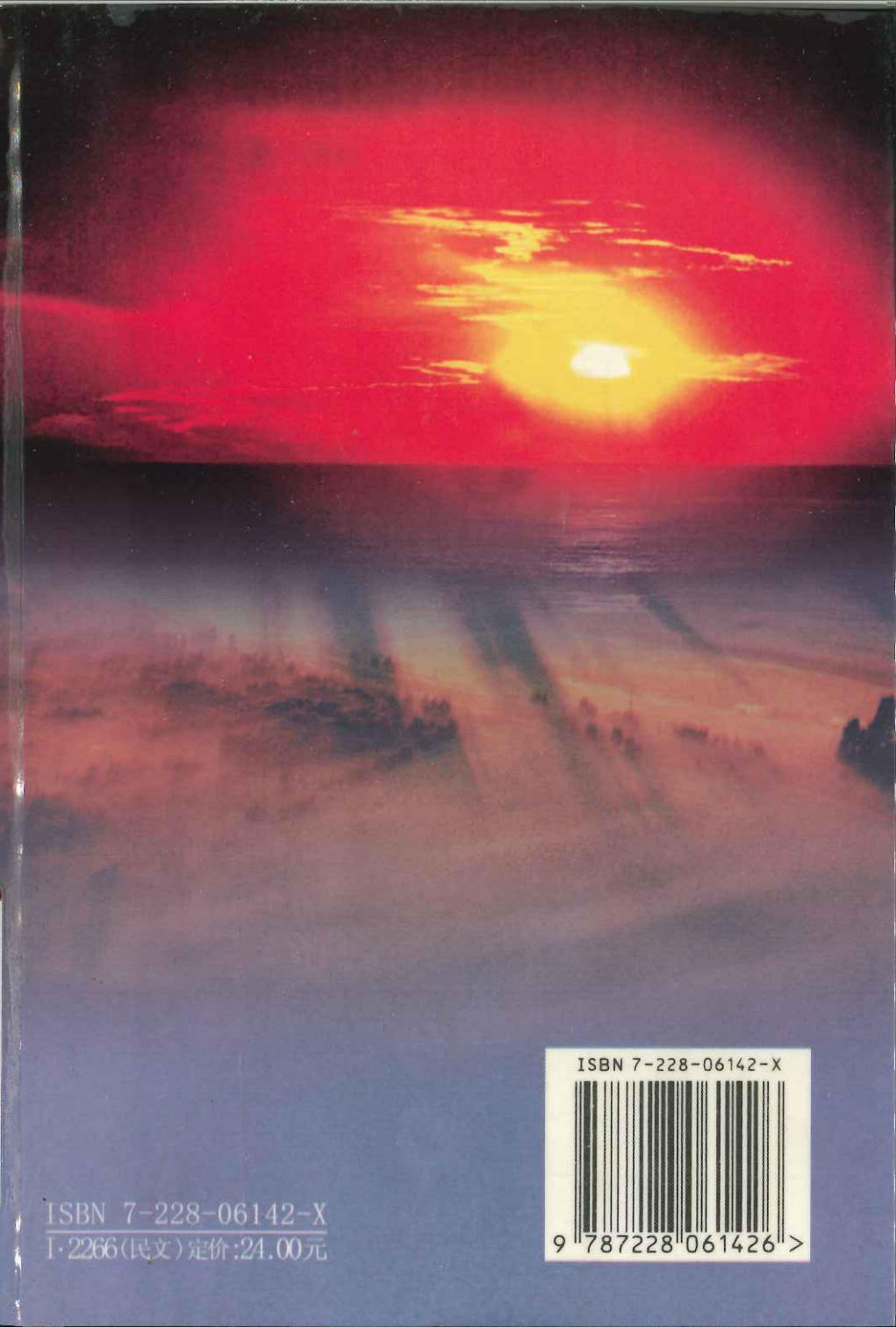
بارلىق تۈركىي خەلقلەر ئىچىدە ئۇيغۇرلار بىرىنچى بولۇپ شەھەر مەدەنىيىتىنى ئۆزلەشتۈرگەن ۋە دېھقانچىلىق ئىشلىرىنى باشلىغان . دېمەك ، ئەينى دەۋردە ئۇيغۇرلار يايلاق خەلقلىرى ئىچىدە مەدەنىيەتتە باشلامچىلىق رولىنى ئويناغان .

بۇ خانلىقنىڭ يىمىرىلىشىدە مۇرەككەپ ئىچكى ـ تاشقى سەۋەبلەر بولغان ، بۇ سەۋەبلەرنى مەخسۇس تېما سۈپىتىدە ئايرىم تەتقىق قىلىشقا توغرا كېلىدۇ . ئاددىيلاشتۇرۇپ ئېيتقاندا ، مۇنداق دەپ چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ : خانلىق تەۋەسىدە ئۇدا بىرنەچچە يىل قۇرغاقچىلىق ئاپىتى بولۇپ ، چارۋا ـ ماللار قىرىلىپ كەتتى ، ئەل ئىچىدە يۇقۇملۇق كېسەللىك تارقالدى ، ئاچارچىلىق بولدى ، ئاھالە باشقا جايلارغا كۆچۈپ تارقىلىپ كەتتى . ئوردىدا سىياسىي مۇقىمسىزلىق ئەۋج ئالدى . قاغان ئۆزىنىڭ ھوقۇقىنى يۈرگۈزەلمەيدىغان ھالەت شەكىللەندى . بىرمۇنچە ئۇرۇق ۋە قەبىلىلەر خانلىقتىن بۆلۈنۈپ چىقىپ ، ئايرىم بولۇۋالدى . خانلىق پارچىلىنىپ كەتتى . بۆلۈنمەي قالغان توققۇز ئوغۇز ، تۆلىس ، باسمىل قاتارلىق قەبىلىلەر ئىچىدىمۇ بىرلىك ، ئىتتىپاقلىق ئاجىزلاشتى . خانلىقنىڭ بۇرۇنقى سەلتەنىتى زاۋاللىققا يۈز تۇتتى . بۇنداق ئەھۋالدا يۈز مىڭ كىـ

شىلىك قىرغىز قوشۇنى ھۇجۇم قىلمىغان بولسىمۇ ، ئورخۇن خانلىقى ئۆز ئىچىدىن يىمىرىلىپ كېتىشى ئېنىق بولۇپ قالغانىدى .

دۇنيا تارىخىدا مەشھۇر بولغان قەدىمكى مىسىر ، يونان ، رىم ئىمپېرىيىسىدەك ئۆز زامانىسىنىڭ تەڭداشسىز قۇدرەتلىك دۆلەتلىرىمۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردا تەدرىجىي زەئىپلىشىپ ، ئاخىر يىمىرىلىپ تۈگىگەنىدى . بۇنداق مىساللار تارىختا خېلى كۆپ . ئورخۇن خانلىقىنىڭ يىمىلىشىمۇ شۇنداق مىساللارنىڭ بىرى . ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى ، بىرقىسىم قەدىمكى خانلىقلار يىمىرىلگەندىن كېيىن ئىز ـ دېرەكسىز يوقىلىپ كەتتى . مەسىلەن : ھۇن ، قىتان ، ئېفتالىت ، جۇرجان ، سىيانپى ، پەچەنەك قاتارلىق نۇرغۇنلىغان قەدىمكى تائىپىلەرنىڭ ھازىر پەقەت تارىخىي نامىلا قالدى . ئۇيغۇرلار بولسا ، بىر خانلىقى يىمىرىلسە ئۇنىڭدىنمۇ قۇدرەتلىكرەك ، ئۇنىڭدىنمۇ مەدەنىيەتلىكرەك باشقا خانلىقلارنى قۇرۇپ ، تارىخنىڭ نى ـ نى دەھشەتلىك بوران ـ چاپقۇنلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ ، ھازىرغىچە ئۆزىنىڭ جۇش ئۇرۇپ تۇرغان ھاياتىي كۈچىنى نامايان قىلىپ كەلمەكتە . بۇ نۇقتىنىمۇ يەنە ئالاھىدە تەتقىق قىلىشقا تېگىشلىك . جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ بىرى بولغان ئۇيغۇرلارنى بۈگۈنكى دۇنيادا ئاسىيا ، ياۋروپا ۋە ئامېرىكا قىتئەسىدىكى بىر قاتار ئاللىلار ھەر تەرەپلەردىن تۇتۇپ تەتقىق قىلماقتا .

BIBLIOTHEQUE
NATIONALE
DEPARTEMENT
DES IMPRIMES
PARIS

ISBN 7-228-06142-X
I·2266(民文)定价:24.00元

ISBN 7-228-06142-X

9 787228 061426 >